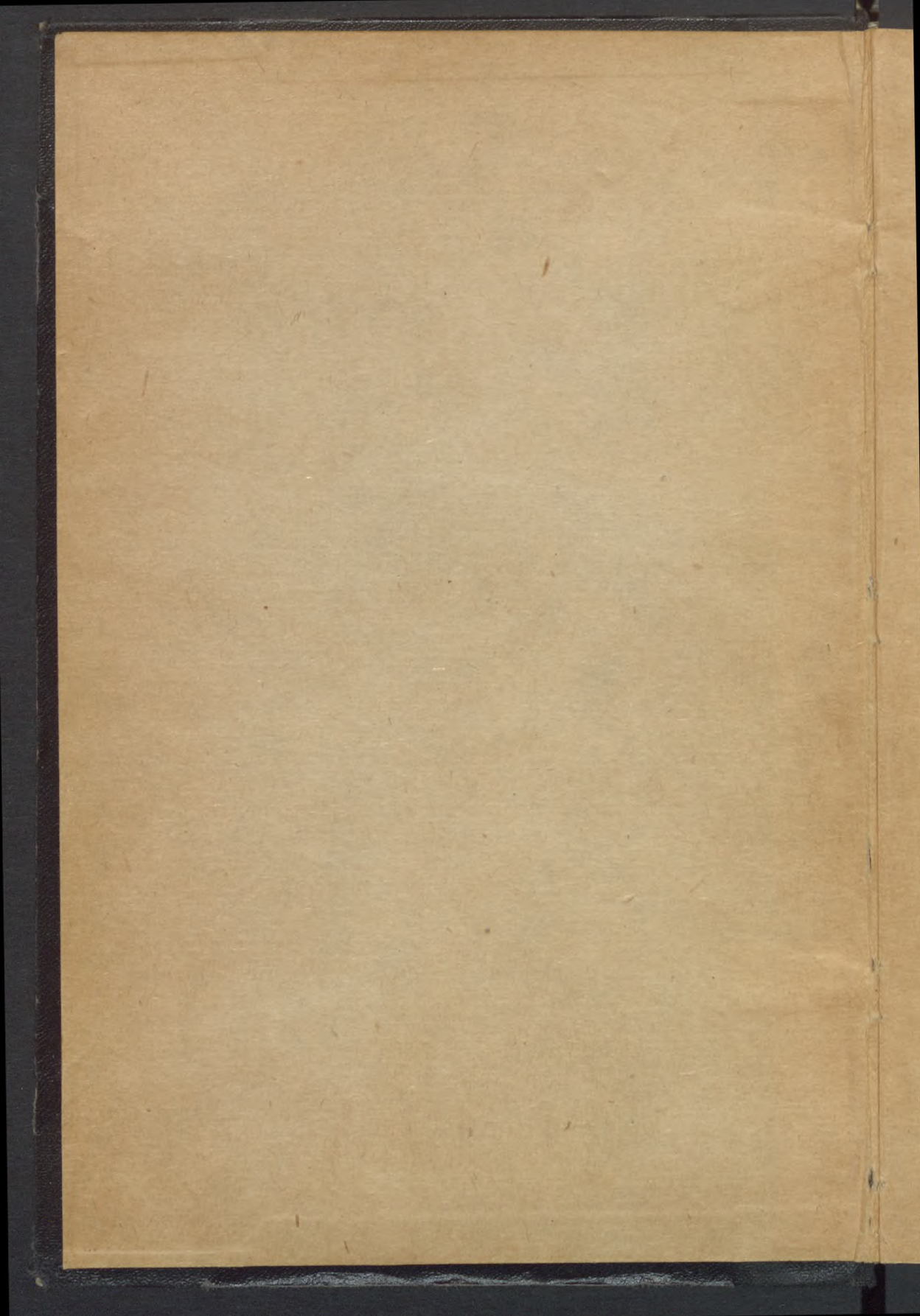
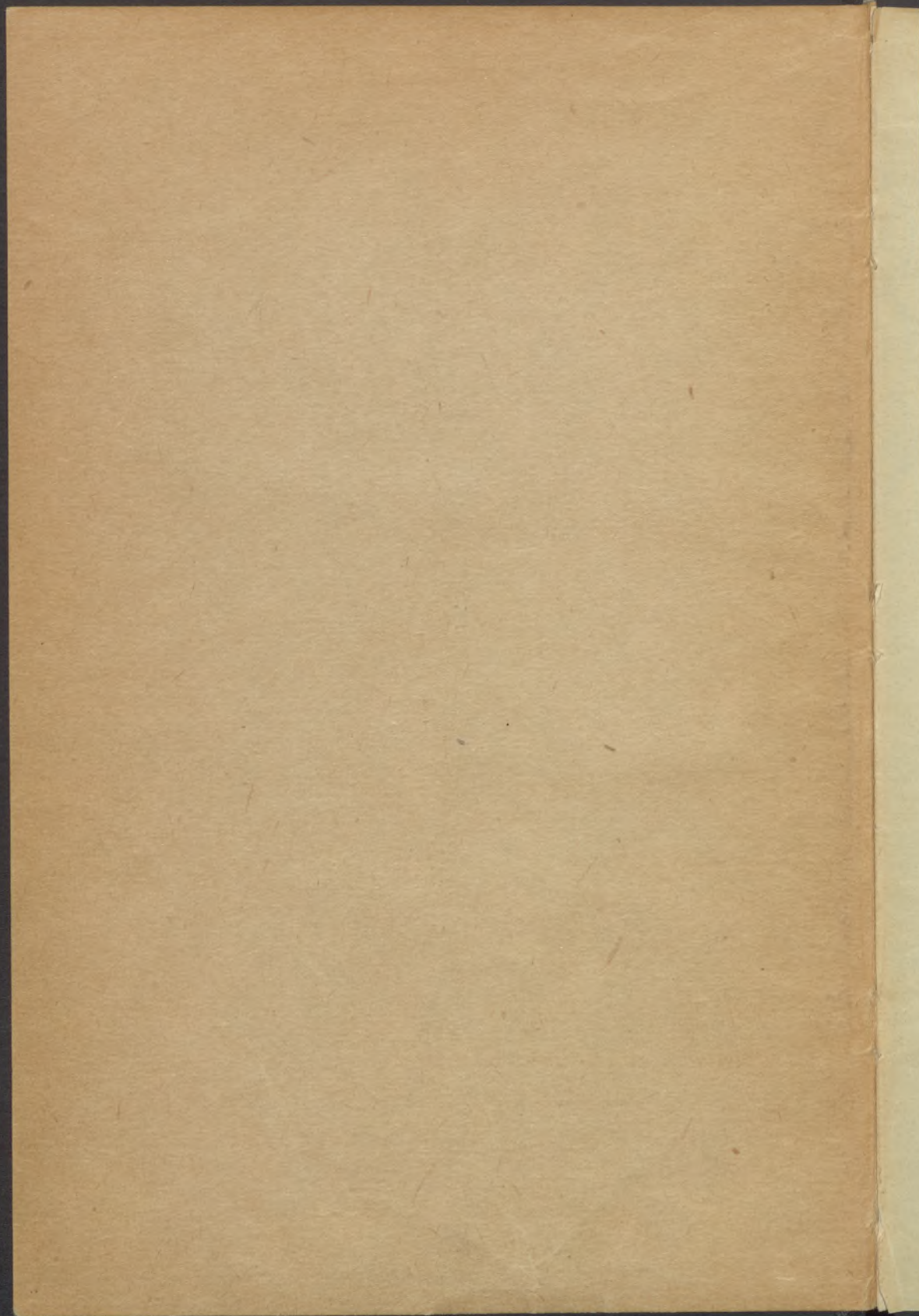

M
¥1.500/2/5

~~14~~
~~196.33 F~~

TÖRÖK-MAGYARKORI
TÖRTÉNELMI EMLÉKEK

V.

TÖRÖK TÖRTÉNETÍRÓK

III.

TÖRÖK-MAGYARKORI

TÖRTÉNELMI EMLÉKEK

MÁSODIK OSZTÁLY: ÍRÓK

BUDAPEST, 1916

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

II. A.3.2

TÖRÖK TÖRTÉNETÍRÓK

A M. TUD. AKADÉMIA TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBIZÁSÁBÓL

FORDÍTOTTA ÉS JEGYZETEKKEK KISÉRTE

KARÁCSON IMRE †

III. KÖTET

1566—1659.

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE ÉS BEVEZETÉSSEL ELLÁTTA

SZEKFŰ GYULA

(KIADVA A FERIDUN BEY ALAPÍTVÁNYBÓL)

BUDAPEST, 1916

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

5221117

TUDOMÁNYOS KÖNYVTÁR

1. KÖNYVTÁRI SZÁM

2. KÖNYVTÁRI SZÁM

3. KÖNYVTÁRI SZÁM

4. KÖNYVTÁRI SZÁM

M 71-592/2/5

NEMZETI SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
1968/R leltár

(R
2)

ELŐSZÓ.

BOLDOGULT KARÁCSON IMRÉTŐL.

A török történetírók magyar fordításának sorozatából az I. és II. kötet, melyeket annak idején néhai Thury József fordított le, az 1566-ig évig terjedő események leírását foglalják magukban. E vállalat folytatásánál tehát az 1566. évnél kezdettem el a még hátralevő török történetírók műveinek fordítását s ez a kötet a jelzett évtől kezdődőleg a hidsre 1070. évéig, vagyis az 1659. évig terjedő időszakra vonatkozó történetírók műveit foglalja magában.

Szulejmán szultán korára vonatkozólag van ugyan még néhány egykorú és későbbi író azokon kívül, akiknek műveit Thury lefordította, ilyen például Karacselebizáde Abdul Aziz, a ki az 1648. év körül *Szulejmánnáme* címen terjedelmes könyvet írt Szulejmán szultán viselt dolgairól, de könyvének megírásánál sokkal nagyobb gondot fordított a fellegző, virágos irányra, mintsem az események hű elbeszélésére. Sztámbulban az Aja-Szofia mecset kéziratai között is találtam Szulejmán szultánról egy nagyobb munkát *Gázevát-i szultán Szulejmán khán* (Szulejmán szultán harezei) címen ismeretlen szerzőtől, de ez is Szulejmán halála után készült a már ismeretes szerzők művei nyomán.¹⁾

Ezeknek vagy akár a XVII. századbeli Szolákháde könyvének lefordítása és közlése Szulejmán szultán korszakára vonatkozólag csakugyan fölösleges lett volna, mivel a már lefordított írótól semmi eltérő dolgot vagy olyant, a mi azokban elő nem fordult volna, nem közölnek s csak éppen, hogy

¹⁾ Ismertetését közöltem a Századok 1908. évf. 79. l.

egyik czikornyasabban írt, mint a másik. Szulejmán szultán kora, a ki Bécs falai alatt meghordozta a félholdas lobogót, nemcsak az ő életében, hanem később is káprázatos fényben tünt fel és szinte csábította az írókat, hogy azon korszak dicsőségét más és más alakban leírják. Ezeknek a munkáknak azonban maguk a törökök sem tulajdonítottak nagyobb jelentőséget s inkább csak bibliografikus értékük van. A mi történelmünkre vonatkozólag pedig, a már közlött munkák mellett, meglehetősen értéktelenek.

Az 1566. évtől kezdődőleg a II. Rákóczi György alatt kitört erdélyországi zavarokig három kiváló török történetíró tünt fel: Szelániki Musztafa, Pecsevi Ibráhim és Kjátib Cselebi, a kikhez csatlakozik még a későbbiek közül Náima. E négy történetíró közül az előbbi három nagyrészt saját korának eseményeit írta le, még pedig többnyire mint szem- és fültanu. Náima a későbbi korból való ugyan, de mint hivatalos történetíró ő is ugyanazt a korszakot írta le, a melyet Pecsevi és Kjátib Cselebi, csak hogy néhány évvel tovább folytatta az események leírását.

Ezen írók műveiből, könnyen érthető szempontból, csakis azokat a fejezeteket fordítottam le, melyek nemzetünk történetére vonatkoznak vagy azzal összefüggésben állanak.¹⁾

A fordításban a helynevek írásánál eltértem attól a módszertől, melyet néhai Thury József követett az általa fordított két kötetben s helyette azt a módot alkalmaztam, melyet már Evlia Cselebi fordításánál is követtem, hogy a magyar helyneveket — egyes jellemző eseteket kivéve — magyarul írtam, jöllehet a török írók eltörökösítve írták azokat. Semmi elfogadható okot nem találok rá, hogy miért kellene írni a magyar fordításban Buda helyett Budint, Győr helyett Janikot, Esztergom helyett Isztrugunt, Székesfehérvár helyett Üsztüni-Belgrádot, Pécs helyett Pecsevit, Jenő helyett Janovát, Komárom helyett Komoránt és így tovább. A helyne-

¹⁾ A legelől megnevezett Szelániki Musztafa művéből való fordításokat az Akadémia Tört. Bizottsága fölöslegesnek tartá kiadni, miután a bennünket illető részeket már a bold. Thury (Hadtört. Közlem. 1891. 60. és 208. l.) bő fordításokban ismertette.

veknek törökös alakban való írása magában véve semmi jelentőséggel nem bír, csak zavart okoz az olvasónál. Elegendőnek tartottam azért, hogy jegyzetekben a megfelelő helyen megemlítettem az illető város nevét törökül. Csak egyes kivételes esetekben hagytam meg a törökös alakban írt nevet olyan helyeken, a hol csupán kiejtésbeli különbség volt a magyar és a török név között, annak feltüntetése végett, hogy mikép ejtették ki az illető magyar szót a törökök.

Konstantinápoly, 1910. október 16.

The first of these is the fact that the
the first of these is the fact that the
the first of these is the fact that the
the first of these is the fact that the
the first of these is the fact that the
the first of these is the fact that the
the first of these is the fact that the
the first of these is the fact that the
the first of these is the fact that the
the first of these is the fact that the

The second of these is the fact that the

BEVEZETÉS.

(Kütfőkritikai tanulmány a hódoltság korabeli török történet-
írókról.)

I.

A *Török-magyarkori Történelmi Emlékek* második osztályának, az *Íróknak* kiadását 1893-ban kezdette meg a M. Tud. Akadémia. Azóta majdnem egy egész emberöltő múlt el, a munka maga pedig nem is egy, hanem két tudós életet emésztett meg. A két első kötet után Thury József munkás kezéből hullott ki a toll; utódjának, Karácson Imrének két újabb kötet elkészítését adta meg a sors, a harmadiknak sajtó alá adása előtt pusztult el oly tragikus módon ott távol Konstantinápolyban. Most, hogy az Akadémia történeti bizottságának utasítására ez a hátrahagyott kötet megjelenik, talán helyén való egy pillanatra megállni és az elmúlt emberöltő útjára vissza tekinteni. A tudományos munka folytonosságának tudata kell hogy éljen bennünk. De a munka békéjében elköltözött elődök tisztelete is kívánja, hogy mielőtt tovább mennénk az ő útjukon, világos képet alkossunk magunknak, miféle eredményeket értek ők el és minő sikerekre, a tudomány mekkora gyarapítására számíthatunk, ha a tőlük nehéz munkában kitaposott ösvényeken tovább haladunk.

A magyar irodalom figyelme a mult század közepén fordult először a török történetírók felé. Csak egy jelenség ez a nagy nemzeti irodalmi folyamatban. Az irodalmi renaissancnak 1848 előtti, romantikus fele a mult iránti érdeklődést erősítette, a latin nyelvű történetírást kivetette a divatból,

egy csomó, a jelen irányával érzelmi közösségbe hozható multbeli eseményt közismertté tett és ugyanezeknek nemzeti-romantikus stilizálásával a történeti szemléletnek hosszú időre érvényes formákat adott, de sem a korszak nagy történetíróját, minő Lamartine, Guizot, Michelet, Carlyle voltak, sem a nemzeti történet tudományos megalapozását, amint ezt pl. Quinet kiadványában, legkövetkezetesebben a Monumenta Germaniae-ben látjuk, létre nem hozta. A fejlődés rendkívüli gyorsasággal hömpölygött azon a pár évtizeden keresztül és a kit magával ragadott — pedig kit nem ragadott magával, a kiből tehetség volt? — annak nem maradt ideje, gondolatait és vágyait a lassan érő történeti munka köntöskébe öltöztetni.

A katasztrophát követő halotti csend hozta meg ennek idejét. A magyar nyelvű történetírás, mint tudomány ekkor születik meg. Az a disciplina, a mely többé nem classicus vagy francia formuláknak vagy constructióknak a magyar történetre való alkalmazásából áll, a mi még Virág vagy Bajza ideálja volt, hanem már tudományág, mely iparkodik anyagát egész terjedelmében megismerni és a külföldi tudományos módszerek használatával feldolgozni. Az első, ma is használható publicatiók ebből az időből származnak. Jellemző a francia romantikus irány elhagyása és a német kútfőgyűjtési mozgalomnak átültetése, a dolog természetéből kifolyólag egyelőre a kritika világossága és biztossága nélkül. A mint idejük lett az embereknek a multba fordulni, ámulva vették észre, mi minden új, soha nem sejtett dolog hozható elő a régi kéziratokból, majd, nemsokára, az először megnyíló levéltárakból. Miként a vonatból kinéző gyermek fáradhatatlanul megcsodál minden előbukkanó facsoportot és az egyforma fehér házikókat. Az új felfedezések közlésére tág teret nyújtottak az új irodalmi és tudományos folyóiratok, melyeknek a politikai hírlapírás béklyóbaverése óta mind nagyobb közönségük lett. Ebben az összefüggésben merültek fel egyszerre a török történetírók. A két első, a ki az ő minket illető előadásait magyar fordításban nyújtotta a közönségnek, Repiczky János és Vámbéry Ármin volt. Az ötvenes évek leg-

elejétől kezdve majdnem másfél évtizeden át közölnek nagyszámú fordítást, egy-egy történeti eseményt megvilágító töredékeket. Az Akadémiának tudományos folyóiratain kívül Repiczky a *Család könyvét* is ellátja török történetírókkal, Vámbéry az Erdélyi Múzeum Egyletnek hasonlóképen a nagyközönségre számító *Évkönyvében* teszi ugyanezt.

Kétségtelen, hogy ezek a kiadások tudományos czélból készültek. A tudomány azonban új volt és kora gyermekkorát élte. A korábbi, magas színvonalú latin nyelvű tudomány nem hatott többé. Az írók felfedezték, hogy a nemzeti multnak sok-sok ismeretlen forrása van és tudományos munkájuk abban állott, hogy minél több ilyen ismeretlen forrást hozzanak napvilágra. Ilyes közleményekkel találkozunk: *A zentai ütközet. Török írókból, — Győr várának elfoglalása a török által, — A mohácsi ütközet (Pecseviből), — Fordítása annak a levélnek, melyet Bethlen Gábor magyar király a fővezérhez intézett.* Egyrészt meg akarták mutatni a közönségnek, milyen is volt az a híres zentai csata, vagy a mohácsi vész, — ez tehát a fordítások tudományos háttere, másrészt a curiositás szempontját elégítették ki a különös formájú, nem egyszer mulatságos török elbeszélések közlésével. Hogy e fordításoknak egyéb tudományos czélt nem szabad tulajdonítanunk, világossá teszi az a körülmény, hogy a lefordított részletek gyakran szó szerint megtalálhatók Hammer munkájában. A fő a magyar közönségnek a hazai történet eseményeiről felvilágosítása volt és hogy ez egyszerű elbeszélés által érthetett el, a tudomány kezdő voltát mutatja.

Ugyanilyen állapotban volt a magyar és nyugati kútfők közlése és kritikája is. A régi *Magyar Tud. Akadémiai Értesítő*, különböző osztályaival, az *Új Magyar Múzeum*, a *Magyar Történelmi Tár* szinte áttekinthetetlen tömegű töredékes, összefüggéstelen publicatiót, talált kéziratokról szóló jelentést tartalmaznak, a melyeknek minden lapjáról felénk árad a kevéssé tudományos, de nemzetileg örvendetes örömjújongás, szinte mámoros tudat: Megtaláltuk! Ime itt van! Ezzel is gazdagabbak vagyunk! Ez is a miénk. Nem kell magunkat szégyelni, a mi multunk sem szegényebb, mint más nemze-

teké! Ez a megható, tökéletesen őszinte fölfedezési mámor a kiegyezés boldogabb idejében megújult, a széles műveltségű emigránsok hazatérésével szélesebb, európai körre terjedt ki. A történeti anyag kiadására szolgáló vállalatok és folyóiratok megszilárdultak és így a kutatási, helyesebben találási és kiadási vágy intézményes biztosítékot nyert. Mind több és több publicatio jelent meg, anélkül, hogy az anyag feldolgozása ezzel lépést tartott volna. A mult documentumai folyton szaporodtak és mivel a publikáláshoz kapcsolódó nemzeti momentum — többé-kevésbé élénken — mindvégig megmaradt, a kiadott anyag értékelése, tudományos szempontoknak alkalmazása csak lassan törhetett utat e tömkelegben.

A publicationnak ezt az intézményesen biztosított phasisát a török történetírók a kiegyezés idején nem érték el. Sem nyelvész, sem történész nem akadt, a ki Repiczky és Vámbéry művét folytatta volna, s a töredékek után hosszabb lélekzetű fordításba fogott volna.¹⁾ Salamon Ferencz a török hódítás viszonyai megvilágításánál és a Zrinyiek történetében nem a török írókra támaszkodott, sőt néhol tüntetően kiemelte, hogy nem lehet adataikra építeni. A török írók ismerete nem tartott lépést a nyugati írókéval, s így az a lassú, de félre nem ismerhető kritikai haladás, mely a nyugati írók adatait apránként a feldolgozás céljaira alkalmazhatókká tette, nem terjedt ki a törökökre. A nyolczvanas évek legvégén és a kilenczvenesek elején a török írók szinte szűz területnek látszottak, a kutatás ott vette fel a fonalat, a hol Repiczky és Vámbéry elejtették és az első szükséglet az volt, hogy minél több író minél előbb egész terjedelmében ismeretessé váljék a magyar történetírás előtt. A török írók ismerete a kilenczvenes évek elején ott volt, a hol a magyaroké a hatvanas évek végén, a nagyméretű publicatiós munka megindí-

¹⁾ Összefüggő, tervszerű publikálásra sor nem került akkor, bár Repiczkyt az Akadémia történettud. osztálya 1851 okt. 6-iki »kiskütyülésén« megbízta »a hazánkat is érdeklő fontosabb török történetíróknak a szükséghez képest kivonva vagy egészben áttételével« (*Új Magy. Múzeum* II. 1851—52, II. kötetben közölt jegyzőkönyv).

tásakor. Ebből a tényből több kritikai jelenséget meg fogunk érthetni a további előadás folyamán.

Thury József kitűnő keleti nyelvismerettel és fordítónál különösen ritka magyar nyelvérzéssel végezte munkáját. Tudományága kezdetleges voltához képest a fordítást és kommentálást tartotta feladatának, kritikai kérdések ritkábban merültek fel előtte. Nézete szerint »nagyon fölösleges munkát végezne, ha bizonyítani akarná, hogy történetírásunk — mikor a török-magyar érintkezések és a hódoltság korát tárgyalja — nem nélkülözheti a török historiai irodalom emlékeit«. Az ő török íróiban ő teljesen bennük élt, megszerette őket; azokat, a kik az elbeszélte dolgok szemtanúi voltak, hiteles kútfőnek tartotta, a nyugati kútfőkön kifejlődött kritikának elveit a törökökre alkalmazván. A mi kritikai nézeteink szerint ezek az írók valóban sok mindennel rendelkeznek, a mi előadásukat hitelessé, nem egyszer elsőrangúvá, döntővé teheti. Igen sok közülök csakis saját élményeit mondja el, majdnem mindegyik kiemeli, hogy saját szemével látottakat ír le; nem egy közülök magas hivatalokban szolgált, tehát — a mi fogalmaink szerint — meg van a műveltsége és látköre, hogy jól lásson és a látottakat jól írja le, — az egyik, Lutfi pasa, nagyvezír volt, tehát iratát épp olyan fontosnak kell tartanunk, mint nyugati államférfiak mémoiresait. Nem szabad elfelednünk, hogy a nyugati kútfőkritika egyik fontos eszköze: az író személyes viszonyainak, pártállásának stb. ismerete a törököknél rendesen nem áll rendelkezésünkre, már csak azért sem, mivel az ugyanolyan nevű pasákat és bégeket csak nehezen tudjuk identifikálni és a szereplő egyéneket egy adott időpontban szinte lehetetlen pártokká, coteriákká, klikkekké tömöríteni. Még a magas állami hivatalokat viselt íróknak is alig ismerjük a rokonságát és egyéb érdekkörét. Így aztán észrevétlenül is az írók saját adataira vagyunk utalva és a mit ők becsületesen, jó képpel állítanak, sőt gyakran igaz beszéd gyanánt erősígetnek, szívesen elhisszük nekik. Ebben az irányban, adataik elfogadására hajt bennünket csodálatos részletgazdaságuk, kicsi kis dolgoknak mellékes részletekbe menő elbe-

szélése akkor, mikor a nyugati kútfők, pl. Istvánffi, távolról sem tudnak hasonló aprólékos dolgokat elbeszélni. Nem esoda tehát, hogy Thury József fölöslegesnek tartotta a kérdés megvitatását, mit lehet a török írókból tanulnunk és hogy ugyan ezen állásponton maradt utódja, Karácson Imre is. Az új anyag ott volt előttük, teli vödörrel merítettek belőle és nagy volt az örömük, mikor a magyar írók adatait kiegészítő, nem egyszer egészen új előadásokat sikerült napvilágra hozniok. A fölfedezés öröme, a mint ezt a hatvanas évek publikáló munkájánál tapasztaltuk, Thurnál néhol elemi erővel nyilatkozik meg. Szívesen állítja szembe az ő újonnan megtalált anyagát a Hammertől nyújtottal és súlyos csapásokkal ostorozza a rendetlenül dolgozó osztrákot, ha ez a török író adatát rosszul olvasta vagy hibásan regisztrálta. Vissza a kútfőkhöz, vissza az eredeti szöveghez! ugyanaz a jelszó, melylyel a hatvanas évek nagy kiadói fellendülése megindult.

A Thurytól lefordított írókat a magyar feldolgozások szelvében-hosszában használták; különösen a hadtörténet-írók, köztük Gömöry Gusztáv és Rónai Horváth Jenő, aknázta ki hadtörténeti bőségüket. Egyes események kútfői megbeszélésénél lépten-nyomon találkozunk jelenetekkel, mikor egy-egy török író és Istvánffi, Verancsics, Jovius adatai egymással szembe állíttatnak, s mikor a nyugati írókon kifejlődött kritikai elvek a magyar és török íróra egyképen alkalmaztatnak. Adataik eltérése esetén szokássá vált a török történetíró adatát fogadni el a keresztényével szemben, ha az előbbi azt állítja magáról, hogy jelen volt az elbeszéltdolognál. A török írók ily módon észrevétlenül, előzetes vizsgálat nélkül, polgárjogot nyertek a nyugati közösségben, sőt idegen eredetüknél, friss színeiknél, újdonságuknál fogva nem egyszer háttérbe is szorítják a régi lakosokat.

Pedig bizonyos, hogy igen sok sajátságuk van, a mi csakis az övék és a minék kritikai megítélésére nem nyújt elég támaszpontot a keresztény kútfőkön kifejlődött kritika. A török és magyar kútfők egyenrangúságához szoktatott fül elrettenve hallja az egyik író, Evlia Cselebi nézetét arról, mi is a történetírás. Ime a török felfogás: »... a keresztény nem-

zetek különféle nyelvei közt a legvilágosabb és legékeesszólóbb a régi latin nyelv, mely oly bájos és kellemes, mint az arab és perzsa nyelv. Ezen a nyelven írt történelmek megbízhatók és soha valótlanságot nem írnak. Ha ugyanis valaki könyvet ír, azt a könyvet és történelmet az összes papok átvizsgálják és ha egyetlen helytelen szó, ha semmi túlzás és elhanyagolás nincsen benne, akkor valamennyinek véleményét és tizenkét bánnak pecsétjét alájegyzik s utána elrendelik a könyvnek kinyomatását.¹⁾ A kinek *ilyen* véleménye van a történetírói hitelesség criteriumairól, aligha ítélhető meg nyugati kritikai szempontokból és azt hisszük, nem lesz fölösleges, ha a következőkben előbb éppen Evlia Cselebi hitelességét és használhatóságát vizsgáljuk meg, azután megkíséreljük, hogy a török történetírók kritikáját illetőleg néhány általánosabb és gyakorlatilag is alkalmazható szemponthoz jussunk. A következő, nem egyszer tekervényesnek látszó tárgyalásnál, melynek a török írók komplikált menetéhez kell alkalmazkodnia, az olvasó szíves türelmét kérjük. Az eredmény, reméljük, nem egyéb lesz, mint hogy biztos criteriumokra fogunk jutni a török írók felhasználásánál, egyúttal pedig igazságot szolgáltatathatunk nekik, akiket a nyugati történetírás nem szokott komolyan venni. Mert méltánytalan őket a nyugatiakhoz mérni, viszont ha önmagukban tekintjük őket, éppen olyan sympathikus és tiszteletreméltó alakoknak látjuk, mint a minők kortársaik, a mi nagy íróink, Forgách, Istvánffi, Szamosközy voltak.

II.

Evlia Cselebi munkáinak Magyarországgal foglalkozó részei Karácson Imre fordításában két kötetet tesznek ki. Írójuk egyénisége határozott, éles körvonalakban jelenik meg bennük. Olyan író benyomását nyerjük, a ki egész életét az igazság kutatásának szentelte, a ki komolyan készült erre a hivatásra, élete folyamán sok mindent látott és csodálatos

¹⁾ Evlia Cselebi (Karácson fordítása) I. 428.

szorgalommal följegyzett magának. Már gyermekkorában világutazónak készült, azaz olyan tudósnak, a ki a katonai és politikai pályát megvetve, a világot bejárja, a vidékeket, városokat tágranyílt szemmel megtekinti, a hozzájuk fűződő történeti adatokat följegyzi magának és tapasztalatait egy ilyen, történeti, néprajzi és földrajzi szempontból írt munkában lerakja. Előkelő családból származott, egyik nagybátyja a török birodalom nagyvezírségéig vitte föl, s bár ő maga, tudományos vágyaitól hajtva, nem viselt állandó hivatalokat, de a birodalom főméltóságaival közeli, bizalmas viszonyban volt. A hadvezérek szívesen látták őt legközelebbi környezetükben és alkalomadtán bizalmas természetű küldetésekre használták. Ily módon került el egyszer Csáktornyára, Zrínyi Miklós udvarába, a hol pár napig vendégségben lévén, alkalma nyílt a költő-hadvezérrel való személyes érintkezésre. A vasvári béke után a Bécsbe menő török nagykövet kíséretében is ott volt, féléven át tartózkodott Bécs városában, Montecuccolival beszélgetett, a császárnál is kihallgatáson volt, majd pedig hosszú utazásban Németország viszonyait tanulmányozta. Elmondhatta tehát magáról, hogy Perzsiától és Arábiától Hollandiáig és Dánorszáig mindent látott, — valóban olyan szemhatár, a minővel akkoriban is kevés író dicsekedhetett.

Jólértesültsége tehát nem vonható kétségbe. Hasonló kedvező képet nyerünk igazságszeretetéről. »Őszinte Evliának« hívja magát,¹⁾ soha nem ír olyant, a mit maga személyesen nem látott volna, és ha tapasztalatai valahol hiányosak, valóban őszintén bevallja ezt. A Balaton mélységéről azt mondják az ott lakó emberek, hogy ötven rőfnyi, »de én nem mértem meg, a hazugság pedig tilos.«²⁾ Fáradságot nem kimél, hogy megbízható adatokra tegyen szert. Mikor Apaffi Mihály nagy vendégséget adott az őt fejedelemmé tévő török uraknak, Evlia a vezérek asztalának hosszát meglépte és nyugodt lélekkel írja, hogy az ötszáz lépésnyi hosszú

¹⁾ I. 361. 1.

²⁾ II. 33. 1.

volt.¹⁾ A várakat és városokat fáradhatatlanul bejárja, bástyák szélét-hosszát, mélységét megméri, házak számát pontosan kitudakolja, formájukat, építési különösségeiket leírja. Résztessége annyira megveszteget bennünket, hogy hajlandók volnánk munkáját a XVII. századi hódoltság statisztikájához alapul venni. Mikor néha, ellenséges vár előtt állva, nem sikerült bejutnia, ott őszintén megmondja, hogy csak messziről látta, s így nem mondhat egyebet, mint hogy ennyi és ennyi tornyot látott. Történeti excursióinál török írókra, de görög és latin előadásokra is hivatkozik és munkájának történeti megalapozására jellemző, hogy legelső utazására, melyet Konstantinápolynak és környékének szentelt, hét kötetnyi történeti munka áttanulmányozásával készült. Igen sokat ad arra, hogy távolabbi multbeli eseményekről lehetőleg jelentek szájából értesüljön és ebbeli fáradozásait a legszebb siker koronázza, mikor a mohácsi vészről Szulejmán szultán egy fegyverhordozóját kérdezheti ki.²⁾ Budavárának 1541-iki elesése történetét saját atyjától hallja, a ki ott Szulejmán kíséretében jelen volt.³⁾

A mi nyugati történetkritikai fogalmaink szerint mindez szinte megbecsülhetetlen értéket kölcsönöz Evlia Cselebi művének. Ha még hozzávesszük, hogy ebben az időben alig van egész Európában olyan történettudós, a ki az írásban és kutatásban találta volna meg kizárólagos hivatását és bizonyára egyetlenegy sincsen, a ki hasonló széles szemhatárral és hasonló magas ismeretiségekkel dicsekedhetett volna; akkor Evlia Cselebi alakját akár Thuanus és Puffendorf fölébe kell helyeznünk és munkáját szinte unicumszerű értékkel kell felruháznunk.

Igen, ha Evlia munkája a nyugati és nem a keleti történetírás terméke volna.

Az ő valódi értéke megállapítására legyen szabad itt munkájának egy részletét közelebbről megsejlelnünk és

¹⁾ I. 118. l.

²⁾ I. 192. l.

³⁾ I. 219., 231. ll.

a rendelkezésünkre álló nyugati kútfőkkel összehasonlítaniunk.

A vasvári béke megpecsételése a két szerződő császár különösen ünnepélyes követséget, ú. n. nagykövetséget küldött egymáshoz. A császári követ Leslie gróf volt, a korábbi skót kalandor, a ki ura, Wallenstein elárulásával megalapította szerencsáját; most már öregedő udvaronc. A szultáni követséget Mohammed pasa, erre az alkalomra rumiliai beglerbéggé kinevezett méltóság vezette. Kíséretében Evlia Cselebi kancellári, olyan tiszteletbeli íródeáki rangban vett részt. A török követség történetét Evlia nagy részletességgel megírta munkájában; egy rövid hivatalos jelentés is reánk maradt Mohammed pasától.¹⁾ De keresztény előadások is rendelkezésünkre állanak. Az egyik, részletességben Evliáéval vetekedő, Mesgniértől, a török követ mellé adott császári tolmáctól származik, a ki később Meninskire lengyelesítette vallon nevét, a hadi tanácsnak első tolmácsa lett és egy több kötetes török szótár kiadásával lett nevezetessé, — Hammer nagy tisztelettel ír tudományáról.²⁾ A másik, rövidebb, de szintén részletekbe menő előadás a követ mellett élelmezési biztos szerepét betöltő Churelich Lőrincztől, különben császári heroldtól való.³⁾ Ez a két keresztény előadás hitelesség dolgában egymás ellenőrzésére szolgál, annál könnyebben, mivel a tolmács és az élelmezési biztos irigykedtek egymásra és jelentésükben egymást eláztatni iparkodtak. A hol tehát ők ketten meg-

¹⁾ Kiadta a török szövegből fordítva Karácson, Evlia Cselebi II. 198. l. Egykorú latin fordítása a cs. és kir. házi udv. és áll. levéltárban. Turcica.

²⁾ *Relatione di ciò che è passato circa l'Ambasciata solenne Turchesca nell' anno 1665 et 1666*, két példányban ugyanazon levéltárban, Turcica; mi itt az 1666. sine dato között levő, 73—129. foliálású példányt használjuk.

³⁾ *Breue Raguaglio con la relatione sopra l'ottomana Ambasciata*, come di tutti li successi, et attioni di quella dal primo giorno, che giunse nelli stati, e prouintie di V. M. Ces., cioè li 30 di Mag. l'anno 1665 sino li 20 di Marzo 1666 — Lorenzo de Churelich, aroaldo di V. M. Ces., a bécsi udv. könyvtárban cod. 8565. — Hammer már mindkét kéziratot felhasználta.

egyeznek egymással, ott feltétlenül megbízhatónak kell tartani előadásukat. Egyik sem elsőrangú irodalmi munka, de azon lényegtelen dolgok lefolyása megállapításánál, a melyek csak Evlia hitelessége szempontjából nyernek fontosságot, jó szolgálatot tesznek.

A két követ egyszerre indult útnak, Szőny mellett a nyílt mezőn találkoztak egymással, s itt történt nagy czerimoniával a kicserélésük. Evlia szerint egy széles és magas domb volt ott, rajta beverve három fenyőgerenda, a két szélső öt ember magasságú, középtűt egy szintén igen magas. Ezek itt a határjelzők, még Szulejmán szultán helyezte el őket, a keresztény királyok megnyugodtak benne és Szulejmán átkokat szórva azt mondta: »Ha katonaságom vagy vezíreim vagy tiszteletreméltó gyermekeim e határokon túl Kafirisztánba (a hitetlenek országába) bemennének, ne legyenek szerencsések és kergettessenek el.«¹⁾ Azt hiszszük, hogy itt igazán nehéz volna Evliát koholással vagy tévedéssel gyanúsítani, hisz semmi oka sem lehetett ilyen közömbös tárgynál valótlanságot mondani, legfőlebb Szulejmán átkának stilizálása ellen lehetne kifogás, hogy azt Evlia talán kissé szabadon adta elő. Mesgnier előadásából azonban látjuk, hogy Evlia az egészet költötte. A czölöpöket ugyanis, a középsőt épp úgy, mint a két másikat Mesgnier maga helyezte el, a kicserélés előtti napon kimenvén a hely színére a falu bírójával és ottani parasztokkal.²⁾ A határjelzők különben is nem czölöpök, hanem dombok szoktak lenni, hunkák a török szerint, és az is bizonyos, hogy Szőny mellé Szulejmán idejében senki sem helyezhetett el török határjelet.³⁾

Evlia ezen szinte motiválhatatlan költött részlet után »Térjünk a tárgyra« felkiáltással folytatja a kicserélési szer-

¹⁾ II. 135. l.

²⁾ Mesgnier 75a.

³⁾ A három gerendának aligha hiteles képe megvan (Ricaud—Sagredo) *Der Neu-eröffneten Ottomanischen Pforten Fortsetzung*, Augsburg 1700, 76. l., a hol a középső czölöpön a magyar államczímer, a két szélsőn kétféjű sas, ill. félhold látható, — de a Duna tulsó partján ábrázolt vár — Komárom — tornyain tévedésből félhold van.

tartás leírását. Itt nagy nehézségek voltak. Egyik követ sem akart a másik előtt odaérni a középső gerendához, mert a várakozásban lealázást láttak. Mindegyiket a melljük adott átvételi biztosok kísérték: a törököt a fejérvári pasa és az esztergomi bég, Lesliet Souches győri főkapitány és Feichtinger kamarai tanácsos. Mikor ezek a két felet szerencsésen összehozták, nem minden ravaszkodás nélkül — biztatniok kellett egymást: hogy lépjenek egy-két lépést —, Evlia szerint Leslie a pasa mellét megcsókolta, majd néhány barátságos szó után újra megcsókolta s azután lépett át a török határra, a hol őt a török biztosok átvették. Előzőleg azonban megjegyzi, hogy mikor egymáshoz érkeztek, kezet fogtak egymással. Itt egészen világos, hogy Evlia a török követ méltósága és hírneve érdekében ferdít. Mohammed pasa saját jelentésében megengedte ugyan magának azt a kis dicsőséget, hogy Leslie szerint egy pillanattal korábban ért oda a jelzőoszlophoz, de azt már ő sem tagadja, hogy mikor egymással találkoztak, kezet fogtak, melle (azaz ruhaszegélye) megcsókolásáról semmit sem tud.¹⁾ Ugyancsak kézfogásról tud a Leslie-féle követség historikusa, Tafferner atya, Leslienek udvari papja,²⁾ Mesgnier pedig azt is elmondja, hogy kezüket a két főkommisszárius, Souches és a fejérvári pasa, tették egybe, mint a házasságkötő felekét. A melcsók tehát Evlia találmanya.

A császári biztosok átvévén Mohammed pasát, Győrön át Bécs felé vitték. Evlia szerint a császáriak sokalták a pasa kíséretét, mire ez méltóságosan kijelentette, hogy ő Rumilia beglerbégje, háromezer katonával jön-megy rendesen, de most tudván, hogy a császáriak félnek és nem tudnak ennyi embert élelmezni, ezért csak 560 emberrel jött, a Dunán húsz hajó és több száz társzekér jön utána. Az élelmezési biztos ezt pontosabban tudta, neki kellett naponként az élelemről gondoskodni és e célból össze is írta a követség tagjait: 299 ember volt mindösszesen és az a nyolczvan kocsi, mit a pasa

¹⁾ II. 199. 1.

²⁾ Caesarea Legatio ... a R. P. P. T. S. J., Viennae 1668, 13. 1.

Belgrádban fogadott fel, robottal tartozó rácz embereké volt, a kiket a pasa nagy szidalmazás közben, fizetség nélkül küldött vissza Győr alatt.¹⁾

Élelmezési nehézségek valóban voltak, különösen eleinte, Komárom és Győr között, a hol csupa elpusztult faluk területek el, — ezt mindkét fél, Evlia, valamint Mesgnier és Churelich, egybehangzóan elismeri. Evlia még megjegyzi: »A hitetlenek minden követnek szűken adtak eddig élelmiszereket, s akik a kevés élelmet itt elfogadták, azoknak a királynál is úgy adták az élelmet. Ezek az átkozottak nagyon számítók. A ki követ lesz, annak ezekkel szemben nagyon, de nagyon elővigyázónak kell lenni.«²⁾

Magyaróvár, Hainburg után Schwechatnál állanak meg, a hol június 4-től 7-ig pihennek. Evlia szerint egy hétig voltak itt, a császár üdvözetet és hintót küldött nekik, a pasa dühös volt, hogy itt kell ülnie, Mesgniert »hitvány piszkos Mikhel tolmácsnak« szidalmazta, s mikor ez felszólította, nézze meg a nem messze lévő császári várat, nem fogadta el a meghívást, s így Evlia néhány emberrel egyedül ment el oda. Ezt a várat »Szulejmán khán sátorának« nevezik; mikor odaért, a császár tanácsosai elibük jöttek és üdvözölték. A vár nevét onnan kapta, hogy Szulejmán 1529-ben Bécs alól távozván, sátorát ezen a helyen felejtette, s ennek emlékére építették ide a várat. A várkert gyönyörűségeit keleti phantasiával írja le, csak rózsát pirosat, fehérét, sárgát, zöldet, vöröset, kéket, vízzsínűt és »még másfajtát« látott benne, úgy hogy illatuktól az ember agyveleje elkábul.³⁾ Az igazság érdekében megjegyezzük, hogy a várnak, valószínűleg Ebersdorfnak, semmi köze sincsen Szulejmán khánhoz, sem sátorához, hanem ezt az egész antiquarius előadást Evlia költötte. Ebersdorft később, bécsi lakásuk idején, megmutatták nekik, de most, a schwechati várakozás alatt, ki van zárva, hogy

¹⁾ Churelich fo 1a—b. A törökök névsorában Evlia, a kanczellár, Veli néven fordul elő.

²⁾ II. 139. l.

³⁾ II. 154. l.

Evlia megláthatta volna, egyrészt, mert a pasa nélkül nem volt szabad sehová menniök, másrészt a császári audientia előtt nem indulhattak kójutazásokra. Az egésznek költött voltát mutatja az a chronologiai tévedés, hogy szerinte egy hétig tartózkodott Szulejmán khán sátrában, s azután visszatért Schwechatba (Pesiheinek hívja) és »itt is egy hétig szórakoztunk«, — holott az egész schwechati időzés a Bécsbe való bevonulásig csak három és fél napig tartott.

Ezt a késedelmet a bevonulási szertartások dolgában támadt differentiák okozták. A császáriak nem akarták megengedni, hogy a pasa lobogó zászlókkal és zenekara játékától kísérve vonuljon be, Mesgnier többször volt kénytelen újabb utasításokért Bécsbe menni, Gonzaga herceghez, a haditanács elnökéhez, de végre belenyugodtak a pasa kívánságába. Ezt a tárgyalást Evlia és Mesgnier egymással megegyezően adják elő, Evlia csak a pasa beszédjeinél használ ríktó színeket.

Még nagyobb nehézségeket okozott az audientia kérdése. A pasa azt kívánta, hogy a császár pár lépést eléje menjen és úgy vegye át tőle a szultán levelét; megfogadta, hogy ha ülne a császár, nem adja oda neki a levelet. Mesgnier megnyugtatta, hogy őfelsége állva fogadja a követeket, rendesen egy kis asztalkára támaszkodva, de hogy arról, hogy eléje menjen, vagy csak meg is mozduljon helyéről, szó sem lehet. A pasa ebben megnyugodott, ezt a kívánságát elejtette, de annál állhatatosabban vonakodott a császár előtt háromszor meghajolni és ruhája szegélyét megcsókolni. Azt sem akarta megengedni, hogy kísérete főbb emberei is megcsókolják a ruhaszegélyt. A császári díszkocsiba, mely az audientiára vitte, a melléje rendelt lovagnak, Ugarténak is helyet jelöltek, de ő ezt nem akarta maga mellé fogadni, csak a tolmácscsal együtt akart beülni. Még az audientia reggelén is folyt a tárgyalás, a főudvarmester maga tett jelentést a császárnak, a ki aztán Ugartét elparancsolta a kocsiból. A főágaktól sem kívánták meg a ruhaszegély csókját, csak hogy mélyen meghajoljanak. A pasa azonban kénytelen volt háromszor meghajolni és a császár ruhája szegélyét megcsókolni, — Mesgnier

szerint azt magasabb helyen tette, mint ahogy illett volna. Különben az audientia a rendes formák között folyt le.¹⁾

Az »őszinte Evlia« hitelességére rendkívül tanulságos lesz, ha az ő előadását is megtekintjük.²⁾ A legelső tárgyaláskor így szólt a pasa: »Isten hozott, komiszár! Midőn én a császárhoz megyek, az a trónjáról szálljon le és a fogadóterem ajtajáig jöjjön elém s a császár nekem a vállamat csókolja meg, én pedig a mellét csókolom majd meg neki. Midőn én Mekka és Medina padisahjának levelét átadom, a császár a levelet csókolja meg, utána tegye fejére, s a míg a levelet felolvassák, állva maradjon; a törvényes ajándékokat valamennyiünknek adja át és a császári levélben és vezíri fermánban megállapított feltételeken kívül másféle követeléseket ne támasszon. Ily módon a császár elé járulok, másképp nem. Ha ezeket el nem fogadja, akkor az iszlám padisahjának jelentést teszek s a ti követeteket sem becsülik meg Isztambulban, hanem megkínózzák.« Ezek a kívánságok körülbelül megegyeznek azokkal, melyeket Mesgnier szerint a pasa az alkudozás elején valóban felállított, de azután csakhamar elejtett. Evlia szerint azonban a pasa állhatatos maradt: a császáriak háromszor, négyszer is elszaladtak urukhoz, míg végre beleegyeztek: »Jól van tehát, a válladat csókolja meg; a padisahi levelet is megcsókolja és fejére teszi és míg azt felolvassák, addig állva marad, mikor azonban az ajándékokat

¹⁾ Mesgnier 94a—b: Smontai nell' intimo cortile della Corte, caminai un poca auanti dell' Ambasciatore, doi de suoi aiutandolo a salir le scale, anzi a camminare come per grandezza in sino alla seconda anticamera. Entrato poi nella camera d'audienza, fece le sue tre riuerenze la prima nell'entrare, la seconda in mezo la stanza et la terza appresso lo scalino, poi montato lo scalino baciò il mantello di S. M. però piu alto che non doueua, azután visszalépve átveszi udvarmesterétől a szultán levelét, újra a császár elé lépve leteszi az asztalkára, ismét visszalépve török beszédet tart, mit Mesgnier olaszul tolmácsol. Még a birodalmi vizekanczellár beszélt, a ki átvette a creditívát, a pasa emberei előhozták a szultán ajándékait, valamennyien mélyen meghajoltak, a pasa elvégezte három meghajlását és a szertartásnak vége volt.

²⁾ II. 177. s. köv. II.

átveszi, akkor trónján ül.« Ebben a pasa is megnyugodott. De az audientián — Evlia előadása szerint — sokkalta nagyobb megtiszteltetésben is részesült.

A mint a császári palotába megérkeztek, fölvezették őket és a palotának mind a hét emeletét megmutatták nekik, az egészet körüljárták, a termeket, szőnyegeket, ablakokat mindent megbámultak, kedvük szerint, a »kis komiszár és a kis tolmács« megmagyarázták nekik a látottakat. Megtudták, hogy a császár a nagy fogadóterembe lovon szokott fölmenni, a második emeletnél leszáll lováról s négy-öt emeleten gyalog vagy a karfára támaszkodva megy föl. Végre a nyolcadik fogadóteremben a pasa egy magas emelvényen megállott s Evliának és egy másik főágájának parancsot adott: »Menjete, nézzétek meg, vajjon a király trónjáról felkelt-e és belül az ajtónál áll-e már.« »Mi átmentünk — mondja Evlia. — Mikor a király trónjáról leszállva, a főmataradsit aranyos bektási üszküfjével meglátta, a király azonnal levette fejéről kalapját és engem szegényt s a főmataradsit köszöntve, kétszer meghajtotta magát és egyenesen felénk jött.« Mire Evliáék gyorsan visszavonultak, a pasának megjelentették, a ki most lassan-lassan lépdelve a király termébe ment, a király pedig tíz lépéssel eléje jött. Mikor a pasa, a ki »lassan düllöngve lépett«, észrevette, hogy a király áll, sietve előre ment és üdvözölte. A király fogadta az üdvözlést, drágaköves kalapját fejéről levéve. A pasa erre hozzálépett, mellét megcsókolta, a király pedig »a megbeszélés szerint«, a pasának vállát csókolta meg s a pasa kezét kezébe fogván, trónemelvényén megállott, majd neki helyet mutatva, így szólt: »Isten hozott! és igen megtisztelte őt.« A pasa a szultáni levelet kebléből előhúzáván, megcsókolta és fejére tette, azután jobb kezével a királynak nyújtotta. Ez pedig a levelet két kezébe vette, kétszer megcsókolta, fejére tette, azután a jobb oldalon ülő vezéreinek megmutatta s ezek sapkájukat levén a levél előtt meghajoltak, mondván: »Hála Istennek! láttuk a békeséget.« Azután a baloldalán levő főembereknek és papoknak mutatta meg s ők is hajadonfővel meghajolva mutatták ki tiszteletüket. Majd anyjának is megmutatta, a ki a terem

egyik szögletében emelvényen ült, de a levél előtt fölkelte és meghajtotta magát. A király a levelet újra megcsókolta s trónjánál állva, a levél német fordítását a tolmácsnak adta, a ki azt felolvasta. A levél szövegét, mely a béke feltételeit tartalmazza, közli Evlia. A császár készségesen és örömmel beleegyezett a békébe, melyet aztán vezérei és főpapjai rögtön leírtak maguknak. De a császár huszonöt évre akarta a békét, a pasa csak húsz évre, mivel »a mi padisahunk és katonaságunk harcz, háború és öldöklés nélkül nem élhet«. A király lement huszonkettőre, de bár sokáig vitatkoztak, a pasa csak húszra kötötte meg a békét. Majd a részleteket is megbeszélte a császárral, panaszkodott neki a török birodalomban járó császári követek részegeskedése és egyéb illetlenségei miatt és följánlta magát, hogy ő ha egyszer részegen jönne a király elé, vágassa le orrát és fülét, vagy akár fejét is. A császár erre mondá: »Való igaz, hogy a muszalmán padisah követének, de minden követnek is ilyen becsülettudónak és illedelmesnek kell lennie és padisahjának becsületét fenn kell tartania, mert a padisahok nagysága és hírneve az elküldött követekből ismerhető fel. Lelkem követ-pasa! Isten hozott a mi országunkba.« Még a végvári vitézek rakoncátlanságáról beszélgettek, Montecuccoli közbeszólt, hogy ha a magyarok, a kik mind csak tolvajok, pusztítanak a török határokon, vonják őket szó nélkül karóba, mire a pasa a tatárokat szolgáltatatta ki ugyanígy a császáriaknak. A tatárok nevére a császár, Souches és Montecuccoli megijedtek, mert azt mondták: No, no és sapkájukat levéve kérték, hogy a tatárokat ne eresszék az országra. Végre sok beszéd után aláírták a békét, mire az ajándékok kiosztása következett. A pasa a drágaköves padisahi tollforgót megcsókolván, fejére tette és azután a császár kezébe adta, a ki azt kalapjára tűzte és leült trónjára. Mindenki megkapta az ajándékaftánt és a király dívánjában olyan nagy öröm volt, hogy azt leírni nem lehet. Az ajándékok kiosztása sokáig tartott és a kíséret, Evliával együtt, erősen megéhezett. Pedig a pasa nem hagyta abba a dolgot, hanem felkérte a királyt, jöjjön le az udvarba s nézze meg a két ajándéklovat. A király »készségesen« felkelt és az egész társa-

sággal lemenvén, az udvaron egy emelvényen leült, megnézte a lovakat, az ajándékba kapott sátort, a pasához így szólt: »Követ-pasa barátunkat e sátorban vendégelem meg holnap. Szerencséltes reggel.« Erre még a békekötésről beszélgettek s utána, a nélkül, hogy akár ebédet, akár díszruhát kaptak volna, a császár a pasának engedélyt adott a távozásra.

Nem szükséges kiemelnünk, hogy ez az egész, az eredeti szövegben rendkívül kedves és mulatságos elbeszélés elejétől végig koholás! Arra sem kell szót vesztegetnünk, minő naiv tudatlanságot árul el a török író a bécsi udvari szokások és a császári méltóságnak spanyol etikettes felfogása dolgában, mikor a császárt és egész udvarát így tünteti fel, mintha a pasa fabábuk gyanánt czérnán rángatná őket. Mert első pillanatra feltűnik, hogy a színjátékban a pasa a főszemély, mondhatjuk, szinte a rendező, a kinek akarata szerint mozognak a szereplők. Ebből a szempontból jutunk el az egyik indítóokhoz, mely Evliát, az őszintét, valótlan előadása részletei összefűzésében vezette. Az audientiát megelőző alkudozásoknak kezdettől végig tanuja volt, nagyon jól tudta, miben egyeztek meg, majd személyesen jelen volt az audientián, tehát mi sem lett volna könnyebb, mint a valósághoz híven rajzolni az eseményeket, — ha akarta volna. De *nem akarta*. A valóság helyett azt mondja el, hogy az audientia lefolyhatott *volna*, *ha* a császáriak engednek a pasa követeléseinek és *ha* minden úgy történik, a hogy az ő keleti felfogásuk szerint a szultán és követének, a pasának méltósága megkívánná. Lehetetlen meg nem csodálnunk azt a következetességet, melylyel Evlia a valóság képétől tudatosan elfordul és egy ilyen, részleteiben pontosan a valósággal *ellenkezően* kieszelt mesét állít össze. Színes díszítésekkel, czirádákkal túlterhelt előadása olyan, mint egy arabeszk mór kapu, a mely a prózai valóságból a költemény országába vezet. De minden fordulata, minden faragványa tudatosan, kiszámítva készült úgy, hogy a valósággal ellenkező képet nyújtson. És ez a jellemző, a súlyos beszámítást kívánó momentum Evliánál, a történetírónál. A pasa nem tartotta méltóságához illendőnek, hogy kocsin menjen az

audientiára, mindenáron lóra akart ülni, hogy győzőként vonuljon be a császári Burgba és elmondhassa, hogy lova patkóját belevághatta a hitetlen császár udvara földjébe. Alighogy beszállt Mesgniervel együtt a kocsiba, nagy ravaszsággal kétségeket nyilvánított a tolmács előtt, hogy ez a kocsi talán mégse a császár kocsija, talán megcsalták és idegen kocsit küldtek neki úgy hogy minden esetre jobb volna, ha kiszállnának és lóra ülnének. Persze ott maradt a kocsiban, de az audientia után már sehogysem lehetett rávenni, hogy beüljön, hanem a Burgból haza valóban lovon ment. Evlia még ennél a kis részletnél is nyugodtan elcsavarja a valóságot és azt teszi valóvá, a mi csak a pasa kívánságában volt meg: »A pasa a Duna hídján kocsin ment keresztül, mikor pedig a várba ért, ott kuhejlán lovára ült. Lova is, maga is egész aranyba volt foglalva.« Így illett ez a győzhetetlen padisah követének, mikor letiport hitetlen királyok udvarában megjelent. Csak természetes, hogy a hitetlen király még a főágák, a pasa szolgálai előtt is felállt és meghajolt, csak természetes, hogy alázatosan könyörgött a békéért — a melyet persze már tavaly Vasvárnál megkötöttek s a melyről most ezen a szertartásos audientián szó sem volt. Nincs az elbeszélésnek egyetlen igaz vonása sem s viszont annál tökéletesebb művészettel alakul ki a pasának békét hozó, a padisah győzelmes kegyességét képviselő méltóságos alakja, a ki előtt a császártól kezdve, anyján, a hatalmas hadvezéreken, Montecuccolin keresztül az utolsó hitetlen udvaronczig mindenki természetes alázattal hajol meg. Mese az egész, keleti művészettel elmondott mese, melyben a történeti szempont félretételével őszintén gyönyörködhetünk, de — s ez a minket érdeklő fontos eredmény — ezt a mesét Evlia tudatosan, tendenciával állította össze. Sem jól értesültsége, sem műveltsége nem hiányzott volna a valóság megismerésére és elmondására, de *nem akarta* a valót adni, hanem annak éppen az ellenkezőjét.

A padisahi méltóság illő fenntartása mellett — a mi mai felfogásunk szerint bizonyos értelemben még önzetlen, szinte hazafias indítókra vezethető vissza — néhol önzőbb célokat is fel lehet ismerni az audientia elbeszélésében. A padisahi

tekintély és a pasa méltósága valóban nem követelte azt, hogy Evlia saját magát küldesse a császár szobájába és hogy a császár éppen a »szegény« Evlia előtt ugorjék fel ültőhelyéből és két meghajlással fejezze ki előtte tiszteletét. Evlia azonban, ha már egyszer mesébe fogott, nem állja meg, hogy saját szerény személyét is bele ne keverje a dologba. Elbeszélését nyitott szájjal hallgató, ámuló közönsége sokkal nagyobb tisztelettel fog reá tekinteni és nagyobb készséggel elhiszi neki nagymondásait, ha meghallja, hogy íme, a hitetlenek császára is hajlongott a jámbor török tudós előtt.

Az egész mesemondásban tehát két tendenciát ismerhetünk fel: az egyik a padisah és vele a muzulmánosság illő tekintélyének, a hitetlenek viszonyai közt is sértetlen mindenhatóságának feltüntetése; a másik a mesemondó személyének tudatos előtérbetolása. Ez a két leghatalmasabb erő, a mely Evliát a valóságnak oly alapos felforgatására vezette.

III.

Keleti phantasia, izzó színpompa, fékevesztett, vissza nem tartható bőbeszédűség, e mellett a keresztény viszonyok nem ismerése és a látószögnek ebből származó eltolódása, — ezeket a momentumokat szokás a török történetírók igazmondása korlátjainak tekinteni. A stilisztikus színezés kedve és a mohammedán viszonyokon túl nem emelkedő pillantás, mind a kettő öntudatlan, az író akaratán kívül álló hiba és egyik sem kompromittálná az írók igazmondását, igazságszeretetét. Előbbi megállapításaink mást mutatnak. A török történetírók, vagy legalább Evlia, nem olyan egyszerű, fiatalos kedélyű, könnyen impresszionálható költők, a kik belső hévtől hagyják magukat vezettetni, a kiket elragad a színes beszéd öröme és a kik az elbeszélésnél személytelenül írói egyéniség nélkül engedik át magukat a rohanó áradatnak. Ez a felfogás Evlia írói egyéniségét igen hibásan becsülné le. A nyelvelvi színpompa nem akadályozta, hogy elbeszélését öntudatos írói művészettel alakítsa és jól elrejtett írói céljait következetes

munkával elősegítse. Nem tudunk eléggé csodálkozni, ha nyelvének forró színeit a tények összeállításában és előadásában nyilatkozó hidegvérű öntudatossággal kapcsolatban nézzük. A legkisebb dolgokban is céljai vannak, melyeket vas-következetességgel akar elérni.

Már érdemes fordítója, néhai Karácson Imre, észrevette, hogy az utazásaiban előkerülő városok neveit szereti költött módon megmagyarázni. Több ilyen esetben egész systematikusan követett szándékra következtethetünk.

Jenő várát Jánován nevű magyar király építtette, a ki nagyon tisztelt és tudós volt s a keresztény nemzetek között olvassák is tiszteletreméltó történetét.¹⁾

Világos várát Lágos király építtette.²⁾

Kassát Kassa bán király építtette.³⁾

Kolozsvár építője Lajos nevű király volt, a ki a Krisztus után való 1503. esztendőben született s a negyvenedik évben Szulejmán khántól való félelmében ezt a várat építtette.⁴⁾

Aranyos-Medgyes építője Lajos király, a ki Mohácsnál elesett.⁵⁾

Nyitra várát az alamánoknak egyik legrégibb érseke, Nitrapol építtette s a nevét ráadta. Ez a vár jelenleg ismét az alamánok főpátriárkájának birtoka. Tulajdonképpen neve ugyan Nitra, de ismeretes nyelvhibából Litrának mondják. Magyarul Nitrapol annyit jelent: paradicsommadár. A vár szélén folydogáló Nitra folyót paradicsom vizének mondják.⁶⁾

Léva vára építőjének Léva a neve, az építőjének őse a vidéken letelepedett egyik mogul.⁷⁾

A költött alapítókhoz egész alapítói dynastiát költ néha: Egernek első építője a magyar történetírók szerint Menucseher gyermekei közül való hitehagyott Nik-bán-ezsder volt. Ez

¹⁾ I. 25. l.

²⁾ I. 24. l.

³⁾ I. 102. l.

⁴⁾ I. 83. l.

⁵⁾ I. 91. l.

⁶⁾ I. 357. l.

⁷⁾ I. 378. l.

utóbb Khöröosztös magaslatán Türk-uru néven földből egy várat is építtetett.¹⁾ Ugyanezen Menucsehernek egy másik gyermeke, Dujbángur, Csanádot építtette.²⁾ Nagyobb hitelesség kedvéért történetírók tanuságát is igénybe veszi: Pécs várát latin és görög történetírók írása szerint a próféta születése előtt 882 esztendővel, még Nagy Sándor elhalálózása előtt építtették³⁾ Budát hasonlóképpen a latin és magyar történetírók elbeszélése szerint a próféta születése előtt 782 évvel építtették, — az építő nevét itt elfelejtette megmondani.

Csodálatosan összevisszahányt valótlanságok, melyeknek még ott sem szabad magyarázatot keresnünk, a hol történelmi alakokról, mint Lajos királyról, tesznek említést. Feltűnő azonban a következetesség, melylyel minden előforduló helyhez alapítót keres, nem kevésbbé a hidegvérű találékonyság, melylyel a kellemetlen helyzetekben, mikor sem közel, sem távol nem talál építőt, egyszerűen a város nevéből következteti ki az alapítót: Kassából egy Kassa nevű bánt, Világosból Lágos királyt, Lévából egyszerűen egy Léva nevű egyént, rangjának közelebbi meghatározása nélkül. Kell, hogy munkája kezdetén elhatározta legyen, hogy minden megnézendő helység építőjét fel fogja magának jegyezni, s ehhez a szándékához görcsösen ragaszkodik. El kell ismernünk, hogy tervét — az igazságnak félretételével — végre is hajtotta.

Mindezt csak úgy érthetjük meg, ha kiindulási pontunktól, Evlia Cselebi történetírói mivoltától láthatólag eltávolodva felvesszük, hogy ő tulajdonképpen nem is akarja az igazságot elmondani. Hogy hogyan *vannak* a dolgok, az neki körülbelül mindegy. A valóság iránt nagyfokú közönynyel viseltetik. Elmondja a mit lát és a mit megtud, de csak akkor, mikor egyéb célja nincsen. Az igazság és a valóság a legutolsó nála: jobb híján ezt is hajlandó elmondani. Híres világutazó volt, a kiről mindenki tudta, hogy az egész világot látta és

¹⁾ II. 110. l.

²⁾ II. 222. l. Karácson megállapította, hogy ez a név még csak nem is magyar névnek elferdítése és hogy »ezt a különös mesét Keletről hozta az író«.

³⁾ I. 194. l.

rendkívüli ismeretekkel rendelkezik. Ha nagyurakkal találkozott, ezek kíváncsian kérdezték utazásairól, tapasztalatairól és ilyenkor érezte magát jól a »szegény« Evlia. Az 1664. évi hadjáratban a nagyvezír méltatta figyelmére. »Én, fogyatékos-sággal teljes szegény, újra a nagyvezír mellett maradtam s kicsinyenkint elbeszéltem a nagyvezírnek, hogy ebben a hadjáratban merre jártunk, micsoda tartományokat győztünk le, mennyi erő várát, mennyi foglyot és hadizsákmányt vettünk el, valamint az összes kalandjainkat is elmondtam s figyelemmel és gyönyörködve hallgatták meg.«¹⁾ Máskor is szívesen említi, hogy a pasák kikérdezték útjairól és ő neki sikerült az érdeklődést elbeszéléseivel kielégíteni. A történetíró helyett mesemondó áll előttünk, a ki hallgatóságával szoros érintkezésben, azok közbeszólásaira reflektálva mondja el történetét. Ámuló felkiáltások, csodálkozást kifejező arczok adnak neki megnyugvást, hogy célját elérte náluk: értelmes, világlátott, tudós embernek tartják. Közbevetett kérdésekre a világért sem vallaná be, hogy ezt vagy azt nem látta, vagy nem tudja, ellenkezőleg, a gyakorlástól elősegítve gyors és teljesen kielégítő felelettel lepi meg a csodálkozó hallgatóságot, azokat, a kik őt »figyelemmel és gyönyörködve hallgatják«. De olyant is óvakodik mondani, a mi hallgatósága érzelmeivel, világfelfogásával, mohammedán vallásos és politikai nézeteivel ellentétben volna.

Hallgatóinál tett benyomás minden, az igazság semmi. A dolgokat csak akkor írta le, mikor már többször, éveken át elbeszélte. A Zrinyi Miklósnál tett látogatást, mely 1660 november havában volt, csak németországi utazása, tehát 1666 után írta le.²⁾ Elképzelhetjük, hányszor kellett elmondania a híres hadvezérrel folytatott társalgása történetét és hogy a sok ismétlés során hogyan távolodott el a valóság alapjaitól az elbeszélésnek minden részletében. Evlia előadása formájának kialakulásánál a szóbeli előadás, a mesemondás momen-

¹⁾ I. 526. l.

²⁾ I. 47. l. a Zerinvár körül levő erdőket összehasonlítja azokkal, melyeket a Duna forrásvidékén látott.

tuma döntő szerepet játszott. A körülötte üldögélő ájtatos hallgatóságot csak nem ábrándíthatta ki azzal, hogy az előkerült városok alapítójáról semmit se tudott volna mondani. Így kellett kifejlődnie szokásának, hogy minden város építőjének nevét megemlíti, a honnan azután csak egy további lépés volt az alapítási évnek — természetesen szintén költött — megjelölése, valamint a hitelesség kedvéért latin és görög és egyéb történetírók tanuságára hivatkozás.

Illett neki, hogy mindezt tudja. A világotutazónak illik, hogy mindent lásson és tudjon. De egyuttal az is kíváncsnak tűnt fel, hogy lehetőleg nagy és szép és csodálatos dolgokról tudjon jelentést tenni, nem pedig hitvány kis falvakokról, lakatlan pusztaságokról. Minél csodálatosabb élményeket, minél pompásabb képeket tud hallgatói elé adni, annál nagyobb lesz tisztessége és annál nagyobb gyönyörűséget kelt embereinél. A várak leírásánál világosan láthatjuk ezen szempont hatását. Soha nem mondja, hogy az illető vár, melyet megnézett, nyomorult kis fészek, de mindig előkelő, fontos hely, melyet érdemes részletesen leírni. A hatás kedvéért az előadás tagozódása megmerevedik, a formák megállapodnak, élethű leírások helyett schemákkal találkozunk ott is, a hol pedig elég tapasztalati anyaga lett volna a valósághoz híven dolgozni. Az elbeszélői illendőségnek megfelelő schéma megkívánja, hogy a vár neve után alapítója nevét, az építésnek lehetőleg közelebbi körülményeit adja; azután a hely fontosságát emelje ki, mely rendesen abban áll, hogy a hely valaminek a »kulcsa«, vagy hogy valamely földöv végén fekszik. Ezek olyan formulaszerű bevezetés gyanánt szolgálnak s csak ezután tér át a város leírására, a hogy azt végignézte. De a schema még saját élményei előadásánál sem hagyja nyugodni. *Illik*, hogy a városnak szép bazárja legyen, melyben az árúczikkek nagy gazdagsága van felhalmozva. »A bazárban levő különféle illatos fűszerektől az ember agyveleje illatos lesz s a bagariabőr szaga az orrot elkábítja.«¹⁾ Valami exotikus, csodálatraméltó művészettel

¹⁾ I. 146. l.

készült épületnek is kell a városban lenni, óratoronynak, hengerkerekas hídnak vagy »mulatságos« lisztmalomnak,²⁾ akár »bámulatotkeltő fűrészmalomnak«, a mivel a hallgatóság bámulatát kiérdemelhesse. Különös ízű, soha nem látott gyümölcsöket is kell a városnak termelnie, nem kevésbbé fontos az, hogy valamely ételbeli specialitas is legyen ott, a mit másutt sehol nem lehet olyan jól előállítani. Az egyiknek retke, a másiknak hala, cseresnyéje, gránátszörpje híres, a hol egyéb följegyzésreméltó nem jut eszébe, ott a káposztát és fehér kenyeret találja annak. A kis Blagaj várnak ötven főnyi várnépe van, de azért illendően megdicséri: »A város levegője és vize kellemes. Szőlője, fügeje, körtéje, almája, fehér cseresnyéje sok van, sőt ebben az esztendőben itt ettük az első cseresnyét. Igen dús levű és kellemes ízű cseresnyéje van. A hegyeiben termő gránátalmából készült gránátszörp igen híres. Olajbogyója, cziprusfája, diója, szőlője megszámlálhatatlan sok van.« A schema megkövetelte, hogy a terményekről említést tegyen s ő jókedvvel eleget tesz a schemának, minekünk pedig jogot ad azt hinnünk, hogy az említett gyümölcsfákat csak véletlenségből választotta ki s ugyanoly joggal szilváról vagy tölgyfáról is beszélhetett volna. A schemának általános érvényességét, még geographiai különbségektől való függetlenségét is mutatja az, hogy Magyarországon ugyanolyan rózsa- és pálmaligeteket ír le, akárcsak Arabiában vagy Syriában.

A nagyobb városokban a házakat is le kell írnia. Ezek rendszeren négy-öt emeletesek, udvarral, még pedig nagy udvarral, vagy pedig egészen udvar nélkül, szűken, egymás mellé épültek. A ház fogalmával a szilárdság jár együtt, ezért kő- és téglafalak, keramit vagy palatetők. Blagaj vára alatt a külváros igen kicsiny lehetett, ezért kisvárosnak mondja: »Mindössze öt városrészből áll, 450 várformájú, tornyos, téglalapítkézésű, palakötetejű kerttel ellátott ház van benne; néhány háznak keramitteteje van.« Annyi bizonyos, hogy érdemes volt megnézni és ilyen szépen leírni — mondhatta

²⁾ I. 371. l.

erre a hallgatóság. A paloták belsejére is megvan a schéma : színes festés, kristályablakok, márványpadlók. A házak számát rendszeren néhány ezerre illik tennie, a szobákét tízezrekre. Typikus erre Brassó leírása : »A várban összesen tízezer szoba van, mert minden palotában öt-tíz, felső és alsó, kameleon-festésű lakás van s mindegyik mértani szabály szerint épült és csupa zöld, sárga, kék, fehér színű keramittal fedett tetejű szép palota. Néhány ezer háza deszkazsindelyvel van fedve. Különféle kristály- és fénylőüvegből készült ablakaik, erkélyeik és külön helyiségeik vannak. Díszes város, sűrűn egymás fölött fekvő, kimagasló szép házakkal. Hetven temploma van. Valamennyinek a teteje sárgarézzel és ónnal van fedve, harangtornyaiak felett a kereszt aranyfényt mutat. A külváros negyvenezer szobából áll, így beszélték a bírák. Ezt is egyszeres fal keríti. Egy országban sincsenek ilyen, szállókkal, kertekkel ellátott, paradicsomszerű fényes és tarkafestésű paloták.«

Brassóban személyesen járt, de leírásánál a valóság teljesen távol van tőle, neki a schemát kell követnie. Sok fáradságot azonban nem okoz a munka : az ő schemája az írói előadás ökonomiájára rendkívül hasznos és a gondolatbeli takarékossgot nagyon elősegíti. Egy-két, pontosan megstylisált kifejezése van, melyek a sok használatban már egészen megmerevedtek. Ezeket váltogatja, s ha kell, egymásután tízszer-huszsor is alkalmazza. Megállapíthatólag pontosan megszokta nézni a városokat, érdeklődése valóban mindenféleképpen kiterjedt, de a stylismusából kifejlődött schema megölte benne a valóság iránti érzéket, a dolgokat nem képes többé egymástól megkülönböztetni, individualitásukban, egyénileg fölfogni. Esztergomot, Egert, Székesfejervárat napokon át töviről-hegyire megszemlélte, egyes dolgokat pontosan leír bennük, de egészben mind a háromnak ugyanaz a képe alakul ki. A hallgatóság ámulata nem hagyja nyugodni : a valóságot hiába adná nekik, ezért költ annyi mindent, lelki-furdalás nélkül. Jellemző, a hogy a Székesfejervárott eltemetett királyokat felsorolja : a várat építő Meliász pap, az 1506-ban született Lajos, ennek atyja László, anyja Anna, Mátyás budai

király atyjával együtt, az a Lajos, a ki Mohácsnál elesett és testét Szulejmán küldte Fejérvárra, János király, ennek és Szulejmánnak ellenfele Ferdinánd, ennek fia Miksi király hasonlóképpen. Utóbb, — szó szerint mondja — mivel Székes-fejérvár az oszmánok kezébe került, a királyok máshova temetkeztek: Milen Bátor Miklós, Miklós Pelos Németújvárra, János király fia Menajos a német császár Prankobrük városába, Areds herczeg Prágába, Bocskay király Egerbe, a Székes-fejérvárott uralkodó Szonluk Gábor, Bátor Gábor, Khaliakri Gábor Kassába, Zsilkovszki és Konszikovszki királyok Székes-fejérvárba temetkeztek. A templom különben robbanás folytán elpusztult, egy magas kupola maradt belőle, de most is igen szép és ha egy király vagy királyfi meghal, holttestét ide hozzák és eltemetik, sőt ezen Fejérvár földjét egymásnak ajándékba küldik és kíváncs gyanánt szemekre dörzsölik.¹⁾ Ezen elég értelmetlen előadás készítésénél abból az egyetlenegy képzetből indult ki, hogy a fejérvári királysírok igen híresek; ez az egyetlen valóság előadásában, a többi költött dolognak nincs más célja és létjoga, mint hogy ismereteit és világlátottságát előnyös világításba helyezték. A phantasiának azonban semmi szerepe nincsen: a földnek kenőcs gyanánt a szemre dörzsölését bizonyosan látta valahol utazásaiban, egyébként csak másutt hallott vagy költött nevet halmoz össze, egészben véve fárasztóan, schematikus módon.

A schema nemcsak a látott dolgok leírásaiban pusztítja el a valóság iránti érzéket és teszi illusoriussá a hitelesség kérdésének felvetését. Megtalálható ez történelmi excursióiban, a mult események megbeszéléseinél is. Lelki háttér gyanánt itt a muszalmánság magasabb rendűségének tudata szolgál, az az érzés, hogy a muszalmánság, annak minden egyéni nyilvánulása, egész a legkisebb körű ténykedésekig, egy-egy szpahinak hőstettéig, valami fölényes, a hitetlenek kultúráját messze felülmúló dolog. Útszéli nyilvánulásai ennek azok a számadatok, melyeket a török és keresztény haderőkről szokott

¹⁾ II. 46., 47. II.

közölni. A padisahnak megszámlálhatatlan, százezrekre menő seregei vannak, de ugyanekkor a hitetlenek is óriási seregeket szoktak kiállítani, egyrészt azért, hogy ha megverik a törököket, ez ne legyen szégyen, másrészt ha a török győz, annál nagyobb dicsőség áradjon a török fegyverekre. A veszteségek lajstrománál viszont a keresztények mindig nagy számokkal szerepelnek, a törökök nevetséges kicsinyekkel. Mindezen adatoknak a valósághoz semmi közük sincs, schemák ezek, a keleti méltóság decoratiói. Legyen szabad itt néhány egész kis, értéktelen esetet felsorolni, a melyeknél azonban Evlia másik indítókára, saját személye túlbecsülésére is tanulságot nyerhetünk.

Az 1663-iki hadjáratban Érsekújvár alól Komárom felé indult egy török csapat, hogy szénát és élelmi készletet szerezzen. Az előhad tízezer emberből állott. Evlia egyedül poroszkált, négy lóval, hét teherhordó állattal és négy szolgálival. Egyszer csak egy rendetlen csapattal találkozott, az útszélen összegyülekezett oláhok, moldvaiak és tatárok vegyest voltak benne s összesen húszezer katonára és ötezer lovasszolgára rúgtak. Ezek Evliát örömmel üdvözölték és az ő vezetésével portyázásra indultak.¹⁾

Egy másik, futással végződő portyázásból kétezer embert vezetett ki bölcs parancsaival s a mint az út mentében haladtak, egyszer csak mohammedán zászlók tűntek fel s tízezer kivont kardú, könnyű lovas mohammedán jött velük szembe. Ezeket Evlia bölcsen visszaküldte az elhagyott csatatérre, maga lovait megetette s mire ezzel készen volt, a lovasok már össze is törték az ellenséget és háromszáz fejet, kétezer foglyot és tíz kocsi zsákmányt hoztak magukkal. »Hála Istennek, ezeken bosszút álltatok« és dicsérte és magasztalta őket.²⁾

Zerinvár elfoglalása után portyázó sereg indult nyugat felé, Vas megyébe és Stájerországba. Evlia itt is velük ment. A Rába partján nagy ütközet és győzelem volt. Az ellenség előcsapatában száz gyalogos puskás volt s mellette jobb-

¹⁾ I. 361. l.

²⁾ I. 496. l.

oldalról egy kék selyem zászló alatt csupán kétszáz főnyi ellenség, baloldaltól pedig egy aranykeresztes, sima vörös zászló alatt százötven főnyi ellenség jött előcsapatul, de mind nagyon tiszta vitézek voltak. Ezt az egész csapatot törbe kerítették Evliáék, vagy saját kifejezése szerint: mezőn törbe került majommá tették. Elesett pedig ebből a seregből sokkal több, mint a mennyien voltak: »az 586 főnyi ellenségből egyetlen ember meg nem szabadult, hanem mind a halál borával részesült meg; 540 lovas katona és 80 kapitány pedig fogságba került«. A törökökből csak hét lett vértanú, negyvennyolcz megsebesült, egy pedig leesett a lóról. Szó szerint közli még a magyaroknak néhány rút káromkodását, a mit azonban gyakran és egyebütt is hallhatott, végül szerényen megjegyzi: »Ha ezt a harcot úgy leírnám, a hogy történt, egy külön kötet könyv lenne belőle.«¹⁾

A Nyitra alatti portyázásnál háromszáz török társaságában van, a magyarok vitézül harcolnak, mégis megveretnek és a boldog hitharcosok százhetven foglyot ejtenek és száznegyven fejet tűznek lándzsáikra. Közülük csak öt vitéz lett vértanúvá.²⁾

Mindez saját élménye, a melyről legkönnyebben föltehetnénk, hogy a valóságnak valami árnyékát mégis megtarthatná. De a mint a muszalmánság méltósága megkívánja, hogy a legkisebb portyázásban is imponáló tömegekkel lépjenek fel és ennek megfelelő nagy győzelmeket arassanak, csak természetes, hogy nagyobb csapattestek ténykedése leírásánál még nagyobb méreteit találjuk a nagyításnak és a tudatos költésnek. A pasák dicsőségét magasabb hangból illik megénekelni, a nagyvezíré, a padisahét még hangosabban. Szulejmán 1526-iki és 1541-iki hadjáratainak leírása annyira megfelel ebből a szempontból a keleti ideálnak, hogy mi valóban nem tudhatunk mit kezdeni velük. Evlia maga is érezte, hogy itt kitett magáért, ezért az értelmetlen részletektől hemzsegó előadások végén jámborul megjegyzi, hogy az egyiket, a

¹⁾ II. 23—24. II.

²⁾ I. 321. I.

mohácsi dolgot, Szulejmán szultán fegyverhordozójának saját szájából hallotta, a másikat pedig boldogult atyja beszélte el neki. Bizonyos azonban, hogy mind a kettőt maga költötte és meg volt az öröme bennük, mert a keleti dicsőségnek legkisebb sérelme nélkül szép, méltóságos elbeszélést sikerült összeállítania.

Azt hisszük, hogy ilyen tulajdonságok mellett naivság vagy hyperkritika volna Evlia munkáját történeti munkának tartani és előadásából a történeti igazságot kihámozni akarni. Rendkívül érdekes írói egyéniség ő, de a valóság leírása iránt körülbelül annyi érzéke van, miként az ezeregyjé meseszerzőinek. Munkáit történettudományi czélokra nem kritikai módszer segélyével használhatjuk, hanem kénytelenek vagyunk előbb bonyolult, pszichologiai és irodalomtörténeti retortákon keresztülgömöszölni. Az eredmény akkor is végtelenül csekély, olyan, a milyent hasonlíthatatlanul kisebb fáradsággal érhetünk el a nyugati írók és akták felhasználásával. A valóság színeit könyörtelenül megsemmisítő stylizáló szokás olyan helyeken is uralkodik nála, a hol igazán nem gondolná az ember. A Komárom felé szénarequirálásra kiindult török csapatot eleinte a keleti méltóság érdekében stylizálva írja le, de mikor rosszul végződik a portyázás, ismét más szempontot vesz elő: az ijedtséget szintén stylizálja, még pedig úgy, a hogy az ijedtséget *illik* elmondani. Ha már ijedtség, legalább igazi nagy ijedtség legyen, — gondolhatta magában. Egy üteg ágyúval és puskával lődözték őket, mire megszaladtak, dobót, trombitát, zászlót eldobáltak. Evlia egy zászlóalj lovassal egyedül maradt és a zűrzavaros helyzetet látva — saját szavai — olyan félelem és rettegés szállta meg csekélységét, hogy a lelke a fejébe ugrott és mondá: »Vajjon e csatatéren a vértanúság kelyhét kiihatjuk-e? vagy szerencsésen eljuthatunk-e Ujvárbá?» Először összeszorultak és egymást tiporták, azután pedig, mikor újabb magyar csapatok támadtak rájuk, mindegyikük másfelé futott, Evlia egy mocsárba ugratott. Golyózápor közben ért a tulsó partra, ott szemei véres könnyekkel teltek meg. Jámborul imádkozott és a »réttel borított síkságon fel-alá járkálván, megállott«. Majd elkedvetlenedett, mert lovának sebe, mintha

a szívére szállt volna. ¹⁾ Így megy ez tovább, lapokon át, közben beszélgetések szószerinti idézése és a Vág völgy róza és pálmaligeteinek, meg szállóinak leírása. *Comme il faut* keleti leírás, — a nyugati történetírás számára azonban teljességgel használhatatlan. Nem mondhatnánk, hogy nem hiteles, — sokkal rosszabb ennél: történeti szempontból teljesen indifferens; nem történeti kútfő.

Mielőtt Evliának különben nagy mesemondói tehetséggel készített és sokszor mulatságos munkájától elbúcsúznánk, a kép teljessége kedvéért még egy részletet szeretnénk megbeszélni, a melyből kiderül, hogy a nyugati történetkritika fogalmai szerint is rendkívül megbízhatatlan. Nem túlzás azt állítani, hogy Evlia a nyugati íróknak csak a hibáit tudja felmutatni, de ezeket azután igen nagy mértékben. A tudatos elhallgatásnak tanulságos példáját nyújtja a már említett bécsi követség alkalmával.

A török követ Budáról indult útjára, a búcsúzásnál a budai pasa lelkére kötötte, hogy tisztességesen viselkedjék Bécsben és ne hozzon szégyent a padisah fejére. »Hallottam, hogy te nem vagy erős kívánságaid fékezésében, mert az ellenség pénzét és ellátását kívánod. Allahra mondom, ha Bécsben tartózkodol is, a fejedet ott is levágatom.« Pénzvágyba ne essék, ha útiköltsége elfogy, kérjen Budáról. E jó tanácsok után Evliát kérte fel, hogy végbeli dolgokban tapasztalt ember lévén, vigyázzon a pasa dolgaira. ²⁾ Nem bizonyos ugyan, hogy ez a jelenet éppen így, Evlia dicsőségére folyt le, de elég az is, hogy egy török főméltóságnak hajlandó csupa erényen kívül hibát is tulajdonítani. A további előadásban azonban nyoma sincs a pasa haszonlesésének, sőt ellenkezőleg Evlia mindig kiemeli, hogy milyen drága ajándékokat adott mindenkinek, a kivel csak érintkezésbe jutott és hogy mindenki el volt ragadtatva az ő pompakifejtésétől és nagylelkűségétől. Nyugati forrásaink, Mesgnier és Churelich a budai pasa gyanujának adnak igazat s nem fogynak ki a követ rút zsugoriságának szidalmazásából.

¹⁾ I. 364—365. II.

²⁾ II. 129. 1.

A legalacsonyabb üzéri fogásokat sem vetette meg, hogy pénzt gyűjtsön magának. A császári udvartól kapott napidíjait megtakarította, a természetbeli járulékokat pénzben kérte ki és nem vett rajtuk ételmezt, hanem embereit soványabb élelemre fogta; udvara nem kapott egyebet, mint tyúkot és zsírral főtt rizst, a cukorra kapott pénzt mindvégig félretette magának. A napi százötven tallérnyi fizetésből négyet-ötöt vissza szokott küldeni Gonzaga hercegnek, hogy rosszak, adjon másikat. Soha senkit nem vendégtelt meg, még Mesgniert sem, sem Churelichot, a ki néha akkor jött, mikor éppen evett.¹⁾ Sokszor küldtek neki ajándékokat, különösen Leslie grófnő, de ő nem viszonzta soha, nagyritkán adott látogatóinak egy rosszszövetű olcsó kendőt. Az élelmezési biztosnak, a ki naponként zsákszámba hozta neki a rizst, búcsúzóul egy zsák rizst akart adni, mire ez tiltakozott a sértő ajánlat ellen, ekkor választani hagyta két öreg, beteg gebe között, de a biztos ezt se fogadta el.²⁾ Evlia mindezt igen jól tudta, de a pasa reá nézve a komáromi átadás óta a Kelet képviselője lett, a kiről még álmában sem mondhatott rosszat, hanem kötelességéhez híven mindazon jó tulajdonságokkal felruházta, a melyek ilyen előkelő embert a világ rendje szerint megilletnek, de a melyekből a pasa véletlenül igen kevésvel rendelkezett.

Tudatos elhallgatás, schematizáló stilművészet és a valóságtól csodálatraméltó függetlenséggel készített költemény űzik egymást Evlia előadásában. Ez utóbbinak, az igazi koholásnak legkiáltóbb példáját még legyen szabad idejegyeznünk. Azt állítja, hogy Montecuccolinál hosszabb beszélgetésen volt, a mikor is kérdéseivel a fővezért annyira sarokba szorította, hogy ez bevallotta: a Szentgotthárd után összeállított török fejhalmok tulajdonképen hamis tropheumok, mivelhogy nem az elesett törökök fejéből valók, hanem az ő

¹⁾ Churelich 23a: io credo, che questo ambro non era homo, ma stessa seppoltura et albergo dell'avaritia.

²⁾ A velencei követ jelentése szerint a szertartásokat illető túlzott kívánságait is csak azért állította fel, hogy alkalmá legyen azokról pénz fejében lemondani. (Disp. di Germ. Cornaro jelentése 1666 márcz. 10. az említett levéltárban).

parancsára állították őket össze a Rábából kifogottakból. A keresztények kardjától nem, hanem csak ilyen elemi erőtől, a megáradt folyamban pusztultak el a törökök. Evlia ezzel a mesével nem elégszik meg. Még részletesebben mondja el, hogyan fogadta őt többször is maga Lipót császár, a ki jóízűen elbeszélgetett vele a keresztény és muszulmán vallásról, díszes karosszékekbe ültette, majd saját császári kezével írta meg neki a német birodalomba szóló útlevelet és »egészen bizalmas viszonyba« jutottak egymással. Itt nem túlzással, hanem ismét tudatos költészettel, mesemondással állunk szemben. A nyugati kútfőkből, de a dolog természetéből is tudjuk, hogy a pasa féltékenyen vigyázott embereire és nem engedte őket szabadon járkálni, csakis az ő kíséretében. Ki van zárva, hogy Evlia Montecuccolinál vagy a császárnál járt volna és velük beszélgetett volna. Talán nem szükséges több szót vesztegetnünk arra, hogy Evliát nem szabad nyugati értelemben vett történetírónak tartanunk, bármily kellemes időtöltésül szolgál is műveinek olvasása. A hol az ő adatait nyugati, magyar akták megerősítik, ott sok érdekeset köszönünk neki, a mint ez Takáts Sándortól végzett összehasonlításokból kiderült, de *mint történetíró* a keleti írók sorában kell őt szemlélünk.

IV.

Az Evlia Cselebi vizsgálatából nyert eredményeket hiba volna könnyedén általánosítani és a török történetírás minden termékét, csak ezen az alapon, Evliához hasonlóan gyanúsnak és használhatatlannak tartani. Az írói műveknek ez a csoportja bármennyire kezdetleges is, mégis csak irodalmi műfajjal van dolgunk, mely évszázadokon át élt, hosszú fejlődésen ment át és a melynek megítélésénél a fejlődés, a valamely irányban való állandó változás elvét nem szabad szem elől téveszteni. Evlia a sorozatnak nemcsak chronologiailag áll a végén, hanem a műveltség, az európai culturával való érintkezés dolgában is előzőit, a XV—XVI. és a XVII. század első felében élt történetírókat messze felülmúlja. Azaz Evlia a török történet-

írásnak ritka magas fokát képviseli, — a többi író vizsgálatánál tehát olyan eredményekre kell számítanunk, melyek az Evliánál tapasztaltaknál még rosszabbak lesznek.

Thúry József közlései szerint a legrégebb ismeretes török történetírási termékek a XV. század végéről maradtak ránk. Ezek még az igazi török nyelven, a köznépnél használt »durva-török« (kaba türki) nyelven íródtak és közvetetlenség dolgában előnyösen különböznek a későbbi, irodalmi nyelven készült munkáktól. A hódító Szolimán korában már teljes színpompájában kifejlődött a perzsa és arab szavakkal és stylvirágokkal kevert irodalmi nyelv, a korábbi írók a XVI. századbeliéhez képest dísztelen, régies, egyszerű stylust használtak és mondanivalójukat úgy adták elő, a hogy gondolták.

Ebből a megfigyelésből arra lehetne következtetni, mintha az Evlia Cselebinél felismert schematizáló szokás csak későbbi fejlemény volna, a mely csak a fejlettebb történetírás termékeit ékteleníti el. Sajnos, nem így áll a dolog. Már a legrégebb, aránylag száraz előadású íróknál is találunk olyan részletekre, melyekből világos, hogy a valóság, a dolgok igazi lefolyása nem érdekli őket, hanem egyetlen írói törekvésük, melyet meg tudunk állapítani, a valóság sokféle változatú tényeinek a mohammedánság nagyobb dicsőségére való schematizálásából áll. Vegyünk például egy ilyen tényt: a zsákmányolást. A mi fogalmaink szerint a zsákmányolás ténye esetről-esetre különbözik s ehhez képest a nyugati írók annyiféleképen írják le, ahányszor csak tollukra veszik. Még a középkori krónikások is másként adják elő a magyarok pusztításait Itáliában, másként Ausztriában, a szerint, amint a pusztításra kiindult lovasok más és más fajta lakosságra, városokra találtak, avagy különböző mértékű ellenállás leküzdése után jutottak hozzá a zsákmányhoz. Még a kolostori évkönyvek szűkszavúságában, a stylizáló *devastaverunt* szó mellett is találunk rendesen valami megjegyzést, a mi egyéni vonást tartalmaz, arra mutat, hogy az évkönyvíró szeme előtt egy határozott esemény lebegett és annak, a megtörtént eseménynek, mondhatnók: egy ténybeli individuumnak képét akarja az utókor számára megörögzíteni.

A török író előtt nincs ilyen egyéni kép, őt az egyéni, soha máskor úgy nem ismétlődő esemény nem érdekli. Nála a fogalom a fontos. Nem egy eseményt, nem *egy* zsákmányolást rajzol, hanem *a* zsákmányolást. Úgy a hogy a zsákmányolásnak a keleti győzhetetlenséghez képest le kell folynia. A mohamedán hadak, ha egyszer kivonták kardjukat a hitetlenek ellen, csak győzelemről győzelemre haladhatnak és minden győzelem után bőséges zsákmányban van részük. Ez a zsákmány igen különböző volt. A XV. század második felében a régóta, egy egész századon át folyton pusztított szerb terület sokkalta szegényebb zsákmányt nyújtott, mint a hosszú békében élt Délmagyarország vagy Erdély. Ennek a különbségnek a leírásokban semmi nyoma. A legrégebbi írónál is mérhetetlen zsákmányról van szó, általánosító kifejezések között s a későbbieknél a kezdettől fogva schematikus, valóságot ki nem fejező forma, egyszerűen stylizáltatik, díszesebbé, cikornyássá válik. A schema történetében kezdettől végig nyoma sincs a valóságnak, az egész nem egyéb, mint egy stylvirág fejlődése, a melynél történetkritikai szempontok alkalmazása teljességgel haszontalan volna.

Ime a zsákmányolás eseményét kifejező stylvirág fejlődése. A legrégebbi történetírók egyike, a Hunyady Mátyás kora végén írt Nesri így írja le az 1440. évi belgrádi ostrom alkalmával a Szerémség elpusztítását: »A harczosok annyi zsákmányhoz jutottak, hogy egy szép leányt egy csizmaért adtak el. A foglyok száma nagyobb volt a seregénél. Azt mondják, az iszlám keletkezése óta a hit harczosai még nem szereztek ily töméntelen zsákmányt.«¹⁾ Ugyanekkor elpusztították Szerbiát: »... annyi zsákmányhoz jutottak, hogy a négy éves gyermeket Üszkübben husz ákcseért adták el.«²⁾ Galambócz egyik ostroma után: »Rendkívül sok volt a zsákmány. Edrenében egy csinos magyar ifjút háromszáz ákcseért adtak el. Eddig még ilyen gazdag zsákmányolás nem történt.«³⁾

¹⁾ Török Történetírók I. 55. 1.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ I. 53. 1.

Egy másik régi író, Turszun bég: »Egy szóval annyi fegyver és szekér vétetett el, hogy meg sem lehet számlálni.«¹⁾ — »Azután Magyarországba küldött portyázókat és gazdag zsákmánynyal megrakodva lelki gyönyörűséggel tért haza.«²⁾

Ezek a kezdetek, a régi, egyszerű stylussal élő írók kifejezései. A XVI. század második felében élő, nagytekintélyű Szeadeddin, a törökök egyik classicus írója, már nem elégszik meg ilyen rövid, száraz formulákkal, hanem iparkodik minél díszesebb, a győzhetetlen sereg dicsőségéhez méltó képet nyújtani: »Az igazhívő harcosok csapata a hit zászlajával a zsákmányban bővelkedő országra törvén, a hitetlenek hatalmának töviseit kiirtották a hit útjáról a vitézség és bátorság hatalmával, sok tündérezűt hálójukba ejtettek, megszámlálhatatlan mennyiségű pénzzel és sokféle árukkal rakodtak meg. Az ellenségfogó sereg kezében annyi volt a fogoly, hogy egy igéző szépségű leány egy pár felső cipőért, egy cziprustermetű ifjú pedig százötven piasterért adatott el. Midőn a győzelmes sereg e nemű határtalan sok zsákmányból meggazdagodott, a fölséges sah parancsából visszaindult a boldogság kapuja felé.«³⁾ Igen szép, kifejező előadás, melynek azonban a valósághoz, a zsákmányolás illető esetéhez semmi köze.

Szeadeddin mögött semmivel sem maradt el a nagy Szulejmán hivatalos történetírója, Dselálzáde Musztafa: »Leányokból, ifjakból s a lázadók házi szereiből töménytelen volt a zsákmány; az alávaló gyaurok főbbjeinek arany- és ezüstkupáival, serlegeivel, poharaival és tálczaival megtelt minden kéz és ruhaszegély; a foglyokat falkákban hajtották el. Minden igazhívőnél öt-tíz leányka s még az alsórendűek sátraiban is tulipánabrázatú, jázminarecú, ingó cziprushoz hasonló, rózsaillatú ifjak voltak láthatók.«⁴⁾

¹⁾ I. 92. l.

²⁾ I. 94. l.

³⁾ I. 129. l.

⁴⁾ II. 173. l.

Ugyanő Bács városa kirablása leírását már csak versben tudja elmondani:

Jázminillatúak, tulipánarcúak fogattak el,
 Űde ábrázatúak, ingó cziprustermetűek,
 Czukorajkúak, rózsiaábrázatúak, borivók,
 Ezüstövet és kalapot viselők.
 A tábori piac tele volt szépekkel,
 A zsákmányhoz nem találkozott elég vevő.
 A tündéarcúak elárvereztettek
 S rendkívül olcsó áron keltek el.
 A hűri- és periszármazásúakkal
 És egyéb zsákmánnyal megteltek a sátrak,
 A koldusok most hűrik uraivá lőnek
 Mint juhokat, hajtották rabjaikat.¹⁾

Rögtön utána Szeged elpusztítását is versben, de félig még prózában adja: »... majd a janicsárok is oda érvén, sok zsákmányt és annyi foglyot szereztek, hogy nem lehetett megszámlálni.

Zsákmánnyal megrakodott szegény és gazdag,
 Rendkívüli bőségben voltak a szolgák is.
 Eladták a jázminarcú tündéreket
 S a vevők nagyon olcsón vették meg
 A holdarcúakat, a gyönyörűeket,
 Az egyenestermetű, periarcú, rózsatermetűeket,
 A foglyok száma nagyobb volt a seregénél,
 Annyi mint a tejút csillaga.
 A bálványoktól templomokká váltak a sátrak,
 A szépektől pedig földi paradicsommá.

Még soha sem lehetett látni a hadifoglyoknak ilyen nagy mennyiségét, úgy hogy a táborban egy kolduló szegénynél kilencz, tündérszépségű, gyönyörűarcú fogoly volt, a gazdagok zsákmánya pedig határtalan vala. A szekerek rakva voltak széparcú, jázminábrázatú, rózsailatú, ezüsttestű szépségekkel.«²⁾

¹⁾ II. 171. l.

²⁾ II. 172. l.

A fejlődés szemmel látható és Nesritől Dselálzádeig végigkísérhető. A mi Nesrinél egyszerű, száraz általánosság volt, már első megjelenésekor is holt schema, abból a későbbi fokon a török stílművészet szabályainak megfelelő színes stílvirág lesz. A valóságban végbement esemény a kezdő és végső fokon egyformán közömbös az íróknak. Kezdetben schema, később stílizált schema: ez az egész fejlődés.

Hasonló fejlődési sorozatokat állíthatnánk össze egyéb tények előadásáról is. Mivel a török történetírók leginkább háborúk történetét szokták elmondani, a stílizált schema kimutatására irányuló kutatást a háború majd minden phasisára ki lehetne terjeszteni. A részletkritikának ezt a vizsgálódást nem volna szabad elhanyagolnia. Azt hisszük, ilyesféle stílisztikai megállapítások segítségével a török írók igen sok adatának felhasználásáról le kell majd mondanunk, mikor pedig — a nyugati kútfőkritikai elvek alkalmazásával — teljes hitelt szeretnénk nekik adni. Hogy e téren mekkora óvatosságra van szükség, csak egy példával illusztrálom.

A kőszegi ostromnál 1532-ben Jurisics Miklós és Ibrahim pasa nagyvezír közt bizonyos szóbeli megállapodás jött létre, mely mindkét fél katonai becsületét kielégítette. A nyugati történeti kútfőknél a törökökkel való kombinálásából arra lehetett következtetni, hogy Jurisics, ha nem is valóságban, de formailag meghódolt a nagyvezír előtt. A nem egészen világos kérdésben Dselálzáde Musztafa előadását is felhasználták, mely szerint »a győzelmes harcosoknak a harcban tanúsított rettenthetetlen viselkedésök félelemmel és aggodalommal töltötte el a gyauroknak félénk szíveit s ezért makacs életüknek képét a megsemmisülés tükrében látták, ennél fogva a vár emirje, a Mikolas nevű hitetlen, kegyelemért kiabálva megalázkodással és megtöretve kijött a várból s az irgalmas pasa közbenjárásához folyamodva kegyelmet kért a világ menedékhelyeként szereplő győzelmes udvarától. Minthogy az ellenségen Isten segítségével történt diadalmaskodás után a hatalomért való hálaadás a megbocsátásban és irgalomban nyilvánkozik, ennél fogva a várbeli nép kegyelmet kapott s a jól elzárt erősség megnyitvatván a pasa fáradozása által,

a vár kulcsait elhozták a magas udvarba és átadták.¹⁾ Ha ezt a helyet a többi török írótól elszigetelve és a nyugati írókkal kombinálva vesszük, joggal lehetne belőle *Jurisics in optima forma* történt meghódolására következtetni.

Nézetünk szerint azonban ez a hely nem alkalmas történetirodalmi felhasználásra, nem pedig azért, mert ez nem történeti előadás, hanem egyszerűen stylizált schema. Ennek felismerésére összehasonlítási anyagra van szükségünk. Ime, mit mond az ugyancsak I. Szulejmán korában élt Ferdi Bécsnek 1529. sikertelen ostromáról: »Miután a város falát aknákkal négy-öt helyen a földdel egyenlővé tették, az alávaló hitetlenek töredelmes hangon békét kértek; s mivel a várbeliek közül fogott nyelvektől megtudta a padisah, hogy az átkozott Ferendus nincsen a várban, a vár lakóit megajándékozta legmagasabb kegyelmével.²⁾ A kegyelmi tény után a »szerencsés világhódító őfelsége« portyázókat küldött ki Németországnak minden részébe s mikor ezek nagy zsákmánnyal visszatértek, az »isteni segítség forrásának megnyílásával a szent harcz vágya kielégítetett s a nevezett átkozottakon ilyen módon bosszút állott«.

Hasonlóan írja le Ferdi Kőszeg »megvételeét«: »... a falak közé zárkózott hitetleneken félelem és ijedtség, zsibbadtság és levertség vett erőt s elveszték reményüket a megmenekülésben, kegyelemért kiabáltak. Mikor így a fesletterkölsű hitetlenek megalázkodtak, ezen jeles mondás értelmében: A megbocsátás a győzelem alamizsnája — kegyelmet kaptak. A vár lakói kijöven, átadták a várat s arcukat a boldogság udvarának porához dörzsölték.«³⁾

Szulejmán naplóiban végre ez olvasható: »Ma délelőtt a vár bégje, Mikola kegyelmet kért, s mivel ő volt az, a ki előbb Ferendus királytól követül jött, megadatott neki. Ő tehát kijöven a pasához, átadta a várat. A pasa divánt tar-

¹⁾ II. 210. l.

²⁾ II. 83. l.

³⁾ II. 90. l.

tott, melyen az összes bégek kezét csókoltak neki. Igen nagy eső volt.«¹⁾

Mindebből a következők állapíthatók meg:

1. »a hitetlen kegyelmet kért és megadatott neki«, ez a schema;

2. a schema megszilárdulásának, megmerevedésének lelki háttere egyrészt az iszlám győzhetetlenségének, másrészt a megbocsátás ajánlatos voltának képzete;

3. a schema ily módon nem egyéb, mint egy kettős, politikai és vallási apriorismus;

4. minden itt felsorolt előadás nem egyéb, mint ezen aprioristikus schemának stilizálása.

Ezek a dolgok tehát nem tartoznak a történetkritika tárgyai közé. A valóságtól tökéletes elszigeteltségben a muszulmán dialektika és valláspolitikai világfelfogás magas régióiban lebegnek. Legkisebb nehézség nélkül alkalmazhatók a valóságban egymástól eltérő esetekre. A schema megteszi szolgálatát Bécs város ostrománál, mikor Szulejmán szegényszemre futva távozott el, de épp úgy elvégzi kötelességét Kőszegnél is, a hol csak véletlenség, a török írótól észre sem vett és nem méltatott véletlenség az, hogy a schema stylizált formájában, néhány vonásában hasonlít keresztény írók előadásához. Ez a véletlenség nem az író érdeme és legkevésbé sem lehet az ő hitelessége támogatására felhozni. Ha egyszer felismertük a török előadás stylisztikus voltát, nem fogjuk többé a nyugati írókkal homogénnek tartani és azokkal egyenlő kútfőkritikai kezelésben részesíteni. A jelen esetben tehát hiba volna, ha Jurisicsnek a meghódolást elmellőző előadását²⁾ a török írók adatai alapján szándékoznánk bővíteni vagy korrigálni.

Félreértések elkerülése végett ki kell emelnünk, hogy a schema, stylisztikai fejlődésének különböző fokain, ritkán látható — mondhatnók: szabad szemmel. Általában ki lehet

¹⁾ I. 355. l.

²⁾ Magyar fordításban *Századok* 1883, 462—3. ll. — V. ö. Thury József nézetét I. 355 l.

mondanunk, hogy rövid, merev formulákban a Szolimán korát megelőző íróknál szokott megjelenni, — a későbbiek saját stylizálásuk és stylképességük szerint változtatnak rajta. De a schemáknak egymásba folyása is természetes jelenség. Ugyanazon tényre többféle schema is kifejlődhetett, melyeket azután a különböző írók változtatva használnak, nem egyszer többet egyszerre, vagy pedig több schemának egyes vonásait vegyítik és kontaminálják. A minket érdeklő momentum, a mi a schemát schemává teszi, ebben a változatosságban is ugyanaz marad: az író a valóságtól függetlenül, a tényleges történés vagy történet relatióitól teljesen szabadon, üres constructiót nyújt. Abban a pillanatban, a mint ezt felismertük, előadásának értéke tökéletesen elvész számunkra és a történetkritikai értékelés munkájától fel vagyunk mentve. Lehet, hogy ezen állítások és az egész gondolatmenet is, első pillanatra, túlságosan dialektikusnak látszik és mintha hiányoznék belőle a történeti felfogás eleveensége, de azt hisszük, egy-két ilyen schemacsoport bemutatásával az olvasónak jobb véleményét fogjuk kiérdemelni.

Az előbb megismert schema a muszulmánokat ért kudarcz előadására szolgált, de nem kizárólagosan: mellette egyéb schemákkal is találkozunk, melyeket az írók tetszésük szerint váltogatnak. Kiválasztásuknál nem az a szempont vezeti őket, hogy az illető schema közelebb áll a valósághoz, hanem ismét az iszlám és képviselője, a padisah méltóságának szempontja. Kőszegnél és Bécsnél a szultán maga szenvedett kudarczot, ezért az írók készségesen a hitetlenek meghódolását koholják. A hol nem személyesen vezette a szultán a sereget, ott egyszerűen a vezérlő pasának részegsége, ügyetlensége, gondatlansága a kudarcz oka és magyarázata. Hogy ez a motívum valóban schema, nem pedig az illető pasának valódi meglevő bűnein alapszik, könnyen megállapíthatjuk, ha a *különböző* eseteknek *ugyanolyan* előadását egymásmellé helyezzük.

Mezid bégnek Hunyadi Jánostól megveretését és ezt megelőzőleg Lépes György kudarczát így mondja el Szeadeddin: »Mezid bég pedig, a világ szultánjának parancsa szerint,

Oláhországba menvén, az ellenséges csapatot vitézül és nagy könnyűséggel szétverte. A zsákmánylás alkalmát nem akarván elszalasztani, mindenki vele ment, a ki szíve vágyának kielégítésére erős hajlamot érzett, s mivel abban a virágzó országban bőven volt a vagyon, mindenki nyugodt lélekkel töltötte kedvét. Mezid bég gondatlanságba és kevélységbe merülve s az óvatosság gondolatát kivetve eszéből, csekély számú emberrel maradt ott és saját szenvedélyének hódolva a dőzsölésben és kéjelgésben kereste kedvét; azonban az enyészet hideg szele a dobzódás fáját megrázta és a vágy gyümölcsseit a földre szórta. A dobzódás következménye szorultság lőn. Szóval: míg az iszlám serege zsákmányszerzéssel foglalkozott, Magyarország királya sereget küldött szerencsétlen vezérének támogatására. «Az oláh vajda egyesült a magyarokkal, Mezid béget körülzárták és »iszonyú dühvel bevégezték élete könyvét és kardjuk hegyével kivakarták az életbenlét jegyét a létezés lajstromából. A zsákmánylás vágyával a puhaság párnáján nyugvó marhákat pedig azáltal, hogy részint foglyokká tették, részint leöldösték, jól tartották az élet gyönyöreivel... A szerencsétlen elbizakodottság és kapzsiság ilyen ijedelem és utálatos következmény oka lévén: az iszlám seregét ígézet fogta el». ¹⁾

A vaskapui török vereségnél ugyanilyen színeket használ Szeadeddin: Rumili beglerbégje, Kule Sahin, meg akarta bosszulni Mezid vereségét »aranyos nyereggel díszített lován bevitte ugyan Oláhországba a hit harczosait és zászlaját, de mivel alacsony lelke a gonosz bosszúnak hódolt s a mulatság és gyönyör utáni vágya megvakította ébersége szemét: elfelejtette Mezid bég esetét és mámoros fővel az oláh szépek ölébe dőlt... szájhősségének szárnya azonnal letörött és állomása helyét kényszerűségből elhagyta». ²⁾ Egy másik író, a már említett Nesri, még kevesebb czikornyával mondja: »De ő a bornak, pecsenyének és mulatságnak

¹⁾ I. 133. l.

²⁾ I. 134. l.

adta magát. A bégek mondták neki: Hej bégünk! itt nincs helye a mulatságnak, mert az ellenség torkában vagyunk. Kule Sahin azonban részeg fővel így felelt: Az ellenség, ha csak a sapkát meglátja is, több napi járóföldre fut.« Mivel pedig a győzhetetlen törökök vereségét ez az egyetlen haszon-talan okozta, ezen constructio segélyével könnyen bevall-hatja az író: »Röviden szólva, az iszlám serege megfutott, olyan vereséget szenvedett, hogy azt mondani sem kell.«¹⁾

A három előadásból megállapítható a schema: a hitet-lenek győztek, mert az iszlám serege, vagy vezére a bor és mértéktelenség bűnében leledzett. Az író nem tudott többet a valóban végbement eseményekről, mint hogy a törökök itt, valahol, vereséget szenvedtek — lehet, hogy valami egy-korú, Szulejmán naplóíhoz hasonló szűkszavú hivatalos fel-jegyzésből tudta ezt meg. Mivel a szultán nem volt jelen a szerencsétlenségnél, egyszerűen ezt a schemát, nem pedig a már korábban említettet látta jónak alkalmazásba venni.

Hunyadi János nándorfejevári győzelmét a szultán jelenléte komplikálta a török író szemében. Itt ismét az előbbi schemát kellett, bizonyos változtatással, alkalmazni. Az egy-kori Turszun bég előadásában az egyik vezér a szultánnak valami hibás tanácsot ad, mire ez haragra lobban a »helytelen nézetén és gyöngelméjűségén«, — ez mintha a vezéreket okozó schemának visszhangja volna. De a továbbiakban a szultán dísát vesz kezébe, példájával fellelkesíti embereit, ezek »lovaikon vágatnak és a hitetleneket megszalasztották«. Egy mezőn, a melyen sem völgy, sem domb nem volt, egy ilyen egészen sík téren a dselebi gyalogság kézrekerítette a kimerült hitetleneket.

A mint a gyalogság kézre kerítette a gyaurokat,

Élve nem maradt ezből egy sem.

A gyauroknak annyi hullájuk gyűlt egybe.

Hogy mindegyik szögletben állt egy-egy halom.

A mezőt megtöltötték az ellenség fejei.

A síkság a vértől tulipánagygyá változott.

Nem tulipánagy! hiszen vérfolyam folyt.

¹⁾ I. 57. 1.

Egy szóval: »lovaikkal összetiportatván annyira megsemmisítették őket, hogy száz közül még egy sem menekülhetett vissza a várba. Az iszlám népének ünnepe volt ez. A várnak elfoglalása már gyenge támadással is lehetséges lett volna, de az éj beállott és a kegyes padisah megelégedett ennyi diadallal. »Szolgáim fáradtak, sokan pedig megsebesültek; a várat mint vadat már megsebzettem nyilammal, bármikor döglik is meg« mondotta és egy újabb hadjárat édes reményével megindította a sereget« — hozzátehetjük: visszafelé.¹⁾

Ez volt tehát Hunyadinak világhírű nándorfejérvári diadala, melyre az egész kereszténységben megszólaltak a hálaadás harangjai! Nem képzelhetünk kiáltóbb példát, mennyire indifferens a török írónak a valóság és milyen abszolút függetlenségben alkalmazza a padisahi méltóság fenntartására kigondolt schemát. Csak mellékes díszlet, a kép háttérén egy ecsetvonás Hunyadi halálának említése: »Néhány nappal azután, hogy a győzhetetlen padisah visszaérkezett birodalmába, híre jött, hogy az átkozott király (Hunyadit érti) pokolba költözött. A világból való kiköltözésének oka ez, mikor az iszlám sereg hátrálva úgy tett, mintha megfutna, mondták a királynak, hogy a török gyalázatosan meg van verve. Ennek hitelt adván, vakmerően ő is kijött a várból és egy kevéssé futkározott a csatatéren, a mint azonban megfordulva ismét be akart menni, egy harczos észrevén, hátulról halált okozó nyilat röpített beléje, a mely seb következtében a pokol útjára költözött.«²⁾ A muszalmánság megátalkodott ellenségének *illett* így elpusztulnia. Az írónak leghalványabb képe sem volt Hunyadi halála módjáról, eszébe sem jutott érdeklődni iránta, hanem nyugodt lélekkel felhasználta a schemát, melyet így lehetne formulázni: »az iszlám ellensége elbizakodottságban megháborodva török fegyvertől pusztul el«. Előadása ezzel szép és méltóságos lett és minden hozzáértő kortársainak helyeslésére szá-

¹⁾ I. 79. l.

²⁾ I. 80. l.

míthatott. De nem Hunyadi János halálát, hanem egy általánosságban tartott, schematikus gyaurnak halálát mondta el. A mi történetkritikai céljainkra teljességgel használhatatlan.

További szószaporítás kikerülése végett még csak egy ilyen schemacsoportot említünk, a török szövegek szó szerinti idézésének elhagyásával. Ez a csata előtti tanácskozássra, a szultán, szerdár vagy vezérlő pasa magatartására vonatkozik. A szultánok a csata előtt rendszeren tanácsot szoktak tartani s megkérdezni főbb embereik véleményét, milyen stratégiát kell majd a gyaurok ellen alkalmazni. Különös jelenség: a legrégibb íróktól kezdve a XVII. századig, mind-egyiknél azt a tapasztalatot tesszük, hogy a szultánok méltóságos bábuk gyanánt viselkednek ilyen alkalmakkor: semmiféle akaratauk vagy iniciatívájuk nincs, azt teszik, a mit a pasák, a diván tagjai javasolnak. Ha különböző nézetek merülnek föl, egyikre is bólintanak, a másokra is helyeselnek és azután a legutolsóra tekintélylyel kimondják: »Helyes, ezt parancsolom.« Ilyen tehetetlenségen nem kellene csodálkoznunk a XVII. század elkorcsosult szultánjainál és az ezeket illető esetekben föltehetnénk, hogy a török író a valóságot adja elő, történeti előadást akar nyújtani. Tényleg azonban itt is schemával van dolgunk. Kinek nincsen emlékezetében az a hatalmas, tetterős egyéniség, az a túláradásában pusztító és romboló, de a mellett hidegen számító energia, a milyennek a hódító Szulejmánt Ranke, a nyugati kútfők, főként a velen-
czei követjelentések alapján megrögzítette. A török történet-íróknál ez a legnagyobb hatalmú szultán semmiben sem különbözik gyöngé, viaszpuhaságú utódaitól. Nem annyira tehetetlenség ez, mint inkább valami negativizmus, közömbösség, a kezdeményezés hiánya, melyet ha közelebbről meg-nézzünk és az egyes előadásokat összehasonlítjuk, ismét egy a priori, politikai és vallási föltételek szerint konstruált képre, schemára akadunk. A szultánok és hadvezérek nyugodt, előkelő hidegséggel ülnek a nagy csata estéjén a divánban, végighallgatják tanácsosaik véleményét és az izgatottság legcsekélyebb jele nélkül adják ki végleges parancsukat.

Annyira fölötte állnak a többieknek, de másrészt a csata kimenetele is annyira természetes, világos dolog, — a gyaurok bizonyára vereséget fognak szenvedni — hogy így nem érdemes, de nem is szabad nekik fölindulniok. Nyugodtan ráhagyják a dolgot a diván tagjaira, nem illik nekik olyan egyszerű dolgon törniök fejüket, mint a keresztények megverése, a kit úgysis szétszór Allah, mint a sivatag homokját! Csak a schema folytatását teszi, ha a szultán a gyaurok sokaságán »elálmélkodik« ugyan, de hő imát mond és megnyugszik, mert a győzelem bizonyos. Ilyenkor Allah, a szultán könyörgésére, elveszi a gyaurok esztét, lerészegíti őket, vagy pedig csodás módon tudtára adja kegyeltjének, a próféta utódjának, hogyan verje meg az ellenséget. Az egyik vezérlő pasa könyörgés és sóhajtozás közben alázatosan fohászzkodott és »forró imájának eredménye az volt, hogy az isteni sugallat következtében a hadicselhez való folyamodást határozta el.«¹⁾

Ennek a schemának keresztülvitele, főként a régi íróknál, de még Szulejmán udvari történetíróinál is, feltűnően merev: mindig ugyanazok a rövid, szűkszavú fordulatok jönnek elő. Mohácsnál Szulejmán szultán, meghallván, hogy az ellenség közel van, egyszerűen ezt kérdezte összegyűjtött vezéreitől: »már most mit kell tennünk?« — mire ezek igen czikornyásan azt felelték, — Lutfi pasa szerint — hogy ezt jól meg kell fontolni, mert megfontolás és terv nélkül menni kész veszedelem volna. Hogy ez mennyire nem a valóság képe, abból látható, hogy az író végre semmiféle megfontolást nem tud felhozni, hanem egyszerűen azt mondja, hogy a megütközést mondták ki.²⁾

Kemálpasazáde szerint a Mohácsnál előre küldött Báli bég is tanácsot tartott és ugyanoly méltósággal viselkedett, mint maga a szultán: a hadrendező és okos pasa e napon a helyes beszédet figyelmesen meghallgatta, kis ideig elgondolkodott s azután, meggyőződén az isteni segedelemről,

¹⁾ I. 90., 107. ll.

²⁾ I. 15. l.

nagyon megdicsérte a tervet.¹⁾ — Máskor a bégek járulnak a vezérő pasa elé, tanácsot adnak neki s ez jónak találja azt.²⁾ A schemát illetőleg klasszikus előadást nyújt Nesri Murád szultánnak rigómezei tanácskozásairól, a mikor részletesen, szó szerint elmondja a pasák beszédeit. A szultán ezeket csodálkozva hallgatta, még pihenést se magától rendelt el a seregnek, hanem csak egy ilyen »helyesnek talált« tanács meghallgatása után, majd szintén csodálkozott a hitetlenek sokaságán, Allahhoz fohászkodott, újra tanácsot tartott, ott jelenlévő fiának, Bajezidnek »szép gondolatát megdicsérvén, szavait kedvesen fogadta, mert Bajezid khán vitéz, okos és fenkölt szellemű ember vala«, — majd egyéb tanácsok is tetszetek neki, szívvel-lélekkel elfogadta s ily módon hosszas, méltóságos beszélgetés közben elhatározták, hogy megütököznek.³⁾

A stylistikus kidolgozás természetesen itt is igen változatos lehet. Szeádeddin szerint Murád ugyanezen csatában könnyekig elérzékenyült és könnyeit szüntelenül hullatva imádkozott istenéhez. Az imát írónk hosszú vers formájában közli.⁴⁾ A schema részleteihez tartozik, hogy a bégek gyakran rossz tanácsot adnak, mivel kishitűek és az igazi tanács csak Istentől, vagy pedig egy kipróbált pasától, mint a legenda Evrenosztól jön; a pasák ilyenkor »hülye« vagy »gyöngélméjű« beszédeket ejtettek. A gyaurok tanácsában viszont rendszeren a király beszél bolondokat, mint például II. Lajos Mohácsnál hosszú versben és »haszontalan tervének a többiek rendkívül örvendezének«.⁵⁾ Hogy elvakultságuk, mivel Allah a szultán könyörgésére megverte őket, annál inkább megvilágíttassék, rendszeren akad egy-egy öreg, tapasztalt ember, a ki bölcs tanácsot adna nekik, de nem hallgatnak rá. Jellemző a schematizálás intenzitására, hogy a rigómezei csatában a szultán és az ellenség tanácskozásai és magukvise-

¹⁾ I. 238. 1.

²⁾ I. 82. 1.

³⁾ I. 38—41. II.

⁴⁾ I. 114. 1.

⁵⁾ II. 15. 1.

lete az 1486-iki névtelen leírásában semmivel sem különbözik Szeádeddin előadásától a várnai csatát illetőleg! Egyik sem történeti előadás és nagy tévedés volna, a mint nem egyszer megesett, adataikat nyugati kútfókkal kombinálva a valóság megállapítására használni fel.

V.

Eddigi megfigyeléseink alapján ezt a schematizáló stylismust tarthatjuk a török történetírókra alkalmazandó kritika sarkkérdésének. Alig találunk náluk egy-egy kerek, összefüggő elbeszélésre, melyben egyes vonások ne a schemát, vagy ennek már valamikép stylizált formáját képviselnék. Evlia Cselebinél láttuk, hogy a schema igen gyakran olyan esetekben is alkalmaztatott, mikor mi hajlandók volnánk — nyugati kritikai felfogásunkkal — a török író adatait készpénznek venni. Az író nem egyszer jelen volt az illető eseménynél, csodálatos és gyakran intim részletekkel kápráztat el bennünket s csak a hasonló tárgyú előadások összevetéséből jutunk arra a — persze csak történetkritikailag szomorú tényre, hogy az egész előadás, elejétől végig, az író valamely előre megállapított postulátumához híven — költemény, koholmány. Ilyenkor a koholás kiterjedt voltának felismerésére fontos az író törekvéseit, rendszeresen politikai és vallási postulátumait megismernünk és hasonló esetek összeállításával nem egyszer pontosan megvonhatjuk a határvonalat a valóság és koholmány között. Szulejmán naplójában — hogy egy egész primitív esetet vegyünk — koholás az, hogy Jurisics kegyelmet kért, de igaz lehet az, hogy aznap eső esett. Az első állításnál megállapítható, hogy nem egyéb, mint hasonló esetekben a padisahi méltóság fenntartásáért alkalmazott schema, — a másodiknál azonban ez az eset nem foroghat fenn, mivel valláspolitikai szempontból teljesen mindegy, esett-e az eső vagy sem.

A schemának ilyen kiterjedt uralma erősen kompromitálná a török történetírók igazságszeretét, ha nem volna

általában méltánytalanság velük szemben, igazságszeretetünket firtatni. Az 1543-iki hadjárat elbeszélője, Szinán csausz, leírván a szultáni hajók pompáját, lelkesedésében erre a különös fölkiáltásra ragadtatja magát: »Röviden szólva, ama percznek pompáját, amaz órának nagyszerűségét s ama napnak fényét a legjobb *stylista* sem bírná kellőleg leírni.«¹⁾ Ez a mondás megvilágítja a török történetírók túlnyomó tömegének írói szándékát. Nem az igazságot keresik, nem az elmúlt eseményeket akarják leírni, hanem a multban végbement történés csak alkalmul, substratumul szolgál stylistikai készségüknek, hogy az iszlám fényét és azzal összefüggő, valláspolitikai tanulságot nyújtó dolgokat rajzolják. A későbbi nemzedékeknek tanulságul akarnak szolgálni, de nem az eseményeknek leírásával, hanem az iszlám dicsőségnek és magasabbrendűségének kimutatásával. A mint Evlia Cselebi az oszmán birodalom tartományait kimutathatólag ebből a valláspolitikai célból írta meg és ezen cél érdekében abszolút elfogulatlansággal elmellőzte a valóságot, hasonlóképpen járnak el a többiek a mult leírásában. Az események csak substratum, a melyen ők a valláspolitikai épületet felépítik.

Egyéb szempontból nem tudnánk megérteni azt a különös tüneményt, hogy ez írók nem egyszer valóban koruk első államférfiai és tudósai közül valók voltak s történelmi munkájuk mégis olyan végtelen sok valótlanságot, költeményt tartalmaz. Szeádeddin negyedszázadon keresztül két szultán mellett a legbefolyásosabb államférfiú volt, a ki nem egyszer Erdély és Magyarország viszonyaiba is öntudatos kézzel belényúlt: mégis az előbb közölt valótlan schemák tekintélyes része éppen tőle való. Ha az eseményeket úgy akarta volna megírni, a hogy végbementek, bizonyára jobban sikerült volna neki. De ez nem is volt neki célja: ebben meg kell nyugodnunk előbbi megállapításaink nyomán.

Sajnos, az iszlám irodalmában való járatlanság teljességgel megakadályoz bennünket, hogy ezt a kérdést, a török

¹⁾ II. 325. l.

történetírás mivoltát tovább feszegethetnénk. A mohammedán tudomány alapos ismerete nélkül lehetetlen a történetírást mint *műfajt* a többi műfaj közt elhelyeznünk és speciális, a többitől különböző sajátosságait megállapítanunk. A török történetírásnak az arab és perzsa irodalomból való kifejlődését is ismernünk kellene, részletesebben, mint a hogy közkézen forgó kézikönyvekből tehetjük. Úgy látszik azonban, — ezt talán a teljesen laikus is észreveheti — hogy a török történetírás nem volt oly élesen elválasztva a többi tudományágtól, mint pl. már a XVI. századbeli nyugati történetírás is a theológiától vagy orvostudománytól. A mohammedán tudományágak úgy tárgykörüket, tartalmukat, mint feldolgozásmódjukat, methodusukat illetőleg, sokkal szorosabb viszonyban voltak egymással, sokkal kevésbé differentiálódtak, mint a nyugaton. Thury József és Karácson igen tanulságos idézeteket közöltek a tőlük lefordított írókról — a későbbi utódok szájából. Rendesen nagy dícséretet, Szeadeddint, Kjátib Cselebit a későbbiek egekig magasztalták, de nem azért, hogy munkáikból a multat meg lehetne ismerni, hanem bölcsességükért, igazságszeretetükért, vallásosságukért és általában mohammedán szempontból való jeles voltukért. Jellemző, hogy minden tudományágban jártasak voltak és mindenben egyformán. Kemálpasazádéról ezt a dícséretet halljuk: »az összes tudományokat ismerte, még pedig mindeniket alaposan; nincs tudományág, melyet előbbre ne vitt volna, vagy legalább a melyben jártas ne lett volna, mint ezt fennmaradt kitűnő művei bizonyítják«. Szeadeddin tíz tudományban tűnt ki: exegesisben, a próféta magyarázásában, dogmaticában, jogban, metaphysicában, logicában, philosophiában, kabalában, történelemben és költészetben. Kjátib Cselebi — Karácson Imre szerint — egyformán jártas és tudós történetíró, theologus, bölcész, mathematicus, geographus, természettudós és orvos volt.

A tudományoknak ezen kezdetlegesen összekevert volta talán megmenti a túlszigorú megítéléstől a mi kedves történetíróinkat, akiknek ha nem is történeti okulást, de kellemes tanulságokat köszönünk. Igaz, korábbi fejtegetéseink-

ben gyakran találkoztunk náluk tudatos ferdítésekkel és koholásokkal de egészben véve azt hisszük, hogy a történetírók még saját koholásukért sem tehetők felelősekké. A ferdítés és költés náluk egész más beszámítás alá kell hogy essék, mint a nyugati írónál. A mint ők az ő metaphysicájukban, logikai speculatióikban, kabalisztikus constructióikban szabadon alakították tudományáguk anyagát, éppen mivel speculatiót és constructiót akartak nyújtani, hasonlóképpen meg volt a joguk, az ő szempontjukból, történeti munkáikban is constructiók készítésére. Történeti constructióikat — melyeket korábban schemáknak neveztünk el — épp olyan kevésbé ítéltjük el és vethetjük szemükre, mint nem tehetjük ezt vallási vagy bölcsészeti constructióikkal sem. Nagyfokú méltánytalanság volna történetírásukat az ő tudományukból kiszakítani és a nyugati, francia, német, magyar írók termékeivel összehasonlítani. Ha meghagyjuk őket saját körükben, a hibák, melyek a mi íróink között elrettentőknek látszanak, rögtön megérthetőkké válnak és a szegény historikusok, kiket hajlandók volnánk javíthatatlan fecsegőknek vagy füllentőknek tartani, a muszulmán theologusok és egyéb tudósok tiszteletreméltó és méltóságos sorában maradnak.

Mindezen meggondolások segélyével szeretnénk igazságot szolgáltatni nekik, mint *török* történetíróknak. Az ő koholásaik, schematizálásuk, constructióik nem hiba és nem séggyen rájuk nézve, de a *mi* szempontunkból, a nyugati történetirodalmi felhasználhatást illetőleg, igenis nagy hiány és rendkívül súlyos jelenség. A török irodalomtörténet és gondolkodásmód ismeretére bizonyára megbecsülhetetlen fontosságuk van az előttünk fekvő szövegeknek, — annál kevésbbé és annál óvatosabban használhatók a mult eseményei konstruálásánál, a történetkritikai munkánál. Ebből a szempontból szeretnénk még néhány megfigyelést összeállítani a következőkben.

Adataik felhasználásánál a schema felismerése és a stylistikus czafrangok elvetése okozza a legtöbb, de aránylag, könnyű munkát. A stylizáló törekvés rendesen messziről lát-

ható munkát végzett náluk : a színpompás csataleírásokból stratégiai megállapításokra senki sem fog jutni, éppen úgy, mint Csanád várát sem fogja senki rekonstruálni akarni Dselálzáde Musztafa verséből :

»Milyen vár ez ! Egy szilárd hegy !

Egy földövet bekerítő nagy fal !

Telve van templomokkal, telve zárdákkal,« stb.¹⁾

A költészet és történetírás határterületei láthatólag nagyon is összeestek, a minnek legkiáltóbb bizonyítékát Thúry Józsefnek köszönhetjük. Egy konkrét esetből kiindulva megállapította, hogy II. Lajost rendszeren részegnek, Ferdinándot esztelennek nevezik íróink, a mivel azonban egyáltalában nem azt akarják mondani, mintha Lajos részeg, Ferdinánd esztelen lett volna. Ez a kevéssé megtisztelő jelző a *rím* kedvéért van : *Lajos mejkhos, Ferdinandus bihus*, ezek a rímek megtetszettek a török íróknak és mivel irányuk — prózai irányuk ! — megkívánta a rímeket, így jutottak a magyar királyok ezekhez a jelzőkhöz.²⁾ Tanulságos példája annak, mennyire nem törődnek török íróink a valósággal !

A stylusnak ilyen, legalább is túlzott, tiszteletében a nyugati történetírók közül a humanista irányúak, Livius követői állíthatók velük egysorba. Bonfininál éppen úgy találunk lapszámra koholt dolgokat, mint akár Szeadeddinnél. Brutusnak egész könyveiből gyakran még kevesebb pozitívumot lehet kihámozni, mint a török írókból. Ha már azonban összehasonlítani akarjuk őket és a török írókénak megfelelő fejlődési fokot keresünk a nyugati történetirodalomban, akkor nem a humanistákhoz, hanem a történetírás gyermekkorát élt évkönyvírókhoz kell fordulnunk.

Első pillanatra különösnek látszó állítás : a török írók, a kiknél annyi tudatos constructiót találunk, a kik saját művészeti ideáljaik szerint alakítják anyagukat, — ezek volnának a száraz rövidségben és művésziatlenségben felül-

¹⁾ II. 260. l.

²⁾ I. 76. l.

múlhatatlan középkori szerzetesek kartársai! És mégis így van. Bármennyire lángol is a török szöveg ízzó stylpompában, bármennyire csapkodja is ékesszólásával az egeket: ez a lángolás, ez a túlhevített szenvedély és színpompa valójában nem más, mint stilisztikai tanultság, tudatos írói művészet, melynek a történetírás *módszeréhez*, a történeti előadás *fokához* semmi köze nincs. Az *írnitudásnak* magas fokán vannak, de a *történeti anyag alakításában* csak az évkönyv-írás lépcsőjén.

Az anyag beosztásának egyetlen módját ismerik: a chronologikust. Fejezeteik egy-egy mohammedán év kezdetén kezdődnek és végén végződnek. Bármiféle oknyomozó összekapcsolás, a chronologikus Prokrustes-ágyból kilépés teljesen kizárt dolog, még kivételképpen is alig fordul elő. A világutazó Evlia Cselebi és egyéb utazók is hasonlóképpen időrendben mondják el tapasztalataikat: nem a tartományokat írják le, hanem utazásaikat, a mint ezek időrend szerint végbementek. A chronologiai sorrend nem egykönnyen tűnik az olvasó szemébe, mivel az események rendkívül bőbeszédűen adatnak elő és az elbeszélés váza, az évszámok, nem állnak oly elrettentő szorosán egymás alatt, mint a kolostori följegyzésekben, a mi annaleseinkben. A törököknek időrendbeli merevsége azonban, ha lehet, még nagyobb. Színán csausz például elmondja egy szilizszi bég esetét, a ki egy hajón parancsnokolt és megfutott, futás közben a Dunába esett, emberei utána, kihúzták a vízből és gyávaságán bosszankodva, a fejét puskával beverték. A történetíró megjegyzi: »E sebekből nem gyógyult fel, hanem végre is belehalt. Reménylem, hogy majd a maga helyén meg fogom említhetni, mely napon halt meg.«¹⁾ Halálát meg is említi később, az illető napon. Szigorúabban semmiféle keresztény évkönyvíró be nem tarthatta volna az időrendet, mint ez a lapokon át phrasisokat ontó török író.

Az évkönyvírói foknak megfelelően látóköriük sem valami széles. Török dolgokat részletesebben és a mi fő, a valósággal inkább megegyezően tudnak előadni, mint keresztény dol-

¹⁾ II. 338., 347. II.

gokat. A mint a X. század szerzetesei teljességgel képtelenek voltak a pogány magyarság ethnosa, specialis tulajdonságai, de még a nyugatiakkal megegyező, emberi vonásai felismerésére is, úgy a törökök a keresztényekkel szemben. Nincs groteszkebb részlet náluk, mint mikor például keresztény haditanácsot akarnak leírni. Classicus kútfő erre is Szinán csausz. Az 1543. hadjárat idején a székesfejérvári kapitány meghallotta, hogy a szultán Buda körül táboroz. De bizonyosságot akart szerezni, ezért kémeket küldött ki, ilyen parancsot intézve hozzájuk: »Lássátok meg, vajjon ama hatalmas szultán, korának Salamona, a várak és erősségek hódítója, t. i. az ellenségvadászó sahok sahja, a ki most a győzhetetlen hadsereggel Buda városánál táboroz, a mi várunk ellen jön-e, vagy pedig más vár felé megy?»¹⁾ A fejérvári kapitány, a ki bizonyára kemény magyar és jó keresztény volt, a pogány ellenséget és szultánját gyűlölte, a török író szerint olyan tisztelettel beszél róla, mintha maga is az iszlám katonája volna. Szinán csausznak, de a többi írónak is hiányzott a képessége, hogy idegen viszonyokba behelyezze magát, a muszlimán világon túl nem látott és mikor idegeneket kellett rajzolni, habozás nélkül törökre festette be őket.

Ezt a szempontot szem előtt kell tartanunk a török íróknál levő nagyszámú dialogus megítélésénél. Mindnyájan egyformán kedvelik történeti alakjaik mozgatásánál a párbeszédet — a miben újból a humanistákhoz hasonlíthatunk. Legtöbbnyire rögtön felismerhető a koholmány. De nem egyszer hajlandók vagyunk hitelt adni nekik. Különösen ott, a hol az író *saját* beszélgetését mondja el, tehát olyan dialogust, melyben ő az egyik fél. Tényleg azonban itt is a legnagyobb óvatosság szükséges. Csupa mesemondási kedvből is költötte a szóbanforgó párbeszédet, — Evliánál láttuk, hogy saját személye előtérbetolásáért vetemedett ilyesmire. Montecuccolival és Lipót császárral folytatott beszélgetései teljesen költöttek, a Zrinyi Miklóssal való híres párbeszéd minden valószínűség szerint másként folyt le, mint a hogy leírja.

¹⁾ II. 330. 1.

A schémának megállapítása itt is nyújthat bizonyos használható criteriumot. Evliánál gyakori, hogy németekkel való beszélgetéseiben a németek szájába a magyarokat szidalmazó mondatokat ad. Egy ilyen párbeszéde, Montecuccoli és a követ között a császári audientián, bizonyosan koholmány. De valószínű, hogy a többi is így készült. A magyarok és németek surlódásairól bizonyára hallott, ez az általános ismert tény szolgált a schematizálás alapjául: a hol magyar és német összejön, ott összeveszíti őket, egymáshoz való viszonyukról alkalmilag groteszk képeket nyújt és ha valami német parancsnok előkerül előadásában, ott egyszerűen alkalmazza a schémát: beszéltem vele, szidta a magyarokat. Ez így szép; hogy nem mindig így volt, az nem érdekli. Ilyen tartalmú párbeszédeknel tehát éppen úgy egy schémának alkalmi stylizálásával van dolgunk, mint például azoknál a részleteknél melyekben a tatárokat szokták szidni és kegyetlenségüket, rakoncátlanságukat részletesen jellemezni. Ilyen részlet léptenyomon előkerül náluk, de tévedés volna azt hinni, hogy a borzasztó esetek, miket thesisük, a tatárok embertelensége bizonyítására felhoznak, valamiképpen is a valóságon alapulnak. Igaz történet elmondása nem céljuk itt sem, egész meszszerűségig menő stylismussal akarják körülírni tárgyukat. Az egyik a tatárok szokásai leírásánál komolyan fölemlíti, hogy egy szem árpát, a mi kezükbe esik, negyven darabra szoktak szakítani, hogy a gyauroké ne maradjon.¹⁾ Egészen világosan látható, hogy nemcsak nem szándékuk a valóság megírása, de arra sem tartanak számot, hogy a mi szempon-tunkból hitelt adjunk nekik.

Mindezek a tulajdonságok legnagyobb mértékben a Szulejmán korabeli íróknál, a XVI. század közepén találhatók meg. Ezek a török történetírás igazi classicusai: Kemálpaszáde, Lutfi pasa nagyvezír, valamivel később Szededdin. A török ízléstől megkítvánt stylizálásnak ők a legnagyobb mesterei, a török történetírás, mint a mohammedán irodalom egyik ága velük éri el legmagasabb fokát. Utánuk hanyatlás: a

¹⁾ II. 308. 1.

stylus nem tartja meg többé egyedulalmát, mellette az igazság keresése, a valóság leírására való törekvés is fellép. A történeti munkák török szempontból vesztenek szépségükből, de a mi nyugati felfogásunk szerint előrejutnak, a fejlődés magasabb fokát érik el. Ezen a fokon találjuk a török történetírást a XVII. században, a mint ezt a Karácson fordításában most megjelenő Pecsevi és Kjátib Cselebi műveiből láthatjuk.

Leginkább szembetűnő náluk a stylismus merevségéből való lassú, lépésenkénti menekülés. A formák uralma megtörik, a színpompa elhalványul, a lapokra terjedő stylisztikus részek megrövidülnek, Kjátib Cselebinél egészen eltűnnek. Pecsevi itt határozottan átmeneti fokon áll, egyes részletekben megtartja a stylizált schemát, mint pl. a tanácskozások leírásánál, a magyar-német viszony, vagy a tatárok jellemzésénél. De látszik, hogy untatja a dolog. Már egyebet tart feladatának, nem pedig a stylizált előadást, a stylizálást önmagáért. A szultán konstantinápolyi táborbaszállását már nem tartja érdemesnek elődei után újra leírni, egyszerűen azt mondja, hogy »a régi szokások és ünnepélyességek közt« ment végbe. A szultán útja a classicus írók állandó figyelmének tárgyát tette, Pecsevi már elhagyja: »a régi oszmánli szokás szerint kísérték őfelségét, mikor állomásról-állomásra megszállni méltóztatott«. Maga is érzi, hogy a korábbi írókhoz képest ő nem elég szépen ír, szinte vétkes dolgot, könnyelmű felületességet talál a stylisztikus virágok elhagyásában; szinte úgy látszik, mintha lelkifurdalásai volnának, hogy nem követi elég pontosan elődjeit a dolgok széles ecsetű kiszínezésében. Ezért hívja magát »történetírónak, a ki rövidesen ír«, ezért kér bocsánatot, ha előadása nem elég részletesnek találtatnék. »Ha ez ostromot és az átadás eseményeit részleteznénk, sőt ha csak rövidesen mondanánk is el, néhány lapot kellene írni. A mi azonban a magam kalandja, azt röviden előadom.«

A schematizáló szokástól, többé-kevésbbé, megszabadulva, Pecsevi előadása sokkal inkább tárgyyszerű, a történéshez, az események egymásra következéséhez alkalmazkodó lesz, mint

elődjeié. Nála félreismerhetetlen, hogy a dolgok lefolyása jobban érdekli, mint a tanító cél, a schemának minél szebb kidolgozása. Talán ő az első török történetíró, a ki komolyan számot akart adni magának az események valóságos lefolytáról. Kjátib Cselebi, Pecsevinek közvetetlen utóda, már teljesen megszabadult a stylismus lánczaitól és a nyugati történetírókhoz hasonlóan a multnak megrögzítését tartja feladatának. Pecsevi még jobbra-balra ingadozik, még gyakran mesemondó, a helyett, hogy történetíró volna. Iparkodik érdekes előadást produkálni. Egyszer szembenül egy pasával egy erkélyen s olyan érdekesen tudja mondanivalóját alakítani, hogy a pasa »helyéből odább-odább csúszva az erkély szélére egészen melém jött.« Ez a siker neki örömet szerez, de egészben véve mégsem kohol annyit a személyes siker elérése kedvéért, mint classicus elődjei, vagy Evlia Cselebi, a ki a XVII. század írója ugyan, de tulajdonképpen a classicus tulajdonságoknak elkészt, de kiváló képviselője.

Pecsevi tehát, a mi történetkritikai álláspontunkból, haladást jelent. Két körülményre kell itt a figyelmet felhívni, mint a melyek a haladásnak impulsust adhattak, vagy legalább is számunkra érthetőbbé teszik. Az egyik a nyugati irodalommal, s ennek útján a keresztény történet szemléléssel való érintkezés. A magyar földön, Pécs városában született török író latinul és magyarul értő emberekkel, valószínűleg renegát diákokkal részleteket fordíttatott le magának Istvánffi és Heltai Gáspár munkáiból, a mint ezt Thury József egy alapvető értekezésében kimerítően kimutatta.¹⁾ Munkájában ezeket a részleteket szó szerint átvette, néhol meg is mondta, hogy a mit elbeszél, az hitetlen írónak a véleménye, de legtöbbször egy szóval sem árulta el, hogy idegen anyagot juttat gyanútlan muszalmán olvasóközönsége elé. Igaz ugyan, hogy a keresztény szöveg nem egyszer erős stylizálási folyamaton ment át, de arra is van példa, hogy Istvánffinak tárgyilagos, az eseményeket adó és azok menetéhez ragaszkodó előadása változatlanul került

¹⁾ Pecsevi viszonya a magyar történetíráshoz. Századok 1892. évf. öt közleményben.

be Pecsevi munkájába. Talán nem becsüljük túlságosan nagyra a keresztény írók hatását, ha a stylismus egyeduralmának korábban említett megtörését részben Istvánffi hatásának tulajdonítjuk. Már az a körülmény is nagyon fontosnak látszik, hogy a stylisztikusan alakított török elbeszélésben itt-ott nyugati tárgyilagosságú előadások is megjelenhettek. Oknyozást, az eseményeknek olyan értékelését, a mint ez a nyugati történetírásban ekkor már divatos volt, természetesen nem tanulhatott Pecsevi Istvánffitól, hisz az ő világfelfogásuk és kultúralapjaik megmérhetetlen távolban voltak egymástól és az úrt lehetetlen volt hirtelenében külsőleg, egy-két szöveg szolgálai átvételével áthidalni. De tekintetbe véve a stylizáló törekvésnek a classicus íróknál olyan nagy fontosságát, el kell ismernünk, hogy Istvánffi hatása akkor is valóban áldásos volt, ha csak a stylizálásnak részleges háttérbeszorítását érte el.

Pecsevi ily módon hozzászokott ahhoz a gondolathoz, hogy a classicus írók schemáin kívül egyéb elmondásra érdemes dolog is van. Ebben az irányban hathatott rája egy másik körülmény is. Bár előkelő rokonsága volt, — Lala Mohammed pasa nagyvezír is közeli rokona és pártfogója volt, — ő maga nem jutott soha magasabb állásokba, a melyekben államügyek intézésébe folyhatott volna, vagy legalább, miként Evlia, közelről láthatta volna azokat. Az ő személyes élményei sokkal szerényebb körben játszódtak le, mint a classicus íróké, a kik vagy államférfiak, vagy hadvezérek, de legalább is nagy harcokban részt vett emberek voltak. A mit ő tapasztalt, nehéz lett volna stylizáltan elmondania. A szarajevói kávéházban politizálgatott hasonlóan szerény sorsú ismerőseivel és csak természetes, hogy ilyen kiskörű, az iszlám dicsőségét kevésbé érintő eseményeket nyugodtabban, a valósághoz hívebben, stylizálás nélkül tudta előadni, mint a classicus írók nagy Szulejmán hadjárait. Aránylag alacsonyabb körben forogván, a nagyobb eseményeket is szabadabban, a hivatalos, valláspolitikai felfogástól mentesebben nézhette. A mivel persze nem azt akarjuk állítani, mintha ő már széttépte volna a muszulmán világfelfogástól kijelöltszük határokat és a khinai falon

túllépve a keresztény világot jobban megértette volna. Erről szó sem lehet: Pecsevi nem újító s legkevésbé tudatosan újító. A nála észlelhető előhaladás mindig csak viszonylagos: mértéke a fönnebb megismert classicus történetírás, a stylizáló irány. Ehhez képest Pecsevit stylismus helyett — éppen sorsának alacsonyabb volta miatt — az anekdotikus előadásra való hajlandóság jellemzi. Az államügyek és a hadvezetés titkaiba nem nyílt bepillantása, a hatalmas urakkal keveset érintkezett és így meg kellett elégednie azokkal a szűkebbkörű dolgokkal, miket ismerőseitől hallott, vagy maga láthatott. Ezeket azonban pontosan följegyzí s így a »Haupt und Staatsaktionen« helyett anekdotaszerű elbeszéléseket kapunk tőle. A konstantinápolyi császári követnek Nádasdyt illető mondását nővére férjétől hallja és mesemondói készséggel egész kerekded anekdotává alakítja. Ugyanígy mondja el Pálffy érdekes hasonlatát a törökségről, mint egy dobozról, melyet sokáig nem mernek felnyitni, de egyszer felnyitván, kiderül, hogy semmi sincs benne. Ilyen anekdotákat hiába keresnénk a classicus íróknál: egész világfelfogásuk, de egyszersmind történeti előadásmódjuk kizárta ennek lehetőségét.¹⁾

A stylismus köde így bontakozott lassankint a török történetírás előtt. A nagyobb konturok még félhomályban vannak, mikor a kisebb, de közelebb eső tárgyak már világosabban láthatók. Pecsevi saját kiskörű tapasztalatai leírásánál közelíti meg leginkább a nyugati történeti előadásmódot és adatainak is itt van legtöbb értékük. Maga is érzi, hogy egyes dolgokban szaktekintély, egyes eseményekről pontosabb leírást tud nyújtani, mint stylművész elődei. Egyik elődjének, Haszán Bejzádénak művét szigorúan kritizálja: »Az ilyen beszéd csak a végek állapotának nem ismeréséből származik.« A végbeli szokásokat gyermekkora óta ismerte, bennük élt és így lehetetlenség lett volna, hogy stylizáltan adja elő azokat.

¹⁾ A classicus íróknál, Pecsevit megelőzőleg, egyetlen anekdotaszerű esemény Nakkás Ali bég, a nagy kópé esete a kígyókkal, Dse-lálzáde Musztafa előadásában, II. 177. l., de valószínűleg ennek sincs valóban megtörtént alapja.

A végbeli kis csetepaték leírásában, a végeken levő folytonos társadalmi és hadi hullámozás tényei följegyzésében valóban elhagyta elődjei hagyományait és a nyugati írókhoz hasonlóan nem akar egyebet, mint a végbement eseményeket hiven előadni. Ez a változás még az előadás szerkezetén is meglátszik : a chronologikus mód mellett nála találunk először tárgyi összeállítást : végbeli vitézkedő pasák rövid életrajzát külön, az időrendi tárgyalásból kiválasztva, összefüggő biographikus jegyzetek alakjában mondja el.

Mindez nagy haladás előzőihez képest. De az árnyoldalak sem hiányoznak. A stylisztikus érdeklődés alábbszállásával Pecsevi stylusa elveszti a színpompát, egyszerű, színtelen, sőt unalmas lesz. Kiskörű, fontosság nélküli eseményekkel foglalkozván, a tárgy maga is érdektelen és az előadás kevés jelentőségű adatok regisztrálására süllyed le. A régi írók schematizáló készségében öntudatos művészi érzék rejtőzött, ennek Pecsevinél nyomát se találjuk. A hol nem saját élményeit és anekdotáit mondja el, ott jól-rosszul, nem elsőrangú nyugati író ügyességével állítja össze forrásait : Istvánffi és néhány török történetíró adatait, hivatalos eredetű följegyzéseket. A régi történetírók az átvett schema formáján stylisztikai szükségletből változtattak, fönnebb láttuk, hogyan alakult ki egy-egy száraz schemából nem egyszer pompás stylvirág. Pecsevi a XVI. századi olasz, német humanistákhoz hasonlóan össze toldja-foldja a kezében levő szövegeket, idegen előadásokat eredeti összefüggésükből kivetköztetve egyszerűen kéziratának bővítésére használ fel.

De a mi szempontunkból, a nyugati történetkritikai állásponttól is óvakodnunk kell a Pecsevinél észlelt változás túlbecsülésétől. Bármennyire öröndetes is, hogy forrásait néhol kritizálja és helyesbíti, egészben véve csak a kezébe jutott szövegek regisztrálására, átírására szorítkozik. A hol az ő forrásai nekünk is kezünk ügyében vannak, ott tulajdonképpen semmi új adatot nem remélhetünk Pecsevitől. Ilyenek az Istvánffitól átvett részek, ilyenek azon török írók átírásai, a kiknek munkáját Hammer már fölhasználta nagy török történetében. Alacsonyrangúságának is megvan a maga hátránya : a történet-

írói függetlenséget nem tudja megőrizni s ítéleteiben pártfogója, Lala Mohammed pasa felfogásához alkalmazkodik. A munkához adott jegyzetekben iparkodtunk azokat a helyeket megjelölni, a hol Lala Mohammedtől való függése befolyásolja az események alakításában: pártfogója iránt elnéző, ennek ellenségei Szinán pasa nagyvezír és családja iránt pedig állandóan ellenséges érzületet tanúsít.

Kjátib Cselebi egy lépéssel tovább jutott Pecsevinél: egy lépéssel tovább a stylismustól eltávolodásban s ennél fogva egy fokkal szárazabb és unalmasabb előadást produkál, — de hasonlóképpen egy lépéssel tovább a nyugati történeti szemlélettel egyirányú úton. A mi Pecsevinél még mesemondási kedv, saját élményeire való vidám emlékezés, kellemes anekdota, ezek helyébe nála az események iránti komoly érdeklődés lép. Pecsevi szövegének átírása közben az anekdotákat és személyes élményeket elhagyja, ezek őt nem érdeklik, mert nem komoly dolgok, nem hadi vagy egyéb állam-események. Kritikai pillantása határozottabb és biztosabb, mint bármelyik elődjéé. Éles szemmel fölismeri Pecsevinek Lala Mohammed pasa iránt elfogult voltát és a hálától színezett előadásokat egyszerűen elhagyja. A stylismustól való felszabadulás jele, hogy a történeti személyek egymáshoz való viszonyát a pasáknak valóságos indító okait és egymással való összeköttetéseit fel tudja fogni. A török főméltóságok egymáshoz való viszonya a korábbi történetíróknál mindig schematikus maradt; Kjátib Cselebi az első, a ki egy megvert pasát azzal vádol, hogy a nagyvezírral barátságban lévén, elbizakodott. A classicus íróknak ilyen személyi viszonyok rajzolására — miként láttuk — teljességgel hiányzott az érdeklődésük.

A methodikai előhaladással, sajnos, nincs arányban a munka adathősege. A hátrább következő jegyzetekben összeállítottuk, honnan vette Kjátib Cselebi adatait. Többnyire olyan írókból, kiknek munkái nem ismeretlenek előttünk. Magából Pecseviből legalább is felét vette munkájának. E mellett a Pecsevinél valóban értékes saját élmények sem állanak rendelkezésére, hogy az ismert dolgok átírásának szárazságát

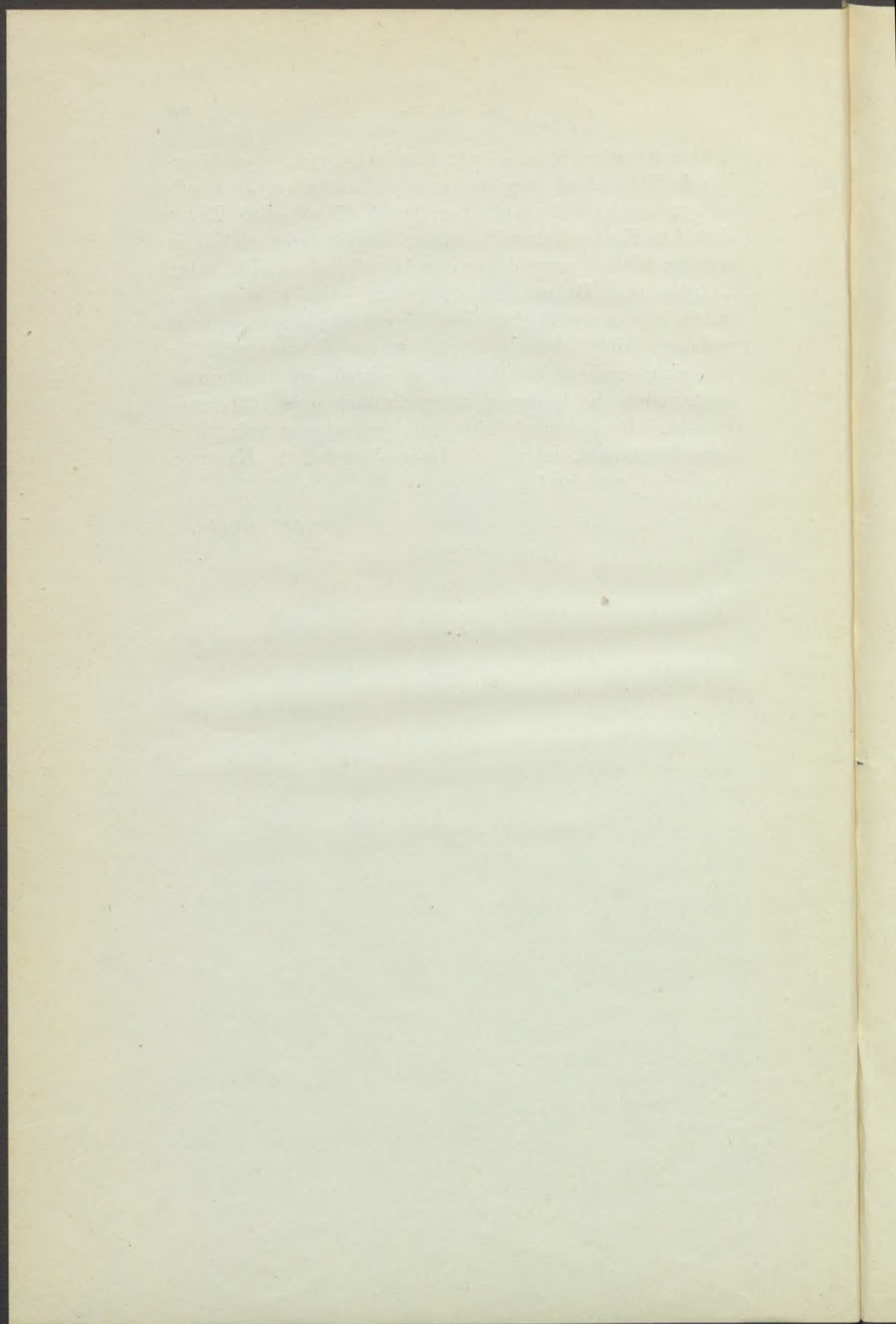
saját előadásával felfrissíthetné. Nem végbeli harczos, hanem otthon Konstantinápolyban ülő tudós volt, írószobájában állította össze művét, s innen van, hogy a stylismustól való fölszabadulás mellett is hiányzik abból a való élet szabad fuvalata. Tudós compilatióval van dolgunk, mely módszertanilag magasabban áll elődjénél, de a mi nyugati tudásvágyunknak épp oly kevés és csak mellékes értékű adatot szolgáltat, mint a schematizáló classicusok.¹⁾

Nem szabad elfelejtenünk, hogy mindezen török történetírók háttérében ott áll Hammernek óriási munkája, ez a hatalmas compilatio, melynek felületességei, hiányai és tévedései szembeötlők ugyan, de nem tagadható, hogy a Thúrytól és Karácsontól lefordított íróknak — Evliát kivéve — majd minden használható adatát átírta könyvébe s különösen jegyzetei közé. Még Pecsevinek anekdotái is megtalálhatók ott, ha az ember nem únja el az útvesztőben való keresést. Ebből a szempontból Thury Józsefnek reménye, hogy a török történetírók megindítandó sorozatából a hazai történettudomány végtelen sok és becses új anyagot fog kibányászhatni, nem valósult meg. A használható anyagnak legnagyobb része ismeretes már, a mi újdonság pedig előkerül, az nem annyira a politikai és hadi történetírás számára értékes, mint inkább irodalomtörténetileg és általában a hódoltság korabeli törökségnek psychéjét illetőleg. A történeti adatok nem fontosak, de annál értékesebbek és annál újszerűbbek azok a vonások, melyek a török íróknak együttvéve éles körvonalú képét szolgáltatják. A világirodalom historiographia-története számára egy új, rendkívül érdekes egyéniséget ásott ki Thury Józsefnek és Karácson Imrének évtizedes, világi dicsőségtől zavartalan ideális munkája, a török történetíró egyéniségét, melynek megismerésére az egész nyugati tudományosság nem rendelkezik olyan páratlan bő és kimerítő anyaggal, mint a mi két

¹⁾ A harmadik történetíró, kinek művéből Karácson itt részleteket nyújtott, Naima, udvari történetíró volt, munkája nem egyéb, mint Kjátib Cselebinek szó szerinti átírása; az írói egyéniség teljesen hiányzik nála.

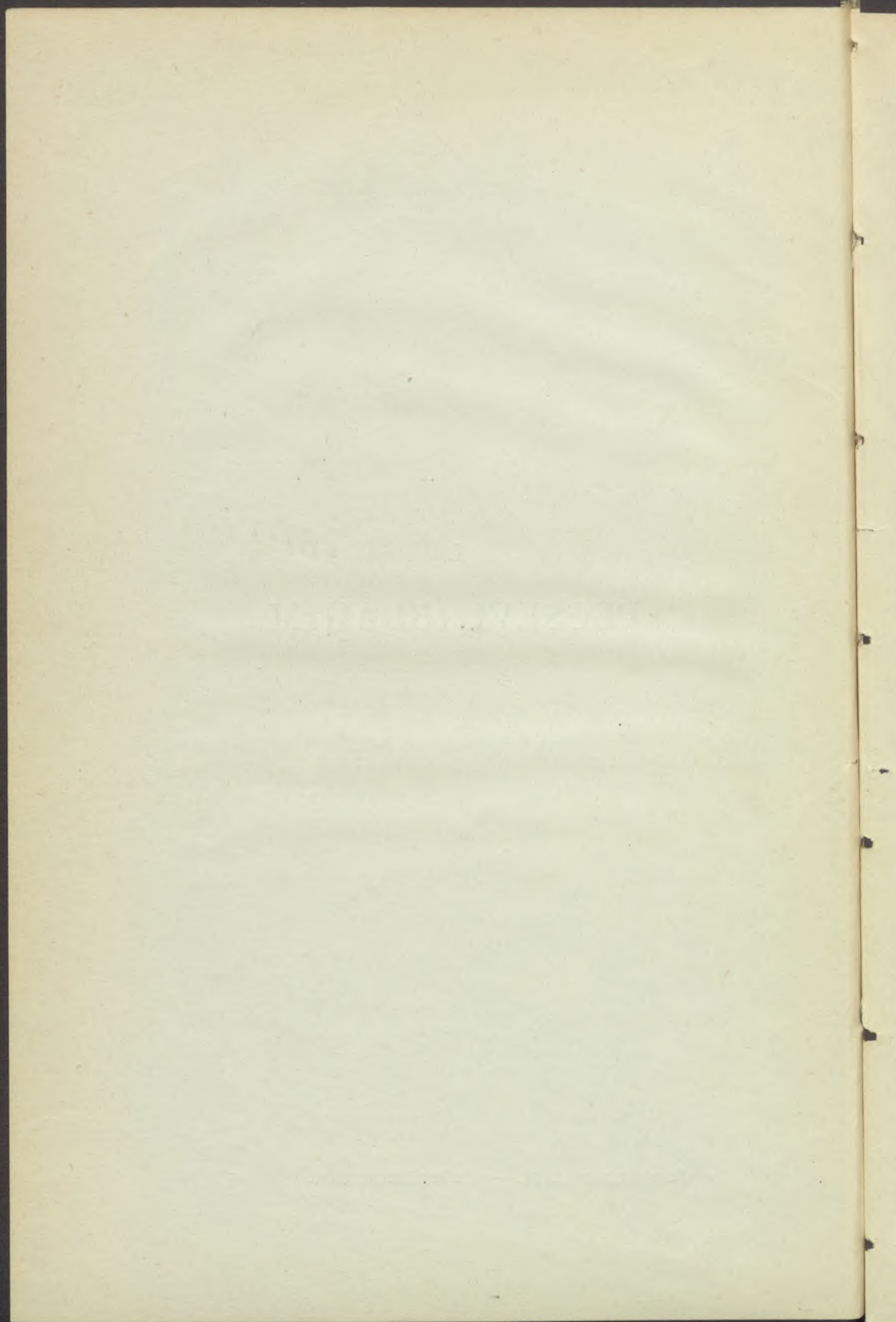
boldogult tudósunknak — a mostanival együtt — öt kötetnyi fordítása. Most, hogy ezt az úgyszólván nyúlt tanulmányunkat itt befejezzük, kegyelettel állítjuk eléink Thury József és Karácson Imre becsületes magyar tudós alakját és a hálás későbbi nemzedék szíves készségével emeljük ki az ő érdemeiket. Bármennyire új utakon járjon is az utódok munkája és a régitől eltérő eredményekhez vezessen is, ez is csak az elődök érdeme gyarapítására szolgál, mert nélkülök nekünk magunknak kellett volna az ő fáradságos munkájukat elvégeznünk. És bizonyos, hogy közülünk olyan derekasan és saját lelki gyönyörűségére senki sem végezte volna el a fárasztó munkát, melyet itt Thury Józsefnek és Karácson Imrének köszönünk!

Szekfű Gyula.

I.

PECSEVI IBRÁHIM

I.

PECSEVI IBRÁHIM ÉLETRAJZA.

A régi török történetírók közül Pecsevi Ibráhim neve és történetírói munkássága a legismertebb a magyar közönség előtt.¹⁾

Pecsevi Ibráhim szülőhelyéről, Pécs, vagy törökül Pecsevi városáról kapta a *pecsevi*, vagyis pécsi előnevet s ez előnév alatt szokták őt említeni. Pecsevi Magyarországra vándorolt török családból származott. Nagyatyja Boszniában alajbég volt s atyja 1543 után, mikor Pécs török kézre került, Pécsre költözött, valószínűleg mivel ott hivatalt kapott. Pecsevi anyja a boszniai Szokoli családból származott, a mely családból két nagyvezír és számos magasállású ember került ki. Pecsevi Ibráhim 1574 körül született Pécsen s tanulmányait is ugyanott végezte. Tizennégy éves korában árvaságra jutott s ez időtől kezdve nagybátyja, Ferhád pasa budai beglerbég gondozása alá került. Ennek megöletése után, 1591, Lala Mohammed pasa, a későbbi nagyvezír vette gondjai alá s ez időtől kezdve egész annak haláláig, 1606-ig folyton kíséretében volt s munkájában őt hálásan mindig »a boldogult urunk« néven emlegeti.

¹⁾ Életrajzát és a magyar történetíráshoz való viszonyát igen részletesen megírta Thury József a Századok 1892. évfolyamában, V—IX. füzet. Az életrajz a legaprólékosabb részletekre is kiterjed. Egyetlen hibát találtam benne, azt mondja (407. l.), hogy Pecsevi is jelen volt Rákos mezején, mikor Lala Mohammed pasa a koronát átadta Bocskaynak, holott Pecsevi világosan megmondja, hogy ő akkor Konstantinápolyban járt. (Tárikh II. 300. l.)

Pecsevi élete nagyobb részét Magyarországon töltötte s a tizenötéves török háború majd minden eseményében résztvett. Az 1623. évtől kezdve Kis-Ázsiában és a Balkán-félsziget különféle helyein is viselt hivatalokat, 1641-től kezdve azonban állandóan Magyarországon lakott s itt is halt meg, Pécsen vagy Budán 1651-ben.

Pecsevi történeti munkája, mely *Tárikh-i Pecsevi* néven ismeretes, az 1520. évtől kezdve 1640-ig terjedő eseményeket foglalja magában. Pecsevi történetírói munkássága két részre oszlik. Az első részben a saját korát megelőző eseményeket írja le más történetírók nyomán, történetírói működésének második, ránk nézve sokkal érdekesebb részében mint közvetlen szem- és fültanú beszéli el saját korának eseményeit.

Történelmének első részében kiválóan Dselálzáde Musztáfanak »Az országok osztályai és az utak felsorolása«, továbbá Kjátib Mohammednek »Történetek gyűjteménye« című, magyar fordításban is ismeretes¹⁾ műveit használta kútfőként. Különösen pedig ezt a részt Dselálzáde munkájával összehasonlítva, mint Thury helyesen megjegyzi: »Pecsevi történeti munkájának az a része alig egyéb, mint Dselálzáde munkájának kivonata.«²⁾ Pecsevi azonban a török kútfőit megtoldja azzal, hogy a korabeli magyar történetíróknak, különösen Istvánfi Miklósnak és Heltai Gáspárnak jeles történeti munkáit is felhasználja, illetve azokat török fordításban egyszerűen átírja a saját könyvébe.³⁾ Gyakran olvasható Pecsevinél ez a megjegyzés: »A hitetlenek a maguk történeteiben ezt így írták meg«, s olyankor mindig a magyar történetírók egyikének munkájából közöl egy részletet.

Pecsevi történelmi munkájának ez a része nem mireánk,

¹⁾ Mind a kettő megjelent a Török Történetírók II. kötetében Thury József fordításában, Budapest, 1896.

²⁾ Török Történetírók II. 117. l.

³⁾ Mindezt részletesen kimutatja Thury a Századok 1892. évfolyamában megjelent dolgozatában, hol több ily magyarból fordított fejezetet ismét visszafordít magyarra.

hanem a török közönségre nézve érdekes, mivel ő volt az első török író, ki nem elégedett meg egyoldalúan a keleti írók tudósításaival, hanem a magyar kútfőket is felhasználta és hozzáférhetőkké tette a török közönség számára.¹⁾

Ez a rész azonban a mi történetíróink és közönségünk előtt már mind ismeretes, mivel ugyanazt foglalja magában, a mi a Török Történetírók II. kötetében már megjelent,²⁾ a mit pedig a magyar történetírókból felhasznált, azt sokkal világosabban leírják az eredeti magyar kútfők.

Ez okból Pecsevi történelméből csupán az 1566-ik év utáni események fordítását közlöm itt. Szigetvár elfoglalásának történetével kezdődik el ez a magyar fordítás. Ezt az eseményt, noha Pecsevi születése előtt történt, azért tartottam szükségesnek lefordítani, mivel Dselálzáde erről már nem szól, minthogy történelme csupán 1556-ig terjed s így Pecsevi ezt más kútfők után írta le, de továbbá mivel a magyar fordításban eddig megjelent török történetírók közül Kjátib Mohammed rövid leírását³⁾ nem számítva, csakis Evlia Cselebi és Szelániki írt róla⁴⁾ részletesebben.

Pecsevi történelmében, különösen az 1591. év utáni események leírásában jön előtérbe az író személyisége, mikor oly közvetetlenséggel mondja el az eseményeket, mintha nem is rendszeres történelmet, hanem emlékiratokat írna. Könyve eme részének mémoire-szerű jellegénél fogva több olyan eseményt, melynél személyesen nem volt jelen, nagyon

¹⁾ Ebből a szempontból írtam meg törökül Pecsevi életrajzát a Konstantinápolyban megjelenő *ترك درنگی* folyóirat 1909. évi III. füzetében.

²⁾ A hol némi aprólékos részletben Pecsevi előadása eltér Dselálzádetől, azt Thury mindenütt gondosan feljegyezte az említett munkában. Különben Pecsevi munkájának ez a része, mielőtt még Dselálzáde munkája ismeretes lett volna a magyar közönség előtt, csaknem egész terjedelmében megjelent magyar fordításban Vámbérytól. Magyar Múzeum 1860. évf.

³⁾ Török Történetírók. II. köt. Budapest, 1896. 370—389. l.

⁴⁾ Evlia Cselebi magyarországi utazásai. I. köt. Budapest, 1904. 482—488. l. — Szelániki előadását l. Thury József fordításában. Hadtört. Közl. 1891. 60. és 208. l.

röviden, vagy egyáltalán nem is említ fel, ellenben annál részletesebben mondja el azokat az eseményeket, melyekben maga is szerepelt.

Pecsevi történeti munkája *Tárikh-i Pecsevi* czímen nyomtatásban is megjelent Konstantinápolyban, 1866, két kötetben.¹⁾

¹⁾ Kéziratos példányai közül legszebbet láttam a sztámbuli Szeráj Bagdád-kioszkjának könyvtárában.

PECSEVI IBRÁHIM TARIKHJÁBÓL.

A Szigetvár ellen intézett hadjárat rövid története és a nagyhatalmu padisah elutazása e hadjáratra.

A 973. évi Sevvál hó 9-én¹⁾ kezdődött el e hadjárat, mely a győzelmes padisah életének végén történt, mivel e fényes harczban vett búcsút a mulandóság birodalmától.

Az oka ennek az volt, hogy Jáhjáli Arszlán pasa budai beglerbég ismételtén levelet küldött a császári trón elé és jelentette, hogy a magyar végeken levő magyarok a jól őrzött padisáhi birodalomba betörnek s végtelen sok kárt okoznak; különösen az Eger várbeliek, mivel a vár ostromoltatott ugyan, de elfoglalása akkor nem sikerült, az átkozottak nagyon elbizakodtak s rablásaik napról-napra gyakoribbak, garázdálkodásaik mind hevesebbek lettek.

Azonkívül Erdel-oglu²⁾ Szemon János³⁾ is panaszkodott Ferdinánd bécsi király túlkapásai miatt, hogy az erdélyi várak közül Szakmár⁴⁾ és Tokaj⁵⁾ várakat tőle elfoglalta s ezáltal támadása és garázdálkodása kapujának alapot vetett, e miatt néhányszor írt segítségért.⁶⁾

¹⁾ 1566 április 27. K. — (A boldogult Karácsonról származó jegyzeteket ezzel a betűvel jelöljük a következőkben.) Pecsevi ezen előadását Szigetvárról kivonatossan adta már Thury, *id. m.* II. 384. s köv. l. a Kjátib Mohammed záim művéhez írt jegyzetekben.

²⁾ *Erdel-oglu*, magyarul: *erdélyi-fi*. János király halála után jött szokásba ez elnevezés a törököknél, a mivel azt akarták jelezni, hogy Magyarország ura a szultán, János király és fia pedig csak Erdély uralkodói. K.

³⁾ Zsigmond János nevének a másoló hibája folytán történt elferdítése. K.

⁴⁾ Törökül: *سقمار* (Szakmár). K.

⁵⁾ Törökül: *طوغای* (Togaj). K.

⁶⁾ Pecsevi itt a Szigetvár elfoglalásával foglalkozó többi történet-író mintájára emlékezik meg a »háború okáról«. Ezt ő Arszlán budai pasa biztatásában és János Zsigmond panaszkodásában látja, a miben egyik forrását, Istvánfit követi. (Kimutatta ezt már Thury József: *Pecsevi viszonya a magyar történetíráshoz*, Századok, 1892. 670. s köv. l.) A háború másik török írója, Szelániki (Thury József fordításá-

A felséges padisah az aggkor és öregség gyengesége miatt folyton szenvedett és időszakonként betegség gyötörte ugyan, de azért bátorságának és vitézségének ere megmozdult s a szultánság becsületéhez ragaszkodott s az említett évi Sevvál hó 7-ik napján az előrelátó Pertev pasa másodvezírt szerdár névezte ki és őt előre küldötte, maga pedig az említett hó 9-ik napján, csütörtöki napon,¹⁾ a jól őrzött Konstantinápolyból a régi szokások és ismert ünnepélyességek között elindult. A vezírek közül Távil Mohammed pasa nagyvezír, Pertev pasa második vezír, Ferhád pasa harmadik vezír, Áhmed pasa negyedik vezír, Kizil Áhmedli Musztafa pasa ötödik vezír, Semszi Áhmed pasa rumiliai beglerbég, Hamid efendi káziászker, Ejri Abdi-záde Mehemed Cselebi nisándsi, Murad Cselebi, Mohemed Cselebi és Haszán Cselebi defterdárrok, Ali aga a janicsárok agája és más előkelők és főemberek régi oszmánli szokás szerint kísérték ő felségét, midőn állomásról-állomásra megszállni méltóztatott.²⁾ Áldott testében azonban az öregségtől származó gyengeség és bágyadtság volt és a köszvény betegség sokat gyötörte és kínoztá. Utazása is kocsin, majd hordozható trónszéken történt, csakis némely városokon való átmenetel közben ült paripára és úgy vonult át.

Ezután Zimony mezején állapodtak meg. Semszi pasa azon napon a rumiliai csapatokat felállította és olyan felvonulást mutatott, a melyhez hasonlót még szem nem látott. Szulejmán pasa karamániai beglerbég is a karamániai katonaságból összeállított csapataival méltó volt az elismerésre és dicséretre. Azután Erdel-oglu is, kinek Buda elfoglalásakor ő felsége az erdélyi vajdaságot ajándékozta, tökéletes elren-

ban Hadtört. Közl. 1891. 60. és 208. l.) az adónak II. Miksa császár részéről való megtagadását tartja a háború okának. A valóságban az erdélyi követek magatartása a portán sokban hozzájárult a szultán elhatározása létrejövéséhez. A háborút megelőző diplomatiai tárgyalások történetét l. Ed. Wertheimer: *Zur Geschichte des Türkenkrieges Maximilians II. 1565—66.* (Archiv f. öst. Gesch. 53. kötet, 1875.)

¹⁾ A hadjáratban jelen volt Szelániki szerint Sevvál hó 11-én indult el a szultán, a mi hétfői nap volna; — Pecsevi és a hadjáratban részt nem vett többi írók szerint csütörtök volt a szultán indulási napja. K. A török írók zavaros beszédéből nehéz volna a valót kihámozni, ha a konstantinápolyi császári követek, Wyss és Hosszutóthi 1566 április 30-án meg nem írták volna (jelentésük a bécsi udv. és áll. levéltár Turcica osztályában), hogy a szultán tegnap, tehát ápr. 29-én indult el. Ez a nap pedig a Misericordia vasárnap utáni hétfő volt.

²⁾ A szultánnal együtt utazó vezírek felsorolásában Pecsevi nagyon eltér Szelánikitől, a ki szerint (*id. h. 72. l.*) Hamid efendi rumili káziászker, Ali, a janicsárok agája és Murad Cselebi fődefterdár is előre-küldettek és csak Belgrádnál csatlakoztak a szultánhoz. Pertev pasa előreküldetését Pecsevi előbb maga említette.

dezésű csapataival üdvözlésre jött és padisáhi kedvezésekben részesült. Az ő sürgetésére és ajánlatára megparancsoltatott, hogy a győzelmes hadsereg Eger felé induljon és Varadinál¹⁾ a híd építése elrendeltetett.

Erdel-oglu mellé a mirzákkal a tatár csapatok adattak és kívánsága szerint megparancsoltatott, hogy Szatmár és Tokaj ellen menjenek, melyeket Ferdinánd király egy évvel előbb Erdélyországtól elszakítva szentelen birodalmához csatolt.

Az ügyeket ilyen módon megállapították, sőt a lovas katonaságnak császári engedély is adatott, hogy a hídon előre átvonuljon s mivel a bácskai oldalon sok fű és víz volt, azért mindenki sietett, hogy átmehessen és nagyon sokan át is mentek.

Ez a terv azonban nem egyezett meg a végzet rendelkezésével. A Pécs vára őrizetével megbízott szandsákbég katonaságával Siklós vára közelébe érkezett. Éppen akkor Iszkender pécsi alajbég Siklóson volt s az említett emírhez menván, azt mondta neki, hogy itt veszedelmes éjjel tartózkodni és sürgette, hogy menjen be a várba. Ő azonban azt remélte, hogy egy éjszaka az ott éjjelezésből semmi kár nem lesz s erős őrséget állítván fel, gondoskodott hadserege őrizetéről. A Teremtő végzéséből azonban éppen ez lett az oka Szigetvár elfoglalásának. A szigetvári bég nevű kutya, a kit Zrinszki Miklósnak²⁾ mondanak, ezer hajdút és négyszáz katonát küldött ki, hogy Pécs városát felgyujtsák és kirabolják, a várat is megrohanják és nyelveket hozzanak, hogy azoktól a padisah útjának irányáról igaz értesülést szerezzenek. Ezek az átkozottak Szigetvár és Siklós között Pese³⁾ nevű faluhoz jöttek s ott a parasztoktól értesültek róla, hogy Siklós alatt annyi katona szállott meg. Abban a véleményben, hogy ezektől az iszlám padisahjának szándékáról igaz értesülést szerezhetnek és hogy ezeknél sok zsákmányolni való van, csakugyan Siklós felé indultak.

Isten rendelése folytán éppen akkor nagy záporosó lett s az említett emír őrei mind a bokrok alá bújtak s az örökös szabályt nem tartották meg, mert azt vélték, hogy az ellenség ilyenkor nem mozdul s maga az emír is katonaságával együtt a nagy záporosó folytán biztonságban érezte magát. Az átkozottak pedig, kiknek mindegyike reggelig olyan

¹⁾ Pétervárad. K.

²⁾ Zrinyi nevét a török írók Zerindsik, Zrinszki, Zerin-oglu néven írják. K.

³⁾ Törökül írva: خمش K.

volt, mint a mocsárban hentergett disznó, igazi kutyákból álló néhány csapatukkal az említett emírt megtámadták s őt is, fiát is a vértanuk seregéhez csatolták, katonaságukat megszalasztották, vagyonukat felpredálták és elpusztították.

Mikor ez a lesújtó hír ő felségének császári hallomására jutott, azonnal abbanhagyta az Eger felé való menetelt és a márátvonult katonaságnak parancsot adott, hogy a szerémi partra jöjjön vissza. Ali Portuk nevű tengernagy, Karli-ili szandsákbégje, a vitéz kalózok legkiválóbbja, a tüzérségben, várostromlásban páratlan katona, két gályahajóval az élelmi-szeres hajók őrzésével s a dunai hajóhad vezérletével és híd építésével volt megbízva s most magas rendelet küldetett hozzá, hogy a hidat felszedje és a Dráva folyón építsen hidat. A janicsárok agája, Ali aga is oda küldetett, hogy a híd építéséről gondoskodják és az iszlám sereg előtt a mohácsi oldalra menjen át.¹⁾

Tíz nap alatt a híd elkészült és a felséges padisah az iszlám hadsereggel Eszék mezejére érkezett s azonnal megkezdtek a hídon való átvonulást. Az átvonulás közben a felséges padisah Ali Portuk gályájával ment át és Arsán²⁾ nevű ismeretes magas hegy síkságára letelepedvén, két napig ott tartózkodott. Mohammed pasa-záde Arszlán pasa budai

¹⁾ Hogy a szultán Eger ellen akart menni és csak Zrinyi siklósi támadása hírére rendelte vissza seregét a péterváradhi hídról, — ebben Pecsevi Istvánfit követi. Salamon Ferencz (*Az első Zrinyiek* 496 s köv. l.) Istvánfi nézete mellőzésével igen helyesen vonja kétségbe, hogy a siklósi győzelem hatással lehetett volna Szolimán elhatározására. A végczél mindenestre Bécs volt, vagy legalább a Miksa seregével való találkozás. A konstantinápolyi császári követek már 1566 febr. 19. ismerik a haditervet: Komáromon át Bécsset fogni ostrom alá s ez alatt Gyula, Sziget és Eger nagyobb küzdelem nélkül be fognak hódolni. (Wertheimer, *id. m.* 71. l.) Zrinyi maga, a kinek nagyon jó kém-szolgálatja volt (v. ö. emlékiratát Károly főherceghez, Barabás: *Zrinyi Miklós, a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok* II. 4.), már ápr. 19-én írta, hogy a szultán Sziget ellen jön (*id. m.* 11. l.), hasonlóképen tudta a velencei követ már ápr. 27-én Augsburgban, hogy a határon török csapatok készen állanak Szigetvár megtámadására (*Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe*. III., 318). Hasonlóképen már ápr. 1-én jelenti János deák, a budai pasa íródeákja Pethő Jánosnak, hogy a szultán a pasával tudatta, hogy első várszállása Szigetvár, a második Komárom lesz. (Takáts Sándor, *A budai pasák magyar íródeákjai*. Bp. Szemle 1912. 76. l.) Pecsevielőadása tehát épp oly kevéssé hitelt érdemlő, mint nem az Szelániki sem, a ki szerint Zrinyi független magyar királyságra törekedett és ennek hírére határozta el magát Szolimán Sziget ellen. Thury József a török írók túlságos követése folytán Szelániki e mendemondáját felhasználta Salamon Ferencz meggyőző előadása ellenében. (*Hadtört. Közl.* 1891. 64. l.)

²⁾ ارشان (Arsan), Harsány. K.

beglerbég ez időben a szultáni sátor előtt a padisáhi politika törével a vértanúk seregéhez soroltatott.¹⁾ Allah irgalmazzon neki! Az volt a bűne, hogy mikor a padisahnak a hadjáratra indulását hallotta, a budai határszéli katonaságot összegyűjtötte s a Székesfejérvár közelében fekvő Palota vára ellen ment, melynek rabló népe határtalan sok kárt okozott s azt ostrom alá fogta. Ámde az átkozott Ferdinánd német király mikor híret vette, hogy a padisah a hadjáratra elindult, katonaságot kezdett gyűjteni és együtt levő seregét Arszlán pasa ellen küldötte. Arszlán pasa nem tudott ellenállni, azért

¹⁾ Arszlán budai pasa kivégeztetése történetét Szelániki részletesen elmondta, de ezt a fejezetét Thury említett fordításában nem közölte, arra való hivatkozással, hogy azt Hammer *Gesch. des osmanischen Reiches* II. kiadás, II. 318. lapon kivonatolta. Ez a részlet Karácson fordításában következőképen szól:

Midőn ezt ő felsége meghallotta, Mohammed pasa nagyvezírhez dorgálva így szólt: »A budai beglerbéggel most mi a terved és szándékod?« — A mire ő így szólott: »Felséges padisáhom! Arszlán pasához ismételt ízben küldöttem rendeleteket, leveleket és alkalmas embereket s mondtam, hogy a felséges padisah már az ország határához érkezett; felőled pedig mostanáig semmi hír sincs. Az említett pasa régebben hasznavehető és hírneves ember volt és a császári felség javára némely szolgálatokban hasznosan működött. Most a parancs uramat illeti.«

E szavakra a hatalmas parancs így hangzott: »Öt nefer kapudsi és a Budunsziz (orratlan) csaus-basi tizenöt csaussal menjenek, a fejét vágják le és hozzák ide.«

»Padisáhomé a parancs«, mondták s a délutáni divánban a csausbasinak a rendeletet átadták. Mikor ez indulni készült, Arszlán pasa kapu-ketkhudája érkezett meg, a kitől kérdezték: »Pasádtól senki sem jött-e? Mi újság van?« — Ő felelé: »Levelek érkeztek. A pasa a katonaságtól elvált s már három napja, hogy eltávozott. Sietve a holnap állomáshelyre jön; jelenteni valója van.« A ketkhudája a levelet a nagyvezírnek megmutatta, hasonlóké a padisáhhoz is elküldötték a levelet, melynek tartalmát mikor megértette, ezt a parancsot adta: »A király táborban van, a beglerbég pedig a végbeli katonaságot odahagyta és jelentés végett a szultáni táborba jön. Mikor sátorodba érkezik, arra legyen készen a hóhér is és a fejét vágja le.«

A nagyvezír ujólag előterjesztést tett mondván: »Magas parancsod szerint holnap ismét nyugvás lesz; rendeld el, hogy diván tartassék. Mivel beglerbég volt, azért parancsolatod a divánban hajtassék végre.«

Mivel ennekelőtte Arszlán pasa a nagyvezír irányában méltatlan szavakkal és sokféle rágalommal és gyalázkodásokkal a padisah haragját felindította és őt tévútra vezetni iparkodott, a fölséges és dicsőséges uralkodó az említett levelet a nagyvezírhez küldötte, mondván: »Olvasd el s azután égesd el. Szultánságom diszruhája a te válladon van, a ki azt bemocskolni akarja, annak tisztátalan létét a világ lapjáról le kell törölni s büntetését meg kell adni. Teljesítsd tehát parancsomat.«

A következő napon Siklóson túl a tó partján pihenőt hirdettek s ott megállapodtak.

abbanhagyta a vár ostromát és Buda őrizetére sietett. A hitetlenek előre haladva Veszprém várát elfoglalták, azután tovább menve Tata várát is szemtelen birodalmukhoz csatolták és szemtelen táborukat annak közelében felállítván, az iszlám sereg jövetelére várakoztak.

A budai ejálet ekkor a boszniai beglerbégnek adott, a ki a nagyvezír testvérének fia volt. Ez volt az a Musztafa pasa, a budai kormányzó hivatalban levő jeles vezírek legkiválóbbja, a ki egy évvel előbb Boszniában Kurpa¹⁾ várát elfoglalta. A felséges padisáhot ő Vulgovár²⁾

A déli imádság idején Arslán pasa tizenöt, vértés és sisakos erős, derék emberrel hirtelen a nagyvezír sátorához érkezett. A nagyvezír benn volt a sátorban s a tanácskozási termül (divánkháne) szolgáló sátorban széket helyeztek számára s oda leült. A sátorokból csausok jöttek s így szólt hozzájuk: »Ez az ember örült-e, hogy a katonaságtól elvált? Ide jöttek mi oka lehet?« Mindenki kiment őt megnézni s nagy sokaság lett ott.

E közben a nagyvezír is kiment és Arslán pasát meglátva így szólt: »Mi újság? Miért jöttél? A sereget kire bíztad? Mit szólna. A padisah ő felsége neked beglerbégiséget adott. Szégyen a nevedre! Örült vagy-e? A padisah ő felsége kormányzást bízott rád, te pedig megdondolatlansággal az iszlám nép váraiba hitetleneket vittél. Hé! átkozott! — Csaus-basi! távolítsd el ezt az istentelent.«

A csaus-basi derekánál megfogta őt és félrevonta, mondván: »A padisah parancsa ez.« Arslán pasa mondá: »A padisához jelenteni valóm van«, s egyszerre két jelentést előhúzott, melyeket a nagyvezír átvett. Kászim hóhért azonnal nem találtak, hanem a segédjét Tor Alit találták s őt a sátorba hozták s a nagyvezír rákiáltott: »Távolítsd el ezt a piszkot!« S a szabad térre érkezve, valami Ajasz aga nevű egyén így szólt a pasához: »Ezen a mulékony világon semmi sem maradt már számodra látnivaló. Bűnbánattal és egyistenhívőséggel most költözködjél át a másvilágra.«

Én szegény is jelen voltam ott s hallottam, mikor megfordulva a hóhérnak így szólt: »Mester! a veled hozott kardhüvelyt gyorsan ürítsd ki s a kisujjadat erősen tartsd.«*) S valóban jól is vágott. Allah irgalma legyen vele!

Azon éjjel egy terítőt húztak föléje és várakoztak. Lovát, lótaróját, szolgálót és övében levő utiköltségét, aranyserlegét és poharait a kincstár számára lefoglalták. Beglerbégisége teljes felszerelésével Musztafa boszniai bégnek adományoztatott. Testét kocsihoz tették és atyja mellé küldötték. Azt beszélték, hogy néhai atyja irtózással megátkozta őt, azt mondva neki: »Te a mi hitharcosaink jutalmában nem részesülhetsz, a padisah haragja érjen téged!« Azt is beszélték, hogy atyja a hitharcosok között némely hőstettekkel híressé tette magát. Allah irgalma legyen vele!

*) Ezzel a különös kifejezéssel azt akarja mondani, hogy a hóhér erősen markolja meg a kardot, melyvel őt lefejezi, nehogy a gyenge fogás miatt feje nyakán maradjon. K.

¹⁾ Krupa vára. K.

²⁾ Vukovár. K.

közelében ezernél több saját katonájával üdvözölte s ez okból a padisáhi kegyelemre érdemesnek látszott és Buda neki adatott.¹⁾

A karamániai beglerbéggel együtt ő Buda őrizetére küldetett és Székesfejérvár közelében, a tó fejenél megállapodtak s azt a vidéket őrizték.

Semszi pasa rumiliai beglerbég Szigetvár előzetes ostromára rendeltetett s az ostromsánczok dolgának és a környéknek átvizsgálására a fennebb már említett Ali Portukot és Nászuh béget, Pozsega szandsákbéggét is vele együtt előre-küldötték. A következő napon az iszlám sereg elindult és a második állomáshelyen már Szigetvár alá jöttek. A felséges padisahnak császári sátorát Szigetvár felső oldalán a tó partján állították fel. A várból azonban az ágyú arra a helyre odaért, ez okból e hely nem látszott alkalmasnak. Azon a helyen, hol jelenleg a türbe²⁾ van, akkoriban egy tölgyliget és nehezen járható felületű bozotos hely volt. A mirákhor fejszései és a császári udvar szolgálai együtt hozzáfogtak és azt a bozotos helyet megtisztítván, gyönyörű térséggé alakították át. Azután a többi sátorokat is felállították s egész a vár elfoglalásáig arról a helyről a sátorokat el nem mozdították. Ő felségének oda beszállása a 974-ik évi Moharrem-el-harám 20-ik napján, vagyis a római hónap szerint augusztus 5-ikén történt.

Ferhád pasa harmadik vezír és Mahmud pasa anatóliai beglerbég délnyugoti oldalon kerítették be a várat; Musztafa pasa ötödik vezír és Semsi Áhmed pasa rumiliai beglerbég északi oldalon fogták körül; Ferhád pasa és a rumiliai hadtest közé a janicsárok agája Ali aga vonult a janicsárokkal; Ferhád pasa hadosztályától nyugatra Ali Portuk tenger-nagy és Nászuh pozsegai szandsákbég rendeltettek.³⁾ Ily módon négy oldalról megkezdték az ostromot, mely éjjelnappal folyt. A küszteendő szandsák árpalikjának birtokosa a Zülkadriek közül való Mehemed khán előörsül rendelte-

¹⁾ Ez a Szokoli Musztafa pasa, a Szokoli Mohammed pasa nagyvezírnek unokaöccse, a magyar földön szolgált török főhivatalnokok egyik legkiválóbbja volt. Korábban a füleki, szegedi, hercegovinai bégséget töltötte be, Szegeden résztvett Petrovics Péternek fáradozásaiiban, hogy Erdély I. Ferdinánd seregétől megszabadulva ismét Izabella királyné kezébe jusson. Mint budai pasa 12 évig, 1578-ig volt Magyarország helytartója. (V. ö. Gévay: *A' budai pasák*. 11. l. és Takács Sándor különböző czikkei).

²⁾ Szolimán szultán sírja fölé épített kápolna.

³⁾ Pecsevi a sereg felállítását mások elbeszélése után írta le s az ő leírása eltér némileg a szemtanú Szelániki leírásától. K.

tett és parancsot kapott, hogy a Rinya¹⁾ nevű folyó ingoványain túlmenjen.

A hatodik napon a külváros elfoglaltatott és hatszáznál több hitetlent kardra hánytak. Ezután a belső várat övező tó lefolyatása végett víztartó medenczét ástak s néhány nap alatt a tó vize teljesen lefolyt ugyan, de olyan nagy iszap és süppedék maradt a helyén, hogy még a divek is elmerültek volna benne. A katonaság ekkor azt a rendeletet kapta, hogy léczeket verjen le, fát hordjon bele. S gyalpuval és földdel megtöltött zsákokat raktak le, melyekkel azt feltölteni iparkodtak. Isten segítségével néhány nap alatt minden oldalról széles utat készítettek a falakig. Ezután már el lehetett foglalni a vár sövényfalkerítését, mert néhol a karóit vagdalták ki, másutt a sövényfonást vágták el és ily módon kidöntöttek, néhol pedig a palánka tövébe szurkot öntöttek és felgyújtották.

A belül levő átkozottak csapata istentelen, elszánt sereg volt s annyira erőlködtek, hogy egyik a másik felett sietett életét feláldozni. Végre azonban a palánka karói és sövényfonása minden oldalról vagy elégték, vagy pedig kivágták őket s csupán csak a köztük lévő tömésföld maradt, a melybe ha ágyúval lőttek, az inkább megerősítette, de le nem rombolta azt. A hitetlenek még földet hánytak föléje és belülről összekötő gerendákkal megerősítették és alkalmas időre várakoztak, hiába azonban nem lődöztek és nem ágyúztak. Mikor roham történt ellenük, akkor gránátjaikat elsütötték s a hitharczosok közül többeket elpusztítottak s hosszú dárdáikkal megszúrva visszavetették. A hitharczosok horgas végű dárdákat készítettek s a hitetleneket azokkal kihúzkodták és fejüket levágták. Szóval, e vár ostroma alkalmával a harcok, ütközetek módját elmondani és leírni teljes lehetetlenség.

Végre Száfár-ül-kháir hó 24-ik napján, mely a római hónapok közül szeptember 7-ik napja, rohamot parancsoltak. Az egész hadsereg iszlám vitézségével és felbuzdulásával egyszerre rohamot intézett s a hitetlenekre még csak szemüket sem hunyorították. Isten segítségével sikerült is az elfoglalás most. Eme roham alkalmával a rumiliai ziámet- és timárbirtokosok közül s egyéb katonák közül igen sok ember lépett a vértanúság útjára s e mulandó világtól búcsút véve, az örök életre jutottak.

Beszélik, hogy a vár bégje, a híres Zrinszki Miklós hősiességével hírnevet szerzett hitetlen vitéz volt. Ő jól tudta, hogy

¹⁾ Törökül: رینا (Rika vagy Rina). K.

a dolognak mi lesz a vége. Fejére darutollat tűzött, posztóruháját felöltötte és zsebébe száz aranyat tett s azt mondá: »Ez legyen az ajándék azon vitéz számára, a ki engem levág.« Sőt a hitetlenek azt is írták, hogy őseitől maradt kardja volt s azt is felövezte.¹⁾

Ekkor az iszlám sereg ellen ment. A szemben levő egyik hitharczos mellbe lőtte őt, azután egy nyíl a fején találta s tisztátalan lelkét ekkor a pokol ördögeinek adta. Azon napon, mikor az iszlám sereg elnyugodott, a vezírek és főemberek a vár megszemlélésére mentek és leülvén, némely szükségletek és felszerelések után néztek. Az átkozott Zrínszkiek disznó-házában temérdek sok lőpor volt felraktározva s nem tudni vajjon kanóczot helyezett-e oda, vagy pedig a zsákmányolóktól került oda tűz, de felrobbant és igen sok embernek kárt okozott. Néhány embert egy nyíl-lövés távolságra eldobott, sőt a főemberek közül is néhányban kárt okozott.

A vár ily módon került az iszlám várak sorába. Szandsákját először Iszkender pécsi alajbégnek adták. Kadija, parancsnoka s várórsége rendeltetett és minden felszerelése kiegészített.

Mikor az iszlám sereg Szigetvár alatt volt, portyázók is küldettek szerteszét. Az említett hó 29-ik napján ²⁾ Musztafa pasa ötödik vezírt s a rumiliai beglerbég Semszi pasát az egész rumiliai hadsereggel és kétezer janicsárral és kétezer bölük-agával Babocsa ³⁾ vára elfoglalására küldötték. Mikor a várral szemben elhelyezkedtek, az átkozottak még azon éjszaka odahagyták a várat és megfutottak. A királyok ura Istenének segítségével ez a vár is az iszlám nép birtokába került s négy nap alatt felszerelését elrendezték, azután a szultáni hadsereghez visszatértek.

Ezután engedély adatott a portyázásra s nagyon sok katona kijelöltetett arra. Ezek Kanizsa, Berzencze és Konár ⁴⁾ környékére menve temérdek zsákmányt szereztek és egészséggel tértek vissza a császári táborba.

¹⁾ Ez a »hitetlen író«, mint Thury József (*Századok*, 1892. 672. l.) kimutatta, Istvánfi volt, a kinek művét itt Pecsevi csaknem szöszterint átvette. — A szigetvári dologra lehet, hogy Budina előadását is használta. A keresztény kútfők használásából érthető meg az a török író-nál különös jelenség, hogy a török kalendárium napjai mellé feljegyzi a keresztény napokat is.

²⁾ Száfár hó 29-ikén, a mi megfelel az 1566. évi szept. 14-nek. K.

³⁾ Törökül: Bobocsa. K.

⁴⁾ Törökül írva: قونار (Konár) Komár helyett. K.

Gyula, Jenő és Világos¹⁾ várak elfoglalása.

A 974-ik évben a paradicsomlakó felséges padisah Isztambulból való kiindulása előtt két nappal Pertes pasa másodikvezírt szerdárá nevezte ki s előreküldötte. Ő kétezer kapukuli janicsárral, az ulufedsik bal- és a gurebák jobbszárnyával, elegendő számú tüzérrel és dsebedsivel s a szemendrei, vidini és temesvári beglerbégek ejáletjeinek katonaságával s a tatár katonasággal és az oláh és moldvai csapatokkal együtt az említett vár elfoglalására indult. Isten segítségével elmenván, harmincz napnál tovább ostromolta azt s végre feladás útján elfoglaltatott. Jahjalu Szufi Mehemed bég, ki abban az időben váradi szandsákbég volt, a várba bement és az átadást ő beszélte meg. A hitetlenek kivonultak s mikor menőben voltak, némely hitharczosok nem tartották meg a szerződést, mert a hitetlenekre karddal támadtak s valamennyit megölték. Ugyanakkor ő maga is a hitetlenek közé keveredett s megsebesült és csak nehezen szabadult meg.²⁾

Ugyaneme győzelmes hadjáratban foglalták el Világos és Jenő³⁾ várakat is. Szigetvár elfoglalása előtt két-három nappal érkezett meg az örömhír, a mi az iszlám katonaságot nagyon megörvendeztette.

A padisáhnak e mulandó birodalomból való elbúcsúzása és az örökkévaló szultánságba való költözése.

Történt a 974. évben. Az emberi élet utoljára végóráját eléri; Kaftól Kafig parancsoló padisáhok sem tudtak e baj ellen semmit kigondolni. A bölcsek a mérnöki tudománynyal, az égig érő lépcsőkkel készítenek utat és czélt érnek, a halál órája ellen azonban semmiféle óvszert nem találtak, ettől a bajtól meg nem menekültek. A padisah is e mulandó világból a vár elfoglalása előtt két nappal, az említett hó 22-ik napjának éjjelén, a mi csütörtök éjszaka volt, kilencz órakor, azon mondás szerint »Térj meg uradhoz megnyugodva, megelé-

¹⁾ Törökül: ولاغوش. K.

²⁾ Gyula vára ostromát és elfoglalását legrészletesebben feldolgozta Karácsonyi János: *A gyulai vár ostroma. 1566.* Hadtört. Közl. 1897. 85. l. — Pecsevi előadásából semmi új adatot nem nyerünk.

³⁾ Törökül: Jánova. K.

gedve», e mulandó szultánságtól búcsút vett. Allah irgalmazzon neki!¹⁾

Távil Mohammed pasa nagyvezírnek gondja volt rá, hogy a mennyire lehet, titokban tartsák ezt s így még a vezírek sem értesültek róla; Feridun bég rejsz-ül-küttábon kívül egyetlen embernek el nem mondta azt. Talán még a titkár értesült róla²⁾, midőn az esetet Szelim khán szultánfinak megírta s kérte, hogy jöjjön az iszlám hadsereghez. A jelentést Haszán csaus nevű, szélgyorsaságú futár által elküldötték. Az említett csaus neki-buzdulva, nyugalmat és pihenést elhagyott és a nyolczadik napon Szigetvárról Kiutahiába érkezett és a jelentést a padisah ő felségének átadta s tőle nagy kegyelmekben részesült.

A felséges sehzáde is elhagyva nyugalmat és alvást a kilencedik napon a szultánság székhelyére, Konstantinápolyba érkezett és Rebi-ül-evvel hó 9-ik napján³⁾ a császári trónra ült. A seikh-ül-iszlám, a jeles mollák s más előkelők a beiát végett a világ trónja zsámolyának megcsókolását elvégezték. Isztambul őrzésére Iszkender pasa maradt, a ki előbb bosztándsi-basi volt. Másnap a pénteki imádságot Ejub Enszáriban⁴⁾ — Allah legyen vele megelégedve! — elvégezte s dicső elődei sírját meglátogatván, a harmadik napon fenséggel és szerencsével Belgrádba indult s egyetlen állomáshelyen meg nem pihenve, sietve Belgrádba érkezett.

Emitt a nagyvezír Szigetvár kijavítása és kitatarozásának ügye alatt az elfoglalás után még negyvenhárom napig Szigetvár mezején időzött, azután Rebi-ül-ákhir hó 3-ik napján⁵⁾

¹⁾ A török dátumot, szeptember 7., Pecsevi hibásan számította szombat helyett csütörtökre. A török időszámítás 9. órája ebben a időben éjfél utáni két órának felel meg. K. — Szolimán halála napját ahány író, keresztény vagy török, annyféléképen jelölte meg. Nagyon igaz Salamon Ferencz (*Az első Zrínyiek*. 614. l.) megjegyzése: »A török források egyáltalában nem érdemelnek itt hitelt.« Megbízhatatlanságukat növeli a török dátumok, itt különösen a hét napjainak átszámításában levő bizonytalanság. Újabban szeptember 6-ikára teszik Szolimán halála napját. (V. ö. Acsády, a Mill. Történet V. kötetében, 378. l.)

²⁾ Evlia Cselebi arra hivatkozik, hogy az ő atya is tudott a szultán haláláról és Szigetvár ostromát atyjának, mint szemtanúnak elbeszélése után írta le. Elbeszélése hitelesebbnek látszik, mint Pecsevié. L. Evlia Cselebi magyarországi utazásai I. 482—488. l. K.

³⁾ Szeptember 23-ikán. Szelim szultán trónörökös korában a khodavendigiári vilájet kormányzója volt. Ebben a vilájetben van Kiutáhia városa. K.

⁴⁾ Az új szultán trónra lépte után a legközelebbi alkalommal a Ejub városrészben levő Ejub mecsetbe vonul ünnepélyesen és ott Oszmán kardjával felövezik. Ez a kardövezés olyan jelentőségű, mint a koronázás a keresztény uralkodóknál. K.

⁵⁾ Október 17-én. K.

az elhúnyt padisáhnak áldott testét, mely a császári sátor helyén ideiglenesen eltemettetett, felvétette s a hordozható trónra helyezvén visszaindultak. Időnkint, mintha egyes esetekről jelentést tenne, a hordozható trónhoz közeledett, a jelentést felolvasta s úgy tett, mintha egyideig beszélgetnének. Ily módon úgy eltitkolták a halálát, hogy még a császári udvar szolgáinak nagyobb része sem értesült róla. Dsáfer aga szilahdár, ki utóbb a nagyvezír veje lett, a megholttal együtt a hordozható trónra ült s a nagyvezírnek feleletet adott, némelykor a hordozható trónra egyet ütött, máskor, midőn jelentést tett a vezír, mivel írása az elhúnyt padisah írásához hasonlított, a jelentésre a választ ráírta. Némelykor ugyan beszéd volt a népesség között, de a nagyvezír ügyes eljárásával a kétség eloszlott. Életbenlétéről vagy haláláról bizonyosat senki sem tudott.

Mikor Belgrádhoz egy állomásnyira közel jöttek, híre terjedt, hogy a sehzáde Belgrádba érkezett, de senki nyíltan nem beszélt róla. A szultánfi azon éjszaka a császári sátorba ment és reggel a császári trónra felülvén, a vezírek, helytartók császári ruhája szegélyét megcsókolták s a beiát hódolatot elvégeztek és szokás szerint felövezve a sátor előtt imádkoztak. Azután Áhmed pasa vezírt, Nur-eddin-záde sejkhet és az elhúnytnak bizalmas és kedves emberét, Ferhád agát, a holttest kíséretével megbízta s Isztambulba mentek. Ott megparancsolta, hogy mecsetjének mihrábja előtt temessék el.¹⁾

II. Szelim szultán uralkodása.

(1566—1574.)

A végeken élt néhány emir emlékezete.²⁾

Szári Ali bég, a küt Patur Ali bégnek is neveznek. — Sokáig szigetvári mir-liva volt. Saját hét-nyolczszáz emberével együtt több mint ezer ember fölött rendelkezett. Szakadatlanul a hitetlenek országában való portyázás volt a szenvedélye. A végeken,

¹⁾ Szulejmán holtteste az általa épített fényes mecset mellett, külön mauzoleumban van eltemetve. Mellette van feleségének Roxelának mauzoleuma. Ezután elbeszéli Pecsevi a békekötések történetét Szulejmán és Szelim szultánok idejében, de nem török kútfók után, hanem, miként maga is világosan megmondja, magyarból fordítva. Ezeket annál is inkább elhagytam, mivel nemcsak jobban és hitelesebben olvashatók a magyar történetíróknál, hanem ezeknek magyarra történt visszafordítása megjelent már a Századok 1892. évfolyamában. K.

²⁾ Pecsevi, Táríkh I. 451. l. K.

a háborúskodás színterén fekvő falvakat többnyire behódoltatta, néhány várat és palánkát pedig váratlanul megrohant és mivel a béke idején azokat el nem foglalhatta, tehát felgyújtotta és felégette.

Abban az időben a hitetlenek országa lakatjának, Kanizsa várának, mely ma az iszlám végek erős bástyája, külvárosát felgyújtotta, kirabolta s onnan temérdek kincset és megszámlálhatatlan sok foglyot hozott el.¹⁾ Azonközben Pécssett a boldogult atyámnak vendége volt s még most is emlékszem rá, hogy engem, mint kis gyermeket az ölébe vett, megeztírozgatótt s a foglyok közül egyet odaajándékozott.²⁾

Utóbb, mikor ereje és hatalma teljességében volt, a perzsiai hadjáratra rendelték őt s Csildir beglerbégje lett és e mulandó világot ott hagyta el.

Arszlán bég, az előbbinek fia. — Ő ugyan a Murad khán idejebeli emírek közé tartozik, de atyja miatt ezen a helyen említjük őt is. Elhunyt atyjával Csildirben is együtt volt s mir-liva is lett. Atyja halála után atyjának emberei közé a budai végekre kívánczozott. Abban az esztendőben, mikor Gyórt elfoglaltuk,³⁾ ő Hatvan várában hetven napnál tovább ostromot állott ki s Kodsza Szinán pasa nagyvezír és szerdár, a hatvani szandságot neki adományozta. Utóbb, mikor Mohammed szultán Eger vára ellen ment, Hatvan várában őt újra ostrom alá vették s két hónap múlva, mivel segítséget nem kapott, a hitetlenek győzedelmeskedtek fölötte s az ostromolt hitharczósokkal együtt ő is vértanu lett.

Igen bátor vitéz volt, azt lehet mondani, még atyját is felülmúlta, csakhogy egy kissé mulatós volt.

Kara Ali bég. — Többnyire Székesfejérvárott és Esztergomban volt kormányzó. Alihoz és Hamzához hasonló vitéz volt, tudományra és műveltségre nézve pedig kortársait felülmúlta. Nem tartott sok embert magánál, mint a korabeli emírek. Saját szájából hallottam a következőket: »Tizenöt évig Székesfejérváron kormányzó voltam. Ez idő alatt azonban egyszer-kétszer letettek és máshová helyeztek. Egyik évben összeszámítottam egész vagyonomat és jövedelmemet és het-

¹⁾ Kanizsának ez a feldulatása 1573-ban volt. K.

²⁾ Mint Thury József kimutatta (*Századok*, 1892. 400. l.), a bégnek Pecsevi atyjánál való látogatása nem Kanizsa feldúlásakor történt (ekkor még Pecsevi a világon sem volt), de mindenesetre 1578 előtt, mert ebben az évben a bég elhagyta magyarországi állását. Ehhez képest Thury a Karácson fordításában levő »azonközben« szó helyett körülírással él: »Sőt ez idő alatt (a míg t. i. szigetvári bég volt),«

³⁾ 1594. K.

venezer gurusra ment fel. Abban az évben testvérem a hitetlenek fogságába esett és harminczezer gurus értékű foglyot adtam érte s ha ez nem történik, százezer gurusra is felment volna. «Esztergomban vele együtt ostrom alatt voltunk s mellettem lőtt nyilat a hitetlenekre. Puska golyótól találva vértanu lett. Allah irgalmazzon neki !¹⁾

Régente ő Bács városában lakott s Esztergom ostroma előtt Mohammed pasa szerdártól engedélyt kapott és hazament. Mikor a vár ostrom alá került, két nap alatt Budára ment s Budán egy-két sajkát maga mellé vevén, a hitetleneknek Esztergomban az Okmejdánon²⁾ levő bástyáját megtámadta és számos hitlent összetört, azután a Gáza-bogázon elhelyezett bástyájukat is megtámadta s ott is több hitlent megölt és az átkozottaknak szemeláttára ment be a várba. A boldogultnak már ez a hőstette is rendkívüli.

Mikor székesfejérvári bég volt, Nádasd-oglut s a veszprémit³⁾ és velük néhány ezer hitlent lesbe csalt, de az átkozottak megfutottak. Esztergomi bég korában az újvári hitleneket csalta lesbe és legtöbbjét kardra hányta. A többi hőstetteit részletesen elbeszélni, sőt még csak kivonatossan elmondani sem lehet az olyan történetírónak, a ki rövidesen ír.

Pirsiz Ali bég. — A korabeli emirek egyik legkiválóbbja. Mindenkor hét-nyolczszáz embert tartott magánál és nagyon híres, vitéz emberei voltak. Olyan vajdái voltak, kik negyven-ötven, sőt hetven-nyolczvan lovat és embert tápláltak. Többnyire Fülek, Szolnok és Gyula szandsákok műteszarifja volt. Szári Ali bég után Szigetvárra került. A dínomdánomot nagyon szerette s folytonosan vendégeskedett. Az előkelő embereket összegyűjtötte s a lakmározás heteken át meg nem szűnt. Vajdái ezalatt szakadatlanul portyázáson jártak s a zsákmányolásnak szünete nem volt. Jelen voltam, mikor Budán meghalt. Nővérenek fia lett a hagyatékának örököse.

Dsáfer pasa vezír. — A szigetvári hadjáratban a boldogult padisáhnak szilahdárja volt. Mivel az írása nagyon hason-

¹⁾ Valószínűleg Esztergom 1595. évi visszafoglalása értendő, melynél Pecsevi előbb mint a felmentő sereg tagja vett részt, majd pedig bejutva a várba, a feladás módzatai megbeszélésénél is jelen volt. (V. ö. Thury *id. m.* 402. l.) A szerdár, a kit itt említ, Mohammed pasa, Szinánnak fia.

²⁾ Ok-mejdán = nyíllövő tér, a hol a nyíllövés-gyakorlatokat tartották. *K.*

³⁾ Kit értett veszprémi alatt, erről nem szól Pecsevi. *K.* — Nádasd-oglu = Nádasdy Ferencz, Tamás nádor fia, a híres törökverő »fekete bég«.

lított a padisah írásához, azért annak gyengélkedése és betegsége alatt, valamint elhalálása után, a nagyvezír rendelkezése folytán írt császári iratokat ő írta és a titok elrejtésében a nagyvezírnek segítségére volt. Ezen szolgálataiért utóbb császári vő lett. Kapudsi-basi, majd pedig janicsár-aga lett. Szelim khán idejében, midőn egyszer Isztambulban nagy tűz volt, a janicsárok gondatlanok voltak és nem törődtek vele, ezért letétetett. Utóbb rumiliai mir-mirán, később vezír lett. A 995. évben ¹⁾ költözött az örökkévalóságba.

Herélt Dsáfer pasa vezír. — A gyulai szandsákból való, magyarszármazású, vitéz és bátorember volt. Éléstárfelügyelő-ségből először a gyulai szandsákban, azután Székesfejérvárott lett mir-i liva és a hitetlenek ellen néhányszor harczolt. Székesfejérvárott most is mutogatnak egy helyet, melyet »Dsáfer pasa leshelye« néven róla neveztek el. Utóbb Tripolisz-Damaszkusz beglerbégje lett, azután, mikor Tebriz vára felépült, Diárbekir adatott neki s annak őrizetét vette át. Kizilbas²⁾ ellen és a gürdsiek³⁾ ellen egyetlen oszmánli parancsnok sem tett annyt, de legkiválóbb tette, hogy Gürdsisztán fejedelmét, Szimon khánt, mint foglyot Konstantinápolyba küldötte. Azután Magyarországra rendeltetett szerdárul és az egri háborúban feltűnt a vitézsége. Azután ismét Tebrizbe kívánkozott s egy-két év múlva Timurkapu ejálet kormányzója lett s ott vett búcsút e mulandó világtól.

A páratlan vezír, Musztafa pasa. — A budai ejálet kormányzói közül a leghíresebb és legkiválóbb volt Musztafa pasa, Mohammed pasa nagyvezír unokaöccse. Boszniai mir-i liva korában Krupa várát és néhány más várat és palánkát elfoglalt, ezért a boldogult Szulejmán szultán, mikor Szigetvárra ment, Arszlán pasa helyébe Budára nevezte ki őt. Tizenhárom évig volt budai kormányzó s noha a békekötés értelmében az ellenséges felek egymás ellen ágyút nem vihettek, úttal-móddal azért néhány várat és palánkát a padisáhi birodalomhoz csatolt. Ezek egyike volt a magas sziklaormon álló Füleik vára, melyhez hasonlót nehezen lehet találni.

A várárok közelében álló meredek szikláról negyven harczos két-három létrát egymáshoz csatolva, negyven lépcsőfokon egy lövőrs nyílásán a belső várba ment. A legkülönösebb dolog és a hitharczosok merész tette volt, hogy abban a lövőrésben egy báljemez ágyú állott, melyet helyéből kimozdítani

¹⁾ 1586. decz. 11. — 1587. decz. 1. K.

²⁾ Kizilbas, szösz szerint: veres fej, így nevezték a törökök a perzsákat. K.

³⁾ Gürdsi, másképp georgiai. K.

hús embernek is fáradságot okozott s egy Haszán nevű vitéz a létra csúcsán a lövőrés két oldalán levő kövekbe fogózkodva, mellével az ágyút a lövőréstől eltolta s mivel látta, hogy az a csapat bemenetelét akadályozza, azért fejét az ágyúnak támasztva s minden erejét összeszedve Allah segítségével azt két lépésnyire helyéből eltávolította s a bemenetelre nagyobb térséget találtak, mint a mekkorát vártak s így bemenvén, azt elfoglalták. Ehhez a ritka eseményű hódításhoz hasonló még sok van, csak hogy mivel ez a vár a muszulmánok kezéből elvételét,¹⁾ azért a többi dolgok részletezése hiábavaló lenne. Az említett pasa szerencsés idejében temérdekily hódítás történt.

A boldogultnak bőkezűsége és jótékonyága is határtalan volt. Minden kilovaglásakor négy-ötszáz mühlázim ült vele lóra s ezeknek azon a napon két-három erszény pénzt is ajándékozott. Timárok és ziámetek ingyen adományozásán kívül, néhány ezer ákcse utiköltséget is kiosztogatott. Minden árvának és özvegynek, a ki helyzetét előadta neki, állapotához képest ellátást adott és valakivel összeházásította és megélhetéséről gondoskodott.

Buda külvárosának falait és a lőporgyárat megépíttette és a várhoz néhány tornyot építtetett. Szigetvár és Székesfejérvár nagy bástyáinak építtetésén kívül, ezekhez hasonló nagy építkezéseinek vége-hossza nincs. Különösen kegyes alapítványai közül a Budán lévő hévfürdők, szent dsámik, medreszek s az utakon a szállóházak, népkonyhák részletes elbeszéléséhez ez a rövid könyv nem lenne elég.²⁾ Reméljük, hogy a felséges Isten mindezekért megjutalmazta őt.

Az ellenfél irigykedésétől azonban ő sem volt megkímélve. Ferhád aga főistálló-mester azon ürügy alatt, hogy a budai palotába és a lőporraktárba a villám beleütött, eljött Budára és őt megölette. Allah irgalmazzon neki! Ez történt a 986. évben.³⁾

¹⁾ Fülel várát 1593-ban szereztük vissza a törököktől. Musztafa pasának itt elbeszélte füleki hőstette a török írók költött történetei közé sorolandó, mivel Fülel 1554-től kezdve 1593-ig megszakítás nélkül török kézen volt. Pecsevi dícsérő megjegyzése, hogy Musztafa budai pasa korában mennyi várat és palánkát foglalt el, érdekes kommentárul szolgál a békeszeretet erősítéséhez, melylyel Musztafa magyar nyelvű leveleiben (kiadva: *A budai pasák magyar nyelvű levelezése*. I.) találkozunk.

²⁾ Musztafa pasáról egész kötet életrajz is maradt fenn 1591-ből. Ismertetését l. a Századok 1908. évfolyamában: A sztámbuli mecsetek magyar vonatkozású kéziratai című közleményemben. 80—84. l. K.

³⁾ 1578. K.

Ali pasa vezír. — Kalajli-koz ¹⁾ mellékneve volt. Ügyes fegyverforgató, szép magatartású vitéz volt. Távil Mohammed pasa nagyvezír volt feleségét, Eszma szultánát akarván feleségül venni, mikor budai kormányzó volt, az erre vonatkozó császári irat megérkezésekor feleségétől és gyermekeitől elvált s otthagya őket és feleségének siránkozása és jajgatása a budai hegyet és köveket is sirásra indította. A nép között beszéltek is erről, mint nagy eseményről. Az elbocsátott asz-szony átka a szultána életét megrontotta, mert nemsokára rá meghalt. Ő maga azután újra Budára kívánczozott és Budán is halt meg. Sírja Buda külvárosában egy dombon van.

III. Murád szultán uralkodása.

(1574—1595.)

A boszniai Dervis Haszán pasa dolgainak rövid elbeszélése.

Ez a pasa nyugtalan természetű ember volt, s mikor a boszniai ejálet válíja volt, nem maradt csendesen, hanem majd portyázásokra járt, majd pedig a hitetlenek várait megtámadta és nem szűnt meg őket zaklatni. A hitetlenek néhányszor felzúdultak és a Portára követet küldöttek s azt izenték: »Vagy Haszán pasát mozdítsátok el, vagy pedig felbomlik a béke.«²⁾ De hasztalan volt, mivel a néhai Dervis pasa, ki abban az időben a felséges padisáhnak bizalmi embere volt és Sziávus pasa nagyvezír is pártfogolták és nem mozdították el, hanem azt felelték: »Mikor ti a mi birodalmunkba bejöttök, az visszaűz benneteket.«

¹⁾ Kalajli-koz, magyarul: ónozott dió. *K.* — Kétszer volt budai pasa: 1580 májustól 1583 októberig és 1586 májustól 1587 februárban bekövetkezett haláláig.

²⁾ Pezzennek 1592 február havában történt visszatérése óta a tizenöt-éves háború kezdeténél Kreckwitz egyedül volt Konstantinápolyban, a háború kitörésekor a törökök elfogták és fogságában 1594 december havában, a nagyvezír belgrádi táborában meghalt. V. ö. Dr. Alfred Loeb: *Dr. Barthlmä Pezzen, ein österreichischer Staatsmann unter Rudolf II.*, Wien 1907., a bécsi XVI. ker. áll. főreáliskola programmértékezése, továbbá Hammer, az *Allg. Deutsche Biographie* cikkei és Kertbeny: *Ungarn betr. deutsche Erstlingsdrucke 1464—1600.*, 1015. és 1299. sz. és 479. l.

Behke¹⁾ vára elfoglalása és Jeni-hiszár²⁾ építése.

Az 1000-ik évben³⁾ az említett pasa a padisáhtól pártfogolva, boszniai seregét elindította és Behke várát ostrom alá fogta. Nyolcz napig vívta a várat s a kilenczedik napon sikerült neki azt elfoglalni s miután abba nagyszámú őrséget helyezett, Jeni-Hiszárt felépítette s ennek szandsákságát a néhai Ferhád pasa deli-basijának, a híres és okos Rusztem bégnek adta.

A hitetlenek ellen másodszor való indulás.

Mihelyt kitavaszkodott, azonnal hozzáfogtak a sereg gyűjtéséhez. A boszniai tímárbirtokosokat és záimokat, a veteránokat és hivatalban lévő emireket, a végvárak katonaságát és agáit s talán az egész Oláhország rájait összegyűjtötték és nagy sereg volt együtt.

Az események kezdete.

E szegény csekély tudományúnak boszniai utazása is ez időre esett. A mi városunkban, a gyönyörű Pécsett ekkor egy Idrisz apó nevű jóvendőmondó volt, kinek néhány csodatétele nyilvánosságra jutott és szentnek tartották. Jelenleg a sírja fölé magas kupolát építettek⁴⁾ és a zarándokok jótéte-

¹⁾ Behke vára Bihács. Paracsnoka Lamberg Frigyes volt, a ki azt nyolc napi ostrom után feladta. *K.* — Elfoglalása irodalmát kritikailag összeállította Dr. Alfred H. Loeb: *Zur Geschichte des Türkenkrieges von 1593—1606.* II. Teil. (Prager Studien aus dem Gebiete der Geschichtswissenschaft, herausgegeben von Dr. Ad. Bachmann. Heft X.), Prag 1904. 63. s. köv. I. Istvánfi és Valvasor (*Ehre des Herzogthum Crain.* IV. Theil. 11. l.) elbeszélésevel szemben a tényállást a Loebnél idézett (II. 64.) egykorú jelentések tájékoztatják. Pecsevi nem használható. Haszán pasa megveretésére és Sziszek felszabadítására leg-hitelesebb előadás Eggenberg jelentése Ernő főherceghez, kiadva *Hadtört. Közl.* 1894. 264. l., igen hibás közlés. Az adatok kritikai megrostálását az 1593. sziszeki csatára legújabbban ugyancsak Loeb adta: *Das Reitergefecht bei Sissek vom 22. Juni 1593*, megjelent a Mittheilungen d. Inst. f. öst. Geschichtsforschung, IX. Ergänzungsband-jában.

²⁾ Jenihiszár Petrinjának török neve. *K.* — Alapítását és leírását l. Valvasor IV. 44.

³⁾ 1591. okt. 18.—1592. okt. 7. *K.*

⁴⁾ Idrisz síremlékéről, mint bucsújáráhelyről megemlékezik Evlia Cselebi is. *Evlia Cselebi magyarországi utazásai* I. köt. Budapest, 1904. 203. l. *K.*

ményben részesülnek ott, mivel némelyek, kik odajönnek, fogadalmi ajándékot és alamizsnát osztanak. Abban az időben még életben volt. Találkoztam vele s azt mondtam neki: »Apó! Boszniába megyek; nem izensz-e valamit Haszán pasának?« »De bizony izenek«, — felelé — »bárhová megy, szerencsés lesz, a szenteknek lelkei segítik őt, sőt a felséges Isten kegyelmének közvetítője Ali is vele lesz és katonaságával. Ezt mondd neki.« Jelenlévő testvéreim egyike azt kérde tőle: »Apó! kívánsz-e valamit?« A mire válaszolá: »Valláhi! a köpönyegem már elavult, egy köpönyeget kívánok.«

Ezután én Banjalukába mentem. Egyik helyen az iszlám sereggel találkoztam, a mint zászlóit kibontva, tucos lobogóit kieresztve, csapatonként trombitaszó mellett sorakozott s mivel az agák és kapudsi-basik ismertek, azért egyszerre a pasához vezettek. Mikor ő szegedi bég volt és Szigetvár őrizetére ment, egy alkalommal Pécsen lévő birtokunkon szállt meg és tehetségünk szerint megvendégtük őt.¹⁾ Most kardosan, csizmásan divánkháneja erkélyén üldögélt. A helyzetéről, egészségről való kérdezősködés és sok sziveskedés után végre szóhoz juthattam. Idrisz apó üzenetét és beszédjének tartalmát elmondottam neki. Ő az apóval ismerős volt és teljes jó véleménynyel volt felőle. Nagyon örült és ismételten is kérdezte, hogy még mit mondott. Az apó szavait talán tízszernél is többször elmondatta velem, sőt helyéből odábbodább csúszva az erkély szélére, egészen mellém jött. Ramazán ketkhudájának a köpönyeg árára egy tekercset adatott át. Ez örömmel lóra ült és elment. Én szegény Szerájba²⁾ mentem. Szerájnak egy szép kávéháza volt. Öt-tízféle társaság is volt ott együtt; mindegyik társaság más és másféle emberekből állt; ott voltak a bírák, az előkelőbb tanárok, a város előkelői, hodsák és vendégek.

Az álomfejtés a véletlen találkozásnál.

Egyik napon e helyen beszélgettünk s egy vidéki előkelő ember jött oda, a ki azt mondá: »A nép jámbor emberei közül egyik ugyan különös álmot látott«. »Beszéld el,« mondtuk neki. A mire így szólt: »Haszán pasa, mikor az iszlám katonasággal ment, azt vette észre, hogy őt heréltté tették.« A kik ezt hallották, mind elbámulva mondták: »Milyen furcsa eset!«

¹⁾ Dervis Haszán pasa, boszniai helytartó Pecsevi anyjának testvére volt (V. ö. Thury *id. h.* 400, 1.)

²⁾ Szeráj, vagyis Szerajevó. K.

Az ott üldögélők mind értelmes emberek voltak s mindegyike másféle módon magyarázta, ki egyszerűbben, ki finomabban a maga tehetsége szerint. E közben egy szofi ruhájú, köpönyeges dervis érkezett oda, ki az álmofejtésben igen járatos volt és a nép között ismeretes volt ebbeli tudományáról. »Isten hozott seikhünk!« — mondtuk neki — »éppen jó helyre jöttél!« S őt előkelő helyre ültették és elbeszéltek neki az álmot s mialatt azt hallgatta, fejével bólintgatott. »Hála a felséges Istennek!« — mondá — »örömhír ez nektek; Haszán pasa az ellenség táborát szétverte vagy szét fogja verni!« Magyarázatának okát kérdezték tőle, a mire így felelt: »A boszniai kormányzók közül a herélt Jákub pasa volt az, a ki az ellenség táborát szétszórta, a midőn Derendsil bán¹⁾ táborát Korpava²⁾ mezején szétverte és húszezer hitetlent az iszlám fegyverrel legyőzött. Mivel Haszán pasa is ahhoz hasonlóan tűnt fel az álmovilágban, szükségképp annak tulajdonságával jelenik meg a valóság világában is. Ez az én meggyőződése.« »Helyesen van seikhünk!« válaszolták valamennyien az ott üldögélők és mind nagyon örültek. Valóban négy-öt nap múlva már örömdetes hírek érkeztek. A szerajevói kádihoz is levele érkezett, a mi a muszulmánokat megörvendeztette.

Azonban ismét eltértünk a tárgytól; ezen részletezés után vegyük fel ismét az elbeszélés fonalát.

A hitetlenek táborának megszasztása.

Az 1000. évben a leírt módon az ellenség ellen indult. Jeni-Hiszár³⁾ közelében a Kupa⁴⁾ folyón erős hidat készített és Horvátországba ment. E végeknek beglerbégjei, Erdelik⁵⁾ bán és a horvát tábornok, Kaltebán⁶⁾ nagy sereget gyűjtöttek össze és ellenállottak. A felséges Isten segítségével néhány ütközet és csatározás után a hit ellenségei megfutamodtak, a győzelmes és diadalmas iszlám nép pedig üldözőbe vette őket és többnyire elpusztította. E csatákban végtelen sok hitetlen megöletett és táboruk felprédáltatott. Hat darab hasonlíthatatlan kolumburna-ágyút és más hadi eszközt s

¹⁾ Derendsil bán = Derencsenyi. Erről az ütközetről részletesen ír Szeádeddin. L. Thury: *Török történetírók*. I. 176. l. K.

²⁾ Korpava, helyesebben Corbavia. K.

³⁾ Jeni-Hiszár annyit jelent: Újvár. Fennebb volt róla szó. K.

⁴⁾ Kupa = Kulpa. K.

⁵⁾ Erdelik = Erdődi Tamás horvát bán. K.

⁶⁾ Kaltebán = Graswein István kapronczai kapitány, a kit Istvánfi (597. l.) Grasbaniusnak hív s ebből torzította el a török író.

végtelen sok hadiszert foglaltak el. Azután a hitetlenek országába portyázásra mentek és temérdek foglyot és igen sok zsákmányt szereztek. Hosszú idő óta nem jutott az iszlám harcosoknak ennyi zsákmányuk.

Haszán pasa megszalasztása és vízbe fuladása.

Haszán pasa egy-kétezer fejet s egy-kétszáz lánczra vert foglyot az elvett ágyúkkal együtt Konstantinápolyba küldött s azt mondá, hogy az ellenség nagy sokasággal biztosan megtámadja, azért segítség katonaság küldését sürgette. Ekkor Sziávus pasa volt a nagyvezír. Mikor Haszán pasa jelentésével együtt a zsákmány megérkezett, azt mondá: »Az lehetetlen, hogy a hitetlenek boszút állni ne iparkodjanak« s a rumiliai vilájetet a maga emberei közül való Kirli ¹⁾ Haszán pasának adta és őt segítségül rendelte. Ámde e közben Szinán pasa ²⁾ lett a nagyvezír, a k. a boszniai Haszán pasára még előbbi nagyvezírsége idejéből haragudott. Ennek oka pedig az volt, hogy ő a szomszédjában lévő házakat megakarta venni s az nem is tagadta meg az eladást, csakhogy mikor Szinán pasa letéetett, akkor meg nem adta oda. Most tehát boszúból a Sziávus pasa által rendelt katonaságot nem küldte el. A rumiliai beglerbéget magához hívatta s Temesvárt adta neki, Rumiliát pedig saját fiának ³⁾ adományozta. Haszán pasa a segítségről kétségbeesett, csakhogy azért az említett átkozottakat szem előtt tartotta és elvágta az útját, hogy ellene támadjanak s oly elbizakodott lett, hogy egyedül a boszniai katonasággal elindult és Jeni-Hiszárba jött s ott a hídon keresztülmenvén, Sziszek ⁴⁾ várát ostrom alá fogta.

E közben hírt vett, hogy a hitetlenek tábora közeledik. Az átkozott Erdődi bán és a horvát tábornok ⁵⁾ minden erejüket összeszedték s a rendelkezésük alatt álló fegyvereseket és rájákat összegyűjtötték és a gonosz császár testvéréhez, Maximiliánhoz is segélykérő leveleket küldöttek. A német főemberek közül egyik nagy kutyát el is küldöttek hozzá fölös számú német katonasággal s most ezek együttesen

¹⁾ Kirli Haszán = piszkos Haszán. K.

²⁾ Szinán pasa most harmadízben lett nagyvezír 1593 február elején, mint ezt Kjátib Cselebi feljegyzí: *Fellike-i Kjátib Cselebi* I. 10. l. Konstantinápolyi kiadás. 1869. K.

³⁾ Szinán pasa fia Mehemed pasa volt. K.

⁴⁾ Törökül: Sziszek. K.

⁵⁾ Horvátországban akkor Auersperg András volt a zágrábi kapitány. K.

mind Haszán pasa ellen indultak. Haszán pasa az iszlám sereggel ellenállni akart ugyan, ámde, mivel a hitetlenek végtelen sokan voltak és temérdek hadi eszközük volt, azért nem tudott ellenállni s csapatai megfutamodtak. Mikor a maguk építette hídhoz érkeztek, a katonaság összetorlódása miatt lehetetlen volt azt megközelíteni, a hitetlenek pedig nem maradtak el nyomukból, azért kényszerűségből nekimentek a Kulpa folyónak s Haszán pasa, továbbá a Szultánzádenek nevezett ifjú, ki Herczegovina bégje s Áhmed pasa vezírnek és Rusztem pasa leányának fia volt, más emírekkel és nagyon sok katonával együtt a vízbe fulladtak és a vértanuság útjára léptek. A hitetlenek is megelégedvén ennyi győzelemmel, parázna otthonukba visszatértek.

A hitetlenek támadása Jeni-Hiszár ellen.

Az 1001. évben a hitetlenek meghallották, hogy az akkori nagyvezír, Szinán pasa hangyasokaságú seregével a határszélek felé indult, azért azt mondták: »Vegyük el Jeni-Hiszárt, mielőtt segítségére jönnek«, s katonaságot küldtek ellene. Nyolcz napi ostrom után azonban, mikor a rumiliai sereg odaérkezett, a vár alól elvonultak és szétszóródtak.

Sziszek vára elfoglalása.

Az említett évben, midőn a boszúálló ellenség Jeni-hiszár alól elvonult, az iszlám sereg is elindult és Sziszek várát ostrom alá vette és öt napi ostrom után a várbeli átkozottak kegyelmet kértek s ily módon az iszlám kardtól megmenekültek. Az említett két várból a hitharczosok nem szűntek meg Zágrábnak és Horvátországnak népét rabolni s abban az időben sok zsákmányhoz jutottak és a hitetleneknek sok kárt tettek.

A hitetlenek Jeni-Hiszárt ismét megtámadják és győzedelmeskednek.

Az 1002. évben ¹⁾ a hitetlenek a jeni-hiszári iszlám harcosoktól igen sokat szenvedtek, azért a gonosz császárhoz és tesvéréhez, a bectelen herceghez ²⁾ panaszos leveleket

¹⁾ 1594. Kr. u. K.

²⁾ Pecsevi itt Miksa főherceget érti, holott ezen horvát és krajnai hadi ügyeket ekkor Ernő főherceg intézte.

küldöttek és szenvedéseik megszüntetésére módot kerestek. A hitetlen átkozott tizenhatezer boszúálló pogányt rendelt ki és őket Jeni-Hiszár ostromára küldötte. Az ostromlott muszlimánok a segítségről kétségbeesvén, egyik éjjel a várat felgyújtották s maguk Kosztanicsába és Zerín vára felé futottak. A hitetlenek annak elfoglalásával nem törődtek s a többi helyeit is felégetvén, a földdel egyenlővé tették s üresen és pusztán hagyták s gondoskodtak róla, hogy többé fel ne épüljön.

A hitetlenek Sziszek várát is elfoglalják.

Ugyanazon évben, mikor a sziszeki hitharczosok látták Jeni-hiszár felgyújtását, semmi kétségük sem maradt, hogy a hitetlenek legközelebb ott is győzedelmeskednek, azért Sziszek várát ők is felgyújtották és az iszlám országába szándékoztak indulni. A várat odahagyták és szerencsésen kivonulván, eltávoztak. Az említett vár azelőtt a zágrábi papok birtoka volt s a lázadó herceg, t. i. Maximilián, ismét azoknak adta.

Jeni-Hiszárnak újra felépítése és az ellenség győzelme.

Az 1003. esztendőben ¹⁾ Rusztem bej, a ki századának Rusztem-zál-, Iszfendiár- és Behrámhöz hasonló vitéz és harczratermett embere volt, mivel a hitetlenek Jeni-Hiszár birtokára nem vágódtak, azoknak arról a vidékről való elvonulása után odament s az említett várat az előbbinél is jobban megerősítette és felépítette s az előbbi várőrséget és a vele együtt kivonult hitharczosokat maga mellé vevén, bevonult abba és megerősítve birtokába vette. Túr mezejét és Zágráb vidékét rabolni s pusztítani kezdte; egyszóval abban a tartományban a közbiztonságot és nyugalmat megszüntette. Az említett átkozottak újra a hitetlen hercegtől kértek segítséget. Az átkozott azon a vidéken lévő katonaságot és az átkozott németek közül is igen sok hitelent kirendelt s oda küldött. Az ostrom közben Rusztem bej egy puskagolyótól találva megsebesült és néhány nap múlva a várban meghalt. Annak halálával a vár az ellenség kezébe jutott. ²⁾

¹⁾ 1595. Kr. u. K.

²⁾ Pecsevi egész előadása nem egyéb, mint Istvánfinak (596., 632., 667. s köv. l.) kivonulása. Egyetlen kivétel a pécsi jövődómondóról s ezzel kapcsolatban a szarajevói kávéházban történekről szóló anekdota, Pecsevi személyes élménye. Eltérés közöttük, hogy Istvánfi a dolgokat időrendben adja elő, míg Pecsevi a Drávától délre történeket egyfolytában mondja el.

Szinán pasának harmadízben nagyvezírré neveztetése és Magyarországba szerdárul való kirendeltetése.

Az 1001. évben ¹⁾ a nagyvezíri pecsétnyomó harmadszor adatott Szinán pasának. Legelőször is arról gondoskodott, hogy a néhány év óta letett vezíreket helyeikre visszategye. Ferhád pasát másodvezírré, Ibráhim pasát harmadik, Dsigalazadet negyedik, Dserráh pasát ötödik, Bojálu Mehemed pasát hatodik és Khizir pasát hetedik vezírré neveztetette ki.

Ferhád pasa perzsiai hódításaival nagy hírre vergődött s a béke is tőle függött. Szinán pasát ez a hírnév nagyon bántotta, égette s Rumiliben minden áron szerdár óhajtott lenni. Annakelőtte a fő-sólymászságból Szegedre, onnan pedig Boszniába helyezett mir-i mirán, az említett Haszán pasa, mint azt részletesen elbeszéltük, Boszniában a hitetlenek táborát egyszer megszalasztotta és igen sok ágyút, fejet és nyelvet küldött Konstantinápolyba. Második alkalommal azonban, midőn Áhmed pasa fia Szultánzáde kliszai bég vértanú lett, azon ütközet alkalmával ő maga is elmerült és elveszett. A felséges padisáhnak Szinán pasa azt mondta, hogy a hitetlenek Szulejmán szultán óta az iszlám néptől pofont nem kaptak, azért az iszlám határszélekre nagyon kinyújtották már a kezüket s azt ajánlotta, hogy ő szerdár lesz és az ellenében boszút áll. A szultánnők is Szultánzáde anyjának sírányozásán megindulva többször szóltak a felséges padisáhnak, ezért elrendelte a tanácskozás megtartását.

Néhai Dervis Haszán pasa, a ki a szigeti ütközetben ²⁾ vértanú lett, a padisah társalkodója volt ez időben és soha környezetéből el nem távozott, oly bizalmi embere volt. A vértanuvá lett Haszán pasa egykor az ő helyére jött a fő-sólymászságba, azért a padisah előtt pártfogolta őt. Valójában még jeles költő s erkölcei és tudománya által a fő ulemákhoz közel álló ember volt. Sőt, a mi nem volt szokásban, a felséges padisah még azt is megengedte neki, hogy tanácskozás alatt is benmaradhasson. Saját szájából hallottam a következő dolgokat:

„Én, úgymond, azon tanácskozásban a padisáhhval átellenben állottam. Szinán pasa bármennyit beszélt is, hogy a hitetleneken boszút kell állni, Ferhád pasa mindig csak azt mondogatta, hogy minő nehézségekre talál a katonaság a had-

¹⁾ 1593. K.

²⁾ Csepel-szigeténél, miként ezt alább elbeszéli az író. K. Nem tévesztendő össze az ekkor már Sziszeknél elesett Dervis Haszánnal.

járatokban. Hodsa efendi¹⁾ és Bosztánzáde efendi seikh-ül-islám azt mondták, hogy az iszlám hadsereg a perzsa hadjáratokban igen sok bajt és küzdelmet állott ki, minek folytán elgyengült s fáradalmait még ki sem pihente és már új hadjáratot kezdeni, annyi volna, mint a megveretésnek könnyelműen kitenni; elménk azt jóvá nem hagyhatja, hogy ilyen hibát elkövessünk s az könnyen megfusson. A hodsa efendi még tovább így szólt: »Fenséges pasa! én szolgád e magas birodalom harczai- és hódításainak történetét éppen befejezni készülök; insallah! ezzel fejezem majd be, hogy padisáhunknak egyik csekély szolgálja a perzsa sáhnak ennyi és ennyi tartományát elfoglalta s végre az gyermekét kezesül adta és béke lett. Néhai Ferhád pasa budai kormányzónk gondoskodása folytán a bécsi király két évi adója is megérkezett a Portára. A hitetlenek két évi adója beérkezett; ezzel a szájunk íze szerint való mondattal kívánom történetünket befejezni. Megengedj tehát, új fejezetet ne nyissunk!«

»Szinán pasa válaszóla: »Nem úgy Efendi! ne úgy írd meg; hanem insallah! így írd meg majd: Padisáhunknak egy csekély szolgálja Perzsiában ennyi és ennyi hódítás után a sáh fiát is elhozta, egy másik szolgálja pedig a bécsi király ellen ment s miután országát feldúlta és elpusztította, a királyt lánczra verve s kezeit megkötözve a padisah portájára küldötte. Insallah! majd így írd meg.« A hodsa efendi felelé: »Isztafrullah!²⁾ Fenséges Pasa! ez a beszéd elbizakodottságból származik, én nagyon félek, hogy e beszédnek rossz vége lesz!« S ezzel felkeltek és szétoszlottak. Dervis pasa ezt nekem akkor beszélte el, midőn a hitetlenek Pestet elfoglalták és az iszlám sereg ellen jöttek.

A bécsi király adójára vonatkozó némely feljegyzések.

Az 1001. évben³⁾ kezdődtek el a magyarországi háborúk. A bécsi királytól évente harminczháromezer tisztaveretű magyar arany érkezett, azonkívül tíz-tizenöt darab ezüst-edényt, üstöt, ibriket, kupákat, poharakat s két-három darab órát is hoztak s a követ, a ki ezekkel érkezett, a magas trón zsámolya elé járult és ajándékait ott előadta. A követ először Esztergomba érkezett s az esztergomi bégnek ezer gurust s

¹⁾ Hodsa efendi Szead-eddin történetíró, ki ekkor a szultáni fiúk nevelője volt. Életéről és munkájáról l. Thury, Török történetírók. I. 96. l. K.

²⁾ Isztáfrullah! arab szólásmód; magyarul: Uram bocsá!... K.

³⁾ 1593. K.

egy-két kupát és poharat, a budai beglerbégnek háromezer gurut, néhány kupát, poharat, fényes puskát s egy-két toronyórát szokott hozni. Mikor a boldogult Ferhád pasának hozták e tárgyakat, akkora dívánban én is jelen voltam. Ez alkalommal két évi adót hoztak egyszerre s az összeg hatezer gurus volt, más tárgyak is kétszeresen voltak. A budai defterdárnak és a janicsár agának órát és kupaféle tárgyakat adtak. A nagyvezírnek négyezer vagy talán ötezer gurus és annak megfelelő kupa, óra, puska, a többi vezíreknek is rangjukhoz illően kijárt a gurus és kupa. A Portáról Bécsbe sohasem ment követ, hanem csak a budai beglerbég részéről ment el egyik budai csaus s a pénzt kérte.

A követek nagy fenyőfa hajókon, üvegablakos szobákban utaztak s konyhájukat, hintókocsijukat, lovaikat is egy-egy hajóra rakták és Belgrádig hajóval mentek. Belgrádból kocsin utaztak tovább s a budai beglerbégek valamely megbízható agájukat vagy valamelyik kiváló budai csauts küldötték velük. Ez gondoskodott az utiköltségekről is.

A vitatkozások eseményeiről.

Az ezredik év előtt két évvel nővéremnek a férje Ali efendi budai mukabeledsi volt és a követ kísérésére őt rendelték ki. Ő beszélt, hogy Edirneben a követ vendégséget adott s meghívására ő is elment.

Jókedvében a követ azt mondta : »Tele pohárral áldomást igyunk !« S egy lóalakú ezüstpoharat hozatott elő.

»Tudod-e ezt a poharat kinek az egészségére iszom? — kérdé tőlem.

»Kiére?« — válaszolám neki.

»Olyan emberére, — mondá ő — a kinek párja nincs sem a császárnál, sem a szultánnál, a kinek kardjánál hatalmasabb kard nincs, a ki bárhová megy, ott mindenütt győz.«

»Ugyan ki az? — ha megmondanád !«

»Nádasdi Ferencz uram, ¹⁾ válaszolá ő. S valamennyien felállva kezüket hátrattették és fejüket meghajtották.

Valójában ő abban az időben a végeken gonosz tetteivel igen túlságig vitte.

Azután még egy poharat megtöltött s azt a kezembe adta.

»Nézd, Követ úr! — mondám én neki — én padisáhunk jeles bégjeit, pasáit, ha akarnám sem tudnám elszámolni és

¹⁾ Törökül is így: نادادی فرنج اورام. K.

azt sem mondhatom, hogy egyik a többi közül kiválik, mivel valamennyien többször bizonyították már, hogy mily kiváló vitézek, de egy különös vitéznek egészségére iszom, a ki az általad vitéznek mondott Nádasdi Ferenczet, mikor Sebes palánka alá jött, megszalasztotta és kicsibe mult, hogy hátulról valamijébe dárdát nem ütött, mert az a nyeregfabá fúródott bele. Ennek a vitéznek Deli Arszlán a neve.«

Egyszerre haragra lobbant s azt mondá: »Ez hazugság, kitől hallottad ezt?«

S ijttartóját felemelvén, az ezüstedényeket egymáshoz csapkodta s haragjában részeg hitetlén őrlötté változott át. Mikor Isztambulba érkeztünk, az átkozott emberrel csak nehezen békültem ki¹⁾

Igy beszélte el nekem.

Veszprém és Palota várak elfoglalása az 1002. évi Mohárrem hónapban.²⁾

Mivel a szerdárság Szinán pasára bizatott, azonnal hadieszközök és felszerelések után látott. Húsz napig sem időzött Isztambulban, hanem elindult és Belgrádba ment. Kászim napja már közeledett, azért sietve előrehatolt és Moharrem elején Veszprémbe érkezett. Három napig ostromolta azt, azután az említett hó 10-én³⁾ a hitetlenek odahagyták és megfutottak.⁴⁾ Átkozott bégjük nem futott el, azt elfogták.

Onnan Palotára ment, melyet két napig ostromolt s az említett hó 18-ik napján ez is elfoglaltatott⁵⁾.

A hitetlenek hitvány táborra Tata mezején volt⁶⁾ s arról tanácskoztunk, hogy ellene kell indulni. Én magam is azokkal voltam, a kiket híd építése céljából előreküldöttek. Ámde

¹⁾ Pecsevinek ezt az anekdotáját már Hammer, IV. 213. l. b) előadásából ismerjük. Hammernél Sebes helyett Segesd olvasható. A követ Molard János volt.

²⁾ 1593. szept. 23-án kezdődött ez évben a Mohárrem hónap. K.

³⁾ 1593. okt. 4. K.

⁴⁾ Naima azt írja, hogy Veszprém ellen rohamot intéztek a törökök s igen heves csata volt, melyben az őrség elvesztette bátorságát és kitűzte a megadás zászlaját. Veszprém parancsnoka Samaria Speciacasa Ferdinand volt. A behódolás után Veszprém szandsákbégi székhely lett a budai vilájetben. K. — Ezeket a dolgokat részletesen előadta G(ömöry) G.: *Veszprém és Várpalota eleste 1593-ban*. Hadtört. Közl. 1895. 254. s köv. l. Samaria nevét G. G. hibásan magyarosítja Samarjay-ra.

⁵⁾ Palota parancsnoka Ormándy Péter volt. A palotai őrség szintén feladta a várat s az a veszprémi szandsákhöz csatoltatott. K.

⁶⁾ A tábor nagyobb része Győr alatt volt. K.

a hitetleneknek nagy táboruk és sok emberük volt s mivel már Kászim napjához is csak öt-tíz nap hiányzott, azért azt mondták, hogy ha oda mennek is ellenük, a katonaságnak mindjárt vissza kell térnie, ennél fogva Buda felé indultunk. Nekünk is parancsot adtak, hogy visszatérjünk. Szinán pasa is Budára ment, onnan pedig, mivel Kászim napja már elérkezett, sátorát szétbontatván, visszatért.

A szipáhi-oglánok agájának vértanusága és a lovaságból egy csapat embernek eltűnése.

Palota vára elfoglalása után a szipáhi-oglánok agája nagyszámú lovassal eltávozott és a Bakony-hegy felé ment. Az emberek közül némelyek azt mondták, hogy portyázásra mennek, mások pedig, mivel abban az évben a hegyben temérdek sok alma és körte volt, azt mondták, hogy almát és körte-t szedni mennek. A hitetlenek tábora csak két magyar mért-földnyire volt a mi táborunktól. A végeken szükséges szolgálatlaltal levén elfoglalva, a lovas csapatnak távozását senki sem tartotta okos dolognak, de nem tudták, hogy mi szándékból mentek el. A következő napon ötönkint, tizenkint fáradtan, elcsigázva jöttek vissza. Az aga zászlóját elvették s ő maga is vértanu lett s a lovas népből is igen sok ember fogságba került vagy vértanu lett, mert eltűntek. Semmi ok sem volt rá és ilyen rossz hírnevet szereztek.

Az iszlám sereg megszalasztása Székesfejervárnál.

A pokolra való hitetlenek meghallották, hogy az 1002. évi Száfár hó 9-én ¹⁾ szerdár ő magassága visszaindult, azért hitvány táborukkal felkerekedtek és Székesfejervárt ostrom alá fogták. Haszán pasa budai vezír, Mohammed pasa nagyvezírnek fia, mihelyt ennek hírért vette, a környékbeli öt szandsák katonaságát maga mellé rendelte. A Buda őrizetén levő katonaság több volt tízezernél. Csupán a janicsár ketkhudával maradt janicsárság több volt hétezer-nél. A budai kul csapat, mely még az ellenségtől vereséget nem

¹⁾ Gróf Hardegg Ferdinándnak 1593 okt. 31-iki székesfejervári támadását és november 3-iki pákozdi győzelmét részletesen megírta Gömöry Gusztáv: *A pákozdi csata 1593 nov. 3.* Hadtört. Közl. 1896. 453. Istvánfi előadása (lib. 27., 612—617.), mivel maga is ott volt Hardegg seregében, igen megbízható. (V. ö. Holub József: *Istvánffy Miklós históriája hadtörténelmi szempontból.* Szekszárd, 1909. 26.)

szenvedett, tíz-tizenötezer kardra termett katonaságra emelkedett.

Mikor a hitetlenek hírért vették, hogy Haszán pasa húsz-ezernél nagyobb sereggel indult el, a vár alól eltávoztak és két ferszákh távolságban a hegy tövében szállottak meg. Haszán pasa megérkezvén, Fejérvár felső részén az egész sereg leszállt lováról és takarmányt kaszált s utána tanácskozássra gyűltek össze. A kik csatát még nem láttak s az ellenség állapotát nem ismerték, azok így szóltak: »Kadr éjjelén¹⁾ születél s atyád áldása fejedén« és a harczot áldva mondták: »Azonnal menjünk utánuk, hogy a hitetleneket el ne szalaszszuk.« Azok ellenben, kik az ellenség állapotát ismerték, különösen a székesfejérváriak közül még a néhai Szulejmán szultán idejéből maradt öreg Haszán aga s hozzá hasonló más öregek így szóltak: »Ez az ellenség nem nektek való dolog. Ellene menni szörnyű hiba lenne. Azt nem lehet mondani, hogy az ellenség meggyengült, mivel helyét változtatta. Jőjjetek a várba s minden erőteteket szedjétek össze s csapatonkint küldjétek utána katonaságot; ha elindulnak, üldözzék őket s hátsó csapatukat és szekereiket érék utól, ha pedig visszafordulnak ellenük, akkor, mivel gyors lovasok, azonnal térjenek vissza a táborba. Insallah! a vár ágyúi és a sereg zárbuzánjai őket nem engedik közel jönni.«

Azok pedig így szóltak: »Ezek a vén együgyűek ügyesen akarják a várat őriztetni és őrséggel megtölteni.« S győzött az »Isten hozott«-at mondók szava, miként most is így van. A többség az ellenség ellen kívánt menni. De nagy hibát követtek el, mivel sem az utócsapatról, sem az előcsapatról nem gondoskodtak, hanem az egész sereget Sira és Pákoszta dombjaitól a tó dombjáiig ereszkedve, a meddig a szem ellát, ötenként, tizenként elrendezték s így módon a janicsárokból és más gyalogosokból a lovasok előtt két-három sort alkottak. Az ellenség csapatai egyenkint ötszáz vagy talán ezer főnyi lovassal fekete hegy gyanánt ellenük jöttek s egy teljes zászlóalj nem volt együtt, a mely ellenük menjen s őket visszaverje. Egyszerre egy nyíllövésnyi távoból mintha üdvözlésre sorakoztak volna, üdvözlés gyanánt mögöttük az ágyúkat elsütötték. Haszán pasa és a többi emirek kiáltoztak: »Hejh! mi történt veletek, álljatok meg!« De azok se meg nem álltak, se nem hallottak. Egyik hadosztályuk Székesfejérvár felé, a másik a síkságon az alsó vidék felé, a harmadik pedig Haszán

¹⁾ Kadr éjjele Ramazán 26-án van; a muszulmánok szent éjnek tartják azt, különösen pedig, hogy az imádság ezen éjszaka igen fogados. K.

pasával a budai út felé futott. Haszán pasa oly sokáig megmaradt a csatatéren, hogy kivüle más már nem is volt. Hóna alatt egy puskagolyó érintette, de testében nem sok kárt tett, azonban köpönyegje fölött a töltényekhez szükséges papír tüzet fogott s mivel futásközben nem lehetett eloltani, azért azt az oldalát jól megégezte.

Ez alkalommal kedvelt és igen kedves kháznédárja, néhány apródja, sziláhdárja és egész gyalogsága a csatatéren maradt. A hitetlenek azok megölésével foglalkoztak s a hadsereg kocsijainak, podgyászának zsákmányul ejtésével törődtek, azért a lovasok üldözésére nem is gondoltak. Általában oly szerencsétlen esemény volt ez, hogy a végeken ilyen sehol nem fordult elő. Hat-hétezer gyalogos veszett ott a csatatéren.

Utóbb a néhai Terjáki Haszán pasa, a ki szegedi bég volt, mikor Székesfejérvár parancsnoka lett, néhány kutat ásatott azon a helyen s egy-egy kútba négy-ötszáz, sőt ezer embert is temettetett. Allah irgalma legyen velük!

A hitetlenek győzelme Fülek, Szécsen, Jászberény, Szobotuszka ¹⁾ s azon végeken levő egyéb palánkáknál.

Az 1002. évben az iszlám hadsereg megszalasztása után a hitvány tábor ismét Fejérvár alá szállott. Nagy ágyújuk nem volt, zárbuzánokkal ostromolták a kapukat, azután pedig megelégedvén ezzel a győzelemmel, visszafordultak s Tata és Győr mezejére vonulván szétoszlottak. Azonban Maximilián, ki a császár testvére és a hadsereg fővezére volt, a fönnebb említett várak környékén levő magyar bégeket azok elfoglalására küldötte s a német hitetlenek közül elegendő számú tüzért adott melléjük.

Kászim napja után némelykor néhány napig enyhe időjárás van s azt kis nyárnak nevezik. Isten rendelése folytán abban az évben két hónapig olyan nyári idő volt, hogy a legtöbb gyümölcsfa kihajtott, sőt némely almafán dió nagyságú alma termett. Vagyis a tél éppen nem változtatta meg az időjárást, ez okból az átkozottak az említett várakat egyenként elfoglalták s azok többnyire most is a hitetlenek kezében vannak.

¹⁾ صوبوتسزكا (Szobotuszka), a Rima folyó partján fekvő Szabadka nevű erődítmény. K. Hammer ezt a szót Pecsevinél Szoboskának olvasta, *id. m.* IV. 422. a) jegyzet.

Szobotuszka palánka állapotának felemlítése.

Mikor nyilvánvaló lett, hogy a hitetlenek annyi helyet hatalmukba kerítettek, az említett palánkában levő hitharczosok a gyermekeket és asszonyokat többnyire Pestre küldötték s csupán egy sereg lovas maradt a palánkában. Midőn a hitetlenek odajöttek és a palánkát ostrom alá vették, valamennyien lóra ültek és egyszerre a hitetlenekre rohanva utat nyitottak közöttük és a sík vidék útjára fordulva elfutottak. A hitetleneknek három-négy zászlóalj nehéz lovasa üldözőbe vette őket s egy nap és egy éjjel nyomukban volt. A hitharczosok mint az ebekkel harczoltak velük s a közeledőket nyíllal és puskával távolították el. Az elmaradozókat lovagoltatták, a leesőket felemelték s ilyen módon annyi sok ellenség közül kiszabadultak.

Különös eset volt, hogy egy igen nagy kos, melyet a palánkában találtak, a hitharczosokkal kijött s velük együtt elfutott. Néhányszor elérték és rárohantak, de mindig kiszabadult közülük s utolérte a hitharczosokat és nem foghatták meg. Pestre érkezvén, Gülbaba kolostorába vitték és feláldozták. Nem lett a hitetlenek falatja, hanem az iszlám vitézek osztályrésze lett.

A palánkában maradt ügyefogyottakat, gyermekeket, kis apródokat saját kezükkel ölték meg.¹⁾

A hitvány hitetlenek Esztergomot és Hatvant ostromolták és Nógrád váránál győzedelmeskedtek.

Az 1002. évi tavasz, a jövés-menés időszaka elérkezett. Az iszlám sereg még nem mozdult ki helyéből, a hitetlenek pedig már a napéjegyenlőség előtt két hitvány táborukat elrendezték s egyiket Esztergom, a másikat pedig Hatvan elfoglalására küldötték.

A Hatvan vára ellen menő hitetlenek előbb Nógrád várának estek neki s nagy ágyúkat állítván fel, vívni kezdtek. Szinán pasa fia, a rumiliai beglerbég a székesfejérvári ütközet után jött, azonban az emirek közül csak három-négy mir-liva volt mellette, a hadi népből pedig senki sem volt,

¹⁾ Szabadka palánkját Teuffenbach Kristóf magyar sereggel kemény harcz után vette be; Pecsevi előadásán egyoldalú színezés észlelhető. V. ö. Istvánfi 617. l. és Reusner: *Rerum memorabilium*... *narrationes*, kalocsai 1770. kiadás 197. l.

Haszán pasa és a budai katonaság pedig a székesfejérvári ütközet sebesültje lévén, nem jöhettek segítségére. Ők tehát a várat szerződésre feladták. Egy csapat janicsár őrség küldött ki, a béget és más várbelit nem is engedték beszélni. Bégje Karaferiálü Mohammed bég volt. Ő a végeken a régi vitézek közül való s századának tudós és jeles embere volt. A várbeli gazdagok és szegények, ifjak és öregek s az aszszony-népek ezernyi siránkozás és jajgatás között Budára jöttek.

Haszán pasa az említettet elfogatta és felakasztatta. Látszólag az volt a bűne, hogy a várat feladta, tulajdonképp azonban, mivel Székesfejérvárnál ő törekedett rajta legjobban, hogy az ellenség tábora ellen menjenek, azért most ily módon állt boszút rajta.¹⁾

Azután Hatvant vették ostrom alá. Parancsnoka Szári Ali pasa fia Arszlán bég²⁾ volt, ki bár nagyon mulató ember volt, de kardját vitézül forgatta.

Mind Esztergomot, mind Hatvant hetven napnál tovább vívták s naponként ötszáz, sőt ezer, talán ezerötszáz ágyúlövést is tettek ellenük s míg csak az iszlám sereg főszerdárja meg

¹⁾ Nógrád elfoglalásának leírása nem egyéb, mint Istvánfi kivonatolása (lib. 28., 623—624. l.). Mindezen eseményekről Pecsevi előadását felhasználta már Hammer török történetében. Istvánfi mellett részletekkel szolgálnak még a Reusnernél közölt egykorú előadások, továbbá a különböző, itt nem részletezhető Ortelius-kiadások, a 15 éves háború alkalmi iratai: francia és frankfurti nyomdatermékek, az egykorú röpiratok. Egyes tények megállapítása szempontjából nem kevésbé fontos Thuanusnak munkája, még inkább Khevenhülleré: *Annales Ferdinandi*. I—VI. Teil, Bd. I., II. Leipzig 1721, 1722. Ámbár mindezen írók a Pecsevitől elbeszélt tényekkel foglalkoznak, a következőkben megelégszünk a Pecsevivel személyesebb viszonyban levő Istvánfi-előadás és a feldolgozások felemelésével, annyival inkább, mivel a többi munkának, így különösen Reusner cizikkeinek és Khevenhüllernek kútfőkritikai ismerete dolgában történetírásunk még a kezdet nehézségein sincs túl. Ezen kútfőkritikai alap hiányának tulajdonítható a modern feldolgozásoknak nagyfokú eltérése, így pl. Nógrád elfoglalását Rónai Horváth Jenő: *Magyar havi krónika* II. 115. márczius 25-ére teszi, Kozics László: *Győr vár 1594—től 1598-ig* (Hadtört. Közl. 1891. 496. l.) február 27-ikére, holott Istvánfi, 625. l. szerint a törökök 4. Idus Martias adták fel a várat Miksa főhercegnék és a következő napon vonultak el. (V. ö. Acsády: *Műl. tört.* V. 510. l.) Ebből az egy esetből is látható, hogy az irodalom teljes felsorolása Pecsevi száraz és általánosságban mozgó adatai kapcsán teljesen czéltalan dolog volna. A dátumok pontos megállapítására, legalább a háború első felében, Gabelmann jegyzetei volnának alkalmasok, melyek azonban mindeddig nem jelentek meg nyomtatásban.

²⁾ Életrajzát l. fönnebb *A végeken élt néhány emir emlékezete* című fejezetben. K.

nem érkezett, a hitetlenek egyik alól sem vonultak el. Mikor azonban a nagyvezír közeledett, azonnal eltávoztak és Komárom szigetén egyesültek.

Az iszlám sereg megfutamodása a hatvani ütközetben.

Mivel az átkozottak Esztergomot és Hatvant oly sokáig ostromolták, azért ismételten is mentek emberek Belgrádba segítségért s a mennyi katonát csak lehetett, összeszedtek. A két nagyvezírfi, mind a kettő vitéz vezír, az egyik az előcsapatnak, a másik a hátsó csapatnak vezetője lett s elindulván, előnyösebbnek tartották, hogy az esztergomi tábor helyett a hatvani tábor ellen forduljanak. Haszán pasa a végvidék beglerbége volt s ezért útmutatás végett az előcsapatot vezette s néhány zászlóaljat vett maga mellé. Néhány hitetlennek máját ugyan kitágították, mert a hitetlenekkel néhányszor összeütköztek, de Haszán pasa budai seregével végre is nem tudott ellenállani a hitetleneknek, a kik az ellenük jövő sereget számbelileg túlhaladták, sem pedig ellenük rohamot nem intézhettek. Ekkor azzal a szándékkal, hogy a hitetlenek csapatait az ágyúk célzópontja elé vonja, meghátrált előlük és az ágyúk elé hozván őket, seregét két részre osztotta. Az volt a szándéka, hogy a zárbuzánokat és kolunburnákat elsütik és amint az ágyúk a hitetleneket szétszórják, rohamot intéz ellenük.

Ámde Szinánpasa-záde, mikor látta, hogy ezek majd előre rohannak, majd pedig meghátrálnak, »a háború cselvetés«¹⁾ mondás szerint az ellenséget az ágyúk elé hozni akarván, azt gondolta, hogy megfutamodtak s egyszerre azt mondá: »meneküljünk« és megfutott. Amazók a hátsó csapatban biztak s mikor a hátsó csapatnak ezt a helyzetét látták, ők is utánuk rohantak, Haszán pasát egy puskalövés érte. Néhányszor embereket küldött ugyan Mohammed pasához, de hasztalan volt, mert az megfutott. E háboruban háromnégyezer ember a megsemmisülés útjára lépven, vértanu lett. A székesfejérvári ütközet után ez is szerencsétlen nevű lett. A hitetlenek közül is többen mentek itt a mélységes pokolba.²⁾

¹⁾ Arab közmondás: *الكرب خدعة* K.

²⁾ Pecsevi semmi újat nem tud a hatvani csatáról, a melyről Istvánfi igen részletes előadást közöl, még Haszán pasa sebesülését is részletesen elmondja. (Istvánfi 631. l.) A török hadsereg feállításáról közölteket Pecsevi valószínűleg maga találta ki.

Tata és Szent-Márton nevű két kisebb vár elfoglalása és Győr¹⁾ vára ostroma.

Az 1002. évben a magasrangú szerdár temérdek katonával a végekre utazott. A janicsárok agája, Mohammed aga, ki azelőtt Esztergomban ostromoltatott, most Esztergom felmentésén örvendve tizennyolcezer janicsárral Lala Mohammed pasa nagyvezírhez jött, a ki a boszniai Sáhín-oglu²⁾ előkelő nemzetiségéből származott. Egész mostanáig a janicsáragák nem szoktak a szerdárok kíséretéhez csatlakozni.³⁾ Természeténél fogva vitéz és harczvágó ember volt és Szinán pasa álnok ígéreteiben csalódva jött el.

Az említett évi Sevvál hó utolsó napján⁴⁾ Tata várát vetették ostrom alá s a harmadik napon a hitetlenek kegyelemkéréssel kivonultak. Ezen a helyen az említett agát csupán haragból és boszúból letették s Jemisdsi Haszán aga, ki ugyanazon nemzetséggű albán ember volt, ezt egész méltányosnak találta, sőt azt beszélik, hogy a fölséges padisáhnak is bejelentette, mondván: »E magas birodalomnak és ama nagy hivatalnak becsületét ő lerontotta, ezért insallah! legközelebb annak a becsülete is lerontassék.«

Azután Szent-Márton várát zárták körül. Két nap múlva az is megadta magát kegyelemre. Ezután Zilkáde hónap 13-ik⁵⁾ napján Győr mezejére szállottak s 20-án ostromsánczokat vontak. Néhány napig a vár kapuját nem csukták be s az ostromsánczokat majd itt, majd ott elrongálták. A hitvány tábor a vár felső részén volt. Egy hidat Újvár irányában készítettek, mely a keleti híd volt, a másik a vár Vizi kapujához⁶⁾ vezetett. Mivel a kaput nem csukták be, azért a hitvány tábor lovasai és gyalogosai csapatonként ki- és bejártak s így az ostromsánczokat őrizni s a sánczokkal a várhoz közelíteni lehetetlen volt. Szükséges volt Haszán pasát a fiával felcserélni, vagyis Haszán pasának Rumiliát, fiának pedig

¹⁾ Győr nevét Pecsevi is mint a többi török író mindig Janik kálá (Égett vár) néven említi. *K.*

²⁾ Sáhín-oglu = sólyomfi, vagyis a Szokolovics nemzetségből származott, a melyből való volt Mohammed nagyvezír és Szokolovics Musztafa budai pasa. *K.*

³⁾ A janicsáragák mindeddig csak a szultán kíséretében hagyták el Konstantinápolyt, mivel csapatuk tulajdonképen a szultán testőrségét képezte. V. ö. Hammer. IV. 222. g.), a ki Pecsevi ezen megjegyzését már felhasználta.

⁴⁾ 1594. júl. 17. *K.*

⁵⁾ 1594. júl. 30. *K.*

⁶⁾ Vizi kapu alatt valószínűleg a Révfalu felé fekvő kaput érti. *K.*

Budát adta. Isten rendelése folytán, mihelyt Haszán pasa a kapuval szemközt álló sánczba vonult, tíz nagy ágyúval az ostromhoz kezdett s akarva, nem akarva a kaput bezáratta. Ezután már megmenekültek az ostromsánczok szétrombolásától s az ostromot is jobban folytathatták.

A győri tábor legyőzése.

A várból azt ajánlották, hogy a tábor megtámadásához kell kezdeni, azért Budáról kocsikon sajkákat és dereglyéket hoztak. S a kocsikon jövők azt mondva: »Netalán ha ezek nem lennének elégségesek« s ugyanannyi deszkát is hoztak és a hídhoz szükséges tárgyakat előkészítették. Bizonyos mennyiségű bivalybőrt is összeszedtek s azokból is hajókat készítettek. Összesen háromféle hídépítő anyagot készítettek elő, az egyik bivalybőrökből, a másik szokás szerint dereglyékből, a harmadik apró sajkákból és a lákidse nevezetű gyalogosok számára készült hajókból állott s mindegyik elegendő volt egy-egy híd építésére. Ezután öt-hatszáz szerdengecs-dit összeírtak s azonnal hozzáfogtak a híd építéséhez és a szerdengecsdi csapatát a túlsó parton, a szigetre kezdték átszállítani.

Kívülök is még számos bátor és vitéz harcos ment át. Az ellenségvadászó tatárok közül és a lovasok közül is néhány ember lovát nekiugratva átment. Mihelyt a hitetlenek értesültek a katonaság átmeneteléről, gyalogságuk csapatonként előrejött s lovasságuk is azonnal ellepte a sziget síkságát. A mi lovasaink, úgy a tatárok, mint a többiek, nem tudtak ellenállni, mert tíz-tizenötezer hitetlennek öt-hatszáz ember nem állhatott ellen s csapatjukat megmenteni óhajtván a Dunát átúszták. A gyalogosok is noha egy-kétezeren voltak, de a hitetleneknek még folyton érkező csapataival szemben nem tudtak megállani s a kik úszni tudtak, azok átúsztak. Kétszáznál többen azonban a helyükön maradtak és megállottak. Hála legyen Istennek! a hitetlenek a part mentében több árkot ástak és ezeket ők maguk számára most sánczokul használták és a betörő hitetlenekre lövöldöztek. Ez oldalon a part két mináret magasságra emelkedett s öt-tíz báljemez ágyút hoztak s néhány kolunburnát és sáhi zár-buzánt is felállítottak ott, a mély helyre pedig számos puskás szegbánt és janicsárt helyeztek el, mivel azon a helyen a Duna szélessége nem nagy, csakis éppen egy puska lövésnyi volt. Az átkozottak azonban annyira erőlködtek, hogy sem a halottakra, sem a sebesültekre nem tekintettek, sőt olyannyira

előretörekedtek, hogy a zablákra kötőféket sem csatoltak. Annyi báljemez és kolunburna azonban minden hadosztályon utcákat nyitott, mikor mentek és sok ló és ember hullája borította a térséget s napnyugtára harmincz-negyven zászlóalj egyenként ilyen sorsra jutott. Szemtelen szerencsájüket próbálták meg s így pusztultak el. Végre már semmire sem tudtak menni, azért fokozatosan táborukba húzódtak vissza.

Akkorra már a híd is elkészült s noha a gyalogosok a két hídon is átmehettek és nem is volt szükség, mégis a tömlőhídon az esti imádság idején átvonulni kezdtek. A hitetlenek pedig, mikor táborukba értek, azt mondvá: »A menekülésben ¹⁾ van az erő«, az Újvár felé levő hídon futásnak eredtek s egymást kergetve elmentek. A kik az éjszaka a táborba mentek, temérdek zsákmányt szereztek; még a kik reggel mentek oda, azok is sokfélélt találtak. Az ágyúköcsikat, zárbugánokat, ágyúkat, puskaport és hadifelszerelést mind a kincstár számára foglalták le.

Ezt én mind magam láttam. S hogy ebben túlzás nincs, hanem inkább sok hiány, e fölött ne kételkedjék senki. Hála legyen Alláhnak!

A hódító tatár khánnak az iszlám katonasággal találkozása.

A krimiai virágzó tartomány khánja, a desti, kipszaki és nogai tatárok kormányzója, a Dsengiz-szultánok kardjának, ügyességének és értelmességének tulajdonosa, Gázi Gэрáj khán — a nagy Isten irgalma legyen vele! — midőn a felséges padisáhtól e győzelmes hadjáratra hivatott, nagyszámú ellenségvadászó tatár sereggel a folyón átmelve, a Turla ²⁾ folyó partján és a szemtelen Lengyelországon áthaladva, egész váratlanul és meglepetésszerűen a budai végeken fekvő Szolnok ³⁾ vára közelében termett és megérkezésének örömhírét a szerdárhoz juttatta.

Abban az időben a vele levő beszédesebb mirzákkal és tatárokkal érintkeztünk és megérkezésük módjáról néhány-szor beszélgettünk. Azt mondták, hogy a tatár seregben senki sem volt, a ki ezt az utat ismerte volna, noha kalauz néven sok ember volt ott. Csakis Dsánis aga ismerte, a ki a tatár

¹⁾ Szó szerint: A farszíjban van az erő. K.

²⁾ Turla, a Dnjeszter folyó neve. K.

³⁾ Törökül: صولنك (Szolnuk). K.

seregnek minden útjában és harczában kalauza volt s neki a kalauzság a felséges Istentől kapott ajándéka volt.

Ez a Dsánis aga Pápa vára elfoglalásánál Idrisz pasával volt és ott halt el. Barátjai közül újra egy tatárt állított maga helyett kalauznak, mert a kalauzság neki is ezen az úton jutott. Halálakor a tatárnak fülébe mondta: »Ezt a megbizatást és az iszlám népnek való szolgálatot neked adom át, te is magad után majd másnak add át.«

Azt beszélék, hogy ez az egyén még azon a napon ott Pápa környékén a katonaságot vezetni kezdte s noha azt a tartományt nem látta és nem ismerte, mégis kalauzságot végzett. Ez is a hitharczos csodái közé tartozik, azért kétség nem lehet benne. Az említett Dsánis agát Idrisz pasa kalauzolás végett kérte el a khán ő felségétől és magánál tartotta. En szegény is láttam Dsánis agát; bajúsztalan, szakálltalan ember volt, mint valami vén herélt s mivel már öreg volt, arcza és szeme összeránczosodott s nyakának bőre megsárgult. A tatár katonaság nagyon bízott az ő szentségében és csodatevő hatalmában. S ő Lengyelország azon vidékén, melyen soha nem járt s a melyet soha nem látott, annyi tatár katonát és egy nagyhatalmú khánt végigkalauzolt és a kívánt célhoz juttatta el s így kétség nem fér a csodához. Mikor Lengyelországon keresztülmentek, néhány helyen ellenséges csoportokkal találkozottak és azokat megszalasztották, de az országot nem pusztították el, azaz nem égették és nem dúlták fel. A kik foglyot akartak, szereztek és egy-két napig magukkal vitték, azután többnyire szabadon bocsátották. A mi értékes tárgyat találtak, azt elvitték. Ilyen módon mentek és jöttek meg.

Szolnok határszéli hely lévén, ott senki turbánt nem viselt. A végeken most is így van.¹⁾ Ezért sokáig nem hitték el, hogy ezek is muszalmánok és hogy a vár muszulmán vár.

A megboldogult Gázi Gэрáj khánnak e csatája nagy csata volt, melyről méltán mondhatnánk, hogy összes csatáinak a bevezetése. Hírneves khán volt ő; néhányszor kegyelmében részesültem és szíves figyelmét láttam. A felséges Isten súlyessze őt irgalmának tengerébe és az összes padisáhokkal együtt támassza fel őt Allah barátjának — üdvözet neki! — zászlója alatt. Amin.

Azután Győr síkságára érkezett. A következő napon,

¹⁾ Ezt Evlia Cselebi is felemlíti több városnál. L. *Evlia Cselebi magyarországi utazásai*. I. és II. Budapest, 1904. és 1908. A végbeli törökök egészen magyaros szabású ruhát viseltek, úgy hogy a magyaroktól alig lehetett őket megkülönböztetni. K.

a mely Zilkáde hónap 19-ik napja¹⁾ volt, a szerdár ekrem nagyvezír az összes beglerbégekkel, bégekkel s az ég és föld által alig hordozható sereggel fogadtatására ment s lóháton kezét fogtak egymással s kölcsönösen egymás hogylétét kérdezték, azután pedig a díszes szerdári sátorba mentek. A szerdárrel ugyanegy szofára ültek s az elkészített ebédet együtt ették meg.

Némely okos emberek úgy vélekedtek, hogy a szerdárnak ezen viselkedése miatt a khán megnehezített. Nem tartották illendőnek azt, hogy együtt üljenek, különösen pedig, hogy a vezír a khánt maga mellé ültette jobbról, mert noha a nagyvezír, padisáhnak teljes hatalmú megbízottja ugyan, mégis csak vezír, míg amannak négyszáz év óta magának van pénzverési és khutbe joga és az ő nyelvükön khánnak, vagyis a mi nyelvünkön padisah fia padisáhnak nevezik, tehát vele szemben egyenlőséget igényelni nem illet. Azt mondták, hogy mivel a saját sátorába vitte őt, ezáltal egy beglerbég rangjára lealacsonyította. Úgy illett volna, — mondták — hogy külön sátort állítsanak neki és padisáhi módon fogadják és az ebédet készítsék el és másféle figyelmet és tiszteletet tanúsítsanak iránta. Maga a khán ő fensége sem volt hozzá nyájas, hanem Haszán pasával beszélgetett s ezt ennek az eljárásnak tulajdonították.

Ebéd után egy drágaköves aranymedenczét és ibriket hoztak külön a számukra és miután a kezüket megmosták szilahdárjának adták azt át. Egy drágaköves hüvelyű kardot, aranyos szerszámot, buzogányt és egy paripát hoztak elő s arra felültetvén, szállására vezették. A padisah részéről ötezer aranyat ajándékoztak neki. Az összes beglerbégek, bégek, bölük agák, a Magas Porta műtefferrikái, csausai kísérték őt helyére.²⁾

A ravasz oláh vajda Mihál embereinek és adójának megérkezése.

Az oláh vajdák a hadjárat szükségleteire az ágyúvontató kocsikba lovakat szoktak adni. Ez alkalommal is Veszprém ostromára való menetel közben két-háromszáz lovat küldött, de azután a nagyvezírtől emberek mentek hozzá

¹⁾ 1594. augusztus 4. K.

²⁾ Pecsevi Győr ostrománál maga is jelen volt és így itt saját, szűkkörű élményeire támaszkodva, előadása közvetlenség dolgában előnyös lesz. A tatár szultán megérkezésének részleteit utána és részben az őt átírt Naima után elmondta már Hammer, IV. 223.

s Belgrádból ismét lovakat kívánt és az adót követelte. Mivel pedig Belgrádból azokat el sem indította s így nem érkeztek meg, méltó volt a feddésre és dorgálásra. Mikor a vezír a győri mezőkön volt, akkor hoztak a vajda emberei mintegy négyszáz lovat és a kötelességszerű adót, azonkívül neki még némi ajándékokat, mivel azonban a kellő időben nem érkeztek meg, az embereket megpírongatta és vesztőhelyre vitette. A vezír fia, Mehemed pasa, éppen ott volt és ezer könyörgéssel és kéréssel mentette meg őket a megöletéstől. Az ajándékot azonban nem fogadta el, hanem az embereket pírongatva és börtönnel fenyegetve így szólt: »Insallah! az első hadjáratunk ezután Oláhország ellen lesz. Mi szükség arra, hogy a padisah tartományát egy-két hanyag hitetlennek adogassa?« s őket Belgrádba elbocsátva, ilyen tartalmú erős és fenyegető parancsot küldött.

A tévelygő Mihál a lázadásra hajlandó gonosz hitetlen volt s mikor a szerdártól ez a fenyegetés jött, a lázadás zászlóját azonnal kitűzte ¹⁾ s az Oláhországban lakó iszlám népet összetörte.

Győr vára elfoglalása.

Az 1003. évi Mohárrem hó 12-én ²⁾ már egy hónapja elmúlt, hogy Győr mezejére szállottak. Isten segítségével a tévelygő tábor legyőzetett és szétszórattott s ezentúl most már több gondot lehetett a várra fordítani, azért először földsánczokat kezdtek fölhányani s egész hegyekre való földet felástak és az árokba hányták. Isten rendelése folytán azonban az árokban folyó Rába vize épp akkor áradásban volt s bármennyi földet hánytak is bele, a rohanó víz mindazt láthatatlanná tette. Azután az iszlám seregnek zsákokat osztottak ki s a tatár katonaságnak is hasonlót parancsoltak s ezek tatár és magyar vászonból, ponyvákából zsákokat készítettek és lovaikat az ostromsáncz közelébe hajtván, zsákjaikat oda hordták, onnan pedig a katonaság felszedte és helyére vitte. Buzdításul még maga a szerdár is vitt személyesen néhány zsák földet. De mind hasztalan! a folyót még ezzel sem lehetett elrekeszteni.

Ekkor valóban szerdengecsdiinek nevezhető néhány hit-harczos három-négy fenyődeszkából egy-két helyen egy-egy

¹⁾ Mihály vajda ekkor Báthory Zsigmond felhívására foglalt állást a törökök ellen. *K.*

²⁾ 1594. szept. 26. *K.*

kis hidat készített és az aknászok keresztülmenvén aknákat ástak. Az előbbi akna csupán az egyik fal felső részét döntötte le, azért azon a helyen ismét aknát készítettek. E közben a hitetleneket oly félelem és rettegés szállta meg, hogy a várat feladták.

Való igazság az, hogy a félelemre nem volt semmi okuk, hanem ez csupán a mi prófétánknak — üdvözet neki — egyik csodája volt. Világos ez abból, hogy a tábor megszalasztása előtt nem voltak körülzárva s ostromoltatásuk valójában csak húsz napig tartott s két-három deszkán az átmenettel mily nehéz, majdnem lehetetlen volt! S négy-öt harcos átmeneteléből ugyan micsoda hódítás származhatott volna! Ez csak a felséges Isten nyilvánvaló kegyelme volt, a melyből világosan kitűnik, hogy az iszlám sereget oltalmazza. A szerződéssel kivonuló hitetlen tízezer volt. Főnökük, a gróf, azt mondá a német katonákról: »Pfuj!« — ezek mind a sarokba bújtak el. — »Úgy kellett volna, hogy ennyi puskás ember titeket még a várba nézni se engedjen.« És siránkozva elment.

Vagyonukat, jószágukat nem foglalták le, hanem hajókra rakták és gyalázatos lakóhelyükre szállítva eltávoztak. Az említett grófot a hitetlenek törvény elé állították és befalazták.¹⁾ Piszkos lelkét ott adta át a pokol ördögének.

¹⁾ A vár parancsnokát, Hardegg grófot nem falazták be, hanem haditörvényszéken elítélve lefejezték. Erről sem Pecsevi, sem Naima nem értesültek. K. Győr vára Mátyás főherczeg táborának augusztus 29-én történt megszalasztása után még éppen egy hónapig tartotta magát: Hardegg gróf szeptember 29-én vonult ki belőle. Az ostrom legrészletesebb leírását l. Koziestól, *id. h.*, a ki a tények megfontolása után arra az eredményre jut, hogy a vár elvesztésének nem annyira Hardegg gróf, mint inkább a fővezérlet, Mátyás főherczeg haditanácsa az oka. Hardegg inkább csak bűnbak volt. Jellemző Istvánfinak rendkívül politikussá előadásmódjára, hogy ő, a ki nagyon jól tudta, hogy a magas körök felfogása Hardegg bűnének kimutatását kívánja, valóban a szegény kivégzett grófot mártja be és hogy minél kevesebb sympathiára találjon, még a magyarság ellenségének is tünteti fel (Istvánfi 642—644. l.), holott az ostromnál jelen volt Pecsevitől közölt megjegyzése Hardeggnek éppen az ellenkezőre mutat. Hogy Hardegg nem volt degeneris animi, hanem ellenkezőleg vitéz ember, ezt székesfejérvári támadása is mutatja. Istvánfi itt a nemzeti érzelmet nagy ügyességgel felhasználja az udvari, hivatalos felfogás elfogadhatóvá tételére. Azon ritka esetek egyike, mikor Pecsevi adatát kútfő-kritikailag fel lehet használnunk. — Hardegg dolgában különben a pör aktáinak feldolgozása előtt nem lehet teljes világossággal látni.

Komárom vára ostroma és az iszlám sereg visszatérése.

A felséges Isten segítségével Győr vára az iszlám nép birtokába jutott. A szerdár, miután minden szükséges dolgot elintézett, a várőrség zsoldjára kétszázezer aranyat hagyott ott és ezer főnyi őrséget helyezett el benne¹⁾. Ejáletjét Oszmán pasa iszkenderiai²⁾ bégnek, a kincstári defterdárságot pedig az előbbi budai defterdárnak, a »*cibetpetymeg*«³⁾ néven ismert Mehemed efendinek adta.

Az említett Oszmán pasa erős, testes ember volt, úgyannyira, hogy ritka ló birta el őt. Albán származású volt s nagy vitézségével hírnevet szerzett.

A nagyvezír Győrből Komárom vára ellen indult. Ekkor azonban már télies idő járt s Kászim napja közeledett és olyan száraz hideg kezdődött, hogy az embereknek kezelése tehetetlen volt. A várba levelet küldött, melyben a vár feladását kívánta.⁴⁾ Az átkozottak azonban még csak feleletet sem adtak, hanem csupán az odajött embernek mondták: »Vajjon mi asszonyok vagyunk-e? A királytól a zsoldot egy napra sem érdemelnénk meg. Győr alatt három hónapig tartózkodtatok és nagynehezen győztetek. Azok gyávák voltak, mivel a várat feladták. Míg csak egy porczikánk lesz s míg bennünket egyenként lábunknál fogva ki nem húzodtok, addig Komárom nem lesz a tietek. Ilyen reményben ne legyetek.«

Az a mende-monda járja, hogy Haszán pasának szerződésre átadták volna, de a nagyvezír azt mondta: »Az én fiamnak adják át«, s nem fogadta el, hogy Haszán pasának adják fel. Sőt még a történetírók közül is Ali efendi és Haszán

¹⁾ Naima ezzel szemben azt állítja, hogy Győr őrizetére 2000 nefer, 3000 janicsár, 300 topcsi és 1000 dsebedsi katonát rendelt ki. Naima: *Tárikh*. I. 98. l. K.

²⁾ Istvánfi tévesen értesült a győri török várparancsnok személyéről, mert ezt írja: Urbe Aly purpurato Italicae originis (Surrentinum eum e Campania fuisse tradunt) commendata. Hist. lib. XVIII. 644. l. Istvánfi nyomán az Ali név belekerült a történelmi kézikönyvekbe is, holott annak semmi alapja sincs. K.

³⁾ Törökül: *meszk kediszi*, vagyis pézsma macska. K.

⁴⁾ Naima (I. 99. l.) és Kjátib Čselebi (I. 40. l. Konstantinápoly 1286. hidsre) azt állítják, hogy mikor a nagyvezír Győrt ostromolta, a komáromiak levelet írtak neki, melyben így szóltak: »Ha Győrt elfoglaljátok, akkor mi is megadjuk magunkat.« Állítólag erre a levélre támaszkodva szólította fel őket a nagyvezír, hogy a várat adják át. K. Komárom kapitánya Braun Erasmus volt, a ki az ostrom utolsó napján kapott sebben később meghalt.

Bejzáde efendi ilyen módon írták meg történelmeikben. Az ilyen beszéd csak a végek állapotának nem ismeréséből származik. Feltéve, hogy a szerdár nem fogadta volna el, vajjon az iszlám katonaság, különösen pedig a zsoldos katonák ebbe az eljárásba belenyugodtak volna-e? Sőt ha nem Haszán pasának, hanem a feleségének vagy egyik leányának adják át, csak átadják, abból a szerdárra vagy a hadseregére valami baj származik-e? Sőt az iszlám hadseregnek teljes dicsősége és győzelme ezáltal még inkább kitűnt volna.

Mikor a vár közelébe érkeztek, sokat tanácskoztak, hogy ostrom alá vegyék-e vagy ne? Azt tudták, hogy a hitetlenek fel nem adják. Nehogy utóbb olyan mende-monda legyen, hogy nem vették ostrom alá, pedig talán feladták volna, azért elhatározták az ostromlást. Az időjárás azonban igen hidegre fordult, azonkívül Győr ostromában a katonaság legjavának a buzgalma is kifáradt. Mindamellett az ostromot megkezdték, az ágyúkat ostromsánczokba vontatták. Ámde éjjel a hideg miatt az ostromsánczokat nem őrizték eléggé s a hitetlenek egy-kétszer kijöttek és az ostromsánczokat elrombolták és sok csúfságot tettek, különösen egy-két ágyút megfordítottak, egy ágyút pedig az ostromsánczból kihúzáván, a vár árkába dobták. Valamennyien látták tehát, hogy az elfoglalás nehéz, azért felszedőzködtek és Budára tértek vissza.

A nagyvezír fiát a rumiliai katonasággal és sok janicsárral Budára, a boldogult urunkat, Mohammed pasát pedig az anatóliai katonasággal Székesfejervárra rendelte. A tatárok közül mintegy ezeren Székesfejervár mezején lótarakó alatt teleltek abban a zordon télben. Idrisz pasával együtt Pápán is ugyanannyi tatár volt; a szerdár pedig Belgrádba ment.

A szerdár némely helytelen intézkedésének vagy inkább hibájának és mulasztásának felemlítése.

Erre a győzelmes hadjáratra mennyi katona jött össze, nem tudjuk, mivel mindenki Magyarország határára gyülekezett. Csupán kapukuli harmincezer volt; a rumiliaiak pedig annyian voltak, hogy számukat csak a felséges Isten tudta. Boldogult Szulejmán szultán ideje óta Magyarország ellen háború nem volt, azért mindenki kívánczozott a magyarországi hadjáratra, s nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy a veteránok és a zsákmányra vágyódó vitézek külön akkora csapatban voltak, mint a rumiliai sereg. A tatár seregére nézve magától a khántól hallottam ismételt e szavakat: »Százötvenezer

tatár katonával jöttünk.« Lehetséges, hogy százötvenezeren voltak, de annyi kétségtelen, hogy harmincz-negyvenezer-nél többen voltak. Ha a khán tudni kívánja a tatár sereg számát, azt igen könnyen megtudja, mivel náluk tíz-tizenkét ember számára egy-egy főző-üstöt adnak s ezt a csapatot egy »kos«¹⁾ néven hívják s így tudják, hogy minden faluból hány kos jött ki.

Szóval, az ég és föld által alig hordozható sereg gyülekezett össze a győri hadjáratra. A míg azonban a timár és janicsár sereg az ostromsánczokba ment, azalatt a többi katonaság mind hiába vesztegette el az időt, mert a nagyvezír ily nagyszámú katonaságnak egy napig sem engedte meg a portyázást és sem közelre, sem távolra nem küldötte el őket. A khán ő fenéke és egyéb birodalmi főemberek bármennyire kérték is a portyázásra az engedélyt, azt nem adta meg, hanem így felelt: »Ha ezt az országot feldúljuk, mi hasznunk lesz azután belőle, ha meghódítjuk? Egy elpusztult országból a muszulmán kincstárnak mi jövedelme lesz?« Pedig a legyőzött tábor megszállása után egyetlen hitetlen sem volt, a ki az iszlám seregnek ellen tudott volna állani és Allah segítségével nemcsak Bécsig, hanem egész Prágáig el lehetett volna pusztítani és az embereket rabságba hurcolni.

Egy másik gyalázatos hiba volt, hogy a néhai Szulejmán szultán által elfoglalt budai tartományt feldúlatta és az embereket rabságba vinni engedte, bármennyire panaszkodott is a nép. Azt mondta: »Egy országot csak a másik ország romjain lehet felépíteni«; s egy cseppet sem akadályozta, sem el nem tiltotta. Azonkívül, hogy a rájákat, azok feleségét, gyermekeit rabságba hurcolták, még a falvakat is felgyújtották. Ha ezt a tartományt megoltalmazta volna, a lakosok nem széledtek volna el, mivel a hitetlenek ezeket a rájákat nem költöztették volna el helyükről s a hadsereg számára kész vagyon lett volna az, és nem szenvedett volna soha szükségét.

Egy másik baj az, hogy a ráják között amennyi erőteljes fiatal rája csak volt, az mind hajdúvá lett²⁾ s innen van, hogy egyik palánkából nem lehet a másikba menni, hacsak öt-hatszáz ember együtt nincs; továbbá a mennyi vár és város van,

¹⁾ قوش tulajdonképp annyit jelent: fogat. K.

²⁾ Törökül: hajdud. Itt az író, mint közvetlen tanu, megmagyarázza a szabad hajdúk keletkezését és feltárja a török kormányzás hibáit. K. A szerdárnak előbb felsorolt két intézkedése: hogy a tatároknak nem engedte meg a rablást, kincstári, fiskális szempontból és hogy a budai tartományt mégis feldúlatta, — annyira ellentétben vannak egymással, hogy belőlük Pecsevinek a szerdár, mint az ő rokonának és pártfogójának, Lala Mohammed pasának vetélytársa

azt mind feldúlták s Belgrád átellenében Zimonyt kétszer is felgyújtották, a belgrádi malmokból harácsot szedtek s Budától egész Belgrádig a várakat és városokat ostrom alá vették s egyik helyről a másikra már senki sem mehetett. Magam is Pécssett, szegény házukban, mihelyt beesteledett, felkötöttem a kardot, a puskát ölembe vettem és úgy feküdtem le. Egyszóval, e határszéleket ért szerencsétlenség abból keletkezett, hogy a rájákat nem oltalmazták. S különös dolog, hogy oly tapasztalt, öreg, hírneves vezír, ilyen kegyetlenséget és igazságtalanságot megengedhetőnek tartott. E világon nem vonták érte kérdőre, de annyi bizonyos, hogy Isten előtt nem tud majd megfelelni érte.

Az oláh és moldvai vajdák iránt sem tudta eltitkolni ellenséges indulatát és őket lázadásra vitte. Néhány ilyen helytelen intézkedése azonnal nem tudódott ugyan ki, de utóbb nyilvánosságra jutott a rúttsága. Igen hosszúra terjedne mind elszámolni. Annyi bizonyos, hogy az ő helytelen intézkedése okozta e hadjárat hosszadalmasságát is.

A legnagyobb baj mégis az volt, hogy a rájákat nem oltalmazta meg s a hitetlenek mindenfelé győztek. Utoljára békére léptek ugyan, de ez nem felelt meg az iszlám becsületnek.

III. Mohammed szultán uralkodása.

(1595—1603.)

Mohammed pasa anatóliai beglerbég Buda környékének őrizetére szerdárul rendeltetett.¹⁾

Az 1003-ik évben, mikor az egész iszlám hadsereg a nagyhatalmú szerdárral Oláhország ellen küldetett, a budai végeknek lehető megőrzése végett a boldogult urunkhoz, Lala Mohammed pasa anatóliai beglerbéghez magas berát érkezett, melyben a következő parancsolat van: »Ez áldott

iránti ellenséges érzületére kell következtetnünk. Hogy Mihály vajdát valóban nem a szerdár idegenítette el a törököktől, — a mint ezt Pecsevi alább szemére hányja, igen jól tudjuk. — Kjátib Cselebinek *A szerdár helytelen intézkedése és némely dolgok hiánya* cz. fejezetéből megállapítható, hogy itt Pecsevi részben (a katonaság számát ill.) Ibráhim efendi defterdár »feljegyzéseit« is használta.

¹⁾ Közben elbeszéli az író Murad szultán halálát és III. Mohammed trónralépését, ki a nagyvezíri hivatalt Szinán pasától elvette és Ferhád pasát nevezte ki nagyvezírré s megbízta a lázadó oláh és moldvai vajdák ellen való háború vezetésével is. Ferhád pasa azonban vereséget szenvedett, a mire Szinán pasa áskálódása folytán a

esztendőben az időkörmények követelménye folytán a nagyvezír az iszlám sereggel Oláhország ellen küldetett, ezért azon a vidéken tartózkodó iszlám katonaságnak te is szerdárja és fővezére légy és a végek őrizetéről minden igyekezettel gondoskodjál.« A végeken levő mir-miránokhoz és emirekhez is ugyanily tartalmú magas parancsolatok érkeztek.

Ekkor Székesfejervárról elindultunk és Budára mentünk. Szinán pasa-záde Mohammed pasa rumiliai beglerbég volt eddig Buda parancsnoka. Rumilia Haszán pasa ibn-Mohammed pasa vidini muháfnak adatott. Szinán pasa-záde Budáról eltávozván, Belgrádba ment.

Az alávaló erdélyiek Temesvárt ostromolják és Dsáfer pasa felmentésére megy.

Az 1004-ik évben¹⁾ a becstelen szerdár, mikor Oláhországba és Ak²⁾ tartományba bement, az alávaló erdélyi fejedelemhez egy csausszal levelet küldött, melyben így szólt: »Tudomásunkra jutott, hogy a felséges padisah ellen fellázadó tévelygő Mikhál és a hitehagyott Ridván nevű gonosz ember az iszlám sereg támadása elől Erdély vilájetjébe mentek. Ha felséges padisáhunk iránt régebbi engedelmességed és őszinteséged még most is megvan, ez esetben őket elfogva és megkötözve, megbízható embereid által a császári táborba küldjed.«

Ő azonban lázadását nyilvánvalóvá tette, mert mindenféle haszontalan kifogásokkal a csauts visszaküldte, utána pedig hitvány hadseregét Temesvár ostromára indította. A herélt Dsáfer pasa éppen Belgrádba jött akkor és saját embereivel s a végek katonaságával ellenük indult, a mire az átkozott meg nem állhatván ott, a vár alól elhúzódtak és ágyúikat felszedvén, parázna otthonukba tértek vissza. Az említett is, miután Temesvár felszerelését átvizsgálta, visszavonult.

sultán őt nemcsak letette, de meg is ölette. Utána ismét Szinán lett a nagyvezír, azonban Oláhországban ő is vereséget szenvedett. Szinán pasa, midőn a nagyvezírséget újra megkapta, fiát, Mohammed pasát azonnal Magyarországra rendelte szerdárul. Apa és fiú szerencsétlenek voltak e vállalkozásban, mert míg az apa Oláhországban sikertelenül hadakozott Mihály vajda ellen, azalatt fia elvesztette Magyarországon Esztergomot. Esztergom elvesztésének leírását alább egész terjedelmében közöljük. K. — Pecsevi ezen adatait, Naimáéival összevetve, felhasználta Hammer, *id. m.* IV. 242. s. köv. l.

¹⁾ Az 1004. év 1595. szept. 8-án kezdődött el és 1596. aug. 25-ig tartott. Báthory Zsigmond fejedelem eme hadjárata 1596. június hónap volt. K.

²⁾ Ak tartomány alatt Akermant érti. K.

*Esztergom várát a hitetlenek ostromolják s az iszlám
hadsereg megfutamodása.*

A pokolravaló hitetlenek ez alkalommal Esztergom elfoglalására törekedtek s a római pápától, Franciaországból, Csehországból, Lengyelországból és más különféle népektől 50.000 gyalogos és 20.000 lovasnál több átkozott gyűlt össze és az 1003. évi Zilhidse ¹⁾ hónapban ostrom alá vették. Néhai Mahmud pasa anatóliai beglerbég volt a szerdár, a ki a vár megsegítésére némely intézkedések megtétele végett Ó-Budán ütötte fel sátorát.

Ámde a nagyvezírséget eközben újra Szinán pasa kapta meg, a ki szemtelen fiát Magyarországon a maga helyére szerdárként tette. Ez a belgrádi kapu-kulokkal és két-háromezer katonával megérkezett és Ó-Buda mezején szállott meg. Szufi Szinán pasa budai beglerbég, Mikhalidslu Áhmed pasa temesvári beglerbég, néhai Terjáki Haszán pasa szigetvári beglerbég, Mahmud pasa halebi beglerbég és Oszmán pasa győri beglerbég a maguk katonaságával megérkeztek ugyan, de azért az egész hadseregünk csak tízezer emberből állott s annyi bizonyos, hogy végzetes hiba volt ily kevés emberrel indulni oly erős ellenség ellen.²⁾ Úgy tervezték, hogy az ellenség átellenében levő hegynek háttal foglalnak állást s az ellenség táborát minduntalan megzavarják, vagyis megakadályozzák, hogy a várat szándéka szerint vívja. Elmentünk tehát és az ellenséggel szemben megállottunk.

Azon a napon három-négy magyar lovas csapat jött ellenünk s nagy küzdelem volt, de azért csak negyven-ötven hitetlen esett a megsemmisülés porába. Némelyek azt mondták, hogy ha azon a napon megtámadtuk volna őket, a hitetlenek talán mind elfutottak volna. A három-négy csapat, nem tudni mi okból, a hídon az újvári partra ment s ez okozta az emberek

¹⁾ 1595 augusztus. K. — Az ostromló sereg nem augusztusban, hanem július 1-én érkezett Esztergom alá. (Gömöry Gusztáv: *Esztergom vár bevételé 1595-ben*. Hadtört. Közl. 1891. 464., a hol a kútfők egy része is össze van állítva.) Esztergom megvétele török források alapján feldolgozta már Thury József: *A török történetírás Esztergom visszavételéről 1595-ben*. Hadtört. Közl. 1892., a ki értekezése második felében, 181—193. l. Pecsevinek ezt a részletét már fordításban is adta.

²⁾ Az egész előadáson érezhető a szerdárságtól elütött Lala Mohammed pasa hű emberének elkeseredése az új szerdár, Szinán pasa fia ellen. A törökök rendesen nagy számokkal dobálózni, de itt ellenkezőleg, a szerdár bűne nagyítása kedvéért túlságos kicsiny számot ad Pecsevi. A török sereg Istvánfi, 659. l. szerint 30.000 emberből állott.

tévedését, mert ha negyven-ötven hitetlen hiányzik, a tábor a miatt még meg nem szalad. Másnap újra az ellenség elé mentünk s láttuk, hogy az ellenség csapatait visszatartja és a tábor árkán belül maradnak. A gyalogságot tömör sorokban az árok partjára állították és a táborból egyetlen ember ki nem jött. A negyedik napon csapatainkat elrendezvén, előrementünk s ravasz szerdárunk, mintha véletlenül bátorságot kapott volna, pedig izzadt s mikor tovább néztük, egyszerre csak a sereg szemeláttára a lóháton hányni kezdett.¹⁾ A kik látták és hallották, gyalázásokkal halmozták el, de mi haszna? Ő azt sem tudta mit beszél, sem hibáját nem értette meg. Csak annyit mondott: »induljanak!« és a boldogult urunkhoz, Mohammed pasához és Oszmán pasához csausokat küldött.

Az ostromsánczok mindegyike árokkal kerített bástya volt s így nyilvánvaló volt, hogy nem lesz könnyű azokat lovas sereggel megtámadni, ámde Oszmán pasa azt mondá: »Jobb lesz meghalni, mint ennek a korhelynek szavát hallani« s előrement. Az anatóliai csapatokkal mi is követtük. Mikor Tepe-delen²⁾ közelébe érkeztünk, az ellenség puskagolyót szórt ránk s Oszmán pasa abban a perczen vértanú lett s a hitharczosok közül is mind a győri, mind az anatóliai zászlóaljából többen az örökéletre jutottak. A puskagolyók igen sok lovat is elpusztítottak. Azután a Duna partján levő két bástya ellen fordultunk, melyek ostromsánczul szolgáltak. Azonközben Esztergomból is egy-kétszáz puskás kijött s együttesen támadtuk meg azokat. A két bástyát el is foglaltuk s a bennük levő hitetlenek részint megölettek, részint a vízbe fulladtak, némelyek azonban, kik hajóikat elérték, megszabadultak.

Mikhálidslu Áhmed pasa és Szufi Szinán pasa is csapataikkal a tőlünk oldalt fekvő bástyákat fogták ostrom alá. A hitetlenek ezt látva, néhány csapatot segítségül küldöttek azokba, s ugyanekkor a gyalázatos szerdár futásnak eredt. A köztünk fekvő domb elzárta a kilátásunkat s így megfutamodását nem láttuk. Ekkor a néhai Kara Ali bég, a ki a boszniai Sáhín-oglu nemzetségből és Mohammed pasa urunk rokonságából való volt s egy-két csorbads is a várból kijöven, hozzánk jöttek s azt mondták: »A hadsereg állapota elszomorító lett. Ti is még idején menjetek.«

Arról a helyről egy kissé eltávozván, láttuk, hogy a dombtetőt csapatok lepték el s azt véltük, hogy a mi katonáink s ezek

¹⁾ Kjátib Cselebi világosan megmondja, hogy a szerdár teljesen részeg volt: »A szerdár, hogy biztonságot mutasson, egészen lerészegedett és a lóháton okádni kezdett.« Fezlike. I. 56. l. K.

²⁾ Tepedelen, az esztergomi Szent-Tamáshegy. K.

integettek a kezükkel : »Jöjjetek hozzánk !« mondták. Aztán a várból is szóltak s láttuk, hogy néhány ember jön felénk. Megállítottuk őket s ezek mondták : »A kiket a dombon láttok, azok a hitetlenek csapatai. A távozás ideje itt van. Forduljatok vissza s menjetek a várba ;« sürgettek bennünket. Némelyik közülünk azt mondta : »Menjünk ellenük, küzdve-harczolva keresztülmegyünk. A ki meghal, meghal, a ki megmarad, megmarad.« Másik azt mondta : »Lehet, hogy a hitetlenek csapata, de elől-hátul ellenség van, azért nem lehet keresztülmenni.« Végére is valamennyien visszafordultunk és a várba mentünk. Azon este az árpa kiosztásból megtudtuk, hogy ezernégyszázan mentünk be lovasok a várba.

Az alávaló szerdár, mikor megfutott, hátra sem nézett és mig Budára nem ért, a zablát sem húzta meg. A néhai Terjáki Haszán pasa a szigetvári katonasággal volt a balszárnyon s mikor látta, hogy ezek megfutamodtak, a táborba jött, a sátorokat szétbontatta, a podgyászt kocsikra, sőt ökrösszekerekre rakatta. A péterváradí ágyút, mely néhai Szulejmán szultán emléke és már sok ütközetben használt ágyú volt, ökröket fogatván eléje, Budára küldötte. Azután a szerdár sátorába ment ; egyetlen ember nem maradt abban, hanem a sok értékes tárgy szétszórva ott maradt. A vele levő vitézek temérdek tárgyat elvittek magukkal. A mi szolgálaink is a mi sátorunkat felszedték és a mi benne volt, azt kocsikra rakva Budára vitték. Hála Isten ! egyetlen legkisebb tárgyunk sem veszett el. A boldogult pasának többi emberei is, semmit el nem hagytak, hanem mindent felszedtek s úgy távoztak el.

A hitetlenek azt hitték, hogy ebben az eljárásban cselfogás van, azért senkit nem üldöztek, sem a táborunkba be nem mentek. Csak három-négy óra múlva, mikor már látták, hogy senki sem maradt ott, akkor kezdtek a tábor felprédálásához. Ez az idő volt az, mikor minket a várba hívtak.

A hitetlenek győzelme Esztergomban és Mohammed pasának ostrom alá vétele.

Ha ez ostromot és az átadás eseményeit részleteznénk, sőt ha csak rövidesen mondanánk is el, néhány lapot kellene írni. A mi azonban a magam kalandja, azt röviden előadom.

A megboldogulttal¹⁾ a várba mentünk. Néhai Kara Ali bég, a ki a boldogultnak rokona volt, így szólt : »Alkalmas kalauzokat vegyetek magatok mellé s míg a hitetlenek a zsák-

¹⁾ T. i. Lala Mohammed pasával. K.

mányolással, ivással, dőzsöléssel vannak elfoglalva, egy-kétszáz emberetekkel vonuljatok ki és menjetek el, mivel itt a jani-csárok és kul-ogluk reményüket veszítve, a várat feladják s az a ti nevetekhez fűződik.« A pasa válaszolá: »Ha most kimennénk, nem azt mondanák-e, hogy a várat üresen hagytuk?« S ezer-félekép meghányva-vetve a dolgot azt mondá: »Ha az van rendelve, hogy itt haljunk meg, akkor sem megyünk.« Ezek után tehát a boldogultat saját lakásába vezette.

A következő napon a hitetlenek azt kiáltották be: »Kara Ali bégét Pálffy Miklós a várfalra hívja, jöjjön!« Ő erre a jelenlevő ismertebb emirekkel és csorbadsikkal tanácskozott. Ezek azt mondták neki: »Menjen és a körülményeknek megfelelőleg adjon a kérdésére feleletet.« S egy-két csorbadsit adtak melléje.

Az így szólt hozzá: »Veled annyi év óta szomszédságban és barátságban voltunk. Katonáságod helyzetét ismerem. Rátok és családotokra nézve előnyösebb lesz, ha a várat szerződésre feladjátok.« — Ali bég így válaszolt: »Ugyan mi történt volna a mi katonaságunkkal? Azoknak szándéka, törekvése az volt, hogy a várba segítséget helyezzenek el. S Mohammed pasa anatóliai beglerbéget, Semszi pasa-záde Mahmud pasát háromezer emberrel szemetek láttára helyezték el a várba s azután visszavonultak. A várat most ezek vették birtokukba s nekem most beleszólásom is alig maradt.«

Azon éjszaka negyvenegy vagy negyvenkét ágyújokat ismét előhozták s régi helyükre, vagyis az ostromsánczokban elhelyezték s hajnalban megkezdtek az ostromot. Az ágyúdörgés szüntelenül hangzott, itt-ott tűz támadt s az ég és föld tele lett füsttel. Negyvenegy, majd negyvenkét ágyú ilyen módon szakadatlan sorban lövöldözött. Némelykor valamennyi ostromsánczban levő ágyú egyszerre tüzelt s a várnak valamelyik kövét kijelelték s arra a helyre lőttek. Az *Álem-ullah* és *Sehd-ullah* golyói egymásba ütődtek s az összeütközésükből olyan zaj keletkezett, mintha a világot összerombolnák. Ezek között huszonnyolcz, harmincznyolcz, negyven, negyvenegy, sőt negyvenkét okás golyókat lövő ágyúk is voltak. Ha legkevesebb ötven golyót lőtt ki egy-egy ágyú naponként, akkor is kétezernél több lövés volt. Ilyen ágyúzást még a hegyek sem bírának kiállani s hogy ily Esztergom-féle kicsiny vár mégis ellen tudott állani, ez csupán a próféta egyik csodája volt.

Kétszer aknát ástak és a Dunára néző nagy torony külső falát a levegőbe röpítették s a rajta levő hitharczosok közül ki befelé, ki pedig kifelé esett. E tornyot elfoglalták s abba bevonultak. Néhány helyen fenyődeszkákra ökörbőrt terítettek s azokat a falhoz támasztották és a falat alulról kiásva átlukasztani kezdték. Így történt azután, hogy mikor mitő-

lünk egy dárdát kinyújtottak, hogy némelyik közel levő átkozottat eltávolítsák, valamelyik hitetlen belefogózkodott annak a végébe s az magafelé és mi is magunk felé húzkodtuk. Az ilyenféle harcrolásnak éjjel-nappal szünete nem volt. Ha a muszulmán a bástyáról leszállt, a hitetlen mindjárt felment arra. Egyszóval az ostromlottak ugyancsak szorongatott helyzetben voltak.

A víztartó állapota.

Egy hónapig ittak a vízből. Egy csapatban levő egy-, két-, háromszáz embernek egy-két lóra felrakható vizet adtak. Azt is a pasa maga osztotta ki, más senki nem oszthatta.

A víztartó körül a túlságos forróság miatt annak a márványát nyalogató s egy csepp vízért kétségbeesetten könyörgő, kezetlen, lábatlan sebesültek hörögtek s becsukott szemmel, felduzzadt arczczal, az ember szagló érzékét betöltő kellemetlen szaggal jajgatva, nyögve szívrepesztő és rendítő látvány volt. Így állván a dolog, már három napra való vízünk sem maradt. Kenyérnek pedig csak a néhai Kara Ali bég élelmi készletéből volt egy kis liszt csupán a pasa számára s a várparancsnok is takarékos ember lévén, összeszedett maga számára egy kevés lisztet, a többi népnek élelme csakis búza volt. A búzát serpenyőben megpörkölték és kézi malmon megőrölték s föléje egy kevés vizet öntöttek, azután megették. Allah a tudója, hogy ebben hazugság nincs.

Nyolcz szolgálammal én is bezárkóztam s ők a búzát megpörkölték s abból tésztafélét készítettek, a melyet nagy élvezettel ettünk. S különös, hogy mily jól esett az nekünk. »Ha a teremő Isten ebből az örvényből szerencsésen kiszabadít bennünket — mondogattuk egymásnak — ezután mindig ilyent együnk.«

Hála legyen Istennek! most már negyven-ötven éve, hogy onnan kiszabadultunk, de még nem fordult elő, hogy azt megkívántuk volna.

Az ilyenféle nyomorúságnak vége-hossza nem volt, néhányat azért még elmondunk.

A szerződésről való feladás.

Az ostromlottak lelkére ez a nyomorúság és minden perczen a halállal való barátkozás igen nyomasztólag hatott. Utoljára néhányan szövetkeztek és a bástyáról lekiáltották: »Szerződésre feladjuk.«

»Látjátok — mondták — a hitetleneknek már nem kedveskedtünk, még feleletet sem adtak.«

Erre az összes janicsárok és mások hirtelen a pasához rohantak s így szóltak: »Ennyire jutottunk; türelmünk már elfogyott; a várat feladjuk.«

A boldogult pasa azt válaszolta: »En ide meghalni jöttem be és zárkóztam be. A míg én életben vagyok, a várat fel nem adjátok.« Ezerféle össze-vissza beszéd után kövekkel dobálták és néhány helyen megsebesítették. Azután azt mondták: »Mit akarunk miezzel? — se nem bég, se nem beglerbég, csak kényszerűségből bejött, bezárkózott ember ez. Sem a padisah részéről, sem a szerdártólsemmiféle megbízatása nincs. Kereszük fel a szandsákbéget!«

Mikor Esztergom bégjét, Szaid béget megtalálták, néhány helyen a fejét beütötték, a karját kitörték s ököllel verve előhurezolták. E közben az ellenség annyira ágyúzott, hogy az már igen sok volt, mert reggelig talán kétezer lövést is tettek. »A hitetlenek íme a feladást nem fogadják el. Holnap éjjel a falakról egyszerre leugráljunk s életünket mentve meneküljünk. A ki elesik, essék; a ki megmarad, maradjon.« Ebben a tervben állapodtak meg és egész éjszaka az előkészületek után láttak. Hajnalban azonban a hitetlenek abbahagyták az ágyúzást s mintha ellenkező szél fújt volna hangzott fel: »Hol vannak, a kik a feladást kiáltották?«

Benn össze-vissza beszélgetés, lótás-futás és nagy dula-kodás után Bojalu Huszein szerémi alajbég kiment s az átadás megbeszélésével őt bízták meg. Ez nem beleegyezése folytán történt, hanem ököllel a nyakszírtjére csapkodva erőszakkal vitték őt a kapuhoz. A kis kapu mögött nagy kő volt s míg a követ eltávolították és a kaput felnyitották, az némi időbe került. En szegény is ott voltam s ez eseményt néztem. Hozzám fordulva így szólt: »A minek meg kellett történni, megtörtént. Jöjj velem, együtt menjünk ki. Az indulásra készen vagyunk.«

En szegény azt válaszolám: »Ugyan!« és vonakodtam.

A boldogultnak berát-kjátibja, Áhmed Cselebi, egy igazán őszinte szívű ember, is ott volt. »Mit szólsz hozzá Áhmed Cselebi! jöjj te is, menjünk együtt«, mondtam neki. S ő beleegyezett. »Mi azonban az árkon innen maradjunk — mondá ő — s úgy beszélgezzünk át.« Huszein alajbég: »A mint lehet, majd úgy teszünk«, válaszolá s ezzel kimentünk.

A nagy kutyák közül három nagy kutya az árok szélén állott és tolmácsuk által így szóltak hozzánk: »Jöj-jetek át.«

»Nem, innen beszéljessünk«, válaszoltuk nekik.

»Vajjon nem mindegy az onnan vagy innen«, mondák. S az alajbég minden vonakodás nélkül átment s mi is átmentünk. Valamennyien mind kezét fogtak velünk és barátságot tanúsítva a várban kiállott szenvedéseinkről kérdezősködtek s egyenesen Tepedelen felé vezettek. Az esztergomi emírek közül valamelyik itt régebben meghalt s följe négy márványoszloppal egy türbet építettek s köréje kis falkerítést is vontak. Ide bementünk s ők a sírra leültek, erre mi is egymás mellé leültünk közéjük s félretettünk minden szégyenkezést. A beszélgetés kezdetén így szóltak: »Miért adjátok fel a várat? Annyi időn át túrtétek az ágyúzást, annyi szenvedést kiállottatok és nem adtátok fel. Most miért adjátok fel, talán nincs már élelmiszeretek és vizetek?«

Mi ottbenn erre vonatkozólag nem beszélgettünk egymással s az alajbég nem is tudott feleletet adni. Nekem szégyennek jutott eszembe s így szóltam: »Mi azzal a kikötéssel zárkoztunk be, hogy Színán pasa fia tíz nap alatt eljön s minket kiszabadít, de már egy hónapja is elmúlt és nem jött segítségünkre. Ilyen dolgot cselekedett. Mi tehát a várat feladjuk, hogy a padisah a fejét vegye neki.« Ez a szó a kérdéseikre nem volt ugyan egyenes felelet, de a természetükkel megegyezett s így szóltak: »Jól van.«

»Búzás hombáraink tele vannak; lakat, ajtó nincs rajtuk, mindenki annyit vesz, a mennyit akars a kézimalom megőrli és kenyeret készít. Vizünk igaz, hogy cziszternából van, de a cziszterna csordultig van vízzel s bármennyit fogyasztunk is el, ugyanannyi ismét jön. Egy hónap óta iszunk belőle s még csak három arasznyira sem apadt le.«

»Milyen feltétel alatt adjátok át a várat?« kérdék.

»Feltételünk az, hogy nekünk egy heti halasztást adjatok, a míg embereink Budára mennek és onnan megjönnek.«

»Ez nem lehet«, válaszolák.

»Azután hajóhadatokat a vár felső oldalára vigyétek s nekünk elegendő számú hajót adjatok és podgyászunkba ne avatkozzatok, mindenki szabadon vihesse a hajókra azt, a mije van«, mondtuk.

Ők azt felelték erre: »Hajóhadunk a mi rendelkezésünk alatt áll, azért bárhol legyen is az, nektek az kárt nem okoz. Hajókat adunk; lovaitokat azonban elvesszük. A maga tárgyait mindenki elhozhatja, a holtakét azonban ne hozza el; például egy ember csak egy kardot hozzon vele, de kétőt ne. Kezesekül bégeket kívánunk.«

»Azok közül egy sincs itt — mondánk — mert Budára mentek.«

»Nehogy asszony öltözetben kihozzátok, azért az asszonyok arcját felfödjük«, válaszolák ők. Ilyenféle vitatkozásoknak vége-hossza nem volt s bármelyiket íránk is le, mind-egyikre megfeleltünk a szükség szerint. Ekkor eszembe jutott, hogy én a pasának mind írnoka, mind pedig rokona vagyok, ő őrizkedett még nyelvére venni is a feladás szót, én pedig kimentem és a feladásról tanácskoztam. Mily rendkívüli hibát követtem el s önmagamnak ezerféle szemrehányást téve Áhmed Cselebinek szoltam. Ő is igen elszomorodott erre, de a minék meg kellett történni, megtörtént. »En ismét be-megyek«, mondtam neki. Ő is jönni akart.¹⁾

»Nem. Ha egyszerre mennénk, lehet, hogy megakadályoznának.« Őt visszatartották. Én felkeltem, elmentem. Pálffy így szolt hozzám: »Hová mégy?«

»Befelé«, mondtam. Nem szolt semmit, hanem Áhmed Cselebit visszatartották. Hogy mikép szabadult meg, annak elbeszélése hosszadalmas. Azután bementem s megkérdeztem, vajjon a pasa értesült-e róla, hogy az átadás megbeszélése végett kimentem? »Nem mondtuk meg neki«, válaszolák.

Ekkor hozzámentem s láttam, hogy hét-nyolcz bég és bégfi van vele szemben s mivel ezek a székhez szoktak, azért a síma földön nem tudtak ülni és némelyik a lábait kinyújtotta, a másik oldalt feküdt, mások nézgelődve állottak, ő pedig majd a könnyeit törülgette, majd nagyokat sóhajtott. Engem meglátva így szolt: »Hol voltál?« — »A fel-séges Istentől azt kérem, — felelém — hogy majd mikor Esztergomot újra elfoglaljuk, az átadás megbeszélésénél ott lehessek.« S szemei könnyekkel teltek meg és sírt. Mivel idején szoltam, az említettnek könnyeiért imádságunk meghallgatott s csakugyan úgy történt, miként ezt insallah! a maga helyén majd részletesen elmondom.

Ezek a bégek, mikor mi kimentünk, kezes gyanánt jöttek be s a mint bementek, a cziszternába azonnal kötelet bocsátottak le és a vizet megmérték. A hombárban levő élelmi készletet megnézték s utána kenyeret kértek. A parancsnok a hitetleneknek, habár több liszt nem is maradt, néhány nagy kenyeret dagasztatott. Egy-kettőt elvittek és megmutatták. A kívül levő emberek odajöttek s ezekről mondogatták azt: »Magunk láttuk.« Utóbb tudtuk meg, hogy ha élelmünk és vizünk fogytáról értesültek volna, még inkább meggyötörnek s talán elhatározták volna, hogy levetkőztetve meztelenül bocsátanak el.

¹⁾ Ezt az elbeszélést majdnem szóról-szóra átírta Kjátib Cselebi a maga történelmébe. K.

Azonközben az este már közeledett s egy átkozott előkelő jött be s a pasának illendőséggel átadta a herceg¹⁾ izenetét: »Nagyon örülnék ugyan, ha megtisztelnél, ámde tudom, hogy ha meghívnálak is, nem jönnél s személyesen való jövedeled nem is volna illendő. Ámde az öreg pasát, vagyis Semszi pasa-zádét meghívjuk a vendégségre, küldjed el őt« — mondá.

Ő válaszolá: »Az velem egyenlő rangú ember s különösen pedig apám lehetne, olyan öreg tekintélyes egyén. Mi nem mondhatjuk neki, hogy menjen, hanem menj el hozzá és hívd meg magad. Ha elmegy, mi nem akadályozzuk meg, örvendünk rajta.« Elmentek s meghívták őt. Ő kész volt elmenni s a boldogulthoz is eljött és engedélyt kért, azután pedig azzal a hitelennel együtt elment. Lovat hoztak neki s pompával és megbecsüléssel vitték el.

Benn a pasa mellett levő bégek és hercegfűk is nagy ebédet készítettek s mikor beesteledett, a németek elhelyezkedtek s némelyik ételt cseréptálban, némelyiket ezüstpálczákon szolgálták fel nekik s mikor odahozták, ők a pasa elé tették. A pasával együtt én szegény ültem ott. Tíz-tizenkét-féle húst, többnyire erős fűszerekkel készült vad húst szolgáltak fel s körülbelül ugyanannyi czukros süteményfajta ételt, ugyanannyi gyümölcsfélét s granátalma, narancs és citromfajtaból is háromfélét ettünk. Tiszta bort is hoztak s a boldogultat megkínálni akarták. »Nem iszik«, mondtam s nem adattam neki. Azután fahéjvíz nevű citromsínű vizet adtak fel. Én szegény megízleltem. »Ízére nézve éppen nem különbözik a víztől«, mondtam s erre a boldogult is megivott belőle víz helyett egy kupával. Azután ismét czukrot hoztak és serbetet készítettek, a mit a boldogultnak nyújtottak. Nekem szegénynek bort adtak. Frissítő gyanánt, én ugyan megittam azt, de most a boldogult jelenlétében nem mertem inni. A boldogult pasa így szólt: »Igyál csak, miattam ne restelkedj.« S én néhány pohárral megittam.

Félretettem ekkor a szégyent. Volt ott velük egy gyönyörű arcú hercegfi is, kinek Lomberkharoglu¹⁾ volt a neve. A kutyák között igen magasrangú és a cseh népből való előkelő herceg volt, a ki csupán kíváncsiságból jött be, hogy a török népet lássa. A cseh nyelv némileg hasonlít a bosnyák nyelvhez és ha némely szókat nem is lehet megérteni, sokat

¹⁾ Kjátib Cselebi névszerint megnevezi Mátyás herceget. K.

²⁾ Felismerhetetlenül elferdített név. Pecsevi munkájának Konstantinápolyban őrzött kézírataiban is ilyen alakban van, mint a nyomtatásban. K.

fel lehet ismerni és megérteni. A boldogult pasától engedélyt kértem s azután barátkozási szándékkal így szóltam a herczeghez: »Bejzáde! hol fekszel majd?« Ő arra a helyre mutatott, a hol ült: »Itt«, mondá.

»En is ide fekszem majd«, mondtam.

»Mit akarsz ezzel mondani?« — kérdé és egész haragos arcczal így szólt: »Takarodjál innen.« A boldogult pasa annyi bánattól volt lesújtva, mégis félig elmosolyodott rajta.

Utóbb ez a herczegfi, mikor Egerből szerződésre kivonultattuk, egy-két napig a sátorunkban vendég volt. Hová lett akkor a haragos herczegfi? A sors ugyancsak megpuhította, mert ily magamfajta embertől is segítséget kért.

A boldogultnak két apródja a várba ment és mindegyik egy-egy közepén aranyveretű kerek pajzsot és egy-egy páros végű láncsát hozott magával. A sok hitetlen, a ki a várba jött, mind megkívánta ezeket, de szavukat figyelembe sem vették. Csupán én szegény mondtam annyit, hogy »ezek nem értékes dolgok, tehát adjátok oda«.

Azután a herczeg részéről jött egy előkelő német, ki így szólt: »A herczeg engem küldött és kívánja azokat.« Neki sem adta oda.

Ali efendi a történelmében azt írta, hogy a boldogultnak néhány zsebjébe pénzt adtak. A felséges Isten azonban a tudója, hogy ez csupa hazugság és rágalom. A hitetlenek, a mit elvihatnak, elviszik, de adni nem szoktak, azért a kik ezt állítják, a legaljasabb teremtmények.¹⁾

Azután a várból kimenvén, a kis kapunál arra a helyre mentünk, a hová a hajók jöttek. Az átkozott Pálffy is oda-jött és a boldogulttal kezet fogott. »A végek állapota — úgy-mond — ilyen; nem hiányzik a baj sem a vitéznél.« A boldogult így szólt: »Mi Esztergomot csak bizománykép adtuk át nektek. Insallah! néhány nap múlva majd eljövünk és elvesszük azt.«

»Mi is csak úgy adtuk át nektek Győrt, ámde még mindig nálatok van«, mondá. Azután arról szólt, hogy Ali pasa

¹⁾ A később Egerben fogságba került »herczegfit« nehéz identifikálnunk. Egerben Nyári Pál várkapitánynyal együtt Trezka Vilmos, a cseh gróf Thurn János Jakab és tettaui Kinsky János, a török táborban levő angol követszerint egy 22 éves fiatal ember (Kropf, *Eger-vára eleste és a keresztési csata 1596-ban*. Századok, 1895. 416. l.) kerültek fogságba. Valószínű tehát, hogy Kinskyvel, vagy legfeljebb Thurnnal történt a Pecsevitől említett eset. Ez az Ali efendi, mint Thury József *id. h.* 192. lapon kimutatta, állami hivatalnok, költő és történétíró, Lala Mohammed pasának kortársa volt, 1599—1600-ban halt meg. A Lala Mohammedet ért vádat Pecsevi itt is nagy felháborodással utasítja vissza.

császnigir Budán némely foglyokat nagyon megkínozt és a végekre vonatkozó egyéb dolgokról beszélt.

A boldogult azt kérdezte tőle: »Hol van Mahmud pasa?« — »Utánatok küldjük s utólr benneteket«, válaszolá. A boldogult azt felelte: »Én sem megyek még; majd ha ide hozátok őt, együtt megyünk el.« Az átkozott Maximilián herczeg,¹⁾ ki a császárnak testvére és a hadsereg szerdárja volt, közel hozzá megállította s monda, hogy a lánsákat és a pajzsokat akarja. A boldogult azt válaszolá: »Csak jöjjön, majd odaadom.« S Mahmud pasát előhozta. A gyenge öreggel nem tudom mit itattak, mert mikor a boldogult hozzá közeledett, látta, hogy egy szót sem tud szólni. Mikor a hajóra ment, egy órát és egy puskát adtak neki, melyeket szolgája kézben hozott. A boldogult a pajzsokat és a lánsákat el akarta feledtetni és nem adta át. Egy előkelő hitetlen azonban utánunk jött, a hajóba ment és elvitte.

Ezután a hitetlenek két sajkát a hajó elé kötöttek és úgy vontatták egész addig a helyig, hol a mi hajóhadunk volt s onnan visszatértek. Mi sajkáinkra ülve még azon nap Budára érkeztünk. Kétfelől a siránczás és jajgatás, fel az égig és a föld mélyéig elhatott. Mi Szinán pasa-záde sátorába mentünk. A boldogult megölelte őt. »A sors ezt így hozta, — monda — csak jó egészségben légy.« A következő nap onnan elindulván a budai Ova-kapu²⁾ előtti mezőn szálltunk meg s azon évben ott maradtunk.

Ime! Esztergom feladásánál nagyítás és hiány nélkül ez a valóság és igazság.

Különös vélemények.

A Pálffy nevű átkozott igen okos és értelmes hitetlen volt. Bármit beszélt is, többnyire példázatot mondott hozzá. Khodsa Murad pasa nagyvezír, ki a békekötés végett néhányszor meglátogatta, elmondta néhány ilyen példázatát. Többi között erről a feladásról beszélgetve, így szólt: »Mi a muszalmán népet mostanáig olyan doboznak tartottuk, melyet elődeink nem mertek felnyitni, mert azt mondták, hogy telidestele van kígyókkal, százlábú férgekkel, skorpiókkal s ha ezt a dobozt felnyitnánk, ezek országunkra kiáradnak

¹⁾ Tévesen Mátyás főherczeg helyett. Pecsevi a főhercegeket rendszeren Miksának nevezte.

²⁾ Az Ova-kapu fekvésére nézve I. Veress Endre, gróf Marsiglii jelentései és térképei Budavár 1684—1686. ostromáról, visszafoglalásáról és helyrajzáról című munkában közölt török térképet. Budapest, 1907. K.

s a népet elpusztítják, megölik. Egymástól így hallották, ebben a hiedelemben nőttek fel s e téves hitben meg is maradtak. Ezt a dobozt nem kell felnyitani, a világ az én időmben el ne pusztuljon, így szólt mindegyik s császáraink és királyaink mindegyike egy-egy lakatot tett rá. Most azonban szükséges volt; mi felnyitottuk és a doboz teljesen üres, éppen semmi sincs benne. Sajnos, hogy ily hiedelemben töltöttük mostanáig az életünket.»

En szegény azt válaszoltam: »Tehát azt gondoljátok, hogy elődeitek hibáztak, mikor abban a hiedelemben voltak? Ők mentve legyenek; elődeitek nem tévedtek, hanem ti tévedtek, mivel ti a doboznak csak felső borítékát nyitottátok fel, a fedelét azonban még nem nyitottátok fel. Majd ezután, ha felnyitjátok, felnyílik s akkor lássátok azoknak a fulánkos állatoknak kártételét, lesz majd szemlélni való.« Mikor Eger elfoglaltatott és hitvány táboruk szétveretett, nem kétlem, hogy az átkozottnak eszébe jutott ez a vitatkozás s azt mondta rá, hogy az utolsó szó a töröké volt.¹⁾

Szinán pasa szerdár letétele; Mohammed pasa kinevezése és halála; Szinán pasának újabb vezírsége s a padisáhnak a hadjáratra való buzdítása.

A padisáhnak bejelentették, hogy Szinán pasa szerdár helytelen intézkedése folytán az iszlám sereget ennyi vere-ség érte, Buda felől pedig fiának gyávasága következtében a hitetlenek Esztergom várát elfoglalták, azért Szinán pasát letette és helyébe saját nevelőjét, Mehemed pasát nevezte ki. Szinán pasát újra Malkarába száműzte. Ibráhim pasa másod-vezír most sem jutott a nagyvezírségre, a mi fölött elszomorodott s hozzátartozói mind csalódtak és elkedvetlenedtek.

Isten úgy rendelte azonban, hogy a nevelő Mehemed pasa ez alkalommal csak egyszer mehetett a császári divánba, mivel csontszú betegségben szenvedett s e mulandó világtól még azon a héten bucsút vett. A vezíri pecsétet most sem kapta meg Ibráhim pasa, mivel a felséges padisah értesült róla, hogy Ferhád pasát ártatlanul ölette meg s hogy ennek Ibráhim pasa volt az okozója,²⁾ e miatt tehát nagyon neheztelt

¹⁾ Eddig fordította le Thury József, *id. h.* 193. és 196. l.

²⁾ Ferhád pasa az oláh hadjárat szerencsétlen eseményei folytán letétetett s Ibráhim pasa vádaskodása folytán a Héttoronyba zárattott s ott megfojtották. Böven leírja ez eseményt Naima, *Tárikh* I. köt. 123—124. l. Konstantinápoly, 1863. évi kiadás. K.

rá és kedvetlen volt s a vezíri pecsétet nem neki, hanem másnak kívánta adni.

Szinán pasának az erszénye is nagy volt, pártfogója is sok volt, azért újra nagyvezír lett, de mivel a szerdárságban megszalasztották, nagyon szégyenlette, hogy a balsikereivel már hírhedtté lett, ezért a szerdárságra nem is vágyódott, hanem a felséges padisahot biztatta a hadjáratra s ilyenformán beszélt neki: »Ha a nagyvezír lesz a szerdár, akkor a kájmakám nem gyámolítja őt s győzelmét nem óhajtja, mert arra törekszik, hogy az letéssék s a vezírséget megkaphassa; ha pedig az alsóbb vezírek közül lesz valamelyik a szerdár, akkor a nagyvezír nem segíti őt, mert ha győzni talál, akkor e másik miatt nem örvendhet a nagyvezírségének: tehát legczélszerűbb lesz, ha egyik évben a világhódító padisah, számos példát követve, személyesen megy a hadjáratra és miként a néhai Szulejmán szultán khán — irgalom és bocsánat neki! — Isten segítségével a hit és a birodalom ellenségeit megfenyíti.«

A khodsa efendi¹⁾ is helyeselte a nagyvezír szavait s elhatározták, hogy a padisah személyesen megy a hadjáratra és a császári kincstárból százötvenezer aranyat kiutaltványoztak és Dserrah Mohammed pasát Belgrádba küldötték vele élelmiszerek vásárlása végett. Más hadi szükségletek és kelékek beszerzésére is megfelelő embereket rendeltek ki.

Szinán pasa a készülődésekről akkor már el volt határozva, hogy a másvilágra költözködjék s nem sokára meg is halt. Allah irgalma legyen vele! A vezíri pecsét Ibráhim pasának adatott.

A győzelmes padisah elindulása az 1004. évi Sevvál hó 24-én csütörtöki napon.²⁾

Miután a hadi készülődések befejeződtek, a felséges padisah, elődeinek szokása szerint, a jól őrzött Konstantinápolyból nagy fénynyel elindult.

A padisah hodsája, Szeád-eddin molla, a felséges uralkodóval együtt lovagolt s mindennap reggeltől fogva mellette lévén a világ állapotára és a hadjáratra vonatkozó szükséges tudnivalókat beszélte meg vele. Azután Belgrád közelében Batacsina nevű állomáshelyre értek, a hol Szinán pasa

¹⁾ Ez a khodsa efendi Szeád-eddin történetíró volt. K.

²⁾ 1591. június 22. Kr. u. K.

fia, a tőle kitelhető nagy csapatot összeállítván fogadta őt és a császári sátorban azon kitüntetésben részesült, hogy a padisah ruhaszegélyét megcsókolhatta. Másnap Haszán pasa állomáshelyen Dserráh Mohammed pasa jelent meg és csapatával együtt üdvözölte a padisáhot s a császári sátorban ő is azon boldogsághoz jutott, hogy a khalifa ruhaszegélyét megcsókolhatta. Belgrádba érkezésük napján Ibráhím pasa nagyvezír valamennyinél nagyobb csapatot mutatott be és szerencsés volt a győzelmes padisah tetszését megnyerni.

Belgrádba érkezésük napján hozzákezdtek a katonaság részére az élelmiszerek kiosztásához. Ebben az időtájban a padisáhnak emlékezetébe hozták Színán pasa fiának gyávaságát és mulasztását, melynek folytán a hitetlenek Esztergom várát elfoglalták, ezért a padisah őt Belgrádban börtönbe vettette, vagyonát pedig elkoboztatta; a »ferde szájú«¹⁾ Ali csaut pedig, mivel némely rábízott szolgálatban hanyag volt, bebörtönöztette azzal a rendelettel, hogy a vár kapujánál felakaszszák s vagyonát elkobozták. Három nap multával azonban a padisáhi irgalom megnyilvánult és megbocsátott nekik. Színán pasa fiának megparancsolta, hogy Belgrád őrizetére maradjon vissza, a »ferde szájú« azonban, mivel igen erős ember volt, az iszlám sereggel a hadjáratra ment.

Ezután Iszlankamin nevű állomáshelyen ütöttek sátort. Az összes vezírek, kaziaszkerek, emirek és a jelenlévő jeles mir-miránok a nagyvezír sátorában gyűltek össze és tanácskoztak, mivel a felséges padisah azt rendelte, hogy a melyik irányt jónak találják, abban az irányban gyorsan induljanak.

Dsigalazáde azt mondá: »Legczélszerűbb lesz Komárom vára ellen menni, mert ha Allah segítségével ezt a várat elfoglaljuk, az egész Duna-part, mind behódol és biztonságban lesz.« A többi vezírek azonban azt felelték: »Komárom kicsiny vár és nem érdemli meg, hogy a padisah személyesen menjen ennyi katonával ellene s elfoglalása nem szerezne dicsőséget.« S előnyösebbnek tartották, hogy Eger ellen menjenek, mert azt vélték, hogy Eger elfoglalásával a bányákat is hatalmukba kerítik s Eger ellen indulásukkal kiváltképp a bányák elfoglalása volt a céljuk.

Azután a pétérvári hídon keresztülmentek. Az ötödik állomáshelyük Szegeden volt. Ez állomáshelyen a rumiliai emir-ül-ümera Haszán pasa, Mohammed pasa nagyvezír fia, a rumiliai emírekkel, tímár- és ziámetbirtokosokkal s teljesen felszerelt csapataival a császári táborba érkezett. E csatla-kozó sereget oly ügyesen rendezte el, hogy a felséges padisah

¹⁾ Geds-dehán (ferdeszájú) gúnynév volt. K.

személyesen üdvözölte érte s az egész nép százszorosán kifejezte tetszését. Az ágyúk, golyók, fekete lőpor és mindenféle más hadiszerek az említettel együtt hajókon megérkeztek s azokat a császári hadseregnek átadta.¹⁾

A hitetlenek győzelme Hatvan váránál²⁾ és Dsigalazáde gondatlansága s hanyagsága.

Ez állomáshelyen a végekről néhány harcos érkezett oda segélykérő levelekkel, melyekben azt mondták, hogy a hitetlenek Hatvan várát néhány nap óta már ostrom alá vették s a várbelieket már annyira szorongatják, hogy ha három-négy nap alatt segítség nem érkezik, a hitetlenek kétségtelesenül győzedelmeskednek. Erre Dsigalazádenek elegendő számú katonát adván, oda küldötték. Ő azonban oly késedelmesen indult el, hogy már öt napja elmúlt, mikor a császári táborból eltávozott, a hitetlenek pedig ugyancsak siettek s a várat elfoglalták s a férfiak kicsinyjét, nagyját megölték, az asszonyokat és gyermekeket fogságba vitték, a várat felgyújtván, földig lerombolták. Mindennek Dsigalazáde gondatlansága volt az oka s noha tudta, hogy az egész iszlám sereg ócsárolja őt, semmi sem történt s egyetlen feddő szó nem érte őt.

Ibráhim pasa defterdár letétele és a »ferde szájú« kineveztetése defterdár rá.

E közben a hadosztályok népei zsoldkövetelés ürügye alatt a defterdár sátorát körülfogták és zsoldot hangoztatva, megrohanták. Ő emiatt letétetett s helyét a »ferde szájú« Ali kapta meg. Ezután néhány konak utat téve, Szolnok vára közelében állapodtak meg. A Tisza folyó Eger várával ellenkező irányban folyik, azért ezen a helyen az ágyúkat és más hadiszereket a hajókról kirakták s részben a katonák között osztották szét, részben pedig kocsikra rakták s azután egyenesen Eger felé indultak.

¹⁾ Mindezt majdnem szószerinti fordításban közölte már Hammer, *id. m.* IV. 263. s köv. l.

²⁾ Miksa főherczeg vezérlete alatt álló hadsereg foglalta el Hatvan 1596. szeptember 3-án. A vár török parancsnoka Arszlán bég volt, kiről fönnebb azt mondja, hogy jó mulató ember volt. *K. A mezőkeresztesi csata 1596-ban.* Hadtört. Közl. 1892. 55. s köv. l.

Eger vára ostroma az 1005. évi Száfár-ül-kháir hó elején.¹⁾

A világ padisáhja az iszlám sereggel az egri mezőn ütötte fel sátorát. Azon a napon megparancsolta, hogy a nagy külvárost támadják meg, mivel azonban a katonaság még nem helyezkedett el és sátrait sem állította fel, ez másnapra maradt, de a hitetlenek azon éjszaka a külvárost odahagyták s a várba zárkóztak. Reggel az iszlám sereg bevonult a külvárosba és zsákmányhoz jutott.

Azon a napon az ostromsánczok rendezéséhez is hozzákezdettek s a boldogult urunk, Mohammed pasának, mint anatóliai műteszárrifnak, nyolcz darab várívó ágyút adtak s északi oldalról a várhoz közeleső magaslati helyen ostromsánczot vonatott.

A miként a hitetlenek Esztergom várát megvívták, azon a módon a nyolcz ágyút majd egyszerre ugyanazon helyre, egy kőre czéloztatta s olyan tüzelést végeztetett, hogy azt lehet mondani, a golyók egymást akadályozták; majd pedig felváltva egyiknek a dörgése még el sem múlt, már a másikat is elsütötték. A katonák mind azt mondták, hogy Mohammed pasa a várostromlást Esztergomban tanulta. A többi csapatok is azon módon iparkodtak cselekedni. Kétszerháromszor aknákat is ástak s nagy darab fal leomlott és nyílás támadott, csak hogy lehetetlen volt mégis azon bemenni, mivel nagy magasságban volt. Haszán pasa rumiliai beglerbég földet hányt oda s a bevonulás egyik napon elrendeltetett, de eredménye nem mutatkozott.

Végre a boldogultnak zászlótartója, Kuzun Mehemed aga, a ki Eszéken telepedett meg s ott ziámetot kapott, zászlóval a fal tövébe húzódott s az alkalmat kilesvén, zászlóval a lőrésre felment. A többi iszlám harczosok is jöttek s a hitetlenek megfutottak és ekkor a német vár nevezetű várat elfoglalták.²⁾ A hitetlenek látták, hogy most annál több gond van a belső vár elfoglalására, ezért az említett hónap 19-ik napján kegyelmet kértek s néhány bejfiút a felséges padisáhhoz vittek, kiket felkafányoztak és a kegyelemlevelet kezükbe adták. E császári levélben az erős eskü után *»a paripára, a melyen ültem s a kardra, a melyet felöveztem«* történt az ígéret és a szerződés. Csak az Egerből kijött bejfiúkra nézve volt az

¹⁾ 1596. szept. 23. K.

²⁾ Lala Mohammed pasának Eger visszavételében volt nagy szerepét lefordította már Thury József. Hadtört. Közl. 1892. 194.

a rendelkezés, hogy visszatartassanak, azért kezükben ismételen is láttam ezt a levelet.¹⁾

A mi sátorunk a boldogult pasa urunkéval együtt a várhoz közel, annak aljában egy gödörben állott. Olyan hely volt ez, a mely a várból nem látszott meg és ágyúgolyó nem érhetette.

A várból kijött bégek és bejűk között három is volt olyan, a ki hozzánk Esztergomban kezesül ment be, sőt egyikük az ott felemlített fiatal herceg volt. Mivel annyi barátkozásom volt velük, azért most valamennyit az én sátoromba küldötték. A többi hitetlenek, négyezernél többen, közel ötezeren, voltak s mikor janicsár harcosaink zsákmányolás végett bementek, mind kifosztották őket, úgyannyira, hogy csak egy-egy inggel bocsátották el őket. Mikor pedig kivonulván útra indultak s a tábor mellett mentek el, ekkor valamennyit összetörték, az asszonyokat és gyermekeket pedig fogságba vitték.²⁾ A tisztek ugyan nagyon tiltották őket ettől, de nem tudták megakadályozni. A végeken régtől fogva volt egy ének, melynek záradéka így szólt: »Nincs veletek szerződésünk, ejh! ti ravasz egriek.« Ezt énekelték s a kik már azelőtt tudták és hallották ezt, most azt mondták, hogy a régi harcosok szava beigazolódott.³⁾

A mi sátorunkban az öldökléstől megmenekült bégeket, bejűkat Belgrád várába küldötték. Utóbb a fiatal hercegfival Belgrádban néhányszor barátságából találkoztam s tőlem, szegénytől segítséget kért. Utóbb némelyik közülök kiszabadult, némelyik elhalt, némelyiket pedig Isztambulba, a császári tengerészeti hivatalba vitték.⁴⁾

E hódítás után Haszán pasa rumiliai beglerbégnek a vezírség rangja és illetménye adatott, a rumiliai ejáletet a janicsárok agája, Veli aga kapta meg, a janicsár agaság pedig a császári istállómesternek, »a nagy körmű« Haszán agának adatott. A boldogult urunkra, Mohammed pasára az anatóliai ejálettel együtt Eger őrizetét bízták.

Az összes egri katonaságot, az egri önkényteseket legelőször én szegény írtam össze s azok napi zsoldjáról, csapataik

¹⁾ Eger elfoglalását legrészletesebben, — főkép angol kútfők alapján, de a teljes keresztény és török irodalom felhasználásával megírta Kropf Lajos, *Egervára eleste és a keresztiesi csata 1596-ban*. Századok, 1895. 397. l.

²⁾ Boszúból tették, mivel az egriek a hatvani törököket legyilkolták. *K.*

³⁾ V. ö. Hammer *id. m.* IV. 266. l., a hol a versben egri macskákat említettnek.

⁴⁾ Ezek aztán gályarabok lettek. *K.*

felosztásáról a kimutatást én készítettem el s azután ennek alapján adta ki a Diván-i Humájún a maga rendeleteit és berátjait.

Szükséges volt a hitvány tábor ellen indulni. Ha felséges padisáhtól a jobb szárnyon lévő anatóliai vezír Egerben marad, ezen esetben a jobb szárny üresen marad, azért ezt nem engedték meg, hanem még éjszaka a magas parancs megérkezett, melynek folytán az iszlám sereggel együtt a maga csapatával haladva, a hitvány tábor ellen indultak.

A megvert tábor harczának elbeszélése és Isten segítségével megszalasztása az 1005. évi Rebi-ül-evvel hó 5-én.¹⁾

E közben híre jött, hogy a tévelygő királynak testvére, Maximilián, Cseh- és Lengyelországból, a római pápától és Frengisztánból és másféle hitetlenektől összeszedett katonaságával egy állomáshelynyire közel jött és az iszlám sereget, mely a táborban gondatlanul volt, megtámadni készül. Nyomban a herélt Dsáfer pasa mellé a bölük csapatok nagy része, a végbeli katonaságból és egyéb iszlám csapatokból összesen 15.000 főnyi harcos választatott ki és az ellenség ellen küldettek. Ámde az említett vezír, mikor az ellenség sokaságáról hírt vett, azt mondá: »Ily csekély számú sereggel annyi tévelygő hitetlen ellen menni, eredményezhet-e mást, mint a szultánság becsületére szégyent hozni?« — s az ellenség állapotát részletesen bejelentette.

Ámde nem hitték el neki, hogy a hitetlenek oly sokan vannak s csak az ő akadékoskodásának és kifogásának tulajdonították ezt. Veli pasa rumiliai beglerbéget is a rumiliai sereggel odaküldötték, hogy erősebb legyen. Harmincz darab zárbuzán ágyút is küldöttek oda, neki pedig epés, kesernyés választ írtak. »Az volt a végzet, — úgy mond — hogy a padisáhtól ilyen szemrehányás érjen«; és sorsába belenyugodván, elindult. Csapatait kellőképp elrendezte, a zárbuzánokat a maguk helyére állította s a csata tervét elkészítette, mivel a hitetleneknek közelébe érkezett.

Végtelen nagy hadsereget, megszámlálhatatlan ellenséget láttak maguk előtt, a mely hegyet-völgyet elborított s hömpölygő csapatokban érkezett Dsáfer pasa ellen, s oly erővel jöttek, hogy a hegyek roskadoztak s helyükön nem maradhattak.

¹⁾ 1596. október 26. K.

Ő a végzetbe belenyugodván, mellét kifeszítve, ellenük állott, s noha az előtte lévő lovászokat, puskásokat már szétverték, a mögötte jövő kíséretet megölték, ő maga még akkor is szilárdan megállott a helyén, pedig látta, hogy a katonaság megfutamodik. Végre az ütközetben résztvev, néhány tapasztalt aga megfogta a kantárszárát s akarva, nem akarva, a csatatérről kivették őt és sietve a császári táborba jöttek. Az összes zárbuzánok, sátorok s a mellettük lévő egyéb podgyász a gonosz ellenségnek maradtak.

Ez a helyzet a tenger kegyességű padisáhnak tudomására jutott s Rumiliát Haszán pasának adván át, nagyobb sereggel a hitetlenek ellen szerdárul nevezte ki őt és megparancsolta, hogy az ellenség ellen induljon. Ámde ő azt a helyes feleletet adta: »Ezt a nagy dolgot Haszán pasa vagy Ibrahim pasa, vagy más valaki el nem végezheti. Az szükséges, hogy a felséges padisah személyesen induljon az egész iszlám sereggel s Isten segítségével a kellő előkészületeket és intézkedéseket tegye meg.«

Ennek folytán rendeletet adott, hogy Haszán pasa a rumiliai sereggel őrködjék, ha netalán a hosszú éjszakán a hitetlenek Dsáfer pasát üldözve táborunkat megtámadnák és kardjukat alkalmatlan helyre vinnék s ezért az ellenség érkezési útjait gyorsan kémlelje ki; Feth Geráj Szultán, Csák testvére pedig a tatár sereggel a tábor közelében tartózkodjék. S az említett Szultánhoz tezkere küldetett, hogy a tatárok a hitetlenek közül, hacsak lehetséges, nyelvet fogjanak. S a következő nap hatvannál több páncélba öltözött s teljesen felfegyverzett hitlent fogtak el, kiket a padisáhi sátorhoz érkezett nagyvezír és Gáznefer kapu-aga a gonosz ellenség állapotáról kikérdeztek.

Ezek azt mondták: »Az összes hitetleneknek királyai és herczegei egyesülve, olyan hadsereget gyűjtöttek össze, a minő mostanáig még tudomásunk szerint nem volt együtt. Vége-hossza ennek nincs. Bármennyire mondják is a számát, annál is több. S az bizonyos, hogy egy-két nap múlva megtámadnak benneteket.«

Mindegyiket külön-külön kérdezték ki s feleleteiket azután összevetették s azt mondták: »Ha így van a dolog, akkor a helyett, hogy ők támadjanak meg bennünket, inkább mi megyünk ellenük s különösen most, mikor a császári hadsereg Eger közelében, a hegyek között, meredek helyen van, előnyösebb és czélszerűbb lesz, ha a síkságra megyünk ki.« S a következő napon a győzelmes padisáhi felség szokása szerint a sereg jobb- és balszárnya megmozdult és a hit ellenségének szíve reszketett.

Dsigalazáde Szinán pasa és Murád pasa diárbekiri beglerbég lettek a sereg előcsapatai s elrendeltetett, hogy Feth Geráj Szultán a tatár sereggel az előcsapat körül tartózkodjék. Ezen rendezés szerint elindultak s azon napon egy gyönyörű síkságon szállottak meg. A következő napon már szemben állottak a hitvány táborral. Egy mocsaras hely közelében egy rombadőlt templom volt ott. Ezt a mocsaras helyet néhány ezer disznó búvóhelyül használta s a templomot megtöltötték s néhány zár buzán és kolunburna ágyút is hoztak arra a helyre. Az iszlám sereget nem engedték közel jönni, csupán ágyú- és puskalövésekkel harczoltak mind a két fél részéről. Az átkozottaknak nagyon messzevivő kolunburna-ágyúik voltak, sőt egy golyó a felséges padisah zászlója felett ment keresztül és a zászlóalj mögött egy kissé felugrott.

»Ez a hely veszedelmes«, mondták, s mivel Junisz aga müteferrika sátora a katonaság mögött volt, a felséges padisahot abba a sátorba vitték. »Az elszomorodott Junisz aga megszökött«, mondták és Dsigalazáde levágatta a fejét. Azután az abban a templomban összegyülekezettek, kik többnyire rablók és zsványok voltak, a mocsáron keresztülmentek és az iszlám sereget megrohanták. Hála Isten! azonban Dsigalazáde és a tatár előcsapatból néhány ezer ember megtámadták őket s többnyire kardra hányták, néhányat pedig lánczra verve elfogtak és a padisah elé küldötték. Ezzel azok dolgukat ott elvégezték.¹⁾

A levegő meglehetősen nyomasztó volt, az alkonyat ideje is már közel volt, azért kihirdették, hogy a katonaság pihenjen meg s a sátorokat vonják fel. Az ütközet, a küzdés másnapra maradt. Éjszaka az örök a legnagyobb figyelemmel vigyáztak egész reggelig. Reggel a csapatokat ismét felállították s harci vágy duzzasztotta a hitharczosok kebelét s a harczterre, a templom felé mentek. Látták, hogy a templomban és környékén senki sem maradt a hitetlenek közül,

¹⁾ Pecsevinek és az ő munkáját átíró Naimának ezen adatait felhasználta már Hammer és ő utána Komáromy id. értekezésében. A mezőkeresztesi csata lefolyását persze nehéz volna egyedül a török történetírók adatai alapján rekonstruálni, főként mivel a magyar helynevek nem ismerése és nem értése folytán csak ilyen általános kifejezéseket használnak, a folyó, a mocsár, egy mocsaras hely, egy rombadőlt templom. De a török táborban történt eseményeket a jelen volt Pecsevi a valósághoz híven beszéli el és itt jellemző, hogy adatai, pl. a szultán visszavonulásáról, tovább Junisz aga sátorában való meghalásáról, nagyjában megegyeznek a török táborban jelen volt angol követ, Bartonnak jelentésével. V. ö. Kropf Lajosnak id. kitűnő czikkét.

hanem valamennyien hitvány táborukba mentek vissza. A katonaság a futók nyomait követte és hadi eszközei után nézett. Azután az iszlám sereg a mocsaras helyen csapatokban átment és a hitvány tábor ellen vonult, ámde az átkozottak táborukból ágyúztak és az iszlám katonaságot távol tartották. A délutáni idő is közel volt már s az átkozottak fejüket sem mutatták még és egyetlen átkozott a táborból ki nem jött és a harcot nem kívánta.

E közben délután lett s a csapatok egymásután jöttek. Több német disznó is csatarendbe állva egy helyre gyülekezett s ezek mind ércsisakosak voltak s kezükben egy-egy alabárdot tartottak. Néhány hadosztály egészen vasban volt, kezükben a musgetor nevű puska, melylyel tizenöt-husz dirhem súlyú golyókat lőttek.

Néhány magyar puskás csapat, vagyis hajdú is volt. Minden zászlóalj négy-ötszáz hitelennél több emberből állt s bizonyos, hogy száz gyalogos zászlóalj vagy talán száznál több is volt. Szintén ilyen módon voltak a magyar lovascsapatok is, melyek lándzsával és zászlókkal, Allah a tudója, nagy hegy gyanánt tűntek fel. Több német, cseh és lengyel lovascsapat is volt, kik mind legalább három, sőt öt puskát is hordoztak. Ezek is többen voltak ötven zászlóaljnál.

Én szegény elolvastattam és le is fordítottam, hogy a hitelenek a maguk történelmeiben mikép írták ezt le.¹⁾ Azt írták, hogy a hadsereg a vereség lehetőségét túlhaladta, mert minden országból, mindenféle nép- és nemzetből, minden császártól, királytól és hercegtől jöttek és számukat felsorolták. Azt mondták, hogy ezeken kívül még több csapat is volt, de azok nem érkeztek meg, vagyis kétségtelen, hogy kétszáz zászlóaljnál többen voltak.

Valamennyien kimozdultak a táborukból és csapatokba sorakozva az iszlám hadsereg ellen mentek. A mi csapataink nem tudtak ellenállni; egyetlen ember sem tudott ellenük menni, e helyett inkább szétszóródtak mindenfelé és az a síkság tele lett iszlám katonával. Így történt, hogy az a síkmező, a meddig csak a szem elláthatott, úgy tűnt fel, mintha csupán egyetlen hadosztály katonaságából állott volna. Csak itt-ott tűntek fel közöttük az egyes hadosztályok zászlói. A hitetlenek a fönebb már említett módon ágyúikkal, puskáikkal lövöldözve, trombitáikat fújva, dobot verve a mocsaras helyen keresztülmentek és a táborunk felé jöttek.

¹⁾ Pecsevi nem nevezi meg a magyar történetíró, kinek munkáját itt használta s nem is fordítja le, csak kivonatolja. Valószínűleg Istvánfi munkájára hivatkozik itt. K.

Haszán pasa a rumiliai sereggel a jobb szárnyon a táborral szemközt egy átjáróhely kezdeténél csapatát felállította s azt mondá: »Az ellenség ezen az átjáróhelyen ne menjen keresztül«, s azt a helyet őrizet alá vette.¹⁾ Csausokat küldöttek hozzá s megparancsolták neki, hogy az ellenségnek álljon ellen. Azonban rövid ideig sem tudott ellenállni s egy lépést sem tudott ellenük menni. Az ellenség puskazáport hullatott hadosztályára s az egész hadosztály széteszlott és a többi szétszórt hadosztályokhoz csatlakozott. A hitetlenek egyenesen a császári tábor ellen jöttek s félelem nélkül, bátran behatoltak abba és rabolni, zsákmányolni kezdtek. Sőt néhányátkozott egy-két zászlóval a császári kincstár ellen jött; a janicsár csapatok, melyek azt őrizték, szétfutottak előlük. Az átkozottak zászlóikat a pénzes ládákra tűzték fel s néhány istentelen a ládákra felment s ott koczkajátékot kezdtek játszani.

Beszélik, hogy mikor a tengerkegyességű padisah ezt az állapotot látta, a khodsa efendihez, ki szolgálatára mellette volt és ezt a dolgot vele együtt nézte, így szólt: »Efendi! hogyan kell most ezen a dolgon segíteni?«

»Padisáhom! — válaszolá ő — az szükséges, hogy helyeden most szilárdan megállj. A harcznak állapota ilyen. Dicső őseid idejében is a tábori harczok többnyire így történtek. Mohammednek — üdvözet neki! — csodájával insallah! a győzelem az iszlám népé lesz. Jókedvű légy!« Ilyen módon vigasztalta őt. Szóval, a khodsa efendinek lelkieréje és bizalma százezerszeres elismerésre érdemes.

Az események különössége. A következő évben láttam azt a képet, melyet a hitetlen emirek egyike küldött a boldogult Gázi Terjáki Haszán pasának, a melyen a padisáhot abban az állapotban festették le. A festmény oly ügyesen készült, hogy semmiféle magyarázatra nem szorult rá. Oly hűen készítették el, hogy a ki a padisáhot egyszer látta, minden kérdezősködés nélkül felismerte az alakját. A khodsa efendit is lefestették. A felséges padisah lóháton ülve oly állapotban van, a mint elbámul és bosszankodik; mellette áll a khodsa efendi, kezeit imádságra felemelve, a padisah felé

¹⁾ Pecsevinek ezt az egész részét közölte már Komáromy *id. h.* Thury József fordításában. Ezt a legutóbbi mondatot azonban hiányosan fordította le, avagy Komáromy (*id. h.* 279., 280. l.) közölte hibásan, úgy hogy Pecsevi mondata értelmetlenségén Kropf Lajos, (*id. h.* 601. l.) joggal fennakadt. Karácsonnak itt közölt fordítása Kropfnak ad igazat. — A mezőkeresztesi ütközetben részt vett Dsafer pasa életrajzát — főképp Pecsevi alapján — megírta Thury József. Hadtört. Közl. 1892., 399. s köv. l.

fordul, mintha valamit olvasna és áldott arczára lehelne. Alája német nyelven magyarázatot írtak. A boldogult lefordította a tolmácsával s az volt a lényege, hogy a khodsa efendi imádsága meghallgatást nyert.

Térjünk vissza ismét a tárgyra. Éppen ekkor az apródok közül egészen kaftánosan és szokásos öltözetükben mintegy harmincz apród, ki nyeregben, ki nyereg nélkül lóra kapott és futásnak eredt s leginkább ezek voltak az okai a többi katonák megfutamodásának. A kik a padisáhot kérdezték tőlük, azoknak azt mondták, hogy kocsira ült s a mir-ákhör előtte nyargalt és délután elment. S ezek a szerencsétlenek voltak az okozói a futók megfutamodásának.

Mint említettük, az átkozottak a táborba behatoltak s mivel ott annyi gazdagsághoz jutottak, a mennyiről életükben sem hallottak, azért egyszerre szétoszlottak a sátorok között és a sátorokat többnyire elfoglalták. A császári tábor ilyen módon az ellenség birtokába került. Az iszlám seregnek talán minden négy hadosztályából egy-egy futásnak eredt. A nap is már alkonyodóban volt.

Az iszlám sereg most már teljesen elvesztette minden reményét s kegyelem és segítség csak a felséges Istentől volt várható. S mihelyt a maguk erejében a reményt elvesztették és könyörögve a felséges Istenhez fordultak, a kegyelem és a győzelem jelei azonnal nyilvánulni kezdtek. Abban a perczben a lovászok, szakácsok, teve- és öszvérhajcsárok és karakullukdsinak nevezett harczosok a sátorokat elfoglaló hitetleneket ásóval, fahasábbal, baltával, széles késsel, doronggal, bottal megtámadták és néhány átkozottat elvertek. Egyszerre mindenfelől felhangzott a kiáltás : »A hitetlenek megfutottak« s a tábor körül szétszórva járkáló katonák azonnal oda-siettek és a kit értek, egyiket itt, másikat ott megölték. Még nem érkezett el a lefekvés imádság ideje, talán egy órával előbb, mintsem a csillagok feltűntek, a birodalom és a hit ellenségeiből ötvenezer a megsemmisülés porába hullott.

A felséges Isten rendelése így volt. Ha már a délutáni időben megadta volna Isten ezt az alkalmat, kevés hitetlen szabadult volna meg. Mindent összevéve, nagy győzelem volt ez ; talán mostanáig a tábori harczokban ennyi hitetlen hullája még nem maradt a csatatéren. A mohácsi csata ennél nem volt kisebb, sőt ennél nagyobb csata volt és mégis ebben az ütközetben a porba hullott gonosz hitetleneknek a száma kétségbe vonhatatlanul kétszerannyi volt, mint a mohácsi csatában. Ámde azon ütközet alkalmával a padisáh Budára ment és a hitetlenek országát feldúlatta és kirabol-

tatta, most pedig mindez elmaradt. Ha a felséges padisáhunkat ez alkalommal is Budára hozták volna, a határszéli várak mind magukra hagyatva, iszlám uralom alá jutottak volna. Bárcsak azon a télen Belgrádban telelt volna s ha azt mondták volna, hogy a tavasszal Bécs ellen megyünk, a hitetlen németek Oláhország és Moldva módjára adófizetésre kötelezték volna magukat.

A felséges Isten kegyelméből a végzet ilyen volt, ámde az elbizakodottság baljóslatú eljárása, mint ismeretes, ezt az eszmét megghiúsította.

A boldogult Mohammed szultán trónralépése az 1003. évben ¹⁾ történt, a következő évben pedig az egri hadjáratra ment. Trónfoglalása alkalmával a megajándékozott kapu-kuli katonaság nyolczvanezernél több volt. S feltéve, hogy e győzelmes hadjáratban nem is volt mind jelen, de annyi bizonyos, hogy ötvenezerenél több volt. A rumiliai, anatóliai, karamaniai, szivászi, damaszkuszi, hálebi, diárbekiri, merási katonaság, az akindsik s különösen az ellenségtörő tatárok, ha nem is voltak százezeren, de az ötvenhatvanezeret túlhaladták. Vajjon lehetséges-e ennyi katonát megszalasztani?

A teremő nagy Istenre mondom tehát, hogy azon a félelmes helyen ennek valamennyinek egy csepp bátorságát és vitézségét nem láttuk. Ámde azok a testvéreink, kik a hitetlenek támadását látták, tudják, hogy csapataikat egymáshoz kötötték, jobbról és balról pedig puskákkal lövöldöztek mellettük s így akár lovas, akár gyalogos volt a mezőn, meg nem állapodhatott és vissza nem maradhatott, mivel mind a két oldalról és hátulról fegyver tüze hajtotta őket és egyetlen árok, egyetlen halom vagy más menedékhely nem volt. A hitetlenek eme különös intézkedésében bizakodva és sokaságukra támaszkodva mondotta az átkozott Pálffy, mikor Esztergomból kimentünk, hogy »mi az iszlám nemzetséget egy dobozhoz hasonlítottuk, azután a dobozt felnyitottuk és üresnek találtuk«, miként ott elbeszéltem.

Elbizakodottságuk következménye volt, a mi történt. Mi a magunk hadseregének számában és sokaságában bízunk s ezért bűnhődtünk. Azt láttuk, hogy ha a felséges Isten nem könyörült volna rajtunk, a katonaságtól ugyan semmi sem telt volna ki. A hitetlenek pedig azt vélték: »A csataterén senki sem maradt, a ki ellenálljon, a tér a mienk«;

¹⁾ 1595. K.

s az ellenséget számba nem is vehető legalsóbbrendű katonák, terv nélkül, szándék nélkül, dárda, nyíl és kard nélkül összehúzódtak és szétszórák őket. A feltámadás napjáig történő szerencsétlenségek között ez a baleset, a mely itt mind a két felet érte, nyilvánvaló dolog, hogy az elbizakodottság gyászos következménye volt.

Annyi bizonyos, hogy a mi helyzetünk is csak egy hajszálon függött és csupán Mohammednek — üdvözet neki! — csodájával történt, a mi történt. Az iszlám nép összetörve volt, de Allah rendeléséből győzelmes lett.¹⁾

Száturdsi Mehemed pasa szerdársága.

A hadjáratról visszatérés után a padisah a magyarországi szerdárságra Száturdsi Mehemed pasát nevezte ki. Ez a felszereléseket és készülődéseket befejezván, az 1005. év végén²⁾ Isztambulból, a régi szokás szerint, csapataival kiindult és Belgrádba ment. Belgrádba érkezése után az élelmiszereket a hadi nép között kiosztotta és egyéb szükséges dolgokat elvégezván, Buda felé indult.

Tata várának másodszor elfoglalása az 1006. évben.³⁾

Győr vára elfoglalásakor ez a vár is elfoglaltatott, de aztán újra a hitetlenek kezébe került, azért Száturdsi pasa legelőször is ezt vette ostrom alá. Az ostromolt hitetlenek a harmadik éjszaka futásra vették a dolgot és Komárom vára felé menekültek. A boldogult urunkkal, Mohammed pasával én őrájatra a komáromi úton voltam s mikor észrevettük őket, üldözőbe vettük s kit kardra hánytunk, kit pedig elfogtunk.

Egy részük azonban, mivel a vár közelében lévő tónak lefolyása Komárom irányában volt s az nádas és mocsaras hely volt, e mocsaras helyekre rejtőzködött és megmenekült.⁴⁾

¹⁾ Itt folytatólag leírja a nagyvezíri hivatalért való versenygést Dsigalazáde Szinán és Ibráhim pasák között. K.

²⁾ 1597. július hó vége és augusztus eleje. K.

³⁾ Az 1006. év a keresztény időszámítás szerint 1597. aug. 15-én kezdődött. K.

⁴⁾ Ezt a részt, mint Pecsevinek saját élményeire vonatkozó többi előadását is felhasználta már Thury József. Századok, 1892. 404. l. Lala Mohammed portyázására l. Kjátib Cselebit alább.

Ütközet Vác mezején az 1006. évben.

Abban az időtájban Komárom várának elfoglalására az idő már rövid volt, de maga a katonaság sem gondolt arra, azért czélszerűbbnek látszott Vác vára elfoglalására indulni, a mely Budának mintegy külvárosa.¹⁾ Tata alól tehát elindultak s először Ó-Budán állapodtak meg és egy ideig ott pihentek. Azután a hídon keresztülmenve Vác mezejére szállottak.

A havazás és esőzés miatt azonban szemüket sem nyithatták ki, de mivel Kászim napjához még húsz napnál több volt hátra, azért az időjárás kedvezőre fordulását türelemmel várták. A hitetlenek is odajöttek táborukkal és Vác felső oldalán, a Duna partján egy keskeny szorosba szállottak, a várat kiürítették és hitvány táboruk elé nagy árkot vontak, minden halomra s minden dombtetőre bástyát készítettek s azokat telerakták puskásokkal ugyannyira, hogy lehetetlen volt támadást intézni ellenük.

Mikor a síkságra kimentünk és oly helyen, hová az ágyúk nem értek el, megálltunk, ott a hitetlenekkel találkoztunk. Három-négy magyar csapat kijött s egy darabig verekedtünk egymással, azután előttünk szaladva, az iszlám sereget az ágyúknak lőtávolaiba és a bástyák puskásai elé vonták. Két-három napig tartott ez a mulatságos csatázás. Egy csapat hitetlent ugyan elpusztítottunk, de mivel az ágyúk elé jutottunk, a mieink közül is sok ember ment a megsemmisülés útjára.

Némely értelmetlen emberek ilyenféle ócsárló beszédeket is mondogattak: »Terjaki Haszán pasa boszniai beglerbég volt, azért nem mehetett az ellenség ellen, pedig ő talán szétverte volna az egész tábort.« Holott a tábor olyan volt, mint egy vár, mert egyik oldalról nagy hegy, másik oldalról a Duna fogta körül, hátulról pedig három-négy nap alatt sem lehetett volna megkerülni, előtte mély árkot vontak s az árok fölé csapatokban puskásokat állítottak fel s mikor a csatatérről megfutamodó hitetlenek odaértek, a megfutamodókat üldözők az ágyúk és puskák alá kerültek. Ámde mi haszna! A hadviselés dolga ilyen, a hozzáértő és hozzá nem értő is beleszól.

Végre minden fehér lett, jég lett. Ahogy volt, úgy volt. Ezután szükséges volt visszatérni.

¹⁾ Kjátib Cselebi szerint először Esztergom ellen szándékoztak menni, de a zord időjárás miatt nem mentek oda. K.

E közben a nagyvezír, Kodsza Murad pasa diárbekiri beglerbég, a boldogult Habil efendi budai kadi, Murad pasa veje, Kadi-záde Ali pasa a hitetlenekkel értekeztek és a béke megbeszélése végett a váczi szigetre mentek és a hitetlenek is néhány sajkával odajöttek.

Az átkozottak azonban igen fennhordták az orrukat és nagyon fennhéjázva beszéltek s nem is lett semmi eredmény. E hadjárat befejezése ilyen időveszteséggel telt el. Vác vára ugyan üres volt, de mivel a hitetlenek tábora ott volt, abba embert helyezni annyi lett volna, mint a hitetleneknek áldozatul vetni, azért nem is helyeztek bele senkit, hanem Budán helyeztek el sok embert s a többi katonaság számára is téli szállásokat rendeltek. A boldogult urunk azon a télen Pozsegában töltötte az időt.

A hitvány hitetlenek győzelme Győr váránál az 1006. évben.

Mahmud pasa győri beglerbég¹⁾ mértékletes és szelíd ember volt, azonban a janicsárok agája, Jahja aga dőzsölő, kicsapongó volt. A hitetlenek semmi élelmiszert és más szükséges dolgot nem adtak, de a borral megrakott hajók s mikor a Duna befagyott, a megrakott kocsik soha nem hiányoztak. A nép annyira az ivásnak adta magát, hogy közöttük egyetlen józan ember nem találkozott s ez okból a falakat nem is őrizték, még a kapusok sem aludtak a kapuknál.

Ha beglerbégjük, vagy más valaki mondta nekik, hogy »ez véghely, itt őrködni kell«, elbizakodottan csak azt felelték: »Győr erős és híres neve van.«

Beglerbégjüknek árpalikja a pécsi szandsák volt, azért az élelmiszereket többnyire Pécsről szállították szekereken s a rendelkezés az volt, hogy évenként háromszor-négyszer két-háromszáz szekér jöjjön oda. A szekerek többnyire meg is érkeztek, de visszatérésük alkalmával a hitetlenek bégjei az ökröket elvették tőlük és elhajtották. Ily módon a pécsi szandsákból öt-hatezer ökröt elhajtottak s némelyik járásban egyetlen darab ökr sem maradt. Saját szemünkkel láttuk, hogy egyik rája feleségével együtt az ekét húzva művelte

¹⁾ Győrött tulajdonképp csak szandsákbég volt és nem beglerbég. Istvánfi Mahmud pasáról nem tud semmit, hanem folyton Ali pasát említi, holott ilyen nevű pasa Győrött nem is volt. A sztámbuli levéltárban is találtam Mahmud pasa győri beglerbég leveleit 1597-ből, tehát Istvánfi és utána a többi történetíró állítása a sorrentói renegát Ali pasáról mind mesebeszéd. K.

meg a földjét. Bármennyit panaszkodtak is a szegények, nem hallgatták meg őket és nyomorúságukon nem szánakoztak.

A vár őrizetére egy-kétezer dsebedsi és ugyanannyi kul-oglu iratott össze, csakhogy ezek többnyire Pécssett, Koppányban és Székesfejérvárott házasodtak meg és Győr várába nem igen mentek. Ilyen módon a vár üres lett. Majd ismét élelmiszer hozatalának ürügye alatt két-háromszáz ember is eltávozott; sokat mulattak s a tartomány szegénységét sanyargatták.

A várnak ilyen helyzete a szerencsétlenségnek előjele volt és mégis egyetlen kormányzónk nem törődött vele és nem nézett utána. A hitetlenek az előző évben faágyúval Tata várát elfoglalták és egyetlen élőlény onnan meg nem szabadult s íme! Győrből mégis négy-ötezer ember távol volt s ezt a rendetlenséget Győrről mindenki tudta, de mindenkinek a szeme be volt kötve.

Egy éjjel a Pálffy nevű átkozott néhány ezer gyalogost összegyűjtött s maga is egy-kétezer lovassal jött s a faágyút elrejtette és még saját katonáinak sem mutatta meg s így hozták el Győr kapujához. A mi kormányzóink gondatlansága folytán a várnak néhány fenyődeszkából készült kapuját becsukták, de sem a felvonóhidat nem húzták fel, sem más-képp el nem zárták.

Néhány hitehagyott hitetlen éjjélkor a kapuhoz jött; »őr! őr!« kiáltották s a kaputorony őre, egy inas, felébredvén, fejét a takaró alól kidugva, mondá: »Kik vagytok?« Ezalatt a faágyút közel hozták.

»Pécsről élelmiszert hoztunk; az úton az ellenség utólért és futva, nehezen menekültünk meg; hogy itt ránk ne törjön, gyorsan nyisd ki a kaput, az élelmiszert vedd be a várba«, mondák.

A fiú pedig válaszolá: »Elmegyek, a kapusnak hírt adok s a kulcsot elhozom.«

Ezen szóváltás alatt az ágyút tetszésük szerint közel hozták és elsütötték. Mihelyt a kaput betörték, a jelenlevő annyi ezer átkozott a várba ment. Benn a várban ki részegen, ki pedig ópiumtól bódultan gondatlanul feküdt. Mihelyt a balesetről értesültek, a hitetleneket két oldalról megtámadták, sőt egyszer már majdnem kiszorították őket, ámde az ellenség sok volt, emezek pedig gondatlanok voltak.

Íme! egy erős vár ily módon jutott a hit ellenségeinek birtokába.

Beszélik, hogy a részeg janicsár agát élve vitték Pálffy elé és még 15—20.000 aranyat is elvettek tőle. »Igy őrződ-e a

várat? Ezt az aranyat a mai napra rejtegetted-e? — mondá neki s fejét levágatván, póznára tűzette és a várban körülhordoztatta s kiáltatta: »A ki a várat így őrizi, annak ilyen sorsa lesz.«¹⁾

*Száturdsi pasa hadjárata Várad ellen a következő
1007. évben.*

Száturdsi pasa abban az évben vesztességgel és károsodva tért vissza s azon a télen történt Győr várával is ez az eset. A padisah azonban nem dorgálta meg őt, noha részben az ő hibájának, részben a katonaság engedetlenségének tulajdonították azt.

Ez évben tetszése szerint adtak neki pénzt s több katonát küldöttek neki, mint a mennyit kívánt. A tatár khán is temérdek tatár katonasággal vele volt, de egyetlen várat vagy palánkát sem kívánt elfoglalni, csakis Erdélyországba ment s a városokat és falvakat pusztította. Ez azért történt, mivel a magas császári rendeletben az parancsoltatott, hogy Erdélyország engedetlen és makacs vajdájával, a tévelygő szokású Zsigmonddal elbánjon s hogy őt makacssága megbánására bírni törekedjék.

Azután Belgrád alatt, Pancsova nevű helyen hidat vontak s a Dunán keresztülmenve Pancsova mezejére szállottak. Eközben a felséges Isten rendeletéből, Veli pasa vezír rumiliai beglerbég meghalt s Rumilia a boldogult urunknak, Mohammed pasa vezírnek adományoztatott, ki akkor anatóliai beglerbég volt. Eszéken még akkor a katonaság összegyűjtésével foglalatoskodtunk, mikor az örömhír megérkezett. A boldogult maga is késedelem nélkül a hadsereghez jött és a szerdárral együtt arról az állomáshelyről elindulván Becskerek mezején szállottak meg. Azon a helyen futárok által híre jött, hogy a tatár khán is megérkezik. »Ma vagy holnap jön« — így mondták s két hónapig folyton ezzel telt el az idő. Végre a khán is megérkezett. Az egész iszlám sereg fogadta őt és a táborba vezették. A szerdár sátorában felhalmozott temérdek ajándékkal a fenséges khán a tatár sereggel együtt megvendégeltetett.

¹⁾ Mind Naima, mind Kjátib Cselebi teljesen Pecsevi nyomán írják le Győrelfoglalását, csakis ezzel toldja meg a leírást Kjátib Cselebi: »A muszulmánok közül csupán öt-hat ember menekült meg s ezek Budára jöttek, a többiek a megsemmisülés országába jutottak. Sábán hó 29-én a budai beglerbég ezt a dolgot a szerdárnak megírta és bejelentette.« K. — Pecsevi ezen előadását szó szerint felvette munkájába Hammer, IV. 283—284. l.

Csanád vára elfoglalása az 1007. évben.

Az említett helyről elindulván, a nevezett vár közelébe jutottak s azt ostrom alá vették s néhány ágyúlövést tettek ellene. Éjnek idején az ostromlott zsiványok a várat elhagyták s a tölgyfaerdőkbe és bozótok közé futottak. Mihelyt a tatár sereggel együtt az ellenségvadászó hitharczosok erről értesültek, a sűrű erdőben lesbe állottak s nagyobb részüket elfogták. Tanácskozás után az Erdélybe menetelre a váradi utat választottuk.

Csodálatos dolgok közül való a következő. Csanád mellett a Maros nevű nagy folyó folyik s mikor ennek partján megállapodtunk, a folyó mellett kutakat ásattunk, melyekből az élet vízéhez hasonló ízletes víz jött ki. A következő nap a folyón átmentünk s újra kutakat ásattunk. Mikor szolgálaim ezzel a dologgal foglalatoskodtak, ott állottam mellettük és néztem, miképp ásnak. Mikor a végére jutottak, egy ásó földet felemelve, mintha csövekből folyt volna, egy újjnyi vastagon ezüsttisztaságú csőből folyó vízhez hasonlóan jött elő a víz és szökőkúthoz hasonlóan egy arasznyira fölfelé ment.

Azt mondám: »Tartsatok alája egy poharat, hadd igyunk ebből a szép vízből.« Fogták a poharat s vízzel megtöltve odanyújtották. Annyira undorító volt azonban, hogy egy cseppet sem lehetett belőle meginni.

A túlsó oldalon olyan, innen meg ilyen víz volt s a Teremtő e művén elbámultam.

1598-*can*
Várad ostroma ugyanazon évben.

Ezután Várad közelébe mentünk, mely nagy város. Magyar nyelven *városnak* mondják azt, a mit mi *sehir* néven mondunk. Van *város* és *vár*. Ennek minden külvárosát mint megannyi várost tekintik s a hét napjai mindegyikén valamelyiknek vására van.

Nagyon virágzó és művelt város ez. Köröskörül szőlők és kertek veszik körül, melyeknek sokaságát s mindegyiknek más-más fajta elrendezését és ékességét leírni lehetetlen.

A külvárosok lakói mind szökésre fogták a dolgot s ki már kocsikra rakodva elment, ki pedig éppen felrakodóban volt, az iszlám sereg azonban utolérte őket és temérdek zsákmányhoz jutott. Azután azon tanácskoztak, hogy vajjon a vár elfoglalására fordítsák-e gondjukat vagy pedig azonnal Erdélybe menjenek. A dologhoz értő emberek azt mondták, hogy három

napig nem bír ellenállni az ágyúzásnak, azért ostromsánczokba kell menni s az ágyúkat fel kell állítani. A külvárosnak tökéletes palotái, téglalapú boltozatai, díszes házai voltak, azért nem kellett ostromsánczokat ásni, hanem azonnal a házakba mentek s az ágyúkat felállították.

Ágyú azonban csak három volt s többet nem hoztak, nehogy a vidék elpusztítására alkalmat adjanak. Az elfoglalás nem három nap, öt nap alatt sem sikerült. Aknákat ástak; annak sem lett eredménye. Ekkor embereket küldöttek Egerbe, hogy ágyúkat hozzanak. Ez is tizenöt napnál több időbe került és csakis azt a hírt hozták, hogy ágyúvontató ökröket nem találtak.

Ha a felséges Isten valamely dolgot nem rendelt el, akkor mindenféle okok ellenkezik azzal. Így történt, hogy a sok esőzés oly túlságos volt, hogy egy hónapnál tovább tartózkodtak a vár alatt s egyetlen nap nem volt, a melyen ne esett volna s a víz zuhogó patakokban ne folyt volna. A városban egy nagy folyó van, a mely mindennap kiáradott s néhány órán át lehetetlenné tette a járást. A katonaság az ostromsánczokba való menetelében, jövetelében akadályozva volt s a táborban magában oly nagy sár volt, hogy egyik sátorból a másikba nem lehetett menni. A sátorok köteléhez embervastagságú karókat vertek a földbe s a heves szélvihar miatt a sátorok végre még sem maradhattak helyükön.

Néhány napig a nép bőségben volt, mert kétszáz nagyobb állatot kétszáz ákcsen s egy csorda juhok ugyanannyi áron nem volt a ki megvegyen. Valójában a szolnoki és gyulai szandásák rájái közül sokan meggazdagodtak ekkor. A háborúra való élelem nem volt sok, csak húsz napra volt elég s ezt is elpazarolták és elvesztegették. Ezután a tatárok messziről voltak kénytelenek élelmet hozni s ez okból egy kile árpa három, sőt öt aranyra is felment, Ily körülmények közt a tatár khán a zsákmányvadászó tatárokkal engedélyt kért, hogy portyázásra Erdélybe mehessen. »Ti fogva vagytok a várnál, legalább a tatár sereget ne tartsátok fogva. Insallah! néhány nap múlva ismét együtt megyünk«, mondá. Ámde nem egyeztek bele.

Ekkor már nagy nyomorúságra jutottak. A hideg időjárás is gyötörte a katonaságot, mert már alig tudták kezüket, lábukat összefogni. Egyik baj után jött a másik.¹⁾

¹⁾ Nagyváradot Rödern Menyhért védte meg a törökök ellen, jelentését Miksa főherceghez l. Történelmi Tár, 1878. 106. l. Egyes adatok, az 1598. ostrom metszetével, Rónai Horváth Jenő: *Nagyvárad visszavívásának kétszázados emlékünnepe*. (Hadtört. Közl. 1892. 468. l.)

*Buda első ostroma és a hitetlenek győzelmének felem-
lítése Veszprém, Palota és Tata váraknál.*

Ennyi szerencsétlenség és baleset az iszlám hadseregénél nagyon is elég volt és sok boszúságot okozott s ekkor még Budáról is segélykérők jöttek, kik előadták, hogy nyolczvan-ezer hitetlen negyven ágyúval Budát ostrom alá vette úgy-annyira, hogy ha segítség nem érkezik, Buda el fog veszni. S rimázkodásuk és jajgatásuk az égis felhatott.

A tatár khán, a vezírek, a mir-i-miránok, az odsák-agák és a janicsárok agája tanácskozásra gyűltek össze s abban állapodtak meg, hogy tíz-tizenötezer tatár Pestre menjen s azt mondva: »Ime a szerdár megérkezett«, a hitharczosokat örvendeztessék meg.

A tatárokat nyomban elküldötték. Budát Szulejmán pasának adták, ki már ostromot látott, Mikhálidslu Áhmed pasát pedig letették. Az iszlám sereg is elindult Váradról azzal a szándékkal, hogy Budára jön segítségül. Jövetelkor csak három folyón kellett keresztülmenni és pedig egyiknél hídon, kettőn pedig úgy kellett átgázolni. Ezek egyike nem ért fel a ló szügyéig, a másik pedig nem ment térden felül. Ez alkalommal azonban tizenkét nagy folyón kellett átkelnünk és pedig egyiken hídon, tizenegyen pedig tutajokon ezerféle vesződéssel és bajjal. Sőt még az ágyúkat is a vízen áthúzott kötelekkel vontatták át. Láttuk, hogy mikor az ágyút vontatták, a víz átsapott fölötte és kerekeinek egy része kilátszott a vízből és nem forogtak, hanem csak csúsztak, mivel a víz fenekén a földbe ragadtak.

A boldogult Murád pasa nagyvezír, a ki akkor diarbekiri beglerbég volt és Uzun efendi, a ki a boldogult pasa urunknak titkára s buzgó muszalmán ember volt, ketten egy igába bújva ágyút vontattak. S Szufi Szinán pasa vezír, anatóliai beglerbég és Mahmud pasa hálebi beglerbég szintén egy igába bújtak. Uzun efendi így szólt hozzám: »Ezt írd bele a történetbe és világosan jegyezd fel, hogy padisáhunknak két vezíre és egy beglerbégje igába bújva ágyút vontattak. Ne feledjék ezt hosszú idő múlva sem.«

A boldogult Murád pasa igen sok tréfával tartotta bennük a jókedvet. Így szólt hozzájuk: »Termetre ugyan nem vagyunk egészen egyenlők, de vajjon erőre nézve melyikünk mülja felül a másikat?« A boldogult Mohammed pasa urunk, ki maga is igen erős ember volt, lóháton hozzájuk ment és szintén tréfálódott velük.

E könyv írása közben eszembe jutottak a vezíreknek ezen cselekedetei és a néhai Uzun efendinek az a mondása: »Ezt vedd bele a történetbe«, s ez volt az oka, hogy feljegyeztem. Talán lesz majd valaki, a ki azt mondja: »A felséges Isten legyen irgalmas ahhoz, a ki írta és a ki iratta.« Sa ki azt mondja, legyen az Isten irgalmas ahhoz is. Annyi bizonyos, hogy ebben a hadjáratban szenvedett nyomorúságunk és fáradtságunk több, mint a mennyit leírni és elmondani lehetne.¹⁾

Odautazáskor Gyuláról Váradra három napig mentünk, ez alkalommal pedig tizenkét nap alatt érkeztünk meg ezer bajjal. Egyik megállóhelyen, posványos területen a hidegtől, éhségtől, betegségtől néhány száz emberünk elpusztult. Végre megérkeztünk Gyula mezejére.

Gyula mezejére érkezésünk napján Iszkender pasa, a ki abban az időben a néhai Terjaki Haszán pasa ketkhudája volt, hús gyors lovas vitézzel segélykérés végett odaérkezett. Rimánkodva beszélt, hogy a hitetlenek Buda ostromára érkeztek s Veszprém, Palota és Tata váraknál győzedelmeskedtek. Nagyon rajta voltak, hogy segítségül menjenek s a következő napon az említett emírt a legbiztatóbb ígéretekkel visszaküldötték. Ő az én apósom és földim lévén, egyenesen a sátoromba jött.

Az élelmiszerkészletem csupán három-négy adag szárított szőlóból s egy kis rizsből állott, de valami különösen fogra való eledelünk nem volt. Utoljára a szolgát elküldöttem, hogy hat darab aranyért kenyeret hozzon. Hozott is hat darab fekete kenyeret s annak annyira megőrültünk, mintha valami rejtett kincset találtunk volna. Mind magunk, mind a vendégeim azzal lakmároztunk.

Eközben Szolnokra értünk, a hol ismét ilyen módon vetünk kenyeret. A katonaságot azzal vígasztalták, hogy az élelmiszereket szállító hajók ott lesznek s az egész sereg az éhségtől a legvégsőre jutott már, de a hajóknak ott nyoma sem volt s hírt sem hallottunk róluk. A katonaság között elterjedt a beszéd, hogy Budára kell menniök, pedig az éhségtől elgyötörve már nemcsak menni, de állni sem tudtak. Egyszerre a janicsárok és egyéb katonák, ki egy darab fát, ki egy darab hantot, ki pedig hullatakaró pokróczot vett a kezébe s egyenesen a szerdár sátra felé mentek. Ő sem volt rest, mert mikor ezek jövetelét látta, tudta, hogy mi a szándékuk s azonnal lóra pattant és elmenekült. Sátorát összerombolták, éléskamráját, konyháját felprédálták. Azután Etmekdsizáde defterdár sátorát dúlták

¹⁾ Ezt a részletet lefordította már Hammer IV. 285. l. és Thury József, Századok, 1892. 404. l.

fel és vagyonát elrabolták. Sőt azt mondták, hogy »Etmekdsi-záde defterdári jelentését ez alkalommal teljessé tettük.« Azután az agák és tisztek következtek, kik ezerféle rimánkodással és könyörgéssel menekültek meg.¹⁾

Lemondtak a Budára menetelről és a tugokat a Szeged felé vezető útra küldötték. Estefelé a szerdár megkerülte a sátorokat, de a nép miatt szégyenlette a maga sátorába bemenni s két-három emberrel körüljárván, a boldogult urunk sátora közelébe jött. Biztatták, hogy küldjön egy embert a meghívására. A boldogult azonban azt válaszolta: »Furfangos ember ő, színt változtat és azt mondja, hogy ezek a bajok ránkézve előnyösek«, s nem küldött érte embert. Utoljára ő maga jött. »Jaj, szolgám, jaj, lelkem!« — mondá s egy kissé sopánkodni, panaszkodni kezdett. Futásközben egy-két lábcsontot s nagy pokróczokat részint a karjához, részint a hátához vertek s valóban megsebesítették.

Ezután Budát a világok ura Istenének oltalmába ajánlottuk és Szeged felé mentünk. A tatár khánnak Szombor²⁾ városa, a tatár seregnek pedig a szegedi szandsák jeleltetett ki téli szállásul. A boldogult urunkat, Mohammed pasát Pécsre küldötték téli szállásra. A szerdár ennyi bánat és nyomorúság folytán szomorú volt s ehhez még a hozzáhajított fával való megsebesülés is hozzájárulván, megbetegedett. Szegeden a délutáni imádság után a boldogult urunk meglátogatta őt, hogy állapotát megtudja. Én szegény is egy-két agával szolgálatára vele mentem.

Egy kis idő multával jelentették, hogy a khán ő fensége jön. Erre ő a boldogult urunkat küldötte eléje, mondván: »Testvér! nekem nincs erőm, hogy őt fogadjam, légy szíves fogadd őt és vezesd a sátorba.« A boldogult erre a khán ő fenségét fogadva, nagy tiszteletnyilvánítások között vezette. A khán ő fensége Szatursival nagyon bizalmas volt, s minduntalan jött és ment, néha pedig éjszaka is a sátorban maradt s ott töltötte az éjet. Valószínűleg fiatalkorukban Isztambulban is együtt mulattak s innen maradt fenn ez a bizalmasság.

Mi a boldogultnak egy-két agájával beszélgettünk és a sátor viaszos vászon tetőzete alatt a sátornak támaszkodva üldögéltünk és társalgásukat kihallgattuk. A khán ő fensége leülván, a beszélgetéshez kezdett és állapotát kérdezte. A boldogult Száturdsi némely betegségeket magyarázgatott. »Minden-

¹⁾ Mindezt hasonlóképen előadta Hammer IV. 284—6. l.

²⁾ Zombort a török időkben صومبور (Szombor) alakban ejtették ki s csak később lett Zombor. K.

kora természet enyhítését kell — úgymond — figyelembe venni. S mi majd serbettel, majd allövettel ¹⁾ gyógyígtattuk magunkat. Ezt az évet azonban hadjáratban töltöttük s így nem volt rá idő és alkalom. Egészségünk megváltozásának oka többnyire a betegségre való hajlandóságunk.«

A khán ő fensége így szólt: »Az általad említett allövet (ihtikán) talán clystére (hakna) másképp?« — »Igen«, felel Száturdsi.

»No annál sokkal jobb a meghalás is«, mondá a khán.

A Száturdsi annyira híres és művelt társalgó ember volt s így bizony a khán jelenlétében allövetet emlegetni illetlenség és rút hiba volt.

Ezekből a szavainkból ugyan holmiféle rágalmazás érzik ki, ámde, Isten mentsen, hogy mi a negyven évvel ezelőtt elhunytaknak szégyenét feltárjuk. Szándékunk csupán figyelmeztetés, hogy az előkelők művelt társaságában ilyenféle szóktól tartózkodni kell.

Ez állomáshelyről ő Belgrádba s a többi előkelők is téli szálláshelyeikre utaztak. A váradi hadjáratnak ez lett az eredménye s ennyi sok fáradságnak ez lett a vége.

Ibráhim pasa kineveztetése nagyvezírré és magyarországi szerdárrá 1008-ban.²⁾

Dserráh Mohammed pasa ³⁾ köszvényes beteg volt és nemcsak az államtanácsba nem mehetett el, hanem talán még a saját palotájában sem intézhette el a hívők ügyeit, azért Dserráh pasa letétetett és helyébe Ibráhim pasa neveztetett ki. Mivel Száturdsinak állapota olyan volt, ezért a magyarországi szerdárság is rábízott.

Mihelyt kitavaszkodott, Nákhun-bir ⁴⁾ Haszán aga szokás szerint a janicsárokkal egy állomásnyira előrement, nyomában pedig az ellenségvadászó katonasággal a dicsőséges szerdár is Belgrád felé indult.⁵⁾

¹⁾ Az arab ihtikán szóra alkalmasabb magyar szót nem találtam. K.

²⁾ 1008. megfelel az 1599. aug. 1-től 1600. júl. 12-ig terjedő időnek. K.

³⁾ Dserráh Mohammed pasa volt ekkor a nagyvezír 1006-tól, vagyis 1597-től fogva. K.

⁴⁾ Nákhun-bir, jelentése: körömvágó. Valószínűleg ez volt régebben Ahmed aga hivatala az udvarnál. K.

⁵⁾ Ezután hosszan elbeszéli az író Száturdsi pasa megöletését. K.

*Ibráhím pasa nagyvezír és szerdár-ekrem újvári
hadjáratának elbeszélése.*

Nagy sietséggel bevonultak Belgrádba, a hol az akkorra már előkészített élelmiszereket kiosztották a katonáknak, a hadifelszerelést is kellőképp kiegészítették s ezután Buda felé indultak. A khán ő fensége is elindult Szomborból és a pesti mezőkön szállott meg.

A hit ellenségei Esztergom átellenében, Párkány mezején ütötték fel hitvány táborukat. Elhatároztatott, hogy ellenük kell menni.

Ekkor az iszlám sereg és a győzelmes tatárok Vác felé vonultak, melyet a hitetlenek felgyújtottak, leromboltak és üresen hagytak. Onnan Nógrád alá mentek. Nógrádon a győzelmet nehéznek vélték, azért azt nem támadták meg. Onnan az útbaeső egy-két palánkát felgyújtva, a hitetlenek táborával szemközti helyre mentek, de a hitetlenek gyöngeségüket kimutatták, mert a táborukból az esztergomi partra két hidat építettek s azon keresztülmenve, valamennyien az esztergomi partra költözködtek át s ott a béke ürügye alatt az iszlám katonaságot egynéhány napig késleltették. Kezes néven a német főemberek közül néhány átkozottat átküldöttek s mitőlünk is a boldogult Murad pasával, a nagyvezír ketkhudája, Mehemed kehája és a khán ő fenségének nagyvezíre, Áhmed aga a hitetlenekhez mentek. Esztergom és Eger elcserelése végett néhány czéltalan szót beszéltek kölcsönösen.¹⁾

A hitetleneknek csakis az volt a céljuk, hogy a tatár sereg Újvár környékének feldúlására ne mehessen el. Ez a dolog napnál világosabb lévén, újra a tényleges birtoklást vették alapul s mivel erre a megbeszélésre nem jeleltek ki helyet, azért a két fél kezesei is, a mint jöttek, visszamentek. Ezután a tatár sereget Újvár környékére küldötték. Ezek zsákmányoltak ugyan bizonyos mennyiségű foglyot, állatokat, élelmiszereket, ámde ez az iszlám sereg nagyságának és annyi iparkodásának nem volt megfelelő. A tél is immár közeledett, kénytelenek voltak tehát visszatérni. A kiknek a végeken kellett maradni, azok ott maradtak, a többiek pedig téli szállásaik felé indultak.

¹⁾ Ez a sikertelen békekísérlet 1599 október 7-én történt az »András-szigeten«, magyar részről Kutassy, Nádasdy Ferencz, Pezzen Bertalan és Pálffy Miklós vettek benne részt, (V. ö. Hammer IV. 291. l. és Alfred Loeb l. d. művét Pezzen Bertalanról 9. l.)

A khán azt mondta, hogy a tatár seregnek követelése van, tehát lehetetlen még egy esztendeig ott teletetni. Szegények zsold nélkül és élelmiszer nélkül vannak, tehát még egy esztendeig visszatartani őket sem nem igazságos, sem nem méltányos. S bármennyit kérték, sürgették is, nem egyezett bele, hanem a tatár sereggel saját birodalmába, Krimiába ment.

A khán ő fensége sehogy sem tudott Ibráhim pasával összeférni és megbarátkozni. Ibráhim pasa bármily figyelmet tanúsított is iránta, a khán hajlandóságát nem sikerült maga részére megnyerni. Allah tudja! de Ibráhim pasa sátorába talán egyszer sem jött, többnyire csak lóháton találkoztak. A pesti mezőn levő pusztai kolostorban egyszer-kétszer találkoztak. Mindegyik számára egy-egy szőnyeget terítettek le s egymással szemközt ültek s úgy kezdtek beszélgetni s úgy is végezték el. Nagy kísérettel jött oda s mikor ahhoz a helyhez közeledett, a hol Ibráhim pasa a főtisztekkel tartózkodott, Ibráhim pasa elébe ment, a lóról lesegítette s mikor távozóban volt, ismét karon fogva a lóra ültette. Szóval, Ibráhim egyetlen alkalmat sem mulasztott el, hogy tiszteletét, hódolatát ki ne mutassa, azért a khánnál mégsem volt ennek sikere.

A francia hitetlenek meghódolnak és Pápa várát átadják s a benne levő magyarokat megsemmisítik az 1008. évben.¹⁾

Franciaországból a bécsi hitetlenek segítségére sok hitetlen érkezett s ezek közül háromezernél többet Pápa őrizetére rendelték. Mivel egy évi hátralékos zsoldjukat nem adták meg nekik, azért a helybeli magyarokkal és a többi paráznákkal néhányszor czivakodtak, majd verekedtek, majd ismét kibékültek. Utoljára a magyarokat legyőzték, valamennyit ösztörtötek, vagyonukat, jószágukat felprédálták, feleségeiket, gyermekeiket foglyul ejtették. Ezután néhány embert közülök Budára küldöttek a boldogult urunkhoz, Mohammed pasához s azt mondták: »Jöjjetek, foglaljátok el a várat, de azzal a feltétellel, hogy a mi megszolgált zsoldunkat megadjátok.«

Ilyen tartalmú levelet küldöttek a székesfejérvári parancsnokhoz, Dervis pasa boszniai beglerbéghez is. A boldogult

¹⁾ 1599—1600. Kr. u. K.

három-négyszáz embert adván ketkhudája, Abdi ketkhuda mellé, őt elküldötte s a székesfejérvári szandsákbég, az albán Haszán pasa, a ki a néhai Terjáki Haszán pasa kapudsi-basijai közül való híres, neves vitéz volt, szintén kirendeltetett, hogy a székesfejérvári katonasággal elmenjen. Dervis pasa is a maga részéről leveleket és embereket küldött oda.

Azután Pápára mentek. A magyarok közül, németek közül s más fajú népek közül egyetlen embert életben nem hagytak, mind megölték, vagyonukat felprédálták, feleségeiket, gyermekeiket foglyokká tették. Abdi ketkhudának is egykét foglyot ajándékoztak s egyetlen alkalmat sem mulasztottak el, hogy tiszteletüket ki ne mutassák.

Haszán bég mellé három előkelő hitetlent adván, a szerdár ekrem ő méltóságához Belgrádba küldötték. Mihelyt Belgrádba érkeztek, zsoldjukat összeszámították s az hatvanezer aranyra rúgott. A padisáhnak jelentést tettek róla s az hiánytalanul megküldetett. Mikor éppen arra készülődtek, hogy azt elküldjék nekik és hadisegítséget adjanak és a várba katonaságot helyezzenek, az átkozott németek nekibuzdultak és nagy sokasággal megtámadták őket. Nagyon sok ágyúval ostromolták s a szerencsétlen francziák egy hónapnál tovább ellenállottak és segítséget reményltek.

Végre reményüket vesztették és látták, hogy a német győzedelmeskedik. Erre egyik éjjel a várat elhagyták és az iszlám birodalom felé menekültek s a hegyekbe szöktek.

Székesfejérvár és Pápa között hat magyar mérföld a távolság. Ezek akadály nélkül mentek s midőn egyik nap már majdnem megérkeztek, az összes németek és magyarok üldözőbe veszik őket. Ezek a szerencsétlenek az utat sem tudták s azonnal a hegyekbe menekültek. Küzdve-verve nagyobb részüket elpusztították s csak öt-hatszázan tudtak elfárasztva, megsebesítve, elerőtlenedve Székesfejérvárra menni. Egy részük Belgrádba ment, mintegy ötszázan pedig Székesfejérváron maradtak az iszlám katonaságnál.¹⁾

¹⁾ A pápai fellázadt vallonok történetét l. Hadtört. Közl. 1888., az őket ostromló sereg vezére, a híres vitéz Schwarzenberg Adolf ostromközben a lázadók golyójától találva elesett. Hogy Pecsevi ezt az esetet nem említi, — pedig említhette volna, mint a vallonok hőstettét — ez a körülmény azt bizonyítja, hogy itt már nem támaszkodik sem Istvánfi, sem pedig egyéb keresztény kútfő előadására. A keresztények közt történt dolgokról tehát rendkívül hiányos képet nyújt, azt viszont, a mi rokona, Lala Mohammed pasa körül történik, részletesen tudja.

Ibráhim pasa némely jó tulajdonságainak felemlítése.¹⁾

Ibráhim pasa olyan ember volt, a ki ellenszenvét el tudta rejteni, szívességekben és kegyességben pedig még kifogástalanabb volt. A szemendrei szandságban és Temesvár környékén a ráják közül a mennyi erőteljes, harcra vágyó legény csak volt, az mind hozzájött és zászlókat kaptak tőle s megígérték és szerződtek vele, hogy mindegyik csapatjuk a rablókat egy-egy irányban megfékezi. Ezeknek ajándékuul egy-egy szalonikii szőnyeget adott, a melyen oroszán rajza volt s ezek ezt a többi ráják között rendkívüli kitüntetésnek tartották. Bármiféle eredetű hitetlen érkezett hozzá, előzékenységet mutatott iránta és ellenszenvét eltitkolta, a mi által azokat mind megnyerte magának. Nagyon résztvevő és könyörületes természetű volt, úgyannyira, hogy ha valaki sírt előtte, ő maga is vele együtt sírt. Ámde a gyilkolásban is rendkívüli vérengző volt, azért őt is, meg sajnálkozott is.

A pozsegai kádit a ráják megrohanva megölték. »Én parancsoltam meg — úgymond — a vérontást.« S a kik azt mondták, hogy ez a bizonyosság, minő lesz a végeken levő járások állapota, azt felelte: »A végeken levő embereket zaklatásokra hagyjam-e és csatatérre változtassam-e?« Annyi igaz, hogy ezen eljárásának mind az ő életében, mind pedig azután a jó eredménye megmutatkozott. Különösen a Dráva folyón túl a mennyi járás csak volt, több mint harmincz éve már, hogy ott rablók garázdálkodtak. Katonaságra volt szükség, hogy egyik várból a másikba lehessen menni. Falura pedig nem is lehetett kimenni. A ráják ezen kedvezés folytán felkészülődtek s a cséplő²⁾ nevezetű, két egymáshoz kötött vastag somfabottal, a mivel a búzát kicséplik, a rablókat ütve-verve megölték. S hála Isten! a rablók azután abból a tartományból el is pusztultak.

Noha a valódi oka Kanizsa elfoglalása volt, de a boldogultnak erélyessége is nagyon közremunkált. Budától Belgrádig nem volt azelőtt egyetlen palánka és vár, a hol azt mondták volna: »A rablók nem égettek fel, nem dúltak fel s nem vittek fogságba.«

Mikor Kanizsánál volt a háború, a katonaságnál oly fegyelmet tartott, hogy senki a ráják tarlójáról egyetlen kalászt el nem vitt, pedig a gabona ott felhalmozva volt, a ráják pedig szekérszám hozták az útra a katonáknak a nagy magyar kenye-

¹⁾ Ez a fejezet a hódoltsági viszonyokra vet világot. K.

²⁾ Törökül: *چلبه* (dseble), vagyis a magyar cséplő. K.

reket és zsákokban hordták és eladták árpájukat abraknak. Pénzét mindenki megkapta azonnal. Sőt a *helden*¹⁾ nevű takarmánynak, mely némely vidéknek különlegessége, az aratási ideje ekkor még nem érkezett el, s ennek a földjére senki az állatját nem engedte és mikor az úton haladtak, abba senki bele nem ment.

Én szegény sietve a csapat mellett mentem s így a tarló szélére léptem. A csausok rám kiáltottak: »Ne menj a tarlóra.« — »Hozzátok elém!« — így szólt ő.

Láttam, hogy mataradsiját hozzám küldi. Mondd azt: »Én nem tudtam, hogy ezt úgy vetették«, így oktatott ki engem. Akik ezt a kifogást mondták, azoknak megbocsátott, ebből az okból majd nekem is megbocsát, úgy biztatott ő.

Ekkor közel mentem hozzá. Együtt volt a boldogult pasa urunkkal s mikor meglátott, így szólt: »Ah! szerencsétlen! te vagy?«

»Én vagyok, uram! a te szolgád«, válaszolám neki.

»Hát te nem tudod, hogy ezt úgy vetették?« — mondá ő.

»Én idevaló vagyok s tudom, hogy ezt úgy vetették, de a hol én mentem, ott *esznáze*²⁾ volt«, felelém. — »Mi az az *esznáze*?« — kérdé. — »Szultánom! jobban tudod te, mint én, hogy az gyalogút, feleltem neki. — »Igazad van«, mondá s mintha mosolygott volna. »Vigyázz azonban, hogy tarlóra ne menj«, mondá.

Ilyen nagy fegyelem és rendtartás mellett talán csak két-három ember vészett el. Ez a rendtartás és fegyelem az ő gondoskodása folytán történt.

Babocsa vára elfoglalása az 1008. évben.

Mikor kitavaszkodott, a végekre utazott s az eszéki hídon keresztülmenvén, Mehemed kehájáját Murad pasával Babocsa elfoglalására küldötte. Azok elmentek s a várat ostrom alá vették. Két napig vívták, az árkot rózsével megtöltötték s arra földet hánytak. A harmadik nap a hitetlenek megadták magukat³⁾

¹⁾ *helden* (helden) valamelyik takarmánynövény neve. A francziák blé sarrasin néven ismerik. K.

²⁾ *Esznáze*, a mai török nyelvben ismeretlen szó. K.

³⁾ Babocsa vár parancsnoka Pető György volt, ki Istvánfi szerint igen lanyhán tette meg az intézkedéseket a vár védelmére. Pető Györgyöt a nagyvezír szabadon engedte. Istvánfi is jelenti, hogy a vár nagyon gyenge volt s az ostromnak sem tudott volna ellenállni. K.

Mehemed kehája szegbánjaival és embereivel hozzájuk ment s őket szerencsésen eljuttatta a belgrádi kikötőbe. A nagyvezír még Szigetváron volt, mikor a vár elfoglalásának örömhírével megörvendeztették.

Kanizsa várának elfoglalása és a vár közelében történt ütközet az 1009. évben.¹⁾

A boldogult urunk, Mohammed pasa, mivel Rumilia ejáletjéhez Buda is hozzákapcsolatott, abban az évben Buda őrizetére maradt, ámde mivel igen fontos dolog, hogy a rumiliai beglerbég együtt legyen a katonasággal, azért a budai ejáletet Terjáki Haszán pasának adták, a boldogult pedig azt a parancsot kapta, hogy öt nagy ágyúval Kanizsára menjen.

Ekkor Budáról elindult s Székesfejérvárott a francziákat maga mellé vevén, vele hozta. Ütköztben az útjába eső Bolondvár²⁾ palánkát egy napig vívta, a következő napon feladás folytán elfoglalta. A benne levő átkozottak a tartománybeli rájákból összeverődött rablók voltak, azért valamennyit megölette.

Azon éjjel Lak³⁾ palánka üresen hagyatott, azért abba őrséget helyezett s onnan egyenesen Kanizsára ment. Mihelyt Kanizsára érkezett, a Berek⁴⁾ folyón keresztülment s a francziákat⁵⁾ a janicsárok ostromsánczai előtt ostromsánczba rendelte. Ekkorezek ostromsánczba mentek s még az iszlám katonaságnál is jobban erőlködtek az ostromlásban. Ámde Kanizsát nagy tó vette körül s csak a nyíl ért el a várba minden oldalról és ennek meggondolása egészen zavarba hozta a mi vezetőinket. A tavon kívül nagy hegyek és erdők voltak, a várhoz pedig a tó miatt nem lehetett közeledni. Ekkor oly módon tettek, hogy ágakból font s egy-két ember szállítására alkalmas sövényt, mely lesze⁶⁾ néven ismeretes, a vízre bocsátottak s

¹⁾ 1600—1601. Kr. u. K.

²⁾ Bolondvár, Hevenesi térképén Balantvár. Evlia Cselebi ezt Pelendvár néven említi. Evlia Cselebi magyarországi utazásai. II. 9. l. K.

³⁾ A somogymegyei Öreglak. K.

⁴⁾ A folyó valószínűen csak a Kanizsa körüli mocsár volt, melyet berek néven ismertek. K.

⁵⁾ Az előbb említett pápai fellázadt vallonok. K.

⁶⁾ A török szót Kjátib Cselebi is átvette történelmébe Pecsevi után. Valami elferdített magyar szó ez. K.

azon a tóba mentek s nagy rakás fát hoztak s azt a leszék fölé felhalmozták s ilyen módon a vár és az iszlám nép közé mintegy függőnyt húztak.

Ha a felséges Isten valamit elhatározott, akkor minden terv sikerül és minden dolog könnyűvé válik és nem is remélt dolgok egész váratlanul jönnek létre. Ez a vállalkozás nehéz volt s ekkor a vár lőporraktárába tűz esett, az a levegőbe repült és körülötte levő átkozottak is mind élettelenül a megsemmisülés porába hullottak. Isten kifürkészhetetlen kegyelme és a próféta világos csodatétele volt, hogy ennyi hitetlen magyar vesződség nélkül elpusztult.

Az ellenséges tábor harcának kezdete előtt egy nappal nagy esőzés volt s a nép erősen megázott, az erdőt pedig a köd teljesen elfedte. Egyszerre váratlanul feltűntek a hitetlenek csapatai és az előőrsön levőket megszalasztották s azok a táborba jöttek. A beglerbégek, bégek és egyéb katonák lóra ültek s ellenük mentek, ámde az átkozottak puskáinak nem tudtak ellenállni. »Gyalogság kell ide«, mondták s az ostromsánczokban a francia puskásokon kívül mást nem hagytak, hanem az összes janicsárokat ellenük indították. Ámde ezek sem tudtak ellenállni, hanem megfordulva megfutamodtak és a táborba menekültek. A hitetlenekkel szemközt csakis a beglerbégek a zászlótartókkal és a janicsárok agája a janicsár tisztekkel és kulluksikkal maradtak.

Ámde a hitetlenek a Mohammed csodájával Egernél kapott pofon következtében nem vonultak ellenünk, sem a táborba nem jöttek. Ágyúikat azonban oly közel hozták, hogy táborunkon át a mi ostromsánczainkat rongálták. Estig így állottak a csapataik. Gyalogságuk táborukba vonult árkot ásni s reggelig az átkozottak egy nagy hegyet és síkságot körülárkoltak s az árkot egy alabárd mélységre kiásták s itt-ott tornyokat és ostromsánczokat készítettek s azokba ágyúkat és zárbuzánokat helyeztek.

Mikor megreggeledett, az átkozottak csapataikat felállították s puskáikat sorakoztatva eléjük vonultatták. Ekkor a szerdár maga is lóra ült és egy mocsár mögött zászlóaljait felállította. A janicsár-agával a janicsárok is sorakoztak szokásuk szerint s a beglerbégek is felállították csapataikat. Ámde mikor a hitetlenek ellenük jöttek, ezek meghátráltak s mikor a janicsárok ellen jöttek, azok is megfutottak. A csatatéren nem is maradt más, mint a zászlótartók és a kiket tiszteknek lehet nevezni. Mindenki az erdőbe, nádasokba, mocsarakba menekült s ott lefeküdt. Szegény Ibráhim pasának patakként folytak a könnyei. A felséges Isten kegyelme volt, hogy a köd egészen elborított mindent és a hitetlenek nem láthattak eléggé.

Ők csselfogásnak vélték, hogy éppen nem állottak ellenük, hanem megfutottak előlük.

Igy telt el nyolcz nap. A hitetlenek így jöttek, így mentek. Végére azt mondták: »A török nem áll ellen s csapatait sem mutatja, ezzel az a szándéka, hogy ellenünk cselt vessen.« S a kilenczedik napon éjfélkor felkerekedvén elmentek és hátsó védelmi csapatot állítottak fel.¹⁾ Mi reggelig még csak nem is értesültünk róla. Nem láttuk, nem hallottuk, mivel Isten jóvoltából ködös volt a levegő. Némely beglerbégek csapataikkal utánuk menve, egy darabig követték őket, de csak elhullatott apró tárgyaikat érték el. A világok ura Istenének Mohammed népe iránt való kegyelme volt, hogy ilyen módon elvonultak.

A várban ostromolt átkozottak a segítségről kétségbe estek s kegyelmet kérve, a néhai öreg pécsi Szinán pasának Szinán csausát kezesül kívánták a várba. Ekkor a mi kezesünk a várba ment s a feladási szerződést átvette és adta. A következő nap a várból kivonultak. Mehemed kehája melléjük ment és a Mura partjához vezette őket. A vár felszerelését átnézték s beglerbégségét a néhai »tarkalovú« Hasszán pasának adták.

Az egész iszlám nép kénytelen bevallani, hogy nincs elég ereje és tehetsége a felséges Istennek akár a táborral való harcban, akár a vár elfoglalásában megnyilvánuló kegyelmét és kiürkészhetetlen titkát megköszönni és meghálálni.

A vár felszerelésének kiegészítése után Berzencze közelében állapotunk meg s ott új kis palánka építtetett. Ezután a katonaságnak szabadság adatott s a szerdár ő magassága ezer tisztelet és magasztalás között Belgrádba ment s azt a telet Belgrádban kényelemben töltötte, mivel kívánsága teljesült. A padisah részéről is rendkívüli megtiszteltetés és kitüntetés érte s legfelsőbb iratával kedveskedve, megígérte neki, hogy a meddig csak él, a vezírségben fog szolgálni.²⁾

¹⁾ A császári sereg elvonulását Istvánfi után a magyar történetírók az élelmiszerek hiányának tulajdonítják (Hist. lib. XXXII.) A szemtanú Pecsevi egészen másképp tünteti fel az eseményeket. K.

²⁾ Pecsevinek, a ki itt is szemtanú volt, adatait részben felhasználta Hammer, IV. 295—297. l., továbbá egy »Kanizsa« című török munka modern szerzője, Kemal bég, a kinek e művét Vámbéry Ármin magyarrá fordította. (Századok, 1887. 716.) Pecsevinek többé-kevésbé száraz, krónikás tulajdonságai nagyon előtérbe tolulnak, ha előadását összehasonlítjuk Fejzinek, a kanizsai Terjáki Haszán pasa udvart papjának Kanizsa elfoglalásáról és utána védelméről írt, Kemal begtől felhasznált munkájával. Jellemző, a hogy Fejzi Szinán csaus dolgát előadja (*id. h.* 725. l.), olyan eseményt, melynek Pecsevi is tanuja volt, vagy ha nem, bizonyára rögtön, ott helyben értesült róla, mégis csak egész szárazon azt mondja, hogy Szinán csaus ment ki kezesnek.

*Ibráhím pasa nagyvezír halála és Jemisdsi Haszán
pasa vezírsége.*

Az említett kiváló vezír Belgrádon a végek ügyeivel foglalkozott, sőt Mehemed keháját és Murad pasa vezírt Budára küldötte, hogy ott a békekötés dolgát megbeszéljék és valami megállapodásra jussanak. A katonaságból és saját szolgálóból is sok embert adott melljük. Ezek még Eszéken voltak, a mikor egészségében változás mutatkozott és néhány nap múlva gyengesége és betegsége még nagyobb lett s egyszerre csak a halál jelei voltak rajta érezhetők.

A boldogult urunk, Mohammed pasa, abban az évben Perestina városában telelt s éppen akkor Haszán-pasa-palánka nevű helyre ment, hová az elhunytak rokonai közül Murteza pasának és Etmekdsizáde defterdárnak egy-egy levele érkezett hozzá, melyben a dolgot tudatták vele. Sietve útnak indult s mikor az elhunytak kihült testét megmosni készültek, Belgrádba érkezett s az eseményt a padisahi trón elé késedelem nélkül bejelentette.

Jemisdsi Haszán pasa volt a kajmakám s most a magas hivatalra ő neveztetett ki. Mivel a hadjárat ideje mulóban volt, azért sietve jövetelét kívánták. Az elhunyt Ibráhím pasa hadisátora és podgyásza a padisah részéről neki ajándékozott s minden ügyének kedveztek, hogy csak ne vesztegeljen.

Az említett erre lehető gyorsan, húsz nap alatt Belgrádba érkezett s mivel az elhunytak sátorait a zimonyi parton állították fel, azokba bevonult s onnan sietve a végekre utazott.

*A hitvány hitetlenek győzelme Székesfejérvárott az
1010. évben.¹⁾*

A nagyvezír még Zimony mezején volt, mikor a hitetlenek hitvány táborra Székesfejérvárra érkezett és azt ostrom alá vette. E hír vételekor nem mulasztották ugyan el segítségül menni, ámde a hitetlenek támadása annyiszor ismétlődött, hogy győzedelmeskedtek s a várban levő férfiakat megölték, az asszonyokat és gyermekeket pedig fogságba vetették és igen sok hitlent helyeztek el benne.

Ekkor nagy sereggel megérkezett a szerdár és az ellen-séggel szemben foglalt állást. A vártól egy mértföldnyi távol-

¹⁾ 1601. július 8. — 1602. június 26-ig. K. — Székesfejérvárt 1601. szeptember 20-án foglalták el a keresztények.

ban voltak. A hitetlenek két hegy között állították fel táborukat s köröskörül árkot ástak. Az iszlám sereg állásából a tavon keresztülmenetelre hidat készített és ellenük indult. Minden halomra zárbuzánokat helyeztek és azokkal a tábort tetszésük szerint lövették. Mehemed kehájának hatszáznál többszegbánya volt s a tábor közelében egy körülárkolt, meredek helyet talált. Puskával ők is sok hitetlent megöltek. Mi is néhány lovas zászlóaljat felkészítettünk s csak az alkalmat lestük, hogy a táborra vethessük magunkat, mikor az átkozottaknak négy gyalogos zászlóalja, mindegyik ötszáz hitetlennel, egyszerre csak előtört s az iszlám seregre támadott. A táborból néhány ágyút és zárbuzánt is magukkal hoztak s azokat is elsütötték, másik felől pedig lovas csapataikat is egymásután vonultatták fel ellenünk. A mi katonaságunkat arról a mezőről el is hajtották.

Jemisdsi Haszán pasa a szilahdár csapatát előreküldötte s azután a janicsárokat maga elé sorakoztatva, a többi hadosztályokat mögéje rendelve megérkezett s a hitetleneket megtámadta, ámde az átkozottak nem mozdultak helyükből, hanem megállottak. Mivel le is alkonyodott már, a csata azon nap így végződött.

A következő nap ismét felállítottuk a csapatokat s a hitetlenek ellen mentünk, ámde a hitetlenek táborukat arról a helyről elvinni szándékoztak. Szekereiket körbe állították, az ágyúikat tüzelésre készen tartották s lovasságukat és gyalogságukat a szekerek közé vették s ilyen módon elindultak. Egész nap haladva csak három ágyűlővésznyire mentek előre. Csak lassan haladtak s egy-egy kődobásnyi helyen megállottak s köröskörül a katonaságunkra ágyúval, puskával lövöldöztek. Ily módon menve, a síkság közepe táján megállottak.

A mi csapataink is igen közel, talán egy hajításnyira voltak csak. Végre a rumiliai kifejezés szerint egy sisak alatt vagy egy pánczéling alatt állottunk annyira, hogy puskáik a mi zászlóinkat verdesték, már a mennyire szét nem tépett zászlóink és össze nem tört zászlónyeleink voltak. E közben Mehemed keháját és Menkur-kusi Mehemed pasa budai beglerbéget baj érte, mert a hitetlenekkel összeütköztek. Allah a tudója, hogy minket arról nem értesítettek és nem mondták, hogy együtt támadjuk meg őket. Mihozzánk csak az látszott el, hogy hol állnak az ő csapatainknak zászlói és zászlónyelei. Azt láttuk ugyan, hogy a zászlóikat össze-vissza keverték, de az okát nem tudtuk. Összeütközésük és visszavonulásuk úgyszólván egyszerre történt, mert csak egy kőhajításnyi hely volt az egész, a meddig mentek. Ámde Mehemed kehája

és Menkur-kusi vértanuk lettek.¹⁾ Nekünk csak utóbb jelentették ezt, előzetesen azonban semmi hírt nem adtak, a mi fölött a boldogult nagyon sajnálkozott is.

Némelyek azt beszélték, hogy a boldogult neheztelt Mehemed kehájára s azért azt akarta, hogy elvesszen és ez okból nem is ment harczba. Sőt Haszán Bejzáde még a történelmében is így adta elő az eseményt. A felséges Isten a tudója, hogy a kik ezt mondják, a legnagyobb rágalmat terjesztik. Én közvetlen a boldogult mellett voltam s többnyire én szegény voltam a társalkodója. Kanizsát is ostromolták akkor és Iszkender pasa, ki abban az időben Haszán pasa kehájára volt és segítségkérés végett jött, szintén a boldogult mellett volt. Azután is, aki ezt a dolgot hallotta, mind azt mondta: Hogyan lehet így megrágalmazni valakit? ²⁾

Az átkozottak azon a helyen töltötték az éjet. Másnap ismét ugyanolyan mozdulatokkal haladva, a palotai úton egy hegyszorosban szállottak meg s azon hely felől, honnan hadsergünk jövetelének lehetősége volt, nagy árkot ástak. Lehetetlen volt most már ellenük menni, tehát visszavertünk.³⁾

A boldogult Mohamed pasa urunk ejáletjéhez a budai ejáletet is hozzácsatolták és Buda őrizetére rendelték őt.

Én szegény azon a télen Budáról elmentem, hogy a pozsegai harácsot átvegyem és a szerdárnak némely hírekkel leveleket vigyek. Ámde oly nagy hó volt, hogy az embernek a melléig ért és lehetetlen volt a szárazföldön haladni. Azt

¹⁾ Istvánfi is felemlíti ez esetet, de itt is, mikép többször is, a török nevekről tévesen értesült és a budai beglerbéget Murad néven említi: »Murates Budensis et Mehemed Quihaia ab Ungaris deiectionis, obtruncantur.« A török írók mind Mehemed néven említik az elesett budai beglerbéget, különösen Pecsevi személyesen is igen jól ismerte őt. Ez az egész ütközet a Sárrét mellett történt és Istvánfi sokkal nagyobbán írja le, mint Pecsevi. L. Istvánfi Hist. lib. XXXII. K. A budai pasa okt. 15-én esett el, a mikor támadásával nem tudta megakadályozni a keresztény seregnek Székesfejérvár alatti szorongatott helyzetéből való visszavonulását.

²⁾ Pecsevi ismét Lala Mohammed pasa ügyvédjeként beszél.

³⁾ Istvánfi a visszavonulást annak tulajdonítja, hogy a törökök a két Mehemed eleste miatt bátorságukat veszítették, vagy pedig a téli időtől félték. K. — Székesfejérvár elfoglalását, az ezt követő harczokat, melyekben a keresztény sereg Mátyás főherczeg vezetése alatt sikerrel visszaverte a török túlerő támadásait, részletesen megírta akták alapján Gömöry Gusztáv, *Székesfejérvár visszavétele 1601-ben*. Hadtört. Közl. 1892. 299. és 609. l., sajnálatos, hogy az elbeszélő kútfók, keresztények és törökök (Hammernél) adatait csak alkalmilag dolgozta fel. Megállapította azonban, hogy a szerdár a seregében levő forrongás és kitörőfélben levő lázadás miatt vonult vissza, — a mely körülményt Pecsevi jónak látott el mellőzni.

gondoltam, hogy a Duna jegén könnyebben lehet utazni, azért arra mentem, ámde naponként hússzor-harminczszor is beszakadt a jég lovaink alatt és lovaink a vízbe estek s egy-egy darabon a jeget megtörve úszva mentek, azután pedig fejüknél, farkuknál fogva húzkodtuk ki őket. Ennyi viszontagság és baleset között tizenöt nap alatt Pécsre értünk. Mennyit kínlódtunk, mennyit szenvedtünk!

A hitetlenek Kanizsát ostromolják és Isten segítségével visszaveretnek 1010. évben.

Ez áldott esztendőben a hitetlenek két tábora közül egyik, mint előadtuk, Székesfejérvár elfoglalására ment, a másik pedig azt leste, hogy a szerdár Buda felé induljon és Kanizsát vette ostrom alá. Negyvenkét várívó ágyúval nyolczvan napig vívták azt és a körülötte levő Berek tavat fával feltöltötték és ismételten rohamot intéztek ellene, de Isten segítségével néhány száz hitetlen a megsemmisülés porába, a pokol mélységébe ment.

Terjáki Haszán pasa volt az ostromolt. A janicsárok agája Szefer aga szegbán-basi volt, ki utóbb mint beglerbég Szefer pasa néven lett híressé. A pécsi és szigetvári ziámet- és tímárbirtokosok egy csapatja is ott volt. Ezek kocsikon élelmiszereket hoztak. Egy csapat rája is véletlenül az ostrom alatt jött s tovább nem mehetvén, ott maradt. Úgy beszélnek róluk, hogy igen sok szolgálatot tettek.¹⁾

Mikor a dicsőséges szerdár és a jeles janicsár-aga Székesfejérvárról veszteséggel és megtörve eltávoztak és Mohácsra érkeztek, segítségkérlemezők érkeztek oda, kik így szóltak: »Székesfejérvárt a hitetlenek elvették, akarod-e, hogy Kanizsát is elvételessük velük?« Sok siralmas szót mondtak még. Okvetlen segítséget kellett tehát küldeni Kanizsának. Mohácsról Pécsre, onnan pedig Szigetvárra ment. Kászim napja már elmúlt s a katonaság is többnyire széteszlott. Hideg, zordon időjárás volt. A janicsárok sátraikba húzódva vonakodtak menni. Így jutottak el az eszéki hídig.

Azon éjszaka oly nagy hó esett, hogy az ember melléig ért és a Dráva hídja is eltörött s a híddereglyék nagyobb része a vízbe merült. Az egész katonaság néhány napig a nádasokban és az erdőkben feküdt. Újra kellett a hídat készíteni s mikor azon keresztülmentek, azután a belgrádi hídhöz érkeztek, mely szintén ugyanolyan állapotban volt. Ezen

¹⁾ V. ö. Kamil bég előadását Vámbéry fordításában id. h. 800. I.

viSSzavonulás alkalmával a nagy hideg miatt elszámálhatatlan sokat szenvedtek s igen sok állat és iszlám katona elveszett. Mivel Szigetvárról vissza kellett térni, azért Kanizsát Isten oltalmába ajánlotta, hol szintén akkora hó és oly nagy hideg volt.

A hitetlenek szerdárja a szemtelen császárnak testvére, a gráci ¹⁾ herczegnek nevezett piszkos volt, a ki nagyon elbizakodott, dölyfös ember volt. Ez azt mondta: »Ezen a télen a vár alatt telelünk s egész télen nem hagyjuk abba a vár vívását és addig nem megyünk el innen, míg a várat el nem foglaljuk.« Földalatti üregeket s a telelésre alkalmas utakat készítettek, ámde Isten segítségével a tél hirtelen megrohanta őket s rendkívüli erős fürgeteg és dermesztő szélvihar támadt, hogy kezüket, lábukat nem tudták használni és az elkészített téli menedékhelyeiken nem tudtak megmaradni. Egymásra nem is néztek, hanem a merre szemük látott, arra futottak.

A várbeliek azt mondák: »Vajjon mi történhetett?« s a vár körül levő vízre leszállva kémlelődtek. Ámde a víz oly erősen megfagyott, hogy ágyúkat lehetett vontatni fölötte. Ekkor a hitetleneket üldözőbe vették s annyit megöltek közülök, hogy azok számát csak Allah tudja. Kara Ömer bég abban az időben a lovasok agája volt s mivel ott vitézségével nagyon kitűnt, ezért a pécsi szandságot, a mely a néhai Haszán pasa árpalikja volt, Haszán önkényt neki engedte. Ő beszélte a következőket: »Mikor — úgymond — a hitetleneket üldöztük, némely helyen tíz-tizenöt, sőt több elgyengült hitetlen összegyülekezett, tüzet raktak s azt körülülték. Mikor megláttak minket, a kiknek még erejük volt hozzá, felállottak és sapkájukat levéve illedelmesen köszöntöttek, azután helyükre roskadva ismét leültek. Mi resteltük őket megölni, mivel egy csapat tehetetlen, elgyengült ember megölését nem tartottuk jónak, azért elmentünk mellettük. Helyette inkább az előre már elmenekült ép és erősek levágására és vagyonuk elrablására mentünk. Sőt egyik helyen az egyik kocsit valami baleset érte és ott maradt. Nyomában mintegy kétszáz kocsí volt még s ezek ott összetorlódtak. A kocsisok, kiknek még a kezük-lábuk nem fagyott el, egy-egy lóra kapaszkodtak és menekültek, a többiek pedig csak bámultak. Ezeknek ládáit, ezüstpoharait és kupáit összekeresték, elrabolták s egy pillanat alatt némelyik hitharczos egészen gazdag lett.

¹⁾ Ferdinánd főherczeg Stájerország kormányzója. K. A Pecsevitől közölt adatok érdekesen színezik Ferdinánd főherczeg szégyenletes végű hadivállalatának történetét.

Ezután az ostromsánczokban maradt ágyúkat, hadiszereket, fegyvereket, néhány sakaloz és zár buzán-ágyút két hónapnál hosszabb idő alatt nagy fáradsággal és nehézséggel tudta Haszán pasa a várba vitetni. Nagy harc volt ez, mely sok csatánál jelentékenyebb és a hitetleneket mélyen megsebezte.

*Székesfejérvár megszabadítása a hitetlenek kezéből
1011. évben.¹⁾*

A szerencsés előjelű tavaszra a jeles szerdár hadiszereit és kellékeit belgrádi téli szállásán gondosan összegyűjtötte s azután a végekre indult. Egyenesen Székesfejérvárra ment s azt ostrom alá vette. A boldogult Mehemed pasa urunk is megjött Budáról²⁾ s a vár déli oldalán az *Uzun város*³⁾ nevű külváros előtt ültette fel sátorát. Néhány napig az említett külváros rongált kapuját, melyet az átkozottak elzártak, ostromsánczczal és ágyúkkal megvívta s az újonnan épített két nagy várat elhagyva, rohammal elfoglalta. A Batal-kapu nevezetű torony elé is ágyúkat helyezett és azt vívni kezdte. A keleti oldalról is két ostromsánczot készítettek, melyek egyikét a szerdár és a janicsár-aga, a másikat Noah pasa nevéreől nevezték.

A boldogult urunk által ostromolt Batal-kaput néhai Szulejmán szultán — irgalom és bocsánat neki — hadjárata kezdetén elzáratta, mert azt mondta, hogy e vár szerencsétlensége ettől a kaputól ered. Némelyik tornya még állt és azt a tornyát ostromolta. Néhány napi ostrom után nagyon összeomlott úgyannyira, hogy már fel lehetett rá menni. Ámde a hitetlenek belülről másik töltést húztak és deszkafalakat állítva, azok belsejét földdel megtöltötték s azt vélték, hogy habár a tornyot elfoglalják is, ők ott maradhatnak s onnan még megmenthetik. Ez okból a toronyra csakis néhány őrt állítottak.

¹⁾ 1602. jún. 26—1603. jún. 16. K.

²⁾ Lala Mohammed budai és rumiljai pasa mielőtt Székesfejérvár alá jött volna, a budai pasaságot átadta Ali pasának. (Gévay: *A budai pasák*. 21. l.) Gömöry Gusztáv Székesfejérvár elfoglalásáról írt, id. cikkében (Hadtört. Közl. 1892. 630. l.) Gévay ezen adata segítségével eldönthette volna a kérdést, elesett-e Ali budai pasa Székesfejérvár ostrománál. (1604 augusztusában tétetett le a pasaságról!) Pecsevi előadásából kiderül, hogy csak megsebesült. Ugyanezen cikk néhol Hammer adatait elmellőzi. (V. ö. Gömöry 635. l. és Hammer IV. 322. l.)

³⁾ Uzun város = Hosszú külváros. Leírása Evlia Cselebinél II. köt. 48. l. K.

Mikor a janicsárok az ostromsánczban ebédelték és a nagy hőség miatt mindenki pihenni készült, a boldogultnak szolgálai közül egy Ahmed nevű bátor fiatal ember kezébe egy zászlót véve léptenkint felment a toronyba. A boldogult urunkkal és néhány más emberrel mi néztük őt. A ficzkó a lövésre felment s a zászlót kitűzte. Erre a janicsárok és más harczosok felmentek a toronyba, az öt-hat hitetlen, ki ott volt, elszaladt és a hitharczosok a tornyot elfoglalták. Ám a hitetlenek úgy tettek, mintha semmi nem történt volna, mintha azt a tornyot már előbb elhagyták volna. Mikor azonban a torony a mi hitharczosainkkal tele lett, azok annyira lövöldöztek onnan a várba, hogy a hitetleneknek a cselekvésre nem maradt helyük.

A szerdárnak hírt adtak róla s ő azonnal odajött. »Ki ez a Mohammed pasa szolgája?« — kérdé. — »Ő az én szolgám«, válaszolá s ezzel tudatta, hogy hozzátartozik. A boldogult Mohammed pasa a többi hitharczosokkal a várba ment s az ütközetben az előhaladásról gondoskodott. A többi beglerbégek is jöttek, a torony tele lett velük s az átkozottakat minden oldalról megrohanták s azok az ágyú elé állított majomhoz lettek hasonlónak.

A szerdár is buzdítás és becsület kedvéért a torony alá egy sátozt állíttatott és még mielőtt este lett volna, a hitetlenek szerződésre megadták magukat. Néhány előkelő átkozottat felkaftánoztak. Isolano gróf¹⁾ volt valamennyinek a főparancsnoka és őt sok kitüntetésben részesítették. Ezután a vár felszerelését nézték át, a mely után Budára indultak és a pesti mezőn néhány napra megállapodtak.²⁾

Székely Mózes mozgalma miatt az Erdélybe való utazás.

Erdély vilájetben néhány népfaj van s ezek mindegyikének megvan a maga tartománya. Ezek ügyeibe senki bele nem avatkozik. Ezek egyike a székely nevű hitetlen nép. Régi szokásuk az, hogy az ő váraikba az erdélyi vajda sem léphet be s ha éppen kószát³⁾ vagyis vendégséget kell neki

¹⁾ A kinyomatott példányokban a tudatlan török kiadó Isolano nevét Jüzijanik alakra fordította el, a minek az értelme : Égettarecú. K.

²⁾ A Pecsevitől Székesfehérvár elfoglalásáról közölt adatokat Naima után előadta néhai Karácson Gömöröy id. czikkének kiegészítése gyanánt *Adalékok Székesfehérvár elfoglalásához 1602-ben* czímmel. (Hadtört. Közl. 1893. 141. l.)

³⁾ *كوسا* (kosza) székely tájszó volt ebben az időben. K.

adni, akkor is csak öt-hat emberrel mehet be és kívüle valamennyinek a fegyverét elveszik ilyenkor.

Abban az időben a királynak nevezett tévelygő¹⁾ mit tett, mit nem tett nekik, erőszakoskodott és a várakba behatolt, a kincstárból annyi pénzt vitt el, a mennyi tetszett s hadi felszerelésükből, a mennyi fegyvert és felszerelést megkívánt elvette, némelyeket megölette, másokat megöletni szándékozott. Ezek főemberei közül Székely Mózes nevű főember télen elszökött és a szerdához jött s hódolatát bemutatva oltalmat kért és Erdély elfoglalásának könnyű módját jelezte meg.

Onnan Pécsre jött és ott a tatár khánnal találkozott.²⁾ Én is jelen voltam a khán ő fenségének divánjában. A városban jelenlevő összes mirzák és a khán szolgálói közé számított agák és Áhmed aga kapu-agája, a kinek hivatala a nagyvezírségnek felel meg, továbbá kházinedárja, Abdul Aziz Cselebi, kadi-aszkerje, nisáni agája mind összegyűltek s vele szemközt állottak. Mi helybeliek néhányan azonban ültünk. Sziláhdárja két kezében egy aranyos nyelű tört tartva állott. Székely Mózeset ilyen módon fogadták és kezet csókoltattak vele s a dolgot megbeszélték, azután pedig üdvözölték őt.

Jemidsi Haszán ennek a szerencsés hitetlenek beszédjét jóakarattal fogadta és Erdélyország elfoglalását kezébe vette. Elhatározta, hogy Belgrádból Erdélybe megy, csak-hogy mivel Székesfejérvár a hitetlenek kezében volt, világos dolog, hogy míg Székesfejérvár a hitetlenek kezében van, addig Budán sem lehet senki biztonságban, azért Székesfejérvárra kellett először menni. Mikor pedig Székesfejérvár Isten segítségével ismét iszlám kézbe került, Székesfejérvárról azonnal Erdély felé indultak s Budán a hídon keresztülmenve a pesti mezőre szállottak. Budának élelmikészletét, egyéb hadi felszerelését és őrségét kiegészítették s azután elhatározták az Erdélybe indulást.

A pokolra való hitetlenek Esztergom átellenében Párkány mellett táboroztak és lesték, hogy az iszlám sereg milyen irányban megy. S miként az iszlám seregnek hasonlíthatatlan szokása, hogy reggel és este Allah, Allah kiáltással Istent magasztalja, ők is Jézus nevét kiáltották, a mi alatt Iszát

¹⁾ Bastának erdélyi kegyetlenségeire vonatkozik, melyeket a török író egyenesen Rudolf királynak tulajdonít. K. — Pecsevinek itt közölt és egyéb, Bocskay felkelésével összeköttetésben levő előadását felhasználta már Thury József: *Bocskay István felkelése*. (Századok, 1899. 25. s. köv. l.)

²⁾ A tatár khán ez évben Pécsen telelt. K.

— legyen neki üdvözet! — értik és ágyúikat minden reggel és este elsütötték.

Senki sem találta helyesnek, hogy az ellenséget így mögöttünk és országunk közelében hagyva Erdélybe menjünk, de a szerdár makacsságától el nem tért. Szufi Színán pasa Buda őrizetében básbuggá rendeltetett, Kadizáde Ali pasa volt a budai beglerbég, Kodsza Habil Efendi pedig budai kadi.

Egyik napon ezek valamennyien a szerdárhoz jöttek, sőt mivel Ali pasa Székesfejervárnál egy puskagolyótól találva megsebesült, őt saraglyán hozták és a Divánban a helyére letették. A szokásos üdvözlések után így szóltak: »Mikor a hitetlenek Jézus-ágyúikat a fülünk töve mögött sütögetik el, akkor az iszlám sereggel ellenkező irányban messze távolba menni szörnyű hiba.«

Jemidsi azt felelte: »Hiteles értesülésem van róla, hogy az ellenség csak öt-hatezer hitetlenből áll s ebben az évben nincs is arra erejük, hogy valamely helyet megtámadjanak. Legyetek tehát csak nyugodtak.« Ilyenféle homályos célzással vigasztalta őket.

Ali pasa azonban így válaszolt: »Ez éjszaka a hitetlenektől egy kémem érkezett meg. Régi emberem már, azért megbízható. Ő azt bizonyítja, hogy a hitetlenek táborában negyven nagy ágyú és nyolczvanezernél több ember van. Ha ez a szavam hazugság lenne és távozástok után ők Budát ostrom alá nem vennék, íme! itt van a tábori kadi s foglalja jegyzőkönyvbe e szavamat, az esetben a legkegyetlenebb módon öless meg engem.«

Jemidsi makacs albán volt és makacsságától el nem tért. Ali pasának ezt felelte: »Ez a dolog minálunk általános híresztelés és csupán az a célja, hogy az iszlám seregnek Erdélybe való menetelét késleltesse. Ez évben azonban ők sem várat ostromolni, sem ellenállani nem tudnak.«

A boldogult urunk volt ekkor a rumiliai beglerbég s így szólt: »Ha ez így van, akkor az Istennek kegyelme hozzánk. A hadseregből a gyors és könnyű lovasságot és a portyázásra alkalmas csapatokat add mellém. Három-négy csapatra osztva ezek Fülek és Szécsen váraikon túl a bányavidékre menjenek s a még be nem hódolt tartományt dúlják fel és rabolják ki. Insallah! ez nagyobb szolgálat lesz, mint Erdély elfoglalása.«

Ámde ebbe sem egyezett bele és a következő napon Szolnok felé elindultak.¹⁾

¹⁾ Mindezt részletesen, néhol szinte szószerint előadta Hammer IV. 322., 323. l. a Pecsevit szóról-szóra átírt Naima adatai alapján.

*Buda második ostroma és Pest várának elfoglaltatása
az ellenségtől az 1011. évben.¹⁾*

Gyula mezejére a szálláskészítők megérkeztek és sátorukat felütötték. Az iszlám sereggel együtt megérkezett a szerdár is s mikor éppen megszállóban voltak, segítségkérők jöttek nyomába.

A hitetlenek mikor értesültek róla, hogy az iszlám sereg Erdély felé indult, azonnal eljöttek, Budát ostrom alá vették s hidat vertek és Pestet megrohanták és elfoglalták. A szegényeket, gazdagokat, férfiakat, asszonyokat, gyermekeket megölték. Többen a Duna partján levő nagy toronyba zárkóztak s a budai vitézek egy-két sajkával eljöttek értük s egy-két beglerbéget, néhány előkelőt s több szegény ügyefogyottat is, kik a toronyban voltak, kiszabadítottak és Budára vitték.

Akkor megvolt a zajongók ideje és a hadi népből is a szertelenkedőknek az alkalma. Jemisdzivel túlságosan bántak és nagyon pírongató szókat mondtak neki. Ő maga is megbánta a dolgot. De mi haszna? Arról a helyről vissza kellett térnie s az ötödik állomáshely már Pest mezején volt. Ámde Pest a hitetlenek hatalmában volt s ők a Leány-szigetről²⁾ is hidat készítettek a pesti partra és a szigeten ágyúkat állítottak fel s az iszlám seregnek nem engedték még a Dunához és Budához való közeledést sem. Sok tanácskozás és beszélgetés után végre mi is ágyúkat állítottunk Pest ellen s két-három helyről ostromoltuk azt. A hitetlenek velünk szemben negyven ágyúval támadták Budát, mi pedig tíz ágyúval vívtuk Pestet.

Az ostromlók leghíresebbjei voltak Poiraz Oszmán és Öküzh Mahmud. Ezek is janicsárok gyanánt ostromsánczba mentek s mintha csak más erővel fogtak volna hozzá. Saját szememmel láttam, mikor az ostromsánczból visszajöttek, Murad pasa, Mahmud pasa s a mennyi beglerbég és vezír csak már felállottak előttük s már messziről üdvözölték őket. Még a mi boldogult urunk volt ily dicsőséges ember. Ezeket mindenki magasztalta s mindenki azt mondta róluk: Mily derék vitézek!

Tíz-tizenöt nap multával az iszlám seregben nagy éhség mutatkozott. Hús-huszonkét aranyon árulták a lisztet, az árpát tíz-tizenöt aranyon lehetett csak venni. De még ez hagy-

¹⁾ 1602. jún. 26—1603. jún. 16. K.

²⁾ Leány-sziget = Margit-sziget. K.

ján; csak lett volna annyiért is. A mult esztendőben, mikor a boldogult volt Buda őrzője, az istállóknál sövényből, vesszőfonásból egy erődítményszakaszt ¹⁾ készíttetett és a két istálló között levő nagy kaput elzáratta s a Vizi-kaputól lefelé vezető útig két oldalon sövényfonású töltést készíttetett. Etmeksdizáde és Jemisdsi egymás között nevetve mondogatták: A boszniai Mohammed pasának ez az alkotása Budán. Isten úgy rendelte, hogy még tíz nap sem telt bele s kicsiny és nagy mind belátta, hogy mily nagy szükség van arra. Ha akkor az nincsen, a sajkáknak megállóhelyük sem lett volna s a hadseregtől Budára és Budáról a hadsereghez senki nem mehetett volna és segítséget vinni sem lehetett volna s a szegény pestiek sem szabadultak volna meg és Buda is biztosan elvesz. A felséges Isten sugalmazására készült az és Buda megmenekülésének ez lett az eszközlője.

A hadseregben azonban most már a legnagyobb éhség és szükség lett s mindenki Budáról szerezte be élelmét. Bármennyire tiltották is, azért az nem használt, mert ki a pénzre vágyódott s az élelmet magától is megfogva eladta, ki pedig barátjától kapta. Egyik nap tehát Ali pasa és Hábil kadi s a janicsár aga és más előkelők a szerdárhoz jöttek s így szóltak: »A ti segítségekről most már lemondunk. Ha még tíz napig itt időztök, Budának élelmi készletét tökéletesen elfogyasztjátok. Küldjétek azért Mohammed pasát hozzánk a várba s ha lehetséges, egy csapat katonát is adjatok melléje s azután Budát a világok ura Istenének oltalmába ajánljátok és menjetek el.« Az egész katonaság is helyeselte e szavakat.

A boldogult erre azt mondá: »Két esztendeje immár folyton itt vagyok, örökösemet néhányszor elmulasztottam, talán elhanyagoltam, de az itt tartózkodó testvéreim közül ha valamelyiknek a szolgálatában valami nehezére esik, azonnal parancsoljon velem, hogy szolgálatára legyek.« A budaiak annyira háladatosak voltak, hogy ismételten kezét s lábát csókolták. Jemisdsi is azt mondá neki: »Testvérem!« — s majd a nyakába borult, majd a szakállát csókolta — »én a te értékedet nem tudtam. Isten büntesse meg a rágalmozókat«. S annyira hízelt neki, hogy az túlságos volt.

Én szegény szolgál, mivel gyengélkedtem, meg az erszényem is üres volt, engedélyt kaptam a távozásra és Pécsre mentem.

¹⁾ Erről az istállók melletti erődítményszakaszról megemlékezik Evlia Cselebi is (*Evlia Cselebi magyarországi utazásai* I. köt. 245. lap) s azt Ákhor-kapu vagyis Istálló-kapu erődítményszakaszának néven említi. Pecsevi is, Evlia is a *bölme* szót használják, melyre az erődítményszakasz kifejezést legalkalmasabbnak találtam. K.

Mikor a boldogult a sajkába ült, Jemisdsi gyalog ment előtte a Duna partjái. Mikor Budára bement, a katonaság éjjélkor felkelt s a kikötőnél várta. Mihelyt a várban volt, hajnalban ötszáz válogatott vitézt az Ova-kapu környékén a Kesislik-útra küldött, a hol mindig egy-két hitetlen csapat állomásozott. Midőn a hitharczosok odaérkeztek, az átkozottakat megszalasztották s igen sok hitetlent elpusztítottak és fejüket levágták, néhányat pedig élve fogtak el. A Bécsi-kapuhoz is a legjava vitéz gyalogságot rendelt, hogy az ostromsánczokat támadják meg és hányják szét. A hitetlenek ezeknek sem tudtak ellentállni s megszaladtak, csak hogy elérték őket s annyi hitetlent megöltek, hogy száma nincs. Még Hábil efendi is, a ki már nyolczvan évet túlhaladott öreg ember volt, a harczosok buzdítása végett maga kiment és saját kezével megölt egy hitetlent.

Azonközben az esőzések is megeredtek s a hitetlenek reményeiket veszítve, Buda alól elvonultak.¹⁾

A tatár khán megérkezése és Pécssett telelése az 1012. évben.²⁾

A szerdár a pesti mezőről elindult s nagyon iparkodott, hogy minél előbb Belgrádba érjen. A péterváradhi hídhöz érkezve sem éjjele, sem nappala nem volt, mivel az egész katonaság zsákmányolni ment. Mikor a szerémi síkságra értek, nagy sereg katonát láttak velük szembe jönni. Gázi Geráj khán volt az ellenségtörő tatár sereggel.

Találkozott a szerdárral s mind a ketten egy vonalban tartották a kantárszárat és a kengyelt. A khán a szerdárral Belgrádba ment és ott mint vendég Etmekdsi-záde palotájába szállott s a míg Belgrádban tartózkodott, majd a szerdár palotájában, majd Etmekdsi-záde házában töltötte kíséretével az éjet s elbeszélgettek. Téli szállásul neki Pécs, a tatár seregnek pedig Szigetvár, Koppán, Mohács, Simontornya és a Dráva folyón túl lévő egyéb helyek rendeltettek ki és kit falukon, kit városokban és várakban helyeztek el.

A khán a telet Pécssett töltötte el. Majdnem mindennap ellátogattunk hozzá, időnkint pedig együtt elmentünk sétálgatásra, vadászatra. Többnyire írogatással s egyéb szép fog-

¹⁾ Hasonlóképen majdnem szószerint megtalálható Naima után Hammernél, IV. 323—325. l.

²⁾ 1603. K.

lalkozással töltöttük az időt. Engem, szegényt, különösen a tálik írásmódra buzdított s a toll metszésének módjára s az írás némely szabályaira tanított. A jó magot azonban nagyon terméketlen talajra szórta! A bagdádi Fuzulinak »Benk u báde« költeményét utánózva »Káve u báde« czímen ¹⁾ írt egy verses füzetet. »Pécsett ennyi hasznunk volt«, mon-dotta.²⁾

Utóbb, mikor a boldogult Mohammed pasa urunk Magyar-országba önálló szerdárnak neveztetett ki, Iszkender kehá-jával, a lovassággal és a záimokkal elébe mentünk és őt Pécsre hívtuk. Pesten, Dsánkurtaránban a hitetleneket meg-fékezte s Buda mezején még madarat sem engedett átrepülni. A boldogult azután Pécsre jött és szegény házamban vendé-gem lett.

A khán ő fensége Horvátországba ment portyázásra, a dolog azonban nem ment kedve szerint és zsákmányt nem szerezhett. A portyázásból visszatérve, tizenöt napra meg-állapodott. A boldogult kedvéért szegény házamba néhány-szor ő is eljött. Tehetségünk szerint megvendégeltük őket. S mind ő fensége részéről, mind pedig az ő részéről sokféle leereszkedő nyájasságban és kegyelemben részesültem. A fel-séges Isten sülyeszse mind a kettőt irgalmasságába és az Éden kertjével örvendeztesse meg őket! Végzett harczaik jutalmát adja meg nekik!

*A boldogult Lala Mohammed pasa szerdársága az
1011. évben.³⁾*

Jemisdsi Haszán pasa Konstantinápolyban a nagyvezír-ség ügyeivel elfoglalva lévén, a boldogultat maga helyébe az iszlám sereg szerdárjává neveztetette ki. A boldogult akkor Budán tartózkodott s az iszlám harcosokkal együtt volt és Budát az ellenségtől megszabadította. Azután Budáról elindul-ván, Pécsett a khán ő fenségével találkozott, miként azt a khánról szóló sorokban megírtuk. Onnan Belgrádba ment s a hadsereg felszerelését és készleteit kiegészítette s azután a végek felé indult.

¹⁾ Fuzuli perzsa költő volt. Benk u báde = Az ópium és a bor, Fuzulinak a keletieknél híres verses műve. Káve u báde = a kávé és a bor. K.

²⁾ Az egész anekdotát elmondta Naima után Hammer IV. 325. l.

³⁾ 1602. jún. 26—1603. jún. 16-ig. K.

A tatár khán visszatérésének felemlítése.

A boldogult engem Szegszárd nevű állomáshelyről a khánhoz küldött. A siklósi járásban a Dráva folyó partján találtam őt a tatár sereggel s a boldogultnak levelét átadtam neki.

Sokféle kegyelemben és szíves figyelemben részesültem tőle. A levél tartalma a birodalom ügyeire és az iszlám sereggel való találkozásra vonatkozott. Késedelem nélkül azt válaszolta: »Legközelebb megyünk«, de azután Dseláli állapotáról kérdezősködött.¹⁾

A katonaság átmenetele a szigetre; Dervis pasa vértanúsága; a többi iszlám csapatok megfutamodása.

Arról a helyről²⁾ elindulván, Hamzabég mezején szállottak meg. A hitetlenek hitvány táborra, mivel Pest a birtokukban volt, a város alsó részén foglalt állást és Csepel-szigetre hidat vertek. Mikor látták, hogy az iszlám sereg letelepszik, azonnal néhány ágyút és zár buzánt hoztak elő és annyira ágyúztak a seregünkre, hogy senkit mozdulni sem engedtek. E miatt többnyire gödröket ástak maguknak rejtőzködési helyül s ott sokat és ismételten tanácskoztak, de semmiféle czélszerű megállapodásra nem tudtak jönni.

Némelyek azt mondták: »A legjava lovasságunkat küldjük portyázásra.« Ez ellen azonban azt vetették: »Ha a java katonaságunk elmegy, a hitetlenek két óra alatt hidat vernek és ellenünk jönnek. Ki áll majd akkor nekik ellent? « Azért ezt nem találták czélszerűnek.

»Valamennyien induljunk s menjünk«, mondták mások. »Ámde Budára az élelmiszer szállítását és hajóink kirakodását hogyan halaszszuk el?« — felelték nekik, azért ezt sem látták czélszerűnek. »Oszdassék szét az élelmi készlet a szekerek, tevék és a katonák között s így vitessék Budára, azután menjünk szerteszét. Ez alkalommal Buda átellenében állít-

¹⁾ Hosszan leírja azután, hogy a tatár khán nem csatlakozott a szerdár seregéhez, hanem visszament Krímiába, mivel attól félt, hogy távolléte alatt valamelyik testvére elfoglalja a kháni trónt. Dseláli Deli Haszán, kiról a khán kérdezősködött, boszniai beglerbég volt s azelőtt Kis-Ázsiában tartózkodott és a khán testvéreivel igen bizalmas viszonyban volt, ezért félt tőle a khán. K. — V. ö. Hammer IV. 337. l. Naima és Pecsevi alapján.

²⁾ T. i. Szekszárdról. K.

suk fel táborunkat, mint mikor Jemisdsi az erdélyi hadjáratra ment» — »Hogyan lehetséges ez?» — felelték mások. Szóval, százféle tervet is gondoltak ki, de egyik sem látszott célszerűnek.

Végre azt mondták: »Mi is készítsünk hidat a szigetre és menjünk a hitetlenek sánczai ellen. Isten segítségével elfoglaljuk azokat s az élelmiszereket hozó hajók odaérkezvén, nyugodtan Budára szállítjuk azokat, vagy pedig a hitetlenek odajönnek s küzdelem lesz. A hogy a felséges Isten rendeli, a szerint leszen«. S azonnal hozzá is fogtak.

»Este a bölükökből egy csapat puskás s az emírek és beglerbégek szegbánjai közül háromezer szegbán menjenek át és reggelig a bástya végett rendezkedjenek és köröskörül árkot vágjanak«, így szólt a parancsolat s egy építőmester is adatott hozzájuk. Ekkor a janicsárok agája, Szefer aga jött s így szólt: »Három-négyezer embert már mi is kirendeltünk.« És senkinek nem volt bátorsága azt mondani: »A janicsárok ne menjenek át, a janicsárok nem szükségesek«; sőt azt mondták: »A janicsárok nélkül ez a dolog megtörténhetnék-e?« Mindenki félt azt mondani, hogy a janicsárok nem szükségesek, azért azt mondták nekik: »Jó, menjenek.« Ekkor a janicsárok elkezdtek az átmenést. »Kik lesznek a mi társaink s kik jönnek utánunk? — kérdezték. — Legalább tíz-tizenötezer lovas szükséges«, mondták. »Az a szándékunk, — válaszolták nekik — hogy a gyalogság sánczokba menjen, ágyúval és puskával harcoljon s azonközben a híd is elkészül és a lovasság majd átmegy.« Ebben sem nyugodtak meg, hanem azt mondták: »Okvetetlen lovasság kell.«

A boldogultnak unokaöccse, Szárkhos Ibráhim pasa, küszkendili bég volt ekkor. »Őt básbuggá tesszük s oda küldjük«, mondá nekik, de ebbe sem egyeztek bele. »Murád pasa, rumiliai beglerbég jöjjön át az egész rumiliai sereggel«, felelték ők. Utoljára Dervis pasát rendelték ki, mivel ő éppen böszniai hivatalából letéve volt.

Mikor egyik embert elküldötték érte, ő arra a helyre jött, a hol a hidat építették. »Szörnyű nagy hiba volt ez — mondá — és végtelenül téves intézkedés.« A boldogult azt felelte: »Én is tudom, hogy szörnyű hiba a lovasságot átküldeni, de kényszerítve vagyok«. Ebben az időben a janicsárok sokat lázongtak s félni kellett, hogy úgy tesznek, mint Jemisdsivel Isztambulban.¹⁾ »Mivel azonban te félsz — úgy-

¹⁾ Konstantinápolyban a lázadók ostrom alá vették a nagyvezír lakását s e lázongásoknak a vége Jemisdsi Haszán nagyvezír megöletése lett. K.

mond — és ezt az ügyet baljóslatúnak tartod, tehát ne menj.« S ezt egész barátságosan mondta neki és megvigasztalta. Dervis pasa pedig azt válaszolá: »Alláhra mondom, meghalni az csak annyi előttem, mint egy pohár vizet kiinni. Életemmel, halálommal én nem törődöm, a mivel törődöm, az csak a szultánság becsülete és az iszlám tekintélye«. Szóval, négyötezer lovas és talán tízezernél több gyalogos átment.

A boldogulat ekkor oly mély álom lepte meg, hogy ülőhelyéből még a fejét sem tudta felemelni és szemeit sem tudta felnyitni, bármennyit szóltak is hozzá. Valamennyien, a hozzátartozói és környezete mind elcsodálkoztak ezen.

Eppen éjfél volt, mikor az építőmester is átment. A bástya készítéséhez azonban egyetlen káró nem volt s az árok végett egy kapavágást nem tettek. Mikor Dseláli embereinek¹⁾ ezt szóvá tette, így feleltek: »Mi odaát annyit harczoltunk, de sehol mi árkot nem ástunk, sem pedig karókat nem tűzdelünk le s azt most sem tesszük«. A janicsárok is csak úgy dolgoztak, mintha mindegyik a sírját ásta volna maga számára s a többi ezredek népe is a janicsárokhoz alkalmazkodott. A reggel is közeledett már. »Hogyan leszünk most már?« — kérdé. »Azonnal tegyenek jelentést a janicsár agának és Dseláli pasához is menjen egy ember«, mondá. A míg a küldöttek elmentek, meg is reggeledett.

Mi az átelleni partról úgy láttuk, mintha egy-két temető lett volna ott; a kik átmentek, mintha egyenként állottak, vagy pedig egy helyen lesben ültek volna, csapataikat azonban nem szedték össze. Azután egyenként, kettenként, ötenként, tizenként a hitetlenek sánczaihoz mentek. A sánczokon kívül talált egy-két hitelent elfogták s mint nyelveket elhózták; néhányat levágtak. Ez oldalról a híd befejezésén nagyon iparkodtak ugyan, de nem végezhatték be.

Déltájban egyszerre csak megmozdult a hitetlenek serege s a mi harczosaink is ott a mezőn egyenként gyülekeztek. Az átkozottak ágyúval, puskával lövöldözve, disznócsorda gyanánt jöttek. A magyar lovasság a mi lovasságunk ellen támadott. A sánczokban lévő néhány ezer ember erősen megállott, de néhány ezeren, ki lovon, ki gyalog, a Dunának mentek és sokan befultak, többeket azonban a mi sajkáink megmentettek. A sánczokban három-négy órán át nagy csatát

¹⁾ Dseláli Deli Haszán pasa emberei. Dseláli (lázdó), deli (bolond) csúfneveket Haszán pasa Kis-Ázsiában kapta még, midőn csapataival ott zavarokat okozott. K.

vívtak és igen sok hitetlent megöltek. Az innenső partról lőtt ágyúk és pusák is sok hitetlent a pokol mélységére menesztettek. Végre lovas csapataink ezen a helyen levegőhöz jutottak. Azon a helyen Dervis pasa tíz apródjával hosszúra ideig szemben állt a hitetlenekkel s a futamodókat magához vonta. Sokan azonban nem voltak segítségére, s midőn apródjaival a hitetlenek egyik nagy csapatával összeütközött, azonnal vértanu lett. Allah irgalmazzon neki!

Némelyek azt mondják, hogy Dseláli gonosz népei a megöletéstől és a vértanuságtól menekülve futottak el s ezek közül hat-hétezer ember a hitetlenek kardjától megszabadva, Boszniába és Temesvárra ment. Az iszlám nép azonban ezeket semmire sem becsülte és sokat bántalmazta.¹⁾

Utoljára a hitetlenek Pestre húzódtak vissza s midőn a hídon átmentek, akkor is csatározás volt. Kászim napja is már elérkezett, azért Murad pasa a rumiliai ejálettel Budára rendeltetett, mi pedig Belgrádba mentünk.²⁾

I. Áhmed szultán uralkodása.

(1603—1617.)

A szerdár Esztergom várát ostrom alá fogta, de hódítás nélkül tért vissza.

A nagyvezírség az 1013. évben ³⁾ a boldogult urunkra, Mohammed pasára ruháztatott.

Ő késedelem nélkül ostrom alá fogta Esztergomot s az iszlám sereggel együtt semmit el nem mulasztott, hogy azt elfoglalja és meghódítsa, ámde a hitetlenek tábora a várral szemközt, Dsigerdelen nevű helyen tartózkodott és a Duna folyón két helyen hidat készítettek és szakadatlanul mentek a csapatok egymásután a várba.

Ebben az időben Nakkas pasa volt a janicsárok agája s mivel gyáva, félénk, becsstelen ember volt, egyik nap nem

¹⁾ Pecsevi kinyomatott példányaiban a korrektor gondatlansága folytán néhány teljesen értelmetlen sor van itt, azért a kéziratos példányokat kellett megtekintennem. K.

²⁾ Az egész hosszadalmas előadás zavaros volta úglátszik onnan származik, hogy ez a Pest ellen folytatott hadműködés a fővezér, Lala Mohammed pasa határozott kudarczával végződött, a mit persze Pecsevi nem szívesen ismer el. Használható adatait kiszedte már Hammer IV. 336—337. l.

³⁾ 1604. Kr. u. K.

ment ostromsánczba és nem állott meg helyén.¹⁾ Végre azt a tervet fogadták el, a mely annakelőtte Ibráhim pasa szerdársága idején felmerült s a tatár khán, a mir-mirán, a dicső emírek s az egész iszlám sereg helyeselte, mely szerint Egert, mely Budától távol esik, s az iszlám birodalomra se kára, se haszna nincs, Esztergomért elcserélik. E végett Ibráhim pasa ketkhudája, Murad pasa vezír, a tatár khán nagyvezírének nevezett Áhmed aga és Habil efendi budai kadi a hitetlenek táborába mentek s ezen terv szerint a béke megkötését mind a két fél helyeselte. Békekötés azonban mégsem lett, sőt a boldogult urunk is az ellenkező részre hajlott.

Ez alkalommal a németek hercegei, nagyjai, emirjei a békét ily módon elfogadták s azt megkötni szándékoztak és e végett tíz aranylánczos gróf és herceg néven ismert főember a boldogult nagyvezír sátorába jött s az előadott módon a békében megállapodtak, a jegyzőkönyvet, okmányokat és jelentéseket megírták.

E levelekkel engem, szegény szolgát, Konstantinápolyba küldöttek. Szárikdsi Musztafa pasa volt akkor a kajmakám, a ki odaérkezésemkor a levelet elolvasta s azt mondá: »A seikh-ül-iszlám ő magasságánál voltál-e? A jelentést a padissh ő felségének átadtad-e?«

»Nem«, mondám.

»Tehát menj a seikh-ül-iszlámhoz, azután jöjj vissza.«

Szánullah efendi a boldogult pasával való atyafiságát bebizonyította és atyafiságos szeretetét kimutatta. A levelet felnyitotta s mialatt egész addig a helyig olvasta, egyetlen hangot sem szólt; mikor ahhoz a helyhez ért, szinte hihetetlennek tartva, azt mondá: »Isztráfrulláh! isztráfrulláh! ugyan miféle dolog lenne ez? Egerben nincs-e dsámi? Nem imádkoznak-e? Isten mentsen ilyen véleményt elfogadni, ilyen szót kimondani, sőt csak gondolni is!«

»Először Ibráhim pasának és a tatár khánnak terve volt az s akkor a hitetlenek vonakodtak hozzájárulni, de most beleegyeztek. Atyádfiát, a pasát, a dologról nem értesítették, de ha most ellenkeznék és valamennyinek ellenére járna el, azt mondanák, hogy azért nem akar a dolog után nézni,

¹⁾ Kjátib Cselebi némileg körülményesebben írja meg a dolgot. Szerinte: »Dsemazi-ül-evvel 24-én ostrom alá vették és minden oldalról ágyúzni kezdték a várat, az idő azonban már télfelé közeledett s a hidegség és esőzés miatt lehetetlen volt az ostromsánczokban maradni. Azonkívül Esztergom ostromának valódi célja nem is az volt, hogy azt elfoglalják, hanem csak az, hogy az ellenségnek bátorságukat és erejüket mutassák, ezért a katonaság nem is fogott egész szívvel a munkához.« Fezlike I. 247. l. K.

nehogy a szerdárságtól és az adományoktól megváljon. A pasa e miatt kényszerítve volt. Ő azonban Ibráhim pasa idejében sem egyezett bele,» mondám.

»Azok is haszontalanságot beszéltek s ti is hiába beszéltek. Mondjon, a ki a mit akar, de ti ezt a szót ki ne mondjátok. Az iszlám vitézség nincs-e meg? Mohammednek — üdvözet neki — csodatételei nem örökkétartók-e? Csak ez az Esztergom-e az, melyet a hitetlenektől el kell vennünk? Allah rendeletéből még várakat veszünk el s a hitetleneknek még mi mindent teszünk. Óvakodjál tehát még ezt a szót megismételni!«, — szólt hozzám szigorúan.

Erre én sem a jelentést nem adtam át, sem pedig a többi leveleket nem kézbesítettem, hanem a kajmakámtól és tőle egy-egy levelet bevén át, visszatértem.

Visszaérkezésemtől a szerémi síkságon találkoztam a boldogulttal és röviden elbeszéltem neki a dolgot. Azt hittem, nem is engedi elmondani. »Mi e szavainknak szégyenét halálig viseljük, — úgymond — de mit tegyünk? Egy bátor-talan hadsereg rimánkódásától nem tudtunk megszabadulni. A felséges Isten legyen kegyes a seikh-ül-iszlámhoz, atyjához és nagyatyjához!« S kifogyhatatlan áldó szavakat mondott rá. Azután Bocskay felkelését kezdte csekélységemnek elbeszélni. Mivel nagyon örvendett neki, azt mondám: »Uram! te bízol-e benne? hogy mi is remélhessünk.« — »Ebben egyáltalán ne kételkedjél. Insallah! legközelebb már meglátod az eredményeket.«

Az erdélyi főurak közül Bocskay István felkelése az 1013. évben.¹⁾

Tudva legyen, hogy a hitetlen németek a magyar népet régtől fogva legyalázzák. A magyar főurak, a várakat és tartományokat birtokló nagyok még a legalsóbb rendű németek szemében is alábbvalók és megvetettebbek a rájáknál. Ha az úton összetalálkoznak, minden ok nélkül rájuk zörgetnek, hogy az útról térjenek le s ha véletlenül utolériük őket, gallérjuknál fogva megragadják és leköpdösik, a mi igazán lealázás és meggyalázás. Ennek pedig az oka az, hogy a magyarok a

¹⁾ 1604. június 3—1605 május 23-ig. Ezt a részt Thury is lefordította a Századok XXXIII. évfolyamában, de csupán kivonatossan és szabadon. Itt a török szöveget, mint mindenütt, a hol magyar eseményekről szól, egész terjedelmében és az eredetinek megfelelően fordítom le. K.

régebbi időben többször felkeltek s a német népnek és tartományának sok kárt okoztak. Most tehát a tévelygő császár és király alkalmat találván, Erdélyország legnagyobb részét hatalmába kerítette, váraiba német őrseget rendelt s folytatta a régóta megszokott lealázást.

Abban az időben Bocskaynak egy foglya volt, a ki Bocskayhoz való viszonyánál fogva *Bocskay emírje* néven volt ismeretes és kegyes, ájtatos, istenfélő ember volt. Midőn ezzel a kertjét munkáltatta, beszélgetés közben mondta neki, hogy a németek erőszakosságával szemben tehetetlen. Az emír pedig ezt válaszolta: »Küldj el engem a szerdárhoz és kezeskedem róla, hogy az összes muszulmán harcosokat segítségére hozom és téged Erdély királyává tétetlek.«

Kedvére való szavakat mondott ugyan, de mivel egy évvel előbb, mikor Erdélyben úgy nyilatkozott, hogy most van alkalom a felkelésre, a piszkos császárnak feljelentették s egy ideig fogságot szenvedett és vizsgálatot indítottak ellene, csak hogy semmi sem derült ki róla világosan és ismét szabadon bocsátották, ezért így válaszolt az emírnek: »Erdély lakói keresztény valláson vannak s azok nem hajtanak fejet a töröknek. Nem lehetséges.« Mire az emír azt mondá: »Hát Szulejmán szultán idejében miért hajtottak fejet? S az ő uralkodása idején semmi bajuk sem történt.« Mind a két részről történő hosszabb vitatkozás és ellenmondás s többféle oknak és mentegetőzésnek felemlítése után végre elküldötte az emírt a szerdárhoz. Diák Mehemed pasa ez időben Bektás pasa tolmácsa volt s ő vezette az emírt a vezír elé. Ők hárman egy-két napig visszavonulva tanácskoztak s azután az emírt visszaküldötték. Szóval, az emír háromszor-négyszer jött, meg visszament. Mikor én visszaérkeztem Isztambulból, Bocskay már felkelt és a Tisza folyó két oldalán a tévelygő király birtokában volt várakat hatalmába kerítette s levelet küldött, hogy az iszlám néptől segítséget kérjen. Ámde az átkozott német, mielőtt az iszlám sereg megérkezett volna, Bastaji György¹⁾ nevű piszkos vezérét német katonasággal ellene küldötte s ez seregét megverte és őt magát is megsebezte.²⁾

¹⁾ باشتای کورک (Bastaji György). K.

²⁾ Basta a hajdúkat előbb az oszgyáni csatában, azután 1604 november 28-án Edelenynél verte meg. K. — Pecsevinek Bocskay dolgait illető adatai rendkívül hiányosak, minek oka részben az, hogy ekkor nem volt a hadseregnél. Így pl. nem tudja, hogy az edelenyi csatában a hajdúkkal együtt már törökök is résztvettek. Bocskay fölkelésének hadtörténetét — a nyugati kútfők nem tökéletes felhasználásával megírta Rónai Horváth Jenő: *Bocskay István*

Azután a szerdár bizonyos számú tatárt és a temesvári ejálet katonaságát küldötte segítségére s így Bocskay a felséges Isten kegyelméből erőhöz jutván, az említett Bastaji Györgyöt német katonaságával együtt összetörte, megfutamította s a király birtokában lévő néhány falut és kerületet elpusztított és az iszlám sereget temérdek zsákmánnyal bocsátotta el. A boldogult nagyvezír¹⁾ megígérte neki, hogy őt megkoronáztatva, egész Magyarország királyává teszi s egymásnak kölcsönösen szerződéslevelet adtak. A boldogult azon a télen a boldogság küszöbéhez menvén, a tényállást a néhai Áhmed szultánnak előterjesztette s egy értékes koronát készíttetett, melynek aranya körülbelül hármezer aranyból állott s ugyanannyi értékű drágakövekkel volt díszítve.

Midőn Esztergom elfoglalása után Budára jöttek, Pest átellenében nagy sátorokat ütöttek fel s nagy vendégséget rendeztek. Esztergom elfoglalásának örömhírével én akkor Isztambulba mentem s így nem voltam ott jelen. Tízezer magyar katonával és az összes előkelőkkel jött oda és a megboldogulttal találkozott. A boldogult ezután fejére tette neki a koronát, egy drágaköves kardot kötött a derekára és a padisah részéről császári zászlóval ajándékozta meg. S ott szóbelileg minden dolgot megbeszéltek és erős szerződést és szövetséget kötöttek.

A felséges Isten kegyelméből ezután a német szerencsésének csillaga alászállott, sőt végképp letűnt, mert bármibe kezdett, semmi sem sikerült neki. Talán ha a boldogult a következő esztendőben szerdári minőségben Bocskayval együtt ismét hadat viselt volna, a németnek gyalázatosságtól piszkos testét talán végképp eltörülték volna a föld színéről. Azonban ez nem volt az Örökkévaló végzésében. Ez a terv és szándék nem valósulhatott meg. Annyi azonban valóság, hogy ez a mostani békekötés is Bocskay felkelésének egyik eredménye.²⁾

háborúja Rudolf ellen. (Hadtört. Közl. 1892. 569. s köv. l.) Pecsevinnek ezen részeit lefordította már Thury József id. h., Bocskay koronájáról szóló előadását feldolgozta Thallóczy Lajos az Archaeol. Értesítő 1884. évfolyamában, Pecsevi illető sorainak facsimiléje ugyanott és a Szilágyi-féle Mill. történet V. kötete 605. lapján látható.

¹⁾ Lala Mohammed pasa. Ugyanez értendő a továbbiakban a »boldogult« alatt is. *K.*

²⁾ Valószínűleg a szónyi béke 1642 március 19-iki megújítása, a melyről később is meglelégedéssel tesz Pecsevi említést. *K.* — V. ö. Pecsevi életrajzát Thurytól. Századok, 1892. 478. l.

Esztergom vára elfoglalása az 1014. évi Dsemádi-ülvvel hó 20-án, keddi napon.¹⁾

Az említett évben a győzelmes szerdár az iszlám sereggel Buda felé indult. Mivel az előző évben Esztergom várának falaihoz még csak közelíteni sem lehetett, Esztergom várának erősségétől mindenki félt s annak elfoglalását lehetetlennek tartották. Hamza-bég-Szerájnak¹⁾ innenső részéről Sóskút völgyébe szállott s ott az összes emírek, fő mirmiránok, a hadi nép választottjai, a bölükök és janicsárok öregjei tanácskozásra gyűltek össze s mivel bizonyos dolog volt, hogy ha Esztergom ellen indulnak, a vár elfoglalásánál a legnagyobb nehézségre találnak, azért azt határozták, hogy ez áldott esztendőben a városok feldúlására s a hitetlenek meggyötrésére indulnak s Bécs felé menve, azon vidékek városait, falvait és az egész tájéket kirabolják, felprédálják, a mi a hitetlenek felett teljes győzelem és a hit ellenségeire mért csapás lesz. Ámde Báki pasa, a ki a császári hadsereg defterdárja volt közép-defterdári ranggal, továbbá a császári hadsereg kadija, a néhai Voldánzáde, nem hajlottak erre a véleményre, hanem azt mondták: »Tegyük fel, hogy a hitetlenek országát kiraboltuk és felprédáltuk. De mi marad meg ebből a mi birtokunkban, mi hasznunk lesz nekünk ebből?« Ámde a többiek ellenkeztek velük s előbbrevalónak tartották a portyázásra menetelt.

Másnap arról az állomáshelyről elindultak és Zsámbék felé mentek. Csekélységem és a nagyvezír ketkhudája, Abdi kehája egy kis távolságra előrementünk a győzelmes hadsereg előtt és Zsámbékhoz közel egy elpusztult falut találunk. A janicsárok néhány kocsija eltörött s így az utánuk jövők azon a helyen összetorlódtak és mivel némelyik azon a helyen a szabad járás-kelésben akadályozva volt, a másik

¹⁾ Hamzabég-Szeráji, vagyis Hamzabég palotája, a mai Érd, a melyet Evlia Cselebi Hamzabég-palánka néven említ: *Evlia Cselebi magyarországi utazásai*. I. 213. l. K. — Esztergom 1605. október 3-án adta meg magát Lala Mohammednek. V. ö. Rónai Horváth Jenő id. értekezését, 626. l. továbbá Gömöry: *Hadtörvényszéki ítélet az Esztergomot 1605-ben áruló módon átadott császári tisztek és legénység fölött*, (Hadtört. Közl. 1893. 143. l.) — Pecsevi személyes élményeit kivonatossan elmondta Thury József id. h., a hol ő téved, mikor Pecsevi munkájának lapszámára is való hivatkozással azt állítja, hogy Pecsevi Esztergom elfoglalása után *jelen volt* a Rákos mezején Bocskaynak megkoronázásánál (407—408. l.), holott a fönnebbi szövegben Pecsevi világosan az ellenkezőt állítja és konstantinápolyi utazása miatt nem is lett volna lehetséges, hogy ott legyen.

pedig kocsija kijavíttatása miatt a társaitól messze elmaradt, azért ezek a nyelvükre jövő mindenféle illetlen szókat mondtak. »Ennyi kocsival és podgyászszal kell-e portyázásra menni? Nem látott és nem ismert hegyeken, völgyeken kell-e keresztülmenni?« — mondák. Ámde ezek a szavak olyan nyelven folytak, hogy a teremtőt, a felséges Alláht keverték bele.

Ekkor a szerdár sátorába mentünk, ő is épp akkor jött s leült. Abdi pasa kezdte meg a beszédet, mondván: »Hibát követtünk el azzal, hogy portyázásra indultunk. Már ezen a helyen is, a hol még járni és a kocsikat egymáshoz kapcsolni lehet, ennyi szót hallottunk. Hát majd mikor még a hitetlenek országában annyi meredek átjárón, köves helyen és hegyes vidéken kell átmenni és eddig még nem látott mocsarakon, posványokon mit kell még kiállani? S mit feleljünk majd ennek a népnek? Báki pasa és Voldánzáde tervét kell nekünk követnünk.« A boldogult is azt mondta: »Ez a helyes beszéd.«

Erre a toposi-basit, dsebedsi-basit, az akindsikat az ágyúkat vontatására készen levő bivalyokkal Budára küldötték, hogy onnan ágyúkat hozzanak, maguk pedig az iszlám sereggel Esztergom mezejére szállottak. Esztergomot mindjárt ostrom alá fogták. Tepedelennél¹⁾ a hitetlenek nagy bástyát készítettek s még három bástyát a Dunáig menve létesítettek és ezeket nagy árkokkal csatolták egymáshoz. Mint-hogy így lehetetlen volt a várhoz közelíteni, azért ezeket kezdték először vívni. Tíz napig erősen vívták s végre a tizedik napon parancsot kaptak a rohamra. Estétől reggelig az iszlám sereg ostromsánczokba gyülekezett. A parancsolat úgy szólt, hogy mihelyt kivirrad, három ágyút egyszerre elsüssenek s a hitharczosok az egekig felható Allah! Allah! kiáltással hirtelen támadjanak és kíméletet nem ismerő kardjukkal az ellenséget piros vérrel borítsák el. A felséges Isten segítségül jött, mivel az összes kellékek és hadiszerek idején megérkeztek, hajnalban pedig köd borította el a föld színét s az iszlám harczosok azonnal Tepedelen felé mentek. A mint Tepedelenre felmentek, abba be is mentek, mivel a hitetlenek a gondatlanság álmából még szemüket sem nyitották fel s nem is vették észre, hogy az iszlám sereg bejött. A hitharczosok egyszerre kardot rántottak s az ott levő hitetleneket mind kardra hányták s talán egyetlen ember sem szabadult

¹⁾ Tepedelen = Szent-Tamáshegy, a hol szintén erődítményt készítettek a miénk az idő alatt, míg Esztergom keresztény kézben volt 1595—1605. K.

meg. A vár parancsnoka, a gróf¹⁾ azon a helyen átkozódott s hogy a künn levő hitetleneket bátorítsa, maga is kijött és azon éjszaka ott is maradt. Ott volt a pokolba vezető út, azért el is mentek a pokolba.

A többi bátyák sorsa is ugyanez lett. Az ott talált hitetleneket mind összetörték s talán négyezer hitetlen piszkos hullája maradt a csatatéren. Ez is Isten kegyelme volt, hogy ennyi gonosz hitetlen egyszerre a megsemmisülés porába hullott, különösen pedig, hogy átkozott főnökük is semmivé lett s ez okból a bennmaradt átkozottakat félelem és gyengeség szállta meg. Tíz napig még éjjel-nappal viaskodtak s a tizenegyedik napon ismét rohamot parancsoltak.

E győzelmes hadjáratban a felséges Isten segítsége nyilvánvaló volt, mert a leggyengébb, legerőtlenebb muszulmán is mintha egy-egy oroszánerejű és Rusztem bátorságú hőssé változott volna át. Más időben mindig sok vesződtséget okozott a hadsereget rohamra hajtani s előléptetést és ígéretekkel kellett adni: most pedig, mikor este azt mondták, hogy roham lesz, reggelre a táborban már ember sem maradt. Némelyek a vitézeket harczra buzdítva, hadi énekeket és dalokat énekeltek, mások hárfájukat, kobozukat pengették, némelyek pedig tehidet és tehilt hangoztatva járkáltak s különös vágyódás, lelkesedés és csodálatos öröm és vígság volt úgyannyira, hogy a kik ezt látták és a hadsereg előbbi állapotát ismerték, mind elbámultak rajta. Reggelig annyi ember gyülekezett össze, hogy a táborban úgyszólván ember sem maradt.

Reggel a szokásos ágyúlövéseket megtették s a zászlótartók zászlóikat kezükbe vévén, az iszlám harczosok Allah! Allah! kiáltással egymásután sorakoztak. Ámde a várba vezető rés oly keskeny volt, hogy csak egy ember mehetett be rajta s az átkozottak az elől jövőket visszaverték. Néhányszor ily módon rohamot intéztek, de alkalom hiányában be nem mehettek. Ez idő alatt néhány ember a vértanúság méltóságára emelkedett. Dél-tájáig ilyen módon folyt a dolog. Ezután a nagyvezír csekélységemet Tirnákdí Haszán pasa testvéréhez, Huszein aga, janicsár ágához, a ki cserkesz származású bátor vitéz volt, küldötte és ezt az izenetet adatta át: »A hitharczosokat buzdítsa fel s bármit ígérsz és bármit adsz nekik, csak add meg, de a hitharczosok vissza ne forduljanak, mert ha egyszer kardot rántva visszafordulnak,

¹⁾ Öttingen Vilmos gróf volt az esztergomi parancsnok, ki Esztergom-Vízváros elfoglalásánál október 1-én szintén elesett a harczolók között. K.

nehéz lesz őket újra előre hajtani.« Megmondtam nekik a nagyvezír által ígért összeget, a mire a kehája így szólt: »Nyiss elöttünk útát, mivel azok, kik elől vannak, nem mennek, tehát mi menjünk.«

A hitharczosok nem voltak távol, hanem együtt s mikor látták, hogy az aga megy, egyszerre felkiáltottak és rohantak. Legelőször az aladsa-hiszári zászlót tűzték fel a várfalra, utána a boldogult nagyvezír zászlója, azután a küsztendili zászló s így egymásután a többi csapatok zászlói jelentek meg. A hitetlenek a fal körül árkot ástak s az ágyúk és a pusák ellen menedékhelyet készítettek maguk számára. Mikor az iszlám katonákat a falon látták, azt mondták: »Befelé meneküljünk!« Ámde többnyire a halál borából ittak és csak kevesen szabadultak meg. Valamennyit ott a helyszínén eladták. A külvárosban lévő átkozottak is elhagyván a külvárost, a várba futottak. A hitharczosok ezek közül is sokat utólérték és a pokol fenekére küldöttek. A városban igen sok zsákmányra találtak.

Ezután tíz napig a belső várat vívták. A tizedik napon ismét kihirdették, hogy roham lesz. Reggelig az ostromsánczok, völgyek és halmok megteltek iszlám harczosokkal olyannyira, hogy az ostromsánczokhoz még közelíteni sem lehetett. A hitetlenek, mikor látták a hitharczosoknak ezt az összegyülekezését, tudták, hogy rohamot fognak intézni. Valamivel éjfél előtt volt, mikor a budai janicsárok ágája, Oszmán agának csapatából elkiáltották: »A német.« Az átadás feltételeinek megbeszélésére embert kívántak. Mikor ez az örömdetes hír a nagyvezír hallomására jutott, nagy hálálkodások között mondá: »Küldünk embert.«

Én, szegény, azon éjjel Abdi kehájával a táborban voltam. Abdi kehájához is eljöttek s meghozták az örömdetes hírt, erre együtt a nagyvezírhez mentünk. Áldott fejét felemelve így szólt hozzám: »A vár átadásánál és a hitetlenekkel az átadás megbeszélésénél megbízás nélkül nagy iparkodást tanusítottál, ez alkalommal is menj és az átadást beszéljed meg.« Én, szegény, válaszolám: »Adja a felséges Isten, hogy ez az idő itt legyen. Szultánom tudja, hogy azon időtől fogva a felséges Istentől mindig azt kértem, hogy miként az átadást megbeszéltem, épp úgy az átvételt is én beszélhessem meg.« »Ime, — mondá — ez az idő most itt van.« Tréfás alakban szólt csak s én is olyképp fogadtam, csak hogy az én csekélységem szavainál megmaradt és nem küldött más embert. Még a virradat ideje nem érkezett el, mikor elmentem és a megbeszél helyen a hitetlenekkel értekeztem. Két embert kezűl adván, két hitelent kihoztam. Ez idő alatt reggel lett

és a kijött két hitelent a nagyvezír elé vittem. »Hejh! átkozottak, — mondá — a padisah várát összeromboltattátok. Gyorsan menjetek ki belőle.«

A hitetlenek válaszolák: »Ha tudtuk volna, hogy ez a padisah vára, akkor nem jutott volna ostrom alá és nem vesződünk volna vele. Mi úgy tudtuk, hogy ez a király vára s annak a kedvéért fáradtunk.« — »Menj tehát gyorsan — mondá — s még ma menjenek ki.« A hitetleneket magammal vittem s ismét a várba mentek. Azután leeresztettek egy hágcst s négy-öt emberrel én is bementem és a várból való kivonulásuk körülményeit megbeszéltem. A miket a vár elfoglalásakor nekünk mondtak, most egynéhány fokkal többet mondtam nekik s egy kissé meggyötörtem őket. A felséges Isten azon a helyen imádságunkat meghallgatta s a miként óhajtottam, akképp teljesítette. Hálaadás után a negyvennyolcz muszulmán foglyot, kik ott rabságban, börtönben voltak, kiszabadítottam. Remélhető, hogy azoknak imádsága és hálaadó könnyei Allahnál nem vesznek kárba. A lőporraktárt, hadiszertárt lepecsételtem s a janicsár agától négy csorbadisit kértem, kiket a kincstár számára lefoglalt tárgyakhoz örökül rendeltem. A főnök gróf¹⁾ egy-két zsebórát, egy-két jó puskát, néhány doboz czukros mandulát és más koczka-czukrot adott.

Azután a boldogulthoz mentem és részletesen elmondtam neki a dolgokat. Mivel az örvendetes jelentéstétel végett Konstantinápolyba voltam menendő, megparancsolta, hogy a szükséges dolgokról gondoskodjam, azért többet a várba nem mentem, mert sok aprólékos dolgot kellett beszereznem. Mellém adták a janicsárok részéről Kara Haszán agát, ki abban az időben kis csaus volt, jelenleg pedig mint a szegbánbasi hivatalból nyugdíjazott Kara Haszán aga, továbbá a boldogultnak kapudsi-basiját, Khizir agát.

Azután a Boldogság kapujához²⁾ mentünk. A felséges padisah a szultánfiúk szobáját készült megtisztelni látogatásával s mikor a Boldogság kapuján bement, éppen azon a helyen találkoztunk vele. Jelentésünket átadván, a szükséges dolgokat szóval jelentettük neki. Ott lévő szolgálkkkal együtt tizenheten voltunk s mindegyikünknek egy-egy díszkafánt ajándékozott. Csekélységem addig a gyalogság mukábeledsije volt s ekkor lovassági mukábeledsi lettem. Khizir aga a pozsegai szandsákot kérte és megkapta.

¹⁾ Dampierre, ki Öttingen után a parancsnokságot átvette. L. Rónai Horváth, Magyar hadi krónika II. 166. l. K.

²⁾ Így nevezik a harem bejáratát. K.

A boldogult urunk megbízott vele, hogy ha alkalom kínálkozik rá, hogy a felséges padisáhval személyesen beszélhetek, ezt mondjam: »E világon nekem Istentől ezen kívül semmi más kívánságom nem volt. Tíz esztendeig e végett várakoztam a végeken. Ezentúl most már akár egészséges leszek, akár meghalok, akár hivatalban leszek, akár hivatalból letéve, rám nézve teljesen mindegy.« Ezt én egészen így el is mondtam a felséges padisáhnak. »Nem; így ne beszéljen, — mondá ő — mi tőle még sok szolgálatot reménylünk.«

Ime, így történt Esztergom elfoglalása. Mivel a saját viselt dolgunk volt, azért kissé részletesebben mondtuk el.

Bocskay vezérei közül Németi Gergely Szárkhos Ibráhim pasával Bécs környékét pusztítja ugyanazon évben.

Bocskay István kötelezte magát és esküt tett rá, hogy az iszlám sereget segíti és támogatja, ezért a magyar urak közül való Németi Gergel nevű vezérét megbízta, hogy keljen át a Dunán és Bécs környékét dúlja fel. Kanizsa beglerbége, Szárkhos Ibráhim pasa, ki a boldogult nővérének fia volt, eme végvidék katonaságával és a boszniai végek harczosaival, mintegy húszezer emberrel ment el s ama tartományokat úgy feldúlták és elpusztították, hogy ha az részletesen előadatnék, nagyításnak vennék és nem hinnék el s az elhajtott foglyoknak és a zsákmányul ejtett tárgyaknak és egyéb javaknak roppant mennyiségét is lehetetlen volna számbavenni. Sok magyar főúr csatlakozott hozzájuk és táborukba jöven, közéjük állott. Csak Zerín-oglu és Battyán-oglu nem akarták alája adni magukat és nem akartak fejet hajtani előtte, mivel hozzájuk képest Németi Gergel alacsony rendű és rangú volt. A többiek kapitányaikat összes hadaikkal együtt csatlakoztatták és az iszlám néppel együtt pusztítottak és zsákmányoltak.

Háromszor jött ellenük a németek nagy serege, de mind a háromszor vereséget szenvedett és sok előkelő hitetlen német fogságba esett. Szóval, ilyen dúlás és pusztítás, ilyen híresség és ily gazdag zsákmány csak Szulejmán khán — irgalom neki — idejében fordult elő.

Bocskay egyik vezérének és néhány iszlám emírnek Újvár környékén véghezvitt dúlása ugyanazon évben.

A magyar urak közül való Rédey Ferencz nevű az iszlám sereggel Újvár vidékére küldetett. Az iszlám népből Dsil-Agacs bég s a boszniai beglerbég és egy-két rumiliai bég rendeltettek melléje. Mikor Újvárra érkeztek, először eltorlaszolták előttük a kapukat és heves ellenállást fejtettek ki a hadsereggel szemben, de aztán megadták magukat Bocskay király vezérének és akarva nem akarva megnyitották a kaput. Az iszlám sereg eltiltatott a zsákmányolástól és fosztogatástól s az nem is szegült ellen.

Ekkor alkalom lett volna egy beglerbéget kinevezni Újvár várába és abba a tartományba, de mivel Bocskayval még nem voltak megállapítva a szerződés feltételei, ezt nem tették, nehogy a barátsága elhidegülésére okot adjanak.¹⁾ Az ellenszegülő várakat és a hitetlen németek birtokában levő falvakat és területeket teljesen elpusztították és feldúlták. Ha Ibráhim pasa és Németi seregénél határtalan volt a zsákmány, itt sem sok hiányzott annak a mennyiségéből. Mivel ez a hely a tábornak közeli szomszédságában volt, azért a velük összeköttetésben levő győzelmes hadseregnek szakadatlanul hordták a sok zsákmányt.

Az igazságosság eredménye a barátság. Minden okos ember előtt világos és bizonyos, hogy a boldogult Szulejmán szultán példájának követése eredményezte azt, hogy az említett Bocskaynak meghódoltak és ez okból sikerült az iszlám hadseregnek ennyi diadal és győzelem ebben az áldott esztendőben. Mióta elkezdődtek a magyarországi hadjáratok, ez volt a tizenharmadik hadjárat, de egyik sem hasonlítható ehhez. A tatár khán nagyszámú tatár sereggel háromszor-négyszer, a

¹⁾ Jellemző hely Pecsevi rosszul értesült voltára. Érsekújvár elfoglalása Bocskay seregének legnehezebb haditénye volt: Rhédey Ferencz serege már június óta ostromolta a várat, augusztusban Homonnai Bálint új, erős csapatokkal csatlakozott hozzá s csak augusztus 31-én ért oda Szinán egri pasa is (v. ö. Homonnai naplóját, Tudománytár, 1839. V. kötet, 255. l.), a kinek Pecsevi a nevét sem jegyezte meg magának. Haszán boszniai beglerbég csak okt. 12-én érkezett meg a vár alá, a mikor nemsokára, okt. 17-én meg is adták magukat az ostromlottak. A sajnálkozás azonban, hogy Érsekújvár Bocskayék és nem a török kezére jutott, teljesen őszinte Pecsevinél és a törökök általános felfogásával megegyezik. (V. ö. Rónai Horváth Jenő id. czik-két, 632. l. a törökök fegyveres fellépéssel fenyegették Homonnait, ha nem ereszti be őket Érsekújvárba, Homonnai id. naplójában meghatóan szólal meg a törökökre elkeseredett magyarsága.)

mirzák pedig minden évben benmaradtak e végvidék őrizetére, de a hitetleneket nem ennyire, hanem tizedrésznire sem győzték le, sőt rá sem léptek egyszer sem a legyőzés és felülkerekedés útjára. Ez áldott esztendőben az iszlám sereg, nem is tekintve, hogy erőre és túlsúlyra kapott, annyi zsákmányt nyert, a mennyit még egy hadjáratban sem.

Mivel a rájáknak kedveskedtek és szépen bántak velük, az Újvár környékén lévő falvakból naponként kocsisámra érkezett az élelmiszer a császári táborba és a katonaság a táborba menve mindég megtehetette bevásárlásait. A magyar leányok és asszonyok egészen frissen sült cipó nevű magyar süteményeket, többféle gyümölcsöt és más eleséget hordoztak sátorról-sátorra, azokat árulták s így segítettek rajtunk. Ugyanakkor, midőn az iszlám sereg még ágyúzta Esztergomot, a ráják csapatosan jöttek, meghódoltak és menedéklevelet kaptak. Sőt ugyanott a Dunán keresztül a nagy hidat negyven-ötven rája molnármester építette, kik önként jöttek és az iszlám népet nem engedték az építéssel bajlódni. Mikor Ó-Budára és Csepel-szigetére ¹⁾ mentek, három-négyszáz házból elszállásolták őket.

Ilyen eredménye volt az igazságos és jó bánásmódnak. Ha az előbbi szerdáraink is így tettek volna és Szulejmán szultán nyomdokán haladtak volna, akkor sem a hadjáratok nem húzódtak volna ilyen sokáig, sem a hadi nép nem unta volna el azokat, hanem mindegyik törte-zúzta volna az ellenség fejét.

Csekélységemnek Belgrádban a zsold kiosztásával való elfoglaltsága.

Az esztergomi hadjáratról visszatérve Belgrádba mentünk. A janicsár agának és az összes bölük agáknak engedély adatott a távozásra. Néhány nap múlva elérkezett a zsoldfizetés ideje és két negyedévi részt kellett kiosztani. A környéken lévő bölükek népe mind Belgrádba gyülekezett össze és a hat bölüknek hat agája, hat kjátibja és egy-egy felügyelője szokott lenni, kik a járandóságokat kérték. Én, szegény, akkor lovassági és gyalogsági számvevő voltam egy személyben és a Divánban volt elfoglaltságom. A nagyvezír behivatott s

¹⁾ Thury (Századok XXXIII. 120. l.) ezt Nyulak-szigetének fordította, vagyis a mai Margit-szigetnek. A török szövegben *Kojun-ada* van, a mely kifejezés alatt a törökök minden kétséget kizáróan Csepel-szigetet értettek. L. *Evlia Cselebi magyarországi utazása* I. 212. lap. K.

megjelentem előtte. Néhai Báki pasa defterdár igen jó véleménnyel volt felőlem s a boldogult urunkhoz így szólt: »Most a hat bölük zsoldjának kiosztására tizennyolcz ember szükséges s e tizennyolcz tolvajnak a mi pénzünk nem lesz elég. Szolgád, Ibrahim efendi, mivel úgyis a két iroda számvevőség ellenőrije, az összes zsoldot ossza ki maga. Legyen ő kiosztó és felügyelő is egymaga.«

»Ámde, Uram! lehetséges-e ez?« — válaszolám én. »A míg a szipáhi a zsoldot felveszik, a szilahdár várakozik-e?« — »Ezek éppen egy helyről szoktak kapni«, felelé ő. »Mi tehát Istenhez fordulunk, hogy az egyenes útról le ne térjünk«, mondtam.

S hála Istennek, úgy kiosztottam, hogy sem akkor, sem utóbb egyetlen embernek nem volt panasza ellenem és senki nem mondta: »Követelésem van rajtad«. A boldogultnak nagy gondja is volt arra, hogy a számvevőségben megmaradjak. Visszaélés folytán a kezeim között nem is vészett el egyetlen ákcse sem. Mostanáig talán még sohasem fordult elő e birodalomban, hogy hat bölüknek egy helyről fizessék ki a zsoldját. Mivel ritkaság ez, azért jegyeztem és írtam fel ez apróságot ide. Az általam kiosztott pénz százötven *jük* ákcseknél több volt és a zsoldot felvevő lovasok háromezernél többen voltak.¹⁾

A boldogult nagyvezírnek a perzsák ellen szerdárrá kineveztetése az 1014. évben.²⁾

A boldogult urunk egyik napon, szokás szerint, jelentést tenni ment s a felséges padisah beszéd közben ezt parancsolta neki: »Neked Perzsiába kell menned szerdárnak s bárkit akarsz Magyarországon helyedbe szerdárrá tenni, nevezd meg, magad pedig készülj Perzsiába.« A boldogult erre majdnem esztét vesztette s egyszeriben nem is tudta mit mondjon. »A padisáhot illeti a parancs, — mondá — csak hogy remélhető, hogy ebben az esztendőben Magyarországon Bocskay király fellépése folytán kívánságunk szerint jön létre a béke-

¹⁾ Ezután több példát említ fel, kiknek kezén a katonaság pénze elkallódott. Ezzel bizonyosságot szolgáltat az író, hogy a hűtlen vagyonkezelés nagyon régi szokás volt a törököknél. *K. — V. ö. Thury, Századok 1892. 408. l.*

²⁾ A megelőző fejezetben elmondja az író, hogy Lala Mohammed pasa nagyvezír Belgrádból Konstantinápolyba ment, hol a padisah nagy kitüntetéssel fogadta őt. E közben tudósítás érkezett, hogy Csigalázáde pasa, ki a perzsák ellen harczoló török sereg fővezére, vagyis szerdárja volt, meghalt s most helyébe mást vezért kellett küldeni. *K.*

kötés és a bécsi hitetlent az őseidnek fizetni szokott adóra kényszerítjük.« Erre azonban ismét csak azt válaszolta: »Parancsom értelmében azonnal készülj!« Mikor a boldogult visszatért palotájába, könnyei záporoként hullottak szemeiből. Iratott egy jelentést; a mennyi gondolata volt elméjében, mind az előadás fonalára fűzte, de nem volt haszna.

A következő nap Naszuh pasa a szerdársághoz szerencsét kívánni jött. »Uram! — mondá neki — miért szomorkodol és miért aggódol. Én is veled megyek.«¹⁾

Azon napon hozzám, szegényhez, fordulva azt kérdi: »Te is eljössz-e velünk Perzsiába?« — »Uram! míg az ásó és kapá el nem választ, én sem válok el tőled«, felelém.

»Az volt a tervem, — mondá — most elárulom e titkot, hogy Eszékhez érkezve a Dráva partján megyek és Légrádon felül átkelek Muraközbe, Bocskay pedig másfelől Pozsonynál megy át s a két hadsereggel Bécs alatt találkozunk. Megmaradhatott volna-e ekkor az ország a németek kezén? s szembe szállhatott volna-e velünk az ellenség? Most attól félek, hogy majd Bocskayval és a magyar néppel rosszul bánnak és ismét ellenséggé teszik s így tíz-tizenkét évi fáradtságom füstbe megy.« S így szólván ismét könnyezett.«²⁾

*A megboldogult helyébe Murád pasának szerdár-
neveztetése Magyarországba és az ő békekötése az
1015. évben.³⁾*

Mikor a boldogult kényszerűségből Perzsiába volt menendő, Keszbi Cselebi e tárikhot mondta:

Perzsiába küldetett, mondott rá tarikhot:

Az enyészetbe ment a nagy elméjű Mohammed pasá.

A boldogult a maga helyébe Murád pasát nevezte ki Magyarországba szerdár- s még akkor egészségben volt, a mikor Murád pasa csupán a saját környezetével kiindult az edirnei kapun és Halkalinál ütötte fel sátorát.

¹⁾ Leírja ezután, hogy Naszuh pasa hogyan vigasztalta meg őt. K. — Naszuhnak a perzsiai hadjáratnál való jelenléte annyiban volt vigasztalás Lala Mohammednek, mivel Naszuh egy kurd bégnek veje volt és a keleti harcztéren személyes tapasztalatai voltak. (V. ö. Hammer, *id. m.* IV. 384., a hol Pecsevi ezen adatai is fel vannak használva.)

²⁾ Ugyanezt elmondta Hammer, *id. h.* és részben Thury, *id. h.* 409. l.

³⁾ 1606. Kr. u. — Az ezt megelőző fejezetben leírja Lala Mohammed pasa halálát. K.

Mikor a melléje rendelt győzelmes sereggel Budára érkezett, veje, Kadizáde Ali pasa, budai beglerbég, Hábil efendi, budai kadi, továbbá a budai Naszreddin-záde Musztafa efendi és az említett Ali pasának kehájája, Kádım Áhmed, Komárom és Esztergom között a Zsitva torkolatánál összejöttek a német és magyar főurakkal s ott a békekötés ügyét megbeszélték. Bocskay királynak beleegyezését is megnyerték s olyan módon állapították meg a békét, hogy a most újólag kötött békének ¹⁾ az ott kötött béke a kezdete. Habár Bocskay is egyetértett a békekötésben, de ő nem ilyen feltételek mellett kötött békébe adta beleegyezését. Az ő terve az volt, hogy az egész magyar nemzetet kormányzása alatt egyesítse, az olyan várak pedig, melyekben egyszer khutbe mondatott a padisáhért, minő Győr vagy Fülek és mások, adassanak vissza az iszlám népnek s eme feltételek nélkül ne köttessék béke. A boldogulttal ilyen értelemben állapodtak meg s erre erősen kötelezték magukat, de a boldogultnak halálával az ő terve is megsemmisült. E miatt való bánatában és szomorúságában két hónapig sem élt a békekötés után, hanem meghalt. Azt mondják, a németek nagy ígéretek árán megmérgeztették s az volt halálának oka.²⁾ Isten tudja! igaznak kell lenni.

Bethlen Gábornak királylyá választása Erdélyben és ennek folytán az iszlám sereg győzelmei.

Bethlen Gábor az erdélyi főurak közül s az Erdélyben vajdaságot viselő Báthory nemzetségből való volt. Előtte Báthory Gábor volt az erdélyi király, a ki deli király ³⁾ néven lett hirhedtté. Átkozott bolondos természete volt s az erdélyi főuraknak és másoknak feleségét és leányait kerengette, vagyonukat, jószágukat elkoboztatta és sokat erőszakoskodott. A kik ellenszegültek, azok közül többeket megöletett, többen pedig csak ezer bajjal tudtak kezei közül kimenekülni.

Bethlen Gábor is elmenekült Jemisdsi idejében és Belgrádba jött, hol őt Jemisdsi százhusz ákcsével műteferrikává

¹⁾ 1642-ben volt a szőnyi béke megújítása, melyet második szőnyi békekötésnek is neveznek. Ugyanezen időtájban írta Pecsevi is munkáját, vagy legalább ezt a részét munkájának. K.

²⁾ Bocskay megmérgeztetéséről szélteben el volt terjedve a hír Magyarországon s mint Pecsevi szavaiból látható, értesültek arról a törökök is, sőt hitelt is adtak neki. K.

³⁾ Báthory Gábort a törökök *deli királ* vagyis bolondos királynak nevezték. K.

tette s azon a télen Szemendrében telelt. Azután ismét visszatért Erdélybe. Az ezerhuszonegyedik évben ¹⁾ ismét féltette a fejét tőle és Konstantinápolyba ment panaszkodni. Csekélységem és a boldogult Iszkender pasa, ki ekkor még Haszán pasának kehájája volt, a bécsi követtel, az arabul és perzsául beszélő híres és tudós Nikronnal ²⁾ szintén Konstantinápolyba mentünk. Nászuh pasa ez alkalommal adta a boldogult Iszkender pasának a kanizsai ejáletet s Bethlennek is Iszkender pasa volt a közvetítője és Nászuh pasával való találkozását kieszközölte s a deli király letételére és megfosztására nézve is az előkészületeket megtétette vele. Abban állapodtak meg, hogy másféle ürügy alatt sereget kell gyűjteni. Csekélységem azt az előterjesztést tette, hogy mivel Buda némely helyeit alapjában ki kell javítani, azért nagyobb sereget kell gyűjteni. S a magas rendeletek ennek értelmében adtak ki.

Azután a boldogult Iszkender pasa Szerém síkságán katonaságot gyűjtött össze s onnan elindulván Temesvárra ment s a Vaskapun át egész seregével Erdélybe vonult. Konstantinápolyból pedig Nászuh pasa Ketendsi Ömer ³⁾ pasát a határszéli katonaság bábsugjává nevezte ki és Sáhín Gerájt, valamint az oláh és moldvai bégeket melléje adta s ezek Oláhországon keresztülvonulva mentek be Erdélybe. A deli király Várad várába menekült.

Iszkender pasa az iszlám sereggel Erdély-Fejérvárra ment s ott Bethlen Gábort a királyi trónra ültette ugyan, de még az az átkozott életben volt s így ez a nagy dolog nagyon nehezen ment. Bethlen Gábor ösztönzésére és tanácsára tehát Iszkender pasa az erdélyiek néhány megbízható hajdú-vajdájának ezerféle ígéreteket és kedvezéseket adott. Az erdélyiek örege-apraja megutálta és megunta már az említett deli királyt, azért Iszkender pasa az iszlám sereggel visszatért. A deli király Váradról kiindult s az volt a szándéka, hogy Bethlen ellen megy s e végett előkészületeket tesz. A hajdú-vajdák azonban egyik átjáróhelynél néhány puskást helyeztek el, kik őt azon a helyen puskával meglőtték és megölték. Bethlen most már akadálytalanul bírta a királyságot. Iszkender pasa még a Vaskapuban volt, mikor ezt a hírt neki meghozták.

Bethlen ezentúl szabadon uralkodott Erdélyországban és Husztot, Kővárt, Szatmárt, Tokajt és egyéb várakat és tartományokat ismét Erdélyhez csatolta.

¹⁾ 1612. év. K.

²⁾ Ez a követ az olasz Negroni volt, kit II. Mátyás 1612-ben küldött Konstantinápolyba ügyvivőnek. K.

³⁾ Ketendsi = vászonáruló, gyolcsos. K.

Az 1028. évben ¹⁾ mikor Iszkender pasa a lengyel tábor ellen ment, Akkermánból tudósítást küldött hozzá, a mire 13.000 gyalogossal és 12.000 lovassal a moldvai Szurukna nevű vár alá jött, s mikor a lengyel követ megérkezett és békét kötött, akkor visszatért.

Az 1030. évben ²⁾ nagy sereggel ismét kiindult és az iszlám néppel együtt Pozsony ellen ment s azt ostrom alá vevén, ágyúkkal kezdte vívni. A vele lévő iszlám katonaság a környéket égette, dúlta. Mikor a német tábor ellene jött, nagy csatát vívtak és ő maradt a győztes. Haller György nevű vezérét Kanizsa környékére küldötte. Battyán-oglu és azon a környéken lévő egész magyar sereg meghódolt neki és a tót, horvát és német falvakat rabolták, pusztították. Sőt Bécs átellenébe jöven, a környéket rabolták és kifosztották és az iszlám sereg temérdek zsákmánnyal tért vissza. Azután a Bécsen felül terjedő vidékre mentek s azt a tartományt is fel dúlták és elpusztították.

Az 1031. évben ³⁾ mikor Merre ⁴⁾ volt a nagyvezír, Boszniát Szárkhos Ibráhim pasának adta és őt Bethlen segítségére küldötte. Budán akkor Szufi Mehemed pasa volt a kormányzó s egy alkalommal a német követ éppen mellette üldögélt és látta, hogy a budai hídon katonaság megy keresztül. »Hová mennek ezek?« — kérde. »Szemlére mennek, — felelé Mehemed pasa — és elbeszélük, hogy hol voltak.«

Azután elmentek és a budai tartományt dúlták, rabolták s mikor Szakolcza ⁵⁾ nevű helyre érkeztek, oda jött a németek tábora is és Szakolczánál megszállott. Bethlen ágyúkat szegezvén ellene, a hitvány tábor ágyúkkal vívta, ennek folytán a tábor arról a helyről fölkerekedett és ki a várba zárkózott, ki pedig a környékre ment. Bethlennek e három hadjáratában annyi foglyot és oly sok zsákmányt szereztek, hogy annak száma nincs.

Utóbb, Murteza pasa idejében, magyar seregével ismét előjött s Fülekre és a felsővidéki bányahelyekre menvén, igen sok kincset szerzett. Murteza pasának csak a fáradtság maradt. Abban az időben Murteza pasa Nógrádot ostromolta, de hiába fáradott. Onnan Drégely-Palánk alá mentek. A német tábor

¹⁾ 1619. K.

²⁾ Az 1621. évben. K.

³⁾ 1622, ez azonban téves, mert Bethlen eme hadjárata 1623-ban volt, melynek az 1032. hidsre év felel meg. K.

⁴⁾ Ez a nagyvezír az albán Merre Huszein pasa volt, ki ez alkalommal csupán 24 napig viselte a nagyvezíri hivatalt. K.

⁵⁾ Pecsevi kinyomatott példányában Szakondsa alakban olvasható. K.

ellenük jött és mind a két fél mintegy kábulásba esik s a hitetlenek a maguk táborába, ezek is a magukéba húzódnak és összes szekereiket, podgyászukat, sátoraikat otthagyják. Murteza pasának készületlensége és balsorsa az iszlám katonaságnak rossz nevet szerzett. Azután Bethlen sugalmazására szomorúságában Áhmed pasa egri beglerbéget és a budai Naszreddin-zádet ok nélkül és ártatlanul megölette. Az aladsa-hiszári záimok és a budai tímárbirtokosok közül is többet megöletett s ily rossz hírnévvel Budára vezette az iszlám seregét. Bethlen pedig baj nélkül és temérdek kincscsel Erdélybe vonult.

Bethlen ugyan alkalmat adott az iszlám seregnek zsákmány szerzésére és az ellenséggel szemben hősies viselkedésre, csak hogy ez a hitetlen az iszlám sereget sohasem segítette, hanem csak a maga országára gondolt. Haszontalanságokat fecsegő szájából néhányszor hallottam e szavakat: »Az én szövetségemnek oka nem az, mintha az iszlám vallásnak és népnek barátja volnék, hanem az, hogy ha elhanyagolni szándékoztam volna őket, igen megbánhattam, sőt kárát is vallottam volna.« E nyilatkozat is bizonyítja, hogy ha látszólag a hitetlenek segítségével történnék is valamely hódítás, az tulajdonképp a próféta segítségével történt, mivel azok a hit ellenségei s még a kik a legnagyobb barátságot mutatják is, azok sem kívánják a muszulmánok diadalát.

II.

KJÁTIB CSELEBI

BRITISH LIBRARY

II.

KJÁTIB CSELEBI ÉLETRAJZA.

Valódi neve Musztafa bin Abdullah, általában azonban Kjátib Cselebi néven ismeretes, mely elnevezés hivatala után maradt rajta. Gyakran Hadsi Khalfa néven is említik őt. A *hadsi*, vagyis *zarándok* nevet onnan kapta, mivel Mekkába, a próféta sírjához elzarándokolt, a *khalfa* pedig szintén hivatali elnevezés, mint a kjátib és jelentésre is körülbelül ugyanaz.

Korának legtudósabb embere volt ő a törökök között, kit az *Ājine-i zurefa* ezen szavakkal jellemez: »A tudományok drágaköveinek bányája és az ismeretek bányájának drágaköve.« A tudományok majd minden ágában járatos volt és nemcsak enciklopédiai művet szerkesztett, de sokoldalú ismereteivel valóságos élő enciklopédia volt a maga idejében. Kitűnt mint történetíró, theologus, bölcész, matematikus, geografus, természettudós, sőt járatos volt az orvosi tudományban is. Mikor még csak *kjátib*, vagyis számvevősegi titkár volt, nagy tudományáért oly hírnévre tett szert, hogy kjátib cselebi, vagyis »titkár úr« név alatt csakis őt értette mindenki s hivatali minősége lassanként tulajdonnév gyanánt kezdett szerepelni s az utókorra is így maradt.

Kjátib Cselebi a hidsre szerint az 1009-ik évben, vagyis időszámításunk szerint 1600 körül született Konstantinápolyban, hol atyja, Abdullah szipáhi, vagyis lovassági tiszt volt. Tanulmányai végeztével, 1622 körül, az anatóliai hadsereg-nél a katonai számvevősegi osztályban kapott alkalmazást. Állandó hivatala ugyan Konstantinápolyban volt, de mint katonasági tisztviselő sokat utazott a hadsereggel s ez utazások alkalmat szolgáltattak földrajzi, történelmi és termé-

szettudományi ismeretei kibővítésére. Részt vett a perzsák ellen viselt háborúban s ekkor bejárta Törökország keleti részeit. 1625 körül elzarándokolt Mekkába s ekkor kapta a hadsi nevet.

Konstantinápolyba visszatérve, egész hévvel vetette magát a tudományokra s e munkálkodásában nagy segítségére volt a nyelvekben való jártassága. A keleti nyelveken, az arab, török és perzsa nyelven kívül, állítólag jól tudott latinul is. Mikor a folytonos tanulmányozás és írás között egészsége megromlott, akkor kezdett az orvosi tudománnyal is foglalkozni. Annyira a tudománynak élt, hogy semmiféle magasabb hivatalra nem törekedett, sőt nem is fogadta el, nehogy a hivatali kötelességek elvonják őt a tudományos foglalkozástól. Sokoldalú tudományos foglalkozásáért Hammer őt találóan polyhistornak nevezi.

Szerény viszonyok között, de tudományos foglalkozásában nagy örömet és megelégedést találva, csendes visszavonultságban töltötte élete javarészét. Meghalt Konstantinápolyban a hidsre 1068. évében Zilhidse hónapban, vagyis időszámításunk szerint 1658. évi szeptember hóban. Sírja mai nap is megvan Sztámbulban.

Összesen tizennégy munkája maradt, melyek közül öt történelmi, három pedig földrajzi munka. Egyéb munkái közül legnevezetesebb és rendkívül tekintélynek örvendő munka a *Kesf-el-zünun án eszámi-ül-kütüb v-el-fünun*¹⁾ című nagy enciklopédiája, melyben betűsorba szedve közli az összes ismereteket. Földrajzi munkái között legjelesebb a *Dsihánnuma*, vagyis *világleírás* című könyve.

Történelmi munkái között említést érdemel a *Revnök esz-száltánet*²⁾, melyben Konstantinápoly történetét írta meg, továbbá rövid világtörténelmi munkája. Legkiválóbb és ránk nézve legértékesebb munkája, mely nyomtatásban is közkezen forog, a *Fezlike-i Kjátib Cselebi* czimen ismeretes történelmi munka, melyben a hidsre 1000. évétől 1065 elejéig,

¹⁾ Magyarul szó szerint: A vélemények előterjesztése a könyvek és tudományok neveiben.

²⁾ A szultánság fénye.

vagyis 1591-től 1654-ig terjedőleg írta meg Törökország történelmét, vagyis a halála előtt három évvel történt eseményekig. E munkájában, mely hatvanhárom esztendő történetét foglalja magában, elmondja a magyarországi eseményeket is, még pedig oly gondosan, hogy számos olyan részletet is leír, melyet a vele egykorú Pecsevi munkájában nem találunk, de felhasználta Pecsevi munkáját is.

Kjátib Cselebi alapos, komoly történetíró, ki gondos kritikával írta meg munkáját s abban is eltér a többi török történetíróktól, hogy azok a gyalázkodó kifejezések, szidalmak, melyeket a többi török írók a keresztények neve mellett használnak, nála nem fordulnak elő. Még a hitetlen szót is csak ritkán használja, hanem többnyire csak ellenségnek nevezi a keresztényeket.

Kjátib Cselebi tekintélyét legjobban bizonyítja az a körülmény, hogy a hivatalos birodalmi történetíró, Naima, midőn a szultán megbízásából megírta Törökország történetét a hidsre 1000-ik évétől kezdve, e munkájába Kjátib Cselebi történelmét egész terjedelmében, majdnem változtatás nélkül átírta, különösen elejétől kezdve az 1046-ik évig terjedőleg, mivel a jelzett esztendőig alig találunk néhány fejezetet, a hol egy-két sort megváltoztat, vagy valamit hozzátold. A Naima által tett változtatások csakis abból állanak, hogy a keresztényeket mindenütt hitetleneknek nevezi, többször megtoldva még más gyalázkodó jelzőkkel s itt-ott egy-egy homályosabb kifejezést világosabbá tesz.

Kjátib Cselebinek e munkája 1869-ben jelent meg nyomtatásban Konstantinápolyban. A két kötetre osztott munka azonban annyira tele van sajtóhibákkal, hogy többször kénytelen voltam a sztámbuli mecsetkönyvtárakban őrzött kéziratok példányokat megnézni.

KJÁTIB CSELEBI FEZLIKEJÉBŐL.¹⁾

Zavargások a boszniai és magyar végeken s az ellenség mozgalma.

Haszán pasa boszniai beglerbég hasznavehető, mozgékony ember volt s nem szűnt meg az ellenséget háborgatni. E miatt a német császár követet küldött a Portára és panaszkodását, neheztelését előterjesztvén, mondá: »Haszán pasát távolítsátok el a boszniai végekről, máskülönben felbomlik a béke.« Ámde ő jó viszonyban volt a nagyvezírral és Dervis agával, a szultáni társalkodóval s ezért azt felelték: »A ti erőszakoskodásaitokat csakis ő tudja visszaverni.«

Az említett pasa a pártfogásban elbizakodva, a boszniai sereget mozgósította és Behke várát ostrom alá vette. Nyolcz napi ostrom után a kilencedik napon sikerült neki azt elfoglalni. Miután abba elegendő katonaságot helyezett, azon a környéken Jenihiszárt építtette s annak szandsákját Ferhád pasa deli-basijának, Rusztem bégnek adta.²⁾

Az ellenség háborújának és megfutamodásának elbeszélése.

Ez évi Dsemázi-ül-evvel hóban,³⁾ mely éppen tavaszra esett, Haszán pasa a boszniai katonaságot és a rájákat ismét mozgósította és nagy sereggel az ellenség ellen indult. Jeni-

¹⁾ Kjátib Cselebi munkáját a vele nagyobbbrészt szó szerint meg-egyező Pecsevivel és Naimáéval együtt állandóan idézi Hammer id. m. IV. kötetében, még pedig egyszerűen *Feslike* néven. A mi új, a másik két írótól eltérő dolgot talált nála, azt többnyire külön is felemlíti. Akövetkezőkben Hammer említéseit lehetőleg csak ott fogjuk regisztrálni, a hol Kjátib Cselebi újat mond és nem Pecsevit írja át. Mivel pedig Kjátib Cselebinek itt közlendő részei nagyobbára Pecsevi előadásának kivonatolását, vagy paraphrasisát foglalják magukban, ezért a Pecsevihez írt jegyzetek anyagát itt nem ismétljük el, hanem egyszerűen hivatkozunk az illető jegyzetre.

²⁾ Pecsevi köv. fejezeteiből készült: *A boszniai Dervis Haszán pasa dolgainak rövid elbeszélése és Behke vára elfoglalása.* (V. ö. a 87. l. 2. és 88. l. 1. jegyzetet.)

³⁾ 1592 febr.—márc. K.

hiszár közelében, a Kulpa folyón erős hidat készíttetett és Horvátország felé ment.

Az ottani végeknek híres főurai és várbirtokosai, Erdődy bán és a horvát tábornok egy helyre jöven, nagy sereggel vonultak ellene. Némi csatározások után az iszlám sereg győzedelmeskedett, az ellenség serege pedig megfutott. Egy kissé üldözték őket és sok ellenséget összetörtek, egész táborukat pedig felpredálták, hadiszertárukat, hat darab hasonlíthatatlan kolunburna ágyújokat s egyéb tárgyaikat és élelmi készletüket elfoglalták, azután pedig Horvátországba portyázásra mentek, honnan temérdek foglyot és vagyont vittek el.

Kétezer fejet és kétszáz meglánczolt foglyot az ágyúkkal együtt Konstantinápolyba küldöttek és előre megizenték, mondván: »Bizonyos, hogy ezután az ellenség nagy sokasággal ellenünk jön, tehát annak megfelelően előkészületeket kell tenni.«

Csakhogy ez izenetnek semmi haszna nem lett.¹⁾

Az ezeregyedik év.²⁾

Haszán pasa vértanusága a boszniai végeken.

Mikor ennekeltötte a német és horvát portyázók a határt átlépték és a jól őrzött tartományokat megtámadták, Haszán pasa boszniai beglerbég várat építtetett és az ellenséget szétverte. A tábor elfoglalásának bejelentésével emberét a Portára küldötte és segítséget kért, mondván: »Bizonyos, hogy az ellenség ezután nagy sereggel jön ellenünk; a boszniai katonaság maga nem lesz elég, a rumiliai katonaságot is el kell küldeni.«

Sziávus pasa a maga bizalmi emberei közül »piszkos« Haszán pasának adta a rumiliai beglerbégséget és őt segítségül kirendelte. Az említett pasa a rumiliai sereggel a szerémi szandsákba csakugyan bevonult, ámde Szinán pasa »piszkos« Haszán pasára haragudott és Ramazán hó 23-ikán³⁾ »piszkos« Haszán pasát vezíri ranggal Rumiliából Temesvárra helyezte át s helyét saját fiának, Mehemed pasának adta.

Haszán pasa elbizakodott, hogy segítség jön számára s már két év óta a béke ellenére a hitetlenek országában portyázásokat tett, ez alkalommal pedig az ellenség várai közül való Sziszek nevű várat ostromolta. A pokolra való ellenség is teljesen felkészülődve, nagy sereggel a boszniai végekre

¹⁾ V. ö. *A hitetlenek táborának megszalasztása* cz. fejezetet Pecsevinél.

²⁾ 1592 okt. 7—1593 szept. 26.

³⁾ 1593 máj. 22.

sietett. Haszán pasa a segítségről ugyan már kétségeskedett, de azt vélte, hogy az ellenség serege nem jön ellene, azért Jenihiszárnál a Kulpa folyón hidat veretett és Horvátország felé ment. Azonközben hallván az ellenség támadását, a mellette lévő tízezer főnyi boszniai katonával félelem nélkül készen állott a harcra.

Haszán pasa a hitetlenekkel szemben merészen lépett fel és elbízta magát, pedig az ellenség a császár testvérétől, Maximiliánusztól kért segítséget s a német főurak egyike fölősszámú haddal jött segítségére s így ezek negyvenezer főnyi átkozott sereggel állottak vele szemben. Haszán pasa ugyan harczratermett ember volt és katonáit is felbuzdította a csatára, ámde az ellenség mérhetetlenül több volt és temérdek hadiszerrrel rendelkezett, ezért semmi haszna nem volt, mert némi csatározás után megfutottak s az általuk épített hídra szaladtak. Az ellenség nyomukban volt s a nagy összetorlódás miatt lehetetlen volt keresztülmenni a hídon és így a folyóba estek.

Hét-nyolczezer ember veszett el. Maga Haszán pasa, továbbá Áhmed pasazáde Mehemed bég, a ki Rusztem pasa leányának a fia volt és három szandsák bég is a folyóba estek és belefúltak.¹⁾

A hitvány ellenség meglegedett ennyi győzelemmel és visszafordult. Sevvál hó 5-ikén²⁾ futár érkezett Konstantinápolyba s ez esemény bejelentése a padisáhot nagy felindulásba hozta és okot adott a magyarországi hadjáratra.³⁾

Szinán pasa szerdársága Magyarország ellen.

Sevvál hó elején a padisah a nagyvezírhez császári iratot küldött s ebben ily parancsolatot adott: »A magyarországi ellenség ellen hadjáratot indítok, te léssz a szerdárom, láss az előkészületek után, sietve indulj s a határokhöz közel eső helyen telelj«.

¹⁾ Naima elbeszélése szerint: »Haszán pasa Memi bégnek megparancsolta, hogy menjen át a vizen és a csatát kezdje meg. Memi bég átment, de mikor a hitetlenek túlságos nagy sokaságát meglátta, visszatért és a pasának hírt adott róla, mondván: »Ennyi hitelennel meggondolatlanul szembeszállani kész vesztesség.« Haszán pasa sátorában éppen sakkot játszott s így szólt: »Ejh! a hitvány átkozott hitetlen a sokaságával ejtsen-e aggodalomba? Gyorsan induljunk!« S maga is lóra ült és az iszlám sereg csapatonként a folyó hídján keresztülmenve harczolni kezdett.« Naima, Tárih I. 80 l. K.

²⁾ Júl. 4. K.

³⁾ V. ö. Pecsevi: *Haszán pasa megszalasztása és vízbefuladása* és a 91. l. 1. és 2. jegyz.

Haszán bejzáde azt mondja, hogy mivel Ferhád pasa a perzsiai hadjáratával és hódításaival elhíresedett, Szinán pasa emiatt szégyenkezett és az ellenség ellen a hadjáratot kívánta. Ürügyül hozta fel, hogy a bécsi király egy évi adója nem érkezett meg és hogy a boszniai határon történt ütközetben a mir-mirán és a hercegovinai bég elvesztek és személyesen kívánt menni mint szerdár. Mondották ugyan neki, hogy a végek most nincsenek tele olyan kardforgató vitézekkel, mint Szulejmán szultán korában, a hadsereg többnyire ismeretlen egyénekből áll, azonkívül a tél is közel van már s ha elmegy is, nem nézhet a dolog után, jobb lesz tehát, ha ez évben az előkészületek után lát és a tavasszal egészen felkészülődve megy.

Ő azonban ezt az akadékoskodást Ferhád pasa fondorkodásának tulajdonította s oly tartalmú fetvát adatott ki, hogy az akadékoskodók hitetlenek. Tizenöt nap alatt az előkészületek után látott s azután indulni szándékozott. Mivel a padisah a hadjáratra nem ment el, azért törvény szerint a defterkháne aga és a janicsár aga sem mentek, azért 12.000 janicsárral a ketkhuda küldetett el s a hat bölükből az ulufedsik balszárnya és a gurebák jobbszárnyon lévő csapatai Konstantinápolyban maradtak, négy bölük mozgósított s ezek a nagyvezír palotájában három nap alatt a számvevő-ségi defter szerint zsoldjukat megkapják s a szükséges kellek után látva, Sevvál hó 12-ikén,¹⁾ csütörtöki napon nagy sereggel kiindultak és 18-ikán elvonulva, nyugati irányba mentek. Ferhád pasa másodvezír Konstantinápolyban maradt helytartónak.

Zilkáde hó elején²⁾ Vászil pasa karamániai beglerbég is megérkezett ejáletjének katonaságával s Baba-eszki állomáshelyen csatlakozott a császári sereghez. Az említett hó első napjaiban Edirnebe érkeztek s öt napi ott tartózkodásuk alatt négyszáz puskást iratott össze, kik agáikkal, mikor Belgrádba mentek, az utakon sorba állva üdvözölték. Uzundsa-ovába érkezve, a vilájet lakosainak kérelmére két pár hán-nak, egy dsáminak, imáretnek, egy pár fürdőnek és boltoknak építésére a saját vagyonából 30.000 gurust adott és a tatározásra embereket rendelt ki. Az említett hely elpusztult szoros volt. Két faluba lakosság telepítettén, virágzóvá lett.

Filiben és Szofián áthaladván, Jagodina járásában Batacsin-szorosba értek, mely félelmes hely volt, azért ott egy

¹⁾ 1593 júl. 11. K.

²⁾ Júl. 29. K.

palánka és hán építését rendelte el. Zilhidse hó 7-ikén ¹⁾ Belgrádba ment s miután a katonaságnak ott az élelmet kiosztották, a hadiszereket sajkákon Budára küldötték, Zilhidse hó 17-ikén átmenvén, Szerém mezején szállottak meg. Az említett hó végén Eszék mezején állapodtak meg. A további körülményeket a következő év eseményei között adjuk elő.²⁾

Az ellenség támadása a boszniai és magyar végeken.

Mikor az ellenségnek tudomására jutott, hogy Szinán pasa nagyvezír Magyarországra hadat vezet, Jenihiszár ellen katonaságot küldöttek és azt ostrom alá vették. Nyolcz napi ostrom után azonban a rumilii sereg odaérkeztekor a vár alól visszahúzódtak és szétszóródtak.

Sziszek vára elfoglalása.

Mikor a hitetlenek serege Jenihiszár alól visszavonult, az iszlám katonaság előrehatolt és Sziszek várát körülfogta. Öt napi ostrom után a benne lévő katonák kegyelmet kértek s a várat feladták és így megszabadultak. Eme két várból az iszlám harcosok nem szűntek meg a horvát vilájetet rabolni s abban az időben igen sok zsákmányt szereztek.³⁾

Az 1002-ik év.⁴⁾

Szinán pasa főszerdár megérkezése a végekre. Veszprém és Palota elfoglalása.

Az Örökkévaló végzése folytán Moharrem hó elején az eszéki hídon keresztülmentek s ama négy nap alatt, a míg ott tartózkodtak, Buda felől nyelvek érkeztek, a kik hírül hozták, hogy a német császár és egyéb főurak mintegy húsz-ezer főnyi sereggel Győr vára alatt készen állanak.

Tanácskoztak. »Az idő most már rövid, — így szóltak

¹⁾ Szept. 3. K.

²⁾ Szinán pasa útjának ezen leírását l. Hammer id. h. 220. l.

³⁾ V. ö. Pecsevi: *Sziszek vára elfoglalása.* — Kjátib Cselebi a horvátországi eseményekből ezt az egyet ragadja ki és így teljesen hibás képet nyújt.

⁴⁾ 1593 szept. 26—1594 szept. 15. K.

— legczélszerűbb lesz a szigetvári végeken Veszprém és Palota elfoglalására menni. « S el is határozták, hogy abba az irányba mennnek. Mehemed pasa rumiliai beglerbég elküldetett, hogy Budáról hat darab báljemez és két kolunburna ágyút s a szükséges felszereléseket defter mellett vegye át és Székesfejervárra hozza és Vászil pasa karamániai beglerbéggel ott találkozzék. Haszán pasa budai beglerbégnak is megparancsolták, hogy ejáletjének katonaságával Gürzeliász¹⁾ alatt sátort vonva, készen legyen.

Az említett eszéki állomáshelyre Khodaverdi pasa boszniai beglerbég is eljött és a császári sereghez csatlakozott. Mohács mezején két napig tartózkodtak és az élelmiszerszoldot kiosztották. Ezen a helyen az anatóliai katonaság fölött szemlét tartottak. Azután Szekszárd és Földvár palánkákon áthaladva, Dsánkurtaránban három napig időztek.

Az említett ágyúkat és hadiszereket Budáról elhozták és mikor Vál völgyébe érkeztek velük, Mohárrem hó 15-ikén²⁾ a katonaság is elindult Dsánkurtaránból s az említett helyen a budai katonasággal egyesült. Mikor Székesfejervárra érkeztek, a boszniai beglerbéget az előcsapatba rendelték, az anatóliai katonaság pedig két állomásnyira visszamaradt. Az említett hó 21-ikén a veszprémi mezőre érkeztek s Haszán budai pasa a határszéli harczosokkal, továbbá a boszniai beglerbég, a szigetvári harczosok, Deli Nászuh és Diváne Faik saját katonáik közül a legkiválóbb vitézekkel a vár ellen rohamot intéztek.

Az ellenség ágyúkkal, puskákkal igen sokat harczolt, de azért néhány fejet és nyelvet hoztak közülök. A következő nap ostrom alá fogták a várat. Négy badaluska és hét sáhi ágyút a kapunak irányítottak, két ágyút és négy sáhi ágyút a janicsárok ostromsánczába állítottak, két kolunburna és négy sáhi ágyút az ingovány- és nádasból a nagy toronynak szegeztek. Az anatóliai katonaság a janicsárok hadosztálya felől, a budai és a rumiliai sereg a nagyvezír hadosztálya felől kezdték a vívást. Réseket nyitottak, az ellenség löpor nélkül volt és zavarba, rendetlenségbe jutott s harmadnapra, a mi Mohárrem 25-ike volt, reggel a várban a megadást jelző zászlót kitűzték és a kaput kinyitották. A vár kapitánya négy katonával kijött és kegyelmet kért. A vár átadása és mentegetőzése elfogadtatott s a benn lévő hitetlen harczosoknak engedély adatott s azok családjukkal együtt Pápa felé mentek. A ráják ott maradtak és a vár elfoglaltatott. A nagy templo-

¹⁾ Gellérthegy alatt. K.

²⁾ Okt. 10. K.

mot mecsetté alakították át és a pénteki imádságot elvégezték benne. Szandsákbéget neveztek ki és Budához csatolták.¹⁾

Négy napi pihenés után az egy állomásnyira fekvő Palota várához mentek. Ez kicsiny vár, de külvárosa nagy és köröskörül ingovány és nádas kerítette be, az egyik oldalon pedig hegy és tölgyfaerdő volt. A síkmezőn megszállva a harcosok a vár alá mentek s ágyú- és puskaharcz keletkezett. Másnap a rumiliai és budai katonák a janicsárokkal ostromsánczba mentek s az ostromhoz fogtak. Négy ágyúval és két sáhi ágyúval két napig ostromolták s Száfár hó elején ²⁾ az ellenség a várat kegyelemre feladta. Ezeknek is kegyelem adatott s családjaikkal hazájukba távoztak, a vár pedig elfoglaltatott és Veszprémhez csatoltatott.

A végeken levő harcosok nyelveket hoztak, kik hírül adták, hogy az ellenség hadserege Győrött tartózkodik és Székesfejérvár ellen szándékoznak menni.

Khurrem aga vértanusága.

Palota elfoglalása alatt az ellenség egyik hadosztálya megmozdult és Tata mezejére szállott. Tanácskozás történt, hogy ellene menjenek-e? De azután azt mondták, hogy Kászim napja most már közel van s meglehet, hogy mikor odamennek, mindjárt vissza kell térni, azért fel is hagytak vele.

E közben Khurrem lovassági aga hadosztályából nagy csapattal a Bakon ³⁾ hegy felé őrzáratra ment. A hitetlenek tábora csupán két mértföldnyire volt. Éjjel mentek, másnap reggel az imádság végzése után az ellenség megrohanta őket s az említett agát az imaszőnyegén vértanuvá tették, zászlóját elvették és csapatából is többen eltűntek, megfutottak. Helyébe a szilahdár agát nevezték ki.

Általános zsoldemelés és visszatérés.

A főszerdár a vele lévő szipáhiknak és janicsároknak a hadjárat megkezdéseért és a várak elfoglalásáért hálából általános zsoldemelést adott és Palotáról elindulván, Budára

¹⁾ A veszprémi szandsákokat a budai vilájetbe osztották be. K.

²⁾ Okt. végén. K.

³⁾ Kjátib Cselebi könyvének példányaiban, épp úgy mint Naimánál, ki azt szóról-szóra átírta, ez a név így van: **باقون**, de azonnal feltűnik, hogy az a török másolók tudatlansága folytán került bele, e helyett: **باقون**. K.

ment. Száfár hó 15-én¹⁾ volt Kászim napja s ekkor érkezett a budai mezőre, hol a katonaságnak a zsoldot és élelmet kiosztották. A janicsár ketkhuda, a zágárdsi és a turnádsi Budán maradtak őrségül, a dsebedsik, topcsik és arabadsik pedig Pestre rendeltettek. A karamániai és anatóliai sereg Pécsre, a merási Budára, a szivászi Esztergomba, a boszniai Eszékre, a többi janicsár pedig Szegedre rendeltetett őrségül és téli szállásra. Kászim napja után tíz nap multával a szipáhiak a szerdár sátorát szétbontották és a belgrádi kaszárnnyába mentek. Az agák, kjátibok a pasa mellett maradtak, a ketkhudák kaszárnnyába mentek.

Rebi-ül-evvel 17-én²⁾ érkezett meg Belgrádba és Inekhán bég palotájába szállott. Rizván aga a győzelmi jelentéssel Konstantinápolyba küldetett. A szipáhi-ogluk csapatának Nikeboli és Vidin rendeltetett téli szállásul. Mikor a győzelmi jelentés megérkezett, nagy ünnepélyek voltak s a szerdárnak díszruhát küldöttek. Ötszáz nefer gyalogosnak, kik azelőtt összeirattak, négy-négy ákcse adományoztatott és egy janicsár csapattal Temesvárra rendeltettek.³⁾

Az ellenség támadása Székesfejérvár és az iszlám vidék egyéb helyei ellen.

A nagyvezír a budai végeket elhagyván, Belgrádba ment. Ez alatt az ellenség seregének fővezére, a császár testvére, Maximilianusz Zerín-ogluval és más főemberekkel Rebi-ül-ákhír hóban⁴⁾ Komáromból elindulván, Székesfejérvár ellen ment. A külváros környékét felégették s a kapunak ágyút szegeztek. A benn lévő férfiak és asszonyok nekifogózkodtak s a kaput kővel és földdel eltorlaszolták, a lövőresekrol ágyúkkal, puskákkal nagy csatát vívtak s Isten segítségével néhány ezer ellenséget elejtettek, több zárbuzánjukat is ott hagyták velük s az ellenséget elűzték.

Haszán pasa a budai, pesti és a környékbeli katonaságot mozgósítván, az ellenségre vitte. Mikor közel voltak, az ellenség serege tömött sorokba állott és sokaságukat nem mutat-

¹⁾ Nov. 9. K.

²⁾ Decz. 10. K.

³⁾ A veszprémi, palotai és tatai dolgoknál Kjátib Cselebi Pecsevitől független, s úgy látszik, valami hivatalos jelentést használt. Csakis Khurrem aga portyázását illetőleg egyezik meg Pecsevivel, a ki azonban nem említi az aga nevét, s így lehetséges, hogy közös forrásuk volt. — V. ö. a 97. l. 4. jegyz.

⁴⁾ 1593 decz. — 1594 jan. K.

ták meg, hanem a katonaságot leshelybe állították. A mieink elbizakodottan előresiettek és szabályszerű sorokat sem alkottak, hanem szerteszét voltak. Mikor így az ellenséggel összehatalálkoztak, a hadi trombitát megfújták s egyszer-kétszer a zárbuzánokat és puskákat kilőtték. Az ellenség serege egészen páncélba öltözött »benures«¹⁾ nevű, ismert hírességű katonaság volt, kiknek tevéhez hasonló nagyságú, pánczélfedte lovaik egymáshoz lánczolva voltak. Mikor az iszlám seregre támadtak, Haszán pasa mondta ugyan: »Hej! vitézek, most van alkalom a vitézségre«, ámde látta, hogy mikor az ellenség serege tömegben jön, senki sem hallgat rá s a budai katonaság mind egyenként megfutott. A janicsárok, dsebedsik és martalóczok s az egész gyalogos katonaság a csatatéren maradtak s Haszán pasa saját kíséretével az ellenség közepébe került s mind rárohantak. Haszán pasa sokat viaskodott és néhány kiváló ellenséget elejtett. Mikor karddal rohanták meg, nem árthattak neki, mert a rajta lévő páncélja erős volt, csakis valami szurony vagy dárdától sebesült meg egy kissé. Szonta nevű vár agája, Ahmed aga lovat juttatott el hozzá s a beslük és delik középre fogták őt és heves küzdelem között, sok hitelent elejtve, a csatatér szélére vitték és így megmenekült.

A csatatéren maradt gyalogosok estig harcoltak és valamennyien vértanuk lettek. A katonaság Buda és Pest környékén oszlott szét.

Haszán pasa megszalasztásának más elbeszélése.²⁾

Mikor Haszán pasa Székesfejérvár ostromoltatását meghallotta, a környékbeli öt szandsák katonaságát maga mellé vette s Buda őrizetére is mintegy tízezernyi katona volt együtt. Csupán a janicsárok is többen voltak hétezernél. A budai

¹⁾ A török példányokban: بنورش, ami a felismerhetetlenségig elferdített szó. K.

²⁾ Ez az elbeszélés nagyrészt egyezik Pecsevi leírásával, tehát mind a ketten ugyanazon forrásból merítették ezt. K. — Úgy látszik azonban, hogy ezt a második elbeszélést egyenesen Pecsevitől vette át. Természetesen igen nehéz volna határozott kútfőkritikai eredményekre törekedni, mikor az eredeti szöveget nem ismerjük, mégis szemügyre kell vennünk két körülményt: 1. Kjátib Cselebi a Pecseviével szó szerint megegyező előadást *beszúrja*, azaz az eddigi előadási folyamat megszakításával, az eddigiektől és (feltehetjük) a rákövetkezőktől is függetlenül *külön* részlet gyanánt mondja el. — 2. Haszán pasa megszalasztásának ezen más elbeszélése után a füleki, szécsényi stb. dolgokat Pecsevivel körülbelül megegyező sorrendben, de sokkal

kul katonaság az ellenségtől még vereséget nem szenvedett, tíz, tizenötezer kardra temett katonából állott.

Az ellenség hírére vette, hogy a pasa húszezernél nagyobb sereggel vonult ki. Székesfejérvár felső részén az egész hadsereg leszállt lováról és takarmányt kaszált, azután tanácskozássra gyűltek össze. Azok, kik csatát még nem láttak s az ellenség állapotát nem ismerték, így szóltak: »Kadr éjjelen születtele, — s a harczot áldva és mosolyogva mondák — »azonnal menjünk utánuk, nehogy az ellenséget elszalaszszuk«. A székesfejérvári Kodsza Haszán aga, ki még Szulejmán szultán idejéből maradt ott s hozzá hasonló néhány öreg, kik az ellenség állapotát ismerték, így szóltak: »Ez az ellenség nem nektek való dolog; ellene menni szörnyű hiba lenne. Mivel az ellenség helyét megváltoztatta, azért nem lehet azt mondani, hogy szétszóródott. A várra támaszkodva csapatonként küldjétek ellene katonaságot s ha az ellenség elmegy, akkor vegyék üldözőbe s hátsó csapatjukat és szekereiket ériék utól, ha pedig visszafordul, akkor csatázva mint gyors lovasok a hadsereghez jöjjenek. A vár ágyúi és zárbuzánjai az ellenséget nem engedik közelíteni.«

Ezek azt felelték rá: »Ezzel a vén együgyű gyengédséggel a várat akarjátok védelmeztetni velünk és megtölteni.« S a hebehurgyák felülkerekedvén, az ellenség ellen kívántak indulni. Ámde nem a szokásos módon rendezkedve mentek harczba, hanem mintha üldözésre állottak volna fel, valamennyien ötönként-tizenként sorakoztak s a janicsárok és egyéb gyalogok két-három sort alakítottak. Az ellenség csapatai ötszáz- vagy talán ezrenként fekete hegy gyanánt

bővebben adja elő. Ezen két körülmény összevetéséből talán szabad arra következtetnünk, hogy Pecsevi és Kjátib Cselebi kezében volt egy ugyanazon kéziratból előadás, tehát volt egy közös kútfőjük, a mi mellett Kjátib Cselebi még *Pecsevi* művét is kútfő gyanánt használta. Pecsevinek saját tapasztalatai és élményei voltak, s ezeken kívül olyan hosszabb-rövidebb előadások, melyek Kjátib Cselebinek kezébe nem kerültek, a melyeket tehát Kjátib Cselebi csak Pecsevi közvetítésével használhatott. A közös kútfő lehetett az, a mely Haszán pasa vereségének első variánsát, valamint a füleki stb. dolgokat bőven tartalmazta. Ettől a közös kútfőtől Pecsevi, a kinek — mint mondtuk — saját élményei is voltak, így könnyebben függetleníthette magát, azaz megengedhette magának a felületes kivonatolást, csak itt-ott és nem szőszérít írta át, de egészben véve az események sorrendje megtartásában ragaszkodott hozzá. Mivel Haszán pasa vereségét ő maga más-ként hallotta, mint a közös forrás, ezért e közös forrás előadását egyszerűen elhagyta. A szorgalmas Kjátib azután kiírta a közös forrást is, meg Pecsevi új előadását is, ennek végeztével pedig visszatért a közös forráshoz s ennek adatait lelkiismeretesebben írta át munkájába, mint Pecsevi, a ki a közös forrást saját hallomású anekdotákkal vegyíti.

ellenük jöttek s ekkor egyetlen teljes zászlóalj nem volt, a mely ellenük menjen. Egyszerre egy nyíllövésnyi távolból mintha üdvözlésül lett volna, néhány ágyút elsütöttek.

Haszán pasa és a többi emírek eleget kiáltozták: »Mi történt veletek? álljatok meg!« Ámde azok sem meg nem állottak, sem nem hallottak, hanem egyik csapatuk Székesfejérvár felé, a másik a síkságon az alsó vidék felé, a harmadik pedig Haszán pasával a budai út felé futott. Haszán pasa oly sokáig maradt a csatatéren és harczolt, hogy kívülről senki más nem maradt ott. Hóna alatt egy puskagolyó érintette s köpönyegjén a töltényekhez szükséges papír tüzet fogott s mivel futásközben nem lehetett eloltani, azért azt az oldalát erősen megégette.

Ez alkalommal kedvelt és igen kedves kházinedárja, apródjai, sziláhdárja s egész gyalogsága a csatatéren maradt és az ellenség azok legvilkolásával foglalkozott, a futókat nem üldözte, hanem a kocsikat és podgyászt zsákmányul ejtette. Hat-hétezer gyalogos katona lett azon a mezőn vértanuvá. Terjáki Haszán pasa, a ki szegedi bej volt, mikor Székesfejérvár parancsnoka lett, néhány gödröt ásatott s négy-ötszázanként, sőt ezrenként temettette el őket.

Katonaságunk megfutamodása után az ellenség táborát ismét Fejérvár alá jött, de mivel nagy ágyúi nem voltak, zárbuzánjait szegezte a kapunak. Azután ilyen képzelt győzelemmel megelégedve Tata és Győr síkságaira tért vissza és széteszlott.

Haszán pasa megsebesülve Budára ment s az esetet a szerdárnak Belgrádba bejelentette és segítséget kért.

Az ellenség elfoglalja Füleket.

A budai katonaság megfutamodása után a hitetlenek serege visszatért és Maximilianusz az alább említendő várak környékén lévő magyar főurakat azok elfoglalására küldötte s a németektől elegendő számú tüzért adott nekik. Azok tehát a Vácztól négy mértföldnyire eső, Fülek nevű várhoz tartozó Szoboska ¹⁾ nevű palánkát támadták meg, melynek lakosai asszonyaikat mind Fülekre ²⁾ küldötték. Néhány napi harcz alatt mintegy kétezer főnyi ellenséget összetörtek

¹⁾ Pecsevinél: Szobotuszká. Ez volt a Fülek szandsákságba tartozó Szabadka nevű kis erődítmény, melyről említést tesz Istváni is. Hist. lib. XXVII. K.

²⁾ Pecsevi szerint Pestre. K.

ugyan, de utoljára mivel az ellenség megszámlálhatatlan volt, harczolva valamennyiöket vértanuvá tette.

Az ellenség ezután Fülel ellen támadott. Ez új vilájet ziámet-birtokosait és a palánka őrét megrontván, azok megfutottak s a beslik ezt látva szintén elmentek.

A végeken lévő bégek közül Kara Ali bég, Zülfikár bég, Oszmán bég a Vác környéki katonasággal Fülel segítségére mentek s egy-két napig közelében időztek, azután harczolva Szécsény környékére vonultak. Oszmán bég nagyon vitézül viselkedett és a katonaság megszabadulását okozta, de néhány embere elesett. Az ellenség ekkor újra visszament Fülekre s azt ostrom alá fogta. A szerdár félelmében egy konaknyi földet öt részre osztva lassan közeledett és Füleket magára hagyta. Az ostromolt muszulmánok ágyúikat kilődözték s azután tehetetlenül maradván, az említett évi Rebi-ül-evvel hóban, szombati napon kegyelemre a várat feladták. Mikor kimentek, az ellenség ezeknek pénzét, sőt nagyrészben még ruháját is elvette és Szécsény közelébe hajtotta őket.

Mintegy két-háromszáz férfi és asszony Füleken maradt s ezek hitehagyottakká lettek. Bűnük kétségtelenül ártterjedt valamennyire. Buják, Hollókő, Ikipalánka, Devin, Ajnáská, Somoska¹⁾ és Visegrád lakosai is családjukat és vagyonukat Budára és Pestre szállították.

Ebben az évben Allah rendeletéből Kászim napja után két hónapig kis nyár lett s a gyümölcsfák legtöbbje kivirágzott, sőt némelyik almafán diónagyságú alma is termett. Ez okból az átkozottak az említett várakat egyenként elfoglalták s legtöbbjük most is az ellenség birtokában van.

Az ellenség Szécsényt elfoglalja.

Fülel elfoglalása után a szécsényi alajbég, a besli aga és a martalócz aga katonáival együtt megfutott s a külvárost maga felgyújtotta s a parancsnok rabló emberei bemenvén, a várat kirabolták. Az ellenség, mikor oda érkezett, a várat üresen találta és abba ötszáz harczost helyezett.

Ezt látva, Szonta várának katonasága is a közeli hegyekbe futott s a várban csupán a parancsnok és néhány ember maradt. Mikor az ellenség katonasága közel jött, az ágyúkat elsütötték s azok azt mondták: »Katonaság van benne« s nem támadták meg és így ez az egyetlen vár megmenekült.

¹⁾ Kékkő palánka (a török szövegbeli Ikipalánka valószínűleg másolási hiba); Divény, Ajnácskő, Somoskő, K.

Mikor Szonta felől az ágyúdörgés hallatszott, a Vácz környékére érkező bégek és katonák azt mondták: »Az ellenség jön« és Buda felé futottak, a mi a népet megzavarta. E közben a szerdár néhány ezer tatárt küldött segítségül, a miről az ellenség értesült és a hegyekbe szétoszlott. Ekkor a szontai katonák is visszatértek a várba.

Ezután az elveszett nyolcz-kilencz várnak gonosz, martalócz népe a szécsényi alajbéggel és néhány besli katonával Váczon állapodtak meg s ott rablással, lopással foglalkoztak. A pasa ketkhudáját küldötte oda, a ki szétszórta őket. Öt katonát ezek közül Budán felakasztottak, a falukon elszéledők pedig az ellenség kezébe kerültek, kik azt mondták róluk: »Ezek sem a törököknek nem jók, sem nekünk nem jók« és valamennyit kardra hányták.

Nógrád ostroma.

Az ellenség Szonta közelébe azelőtt reggel felé érkezett és sokat harczolt. A vajda helytartója és más néhány ember megsebesült, de az ellenségből is sokan elestek s ezeknek hulláit az ellenség kocsikra rakta és eltávozott.

Nógrádon akart az ellenség boszút állni. Szezái pasa és Áhmed Szécsény bégje, a kik Vácz őrizetére rendeltettek, katonaságukkal Nógrád közelébe jöttek s a nógrádi bég velük találkozott. Az Ipoly mellett, a hol az ellenség hadserege keresztülment, lesbe állított négyszáz puskás vértés katonával és néhány száz lovassal találkozott és nagy csatát vívtak. Kara-kariáli Mehemed bég megfutamodásával az ellenséget felbátorította, mert ez katonaságunkat üldözve Nógrád közelébe jött s onnan tért vissza.

Egy-két nap múlva az ellenség Vácz közelében, azon a helyen, hol az Ipoly a Dunával egyesül, a nagy folyó partján sereget gyűjtött össze s kétfelől a parasztokat összecsődítván, Nógrád ellen ágyúkat kezdett vontatni. A bégek is összegyülekeztek és Nógrád oltalmára segítségül mentek. A tábor felső részén éjszaka nagy tüzeket raktak, mivel havazott és téli idő volt. Az ellenség ezt látva, azt mondá: »Katonaság jött ellenünk« s ágyúit visszafordítván, futásnak indult. Budáról kémek érkeztek és tudomásukra jutott, hogy a pasa éppen nem figyel rájuk, azért visszafelé futottak. Ezután Szezái pasa Nógrádba ment és mivel Kara-kariáli Mehemed bég barátságtalan fogadtatásban részesítette, eltávozott onnan és Hatvanba ment. Hatvan népe becsületdú levén, tisztelettel bánt vele.

Az ellenség is ezután az Ipoly folyón keresztül ment és a pórnép által az ágyúkat Nógrádba vitte. Budára azonna segítségkérők jöttek és hét-nyolczszáz puskást kértek, azonban lehetetlen volt küldeni, de nem is igen iparkodtak rajta. Musztafa pasazáde Áhmed bég, a Füleken letett herélt Juszu f bég, Zülfikár bég, Bakhtiár bég és szerdárjuk Turkhánzáde Musztafa bég Váczon örködtek s az ágyúk dörgése miatt Váczon sem voltak nyugodtak, azért podgyászukat és családjukat Budára küldötték.

A hitetlenek a parasztokat összegyűjtván, néhány napig ágyúkkal ostromolták, majd rohamokat intéztek a vár ellen s így meggyengítették azt. E közben az említett bégek közül némelyik Váczról is megfutott, a mire az ellenség egy csapata odajött s a külvárost felgyújtotta és kirabolta.

Dsemádi-ül-ákhír hó 19-ik napján,¹⁾ csütörtöki napon Nógrádon az ágyúdörgés hirtelen megszűnt. A Váczon levő bégek azt mondták: »Mi ez ?« és este abba az irányba indulván, látták, hogy az ellenség katonasága mindenfelől összegyülekezik s a benn lévő népet tehetetlenné tették s azok a várat feladva kivonultak, de kifosztva, ruhátlanul bocsátották el őket. Mikor ezek eljöttek, Kara-kári li a váciaiának azt monda: »Gondatlanok ne legyetek, mert az ellenség utánunk jön. Mire várakoztok, nem okultok-e a mi példánkon ?«

S a bégek Váczon sem mertek maradni, hanem Budára mentek s Váczon csak a parancsnok maradt öt-hat emberrel. Haszán pasa rendeletére Szonta várát is felgyújtották; a nógrádi és szécsényi szerdengecsdik éjszaka érkezvén, Vácz külvárosában pihentek meg. A házak üresek voltak s a ludak, réczék és egyéb élelmiszerek ott maradtak. Ezek megszállván ott, reggel felpredálták azokat.

E közben az ellenség lovassága is odajött és körülfogta őket, de a szerdengecsdik belülről ágyúval és puskával lövöldözve rájuk, többet közülök megsebesítettek, minekfolytán az átkozottak tehetetlenek lévén, Nógrád felé elmentek.

A megfutamodók megfenyítése és büntetése.

Redseb hó elején¹⁾ Szerdár-záde Mehemed pasa és Haszán pasa együttesen bejelentették, hogy ezen a vidéken a kezünk-ből kiesett várak a végeken lévő bégek és agák megfutamodása folytán vesztek el. Nógrád elestekor a szontai agákhoz paran-

¹⁾ 1594 márcz. 12. K.

²⁾ 1594 márcz. 22. K.

csolat küldetett, hogy a várat gyújtsák fel. »Az ágyúkat miért nem mentettétek meg?« — mondák nekik s bebörtönözvén megbüntették őket. Nógrád őrségében lévő szemendrei bégnek, adanai Ramazánzádenek azt mondák: »Miért adtátok fel a várat?« s őt is bebörtönözték. A nógrádi béget, Karakáriáli Mehemedet a janicsárok titkon felakasztották s a nógrádi agák közül is néhányat felakasztottak mellette s így a végbeli harcosok helyzete szomorú lett.

E közben Szobotuszka palánkában egy csapat lovas maradt s mikor az ellenség odaérkezett és ostrom alá vette őket, hirtelen megrohanták az ellenséget és utat nyitottak maguknak és a síkságra kiérve elmentek. Az ellenség háromnégy zászlóalja üldözőbe vette őket. Egy nap és egy éjjel üldözték őket s a hitharcosok szakadatlanul harczolva, nyíllal és puskával verték vissza üldözőiket. Ilyen módon megszabadultak. A palánkában maradt asszonyokat és cselédjeiket saját kezeikkel ölték meg.

Hatvan várának ostromlása az ellenség által és a muszulmánok megfutamodása

Nógrád vára elfoglalása alkalmával Ramazán-záde ketkhuda csauzt, a kit a várban találtak, a királyhoz vitték. A király szabadon bocsátotta őt s ő Redseb hó 20-ik napján ¹⁾ Budára jött és hírül adta, hogy maga a császár jön kétszázezer katonával és Buda ostromára készül.

A végeken a harcosok nyelvet fogtak, a ki ezzel meg egyező hírt adott, mondván: »Április elején az ellenség Esztergom és Buda ellen jön.« Ezek folytán a budaiak készülődni kezdettek és Topkháne²⁾ városrészben a vár belső oldalára megszámlálhatatlan sok gerendát halmoztak össze és a janicsár tisztek ezekből *donuz dámokat*³⁾ készítettek s azokba földet töltöttek s így módon azt a sarkot megerősítették.

E közben elérkezett a tavasz, a járás-kelés időszaka. Az iszlám sereg még nem mozdult meg, a mikor már Nevruz előtt⁴⁾ az ellenség két tábort felkészített s egyiket Esztergom, a másikat Hatvan elfoglalására küldötte. A Hatvan ellen menő ellenség először Nógrádnak esett és azt elfoglalta. A Nógrádon

¹⁾ Ápr. 11. K.

²⁾ A budai Topkháne leírása olvasható Evlia Cselebi magyarországi utazásai I. köt. 239. lapján. K.

³⁾ Domuz-dám, szószerint annyit jelent: disznó-csapda. Az erődítési munkák egyik faja volt. K.

⁴⁾ Nevruz napja márcz. 22. K.

lévő ellenséges hadsereg Dsemázi-ül-ákhir hónapban Vácز mögött négy mértföldnyire kerülve, Hatvan ellen ment és azt azonnal ostrom alá fogta. Abban az időben Arszlán pasa volt a hatvani parancsnok, ki, noha egy kissé mulatós ember volt is, de kardra termett vitéz volt és Hatvan népe is harczolásra alkalmas emberekből állott s vitézül forgolódva egy ágyúval mindjárt eleinte az ellenség soraiból sokat elpusztítottak. Budára segítségére küldöttek. Buda népe azonnal talpra állott és a sürgetésre Sábán hó 8-ik napján ¹⁾ Szinán pasa-záde Mehemed pasa s Haszán pasa budai beglerbég, a mennyire csak lehetett, sereget gyűjtöttek. Haszán pasa lett az előcsapat vezetője, Mehemed pasa a hátsó csapaté és a váraikat vesztett szerdengecsdik segélycsapatokat alkottak. Az ellenség hadseregének egy hadosztálya Esztergomot ostromolta, de ők előbbrevalónak tartották, hogy Hatvan segítségére menjenek.

Az ellenség serege Hatvan északi részén a vár tövében folyó víznek partján állította fel táborát. Sábán hó 11-ik napján az iszlám sereg egy mértföldnyire felfelé ment, hogy a vizen átmenjen s az ellenség azt vélte, hogy az oszmánok oldalvást megfutamodnak, azért a vizen átmenve abba az irányba indult. A sereg ezt látva, sorait rendbe szedte és Szinán pasazáde lovas csapatát maga mellé vevén, megállapodott. Haszán pasa állott elől a határszéli katonasággal s a budai önkénytesek agáját katonaságával együtt az előcsapatba helyezvén, dél-előtt a két sereg egymásra támadott és nagy öldöklés lett. Mindkét részről temérdek katona elesett, az embereket és zászlókat nem lehetett egymástól megkülönböztetni s a heves viaskodásban lándsadarabok röpködtek a levegőben. Az önkénytesek az ellenség néhány sorát megbontották és a pánczélos ellenség két hírneves és erős bégjét elejtették. Az önkénytesek agája ekkor csapatával a kék vasas »feiveres«²⁾ nevű katonaságra támadott és azt szétszórta. A vasba öltözött katonaságot nem lehetett egymástól megkülönböztetni s az ellenséget csak lábáról lehetett felismerni. A határszéli hitharczosok azokat nagyon összetörték s ők azt mondták: »A határszéli katonaság vasba van öltözve, kardunk azokat nem vágja le«; azért azok helyett a pánczél nélküli belső hadi népet keresték fel és azokat törték össze.

A hitharczosok az ellenségtől igen sok fegyvert és pánczélvettek el. Haszán pasa is vigyázatlanul az ellenség katonasága

¹⁾ Ápr. 28. K.

²⁾ Törökül: **فيلورس**, a felismerhetetlenségig elferdített szó. K. Valószínűleg a magyar »fegyveres« (= armiger, nehéz lovas) szó elferdítése, erre mutat a szövegbeli vasas is. V. ö. 208. l. 1. jegyzet.

közé vetette magát s mikor az ellenségből sokat elejtett, megtudták, hogy ő pasa s középre fogták és puskával, gránáttal lödöztek rá. Pánczélinge meggyulladt s a kíséretében lévő harczosok eloltották ugyan, de azért az égéstől megsebesült. Vitézsége a katonákat is harczra lelkesítette.

Mehemed pasa szerdár az összevissza keveredett katonaságot az ellenség katonaságának vélte s mivel gyáva és félénk szívű volt, zászlóját elejtvé, Buda felé futott. Egy másik elbeszélés szerint pedig Haszán pasát túlságos nagy számú katonaság támadta meg és nem tudott ellenállni. Abból a célból tehát, hogy a rátámadó ellenséges csapatokat az ágyúk célpontjává tehesse, félrehúzódott előlük s a csapata kétfelé vált. Az volt ezáltal a szándéka, hogy az ágyúkat elsüthessék. Szinán pasa-záde azt vélvén, hogy ezek megfutottak, ő is megfutott. Az ütközetben lévő katonaság, mikor látta az ő megfutamodását, nem maradt meg többé a helyén, hanem a szerdár után indulva, szétozslani kezdett.

A megfutamodáshoz közel lévő ellenség erre neki bátorodott s a futókat egy darabig üldözte. Míg ezek a hadseregünk után jártak, azalatt a hatvani hitharczosok Szezái pasa angorai béget kiküldötték s ő az ellenség táborát megtámadván, néhány jó ágyújokat és embereiket a várba hajtotta, többeket kardra hányt, a nagy ágyúkat pedig aczélszeggel beszegeztette.

A visszatért ellenség folytatta az ostromot. Egy-két napig az elrontott ágyúkat javították s azután Ramazán elejéig¹⁾ vívták. Hatvani Haszán több okos intézkedésével az ellenséget tehetetlenné tette. Végre Ramazán 4-én néhány ágyút Esztergomba szállítottak s így szünet állt be.

Ebben a háborúban is három-négyezer ember a megsemmisülés útjára ment és a vértanúságot elnyerte. Az ellenségből itt kevés vészett el. Ez a dolog a Portára bejelentetett. A legnagyobb vitézséget Haszán pasa tanusította, azért a nagyvezír ajánlatára ejáletjéhez a vezírség adatván, drágaköves kard és aranyos kaftán küldetett neki.

Esztergom ostroma.

Az ellenségnek az imént két hadosztálya volt, az egyik Hatvanba ment, a másik a király testvérével és több főúrral Esztergom ellen jött.

A hatvani ütközet után Sábán 14-én²⁾ az Esztergom ellen támadó ellenség is hozzákezdett Esztergom ostromához. »A rá-

¹⁾ Máj. 20. K.

²⁾ Máj. 4. K.

ják segítsenek, mert a mieink», így szóltak a falusi népnek, de azok nem engedelmeskedtek, hanem az ellenség pártjára szegődtek.

Sábán végén egy csapat ellenséges katona Vác ellen támadott és többeket vértanuvá tett. Negyven-ötven derék martalócz az asszonyokat és gyermekeket összeszedvén elhozta. Annakelőtte a Boszniából és Szemendréből érkező kétezer főnyi lovász Esztergomba küldetett s kezeikbe zászlók adattak, annak jelül, hogy a mit zsákmányolás által szereznek, az övék legyen. Ezek árulást követtek el, mert az ellenséggel értekeztek és Esztergom külváros kapuit, a hol állomásoztak, gyorsan kinyitották és az ellenséghez csatlakoztak. Szóval, az ellenség Esztergom után erősen kapaszkodott s naponta ezerhétszáz ágyúlövést tettek ellene.

Ez oldalról a janicsárok és a várbeli katonák közül derék szerdengecsdiak küldettek s három-négy gálya és sajka küldésével segítettek rajtuk. A tengerészek közül a rodoszi bég is velük küldetvén, odament s néhány vitézi tettet végezvén, az ellenség gályáit nem engedték Esztergomhoz jönni és Dsigerdelent felszabadították.

Miután az ellenség néhány napig a várat vívta, először a magyar katonaság intézett rohamot, de visszaveretett és legkiválóbbjaik elesetek. Mindamellet a vívást azért nem hagyták abban, hanem naponta ezernyolczszáz ágyúlövést tettek s a vár körületét és a legtöbb házat a földdel egyenlővé tették. Ezután a német katonaság a király katonáival együtt támadott: »Jöjjetek, — szóltak a várbeliekhez — miként a nógrádiak és fülekiek, ti is mentsétek meg az életeteket. Adjátok át a várat és szabadon engedünk benneteket.«

»Mi lovagias harczosok vagyunk, — felelék ők — mi nem adhatjuk meg magunkat.« Ezután az öregekhez szóltak: »Jöjjetek, váljatok el tőlük, legalább ti meneküljete meg.« Ezek pedig okosan azt felelték: »Mi azoktól nem válunk el.« S valamennyien egy szívvel, egy lélekkel harczra buzdultak.

Ebben a támadásban temérdek sok német katona elvesztett s a király saját zászlóját és fegyveresen a harczba érkezett német asszonyait is elfogták. Az ellenség megfutamodva az ágyúk mögé menekült. »Adjátok vissza a zászlót, akkor elmegyünk«, mondák. A hitharczosok a zászlóért cserében egy béget kívántak, de azt nem adtak, hanem újra a várat kezdték ostromolni. »Szerencsétlenek! a ti tatárjaitok teknősbékára ülve jönnek«, mondták gúnyolódva, a mi náluk közmondás a lassan érkezőkre. Ezek pedig azt mondták: »A szerdártól nehéz fegyverzetű katonaság érkezik.« S ily ügyes hazugsággal vígasztalták a katonaságot.

Ezután a gyalogságból és lovasságból Budán, a kik szí-páhiságot, előléptetést és birtokot kívántak, összeirattak s a szerdár által Esztergom segítségére küldettek. Váczon és Budán harczos sem igen maradt, a Dunán mind Esztergomba mentek. Az ellenség most harmadszor egész seregével támadott és főembereik közül egy szerdárt, a ki talizmánhoz hasonló aranylánczot viselt, az ellenséges sereg élére állítottak és karddal hajtották őt előre. Az esztergomi bég ekkor azt mondá: »Ha valaki azt az átkozottat elejti, az ellenség visszafordul; azért bármit kíván, bölüköt vagy szandságot, azt megkapja.« Ekkor a Budáról érkezett Oszmán nevű vitéz puskájával az ellenséget maga elé vevén, azt a hitetlent célba vette s mellébe egy golyót lőtt, a mi által lováról őt leejtette s az utána jövő katonaság visszafordult, nyomukban pedig a hitharczosok menvén, megszámlálhatatlan ellenséget megtörtek, kiknek hulláit csapatosan a Dunába hányták s Budától egész Belgrádig vitte a folyó. Az ellenség megfutamodva táborába tért vissza és egy-két napig pihent.

Ez alkalommal a magyarok közül nagyon sok ember elesett.

A környékbeli ráják az ellenségnek segítettek s a király is igen sokat költekezett és szemrehányó leveleket küldött hozzájuk, mondván: »Mit dolgoztok még?« — azért félelmükben nem hagyták abba az ostromot, hanem az előbbi módon hozzáfogtak a víváshoz s naponként hiány nélkül ezerötszáz ágyúlövést tettek.

Egy hónapig így folyton ostromolták, a vár körületét a földdel egyenlővé tették, az ágyúkat elrongálták és egy lőporraktárt gránáttal felgyújtván, igen nagy kárt okoztak. Az éhség is már fenyegette a katonaságot. Utoljára a vár belsejében árkokat ástak és kényeztetett gyengéd nők is piszkos földet és követ hordtak s a port és füstöt szenvedték. Ezt a helyzetet ismételten is jelentették a szerdárnak és segítséget kértek tőle.

Mivel pedig onnan semmi készülődés nem mutatkozott, az ellenség ez alkalommal hágcsókat készített elő és éjszaka intézett támadást. Az ellenség a hágcsókon felfelé jött s ekkor az elkeseredett lelkű katonaság éhes farkas módjára rohanta meg őket és az ellenségből sokat elpusztítottak. Nyolczvan-kilenczven létrát, melyekből egyet-egyet tizenöt-husz ember alig tud odább vinni, a várba húztak és feldarabolták. E közben az esztergomi béget, midőn a bástyákon járkált, egy ágyúgolyó vértanuvá tette. Helyébe Musztafa pasa-záde Ahmed bég neveztetett ki.

Sábán hó elején a király egész hadserege rohamot intézett egész estig, de ismét visszaüzetek és a királytól szemrehányó

levél érkezett. A hatodik napon a király is odajött katonáival és Esztergom átellenében Dsigerdelenben szállott meg. A hadsereg többi része, miként előbb folytatta a vívást és a túlsó oldalról is vívni kezdték. Esztergom körül árkokat ástak s az ágyúkat, zárbuzánokat felállították és lánczokat húztak keresztül, hogy Esztergomba ne lehessen segítséget vinni. Azután csselfogásból kihirdették, hogy rohamot intéznek s mikor az iszlám nép a rovátkos falakra kiment, az ágyúkat kilőtték és számos hitharczost vértanuvá tettek.

Egy nap és egy éjjel tartott a támadás és ütközet s több ezer ellenség elesett, de száznál több nagyon híres hitharczos is vértanuvá lett. A király részéről mintegy harmincezer főnyi ellenséges csapat, melynek egy része német asszonyokból állott, kik messziről férfiaknak látszottak és férfiak módjára harczoltak, ekkor gránátokkal és más módon tüzet élesztett s a hitharczosok tűz füstjétől fulladozva az ellenség felé fejüket sem fordíthatták. Ez a körülmény a népet bámulatba, az ellenséget pedig rémületbe ejtette.

A főszerdár részéről Ramazán 7-én ¹⁾ katonasággal Apardi bég, 8-án a temesvári pasa, 9-én a boszniai pasa Budára érkeztek és a pesti parton szállottak meg. Esztergomból szakadatlanul hangzott az ágyúdörgés. Ezek a szerdárban nem bízván, azt mondták: »A hatvani ütközet módjára ne történjék« s megállapodtak.

Ramazán 14-én a határszéli harczosok azt tervezték, hogy egy éjjel az Esztergom fölött lévő ellenséget egyesülten megsemmisítik s reggel tájban előőrseik az ellenség katonaságával találkoztak s egy-két nyelvet fogva elvonultak. Ámde ekkor az ellenség nagyobb része táborát odahagyva, utánuk esett, ezalatt pedig az esztergomi harczosok kimentek s éhes farkas gyanánt a táborba bemenvén, ezernél többet megöltek, néhány utálatos csapatot pedig üldözve a Dunába kergettek, többeket élve elfogtak, ágyúikat, melyeknek mindegyike egy várat ért, beszegezték és elrongálták s a puskaorból amennyit csak elhozhattak, elraktak, a többit pedig felrobbantották s azután a várba mentek.

Mikor a szerencsétlen és megalázott ellenség visszatért, haragjában Visegrád faluban lévő lovassága Buda határába ment és Hévfürdőtől²⁾ felfelé a füvet kaszáló embereket elfogták és a lovasokat egész Budáig menve üldözték. Zászlójuk volt s mikor Budáról katonaság ment ki ellenük, akkor visszatértek táborukba.

¹⁾ Máj. 26. K.

²⁾ Törökül: Ilidse, az óbudai Császárfürdőt érti alatta. K.

Budától felfelé mintegy ezer katona hajókra ült s a Dunán Esztergomba bevonult. Egyik éjjel kitörték és a tábornok meg-támadván, temérdek sok embert elpusztítottak. A Konstantinápolyból érkezett gályák Esztergom alatt állottak és nem mulasztották el sajkákkal segítséget adni. Az ellenség felfelé, Esztergom közelében, a Duna partján ágyúkat állított fel s a mikor a gályák és sajkák odaérkeztek, az értesítést elvágta. Találkozott azonban egy búvár, ki az ágyúk felől való részen a vízbe bukott s a szükséges értesítéseket megvitte és hozta.

Mikor a főszerdár Buda közelébe érkezett, az ellenség Hatvan és Esztergom várak alól visszahúzódván, elindult és Komáromnál állapodott meg.¹⁾

A temesvári nép lázadása.

Mialatt a temesvári beglerbég segítségül jöven Pesten tartózkodott, híre jött, hogy ejáletjéből egyik palánka népe, az alkalmat felhasználva, fellázadt. A pasa ekkor katonaságát sietve összeszedvén, oda ment és a lázadókat kardja villámával megfenyítette.

Berenvár ²⁾ ostroma.

Mikor a téli idő már vége felé járt, az ellenség csupán az iszlám nép zaklatása végett a Buda alá tartozó Berenvár palánkát ostromolta és rövid idő alatt el is foglalta s a benne lévő muszlimánokat részint megölte, részint fogságba vitte. Mivel a rájuk kádijok ellen panaszkodtak, különféle kínzások után azt is megölték. Abban az időben az ellenség nem törődött azzal, hogy összetörik, mert szerteszét a környéken támadásokat intézett.

A győri hadjárat kezdete és Szinán pasa indulása.

Redseb hó 15-én ³⁾ a nagyvezír is kihozatta sátorát a belgrádi kaszárnyából és a Hunkjár-halmon állíttatta fel udvartartását. A lovakat a rétre verték ki és Sábán hó 14-én ⁴⁾ a

¹⁾ Pecsevitől független előadás. Az Esztergomot ostromló keresztény sereget persze nem a király, hanem Mátyás főherceg vezette.

²⁾ *برنوار* valószínűleg Berzenze vár, melyet Zrínyi György márcz. 22-én foglalt el. K.

³⁾ Ápr. 4. K.

⁴⁾ Máj. 3. K.

szerémi mezőre ment át. A bölükök is kimentek a kaszárnyákból és zsoldjuk s élelmiszerük kiosztatott. Mahmud pasa szivászi beglerbég, másik Mahmud pasa merási beglerbég, Ali pasa rakai beglerbég megérkeztek és a táborba bevonultak. Ramazánban a boszniai katonaság is megérkezett s az ejálet Mihalidsli Áhmed pasának adatott.

Mohácscon három napig időztek. Dsánkurtaránban is négy napig pihentek és mimbert készítvén, a Bájráim imádságot elvégezték. Mehemed pasa budai szerdár odaérkezett és találkozott. Azután tanácskozást tartottak és elhatározták, hogy először Tata vára ellen mennek, azután pedig Győr vára ellen. Megparancsoltatott, hogy tizenhat okás harmincz darab badaluskát, tizenegy okás hét darab kolunburnát, negyven kondákokot és más kellékeket Esztergomban előkészítsenek. Tizenegy kolunburnát a váli völgyön szállítottak Tatára.

A fönnebb említett állomáshelyen még a Konstantinápolyból küldött janicsár-aga Mehemed a janicsár katonasággal megérkezvén, Ramazán 28-án ¹⁾ a táborba vonult. Vezír-záde Mehemed pasa az ágyúkhöz rendeltetett, Haszán budai pasa lett az előcsapat vezetője, a boszniai beglerbég és az anatóliai beglerbég Szaturdsi a jobbszárnyra, a többi beglerbégek a bal-szárnyra rendeltettek és szabályszerint a merási beglerbég lett a hátsó csapat parancsnoka. Dsánkurtarán mezején a hadsereg sorba állíttatván, teljesen elrendeztetett. A topesik és dsebedsik azelőtt egymással czivakodtak s majdnem baj lett belőle.

Sevvál 4-én ²⁾ Tatavára völgyében állapotok meg s az ágyúk megérkezése után Sevvál 8-án Tata ellen támadtak.

Tata és Szent-Márton ostroma és elfoglaltatása.

Sevvál 4-én Tata mezejére mentek. Az említett vár síkságon, a hegyes vidék közelében fekszik s a Duna folyó túlsó partján, a szigeten álló Komárom vára két mértföldnyire van hozzá.

Az ellenség fővezére negyvenezer lovassal a Duna folyó túlsó partján Kázli-göl ³⁾ réten szállott meg. Három állomásra az iszlám sereggel együtt ment s mikor Tata átelében ment, naponként mutogatta erejét és hatalmát.

¹⁾ Jún. 16. K.

²⁾ Jún. 22. K.

³⁾ Kázli-göl, magyarul: Ludas-tó. K.

Az ostromsánczok előkészítése után láttak és egyfelől Haszán pasa négy ágyúval, másfelől a janicsárok is négy ágyúval a várat ostromolni kezdték. Három nap és három éjjel folyt az ostrom, utoljára egyezkedés folytán az ellenség kivonult és a várat átadta s szabadon Komárom szigetére ment. Tatára szandsákbég és várórség rendeltetett s a rongálások kijavíttattak.

E közben Gázi Gэрáj khán agái közül Áhmed aga érkezett oda, a ki a khán levelét és elindulásának hírért hozta. Levelében tudatta, hogy nagy hadsereggel Krímiából az Ozi ¹⁾ folyón átmelve Bender, Akkerman, Moldva, Oláhország vilájetjein, a Temes és Maros folyókon áthaladva Szegedről Budára készül menni. Konstantinápolyból Jemisdsi-basi Haszán aga kapudsi-bási futár kilencz nap alatt Tata alá jött. Zilkáde hó elején ²⁾ a janicsár aga meghalt.

Ezután a csapatok elindultak s a tatái hegyes vidéken áthaladva Szent-Márton síkján a réten megszállottak.

Zilkáde hó 10-ikén Gázi Gэрáj is megérkezett s a nagyvezírral lóháton fogtak kezét. A találkozás után a nagyvezír sátorába vezették. Ott a nagyvezír ugyanegy kerevetre maga mellé jobbról ültette őt, a mi miatt sok szóbeszéd volt az emberek között. Ebéd után egy drágaköves aranymedenczét és ibriket hoztak elő, melyben midőn kezüket megmosták, azt sziláhdárjának adta. Ezután egy drágaköves kardot, aranyos zablyát, drágaköves kétélű kést és egy felszerszámozott szép paripát adott neki, melyre felült. Ötezer aranyat is adott át neki tiszteletből és az összes beglerbégek és agák elébe járulván, őt szállására vezették. Két napig időztek e helyen s a khánnal tanácskoztak és szórakoztak. ³⁾

Szent-Márton várát csak egy napig ostromolták, mert kegyelemre megadta magát. Másik elbeszélés szerint az ellenség ott hagyta és elfoglaltatott.

Azon hó 13-án elindultak; a rumiliai és budai katonaság volt az előcsapatban, az anatóliai és diárbekiri jobbról, a damaszkuszi, varekai, hálebi és boszniai balról, a merási pedig a hátsó csapatba rendeltetett. És ily módon a csapatok Győrbe mentek s annak síkságán megállapodtak.

¹⁾ Ozi-folyó a Dnyeper neve a törököknél és tatároknál. K.

²⁾ Júl. 18. K.

³⁾ A nagyvezír és tatár khán találkozását, a pletykákkal együtt részletesen leírta Pecsevi: *A hódító tatár khánnak az iszlám katonasággal találkozása* czímen, — Pecsevi szövege Kjátib Cselebinek kezében volt, de nem tartotta érdemesnek az anekdotákat átvenni.

Győr ostroma.

A 935-ik évben,¹⁾ mikor Szulejmán szultán Bécs vára ellen ment, ennek a lakosai nem hódoltak meg, azért sáhi parancsra szélteben ágyúzták és külvárosa ekkor elégett, innen nevezik Jánik néven. Abban az időben még csak kis palánka volt, de azután igen erősen megépítették.

Az említett várnak Górvár ugyan a neve, de Jánik néven híresedett el. Egy oldalról a Duna, másfelől a Rába és a Duna összefolyása, a többi oldalról pedig vízzel tele mély árok veszi körül, melyen felvonóhíd vezet át. A hitharczosok megérkezvén, a kívül álló ellenséges tábor csapataival harcra bocsátkoztak s nagyon sok fejet és nyelvet vettek el. Azután az ostromsánczok kellékei után láttak és az ágyúkat készítették elő. Hat badaluskát, két kolunburnát, nyolcz sáhi ágyút a nagyvezír hadosztálya felől, a budai katonasággal négy badaluskát, két kolunburnát és négy sáhi ágyút a janicsár aga felől, négy ágyút és öt sáhi ágyút az anatóliai hadosztály felől a kapu felé, négy ágyút, két kolunburnát Haszán pasa hadosztálya felől, négy badaluskát Gázi Geráj khán hadosztálya felől felállítván, Zilkáde hó 18-ik napján²⁾ a várat ostromolni kezdték. Vászil pasa a kasztamuniai sereggel a khán mellé rendeltetett, a boszniai katonaság pedig Komárom felé őráratra küldetett. A szivásziak és diarbekiriek az ostromsánczokban, a szipáhi-oglánok pedig kívül a mezőségen voltak őrszemen. A szilahdárok csapata az ostromsánczoknál őrködött, két hadosztály a kincstár és a sátorok őrzésére rendeltetett. Ezer szerdengecsdit írtak össze. Megparancsoltatott, hogy két helyen a földet kell felhányni.

Ilyen elrendezéssel fogtak az ostromhoz és naponként hétszázötven, sőt ezer badaluskát is lőttek ki.

Az ellenség a Duna túlsó partján állította fel táborát és a vár két oldalához hidakat készítettett. A kaput nem zárták be és a Vizi-kapun át a lovasok, gyalogosok szakadatlanul jöttek-mentek. Húsz napig folyton harczoltak s az ellenség ágyúi a síkságokra lövöldöztek, a minek következtében onnan nem lehetett az ostromsánczokba nyíltan menni. A császár testvére, Mátyás herczeg, mintegy százezer főnyi német, magyar s egyéb ellenséges katonaság fővezére lévén,

¹⁾ 1529. K.

²⁾ 1594 aug. 4. K.

megérkezett és Komárom felől szállott meg. A várban a király veje, gróf¹⁾ nevű főúr parancsnokolt.

Az ellenség támadása az ostromsánczok ellen. Az említett hó vége felé az ellenséges sereg a várból hirtelen kijött s a janicsár ostromsánczokat megrohanta. Jobbról Haszán pasa, balról a szerdár fia, Mehemed pasa értesültek róla s az ellenség visszaverésére siettek. A két vezérfi ugyan versenyezve fáradozott, ámde az ellenségnek háromezer főnyi puskás katonából, háromezer német lovasból és kétezer magyarból álló csapata egyszerre rohant rájuk és mintegy ezer janicsárt s néhány ezer más bátor katonát a vértanúság dicsőségére juttatott. Ezek között volt a terhále-i szandákbég is.

Az átkozottaknak második támadása Zilhidse hó 10-én²⁾ volt. Azt vélték, hogy a hitharczosok az ünneppel lévén elfoglalva, gondatlanok lesznek s kijöttek és az ostromsánczokra támadtak. Rizván aga szilahdár aga és Cserkesz Mahmud pasa halebi beglerbég az ostromsánczokhoz nem engedték az ellenséget, hanem helyükön megállottak, ámde Haszán pasa hadosztályára túlságos sok ellenség rohant és ismételten támadásokat intézett, minek folytán némely csapatok megadták magukat s így az ostromsánczban levőket meggyengítették. Mikor pedig az újonnan összeírt dsebedsikre támadtak, azok legnagyobb részét elejtették. Mehemed pasa karamániai beglerbég és Mahmud pasa ibn Semsz pasa boloi müteszarraf azonban ostromsánczaikat megőrizték és oroszán módjára harcoltak, minek következtében az ellenség végre megfordult és a várba futott.

Mostanáig a vár kapuját nem zárták be, azért nem lehetett az ostromsánczokkal a várhoz közelíteni. Szükségesnek mutatkozott, hogy a nagyvezír fia és Haszán pasa hivatalt cseréljenek, ezért a rumilii ejálet Haszán pasának, Buda pedig a vezír fia Mehemed pasának adatott. Mihelyt Haszán pasa a kapuval szemközt lévő ostromsánczba ment, azonnal tíz nagy ágyúval kezdte meg az ostromot s így akarva, nem akarva bezárták a kaput. Ezentúl most már biztonságban voltak az ostromsánczok megtámadtatásától.

¹⁾ Hardegg gróf. Az pedig török mende-monda volt, hogy a király veje. K.

²⁾ Zilhidse hó 10-én van a muszulmánok kurbán-bájrám ünnepe, mely négy napig szokott tartani. K.

Az iszlám hitharczosok támadása az ellenségre és a tábor megszasztása.

Mint fönnebb említettük, Mátyás herczeg annyi ezernyi ellenséges katonával megállapodott és a túlsó oldalról a várnak segítséget adott. A szerdárnak, a khánnak és a többi főembereknek a véleménye mind abban egyezett meg, hogy a meddig csak a túlsó oldalra átmenve a tábort szét nem szórják, addig a vár elfoglalása nem képzelhető. Ez ügy végett tehát Zilkáde 23-án ¹⁾ Budára és Esztergomba rendeletekkel embereket küldöttek és a hídépítéshez való kellékeket megrendelték. Kocsikon deszkákat, sajkákat és hordókat hoztak és nagy bőségben felhalmozták.

Összesen három hidat építettek, egyiket bivalybőrtöm-lőkből, a másikat hordókból, a harmadikat sajkákból állították össze. Azután öt-hatszáz szerdengecsdit írtak össze, kik a túlsó partra kezdtek átmenni. Mikor látták, hogy egy kevés tatár is átment, csapatonkint az ellenség gyalogsága, majd mögöttük a lovasság is megindult s mivel azoknak, kik átmentek, ez oldalról nem lehetett segítséget adni, azért nem tudtak ellenállani és a Dunának hajtották őket. Egy-kétezer gyalogos is keresztülment, de az ellenség nagy sokaságának nem tudtak ellenállani, azért a ki tudott úszni, az keresztülment, a többi pedig azon a helyen vértanú lett. Az ellenség tartott attól, hogy újra keresztülmenni, azért a Duna partjára sánczokat ásott és a Dunát őrizte.

A túlsó oldalon maradt mintegy kétszáz főnyi hitharczos azokba a sánczokba bemenekülve, az ellenük jövő ellenséget puskával térítették vissza. Egyik elbeszélés szerint kétezer önfeláldozó iratott össze s ezek csónakokon a túlsó partra mentek s átmenetelükben szemüket sem nyitva fel az ellenség sánczeit és öt ágyúját elfoglalták s a híd építéséhez hozzákezdettek.

Ez oldalról a part két minére magasságra emelkedett s öt-tíz báljemez ágyút, néhány kolunburnát és sáhi ágyút állítottak oda s alatta is igen sok puskás állott s mivel a Duna sem igen széles, azért ágyúval és puskával lődöztek. Az ellenség ügyet sem vetve rá, az egész partmentén támadott. Az ágyúk azok csatasorát megbontották és több halott maradt a téren. Alkonyat idejéig mintegy harmincz-negyven zászlóalj váltotta fel egymást ily módon s igen sok ellenséget összetör-

¹⁾ Aug. 9. K.

tek. Végteére mikor már a partot sehogy el nem foglalhatták, valamennyien táborukba húzódtak vissza.

E közben a híd is elkészült. A gyalogság ugyan a két másik hídon is átmehetett volna, de erre nem volt szükség, mivel a hajóhídon az esti imádság idején megkezdtek az átvonulást. A rumiliai, anatóliai, karamániai és halebi katonaság ágyúit a sánczok fölé állította s a szerdár is janicsárjaival és kapu-kuljaival a Duna partjára a hídfőhöz jött. A szerdárfi Mehemed pasa, budai beglerbég is nagyszámú budai katonasággal keresztülmenvén, sánczba ment. Az ellenük jövő ellenségre hullott a puskagolyó s ők vitézül megállottak sánczaikon. Erről az oldalról lőtt ágyúgolyók is sokat elpusztítottak, azért kétségbeesetten utoljára visszavonultak. Harminczezer főnyi lovasság s ugyanannyi tatár és egyéb katona üldözőbe vette őket s mikor az ellenség táborához érkeztek, az ellenség nem tudott helyén megállani, hanem az Ujvár felé lévő hídon egymást szorítva megfutamodott és eltávozott.

A kik éjszaka bementek a táborba, temérdek kincset vittek el onnan, még a kik reggel mentek is, igen sok podgyászt találtak. Az ágyúk, a lőpor, a podgyászos kocsik és más felszerelések, valamint a pénzzel telt hordók, továbbá a Dunán lévő háromszáz sajka, fenyőhajó, mintegy négyszáz badaluska, kolunburna és sáhi ágyúgolyó és háromezernél több sátor és egyéb tárgy a kincstár számára foglaltatott le.

E csataterén a fővezér, Mátyás herczeg, megsebesült, a francia katonaság parancsnokát pedig egy ágyúgolyó megölte, azonkívül pedig mintegy tízezer főnyi ellenség részint megöletett, részint fogságba került.

Ezután a várat négy felől kellőképp körülzárták és ostromolni kezdték, a míg az év elején aztán sikerült elfoglalni.¹⁾

A tatár sereg eseményei a győri hadjáratra utazáskor.

Gázi Geráj krimiai khán, a kinek őseitől öröklött khutbe- és pénzveretési joga volt, századának jeles khánja lévén, a világ menedékhelyéül szolgáló Porta rendeletéhez ragaszkodott s mikor e hadjáratra küldetett, Krimióból elindult. Nehogy azonban a tatár sereg iszlám országba tegye a lábát, czélszerűbbnek látszott, hogy Lengyelországon és az erdélyi határon vonuljanak át. A folyón keresztülhatolva s a Turla²⁾

¹⁾ V. ö. a 102. l. 1. és 110. l. 1. jegyzetet.

²⁾ Turla, a Dnyeszter folyó neve. K.

vize partján Lengyelországon átmenve, az erdélyi határon Balkán¹⁾ néven ismeretes, vesződtséges átjárású szoroshoz értek.

Ezen szoros nyílásánál Huszt nevű vár van, mely Erdély várai közé tartozik. A vajda a vár tisztjeinek parancsot adott s azok gyalogosokat, lovasokat és a pór nép közül is néhány ezer főnyi ellenséget összegyűjtöttek s a hegyekből hozott nagy gerendákkal, kövekkel az átjáróhelyeket elzárták, a szűk helyekre pedig puskásokat állítottak. Lehetetlen volt tehát keresztülmenni. Tanácskozás után a dicső khán a dsengizi csapatokkal gyalogosan nyilat és íjat véve kezébe, késedelem nélkül rohamot intézett a gonosz nép ellen. A tatár hősök, ki a vizen menve át, ki pedig a hegyek csúcsaira felhatolva keresztülmentek s az ellenséget szétszórták s azok legnagyobb részét a tüzes kard edelélévé tették. Isten segítségével e veszélyes úton áthaladva, az említett vár előtt állapodtak meg. Azután a Tisza nevű folyón keresztülmenve Magyarországba hatoltak s azokat a járásokat és tartományokat égetve, fel-dúlva az iszlám határhoz közel eső Debreczen nevű város közelében Dustujál²⁾ nevű helyen, melynek egyik oldalán nagy hegy, előtte pedig mély árok van, annak a tartomány-nak főtisztje Báthory István³⁾ nevű főúr harmincezer főnyi ellenséggel háttal a hegynek támaszkodva, egy csapat embert küldött ellenük. A tatár sereg ellenük rohanván nyíl-záporát megeresztette és harczolva valamennyit szétszórta. Főnökük erről értesülvén az említett árok mögé zárkózott el. A tatár csapatok minden oldalról közrefogták és megtámadták, de mivel az ágyúit kartácsokkal töltötte meg, attól kellett tartani, hogy a sereget elpusztítják, azért az ismételt támadás nem engedtetett meg, hanem visszatértek szálló helyükre, az ellenség pedig felhasználta az alkalmat és megfutott.

Onnan is távoztak és Zilkáde hó elején⁴⁾ az iszlám határról a szolnoki szandsák határába érkeztek. Az iszlám nép által taposott ellenséges tartományból épségben és gazdagon érkeztek meg és a császári táborba bevonultak. A tapasztalt mirzák közül némely értelmes emberek beszélik, hogy Lengyelországból ezt az utat a tatárok közül senki sem tudta. Dsánis aga,

1) Balkan, mint köznév erdőkkel borított hegyet jelent. K.

2) A török kiadásban lévő دوشتبوال szó a felismerhetetlenségig eltorzított helynév. K.

3) Báthory István, Báthory Zsigmond fejedelem nagybátyja. A fejedelem ekkor kezdte el a törökellenes politikát. K.

4) Aug. 7. K.

a ki minden úton ügyes kalauz volt, vezette őket. Ez egy bajusztalan, szakáltalan, ránczos arcú, herélthez hasonló vén tatár volt, a tatár sereg feltétlenül bízott benne, de ezt az utat még ő sem látta s ennyi katonaság élén haladva utmutató volt. Isten segítségével sikeresen haladt.

Az úton az elébük jövőkkal ütközetbe bocsátkoztak ugyan, de a tartományt nem dúlták fel. Foglyokat ha vittek is el, egy-két nap múlva szabadon bocsátották.

Gázi Geráj khánnak ez a harcza csak bevezetése volt a többi csatáinak.¹⁾

Mihály oláh vajda felkelésének kezdete.

Az oláh vajdák a császári hadjáratok számára az ágyúvontató kocsikba lovakat szoktak adni. Legutóbb a veszprémi hadjáratra két-háromszáz lovat küldött a vajda s Belgrádból is elmentek a nagyvezír emberei, hogy lovakat kérjenek és az adót elhozzák, de a míg Belgrádban időzött, az alatt nem küldötte oda a vajda, a miért méltó volt a megpirongatásra. Az emberek mintegy négyszáz lóval, a pénzzel és némely ajándékokkal akkor érkeztek meg, mikor már a győri mezőkön volt. Az odaérkezett emberek, mivel idején nem jöttek meg, megdorgáltattak és a vesztőhelyre hozattak. A szerdár fia jelen lévén ott, közbenjárt értük és a kivégeztetéstől megmenekültek. Ajándékuk nem fogadtatott szívesen. »Insallah! a következő hadjáratunk Oláhország ellen lesz. Mi szükség van arra, hogy a padisah országa ily hanyag ellenséges embernek adassék?« — mondá a nagyvezír és az odaérkezett embereket bezáratta és csak visszatérése után Belgrádon bocsátotta őket szabadon és szigorú rendelettel küldötte el őket.

A tévelygő Mihály pedig lázadásra vágyódó gonosz ellenség volt s a következő évben csakugyan fellázadt, miként ezt majd a következőkben elmondjuk.

¹⁾ Pecsevi: *A hódító tatár khánnak az iszlám katonasággal találkozására cz. fejezetében* sokkalta töredékesebb adatokat közöl a tatár khán útjáról, Dsánis aga különös történetét pedig részletesen és nagy bőbeszédűséggel elmondja. A két szöveg összevetéséből világos, hogy Pecsevi hallomásból ír, Kjátib Cselebi viszont részben Pecsevivől, részben egyéb kútfőből, melynek előadását ő Pecseviénél komolyabbnak tartotta és pontosan leírta.

Az 1003-ik év.¹⁾*Győr vára elfoglalása.*

Mivel az ostrom már egy hónapnál tovább tartott, a keresztény tábor széteszlott s a felhányt föld a várral egyenlő magasságra emelkedett. A föléje helyezett ágyúk lövései a vár belsejét rombolták, pusztították; a külső vár pedig jelentéktelen lévén, semmi kárt nem okozott. Néhányszor rohamot intéztek és aknákat robbantottak, melyek által több száz főnyi ellenség a pokolba jutott. A nagy gránátok, ágyúk és puskák a hitharczosok közül is többeket vértanukká tettek és megsebesítettek.

A hegymagasságnyra felhalmozott föld a várárokbá került, csakhogy az árokban folyó Rába vizének áramlatával találkozáván, a behányt földet az láthatatlanná tette. Ezután az egész hadsereg a földhordásnak esett s a tatár katonaság is földet hordott és azt felhalmozták. Buzdításul még maga a főszerdár is vitt néhány zsák földet és azt személyesen öntötte az illető helyre, csakhogy mi haszna! a folyót mindez nem akasztotta meg. Az iszlám seregből a szerdengecsdik három-négy fenyődeszkából egy-két helyen hidat készítettek és az aknakészítők azokon átmenvén, aknákat készítettek és mivel az előbbi akná a falnak csak külső részét rombolták el, ugyanazon helyen ismét aknát készítettek.

E közben az ellenség szívét félelem és rettegés szállta meg és Isten segítségével a győzelem jelei mutatkoztak. Mohárrem hó 17-ik napján²⁾ kiadatott a parancs, hogy másnap roham lesz. Azon éjszaka az ellenség kiválóbbjai közül két magasállású egyén kijött és a szerdár elé járultak valakinek az érdekében. Kérelmük elfogadtatott és a kegyelem megadatott.

E közben az ellenségen a félelem erőt vett, mivel a tábor megfutamodása miatt kijáratuk nem volt. Az ostrom már húsz napig tartott. Két-három deszkán keresztül ugyan lehetetlen volt rohamot intézni, de Isten segítségével azért sikerült a győzelem. Két darab harmincznégy okás golyót lövő rézágyú az ellenség régi idejéből valakinek hagyatéka volt s azt kérték, hogy a várból kihozva azokat elvihessék. Ez a kérelem azonban nem lévén törvényes, nem engedtetett meg.

Másnap a gróf nevű piszkos főnökük tízezer főnyi rettegő ellenséggel kivonult és azt mondta: »Ez a német katonaság

¹⁾ 1594 szept. 15—1595 szept. 5. K.

²⁾ 1594 okt. 1. K.

jujh! hogy mennyire félt, a sarokba bújtak el. Máskülönben az kellett volna, hogy ennyi puskás ember titeket a várhoz közeledni se engedjen.« S sírándozva esett eléjük.

Vagyonukat nem bántották, hanem hajóra rakták és hitetlen országukba távoztak. Az említett grófot utóbb az ellenség nagyon ócsárolta és törvény elé állították és befalazták.

Mindössze hatvannégy napig ostromolták a várat s ez alatt harmincz badaluskát helyeztek el ott és tízezer kontár löport fogyasztottak el. Vászil pasa kasztamuni bég, vértanu lett. Mahmud pasa merási beglerbég megsebesült, utóbb szintén vértanu lett. Az iszlám sereg a várba vonulván, a nagy templomot dsámivá alakították át és a pénteki imádságot ott végezték. Szandsákja Oszmán pasának adatott s kilencz ákcse fizetéssel három évi őrési szolgálatra kétezer katona iratott össze. Háromezer janicsár és háromszáz tüzér s ezer dsebedsi rendeltetett oda. Az élelmiszereket és más szükséges dolgokat is mind beszerezték.¹⁾

Pápa elfoglalása Gázi Gэрáj által.

Korábban már az ellenség táborának szétoszlása után Gázi Gэрáj khán a tatár katonasággal felkerekedett s azon a környéken lévő Pápa vár ellen sietett. A várbeli ellenség erről értesülván, megfutott s a várat üresen találták és elfoglalták. Elfoglalásának híre Győr elfoglalására is kihatással volt.

Haszán pasa rumiliai beglerbég némi felszereléssel az említett várba küldetett s abba katonaságot helyezett és felszerelése után nézett. Szandsákja Idrisz bégnek adatott.

Komárom ostroma és a visszatérés.

Gázi Gэрáj visszajövele után az elfoglalt várak ügyei Oszmán pasa győri beglerbégre bizattak és Moharrem hó végén Komárom szigetére mentek át. Ez a vár a Duna által körülvelt földszorulat kezdetén van. Tanácskozásban azt mondták, hogy az egymáshoz ennyire közelfekvő várakat így hagyni nem tanácsos, azért ostromlásához készülődtek.

¹⁾ Szelániki csupán felemlíti, hogy Győr is elfoglaltatott s azt írja, hogy elfoglalás eseményének bejelentésére Juszuф aga ment Konstantinápolyba. A győzelmi jelentés Konstantinápolyból szétküldetett a birodalom minden részébe. K. — V. ö. Pecsevi előadását.

Mivel a benne lévő ellenség a szerdárnak azt izente: »Ha Győr várát elfoglaljátok, mi is átadjuk ezt«; ennek folytán a szerdár levelet küldött és a vár feladását kívánta. Ekkor azonban visszavonva szavukat, azt mondták: »A míg a fülünkig csak egy porczikánk lesz is, addig Komárom a tietek nem lesz.« Ekkor a vár közelében megszállottak s egyik napon tanácskoztak, ostromolni azonban vonakodtak, mivel a téli idő már elérkezett és Kászim napja is közel volt s oly száraz hidegek jártak, hogy az ember kezét, lábát sem tudta összefogni s tudva volt, hogy az ellenség nem adja fel a várat szerződésre. Nehogy azonban azt az ellenvetést tegyék, hogy még csak nem is ostromoltatott, pedig talán feladták volna a várat, azért elhatározták az ostromot és hidat készítettek. A rumiliai, karamániai katonaság és a janicsár aga átmentek és Száfár hó elején ostromsánczba vonultak, de a hideg miatt tizenegy ágyúval éjszaka az ostromsánczot kellőképp nem őrizhették. A katonaságnak ereje a győri ütközetben kimerült, azért bágyadtság lepte meg s egyszer-kétszer az ellenség kijött s az ostromsánczot megtámadta. Egy alkalommal két ágyút beszegeztek, egy ágyút pedig a vár árkába dobtak s mintegy háromszáz janicsárt, néhány gyalogos tisztet s néhány alájbéget vértanuvá tettek. Szóval ezekután már látták, hogy az elfoglalás nehéz, a téli napok pedig közel vannak, azért a hetedik napon eltávoztak és Esztergomba mentek, onnan pedig Budára tértek vissza.

Némely történetírók azt írták erre vonatkozólag, hogy Haszán pasa rumiliai beglerbégnek átadták volna a várat, de a szerdár nem fogadta úgy el, hanem azt mondta: »Az én fiamnak adassék.« Az ilyféle beszéd azonban csak a végek és a katonaság helyzetének nem ismeréséből származik.¹⁾

Esztergom, Visegrád és Vác várak élelmi felszerelése és hadserege elrendeztetvén, a karamániai beglerbég Esztergom őrizetére maradt. Száfár hó 5-ik napján ²⁾ Gázi Géráj khánnak díszruha és a kívánt élelmi készlet megadatván, megígérte, hogy a tavasszal ismét jelen lesz és ezer tatárral egyik mirzát Székesfejérvár környékén helyezte el téli szállásra, kik a leg-erősebb télben is sátor alatt teleltek. Ugyanannyi tatárt

¹⁾ Ez a megrovás a véghelyeket személyesen ismerő Pecsevi megjegyzése (*Komárom vára ostroma és az iszlám sereg visszatérése* cz. fejezetében) és így teljesen bizonyos, hogy Kjátib Cselebinek Pecsevi munkája kezében volt. Pecsevi ugyanott Ali efendi és Haszán Bejzáde efendi (felhasználva Hammernél) munkáit említi, valószínű tehát, hogy e kettő egyike volt az ő Kjátib Cselebivel közös forrása.

²⁾ Okt. 19. K.

Pápára Idrisz pasához rendelt, a többi tatárral pedig Krimióba ment.

A nagyvezír Budára jött és hét napig ott tartózkodott. Saját fiát a rumiliai katonasággal és nagyszámú janicsárral mint szerdárt Budán helyezte el. Lala Mohammed pasát az anatóliai sereggel Székesfejervárra rendelte téli szállásra. Áhmed pasa boszniai beglerbéget Eszékre küldötte. A merási, szivászi, diarbekiri, narekai, halebi és damaskusi csapatok engedélyt kaptak és vilájetjeikbe mentek. Szeged, Zombor, Bács a bal-szárnynon lévő csapatoknak, Prizren és Mardin a jobbszárnynak rendeltettek. Az összes ágyúk és felszerelések Budán maradtak.

A zsold és élelmiszer kiosztása után Száfár hó 21-én a nagyvezír Budáról eltávozott és a hó végén az eszéki hídon keresztülmenvén Rebi-ül-evvel elején belgrádi téliszállítására érkezett. Győr elfoglalásának örömhírével még Komárom ostroma közben Rizván ágát Konstantinápolyba küldötték. Tizennégy nap alatt odaérkezett s miután az öröm jeléül nagy ágyúzást tettek, a szerdárnak és a khánnak díszruhát, kardot és drágaköves forgót küldöttek levéllel együtt. Az összes beglerbégeknek, bégeknek és hivatalbeli embereknek díszruhát küldöttek.

A végek állapotának felemlítése.

Győr elfoglalása miatt az ellenséget nagy félelem és rettegés fogta el s csak Komáromnál bátorodott neki. A szerdár eltávazása után a határszéliekkel kezdetek harcolni. Az élelmiszer, fa, széna és egyéb szükséges dolgok nagyon megdrágultak és Budán nagy nyomorúság állott be. Mindehhez hozzájárult még az ellenség mozgalma is és így a végek helyzete szomorú lett, ámde az oláhországi lázadás a magyarországi zavart feledtette.

A szerdár helytelen intézkedése és némely dolgok hiánya.

Ibráhim efendi defterdár feljegyzése szerint ismeretlen, hogy e hadjáratra mennyi katona gyülekezett Magyarország ellen. Csupán kapu-kuli volt harmincezer. A rumiliai katonaság nagy számmal jött. A boldogult Szulejmán khán óta nem volt Magyarország ellen hadjárat, azért a nép nagyon vágyódott az eseményekre és a zsákmányolás reményében a rumiliai katonasághoz hasonló számú étlen katonaság jött össze. Az

ákindsik és a kóborló népek külön annyian voltak, mint egy ejálet katonasága. A tatár sereg is harmincz-negyvenezer emberből állott. Míg a timárbirtokosok és a janicsárok ostromsánczba mentek, a többiek nem vesztegették el az időt hiába. A khán és a többi főemberek engedélyt kértek a portyázásra. Ha egy országot elpusztítanak, mi haszna van annak, a ki elfoglalja. Sőt még az ellenség táborának megszalasztása után mikor többen portyázásra mentek, az iszlám sereg nem állta útjokat s így történt, hogy még a búdai tartományt sem oltalmazták meg a rablástól. A panaszkodóknak azt mondták: »A mig fel nem dúlnak egy országot, addig egy másikat nem lehet alapítani«; s a rájákat fogságba vitték, falvaikat feldúlták. Ez okból történt, hogy a ráják közül az erősek rablókká lettek s egyik palánkából csak úgy lehetett a másikba menni, ha öt-hatszáz ember összegyülekezett.

A falvak, városok mind elpusztultak. Zimonyt egyszer kétszer felgyújtották; a belgrádi malmokról adót szedtek. A másik hiba volt, hogy az oláh és moldvai vajdák iránt barátságot nem mutattak s ezáltal őket fellázították. A hadjáratok soká tartottak s az ellenség minden módon győzedelmeskedett s így a békét sem lehetett az iszlám becsületnek megfelelően megkötni. Mindez az ő helytelen intézkedésének következménye volt.¹⁾

A moldvai vajda lázadása és Musztafa pasa vértanúsága.

A magyarországi háború kezdetekor a császár az összes fejedelmekhez leveleket küldött s a pápa is a keresztény népeket az iszlám ellen támadásra hívta fel s erre Erdély, Oláhország és Moldva egyértelműen elhatározták a lázadást és megkezdtek a Duna partján fekvő városok és falvak támadását. Az akkori moldvai vajdát Színán pasa helyezte hivatalába, Ferhád pasa kajmakám azt letette és helyét Bogdán bejzáde ²⁾ néven ismert fiatalembernek adta. Ezt az ifjút ő neveltette s azt is beszélték róla, hogy az iszlámra tért. Szokás szerint egy kapudsi-basit és az iszkemle csaust küldötte oda, de az előd fellázadt és visszahajtotta őket. Mikor Konstantinápolyból segítséget kértek, Színán pasa ketkhudái közül a letett

¹⁾ Kjátib Cselebi itt a Pecsevivvel közösen használt Ibrahim efendi defterdár feljegyzései mellett (v. ö. 113. l. 2. jegyzetet) Pecsevit használja, de mivel ő nem személyes ellensége a szerdárnak, ezért Pecsevi szigorú és haragos vádiratából csak igen keveset vesz át magának.

²⁾ Bogdán bejzáde, annyit jelent: moldvai bejfiú. K.

merási beglerbéget, Musztafa pasát egy csapat katonával ki-rendelte és a ziamet-birtokos agákat melléje adván, kétezer janicsárral elküldötte. Mikor ezek elmentek, a Dunát befagyva találták és Ruszcsuk mezején megállapodtak. Az ágyúkat éppen a jerkögii ¹⁾ partra szállították, midőn az ellenséges had-sereg váratlanul Ruszcsukba jött és a tábort megtámadta. Musztafa pasa fővezért és a vele lévő katonaságot részint vértanuvá tették, részint elfogták. Ezután a moldvai lázadás napról-napra erősebb lett.

Mozgalom a magyarországi végeken.

Mikor az elébb Szinán pasa volt a nagyvezír, fiát, Mehemedet szerdárként tette és a magyarországi végek őrizetét rábízta. Ő ekkor Belgrádból elindult és Budára ment és Sevvál hó elején Gürzeliász alatt sátorait felállította és a Belgrádból hajókkal küldött élelmi készletet elraktározván, a végvárakba őrségeket küldött.

Mehemed pasa anatóliai beglerbég a boszniai, karamániai, szivászi, budai, temesvári, halebi, szigetvári beglerbégek, a janicsárok ketkhudája, a szipáhik, szilahdárok, ulufedsik hadosztályai Ó-Budán gyülekeztek össze s a zsold és élelmiszer ott kiosztatott.

Oszmán pasa győri beglerbégtől egy ember jött s ez által izente, hogy Prágában, Bécsben a németeknek nagy tábora gyülekezett össze s ebbe az irányba készülnek jönni.

Zilkáde hó végén ²⁾ valóban ötvenezer gyalogos és húsezer lovas ellenség érkezett és Esztergomot ostrom alá vették. Ezen a részen a szerdárnak és a beglerbégeknek csupán tizenötezer emberük volt. »Ekkora sereggel a nehéz ellenség ellen indulni hiba« — így szóltak. Ehhez hozzájárult még, hogy az ellenség a mögötte lévő hegynek vetette hátát, a minek folytán a tábort megközelíteni és megvívni nehéz volt.

Az iszlám sereg utazása Esztergomba és megfutamodása.

Zilhidse hó elején ³⁾ az említett szerdár, továbbá Szufi Szinán pasa budai beglerbég, Terjáki Haszán pasa temesvári beglerbég, Mahmud pasa halebi beglerbég, Oszmán pasa győri

¹⁾ Jerkőgi = Giurgevo. K.

²⁾ 1595 aug. 5. K.

³⁾ Aug. 6. K.

beglerbég tízezer főnyi hadsereggel Esztergomba mentek és az ellenséggel szemben elhelyezkedtek. Azon nap négy-öt zászlóalj magyar lovas kijött és megütköztek. Negyven-ötven hitetlen elesett, négy zászlóalj pedig ismeretlen okból a hídon a túlsó partra ment s ezért némelyek tévedésbe esván azt mondták: »Ha azon napon ellenük megyünk, a hitetlenek megfutmodnak.«

Másnap ismét az ellenség ellen mentek, de a hitetlenek zászlóaljai ekkor nem jöttek ki táborukból, hanem gyalogságuk sűrű csapatokban az árok partján foglalt állást és a kívülről jövőket visszaverte. Oszmán pasa a hitetleneket megtámadta, az elfoglalt Dsigerdelen várát elhagyatta velük, a mi által a hitetleneket nagy rettegés szállta meg.

A negyedik napon a csapatokat felállították s a hitvány szerdár, hogy bátorságot mutasson, teljesen lerészegedett s a lóhátán okádni kezdett. Annyira remegett, hogy egy szót sem tudott mást mondani, csak annyit: »Induljanak.« A kik látták, szidták, átkozták s a katonák nyelvüket öltögették rá. Mehemed pasához és Oszmán pasához csausok jöttek s azt mondták: »Mivel az ostromsánczok mindmegannyi bástyák, azért lovas sereggel nem lehet azok ellen indulni«, ámde Oszmán pasa azt felelte: »Jobb meghalni, mint ennek a részegesnek a szavát hallani« s előre indult. Mehemed pasa az anatóliai sereggel követte őt s mikor Tepedelen közelébe érkeztek, a hitetlenek golyózáporral fogadták őket, a mitől több hitharczos és Oszmán pasa vértanu lett.

Ezután a Duna partján lévő két bástyaszerű sáncz ellen fordultak s Esztergomból is egy-kétszáz puskás kijött s hozzájuk csatlakozott, azután együttesen a bástyákat elfoglalták. A bennük lévő hitetlenek részint megölettek, részint a Dunába dobattván, nyomorultan elmerültek, némelyeket az odaérkezett hajóhaduk megmentett. Mihálidsli Áhmed pasa és Szufi Szinán pasa a felső oldalon lévő bástyákat ostromolták s mikor a hitetlenek a táborból néhány zászlóaljjal segítségül kijöttek, az előcsapattal találkozáván, a két hadsereg egymással összekeveredni kezdett s ágyúval és puskával lövöldöztek, a mire a szerencsétlen szerdár azt vélvén, hogy a hadsereg meghátrált, kíséretével együtt megfordult és megfutamodott. Ezt látva, a többiek is Budára futottak. Mihálidsli Áhmed pasa zászlója alatt száz emberrel maradt. A budai Ibráhim efendi egyik szögletben állva a futókra rákiáltott, mondván: »Alláhtól féljetek, az ellenség nem üldöz benneteket, ne fussatok!« Azonban senki sem hallgatott rá s néhány ezer sátor, a podgyász és az élelmiszer helyén maradt. Terjáki Haszán pasa a szigetvári katonasággal a balszárnyon lévén, mikor ezek meg-

futamodását látta, a táborba jött és sátorait szétszedette; összes podgyászát ökörszekerekre rakatta és a péterváradai ágyú elé, a mely boldogult Szulejmán szultán emléke volt, ökröket fogadott és Budára küldötte. Azután a szerdár sátorába jött, a hol az értékes tárgyak szerteszét szórva voltak s a mellette lévő vitézek azokat kissé megdézsmálták.

A Buda felé való futást a hitetlenek cselfogásnak tulajdonították s a futókat nem üldözték, hanem nesztelenül jöven, a sátorokra távolból zárbuzánnal lőttek s mikor látták hogy, senki nem mozdul, akkor odajöttek és zsákmányoltak.

A szerdár futása közben a boszniai Sáhín-oglu nemzetségből való Kara Ali bég, mivel Lala Mohamed pasa anatóliai beglerbégnak rokona volt, két csorbadsival a várból kijött s az említett pasához jöttek. »A szerdár elment, ti is még idején menjetek«, mondták. Ott ugyanis egy elválasztó domb volt és az anatóliai sereg a szerdár állapotáról nem értesült. Ekkor egy részüik elment és látták, hogy a dombtetőt csapatok foglalták el. Ezeket muszulmán katonáknak vélték. Azután a várból egy-két ember jött és hírül hozták, hogy ezek a hitetlenek katonái. »Menjetek vissza és vonuljatok a várba«, sürgették őket. Többen azt mondták: »Menjünk« és visszafordulva a várba mentek. Azon éjszaka az árpa kiosztásánál kitudódott, hogy ezernégyszáz lovas vonult be.

Semszi pasazáde Mehemed pasa is bement. Kara Ali bég Mehemed pasához így szólt: »Végy magad mellé egy derék kalauzt és míg a hitetlenek zsákmányolással és tobzódással töltik az időt, kétszáz embereddel vonulj ki és menj el, mivel az ostromlott janicsár és kul-oglu kétségbeesve a várat feladják és a ti nevetekre háramlik.« A pasa azt felelte: »Nem mondják-e majd, hogy kimentem és a várat üresen hagytam, azért nem mehetek.« E határozott feleletre őt saját lakásába vezette s ott elszállásolta.

A következő nap az ellenség Kara Ali béget hívta, hogy a várfalra jöjjön. »Az emírek és csorbádsik — úgymond ő — tanácskozzanak és a helyzetnek megfelelően feleletet adjanak« és két csorbadsit adtak melléje. Pálffy Miklós az újbábi tábornok így szólt hozzá: »Annyi ideje már, hogy veled szomszédságban és barátságban voltunk; a hadsereg helyzetét ismered, rád nézve és családonra nézve legjobb, ha a várat feladjátok.«

Ali bég válaszolta: »Mi történt a mi katonaságunkkal? azoknak az volt az igyekezete és törekvése, hogy a várnak segítséget adjanak. Mehemed pasa anatóliai beglerbéget és

Semszi pasazáde Mehemed pasát háromezer emberrel szembe állították veletek s ők elmentek. A várat ő velük foglaltatták el, nekem beleszólásom nincs.»

S a következő nap negyven darab ágyút állítottak fel és az ostromhoz fogtak. Az esemény folytatása a következő évre maradt.

Az 1004-ik év.¹⁾

Az ellenség Esztergom várát elfoglalja.

A mult évi Zilhidse hónapban, mint említettük, az ellenség Esztergomot ostrom alá vette s a Budáról érkezett katonaság szétverése után kívánta, hogy a várat adják neki. Azon éjszaka negyvenegy, negyvenkét nagy ágyút hoztak elő és ostromsánczokba menvén, reggel hozzákezdték a víváshoz. A mint az egyik ágyúnak hangja elhallgatott, helyébe a másik tüzelt és a földet megrázkódtatta. Ezekkel az ágyúkkal szakadatlanul lövöldöztek s némelykor valamennyivel egyszerre tüzeltek. Mikor egy helyet célba vettek, a kilőtt golyók egymásba ütköztek s a világot megreszkettették. S ezek között harmincznyolcz, negyven, negyvenkét okás golyókat lövő ágyúk is voltak. Naponta kétezer golyót is kilőttek s ennek még a hegyek sem állhattak ellen s ily Esztergom-féle kis vár csak Isten kegyelmével tudott egy kevés időre ellenállni.

Huszonöt nap múlva aknát készítettek és a Dunára néző nagy Vizi-torony külső falát a levegőbe röptették; a rajta lévő hitharczosok közül ki befelé, ki pedig kifelé repült s akkor abba bementek és azt elfoglalták. Ezután csupán a várban lévő cziszternára szorítkoztak s a beglerbég a defterrel kezében osztotta ki a vizet a szipáhiknak és janicsároknak. A defterben nem lévő határszéliek családjának helyzete nagyon szomorú lett. Néhányan elszántan a Vizi-torony ellen rohantak, de az ellenség visszaverte őket. Tömlőkkel lehetetlen volt vizet meríteni. Többen a cziszterna körül a nagy szomjúság miatt a márványt nyalogatták s haldokolva mondogatták: »Egy csepp vizet!«

Mikor az ellenség ezt a helyzetet látta, azt mondá: »Itt az alkalom« és erejét kifejtve harmincezer gyalogost Esztergom ellen készült indítani. Az ostromlott muszulmánok azt mondták: »Ezentúl a szerdártól nem várhatunk segítséget, a mi ügyünk Alláhra maradt. Jobb inkább meghalni, mintsem

¹⁾ 1595 szept. 5—1596 aug. 24. K.

az ellenség fogságába kerülni. «S éhes farkas gyanánt készültek magukat a hitetlenekre vetni, a külső várban aknákat ástak, azokba lőport helyeztek s a roham alkalmával azokat felrobbantani akarták. Azután az ellenség az id-i adha előtt egy nappal rohamot intézett s a délutáni imádság idejéig nagy harc volt. A vár árcai megteltek az ellenség hulláival s az ellenség megijedvén, már-már visszafordulni akart, de parancsnokaik mintha disznókat hajtottak volna, kivont karddal hajtották őket. Az iszlám hadsereg azokhoz képest tizedrésnyi sem volt s mikor ellenállott, csapataik közé jöttek: törve-zúzva visszafordították őket.

Más oldalról az ellenség némely főemberei katonasággal az alsó várba mentek s az ott lévő néhány ezer asszonyt és gyermeket elfogták, csak az osztozkodásnál a magyar és a német katonák között civódás tört ki, minek folytán többnyire kardra hányták és megölték őket. A belső aknák fölött az ellenség sűrű tömegben állott s kanócaiktól robbanás történt s az ellenség az utcákon mind elveszett s így a külső vár mind a két félre nézve hasznavehetetlenné vált. Az ellenség ismét ágyúi mellé ment s az iszlám nép a belső várba vonult.

Ezután a frenk katonák fából készült állványokat készítettek s följük bőrt terítve, földet raktak rájuk és ezeket éjszaka odahozták s itt-ott egy-egy darab kőre épített erődítmény tövében elhelyezték. Az aknakészítők ezek alá mentek és ezeknek így felülről sem puskával, sem kővel nem árthatnak. Hozzáfogtak az aknázáshoz s belülről, mikor dárdákkal szúrtak az ellenségre, azok annak a végébe fogózkodtak s két irányba húzták. Éjjel-nappal így folyt a harc s a kezetlen-lábatlan sebesülteknek és a golyóktól megégetteknek szaga undorodást, nyögésük, jajgatásuk siralmat és ijedelmet okozott.

Csupán három napra való víz maradt immár s az élelmiszer is elfogyott. Kara Ali bég a maga számára egy kis lisztet összeszedett, de azután azt is odaajándékozta a parancsnoknak. A többi katonák a búzát serpenyőben megpörkölték s kézimálomban megtörték s föléje egy kis vizet öntvén, megégették. Az ellenség Esztergom átellenében őrtornyokat készített s azokba ágyúkat és embereket helyezett. Beszéli azt is, hogy mikor aknákat kezdtek ásni, elhatározták, hogy a várat katonaságával együtt levegőbe röpítik, de a hercegtől féltek, hogy ennyi kincs elvesszen, ezért azt feladás által kívánták elfoglalni.

Esztergom átadása a hitetleneknek.

Ekkor az ostromlottakhoz mentek és azok közül néhányan egyszerre elkiáltották: »Szerződésre adjuk fel nekik!« S azt mondták: »Reggel lássatok utána«; de a hitetleneknek ez nem tetszett s feleletet sem adtak. Ekkor az összes janicsárok elhagyták szolgálatukat és az anatóliai pasához menvén, így szóltak: »Tovább már nincs erőnk elviselni az ostromot, adjuk át a várat.« Mohammed pasa azt válaszolá: »A míg én meg nem halok, addig a várat át nem adjuk.« Ekkor kövekkel dobálták és néhány helyen megsebesítették. »Mit akarunk mi ettől, — úgymond — ez egy erőszakos, felfuvalkodott ember. Ezt sem a padisah, sem a szerdár nem állította ide. Menjünk a szandsákbéghez!«

Szaid esztergomi béget megtalálván, fejét egy-két helyen beverték, karját kitörték s ököllel döngetvén, előhurczolták. A míg ezek egymással czivakodtak, azalatt az ellenség rendkívül hevesen ostromolta őket és reggelig kétezer ágyúlövést is tett. Tehát az ellenség a feladást nem fogadta el. »Holnap éjszaka a falakról egyszerre leereszkedve, menjünk el, a ki meg nem hal, megszabadul«, így szóltak s reggelig ebben a szándékban voltak.

Reggel az ellenség megszüntette az ágyúzást. »Hol vannak, a kik a feladást kiáltották?« — mondák. Némi össze-vissza beszéd után a szerémi alajbéget erőszakosan, hátbaverve az Ogrun-kapuhoz hurczolták és nyomában vele együtt ez esemény elbeszélője, Pecsevi Ibráhim efendi és Mohammed pasa titkára Áhmed Cselebi is kimentek. Az ellenség három főembere az árok partján állott s mindegyik egyiket kézenfogta és barátságot mutatva Tepedelen felé vitték őket. Négy márványoszlop fölé épített türbébe mentek és ott leültek.

»Most miért adjátok fel a várat? Talán éhséget és szomjúságot szenvedtek?« Ibráhim efendi válaszolá: »Mi oly feltétellel zárkoztunk a várba, hogy Szinán pasazáde tíz nap alatt segítségül jön. Elmúlt már egy hónapja és nem jött segítségül. Azért adjuk fel, hogy a padisah majd fejét vétesse.« Ennek megörülve, azt felelték, hogy igaz. Azután az élelmiszer dologáról szólva azt mondá: »Búzahombáraink tele vannak és mindenki tetszése szerint vesz belőlük; vizünk igaz, hogy ciszszternában van, de a ciszszternából még ki nem fogy, mert egy hónapja már, hogy abból iszunk s még alig hiányzik valami.« Ily ügyes hazugsággal adott feleletet.

»Mily feltétel alatt adjátok át a várat?« — kérdék. Ezek egy heti határidőt kívántak, a míg Budára embereik elmen-

nek és visszajönnék. Ebbe azonban nem egyeztek bele. »Hajóhadatok vonuljon a vár felső része felé s nekünk elegendő számu hajót adjatok s vagyonunkat ne bántsátok. Mindenkinék, a mije van, azt elvihesse«, mondták nekik. Erre azt felelték: »Hajóhadunk a mi hatalmunkban van s bárhol legyen is az, nektek az kárt nem okoz. Hajókat adunk és a maga vagyonát mindenki elhozhatja, az elhaltak vagyonát azonban ne hozzák el és minden ember egy kardot vihet el és bégeket kívánunk kezesekül.«

»A bégek Budára küldettek«, mondták nekik. Ezt azonban nem hitték el. »Asszonyruhába öltöztetitek, — úgymond — azért asszonyaitok arcát megnézzük.« S erre vonatkozólag igen sokat beszéltek és a körülményeknek megfelelő feleletet adtak. Ezután Pecsevi visszatért és a várba ment. Ott Mohammed pasa anatóliai beglerbéghez menván, látta, hogy előtte hét-nyolcz bejfiú volt, kik közül némelyik állott, némelyik pedig feküdt, mivel azok a székhez szoktak és másképp ülni nem tudtak. »Hol voltál?« — kérdé tőle. — »Azt kérjük a felséges Istentől, hogy majd ha Esztergomot újra elveszszük, az átadást én beszélhessem meg.« Ez a szó csakugyan be is teljesedett. Azok a bégek pedig kezesekül jöttek be. A ciszternához mentek és a vizet megmérték. A hombárban lévő élelmikészletet megnézték. Kenyeret kívántak, azért néhány nagy kenyeret készítettek és előhozták. Mikor megtudták, hogy kenyér és víz ilyen módon van, még inkább erőltették és estefelé egy előkelő hitetlen jött be és Mátyás herczeg levelével üdvözlését hozta be Mohammed pasának. »Nagyon örülnénk ugyan, ha megtisztelnél bennünket, de tudjuk, hogy ha meghívunk is, nem jössz el, de jövedeled nem is volna helyénvaló, azonban az öreg pasát, t. i. Semszi pasazádet vendégségre hívjuk, küldjed el őt.« A pasa válaszával: »Ő nem az én korombeli emberek közül való, mi annak nem mondhatjuk, hogy menjen, de hívjátok meg őt magatok és ha elmegy, mi nem akadályozzuk őt.« Erre elmenván, meghívta őt s engedélyt kapván, vele együtt elment.

A pasa mellett levő bejfiúknak nagy ebédet készítettek és este a németek némelyik ételt fazékba, némelyiket ezüsttányérokra helyezték és elhozták s a pasa elé tették. Tíz-tizenkétféle húst, többnyire vadhúsféléket erősen fűszerezve és ugyanannyi czukros rétesféle ételt és gyümölcsöt ettek. Bort hoztak és ittak. A pasát is meg akarták kínálni, de megmondták nekik, hogy az nem iszik.

Mikor a várból kimentek, a kis kapunál arra a helyre jöttek, a hol a hajók kikötnek. Pálffy is odajött és a pasával kezet fogott. »A végek dolga ilyen. A vitéz fejről a baj sem

hiányzik», mondá. A pasa azt felelte neki: »Mi Esztergomot nektek csak bizományba adjuk, néhány nap múlva majd ismét elvesszük.« Azután a végek helyzetére vonatkozó némely dolgokat beszéltek meg. Mahmud pasa után kérdezősködött. »Utólér benneteket«, mondák s várakozott addig, a míg az odajött. Két apródjának egy-egy aranyveretű pajzsa és egy pár zászlós lándsája volt. Ezeket a bégek már benn a várban is kérték a pasától, de nem adta oda. Ekkor a hercegtől jött egy ember és újra a pajzsokat és lándsákat kívánta. Mikor Mahmud pasát odahozták, akkor elvitték azokat. Semszi pasa-zádénak egy órát és egy puskát adtak s odaérkezvén, a hajóba ment.

Azután két sajkát vontatván, arra a helyre vitték, a hol a mi hajóhadunk van s onnan visszatértek. Budára megérkezve az Ova-kapu előtti mezőre szállottak. A sebesült muszlimánokat is kocsikon Budára küldötték.

A hitvány hitetlenek ezután sietve kijavították a várat és élelmiszerekkel megrakva tízezer derék katonát rendelték őrizetére, azután pedig többnyire visszatértek hazájukba.¹⁾

Ezután az a hír terjedt el, hogy az ellenség Buda ellen jön. Mohammed pasa ekkor a Dunától fölfelé eső Vörösvár nevű várat leromboltatta és Buda környékén az ágyúk lövései alá eső kertek gyümölcsfáit kivágatta. A kémek azzal a híreszteléssel: »Ma jön, holnap jön«, a népet izgalomba ejtették s a katonaságot a várból kivezényelték és a vár alatt táborba szállottak. E közben megérkezett a karamániai pasa is és csatlakozott hozzájuk.

A budai defterdárnak a katonaság zsoldjának fizetésénél a csalása nyilvánosságra jött, a számadások átvizsgáltattak s a szerdár rendeletére felakasztották őt. Az ellenség őrzéatai a Duna mentében itt-ott zárbuzánokat állítottak fel s megakadályozták, hogy Belgrádból feljöjjenek. A végeken az élelmiszerekben nagy hiány mutatkozott, azért Szezái pasa egy csapat gyalogsággal gályákra szállott és az ellenséget elriasztotta. Ezután mikor a hajók megérkeztek, a zsoldot kiosztották s a janicsárok az élelmikészletet hozó hajókkal megfutamodni kezdtek.

A szerdár a hajókat a hídtól felfelé rendelte s megparancsolta, hogy engedély nélkül senki a hajóra ne menjen.

¹⁾ Teljesen Pecsevitől átvett előadás, a mint erre boldogult Karácson a 123. l. 1. és 124. l. 1. jegyzetben rámutatott. Jellemző Kjátib Cselebi komolyabb felfogására, hogy Pecsevi anekdotaszerű részleteit vagy rövidítve vette át, vagy — mint pl. a cseh gróffal való dolgát — egészen elhagyta.

Az ellenség elfoglalja Visegrád várát.

Esztergom elfoglalása után az ellenség a közelben fekvő Visegrád nevű meredek, erős várat is ostrom alá vette és a janicsár agaságból letett Oszmán aga helytelen intézkedése folytán ezt a várat is feladás útján foglalta el. Ő maga hitehagyottá lett, emberei pedig Budára mentek. Az említett hitehagyott a királynak azt mondta, hogy az alparancsnokot is elhozza és őt el is fogta. Az említett, mikor a királyhoz ment, fekete kalapot tett a fejébe és a királynak kedves embere lett. Ezekben a várakban az ellenség idejében a boltozat alatt lőporraktárak voltak s azokat ő megmutatta.

Az erdélyiek Temesvárt elfoglalják.

Szinán pasa Oláhországba bevonulása után az alávaló erdélyi fejedelemhez egy csaus által levelet küldött, melyben azt mondta: »Az átkozott Mihály és a hitehagyott Rizván nevű tévelygő főnök az iszlám hadsereg rohama elől Erdélyországba mentek, tehát ha a felséges padisah iránt őszinte és engedelmes vagy, az említetteket meglánczolva a táborba küldjed.« Ő azonban lázadását kimutatta, mert hiábavaló szavakat mondva a csaut visszaküldötte, azután pedig katonaságát Temesvár ostromára küldötte.

Régebben a budai végeken levő szerdár, herélt Dsáfer pasa a hadjárat kezdetén Isztámbulból elküldetett és Belgrádba jött. Mikor ő elindult, a hitetlenek nem maradtak helyükön, hanem a vártól elvonultak és ágyúikat felszedvén, hazájukba tértek vissza.

Szinán pasa letétele és Lala Mohammed pasa kineveztetése.

A padisáhnak tudomására jutott, hogy Szinán pasa szerdárnak helytelen intézkedése folytán az ellenség Esztergom váránál győzedelmeskedett, ezért Rebi-ül-evvel hó 16-ik napján¹⁾ letette őt s helyébe Lala Mohammed pasa alvezért nevezte ki. A kapudsik ketkhudája Szinán pasától a pecsétet elvevén, a magas fermán értelmében őt Malgarába vitte. Mohammed pasa azon éjszaka a császári palotába hivatott s a

¹⁾ 1595 nov. 28. K.

szerdárságot is megkapta. Ámde az ő egészsége nagyon romlott volt. Mindenkép buzgólkodott s másnap a Divánba menvén, kézcsoakra bement. Onnan hazatérvén, az anthrax betegség jelei mutatkoztak rajta s lefeküdt. Ibráhim pasa másodvezír kilencz napig helyettesítette őt, a tizedik napon a nagyvezír meghalt. Négy nap mulva holttestét Vefa seikh közelében eltemették.

Szinán pasa ötödszöri nagyvezírsége.

A nagyvezírség most sem adatott Ibráhim pasa másodvezírnek, a mi őt igen felháborította. A padisah neheztelt rá, mivel értesült róla, hogy Ferhád pasát ártatlanul ölette meg. Ez okból a vezíri pecsét második alkalommal sem adatott neki s e mellőzéssel lón büntetve. Kétségtelen, hogy Szinán pasa párthívei örvendettek és a padisáhnak azt mondták: »Egy van csak az ügyekben járatos, páratlanul álló vezír« s a vezíri pecsétet neki küldötték újra. Sietve visszajött Malgarából és Rebi-ül-evvel végén) a Divánba ment. Mohammed pasa vezírsége idejében a végek ügye Mikhálidslí Áhmed pasára bízott, most helyébe a herélt Dsáfer pasára bízott.

Rebi-ül-ákhír hóban Dsáfer pasa Belgrádba ment és a Temesvár felé eső Lippa, Jenő és Csanád várakat megtámadó magyar ellenség visszaverése végett Aladsa-Hiszár, Volese-trin és Szemendre bégjeit a ziámetbirtokosokkal együtt Temesvárra küldötte. Szinán pasa ez alkalommal Mehemed pasa anatóliai beglerbégnek is rendeletet küldött és a végek őrizetét rábízta. Dsáfer pasa Temesvár környékének őrizetével bízott meg.

Ibráhim pasa és Szinán pasa között egyenetlenség volt, ez alkalommal azonban létrejött a megegyezés.

Szinán pasa az uralkodót hadjáratra ösztönzi.

Ez alkalommal a nagyvezír a szerdárságot elhárította magától s egyik napon kihallgatásra menvén így beszélt: »Az ellenség országába ezentúl szerdár küldése nagy hiba, mivel két eset fordul elő: ha a nagyvezír lesz szerdár, akkor a kajmakám, hogy helyére mehessen, a katonaság és felszerelés küldésében tőle telhetőleg mulasztást követ el; ha pedig az

¹⁾ Decz. 2. K.

alsóbbbrangú vezírek közül lesz, akkor a nagyvezír nem segíti, mivel nem akarja sikereit, attól félve, hogy a dolog végeztével a nagyvezírséget kapja meg. Ezért van, hogy néhány év óta a hadjáratokban hódítás nem történt és valamirevaló szolgálatot nem végeztek. Legjobb lenne, ha dicső elődeid közül Szulejmán szultán kívánatos példáját követve, egyszer személyesen indulnál hadjáratra, a mi egyszerre néhány évi hódítást eredményezne s a hit ellenségei remegnének s így a békekötés könnyű lenne és a harcot az évkönyvek lapjaira írnák s a történelmeknek czímet adna.«

Azután Hodsa Szeád-eddin efendi is az uralkodó elé járult és bizonyította, hogy a világ szultánjainak szükséges kelléke a világhódítás és a hitharcz jelességeit magyarázva, a vezír szavát megerősítette s így a padisáhot a hitharczra hajlandóvá tették és a hadjáratba beleegyezett. Parancsot adott, hogy a hadjáratra a szükséges dolgokat készítsék elő és Mevlana Szeád-eddin az uralkodó társalkodója lett.

Redseb hó elején ¹⁾ Dserráh Mohammed pasának a császári kincstárból százötvenezer aranyat adtak s élelmiszer vásárlására Belgrádba küldötték. Más egyéb kellékek beszerzésére is rendeletekkel emberek küldettek s a tatár khánhoz is szokás szerint kapudsi-basikat küldöttek és a hadjáratra kirendelték.

Szinán pasa halála és Ibráhím pasa vezírsége.

Szinán pasa a hadi kellékek előkészítésén nagyon szorgoskodott s e közben Sabán hó 5-én, ²⁾ csütörtöki napon meghalt s a Parmak-kapu közelében épített türbejében ³⁾ eltemettetett. A vezírek és főemberek az Aja-Szófiában gyülekeztek össze temetésére s a vezírségi pecsét ekkor a padisah vejének, Ibráhím pasa másodvezírnek adatott s a jelenlevők mindjárt szerencsét kívántak neki és az összes ügyekre nézve szerencsés előjelnek vették. ⁴⁾

¹⁾ 1596 márcz. 1. K.

²⁾ Ápr. 4. K.

³⁾ Szinán pasának ez a türbeje, vagyis mauzoleuma mai nap is megvan még Konstantinápolyban a Diván jolu utcájában, az Irgád bázari városrészben. A türbe mellett van a medresze és a szebilkháne, melyeket Szinán pasa alapított s mai nap is az ő alapítványából tartják fenn azokat. K.

⁴⁾ Ezt a három utolsó fejezetet Kjátib Cselebi Pecsevitől (*Szinán pasa szerdár letétele, Mohammed pasa kineveztetése és halála* stb. cz. fejezetéből) vette át, de a Pecsevinél hiányzó időmeghatározásokat maga pótolta valamely más munkából — mint mondja: »néhány történelmekből«.

A Budán levő pasáknak rendelet küldetett, hogy együtt legyenek és idejében Eszékre jöjjenek. Dsáfer pasa megbízást kapott, hogy Belgrádon a híd kellékeit készítse elő és Belgrádon ötszáz új sajka készíttetett. Az Aja-Szófia hitszónoka, Mehemed efendi a hadjáratra rendeltetett. Khalil pasa tenger-nagy a hajóhad kellékei után látott s hetven darab gályával, dereglyével, fregattal Sevvál hó 19-én ¹⁾ a Földközi-tengerre ment. A herélt Haszán pasa megbízott a konstantinápolyi kajmakámsággal s némely történelmek azt is írják, hogy a szultáni alapítványok gondozói is helyettest állítottak és a hadjáratra mentek.

Az iszlám padisahjának indulása Egerbe.

Mikorra a hadjárat kellékeit előkészítették, a tavasz is beköszöntött. Ramazán 15-én ²⁾ a tugokat kitűzték és Sevvál hóban a Bajrá-ünnep után a lovakat a legelőről a császári lakás elé vezették és 19-én a tugokat Halkali állomáshelyen állították fel s a következő nap a padisah is dicsőséggel és szerencsével elindult.

Ez állomáshelyen egy napig időztek s a janicsár aga engedélyt kapott, hogy előremenjen. A hadsereggel Kirkkilisze, Izládi, Szófia irányában mentek. Ötszáz damaskusi katona jött és csapatukkal a császári táborba vonultak, a hol Dsigalazáde Szinán pasa másodvezír hadosztályába rendeltettek. Zilkáde 2-án ³⁾ Edirnebe érkeztek és a Szeráj mezején megszállottak. Hat napig voltak itt s ezalatt a szivászi beglerbég csapataival a császári táborba érkezett. A fermán értelmében ő csapatait Belgrádba irányította s a ziámet- és timárbirtokosok is valamennyien Belgrádba menvén, rendeletet kaptak, hogy Pancsova síkságán gyülekezzenek össze.

Zilkáde 8-ikán Edirneből elmenve az ötödik állomáshelyre Filibebe érkeztek. A filihei kadi, Cselebi, a Maritza folyóra nézően nagy kastélyt építtetett és a padisáhot ott vendégelte meg, ki négy napi ott mulatása alatt a filibei bíróságot élet-hossziglan Cselebi kadinak adományozta. Zilkáde 18-án Tatár-bazár állomáshelyen szállottak meg s az említett hó végén bevonultak Szófiába. Négy napi ott időzés után Zilhidse hó elején ⁴⁾ Kuru-csesme nevű faluba érkeztek s a Bogázdelen

¹⁾ Jún. 16. K.

²⁾ Máj. 13. K.

³⁾ Jún. 28. K.

⁴⁾ Júl. 27. K.

szoroson való átmenetel végett három napig pihentek ott. Az ötödik napon Nis közelében szállottak meg s Hafiz Áhmed pasa boszniai beglerbég kétezer fejet, mintegy háromezrézt meglánczolt hitetlent, két főurat és harmincznál több zászlót küldött a császári táborba. A boszniai határon fekvő Klissza várát ugyanis a hitvány ellenség annak előtte elfoglalta s az említett pasa ekkor ketkhudáját a katonaság vezetőjévé rendelve ki, a vár visszafoglalására küldötte. Másfél hónapi ostrom után hétezer főnyi ellenség jött oda s a boszniai sereg a vár közelében a hitvány ellenséggel megütközött és Isten segítségével győzedelmeskedett. Az említett fejeket, foglyokat ott szerezték és Klisszát elfoglalták. Az iszlám sereg ennek nagyon örvendett. Azt mondták: »Ez a hódítás és győzelem kezdete«, s e szerencsés előjellel egymást megörvendeztették.

A hetedik napon átmentek a Morava folyón s a nyolczadik napon Jagodinában szállottak meg. Szinán pasazáde Mehemed pasa odajött s csapatát bemutatván, a császári táborhoz csatlakozott. A kilenczedik napon Batocsina palánkába mentek s a Kurbán-bájrám ünnepet ott tartották meg. A következő napon Haszán-pasa palánkában szállottak meg. Dserráh Mohammed pasa odajött és az előkészített hadiszerek jegyzékét elhozta. A nagyvezír mind a kettőt bemutatta ő felségének s díszruhákat kaptak. Zilhidse hó 14-én, ami hazirán hó¹⁾ végére esett, nagy sereggel Belgrádba vonultak. A főbb vezírek csapataikat összerendezvén bemutatták. A janicsárok agája, Veli aga is megérkezett Konstantinápolyból és katonaságát bemutatta. Néhány nap alatt a katonaságnak az élelmiszereket kiosztották és a mi hiányos volt, azt kiegészítették.

Ez idő alatt Szinán pasazádenak gyávasága és mulasztása miatt elfogatására és bebörtönzésére, valamint vagyona elkobzására nézve rendelet adatott. Három nap múlva azonban a vétke megbocsáttatott és szabadlábra helyeztetvén, Belgrád őrizete bízott rá. Ferdeszájú Ali csausnak, a kire némely ügyeket bíztak, hanyagsága miatt a vár kapujára való felakasztatása rendeltetett el, de azután csupán börtönnel büntették. Mivel azonban sok vagyona volt, teljes bocsánatot kapott. Potrohos Mehemed agát azzal büntették meg, hogy a szakálát leborotvták.

¹⁾ Hazirán, június hó neve törökül, de ez nyilván írási és sajtóhiba temuz, vagyis július hónap helyett. Zilhidse hó 14. (aug. 9.) az ónaptárbeli július 27-nek felel meg. K.

*A birodalom fő embereinek tanácskozása az út
iránya felől.*

Az iszlám sereg a Száva folyón átmenvén, Szalánkemén állomáshelyen szállott meg. A vezírek és a birodalom előkelő emberei a nagyvezírelnöktele alatt tanácskozásra gyűltek össze és a rendelet értelmében afelől értekeztek, hogy mily irányba menjenek.

Dsicalazáde azt mondta, hogy legczélszerűbb lesz Komárom ellen menni, mert, úgymond, »ha Isten segítségével azt a várat elfoglaljuk, a Duna partjai elfoglalva és biztosítva lesznek«. A többi vezírek és előkelők azonban azt mondták, hogy Komárom kicsiny vár és nem érdemli meg, hogy a fel-séges padisah ekkora hadsereggel ellene menjen, mert elfoglalása nem szerez dicsőséget, azért inkább fontosabbnak tartották, hogy Eger vára ellen menjen. Abban a véleményben voltak, hogy Eger elfoglalásával a bányavidéket is elfoglalhatják.

A *Náhbət üt-teváríkhban*¹⁾ az van írva, hogy már Belgrádban tanácskoztak arról, hogy a Duna és a Száva folyón készített hidak közül melyiken menjenek át és mily irányban induljanak. Akkor az előkelők közül többen úgy nyilatkoztak, hogy mivel az Erdel-oglu,²⁾ a ki régóta adófizető, néhány év óta árulást követ el, azért ellene kell menni és országát el kell pusztítani. Néhány értelmesebb ember azonban azt mondta, hogy mindez igaz ugyan, de az Erdélybe vezető utak mocsaras, nádas, ingoványos helyek s ezért a nehéz katonaság azokon nem mehet át, azért a tervet nem fogadták el. Ezenközben híre jött, hogy az ellenség Hatvan várát ostrom alá vette, azért abban állapodtak meg, hogy oda kell menni és a közelében fekvő Eger nevű erős várat kell elfoglalni.

Zilhidse 27-ikén,³⁾ a hét negyedik napján, a Száva hídján keresztülmenve, Szerém síkságára mentek. Ennek előtte a túlsó partra átmenő karamániai beglerbég, Hazer pasa a Temesvár őrizetén levő Dsáfer pasa mellé küldetett katonaságával s az is éppen elindult már és Becskereken találkoztak. A janicsár aga előre ment, hogy Pétervárad közelében a Dunán

¹⁾ *Náhbət üt-teváríkh* (A történelmek bizonyossága) ma ismeretlen munka. K. — Ezen megjegyzésből látható, hogy Pecsevi ezt a *Náhbət-et* alig használta, mert erről a belgrádi tanácskozásról nem szól.

²⁾ Erdel-oglu (erdélyi-fi) Báthory Zsigmond, ki ekkortájt nyíltan törökellenes politikát folytatott. K.

³⁾ 1596 aug. 22. K.

hidat verjen. Dsafer pasához rendelet küldetett, hogy a mellette levő szivászi, karamániai, urfai, merási és diárbekíri beglerbéggekkel Szegedre jöjjön és hadi sajkáit és felszereléseit a Tisza folyón Szolnok várához küldje.

Az 1005-ik év.¹⁾

Az iszlám padisahjának utazása Egerbe.

Moharrem hó elején ²⁾ az iszlám sereg Pétervárad közelében szállott meg. A janicsárok csapata a korábbi megbízatás értelmében az Eszékről érkezett száz darab híddereglyét felállítván, három nap alatt hatszáz rőf hosszú nagy hidat készített. A negyedik napon a janicsár aga katonaságával keresztülment rajta s két nap múlva a felséges padisah is átment a többi katonasággal. Az ötödik állomáshelyük a Tisza partján Szeged síkságán volt.

Az ellenség Hatvan várát elfoglalja.³⁾

Már azelőtt híre jött, hogy a hitvány ellenség Hatvan vára ellen támadott és azt ostrom alá vette. Az említett állomáshelyre ismét segítségkérőmezők jöttek, ezért Dsicalazáde Szinán pasa müteferrika harmadik vezír hadosztályával és egyéb csapatokból mintegy tízezer főnyi válogatott katonasággal elküldetett. Temesvár környéke őrzőjének Dsafer pasának és Hazer pasa karamániai beglerbégnek rendelet adatott, hogy katonaságukkal együtt ők is egyesüljenek vele és Szolnok közelében találkoztak Szinán pasával.

Ámde az ellenség nagyon erőlködött és Moharrem hó 10-ik napján a várat feladás útján elfoglalta, azután pedig megszegte ígéretét és a benne talált iszlám népet legyilkolta és fogságba vetette, a várat pedig lerombolta és eltávozott. Mikor ennek híre terjedett, az említett szerdár rendeletet kapott a visszatérésre és Szolnokon a császári táborba jött. Már azelőtt Szegeden Haszán pasa rumilíai beglerbég is Viddin őrizetéről jöven, ejáletjének katonaságával a császári táborba

¹⁾ 1596 aug. 24—1597 aug. 14. K.

²⁾ Aug. 24. K.

³⁾ A keresztény írók Kjátib Cselebitől eltérően, mind azt állítják, hogy Hatvant megrohanással foglalták el, nem pedig feladás útján. Sőt még a török írók is, mint Pecsevi, eltérnek Kjátib Cselebi állításától. K.

érkezett s mivel csapatai szépen elrendezve és felszerelve voltak, a padisah és a többi nép nagy tetszéssel fogadta őket s az összes ágyúk, golyók, lőpor és hadifelszerelés a padisah felügyeletére bízott. Az említett is azt a parancsot kapta, hogy a szerdárhoz csatlakozzék, de már nem volt rá szükség.

E közben a hadi nép a zsoldját követelte s mivel Ibrahim pasa defterdár nem vitte azt nekik, ezért letétetett és hivatala a »ferdeszájú« Alinak adatott. Mohárrem 18-án a katonaság zsoldja kiosztatott s a hadi nép mindegyikének törvény szerint ezer ákcse adatott. Egy-két állomás után Szolnok mezejére mentek és Gázi Geráj khán testvére Feth Geráj néhány ezer tatárral megérkezett és a császári kengyel megcsókolásának szerencsájével lőn megtisztelve.

Eger vára egy-két állomásnyira van a Tiszától, azért e helyen a hadi felszerelést és az ágyúkat a hajókból kihordták és kocsikra rakták. Az említett állomáshelyen két napig időztek s azután egyenesen Egerbe indultak. Dsáfer pasa és Hazer pasa egy nappal előbb már Eger ostromára rendeltettek katonaságukkal.

Eger ostroma.

Mohárrem 28-án,¹⁾ szombati napon az iszlám padisáhja Eger mezején felállított sátorába szállott. Két napig pihenőt tartottak és az ostromsánczokhoz szükséges eszközöket rendezték és készítették elő. A várban két hitetlen parancsnok volt: az egyik a császár rokonai közül való német szerdár, a másik pedig a magyar bég.²⁾

Ezekhez és a vár összes lakosaihoz felhívásul a következő tartalmú magas felszólítás küldetett: »Egerben levő bégek és egyéb lakosok! tudjátok meg, hogy dicsőséges utazásomnak a célja Eger elfoglalása. Először tehát a felséges Allah parancsából titeket vallásunkra hívlak; ha muszlimánok lesztek, semmi bántódás nem ér benneteket, hanem mostani állapototok szerint vagyontokat, jószágotokat miként eddig, ezentúl is birhatjátok s nyugodtan élhettek. Ha azonban vallásunkra nem tértek, akkor a várat hagyjátok el és menjetek a magatok tartományába. Ha e felhívás egyikét sem fogadjátok el és harczolni kezdetek s ellenem ágyút lőttök ki,

¹⁾ 1596 szept. 21. K.

²⁾ A német és vallon csapatok parancsnoka Tersco Vilmos volt, a ki maga ajánlkozott a vár védelmére. (L. Istvánfi, Hist. lib. XXX.) A törökök között elterjedt híresztelés volt, hogy a császár rokona. A magyar Nyáry Pál volt. K.

akkor Alláhra és Allah prófétájára! titeket mind megöletlek és senki közületek meg nem szabadul, tudjátok meg!»

Az átkozottak azonban az embert, ki e parancsolatot hozta nekik, bebörtönözték és azt mondták róla, hogy kém és lánczra verték. Az említett vár messziről nézve magas hegyhez hasonló várnak látszik, melyet erős bástyák vesznek körül s négy oldalán megannyi palánkának tűnnek fel. A tulajdonképi vár egy hegyen fekszik, melyet három oldalról metszett kőszikla fölött álló erős kövekből épült fal övez, a melyen az ágyú át nem hatol. A keleti oldalához egy bányahegy csatlakozik s megerősítésül még széles és mély árok is körülfogja. A külvárosa is mészszel épült erős vár. Ágyúinak füstje felhő gyanánt hömpölygött előre s a puszkagolyó záporosó gyanánt hullott úgy, hogy még madár sem repülhetett el föltte. A hangyasokaságú katonaság azonban az ágyúkra, puszkákra ügyet sem vetett és Száfár hó elején ¹⁾ a várat körülfogta. Ibráhim pasa nagyvezír a zágárdsi-basival és húsz oda katonasággal hét darab badaluska ágyút vevén magához a külváros kapujával szemközt ment ostromsánczba, Dserráh Mohammed pasa négy báljemez ágyúval a szőlők felől a belső várral szemközt fekvő templomnál, Dsáfer pasa négy badaluska és három sáhi ágyúval a szőlők között a várral szemközt fekvő helyen, a janicsár aga három ágyúval az Ova-kapu átellenében, Haszán pasa rumiliai beglerbég a hegyfőnél a várra nézve magaslati helyül szolgáló helyen mentek ostromsánczba, Dsigalazáde Szinán pasa saját csapatával és a damaskusi katonasággal a tábor környékének őrizetével bízott meg. Huszonhárom darab vártörő ágyút állítottak fel s itt-ott aknákat kezdtek ásni.

Az említett hó 2-ik napján a Buda őrizetén levő anatóliai beglerbég Mohammed pasa és Cserkesz Mahmud pasa hálebi beglerbég ejáletjük katonaságával megérkezvén, a császári kengyelhez dörzsölték arcukat s azután az anatóliai beglerbégnek is nyolcz ágyút adtak és a szegbán-basival a palota felől egyik oldalra rendelték. Azon nap éjjelén éjfélkor a hitvány ellenség a külső várost felgyújtotta s a lovasok megszaladtak, a gyalogosok pedig a várba mentek és oda bezárkóztak. Erre a hírre a hitharczosok másnap bementek s a fel nem égetett helyeken temérdek élelmiszert találtak. Az ostrom negyedik napján Haszán pasa parancsot kapott, hogy a rumiliai katonasággal földet hanyasson fel, azért az ostromsánczban való szolgálat Mahmud pasa hálebi beglerbégre bízott. Azon nap egérutakat kezdtek ásni. A hatodik napon

¹⁾ 1596 szept. 23. K.

a vár fölötti magaslati helyen nagy ágyúkat és zárbuzánokat állítottak fel és a vár minden helyét, de különösen a nagy tornyot ostromolták és sok helyen lerombolták, ámde a vár belseje nagy erős kövekből volt építve és azokon semmi kárt nem tettek és lehetetlen volt rést nyitani. A vezíreknek tehát az aknákat ajánlották s azon napon az akna útján a szandsák szubasi vértanú lett. A hetedik napon Mohammed pasa hadosztálya felől az akna felrobbant. A megnyílt résen bármennyire iparkodtak is bevonulni, lehetetlen volt azon keresztül menni s mivel így a bemenetel nem sikerült, a földet iparkodtak felhányni. Délután az ellenség az Ogrun kapun ugyan kiment az ostromsánczot elfoglalni, ámde a katonaság támadása miatt visszafutott a várba.

E közben Feth Geráj a tatár sereggel Kassa vára felé ment portyázásra. A nyolczadik napon a csausok básbugja, »égettszemöldökö« Mehemed csaus, vértanú lett. Azon nap megparancsoltatott, hogy a katonaság az árok megtöltésére zsákokat hozzon. A kilencedik és tizedik napon a város népe is földet kezdett felhányni. A tizenegyedik napon az aknával oda értek és kihirdették, hogy másnap roham lesz. Az akna felrobbanásakor a katonaság nem menekülhetett, azért sokan megsebesültek és vértanúk lettek. Azt mondták, hogy más akna is van még, azért a katonaság visszahúzódott és a rohamra való parancsra nem ügyelt. Ekkor a német várban a börtönben levő muszalmánok az ellenség elvesztése végett a lőporraktárt meggyújtották s mikor annak a lángja láthatóvá vált, azt vélték, hogy a másik akna is felrobbant és késedelem nélkül a német várba vonultak.

Száfár hó 12-ik napján ¹⁾ pénteki napon a benne levő öthatezer főnyi ellenséget kardra hányták, a kik pedig megmenekültek, azok a belső várba futottak és ott elzárkóztak. Az iszlám harczosok közül is többen a vértanúság méltóságára jutottak. Azon éjjel a janicsár aga és némely pasák és bégek az említett várat őrizték, a környékre pedig őrzáratokat küldöttek. Azon hó 12-én a belső várat is erősen kezdték vívni és aknákat ástak. Az említett napon Zeban Sirink aga némely határszéli harczosokkal elmenvén, igen sok pánczélos, vértés hitetlen fejét hozta magával, de ő is súlyosan megsebesült és másnap meghalt.

13-án az elfogott nyelvek azt a hírt hozták, hogy Erdel-oglu a fővezérrel, Maximiliánnal együtt erős csapatokat szervez és a várhoz készülődik, azért mindenféle őrzáratokat rendeltek ki.

¹⁾ Okt. 5. K.

Eger belső várának elfoglalása.

Ezután még öt napig két-háromszor aknákat robbantottak és réseket nyitottak, de néhány napon át az éjjel, nappal tartó esőzés folytán a muszulmánok rohamai eredménytelenek maradtak, az ágyúval való ostromlás azonban sem éjjel, sem nappal nem szünetelt. 18-án rendkívüli esőzés volt, azért a vár elfoglalása mindenkép nehézzé vált, de az iszlám hadsereg a támadásban nagy fáradtsággal minden erejét megfeszítette, minek következtében a várbeli ellenség szívét félelem és rettegés fogta el és megmenekülésük reményével kegyelmet kértek. Állapotuk előterjesztetvén, életüknek, vagyonuknak kegyelem adatott.

A következő napon két bej és nyolcz bejfiú kijöttek a várból és a vezírekhez mentek az ostromsánczoknál, Bektás szolnoki bég pedig kezesül ment be a várba. A felek részéről a szerződés és egyezség elkészítettvén, az említettek a padisáhhoz vezették s ott így szóltak: »Néhányan közülünk az iszlámra akarnak térni«, s ezekre díszruhát adtak s nagy vígság lévén a győzelem és diadal zenéje hangzott fel.

A rumiliai beglerbég Haszán pasa, továbbá a janicsár aga, a topcsai-basi és dsebedsi-basi a várba mentek és azt elfoglalták.

Az egri ellenség általános legyilkoltatása.

Száfár hó 20-ik napján¹⁾ a hitvány ellenség ezerféleképp összetörve kivonult és a szipáhi-oglu agának megparancsolatott, hogy egy állomásnyi helyre kísérje el őket. Menetközben a janicsárok néhány darab ruhát vettek el tőlük és lealázólag bántak velük. Még a sátorok közül sem mentek ki egészen, a mikor a végbeli harcosok és a tatár csapatok haragra gyúlva a hatvani lakosokon elkövetett kegyetlenség megbosszulására kardot rántottak s valamennyit egyszerre levagdalták. Abból a tömegből egyetlen ember meg nem menekült.

Igaz, hogy a padisah a kivonuló bégeknek menedéklevelet adott és arra meg is esküdött, ámde ez csupán azoknak a kivonult egyéneknek adatott s a többi, majdnem ötezerre menő ruhátlan ellenség, mind a villogó kardok eledele lett, mivel régidőtől fogva járta már az a dal: »Nincs veletek szerződésünk, ejh! ti ravasz egriek«; s ezt most csakugyan meg is

¹⁾ Okt. 13. K.

valósították. Azokat az említett bégeket Belgrádba küldötték s egyideig ott voltak börtönben, azután ki megszabadult, ki pedig elhalt, némelyiket pedig Isztambulba az arzenálba vitték.¹⁾

A belső vár is elfoglaltatott s azután a vár közelébe mentek és mindegyik csapat a maga felől megnyílt réseket kezdte kijavítani. Hazer pasa karamániai beglerbég, a szolnoki és szegedi bégek Hatvan vára felépítésére rendeltettek ki. Azon hó 22-én a padisah is lóra ült és a várat megsejmelte. Az ágyúkkal díszlövéseket tettek és azután a vár közelében levő sátorba szállott. Dilsziz aga a győzelem örömhírével Isztambulba ment. 23-án megparancsoltatott, hogy a timárbito-kosoktól minden 5000 után egy-egy kile búza szedessék be a várórság élmezőjére. Az ostromsánczokból a nagy ágyúkat a várba vitték. 24-én az egész katonaság hozzáfogott s az ostromsánczokat elsímitották. 25-én, a mi éppen pénteki nap volt, a padisah udvari kíséretével a külvárosban levő nagy templomot dsámivá alakította át és a pénteki imádságot elvégezte benne.

Az ellenség megérkezése.

E közben nemcsak a kémek, hanem az elfogott nyelvek is azt a hírt hozták, hogy Maximilián a csehek, a lengyelek, a pápa, a spanyolok és másféle ellenségek segítségével sereget gyűjtött és százezer főnyi gyalogsággal és lovassággal három állomásnyira Tokaj vára közelében, Khács-ova²⁾ nevű helyen szállott meg és tábort ütött. Beigazolódott a hír, hogy azt mondták: »Az iszlám sereggel valamennyien megütköztünk és vagy elpusztítjuk az iszlám népet, vagy pedig vallásunkért mindannyian elveszünk.«

Dsáfer pasa kiküldetése.

E közben a hitvány ellenség abban a véleményben, hogy az iszlám sereg gondatlan, azt megtámadni készült. Száfár hó 27-én a herélt Dsáfer pasa mellé hat hadosztályból a sziláhdár és ulufedsi csapatokkal, a magas Porta müteferrikáiból és a határszéli katonaságból tizenötezer főnyi harcos adatott

¹⁾ V. ö. 132. I. 3. jegyzettel. — Kjátib Cselebinek ezen Pecsevitől ismét független előadásában Lala Mohammed pasának alig van valami szerepe, holott Pecsevi szerint (*Eger vára ostroma* cz. fejezetben) ennek orolszánrésze volt volna a vár elfoglalásában és mindenki csak az ő ostromló képességét csodálta.

²⁾ Khács-ova, magyarul: Kereszt-mező, vagyis Mező-Keresztes. K.

és harmincz darab ágyúval az ellenség ellen küldetett. Ámde az említett vezír az ellenség sokaságáról értesülvén, azt mondá: »Ily kevés katonasággal az ellenségre támadni, annyi volna, mint a szultánság becsületét összetörni«; s az útból az ellenség állapotáról részletes jelentést küldött. Ámde ezt csak az ő akadékoskodásának tulajdonították, azért Veli pasa rumiliai beglerbéget a rumiliai katonasággal és harmincz középszerű ágyúval utána küldötték s azt mondták: »Most már nem lehet kifogása.« Ő pedig azt mondá: »Nyugodjunk bele a sorsba!« és csapatait összerendezvén előment.

E közben a szél fúj, dér esett és az erős hideg miatt nem lehetett a síkon megállni. Az első állomáshelyen a kirendelt katonaságból csupán négy-ötezer ember volt ott. Azon éjszaka egy vizes pusztaságon, az ellenség faluja közelében állapodtak meg. Még egy állomásnyira haladtak és déltájban a csatatér helyén lévő mocsaras vizen átmenve, a túlsó parton állapodtak meg. A pasa mellett csupán háromezer katona maradt. Azon éjszaka ott aludtak. Másnap délelőtt a tatároktól egy nyelv érkezett, ki azt mondá: »Az ellenség teljesen felkészülődve Tokaj nevű vártól, mely egy délelőtti út ide, gyalogságát maga elé véve, csapataival jön s még ez éjszaka okvetetlen a ti állomáshelyeteken állítja fel táborát, csak hogy nem tudom, ti így hadsereg nélkül hogyan akartok azok nagy seregével szembeszállni.«

Veli pasa rumiliai beglerbég és néhány előkelő ember tanácskozássra gyűltek össze és így szóltak: »Ekkora sereggel ily nagyszámú ellenségnek ellenállni nem tanácsos. Az őrájárat megérkezésével legjobb lesz ezt a katonaságot visszavezetni a táborba.«

Dsáfer pasa azt válaszolta: »Isten ments! a míg az ellenséget nem láttuk és annak állapotát, minőségét nem ismerjük, addig visszatérnünk nem szabad. Legfeljebb ötven-hatvan gyalogos janicsár és szegbán térjen vissza a táborba«, mondá. S visszamenve, a víz mentén az átjáróhelynél állították fel a sereget.

Valóban azon napon délután az ellenség serege csapatonként jött s a síkságot elborították. Dsáfer pasa egy dombra ment fel a végbeli harczosokkal s az ellenség táborát onnan szemlélte s látta, hogy egy végtelen hadsereg azon a beláthatatlan síkon tengerként hullámszik. Az ellenség előcsapatai ezeket meglátva azt mondták: »Ez a csekély sereg itt ravaszság és cselfogás. Itt közelben leshelyeken vannak ezek elrejtözve.« S vonakodva harczoltak; míg nyelvet fogva, a valódi állapotról nem értesültek, nem igen erőlködtek a harczoláson. Azután előre haladván, az előcsapatokat előre menesztették

és az iszlám hadseregből is négy-ötszáz szerdengecsdi a mocsáron átment s az ellenségre támadott. Azután az ellenségnek tüzet szóró gyalogsága is támadott. A rumiliai katonaság az átjárónál meghátrált és az ellenség az átjáróhelyet elfoglalta. Öt-hatezer puskás lovaskatona Dsáfer pasa ellen támadott s oly módon rohantak rá, hogy a hegyek sem állhattak volna ellen. Dsáfer pasa az iszlám néppel a mocsár mögött bátran megállva, Rusztem módjára vitézkedett. Lovásza, puskásai előtte mind elestek, a mögöttük lévőek vértanúk lettek, maga azonban állhatatosan megállott helyén. Estefelé Dsáfer pasa is táborba indult. Ez ütközetben húsz-harmincz gyalogos és lovas lett vértanúvá. Az ellenség a mocsár túlsó oldalán, az átjáróhelytől távol állította fel táborát.

Dsáfer pasa ő felsége elé járulván, az ellenség helyzetét elmondta úgy, a miként látta. Az ellenség Dsáfer pasát üldözte, azért azt mondták, hogy a setét éjszaka lehetséges, hogy a császári tábort váratlanul megtámadja, ez okból azon a zavaros éjszakán a rumiliai ejálet hirtelen Mehemed pasa-oglu Haszán pasának adatott és a rumiliai katonasággal a császári tábor környékének őrizetével megbízott. Feth Gerájnak is megparancsolták, hogy a tatár sereggel a császári tábor közelébe jöjjön és ott tartózkodjék.

A birodalom főembereinek tanácskozása.

A reggeli imádság elvégzése után Ibráhím pasa vezír, a khodsa, a többi vezírek és főemberek a császári sátorban összegyűltek s »tanácskozások minden dologban« mondás szerint az ellenséggel szemben a tekintély fentartásáról tanácskoztak. A főemberek közül igen sokan némely hiábavaló képzelődéssel azt a véleményt nyilvánították, hogy a teret ott kell hagyni, erre Molla Szeád-eddin kezdett beszélni s így szólt: »A hit ellenségeivel szembe kell szállni és az ellenünk jövő hitványokkal halálig harczolnunk kell. Ha mi nem megyünk ellenük, hanem más útra fordulunk, ezen esetben a hitetlenek nekibátorodva, bizonyosan üldözőbe vesznek bennünket és katonaságunk erőtlenebbjeit elejtik; de különösen azt még nem lehetett hallani, hogy valaha egy oszmán padisah az ellenség elől visszafordult volna.«

Nemcsak a gyűlésben beszélt így, hanem ő felsége elé járulván, ott is hasonló áldott eredményű szokat mondott. »E vár szélén, úgymond, alacsony és szűk a hely s ha a hit ellenségei ránk törnek, lehetetlen itt mozogni és harczolni. Megtörténhetik, hogy az átkozottak ágyúikat a hegyek tetején

állítják fel és ránk lövöldöznek. Az a hely, a hol az ő táboruk van, egy beláthatatlan terjedelmű síkság, azért az a fontos dolog most, hogy az egész győzelmes seregünkkel abba az irányba menvén, készen álljunk s különösen pedig, a helyett, hogy az ellenség jönné ránk, mi menjünk ellenük.»

Ezen kellemes szavak a padisah szívére olyan hatással voltak, hogy veleszületett vitézsége és bátorsága felbuzdult. Némelyek azt tanácsolták, hogy Haszánpasa-záde rumiliai válit kell a katonasággal az ellenség ellen küldeni, ámde ily nagy dolgot nem lehet pasák küldésével elvégezni, hanem az szükséges, hogy a padisah személyesen menjen az egész iszlám sereggel és erős készüléket tegyen. Elhatározták tehát, hogy ő felsége maga megy. Ekkor a nagyvezír Eger várába ment és az elhozandó ágyúkról intézkedett és alkonyatig a vár őrzésére szükséges katonaságot összeszedni és a réseket kellőkép megerősíteni törekedett.

Az iszlám hadsereg indulása az ellenség ellen.

Egert önálló vilájjá tették és Szufi Szinán pasa budai beglerbéget nevezték ki oda s egyúttal Mehemed pasa anatóliai beglerbéget is az anatóliai sereggel a vár őrizetére rendelték.

Éjszaka a khodsa a nagyvezírhez egy tekeret küldött, melyben azt írta, hogy mivel az anatóliai beglerbég az anatóliai katonasággal a vár őrizetére rendeltetett, az ütközet alkalmával az iszlám padisáhja ily módon egyik oldalról védetlen maradt. Ha a vár ellen támad az ellenség, az őrségnek elég ereje van, hogy addig az időig ellenálljon, a míg a császári táborból segítség érkezik hozzájuk, ámde a csataterén veszélyes dolog, ha egyik oldalon védetlenül maradnak, mivel nem lehet gyorsan segítséget vinni, ez okból előnyösebb, ha az anatóliai katonaság is a padisah mellett lesz egyik szárnyon. Az említett mirmiránhoz azonnal parancsolat küldett, hogy ejáletjének katonaságával reggelre készen álljon az ellenséges tábor ellen menni. Az említett el is jött és az egyik szárnyon helyet foglalt. Ennyi időn át a vár elfoglalásán fáradozó katonaság nagyrésze élelem nélkül volt már, s lovuk is, maguk is éhesek voltak, ezért, mikor a kikiáltók kihirdették, hogy nagy harcz következik, az ütközetre szükséges dolgokat előkészítették.

Rebi-ül-evvel hó elején¹⁾ az iszlám padisáhja elindult s a jobb- és balszárnyon lévő katonaság teljes dicsőséggel és

¹⁾ Okt. 21. K.

pompával előrehatolt. Azon nap délután arra a helyre mentek, a hol Dsáfer pasa tartózkodott. A nagyvezír a hadsereggel szemközt egy magas dombra ment fel, a honnan az ellenség hitvány táborát meglátta s ebből tudta, hogy másnap a csatasorok szemközt fognak állani. Visszatért sátorába s mikor az esti imádságot elvégezte, a padisáhtól egy császári irat érkezett hozzá, melynek ez volt a tartalma: »Téged győzelmes hadseregem szerdájává teszek, én pedig innen nem jobb lesz-e, ha Isztámbulba térek vissza?«

Ibráhim pasa elbámult ezen s mikor éppen a ráparancsolt megbízatás el nem fogadására és elhárítására vonatkozó iratnak bevezetését iratta meg, a pasát ő felsége elé hívták.¹⁾ Odament és mikor élőszóval is hallotta e dolgot, kiment s Gáznefer agának azt a rendeletet adta, hogy a padisah által megígért forintokat osztogassa ki.

E közben Feth Geráj az ellenségtől három nyelvet vett el és oda küldötte. A pasa és Gáznefer aga egyik kapudsit tolmácsul használva, a tábor állapotáról kikérdezték őket. Ezek azt a hírt adták, hogy a pápa parancsára az összes királyok, hercegek, püspökök a császárnak segítséget adtak s eljött Zsigmond erdélyi király is és százötven ágyújuk és száz-ezernél több katonájuk van s azt a szándékukat nyilvánították, hogy vagy ők semmisítik meg az iszlám sereget vagy az iszlám sereg őket. A nyelveket megölték, azután a pasa sátorába ment.

Másnap, mely Rebi-ül-evvel 4-dik napja, pénteki nap volt, a podgyászt hátul hagyván, az iszlám padisahja a jobb- és balszárnynon lévő csapatokkal lassan előrehaladt s az ágyúk által el nem érhető távolságban megállapodott. Ezután némely jártas emberek odajöven, azt mondták, hogy a felállított hadsorok az ellenség táborától nagyon messze vannak s a tábor előtt mocsár van, ágyú és puska odáig nem ér el és az előcsapatok sem érnek el az ellenségig, szégyen volna tehát előbbre nem menni. Egy darabot tehát még előre mentek és alkalmasnak látszó helyen megállapodtak. A Dsem hatalmú padisah a császári zászló előtt foglalt állást s jobbról és balról hat bölük állott mellette. A janicsár csapatok puskával a vállukon tömegesen az uralkodó előtt állottak. Az ágyútaligák egymáshoz lánczolván állottak és a győzelmes hadsereg érczfal gyanánt állott. A többi beglerbégek katonaságukkal, régi szokás szerint, egy ágyúlövésnyire voltak. A diárbekiri emir-ül-ümera és a damaskusi janicsárok rendel-

¹⁾ A szultánnak erről a kevés bátorságot tanúsító szándékáról, hogy visszatér Sztambulba, Pecsevi nem emlékezik meg. K.

tettek a sereg előcsapatául s azok szerdársága Szinán pasára bízott.

A győzelmes padisah előtt egy kissé nyílt hely volt, mellette egyik oldalon a dicső vezírek, sor szerint, másik oldalról pedig a khodsa és a két kaziaszker állottak a sah felé fordulva. A podgyászszállítók, élelmiszerárúsítók a podgyászszal hátul állottak s a müteferrikák csoportja rendeltetett azok őrzésére.

Az első napi ütközet.

A két sereg ezután már látta egymást. Az előcsapatban Szinán pasa, Feth Gэрáj és Murad pasa diárbekiri beglerbég s a többi vitézek csapatonként lóra ültek s mivel az elválasztó mocsáron nem lehetett mindenütt keresztülmenni, azért alkalmas helyet kerestek. A padisah átellenében álló vezírek azonnal előrementek, hadsoraikat elrendezték s miután a katonaságot felbátorították és harcra buzdították, visszatértek és a padisáhnak jelentést tettek. Az ellenség zárbuzánjai az iszlám zászlóaljokat érték, azért Ibráhím pasa csapatát elrendezvén, harmincz-negyven ágyút az ellenség ágyúi elé állított. Szinán pasa a damaszkuszi katonasággal és válogatott lovasságával az előcsapatban harczolt. Veli pasa a rumiliai katonasággal és Mehemed pasa anatóliai beglerbég s a jeles vezírek között híres Mehemed aga ezer lovassal az átjáróhely felé rohantak, ámde az átjáróhely őrzésére az ellenség is csapatot állított oda. Az iszlám sereg előcsapatai az átjáróhely fölött lévő templom közelében az ellenséggel szemközt állottak meg.

Az iszlám sereg ágyúit az átjárótól lefelé baloldalon állították fel és az ellenség balszárnýára lövöldöztek, ámde az átjáróhely fölött lévő ellenséghez az ágyúgolyók nem értek el, azoknak ágyúik pedig ott készen álltak és messzevivő kolumburnáik voltak. Sőt egy golyó a császári csapaton is átmenvén, mögötte esett le. Kárt ugyan senkiben nem tett, de azt mondták, hogy ez a hely veszélyes és mivel hátul Junisz aga müteferrika sátora fel volt állítva, a padisáhot abba a sátorba vitték. Haszán pasa rumiliai beglerbég a baloldalon, az ellenséggel szemben állította fel zászlóalját, »nehogy, úgy mond, az ellenség a felső oldalon, a vízen hirtelen átmenvén megtámadjon«.

A jobbszárnýon az előcsapat az ágyúk elé szorult s darabokban röpкödött a hús a levegőben. Szinán pasa ketkhudája és sok katona megsebesült; a bolii olajbég és vele húsz ember vértanú lett. Az átkozottak észrevették, hogy a katonasá-

gunknál ágyú és puska nincs, azért két-hármezer lovasuk a gázlón átjött, a gyalogságuk pedig puskával lövöldözve jött előre.

Dsigalazáde és Veli pasa a patak mellett álló elpusztult templom háta mögött a katonasággal lesben voltak s azonnal kijöttek onnan és az említett tévelygő sereget megtámadták. A kivont karddal jövő ellenségnek neki lovagoltak és visszafordulásra kényszerítették. Mögöttük a patakig elég távolság volt. Mintegy kétezer főnyi gyalogos és lovas ellenséget összehúztak, dobjukat és zászlójukat a szultán elé küldötték.

Azután ismét egy zászlóalj rendes katonaság tűnt fel. A szerászkor mellett lévő hitharczosoknak segítség végett egy csapat katonát kívántak s midőn a nagyvezír ezt a szultánnak bejelentette, rendeletet adatott, hogy hat bölük szilahdár induljon oda. Agájuk, Ferhád pasazáde, zászlójával elindult és a padisáhot üdvözölve, az előcsapat segítségére sietett, ámde nemcsupán mivel nagy zápor keletkezett, hanem mivel már alkonyodott is, azért az ellenség az átjáróhelytől félrehúzódtak s így mind a két fél katonasága beszüntette a harcot és a míg a sátrakat felállították és éj sötétje leszállott, addig helyükön állottak s azután mindenki azon a helyen, a hol állott, leterítette takaróját s az egész katonaság mind lepihent.

Némi zavart és torlódást okozott, hogy a katonasághól igen sokan lóháton, lándzsára támaszkodva a hadsereg körül teljes éberséggel őrködtek.

Az ütközet így másnapra maradt.

A másodnapi ütközet és az ellenség megszalasztása.

Rebi-ül-evvel hó 5-ikén,¹⁾ a mi szombaton volt, az iszlám padisáhja reggel lóra ült és dobszó mellett a győzelmi zászlót kibontották és Allahban bízva, az ellenség ellen indultak. Ibráhim pasa és a khodsa efendi és egyéb előkelők is lóra ültek s mielőtt a táborból kimentek volna, a szultánfiúk az imaszőnyeget leterítették és míg az iszlám padisáhja az imádsággal foglalatoskodott, ők is imádkozva és könyörögve állottak.

E szolgálak körülvették őt, a szolákok, müteferrikák, csasnigirok, rikjábágák, a zágárdsi-basi és a számszundsi-basi a császári sátor őrizetére rendeltettek, a többi katonák pedig harciba küldettek. Ibráhim pasa nagyvezír a középponton, Szinán pasa és Feth Gэрáj az előcsapathban, Dserráj

¹⁾ Okt. 25. K.

Mohammed pasa, Dsáfer pasa, a rumiliai, anatóliai, karamániai, szivászi, diarbekiri, halebi beglerbégek és az összes kapu-kulok valamennyien mind a helyükön állottak. Az előző napi ütközet helyén, az ingovány mellett az ellenségből egyetlen ember nem maradt, hanem valamennyien a táborukba vonultak. Másnap, mikor a láthatárt a fénylő nap bevilágította, láthatóvá lett ez.

A hitvány ellenség az ingovány átjáróhelyeit üresen hagyta és balfelől, az átjáróhelytől félmérföldnyi távolban, a mezőségen egy templom közelében állították fel csapataikat s az volt a tervük, hogy tömött csapatokban ellenállnak. Az iszlám katonaság is csapatokban haladt előre s az átjáróhelyektől egyenesen a tábor felé indult s a végnélküli síkságon csapataikat elrendezvén, az ágyúkat felállították. Dsigalazáde az előcsapatokhoz ment s Feth Gэрáj is a tatár katonasággal alkalmas helyen megállott. A pokolra való ellenség egész délig a csata megkezdésére nézve a fejét sem mutatta, hanem erős készülődésekkel töltötte el az időt és teljesen felszerelt és elrendezett csatasorokkal jelentkezett, úgyannyira, hogy a síkság egész pánczéltengerré vált és a szélgyorsaságú tatárokat és az előcsapatban lévő győzelmes katonaságot a csatatéren teljesen körülkerítették. Különösen pedig jól felszerelt puskás gyalogságukat, hogy kipihevve és jó erőben legyenek, kocsikon hozták a csatatérre s mögöttük pánczéltengerként hullámzott az erős lovasságuk. Mintegy tízezer főnyi puskás gyalogsággal és nyomukban öt-hatezer főnyi német lovassággal a balszárnyon, a puskások gyalogosan jöttek előre.

Eminnen három-négyezer önfeláldozó harcos ment ellenük s hátulról Murad pasa diarbekiri beglerbég és Bosztandisi Ali pasa az előcsapat segítségére jöttek. Néhányszori roham és támadás után, mivel valamennyien puskanélküli lovasok voltak, visszahúzódtak s az átkozottak a térre kivonultak. Egy-kétezer hitharcos egyesülten lóra ült s az ellenségre kardot rántva, rohamot intézett. Többnyre azonban elestek és hulláik tuczonként heverték. Társaik a nekibátorodott, vasba öltözött németeket megrohanták s ezek ismét visszafordultak és a németek egymást tiporva, mintegy öt-hatszáz lovas és három-négyezer gyalogos esett el közülük. Ez átkozottak megveretése folytán a síkságon végnélküli soraikban nagy ijedelem és zavar támadt.

Egy-kétezer tatár a jobbszárnyról azzal a szándékkal, hogy az ellenséget hátulról támadja meg, a síkságot megkerülte; az ellenség azonban megrohanta őket s mivel társaik nem voltak, a tatárok megfutottak s futás közben a jobb

szárnyon az anatóliai és karamániai csapatokkal találkoztak, az ellenség pedig nekibőszülve, nyomukban volt és a jobb-szárnyon lévő katonaság összekeveredett és szerdárjuk az ellenséget a csatatérre hozván, a tábortól elválasztotta. Az anatóliai és karamániai csapatok a futó tatárokhoz állottak és zászlóaljaikat megbontván, visszafelé indultak. Erre a szipáhi és szilahdárók s az összes zászlóaljak összekeveredtek és az át nem gázolható mocsár minden helyén az iszlám katonaság átgázolt, a szultáni tábor felé ment. E közben Jenicseri-sejki-babaszí-záde Hazer efendi a mellette lévő száz janicsár vitézzel együtt vértanú lett.

A végtelen sokaságú sereg előtt az iszlám katonaság meg nem állhatott s a fiastyúk csillagai gyanánt szétszóródó átkozottak látták, hogy velük szembeszállani tudó katonaság nincs, mert mind megfutottak. Ekkor elbizakodottan százezer főnyi gyalogos és lovas seregük ágyúikat vontatva, a jobboldalon az ingovány nagy átjárójára rátaláltak és valamennyien átjöttek.

A tábortól az átjáróhelyig sík mező volt, amelyen csapataikat felállították és a szultáni tábor ellen mentek. Az átkozottak a táborhoz érkezvén, a királyi, az erdélyi és a magyar katonák a császári sátorot rohanták meg és Ibráhim pasa sátora ellen jobbról és balról támadást intéztek. Haszán pasa rumiliai beglerbéghez csauzt küldöttek, hogy sietve jöjjön. Ez katonaságával megérkezvén, a jobboldalon támadó ellenség csapatait hátban támadta meg. Az ellenség a puszkagolyót úgy hullatta, mintha köpködött volna és a rumiliai katonaságot is hát-rálásra kényszerítette. Haszán pasa mellett senki sem maradt és három-négy emberével neki is futni kellett. A győzelemhez szokott hadsereg nagy része kétségbeesett és több ezernyi jeles katona futásnak eredt.

A délutáni időben a tengeri sokaságú pokolravalók az iszlám táborában elhelyezkedvén, ágyúikat, zárbuzánjaikat elsütötték. A jobboldalon az anatóliai tábort és Szinán pasa sátorait körülkerítő német ellenség a táborba nem mehetett be. A baloldalon azonban a padisah sátorával szemközt jövő átkozottak a velük szemben jövő katonasággal erős harcot vívtak és puszkás lovasaik az előcsapat közé mentek és noha mintegy kétezer puskalövést tettek, a lövöldözöket mégis visszaverték; néhány ezeren azonban előrementek és a padisah imaszőnyegétől egy nyíllövésnyi távolban harczoltak.

Az ellenség lovassága és gyalogsága tengerként szétáradott a táborban, hol muszulmán és hitetlen kardot fogtak egymás ellen, a puszkát már nem használhatták. Egymást torkon, galléron fogva harczoltak. Némely átkozottak a csá-

szári sátor köteleit vagdalták már és ekkor a belső ágak egy-egy nyárrsal ütötték őket.

A vezírek és a birodalmi főemberek a padisáhot körülfogták. Azon napon a nap leáldozásától egy óra volt csak és az egész hadi nép látta azon mondás értelmét, hogy: »Szívük félelme már a torkukon van.«

Szead-eddin a padisáhnak magyarázgatta: a »Türelemmel lesz a győzelem« és »Nehézséggel lesz a diadal« mondásoknak értelmét. A padisah a próféta köpenyegét magára öltvén, szilárdan és erősen állott s a mint a világok Istenéhez imádkozással fordult, a győzelem szellője kezdte lengetni a mahommedi tugot. A tüzetszóró hitetlenek az iszlám katonaság sátrait támadták meg s mivel a különféle értékes tárgyak szerteszét voltak, Isten segítségével az ő soraik is szétszóródtak és a hitetlenek egyenként, kettenként elszéledtek a sátorokban, hogy azokat birtokukba vegyék. Az iszlám sereg lovászhai, szakácsai, teve- és öszvérhajcsárai s más ilyenféle népek voltak a sátorokban és ezek a hitetleneket baltával, késsel, és a kezük ügyébe került rudakkal verték. Az átkozottakat annyira meggyengítették, hogy nem maradhattak helyükön, hanem megfutottak. A katonaság ezt észrevevén üldözőbe vette őket és annyira összetörte, hogy amint a hiteles elbeszélések mondják, rövid idő alatt mintegy százezernyi ellenség veszett el s a felséges padisah győzelmes és diadalmas lett. Hála legyen Allahnak, a szultánság becsülete és tekintélye oly nagy nevet nyert, hogy a régi időben egy padisah sem jutott ilyenhez. Az összeütközés kezdetén ugyan szorongatás és aggodalom gyötörte, de azután végül olyan győzelmet aratott, hogy a feltámadás napjáig fenmarad a hírneve. Mikor az áldott köpenyegét felöltve az imádságot elvégezte, a táboron kívül három-négyezer átkozott futott csak, de azután a táborban szétoszló százezer gyalogos és lovas is megfutamodott.

Másik elbeszélés. Egész eddig a helyig némely jól értesült egyének leírása ez. Pecsevi Ibráhim efendi defterdár, a ki az ütközetben jelen volt, ezzel a leírással némileg ellenkező módon írta azt le.¹⁾ Ő Lala Mohammed pasa anatóliai beglerbéggel

¹⁾ Az előbbi, *nem* Pecseviből vett előadásban is egyes mondatok szószerint megegyeznek Pecsevivel. Lehetséges, hogy Kjátib Cselebi maga összekeverte a kezében volt előadásokat, mert az kevésbé valószínű, hogy az ütközetben részt vett Pecsevi még ehhez az elbeszéléshöz írásbeli kútfőt (azaz egy Kjátib Cselebivel közös kútfőt) használt volna. Kjátib Cselebi belátására dícséretes, hogy Pecsevinek Lala Mohammedhez való szoros viszonyát s ebből kifolyólag elfogultságát felismeri.

való összeköttetésénél fogva valószínűleg annak hadosztályában tartózkodott s ő a szétvert zászlóalj népéből levén, elfogult volt és az összes eseményeket úgy, a miként kellett volna, nem is vizsgálta át és nem is írta le. Ámde mivel ő is a szemtanúk közül való, azért az ő szavainak kivonatát is elmondjuk.

Ő azt mondja, hogy mikor reggel az iszlám csapatokat felállították és a csatatéren lévő templom felé mentek, a templom közelében az ellenségből senki sem volt, hanem mind táborukba mentek. Az iszlám csapatok a gázlókon átmenvén, a tábor környékére mentek. Az érkezőket az ellenség ágyúi nem engedték közeledni, hanem eltávolították. Már dél volt és az ellenségből senki még a fejét sem mutatta. Végre délután a hitvány hitetlenek megmozdultak és csapatonkint előrejöttek. Először a német gyalogos csapatok jöttek egészen vasba öltözve, kezükben egy-egy alabárdot tartva, a másik csapat egészen kék páncélba öltözötten jött musketer nevű puskával kezükben, melylyel tizenöt-húsz dirhem súlyú golyót lőttek, ezután néhány zászlóalj puskás magyar hajdú érkezett s így száznál több gyalogos zászlóalj, melyek mindegyikében négy-ötszáz ember volt. Ezután egész hegy gyanánt tűntek fel a lándzsás, zászlós magyar lovasok és néhány német, cseh, lengyel és másféle fajú lovas csapatok, melyek mind magyar puskákat hordoztak. Ezek is többen voltak ötven zászlóaljnál.

Az ellenfél történetírói e hadsereg sokaságáról írván, megnevezik, hogy minden országból, minden nemzetből mely királyok és hercegek jöttek a császár segítségére és azt írták, hogy a hadsereg kétszáz zászlóaljnál több volt. Sőt azt mondták, hogy ezeken kívül még sok katona volt, kik nem érkeztek oda. Az egész gyalogságuk a katonaságunkra golyót szórva közeledett.

Bosztandsi Ali pasa és Murad pasa Szinán pasa segítségére küldtek és hozzácsatlakoztak. Ámde az ellenség mind pus-kásokból állott, azért lehetetlen volt neki ellenállani s az iszlám sereg a mocsáron átmenvén, a síkságon szétszóródva elszéledett és a meddig a szem elláthatott, egyetlen zászlóalj gyanánt tűnt fel az ellenség s itt-ott a zászlók, lobogók látszóttak. Az ellenség katonasága ágyúval, puskával lövöldözve és dobot verve közeledett s a mocsáron átmenvén, egyenesen a tábornak jött.

Haszán pasa parancsot kapott, hogy a rumiliai sereggel a jobbszárnyon az átjáróhelyhez menjen s ott megállva, az ellenséget akadályozza meg. Ő odajött ugyan, de az ellenség rohamának ellen nem állhatván, a puska-golyók elől a többi

csapatokhoz csatlakozott. Az ellenség félelem és rettegés nélkül bement a táborunkba s mielőtt még katonaságunk megfutott volna, hozzáfogott a rabláshoz és zsákmányoláshoz. Sőt néhány hitetlen egy-két zászlóval a császári kincstárt rohanta meg s a mint az őrizetére rendelt szipáhi és janicsárok szétfutottak, a ládákra felmentek, zászlót tűztek fel rájuk és tánczolni kezdtek rajtuk.

Mikor a tengerkegyességű padisah ezt látta, a mellette levő khodsa efendinek, ki ezt a különös dolgot szintén nézte, azt mondta: »Efendi! mit kell most cselekedni?« Ő pedig válaszolá: »Most az szükséges, hogy helyeden erősen és szilárdan megállj. A harcz esetei ilyenek. Dicső elődeid idejében is a tábori harczok többnyire így szoktak történni. Mohammed csodatételével insallah! a győzelem az iszlám népé lesz. Jókedvű légy!« Így vigasztalta őt.

Beszélik, hogy az ellenség főnökei lerajzoltatták a padisáhot ebben a helyzetben, a mint lovon ülve, bosszankodva elbámul s a khodsa efendi mellette állva, két kezét felemelve imádkozik, mintha olvasna és erre a rajzra német nyelven azt írták, hogy a khodsa efendi imádsága meghallgatott.

Abban az időben az apródok közül harmincz apród nyereg nélkül lóra ült és megfutott és ez okozta a többi katonák közül is egy csapatnak megfutamodását, mivel a padisah felől kérdezősködtek s ezek azt mondták, hogy kocsira ült és délután a mirákhort maga elé vevén, elment. Ezzel okozták a zavart.

Az ellenség megfutamodása.

Az ellenség csapatai a táborba menvén, annyi kincset láttak, a mennyit életükben soha, azért a sátorokat foglalták el és a bennük lévő tárgyakat iparkodtak birtokukba venni. Az iszlám sereg négy hadosztályából egyik az öldöklés miatt megszaladt. Az alkonyat már közel volt. Az iszlám sereg már reményét veszítette és csak Allah kegyelmében bízott már. Egyszerre csak feltűnt Allah kegyelme. A sátorban lévő apródok, szakácsok, kukták, teve- és öszvérhajcsárok és egyéb szolgálk egy-egy ellenségnek neki támadtak és ásót, baltát, kést, dorongot, botot ragadva megtámadták őket és néhány átkozottat jól elvertek. A tévelygő nép egyszerre futásnak eredt s felhangzott a kiáltás: »Az ellenség megfutott.« A tábor körül bolyongó csapatok visszafordultak, megtámadták őket s a kiket elértek, azokat kegyetlenül levag-

dalták. A szoros csapatokban lévő gyalogos katonák rendre hullottak és sokan félelmükben vesztek el, néhány ezer ellenséget a villogó kard ölt meg. Egy óra alatt vagy talán egy percz alatt ötvenezer főnyi ellenség esett el kard által és a mezőn halomszám feküdtek a hullák. Némelyek a mocsárba süllyedtek és ott vágták le őket. Szinán pasa a jobbszárnyon támadó húszezer főnyi lovasságot félóra alatt levagdalta embereivel, néhányan a vízbe is fulladtak.

Mikor a többiek, a kik megszabadultak, futásnak eredtek, Feth Gэрáj a tatár sereggel táborukra támadott és a hitetlenek, a kik sátoraikat akarták megmenteni, ezt nem tehették. Végre sátoraikat, podgyászukat hátrahagyván, életüket mentve a hegyek felé futottak. Tízezer forintos kilenczvenhét jó ágyújuk, kumbarájuk, páratlan jó sáhi zár buzánjaik és teljes felszerelésük elfoglaltatott.

Ily rövid idő alatt ennyi ezer embert elpusztítani az emberi erőtől nem telik, ezt vallotta mindenki, a ki csak látta ezt. Általában azt állították, hogy ez az ütközet a mohácsi és csaldiráni ütközeteknél is nagyobb volt, mert kétségtelen, hogy ebben az ütközetben kétannyian estek el az ellenségből, mint a mohácsi csatában.

A megfutamodók büntetése.

A csata után való napon a nagyvezír katonai szemlét rendelt el. Néhány embert a megfutamodás gyanúja miatt ott előtte megöletett, azután három napon át az összes tímár- és ziametbirtokosok és kapu-kulok szemlét tartották. A kik nem voltak jelen, azokat a defterből kitörölték s mintegy harmincezer ember hűbérbirtoka elvételével s vagyonuk elkobzására embereket küldöttek ki a rendeletekkel. Ily módon mindenki alkalmat talált, hogy ellenségén bosszút álljon és sok gonoszság történt. Néhányan egész ártatlanul üzettek el lakóhelyükről s végtére ezek a rablók közé állottak.

A mint az ellenség megfutamodott, egész estig szóltak a dobok és vígság volt. Másnap Divánt tartottak és a szerencsekívánatokat végezték. Három napig tartózkodtak azon a mezőn s a hadi szemle befejezése után Haszán agának a janicsár agaság, Feth-Gэрájnak a tatár khánság adatott. Az ellenségtől elvett kilenczvenhét darab ágyút Szolnok várába vitték s ott a beglerbégek, szandsákbégek s egyéb katonák között kiosztották.

Visszatérés Egerbe.

Rebi-ül-evvel hó 11-én¹⁾ Kászimnapja volt. Visszatértek Eger várába és az említett hó közepén e fényes győzelem feth-námejával Ali agát Konstantinápolyba küldötték s megparancsolták, hogy az egész birodalomban kivilágítást tartanak.

Eger őrizetére ezer kul-oglu és ezer egri janicsár iratott össze. Háromezer janicsárra turnadsi-basi és nöbetsi rendeltetett. Veli pasa rumiliai beglerbég Buda őrizetére küldetett s néhány ezer janicsár adatott melléje.

A padisah visszatérése szultánsága székhelyére.

Az említett hó 16-án a padisah Egerből elindult s Szolnokon és Szegeden át Péterváradra, onnan pedig Belgrádba ment. Két napi pihenés után, Haszán pasa negyedik vezírt Belgrádon szerdárul hagyván, szultánsága székhelyére ment.

Háfiz Áhmed pasa harcza a boszniai határon.

Ez évben Háfiz Áhmed pasa boszniai beglerbég ejáletje katonaságával Jeni-kálá ellen támadott, melyet egykor Haszán pasa épített, de utóbb az ellenség azt elfoglalta. Néhány napig azt ostromolták. Az említett vár erdőségben volt és a boszniai katonaság bátorságát veszítve, az ellenség rohamától megfutott. A pasa csupán saját katonáival maradt ott. Egy nap és egy éjjel harczolt ott és mir-ákhörja és unokaöcscse elestek. Ezen harcz után a kosztanidsai katonasághoz szállott. Ezután Jeni-bazárra menván, a boszniai katonasággal Buda őrizetére küldetett.

Száturdsi Mehemed pasa váczí hadjárata.

A mult évben Győr vára, ez évben pedig Eger erős vára foglaltatott el s ezenkívül a hitvány ellenségnek Keresztes mezején való veresége a császárt szomorúságba ejtette.

A padisah nem sokáig időzött ott a végeken s ekkor jelentették Konstantinápolyba, hogy a császár újra hadat gyűjtött és Győr vára ellen indította. A Belgrádba szerdárul ki-

¹⁾ Okt. 31. K.

nevezett Haszán pasa Vidin őrizetére rendeltetett és Sábán hó elején a Duna partja őrizetéből visszatért. Száturdsi Mehemed pasa ötödik vezír az iszlám sereg szerdárjává rendeltetett. Ő tehetetlennek mutatkozott. Összes felszerelése a kincstártól megadatott, azonkívül még ő felsége is tízezer aranyat adott neki. A nagyvezír adott neki lovat, öszvért, a többi vezírek is adtak neki. Ali aga, a janicsárok kehájája, tízezer janicsárral küldetett a hadjáratra. Etmekdsi-záde Ahmed efendi lett a hadjáratra a defterdár és a kincstárból zsoldra ezer jük pénzt adtak át neki. A rumiliai, anatóliai, karamániai, szívászi, diárbekiri, merási ejáletek kirendeltettek vele. A nevezett szerdár az előkészületek után látott és Sevvál hó 23-ik napján¹⁾ csütörtöki napon, a szultánság székhelyéről kiindult. Ezután az iszlám hadsereggel nagy sietve Edirnébe, Zilhidse 7-én²⁾ Szófiába és 29-én Belgrád mezejére érkezett.

Az 1006-ik év.³⁾

Száturdsi Mehemed pasa utazása Tata elfoglalására.

Moharrem hó 2-án⁴⁾ Szaturdsi Mehemed pasa szerdár Belgrádba ment. Húsz napi pihenőt tartottak ott, mely alatt az élelmiszereket kiosztották és a hadi készülétek után láttak. A nyolczadik napon Mohammed pasa anatóliai beglerbég katonaságával megérkezett és hozzácsatlakozott. A hadsereg nap-nap után vonult át a Száva hídján a szerémi oldalon s a 23-ik napon a szerdár is átment és Szerém mezején szállott meg. Háfiz Áhmed pasa boszniai beglerbég, ki Buda őrizetére volt, ide érkezett hozzá. Azután Murad pasa diárbekiri beglerbég is csatlakozott hozzá. Innen sietve továbbmentek és Száfár hó 12-én⁵⁾ Dsánkurtarán állomáshelyre érkeztek. Veli pasa rumiliai beglerbég és Mikhalidsli Áhmed pasa budai beglerbég Buda átellenében Göl-basinál⁶⁾ fogadták őt.

A hitvány ellenség Győr várát ostrom alá vette, azért tanácskozásukban elhatározták, hogy segítségére mennek. Rendelet adatott, hogy hat badaluskát és négy kolunburnát

¹⁾ Sevvál hó 23-ikának 1597. jún. 7. felel meg, de ez a nap vasárnapra esett, tehát három nappal előbb vagy négy nappal utóbb történt a kiindulás. K.

²⁾ Júl. 20. K.

³⁾ 1597 aug. 14—1598 aug. 3. K.

⁴⁾ Aug. 15. K.

⁵⁾ Szept. 24. K.

⁶⁾ Göl-basi, magyarul: Tófej. K.

a felszereléssel Vál mezejére szállítsanak s Veli pasa és Ahmed pasa katonaságukkal az ágyúk elszállítására mentek, Száfár 20-án a szerdár is elment Vál mezejére s ott csatlakoztak hozzá Szivász és Rakka beglerbégjei katonaságukkal.

E közben Győrből egy ember érkezett oda és nyelveket fogtak el, kik hírül adták, hogy Maximilián negyven-ötvenezer emberrel Győrt ostromolta ugyan, de mikor értesült róla, hogy a szerdár az iszlám sereggel Göl-basinál megszállott, azonnal eltávozott és Komárom szigetére ment át. Ez idő alatt a győri harcosok alkalmat találtak és kijöven, mintegy kétezer embert elfogtak az ellenségből, egy-két ezret pedig megöltek.

Ezután Száfár hó 26-án az ágyúkkal Tata vára közelébe mentek és az ágyúkat azonnal felállítván, ezt ostromolni kezdték. Ez a vár Győrrel együtt elfoglaltatott, azután az ellenség azt visszavette, szükséges volt tehát azt visszafoglalni. Az említett hó elején az egész kapu-kul nép két bőlükből állt s egyik Esztergom felé, a másik Komárom felé ment őráratra.

A várat aláaknázni akarták, de mivel felfelé emelkedő helyen volt, azért a felfelé menő hitharczosokat gránátokkal és kövekkel visszatérítették. Noha nem sikerült ily módon bemenni, ámde az ostromolt ellenség is az aknázástól, ágyúzástól szorongattatván, azt mondta, hogy ha még egy napot ott maradnak, biztosan elvesznek, azért éjjel a várból kimentek és a nádasok közé menekülve Komárom várába mentek. Mohammed pasa anatóliai beglerbég azon éjszaka őráraton volt s üldözőbe vette őket s kit megölt, kit fogságba ejtett.¹⁾ A vár melletti tónak lefolyása Komárom környékére esik és annak a medre mocsaras és nádas lévén, az ellenség egy csoportja odamenekült és ezek megszabadultak.

Rebi-ül-evvel hó elején ²⁾ a vár elfoglaltatott s nyolcz napi ott időzés alatt Győr várának az ágyúk által megrongált helyei is kijavíttattak és 21.000 kile élelmiszert helyeztek bele. A benne lévő kul-ogluk agájukkal a táborba jöttek s azt mondták: »A mi örködésünk ideje már befejeződött« s követelték, hogy defterbe vétessenek. Két-két ákcse fizetésemeléssel azonban még egy évig tovább maradtak s ez Konstantinápolyba bejelentetett.

Az említett hó 8-ik napján elindultak és Göl-basinál Noah pasa karamániai beglerbég csatlakozott hozzájuk. A 10-ik napon Ó-Budán állottak.

¹⁾ Lala Mohammed pasa ezen őráratáról megemlékezik a vele volt Pecsevi (*Tata városának másodszor elfoglalása* czímmel), a kit Kjátib Cselebi, egyéb részletesebb kútfő mellett, itt is felhasznált.

²⁾ 1597 okt. 11. K.

Tanácskozás és Vác felé indulás.

E közben a budai nép azt jelentette, hogy mióta Esztergom az ellenség kezébe került, azóta Buda mint végvár szintén nincs biztonságban. Az említett vár elfoglalása tehát mindenél fontosabb s mivel Kászim napjáig is van még idő, de megutána lesz a kis nyár s mivel az ellenség ez évben nem nagy számú, azért, insallah! ha ellene indulnak, sikerül azt elfoglalni. »Ha ez nem történik meg, akkor jelentést és panaszlevelet küldünk Konstantinápolyba« — így szóltak.

Tanácskozás történt tehát. A janicsárok azt mondták: »Az idő rövid; az ostromsánczolás napjai elmúltak. Esztergom várát nem lehet egyéb várakhoz hasonlítani.« A budai nép pedig Elhásdival a szerdárhoz fordulva azt mondták: »Ha ti valamennyien az ostromsánczok segítségére jöttök és szívvel-lélekkel szolgáltok, mi is megyünk az iszlám sereggel.« Erre azok vállalkoztak rá. A topcsi-basi húsz darab badalus-kát és tíz kolunburnát a felszerelésekkel együtt éppen hajóra akart rakatni, amidőn Isten rendeléséből azon éjszaka zordon tél lett és egy rófnyi magas hó esett. Mindenki a maga bajával volt elfoglalva és lemondtak Esztergomról.

Az említett hó 12-én¹⁾ Hászán pasa megérkezett s eközben híre jött, hogy Erdel-oglu Temesvár várát ostrom alá fogta, ezért Mahmud pasa szivászi beglerbég, Ali pasa rakkai beglerbég, Ramazán-záde Mehemed pasa adanai kormányzó, a mellettük lévő katonasággal Temesvár segítségére küldettek.

Ez alatt híre érkezett, hogy az ellenség táborá Esztergomnál átvonulva, Vácra ment. Elhatározták, hogy ellene indulnak s öt nap alatt az iszlám sereg a pesti síkságra ment át s az említett hó 15-én a szerdár is keresztülment a hídon. A következő napon éjjel-nappalesett a hó, a mi az iszlám seregnek sok gyötrelmet okozott. Az említett hó 18-án Ármudlu²⁾ nevű helyen szállottak meg. Másnap azon a helyen a hajóval érkező ágyúkra várakoztak s a tatár nép húsz nyelvet hozott az ellenség táborából. Azután tovább menve, az említett hó 21-ik napján Vác közelébe érkeztek. Az említett Buda külvárosának tekinthető, azért azt elfoglalni szándékoztak.

Az ellenség Vác fölött a Duna partján egy szűk szorosban foglalt állást és a várát kiüresítette.³⁾ A tábor egyik oldalán a Duna, a másik oldalán nagy meredek hegy volt,

¹⁾ 1597 okt. 23. K.

²⁾ Ármudlu, magyarul: Körtevényes. K.

³⁾ Ez a hely Verőcze falunál volt. L. Istváni Hist. lib. XXX. K.

előtte pedig mély árkokat ástak. A halmokon bástyákat állítottak, melyeket ágyúkkal, puskásokkal annyira megraktak, hogy lehetetlen volt ellenük menni. Hátról támadni rájuk pedig, három-négy napi késedelembe került volna a hegy megkerülése. Az iszlám előcsapatok egyenesen a hitetlenek ellen indultak s ekkor három-négy magyar zászlóalj kijött a táborból és egyre harczoltak, de azután meghátrálva, katonaságunkat az ágyúk elé vitték.¹⁾

A sereg elrendezése a következő volt: az anatóliai, karamániai, boszniai és szivasi beglerbégek jobbról, a rumiliai és budai katonák balról, a szerdár pedig a kapu-kulokkal és janicsárokkal középen állott; Murad pasa diárbekiri beglerbég és Deli Nászuh pasa szigetvári bég az előcsapatban erőlködtek.

A következő napon Kászim napja volt. A régi szokás szerint csata történt s ez idő alatt a Spanyolországból jött gyalogosoknak parancsnoka, egy kapitány átjött, meghódolt és az iszlámra tért. A hegyfőnél harczoló gyalogságot szétszórva, azt mondták, hogy ha ezt a helyet elfoglalják, a győzelem biztos. A janicsárok, lovas apródok kaszával, késsel törtek előre s mögöttük volt védelmül a budai katonaság s nagy csatát vívtak. A rumiliai beglerbég is oda küldetett s az átkozottakat a tölgyfaerdőből kihajtva, a síkságra űzték. Az ellenségéből sokan elestek, csak hogy a táborból nagy csapatok jöttek ki segítségükre. Az ágyúk és puskák is rést ütöttek hadseregünkön, azért a szilahdárok jöttek segítségül. Ezután az ellenség fővezére, Maximilián a táborból kijöven, csapatait előreindította s a táborból nagy ágyúkkal lövöldöztek, a mi által sok nyomorúságot okoztak ugyan, de azért az iszlám sereg emberül megállt a csatatéren s egész alkonyatig harczoltak. Estére kelve, pihenőre doboltak.

A hegyfoknál lévő hitetlenek ellen Deli Nászuh szigetvári pasa volt a vezér, ki lováról leszállva a gyalogosok élére állt és nagy csatát vívott. Azután ismét lóra ült s felkelkesített vitézeivel estig annyi hősi cselekedetet végzett, hogy lehetetlen azt leírni. Másnap a sebesülteket ápolták, a vértanúkat eltemették.

A következő napon a rumiliai és budai katonaság a hadsereg élére ment és az ellenség táborával szemben foglalt állást. Az iszlám sereg hullámozva előrenyomult s ekkor is egész estig harczoltak.

Végre tanácskoztak s azt mondták, hogy a tél meg-

¹⁾ Kjátib Cselebi itt újra szószerint átírja az ütközetben jelen volt Pecsevi előadását, egyéb kútfőkkel egyetemben.

érkezése miatt az ellenségen nem győzedelmeskedhettek s attól is félni kell, hogy a Dunán és Dráván lévő hidakat baj éri; a legelső dolog tehát a hadsereget biztos helyre vinni. Ebben mind egyetértettek, azért az említett hó 28-án, csütörtöki napon a podgyászt előreküldve, a hadsereg is visszafelé indult. Ármudlinál, azután Pestnél keresztülvonulva, Kojun-ada ¹⁾ felső részénél, a malmok átellenében állapodtak meg.

Azon a helyen segélykérők érkeztek oda s elmondták, hogy Erdel-oglu Temesvárt már hosszú idő óta ostromolja, azért Mahmud pasa szivászi beglerbég mellé a boszniai katonaság és némely rumiliai emírek adatván, elküldetett. Rebiül-ákhír hó 2-án ²⁾ az említett Mahmud pasa valóban el is ment.

A kul katonaság a zsold miatt lázongott. A győri őrség ügyét is elintézték.

Három nap alatt a Dunán hidat vertek. Az ötödik napon a szerdár keresztülment és Gürzeliász ³⁾ dombja közelében szállt meg. E közben az elfogott nyelvek jelentéséből is beigazolódott, hogy a hitvány ellenség szétbontotta táborát és tartományaikba elszéledtek. A nyolczadik napon Hamzabég mezejére érkeztek, a hol a budai beglerbég búcsút vevén, eltávozott. Ezután a katonaság szabadságoltatott s a szerdár is nagyon sietve, az említett hó végén Belgrádba ment. A végek állapotát és a hadjárat lefolyását onnan valóságnak megfelelően Konstantinápolyba bejelentette.

E közben Kodsza Murad pasa, Hábil efendi budai kadi és Murad pasa veje Kadizáde Ali pasa az ellenséggel értekeztek és a béke megbeszélése végett Vác mezejére mentek. Az ellenségből is jöttek oda néhány sajkával. Az ellenség azonban fenhordta az orrát, azért eredmény nem lett.

Az ellenség Győr várát elfoglalja.

Az említett várban a korhely janicsár aga teljes ellentéte volt Mahmud pasa beglerbégnak. A hitetlenektől semmi élelmiszer sem érkezett, hanem megrontás és megtévesztés végett hajókon, kocsikon annál több bort hoztak. Az őrség a bornak esett és a bástyákat üresen hagyta. A kapusok a kaput

¹⁾ Kojun-ada, szószerint: Juh-sziget. Így nevezték a törökök Csepel-szigetet. K.

²⁾ 1597 nov. 12. K.

³⁾ Gürzeliász, így nevezték a törökök a Gellért-hegyet. Lásd Evlia Cselebi I. köt. 254. l. K.

nem őrizték és e tekintetben a pasának és másoknak szavára nem hallgattak, hanem a vár erősségében bíztak. A pécsi szandsák volt beglerbégjének arpalikja, azért az élelmiszert kocsikon Pécsről hozták és évenként két-háromszáz kocsival hoztak, visszatéréskor azonban a hitetlenek az úton meglesték őket és összes ökreiket elvették. Ily módon Pécsről öt-hatezer ökör az ellenséges területre jutott és némelyik járásban már ökör sem maradt, ugyannyira, hogy a paraszt feleségével együtt húzta az ekét és úgy szántotta meg a földjét.

Ramazán elején az ellenség a szekerek ellen ismét támadást intézett s a Győrbe és Egerbe menő élelmiszeres szekereket megrohanta. A kul-ogluk agája Katuz Muszalli és kehájája Ali, a velük lévő lovasokkal együtt megfutamodtak, az ottmaradt gyalogosokat és a két-háromszáz bácskai pusztát pedig elűzték s némelyeket elpusztítottak, némelyeket fogságba vittek közülök s a Bácskából érkezett egy-két ezer ökörszekeret elvitték magukkal.

Győr számára azelőtt kétezer dsebedsi és kétezer kul-oglu iratott össze. Ezek többnyire Pécssett, Koppánban és Székesfehérvárott házasodtak meg, azért Győr várát odahagyták, ugyannyira, hogy a vár majdnem üresen maradt. Noha Tata várát egy évvel előbb faágyúval vették be és egyetlen ember meg nem szabadult, mind a mellett mégsem ügyelt senki és az elővigyázatot egészen elmulasztották. Az ellenség ravaszágának és cselfogásának jelei ugyan mutatkoztak, ámde a példabeszéd szerint: »Mikor jön a sors végzete, elvakul a látás«, ezek látása is elhomályosult.

Egyik éjjel a Pálffy nevű átkozott, a ki Komárom kapitánya volt, néhány ezer gyalogost összegyűjtött s maga is egy-kétezer lovassal jött s a faágyút elrejtette és még saját katonáinak sem mutatta meg s Győr kapujához hozta, a hol teljes gondatlanságból a néhány fenyődeszkából készült kaput becsukták ugyan, de a felvonóhidat nem vonták fel. Néhány hitehagyott hitetlen éjfélnélkor a kapuhoz jött s kívülről az őrzt szólították. Az őr felébredvén azt mondá: »Kik vagytok?« s ezalatt a faágyút közel hozták.

»Pécsről élelmet hoztunk; az úton az ellenség utolért és kocsijainkkal futva, csak nagynehezen menekültünk meg. Most utánunk jönnek és megtámadnak; nyisd ki a kaput és vedd be a várba az élelmet.«

A fiú azt mondá: »Elmegyek és hírt adok a kapusnak« s elment.

Ennyi szóváltás alatt az ágyút tetszésük szerint közel hozták, elsütötték s az a kaput darabokra törte, a mire az átkozottak csapatonként bementek. Belül ki részeg, ki pedig

ópiumtól elszédült volt, de magukhoz tértek és lelkük fejükbe ugrott és két oldalról az ellenségre rohantak. Már majdnem annyira vitték, hogy kiszorítják őket, de az ellenség sokasága ezek vitézségét megtörte s folyton küzdve, valamennyien vértanúk lettek. Győr vára ilyen módon jutott az ellenség birtokába.

Beszélik, hogy a részeg korhely janicsár agát élve hozták a hitetlen Pálffy elé s mivel tizenöt-húszezer arany is volt még nála, azt mondta neki: »Ezt az aranyat mire tartogattad? Igy őrzöd-e a várat?« s fejét levágatván, póznára tüzetve, körülhordoztatta és kikiáltatta, hogy »a vár őrizetét elhanyagolónak ez a sorsa«. A muszulmánok közül csak öt-hat ember szabadult meg, a többiek az enyészet országába mentek.

Sábán hó 29-én¹⁾ a budai beglerbég ez állapotot megírta és jelentése a szerdárhoz érkezett.²⁾

A váradi hadjárat kezdete.

A téli időszak vége felé járt s a tavasz elközelgett. Belgrádon téli szálláson tartózkodó Szaturdsi Mehemed pasa rendeletet kapott, hogy a szerdárságban megmaradva, újra hadat vezessen és a hitvány hitetlenek ellen menjen, azért Belgrád mezején sátort ütött és a hadi felszerelések elrendezése után nézett. Elfogadták azt a mentegetőzését, hogy az előző évben a katonaságnak és a tatároknak hiánya miatt nem mutathatott fel valamirevaló eredményt és olyan vár is, mint Győr, elveszett. Ez alkalommal bőven küldöttek neki pénzt és katonaságot.

Konstantinápolyban tanácskozás volt s a végek ügyeivel ismerős emberek azt mondták, hogy az erdélyi király a

¹⁾ 1598 ápr. 7. K.

²⁾ Pecsevi megfelelő részletének (*A hitvány hitetlenek győzelme Győr váránál*) átírása, mint ezt bold. Karácson, 144. l. 1. jegyz. megállapította. Kjátib Cselebi, rendes szokásával ellentétben, nem bővíti ki Pecsevi előadását az események dátumai meghatározásával; lehetséges, hogy Győr ezen szegényletes elestének részletei nem jegyeztettek fel abba a félhivatalosnak látszó történeti munkába, melyből Kjátib Cselebi egyébként Pecsevi mellett az időmeghatározásokat (pl. főként itinerariumoknál) merítette. Az egyetlen adat, a mit Pecsevi mellett Kjátib Cselebi felemlít: Sábán hó 29-én a budai beglerbég Győr elestét megírta a szerdárnak külön jelentésben, — ebből arra lehetne következtetni, hogy Kjátib Cselebinek egy, a szerdár közvetlen környezetében készült félhivatalos, krónika vagy naplószerű feljegyzés állt rendelkezésére. Erre mutat a szerdárhoz érkezett parancsoknak szövege való közlése is. (Pl. alább *A váradi hadjárat ügyének jelemli-tése* cz. fejezetben.)

temesvári végeken lévő várakra nyújtotta ki kezét s Lippa, Jenő, Várad, Csanád várakat elfoglalta és ha most arra a vidékre hadjáratot nem vezetnek, Temesvár is elvesz. A temesvári végekről is ilyen jelentések érkeztek és a szerdárhoz is elvitték az előterjesztést. Dserráh Mohammed pasa azt mondá, hogy Esztergom és Győr környékén van az ellenség tábor, azért annak a vidéknek az őrzése a fontos és ezt ajánlotta a szerdárnak. De azt mondták rá, hogy ebben az évben a váraknak bőségesen adtak katonát és élelmiszert, azért Erdély ellen kell hadjáratot indítani, mert a míg Erdélyországot fel nem dúlják, addig Oláhországot és Moldvát sem lehet megfékezni. S ebben megegyezvén, az előterjesztést így készítették el s a magas rendelet is ebben az értelemben jött ki.

A szerdárhoz ez ügyben a rendeletet díszruhával együtt elküldötték és Gázi Gэрáj khánhoz is Ali aga kapudsi-basit küldötték a szükséges utiköltséggel és parancsolattal, hogy a tatár sereggel együtt a szerdárhoz csatlakozzék. Konstantinápolyban a bölükök népének két zsoldot fizettek ki és a belső pénztárból ötszáz jük ákcsat átvevén, Sábán hó elején,¹⁾ a mikor a Nevruz ünnepe volt, kivonultak és Belgrádba indultak. Ramazán hó 12-én,²⁾ Hizir napján a nagyhatalmú szerdár is kihozatta sátorait és Hunkjár-halom tövében állíttatta fel. Sevvál hó 23-án³⁾ Veli pasa rumiliai beglerbég, a ki Üszkübben telelt, szintén odaérkezett. Zilkáde hó 14-én a szerdár Belgrádból kiment és a Duna partján lévő kadikhoz csausokat küldött, hogy a khán számára, a kinek jövelele biztos, élelmiszereket készítsenek elő.

Erdélyország ellen a hadjárat elhatározva lévén, Zilhidse hó 9-én⁴⁾ Belgrádtól lefelé, Tas-burun nevű helyen a Duna folyón hidat kezdtek építeni. Azon hó 18-án az ezer-nyolczszázötven rőf hosszú hidat teljes gonddal elkészítették és az iszlám sereg Erdély felé kezdett vonulni. Azon nap jött a khántól is egy ember és tudatta, hogy Ruszcsukba érkezett.

A Buda őrizetére rendelt karamániai és merási katonaság Id-ul-adha után Belgrádon átmenvén, arra a vidékre ment. Zilhidse hó végén a szerdár is átment a hídon és Pancsova mezejére szállott.

¹⁾ Sábán hó eleje ez évben az 1598. márczius 10-re esett ugyan, de mivel határozottan mondja, hogy Nevruz (a napjegylenlőség) ünnepe volt a kivonulás, tehát márczius 21-én történt az. K.

²⁾ 1598 ápr. 19. K.

³⁾ Máj. 30. K.

⁴⁾ Júl. 14. K.

Az 1007-ik év.¹⁾*A váradi hadjárat ügyeinek felemlítése.*

A magyarországi végek szerdárjához, Száturdsi Mehemed pasához császári irat küldetett, mely így szólt: »Ez évben Erdélyországba menj, egyetlen várnak ne kegyelmezz meg, hanem égesd, rombold és dúld fel és vajdájukat, az átkozott Zsigmondot engedelmességre térítsd.«

Belgrád közelében hídon a Dunán keresztülment és még a múlt év végén Pancsova mezejére szállott. Zilhidse hó 20-án²⁾ Becskerek síkságára vonult s ott megállapodott. Moharrem hó 14-én³⁾ Veli pasa rumilii beglerbég meghalt s helye Mohammed pasa anatóliai beglerbégnek adatott. Mohammed pasa Eszéken összegyűjtve hadait, elvonult és a sereghez csatlakozott. Moharrem 8-án Murad pasa diárbekiri beglerbég is megérkezett.

E közben Budáról segítségkérők jöttek és hírül adták, hogy Pápa várát a hitetlenek elfoglalták. Nyomban utána Székesfejérvárról is érkezett egy ember és jelentette, hogy az ellenség Palotát ostromolja és általános támadásra készül. Azon hó 16-án a szemendrei katonaság Buda védelmére rendeltetett.

Gázi Géráj khán megérkezése.

Egy-két nappal előbb híre érkezett, hogy a khán közel jött, azért a csapatokat felállították. Moharrem hó 26-án⁴⁾ negyven-ötvenezer tatár katonával csakugyan meg is érkezett s a szerdár fényesen felszerelt sereggel fogadta őt és sátorába vezette. Nagy vendégséggel és padisáhi díszruhával is megtisztelte őt. A khán is fejedelmi magatartással a szerdár és az előkelők iránt különféle módon kimutatta szívességét. Azután a szerdár elébe járulván, a khán ő fenségét az elkészített fejedelmi sátorba vezette és visszatért. Azon hó 27-én a szerdár, a bégek és bölük agák ismét a khán ő fenségéhez mentek s találkozásuk alkalmával a Konstantinápolyból érkezett császári parancsot felolvasták, melyet a khán, a szerdár és a többiek állva hallgattak meg s annak tartalma felett való

¹⁾ 1598 aug. 3—1599 júl. 23. K.

²⁾ 1598 júl. 24. K.

³⁾ Aug. 16. K.

⁴⁾ Aug. 28. K.

tanácskozás végett a végek öregjei és hozzáértő emberei előléptek és megbeszélték, hogy melyik oldalon lesz alkalmas Erdélybe bemenni. Valamennyien egyértelműen azt mondták, hogy az iszlám hadsereg számára Váradon kívül alkalmas út nincsen a bevonulásra.

A khán viszont azt mondta nekik, hogy Várad várában nagyszámú ellenség van s hogy jövő- és menéskor az iszlám seregnek kárt ne okozzanak, annak elfoglalását ajánlotta. »S mivel a vár erős, néhány napi ostromra szorul-e?« Abban a véleményben voltak, hogy néhány ágyúlövessel három-négy nap alatt sikerül az elfoglalása. Az volt a vélemény, hogy a vár elfoglalásával magától megy a dolog és ebben megállapodván, elhatározták, hogy abba az irányba indulnak. Etmekdsi-záde defterdárt megbízták, hogy a szükséges kellékek után nézzen és a várba menetelre az eszközöket készítse elő.

Míg a khán megérkezett és Belgrádból kijöttek, már két hónapi idő elmúlt és a hadjáratú időnek majdnem fele eltelt. Becskerekén ötvenöt napig időztek és Száfár hó 6-án¹⁾ Csanád közelében állapodtak meg és azt ostrom alá fogták. Néhány ágyúlövés után az ostromlott gonoszak a várat elhagyták és a környéken lévő bozótokba menekültek. A tatár katonaság azonban nagy részét kézre kerítette és kit megöltek, kit fogságba vittek. A khán sátora előtt százötven főnyi ellenséget megöltek s a csanádi szandsák a belgrádi felügyelő Sekseki Ibráhim pasának adatott. Akkor mondta Ali nisandsi ezt a verset: »Mostani időben a hivatal többnyire banditánál²⁾ van; — Ha nem hiszed, ime egyik Seksekinél van.« Azután Arad vára mezején szálltak meg s mivel a vár üresen állt, azt elfoglalták. Ekkor Erdel-oglutól követ érkezett, ki leveleket hozott, melyekben azt mondta: »A khán ő fensége békítset bennünket a felséges padisáhval.«

E közben nagy esőzések voltak, minek folytán a katonaság helyzete igen nehéz lett.

Az említett hó 9-ik napján Musztafa pasa erzerumi beglerbég ejáletje katonaságával megérkezett. A 11-ik napon pedig az iszlám sereg a Maros folyón ezer nehézséggel keresztülment s a part mentén néhány konaknyira előrehaladva, Orduvik³⁾ nevű elpusztult palánka közelében a hídfőnél meg-

¹⁾ Szept. 7. K.

²⁾ Törökül: *seki*. K.

³⁾ Kjátib Cselebinél ez a hely اورويك alakban, Naimánál اورويك alakban van írva. Már abban az időben is pusztult hely volt ez. K.

szállott. Ott a gyulai katonaság fogadta a szerdárt és két badaluska Gyuláról, egy pedig Temesvárról előkészítettet. Az említett hó 24-én és 25-én néhány patakon és mocsáron ezer nehézséggel keresztülhatolva, Várad mezejére érkeztek. Juszuf pasa váni beglerbég azon a helyen csatlakozott hozzájuk.

Csanádnál a khán elvált tőlük és az ellenség országát dúlva, más úton ment; Várad közelében találkoztak ismét. Az említett hó 29-én Váradnál szállottak meg. Az említett vár Erdély és a németek között fekvő, igen szép erős vár, külvárosa is van.¹⁾ A várba ezelőtt néhány ezer német katona vonult be s egy-két év óta azok birtokában van s a magyar kerületekbe és falvakba is betelepültek.

Várad ostroma és az ütközet.

A tatár sereg megérkezése után a külvárost megtámadta s ekkor az ellenség kijött a városból és egy nap, egy éjjel viaskodtak. Végre a tatár harczosok a külvárost felgyújtották, a mire a hitetlenek feleségeiket, gyermekeiket kocsikon a másik oldalon kivitték és megfutottak, ámde utánuk eredtek s utolérve őket a felnőtteket megölték, a gyermekeket pedig elfogták és temérdek zsákmányhoz jutottak.

Ezután a tatár khán és a szerdár a hadsereg előkelőivel ismét tanácskoztak s abban valamennyien egyetértettek, hogy Várad elfoglalására kell legelőször törekedni. »A jól őrzött birodalom közelében ilyen erős várat, a mely Erdély és Németország kulcsa és az átkozottaknak útvonalán lévő erős bástyája, itt hagyni és tovább menni nem okos dolog«, mondták s ezt mind helyeselték.

Rebi-ül-evvel elején, a mi pénteki nap volt, mivel a külváros kőházai ellen ostromsánczokat ásni nem volt szükséges, a táborban lévő három ágyúval a vár ellen mentek, de mivel értesültek róla, hogy az nagyon erős, azért látták, hogy három ágyú nem elegendő oda. Ekkor Szufi Szinán pasa egri beglerbégnek, a ki azelőtt Anatóliában volt, rendeletet küldöttek, mondván: »Jőjj a táborba és az Egerben lévő ágyúk közül tíz darab ágyút a szükséges kellékekkel küldj ide.« Ennek

¹⁾ Naima még a következőket írja e helyen Váradról: »Erős és oly terjedelmes vár, hogy húsz ezer katonát befogadhat. A külvárosától a szőlők dombjáiig mind házak és lakások vannak, körülbelül olyan hosszúságban, mint Konstantinápoly falaitól Daud-pasa-kertjéig *) menve. Szép és terjedelmes szőlőkertjei vannak«. K.

*) Daud-pasa Konstantinápolytól nyugatra esik. Jelenleg nagy katonai laktanya van ott. K.

ketkhudája Báir-tilkiszi oglu¹⁾ Áhmed bég mikor kérdést tettek nála az ügyről, azt felelte: »Már szekerekre rakták, a bivalyok is már készen állnak«, s ilyen hazugsággal telt leveleket küldvén a szerdárt is, a katonaságot is megcsalta. A táborban lévő lőport és golyókat ellődözték és majd Gyuláról, majd Jenőről hoztak bizonyos mennyiséget s mialatt az Egerből érkező ágyúkra várakoztak, azalatt aknákat ástak.

Egy hónapnál tovább szakadatlan esett már az eső s a vár környékén a föld már meglazult és legtöbb helyen ingoványosvá változott át. Az iszlám sereg aggódott, a janicsárok ostromsánczait a víz rohama eltöltötte, azért többnyire visszahúzódtak sátoraikba, a mi tisztjeiket zavarba hozta. A városban lévő folyó naponta kiáradt s lehetetlen volt azon átmenni. Egyik sátorból lehetetlen volt a másikba menni s a nagy szegekkel megerősített sátorokat a szél el nem hordhatta, azért a karóikat hordta el s a tárgyak és az állatok egész hasig a földbe süllyedtek. Néhány napig nagyon sok marhahúst és birkahúst ettek s a juhhúst egy-két ákcsén vették, mivel különösen a szolnoki ráják és más ráják sokat hajtottak össze és a váradi mező tele volt nyájakkal. Erdel-oglu azalatt a meredek átjárású hegyek közé vonult s ott elzárkózott.

Az ostrom hetedik napján Budáról segélykérők jöttek s hírül hozták, hogy Budát nyolczvanezer főnyi ellenség ostrom alá vette és ha segítség nem érkezik, Buda biztosan elvész.²⁾ A khán és a szerdár fejüket vesztették erre a hírre, mert még ha katonaságot küldenek is, a nagy távolságon kívül, a Tisza- és Duna-féle tengerhez hasonló két nagy folyón a katonaság átszállítása végett hidat kell építeni. Gázi Géráj khánnal és a többi előkelőkkel tanácskoztak s azt mondták, hogy most a khán ő fensége néhány ezer tatárt sietve előreküldjön, a kik a pesti partról menjenek át s jelentsék a szerdárnak és a khánnak jövetelét és az ostromlottakat ezáltal erősítsék meg. A rendelet értelmében a tatár sereg sietve el is ment.

¹⁾ Magyarul annyit jelent: Dombi róka-fi. Ez csúf neve volt, mintha ezt mondaná: Dombi róka-fi néven ismeretes Áhmed. K.

²⁾ Naima e helyen még közbeszúrja a következőket: »Már ez előtt egynappal is érkezett egy-egy segélykérő, kik azt jelentették, hogy a hitetlenek táborá Győrből Vác és Ó-Buda felé megy s az ellenség erős annyira, hogy nem elég egy-két ezer katonát küldeni, a szerdár személyesen jöjjön. Híre terjedt annak is, hogy a gonosz Mihály furfangosan a Dunán keresztülment és Nikápoly környékén Háfiz pasát megverte és megszalasztván, nagy kárt okozott. Nyomban megérkezett a szörnyű hír, hogy Buda közelében a nemrég elfoglalt Tata, Veszprém és Pápa várak is az ellenség hatalmába kerültek.« Naima, Tárikh I. kötet. K. — Egyes részeket Kjátib Cselebi szószerint Pecsevi-ből ír ki, de Pecsevinek személyes, anekdotikus ízű élményeit elhagyja.

E közben, midőn Egerből az ágyúkat várták, Szufi Szinán pasa üres kézzel hirtelen oda érkezett s azt mondta, hogy nincsenek ágyúvontató bivalyai. Mikor ennyi szerencsétlenség jött egymásután, az iszlám sereg minden reményét elvesztette a sikeres eredményről.

Húsz nap múlva nem maradt Várad környékén élelmiszer és a tatár sereg messze távolból kényszerült azt hozni. Egy kile árpát három, sőt öt aranyon adtak el. Mikor annak előtte a khán a tatár sereget portyázásra akarta küldeni, a szerdár azt mondta neki: »Insallah! egy-két nap múlva együtt menjünk«, s ezzel a biztatással az időt eltöltötte. Sem portyázásra nem mentek, sem a várat nem foglalták el. A nagy hideg miatt kezüket-lábukat sem tudták mozgatni.

Az iszlám sereg visszatérése Belgrádba.

Azzal a kifogással, hogy a várat nem lehet mostanában elfoglalni s Buda megszábadítása végett Pestre mennek, Váradról elindultak és Szolnok környékére mentek. Az útjukba eső patakok a sok esőzéstől olyanok voltak, mint Omán-tengere.¹⁾ Iszmáil temesvári pasát bízták meg menetkor, hogy a hidakat javítsa ki, de nem engedelmeskedett. Az odajövetelkor csupán három folyón kellett keresztülmenni s az egyikén híd volt, ez alkalommal tizenkét nagy folyón tutajokon mentek át s mindegyiken ezer fáradtsággal és vesződtséggel. A legtöbbeknek nagyon sok állatja elveszett s maguk is a nagy hidegtől sokat szenvedtek.

Élelem hiányában sovány búzavetéssel éltek, a mitől a legtöbb katona megbetegedett és elhullott. Az említett vizeken az ágyúkat kötelekkel vontatva húzták át s az öreg Murád pasa, ki ezen hadjárat alkalmával diárbekiri beglerbég volt s Szufi Szinán pasa és Mahmud pasa halebi beglerbég egyenként az igába bújtak és az ágyút húzták. Gyuláról Váradra három nap alatt mentek, most pedig tizenkét nap alatt ezer fáradtsággal jutottak el. Minden állomáshelyen a hidegtől, éhségtől, fáradtságtól néhány száz ember ott maradt.

Gyula mezején Terjáki Haszán pasa kehájája Iszkenderbég jött rimánkodva és hírül adta, hogy az ellenség Veszprém, Palota és Tata várakat elfoglalta s igen sürgette a segítséget, de csak ígérekkel küldték el.

Azután tovább haladva Szolnokra értek. Gyulán és Szol-

¹⁾ Omán tengere alatt a régi török írók az Indiai óceánt értették. K.

nokon oly nagy hiány volt az élelmiszerekben, hogy egy kenyert egy aranyon adtak el. Egy napig időztek itt s azzal a reménynyel jöttek ide, hogy az élelemszállító hajók majd itt lesznek, de a kiküldött katonák látták, hogy a Tisza folyón ezeknek a hajóknak nyoma sincs s a katonák közt az a beszéd járta, hogy ez csak ürügy volt a Budára menetelre.

A janicsárok között hirtelen lázadás támadt, a szerdár sátorát megrohanták; ő megfutott, de fával és kővel a fején és karján megsebesítették, konyháját s éléstárát felpredálták. Azután Etmekdsizáde defterdárnak sátorát dúlták fel, míg végre tisztjeik ezerféle ígéretekkel visszatartották őket. A Budára való menetelről lemondtak és tujáikat a szegedi útra küldötték. Alkonyatig a szerdár a sátorok körül járkált s félelmében nem mert a sátorába menni. Ezután Budát Allah oltalmába ajánlva Szegedre indultak.

Szegeden voltak ekkor az élelemszállító hajók s a katonáknak ott az élelmiszereket kiosztották. Gázi Gérajnak Szombor,¹⁾ a tatár seregnek pedig a szegedi szandsák jelölték ki téli szállásul; a rumiliai beglerbég a pécsi szandsákba küldetett. A szerdár a bánattól és a szomorúságtól egészen kétségbeesett és egészsége is megromlott. Bánkódva és szomorkodva a péterváradhi hídon keresztülment s Belgrádba érkezett. A janicsároknak, a többi csapatoknak és saját alattvalóinak is a téli szállásokat kijelölte és zsoldjukat a kereskedőktől kölcsönzött pénzen kifizette. Kászim napja is elmúlt már és havazott.

Ennek a fáradalmas hadjáratnak nem lett semmi eredménye, csak kára. A felséges nagy Allah rendelése volt ez!

Szeád-eddin hodsa levele Száturdsi Mehemed pasa szerdárhoz.²⁾

Szeád-eddin hodsa efendi az említett szerdárral barátságban és jó viszonyban volt s ezen időközben jótanácsokkal teljes levelet írt hozzá, melyet czélszerűnek tartottunk ideiktatni, mivel sok hasznos intelmet tartalmaz.

¹⁾ A török írók *Szombor* alakban írták az akkori kiejtés szerint Zombor nevét. *K.*

²⁾ Ezt a levelet Kjátib Cselebi nem közli; a későbbi Naima csatolta ezt be erre a helyre saját történelmébe, melyben egyébként az eseményeket szóról-szóra átírta Kjátib Cselebi munkájából. Miként Naima »czélszerűnek tartotta ide iktatni«, ép úgy czélszerűnek tartottam én is annak lefordítását. Így került ide e levél Naima Tárikhjából: I. köt. 197. l. *K.*

A hodsa levele. Reggel és este kedves kötelességem azért imádkozni, hogy az iszlám országok határait Allah védelme őrizze meg és a hit harczosait hódítással és gazdagsággal örvendeztesse meg és a szerencse útjain sikeresen vezérelje!

Az oszmán birodalom törekvése és a hívő nemzet rendje abban áll, hogy az iszlám csapatok fővezére törekedjék a határokat és városokat megőrizni, a gonosz és engedetlen embereket ártalmatlanná tenni. Az előző évben e szándék szerint semmi sem történt. Oly erős vár, mint Győr, nem menekült meg az ellenség foglalásától, sőt vele együtt Veszprém, Palota, Szent-Márton, Pápa, Tata és hasonló néhány más vár kiesett a kezünkből és még néhány palánka is elvéttetett. Mivel pedig a végekről olyan jelentés érkezett, hogy a sor most nyilván Budára, Székesfejervárra, sőt talán Egerre is kerül, azért a veszteségek kipótlása és a szenvedések megszüntetése reményével a khán ő fenségének őszinte ajánlkozásával és katonaság küldésével a szerencsétlenség elhárítása szándékoltatott s a második évben minden terved jóváhagyatott, megszámlálhatatlan sereg küldetett. Te a hidat Erdély felé készíttetted el s az átvonulás után a khánra való várakozás ürügye alatt ötvenöt napig időztél ott, a mi által utazásod irányát az ellenségnek értésére adtad, mind pedig azáltal, hogy nem haladtál előre, félelmet, gyengeséget és a hadsereg hiányosságát éreztetted az átkozott ellenséggel s annyi ideig indulás nélkül való időzéssel a hadsereget megrontottad, az ellenség pedig okos volt és podgyászt a hegyekbe vitte s könnyen és gyorsan ment a védelemre.

A Konstantinápolyból ismételtén küldött padisahi levélben megiratott, hogy nem várostomra való esztendő ez és megparancsoltatott, hogy Erdélyországba menj be portyázva és azt pusztítsd el, te pedig két várral foglalkoztál s a tél megérkezett és az ellenség háborújának tüze az iszlám birodalom köréből el nem távolíttatott s erőszakoskodását nem akadályoztad meg. Semmi szükség sem volt most arra, hogy egykét várát elfoglald s ha elfoglaltatott volna is, a tőlünk elvett várakért ez kárpótlás nem lett volna s az ellenség sem gyengült volna meg ezáltal. Eger elfoglalása által sem aludt ki a tüze, sem kedve nem lohadt le. Ha Esztergom és Komárom várak elfoglaltattak volna, Győr is megmaradt volna s Buda népe jó kedvre derül, mert a környékbeli várak visszadása valószínűvé lett volna s az ellenség táborra nem jött volna át.

Császári irat küldetett hozzád, mely meghagyta, hogy Erdélyországba az iszlám katonaságot, az oszmán sereget,

a tatár portyázó hadat csapatonként küldd be és a portyázók a vetéseket s az egész megművelt földet dúlják fel, pusztítsák el, a házakat rombolják le, a családokat rabolják s Buda, Eger és Székesfejérvár környékének védelmét el ne mulasztátok. Legelső dolgod neked az volt, hogy ellenkező cselekedettel semmi után nem néztél s még a vár ostromlásának eszközeiről sem gondoskodtál. Olyan erős várat, minő Várad, három ágyúval támadtál meg s a megszállás kezdetétől egész az elutazásig tartó esőzés a muszulmán csapatokat elgyengítette és a határok őrzésére nem gondolva, Budát és környékét elpusztítani engedted. Az iszlám katonaságot Várad alatt tartva, a tatárokat is oda zártad s a kik portyázásra kívántak menni, azokat fegyverrel verted szét és így Erdélyország belseje épségben és nyugton maradt. Az erdélyi vajda kétségbeesve volt, katonaságunk győzött, ámde az alkalmat elmulasztottad s országuk nyugton maradt. A rendetlenkedő Mihály is, mikor látta, hogy a hadsereget a vár lefoglalja és Erdély felől bátorságban lehet, országunkra vetette magát és annak a tartománynak lakosságáról a bőrt is lehúzta. Az Oszmán-házat ért kár és sok veszteség eme két év alatt a helytelen intézkedés és engedetlenség folytán jött létre. A világok ura őrizzen meg még rosszabbtól!

A khán ő fenségének szemrehányást tettek, de ő okos feleletet és elfogadható mentséget írt. »A vár ostromlás tudománya — úgymond — nem a tatárok dolga, hanem a portyázással a hitetlenek országának feldúlása, elpusztítása, kirablása, továbbá foglyok és élelmiszerek beszerzése a tatárok feladata. Volt-e e tekintetben mulasztásunk? Nekünk semmi más dolgunk nincs, mint a parancsnak engedelmeskedni. Azt mondtátok: Jőjj! s mi jöttünk. Mondtátok: Űsd! s mi ütöttünk. Mondtátok: Űlj! s mi leültünk. Mondtátok: Vonulj téli szállásra! s mi elvonultunk. Mondtátok: Várj! s mi vártunk. Érettetek meleget, hideget elszenvedtünk, istálló padlásán aludtunk. Mondtátok: Engedelmeskedjél a szerdárnak! s mi engedelmeskedtünk.« Ilyen mentegőzést írt.

Az iszlám padisáhjának parancsát meg nem fogadva, engedelem nélkül támadtatok olyan erős vár ellen, noha nem mondatott, hogy támadjátok meg.

Magyarország fővárosát, az iszlám városoknak hetven év óta jól őrzött szemefényét az ellenség lába tiporta, nyolcezer házat lerombolt, a mecseteket, medreszeket, imádkozó helyeket, iskolákat, fogadókat, házakat ledöntögette s e szívzaggató szerencsétlenség folytán a nép éjjel-nappal jajveszékel s a határszéli lakosság napja elhomályosodott. Váraink a hit

ellenségének menedékhelyei lettek. Körülöttünk télen-nyáron készen állanak s a mi intézkedéseink gyengesége folytán teljes megsemmisítésünkre néznek, a mitől Isten óvjon! Eszközeik készen vannak, ostromsánczaikat már az említett várba helyezték, temérdek sok sajkájuk van és a mi erődtítményünk a gyenge ellenségnek erejévé vált. Nagy haszon helyett, nagy kár lett.

A hadsereg gyengébb csapatait most is verik és a határokról levelek érkeznek, hogy legalább Nevruz előtt jőjjenek segítségül és most már Nevruz után közel egy hónap elmúlt és a katonaság máig sem érkezett meg. A téli szállások kijelöltek, de az ország elpusztul és a rájákat zaklatják, sanyargatják. Az egész kötelezettséget akarják tőlük s nincsen tizedadó, a mohammedi törvényt végre nem hajtják. Az erőszakoskodás elkezdődött, elterjedt; törvény és szabály nem maradt. Allah és a próféta parancsát nem teljesítvén, a rendeletek sem lettek teljesítve. Az erőszakoskodás egyik munkája, hogy a szerdár a maga rokonságát, alattvalóit hivatalokhoz, timárokhöz és temérdek gazdagsághoz juttatja s ezt egyik a másiktól látván, a törvény formáját öltötte magára. Ferhád pasa agái néhány év alatt nem lettek-e két-háromszázezer ákcse jövedelmű ziámetek birtokosai? A vagyonos timárbirtokosoknak kötelessége, hogy uraiknak is több szolgálatot tegyenek. S ezek közül a ki egyszerű csaus volt, egy év alatt majd defterdár, majd kapudsi-basi, majd pedig épületfelügyelő lett és hatezer aranyat is felszedett és mindenféleképp összegyűjtött. Az állam számára esedékes birtokot nem adták a maga helyére, sem a határszéli lakosságnak, hanem maguk elvesztették.

Tőled reményeljük, hogy ez az esztendő nem telik el hiába. A világok Istene a tanúnk, hogy szívünk félelemmel, aggódással van tele, mert nem engedelmeskedve a parancsolatnak, helytelen dolgot véghez.

Prófétánk, a ki a titkos dolgokról kinyilatkoztatás által értesült, tanácskozással küldetett s az ő példáját követték, mert soha nem látszott, hogy nagy dolgot végeztek volna az emberek tanácskozás nélkül. Te szegénységedről sírsz, alattvalóidról pedig azt beszélik, hogy kincsekkel rendelkeznek. Illik-e nagyokhoz, hogy alattvalói megcsalják?

Egy várat, melyet a király egykor negyvenöt nap alatt nem tudott elfoglalni s visszatért onnan s a melynek megerősítésére azon idő óta még több gondot fordítottak, három ágyúval próbálkoztál elfoglalni és ezen ürügy alatt a padisah által megparancsolt fontos ügyek visszamaradtak, mindez nem észszerű.

Helyes volt-e Budát ilyen helyzetbe hozni? Mohammed népe országának és az iszlám birodalomnak ily meggyengítéséről ki fog felelni?

Az ítélet erről a nagyhatalmú Alláhnál van.¹⁾

Veszprém és Palota várak elfoglalása az ellenség által és Buda első ostroma.

Mikor az iszlám seregnek Erdélyországba való menetelét elhatározták, akkor az ellenség fővezére, Maximilián, a mult évben segítségére jött ötezer frenk és tizenkétezer talián puska katonával s testvére Mátyás herczeg is hatvanezernél több német, alamán, magyar és másféle gyalogos és lovas sereggel Győr közelébe érkeztek és tanácskoztak. »Erdel-oglu a meredek hegyek közé zárkózott, — mondák — segítségére tehát nem mehetünk, de Buda környéke üresen áll, Buda vára ostromának tehát itt az alkalmas ideje; vagy győzünk s akkor Budát elfoglaljuk, ha pedig a győzelem nem sikerül, legalább a zürzavar közben Várad megszabadul.« S nagyszámú sereggel előrehaladván, miután Veszprém, Palota, Tata, Pápa várakat a muszulmánok kezéből elvették, Rebi-ül-ákhir hóban²⁾ negyven darab ágyúval és más hadi eszközökkel Ó-Budán helyezkedtek el, miután gyalogságuk nagyobb részét hajókon a Dunán előreküldték.

Az említett hónapban Buda külvárosát ostrom alá vették s néhány napig tartó kölcsönös csatározások után a külváros falai az ágyúk rombolása folytán ledőltek és a Duna felől is nyitva lévén, a hit ellenségei mind vízen mind szárazon rohamokat intéztek s végre az ostrom hetedik napján hajnaltól egész napnyugtáig tartó rendkívüli heves harcz és öldöklés közben Színán pasa merási beglerbég, továbbá a szemendrei pasa, ki előbb pápai beglerbég volt s jelenleg Székesfejérvár őrizetében lévén, Buda megszabadítása végett idejött, vértanúk lettek, Terjáki Haszán pasa boszniai beglerbég és Mehemed szemendrei bég pedig megsebesültek s a többi iszlám harcosok közül is, kiknek végórája eljött, elvesztek, de az

¹⁾ Szeád-eddin hodsának ez a hosszú levele, melyet Naima felvett történelmébe, arról a közvéleményről tájékoztat, mely Száturdsi Mehemed sikertelen hadjárata folytán keletkezett Konstantinápolyban. A következménye ennek az lett, hogy Száturdsi Mehemedet letették a nagyvezírségről és szerdárságról s helyébe Ibráhím pasa lett a nagyvezír. K.

²⁾ 1598 nov. K.

ellenségből kétezerannyinál is többen estek el. Ámde a pogányok sokaságuktól feltűzelve folytonosan rohamokat intéztek s az iszlám seregnek már nem volt ereje magát védeni, azért a külvárosból elhúzódva a vár védelmére fordították gondjukat s egyesülten azon éjszaka valamennyien a várba mentek és a külvárost üresen hagyták.

Az ellenség a külvárost üresen találván, nagy örömmel és vígsággal bement abba és nyomban negyven ágyúját egy-egy ostromsánczba állítván, naponként ezer ágyúlövésnél több lövést téve erősen vívta a várat s aknákkal is közeledve éjjelnappal igyekezett, hogy azt elfoglalja.

Az ostromlott hitharczosok magukat védelmezve, minden erejüket kifejtették az örködésben és a Várad alatt tartózkodó szerdárhoz és a khánhoz egymásután küldötték a segítséget kérő leveleket, melyekben azt mondták, hogy ha személyesen nem jönnek, a vár biztosan elvész. Ámde a tatárok és egyéb katonák közül ki az ostromban, ki pedig a környéken szerteszét volt, azért nem mehettek. Először a khán kiváló emberei közül Sehbáz mirzát ezer tatárral, azután Bektás pasa egri beglerbéget az egri katonasággal, azután két szultánt¹⁾ mintegy húszezer tatárral küldöttek el. S mikor ismét segélykérők érkeztek, akkor a khán testvérét, Kalgai Szelámet Gérajt küldötték oda, a ki éppen portyázásról érkezett meg néhány ezer tatárral.

A külvárosért való harcban vértanúvá lett Szinán pasa helye Mikhálidslí Áhmed pasa budai beglerbégnak, Buda pedig a táborban jelenlevő Szulejmán pasa temesvári beglerbégnak adatott és zsoldemeléssel néhány száz katona adatott melléje s egymásután elküldettek.

Az ostrom immár negyven napig tartott. Az előbbi budai beglerbég Áhmed pasa így szólt: »Mi Budát és Pestet együtt nem tudjuk megvédelmezni; hagyjuk tehát oda Pestet és a lakosság menjen át Budára.« Ily nem okos gondolkozás után »fületlen« Oszmán bej, a ki a Vaskapunál kiválóságát némiképp megmutatta, a szolnoki végbeli harczosokkal délelőtt megérkezvén, ezt a tervet elrontotta. A pesti harczosokat maga mellé vevén reggelig az ellenség ellen Pestről igen sok ágyúlövést tett s azokat utczáról-utczára űzte. Más katonák is érkeztek oda és az ellenséget megrohanták, minek folytán az meghátrált.

Kászim napja és a téli időszak is beköszöntött, azért felhagytak Buda ostromával. A külvárosban lévő dsámikat,

¹⁾ Szultán czím a tatároknál nem uralkodót jelent, hanem csupán magasabb rangú tisztet. K.

mecseteket és egyéb épületeket felgyújtották és elpusztították, azután Vác vára felé elvonultak. A felséges Isten segítségével Buda vára ilykép megszabadult.

Háfiz Áhmed pasa megszasztása Nikápolynál.

Háfiz Áhmed pasa, ki előbb boszniai beglerbég volt, a Dunapart védelmére rendeltetett és ezért Vidin környékére ment. Ez évi Rebi-ül-evvel¹⁾ hónapban a védelmi szolgálatra melléje rendelt Ramazán-záde adanai kormányzóval és néhány szandsákbéggel Vidinből elindult s mikor Ruszcsuk és Szilisztra környékére mentek, útközben Nikápoly közelében a Szanadin mezeje néven ismeretes helyen megszállottak.

A gonosz Mihály az erdélyi hadjárat kezdetekor azt mutatta, mintha megbánta volna lázadását s ezzel megtévesztette a mieinket. Mikor a hadseregnek Váradnál történt dologáról értesült, mintegy húszezer katonával elindult s hirtelen a túlsó partra ment át és az említett pasát megtámadta. A pasa mellett csak háromezer katona volt s azok sem voltak erősek, mert egy kis összeütközés után megfutottak. A pasa is futva menekült Tirnovó felé. Dobrudsza és Zagra népéből nagy sereg gyülekezett melléje s mikor Mihály a győzelem után Nikápolyt ostrom alá vette, megtámadták őt. Midőn látta, hogy a vár népével húsz napon át tartó harcz után, kívülről megtámadják, felhagyott az ostrommal s a Dunán átmenve Bukarestbe tért vissza.

Beszélik, hogy Háfiz Áhmed pasának minden vagyonát elrabolták. Még a ruhája és turbánja is, a melyet viselt, Mihály birtokába jutott. Az átkozott, hogy gúnyt űzzön belőle, a pasának turbánját és ruháját egy vénasszonyra adatta s katonáinak azt mondta: »Nézzetek elfogtam a szerdárt, mert éppen nines különbség közöttük« s erre kárörvendve nevetett.

A nevezett pasa ezután Nikápolyba jött s a vár elpusztult helyeit kijavíttatta. Hezárgrádba menvén a téli szállás elrendezésével foglalkozott, a midőn a Dunapart védelme Mahmud pasa negyedik vezírre bízott s híre jött, hogy már Drinápolyba érkezett, ekkor ő is a téli időben elment és Semni közelében találkozott Mahmud pasával; Dsemázi-ül-ákhír közepén pedig Konstantinápolyba érkezett és a negyedik vezíri ranggal lett megtisztelve.²⁾

¹⁾ 1598 aug. K.

²⁾ Itt elmondja még az író, hogy Száturdsi Mehemed pasát, mivel az ő vezérsege alatt Budát az ellenség ostrom alá vette, a szultán letette a nagyvezírségről s Ibráhim pasát nevezte ki nagyvezírré. K.

Ibráhím pasa szerdár.

Ibráhím pasa nagyvezír négy hónapig időzött Konstantinápolyban, azután mint szerdár elsőben a szemtelen Magyarország ellen küldetett. Khalil pasa kapudán lett a helyettese, Dsigalazáde pedig a második kapudán s ezek a felszerelések után láttak és Sevvál hó 20-ik napján ¹⁾ nagy sereggel kiindult Isztambulból. Tirnakdsi volt a janicsár aga s miután az áldó imádságot elvégezték, elmentek. Burhaneddin efendi lett a hadjáratra a defterdár, Ali Cselebi a kajmakámja, Okdsi-záde a nisándsí s így a többi hivatalokat is a megfelelő embereknek kiosztották. A szerdár a janicsár agával nagy sietve Belgrádba ment.

Az egri-irmáki²⁾ ütközet.

Ez időben a magyarországi végek környékén lefolyt események egyike az egri-irmaki ütközet. Az előbbi szerdárnak, Mehemed pasának Belgrádba érkezése után a Buda őrizetére lévő katonaság számára összegyűjtött élelmiszereket hajókra rakták s Moharrem agát szerdárként rendelve, elegendő számú puskás katonával együtt a hajókat elindították. Mikor Szekszár ³⁾ és Togana ⁴⁾ városok felé vontatták a hajókat, Egri-irmak ⁵⁾ néven ismeretes szigeten a kanizsai ellenség és a környékbeli palánkák rablói összegyűlekeztek és Paks palánka alatt az Altun-oluk ⁶⁾ torkolatánál néhány ezer hitetlen a reggeli imádság idején sajkákkal a hajókat megtámadta. A szigetre puskás katonaság ment s a mint a szárazföldön is harcolni kezdtek, az iszlám katonaság gyorsan támadott és

¹⁾ 1599 máj. 15. K.

²⁾ Kjátib Cselebi, valamint Naima is, ki e fejezetet szóról-szóra átírta a maga történelmébe, *Egri-irmak* néven említik az ütközet helyét. *Egri-irmak* annyit jelent: *Egri folyó*, holott világosan mondja alább, hogy ez nem folyó, hanem a Duna egy kis szigete. Istváni szintén megemlékezik erről az ütközetről s azt mondja, hogy Kalocsa közelében egy kis szigeten történt, a mely szigeten *Erdőd* nevű, az ő idejében már romokban heverő vár maradványai voltak láthatók. Ebből kitűnik, hogy az *Erdőd* névből a későbbi tudatlan török másolók hibája folytán keletkezett az *Egri-irmak* név. K.

³⁾ Szegszárd. K.

⁴⁾ Togana = Tolna. Lásd Evlia Cselebi i. m. I. köt. 207. l. K.

⁵⁾ Egri-irmak *اگری ايرماق* ezen a helyen *اگری ايرماق* alakban van írva. K.

⁶⁾ *Altun-oluk*, magyarul annyit jelent: *Aranyász. K.*

a hitetleneket viasszaszorította. A sziget ellen is rohamot intéztek s az ellenség erre megfutamodott.

Redseb hó elején ezt az akadályt elhárítván, szerencsésen keresztülmentek.¹⁾

Budán élelem dolgában szükség volt, azért Deli Naszuh bég Szigetvár-, Koppán- és egyéb várakból elegendő élelmi-szert küldött. Szomborból pedig Gázi Géráj khán egy csapat tatárt Újvár környékére portyázásra küldött s ezek sok foglyot hoztak.

Az 1008-ik év.²⁾

Ibráhim pasa főszerdár menetele Újvárra.

Moharrem elején a dicső pasa a Belgrádon összegyűlt hajókat elindította s maga is Szemendre környékére lovagolt s a hídon át Zimony mezejére menván, ott megállapodott. Néhány nap múlva tovább indult s az említett hó 18-án³⁾ Eszéknél szállott meg. Egy hétig tartózkodott ott és 24-én a hídon átmenvén, 27-én Mohács mezejére érkezett. E helyen Mohammed pasa rumiliai beglerbég és Ali pasa rakkai beglerbég csatlakoztak hozzá csapataikkal. 28-án az iszlám sereget az ellenőrzési szemle szerint elrendezték és a szerdárnak be mutatták.

Száturdsi megöletése miatt⁴⁾ Gázi Géráj khán megbosszankodott s azt képzelte, hogy a hadjáratban bűnrészességet tulajdonítanak neki s némely intézkedéseiből azt következtették, hogy nem jön el a hadjáratra, hanem Szomborból elindulva eltávozni szándékozik. Rossz kedvének elűzése végett az említett állomáshelyről Mikháldisi Ahmed pasát, továbbá Mahmud pasa szivászi beglerbéget és a szilahdár agát nagy ajándékokkal hozzá küldötték és a hadjáratra ünnepélyesen meghívták.

Egy heti ott időzés után Száfár hó 7-ik napján⁵⁾ Bátaszékre mentek, a hová Balikcsi-záde Musztafa csaus is meg-

¹⁾ Istváni elbeszélése eltér a török íróétól, mert szerinte a rablók nagyon is fényes győzelmet arattak, mert elfogták a törököknek 58 gabonaszállító hajójukat, továbbá 34 sajkájukat, melyeket részint elégettek, részint a Dunába süllyesztettek. Istváni szavaiból jobban megérthető, hogy miért volt »Budán élelem dolgában szükség.« K.

²⁾ 1599 júl. 23—1600 júl. 12. K.

³⁾ 1599 aug. 9. K.

⁴⁾ Száturdsi Mehemedet az előző évbéli sikertelen hadjárata miatt a szultán megölette. K.

⁵⁾ 1599 aug. 28. K.

érkezett az erdélyi követtel. 11-én a Duna partján lévő tó fejénél¹⁾ állapodtak meg. A khán levele érkezett ide, melyben tudatta, hogy Bécsből békesség kérelmével egy ember érkezett hozzá. A hajók is ide érkeztek a Dunán, a mi nagy vígságot keltett.²⁾ 21-én Dsánkurtarán mezején szállottak meg s éjszaka puska- és ágyúlövésekkel nagy örömnünnepélyt tartottak. Azon nap kezdődött el az őszi évszak is.

Négy napi ott időzés közben megérkezett a khán és a túlsó parton állapodott meg; a főszerdár csónakon átment és találkozott vele. Ez állomáshelyen jöttek oda a székesfejérvári harcosok is, kik az ellenségtől hátrahagyott két faágyút hoztak oda, Száfár hó 27-ikén nagy fényvel és pompával Buda közelében Gürzeliász mezején szállottak meg, a tatár sereg pedig a túlsó parton Pesten állapodott meg. A hajók megérkezése Buda lakosságát egészen új életre keltette. A budai beglerbég is megérkezett a koppáni élelmiszerekkel s még azon napon hozzáfogtak a Dunán a híd építéséhez és a katonaságot és az őrséget Vörösvárra küldötték, hogy ott padlódeszkákat vágjanak. Az összes ziámet- és timárbirtokosok ezredeséhez rendelet ment, hogy ezer kile eleséget, melynek fele árpa, fele pedig liszt legyen, Buda várába szállítsanak. A híd négy nap alatt elkészült és a katonaság a pesti oldalra kezdett átvonulni. Rebi-ül-evvel hó 7-én³⁾ a szerdár is átment.

A hitvány ellenség táborá Esztergom átellenében Dsigerdelennél volt s elhatározták, hogy ellene mennek. Az említett napon a khánnak szép lovat, kötőféket, díszköpenyeget, drágaköves kardot és egyéb sáhi ajándékokat adtak át s Dsán Puladzáde Huszein pasa is megérkezett katonaságával és csatlakozott hozzájuk. Az említett hónap 10-én tovább menve Körtélyesre értek. A váci ellenség azon nap a várat felgyújtotta és megszaladt. 21-én, mikor Vác közelében megszállottak, az ellenség táborából egy ember érkezett oda s a békekötés végett három napi fegyverszünetet kért. A harmadik napon a követ először a khánhoz ment, azután a szerdárhoz. Ez oldalról Murad pasa és a khán részéről Áhmed aga és Mehemed ketkhuda a táborba küldettek, de mivel két nap múlva az a tudósítás

¹⁾ Tolna mellett volt ez a tó, melynek leírása olvasható Evlia Cselebi útleírásában i. m. I. 207. K.

²⁾ Mindezen részletek, melyekről csak egy a szerdár környezetében tartózkodó, hivatallal bíró ember tudhat, arra mutatnak, hogy Kjátib Cselebinek ennél a hadjáratnál is valami hivatalos vagy félhivatalos naplószerű feljegyzés állott rendelkezésére. Hogy ez a hivatalos irat a később említett »Nükhbet« (kivonat) volt-e, vagy egy másik munka, nem tudjuk.

³⁾ 1599 szept. 25. K.

érkezett, hogy nem lesz békeség, tovább mentek. Nógrád vára egy hegytetőn álló magaslat, melyből ágyúztak ugyan, de a hadseregben kárt nem tettek s könnyen elhaladtak mellette.

Visegrád átellenében a Duna partjától felebb Drégely vára közelében Új-Palánka egészen kiüresítettett, lakosai megfutottak és többnyire megölték őket vagy elfogták. Az említett erődítmény három oldalról nádas és mocsaras hely. Az iszlám sereg hadi felszerelését és ágyúit elvette, a palánkát pedig felgyújtotta. A következő nap Drégely várát is odahagyta az ellenség s a janicsárok agája odamenvén, felégette azt. Azután az átkozottak a fákat kivagdalva az utat elzárták és a túlsó oldalon ágyúkat állítottak fel, ámde az utat megváltoztatva szerencsésen átjutottak az erdőn.

Az említett hó 20-án elhatározták, hogy a hitetlenek táborát megtámadják, ámde híre érkezett, hogy az ellenség táborából Esztergomba két hidat készíttettek s mivel tudomásuk volt az iszlám sereg támadásáról, azért a vár alá vonultak. Némely vitézek azt sürgették, hogy gyorsan utol kell őket érni, azért a szerdár e napon sehol meg nem állapodott, hanem Dsigerdelenig szándékozott menni. Mehemed ketkhuda azonban ellenkezett s azt mondta, hogy előnyösebb lesz holnap menni és mivel a khán is ebbe egyezett bele, azért megállapodtak. Másnap, 22-én, a podgyászt hátrahagyva, a sereggel Dsigerdelen mezejére mentek, ámde az ellenség már mind átment a túlsó partra és a vár alatt szállott meg, a hidat pedig elvágta. A tábor helyén talált néhány beteget megölték és Esztergom átellenében megállapodtak. Azon éjszaka puska- és ágyúlövésekkel nagy ünnepélyt tartottak.

A hitvány ellenség ott az iszlám sereget békealkudozás ürügye alatt néhány napig feltartóztatni akarta és kezes néven a német főemberek közül néhány átkozottat átküldött. Innen Murad pasa, Mehemed ketkhuda és Áhmed aga mentek át a túlsó partra s Mátyás herczeggel és Pálffy gróffal Esztergomnak Egerért való elcserélése ügyében néhány hideg szót váltottak és ellenvetéseket tettek. Tudták, hogy az ellenség csak azért tartóztatja őket, nehogy a tatár sereg Újvár környékét feldúlja s nem is volt egyéb, mint az ide-oda jöves-menés. Végre mind a két fél kezesi visszatértek.

A hitvány ellenség Komárom felé ment. Az említett hó 24-én a szerdár és főemberek Gázi Gэрájjal tanácskoztak s mivel a fermán azt a rendeletet tartalmazta, hogy ez évben az ellenség országát kell pusztítani, a szerdár ehhez tartotta magát s a katonaság a tatárokkal együtt portyázásra küldetett. A portyázásból hoztak ugyan bizonyos számú foglyot

és állatokat, ámde ilyen nagy sereghez képest a rablás és dúlás nem volt nagy.

Rebi-ül-akhir 2-án¹⁾ az Ipoly és a Garam folyón keresztül mentek s 5-én Újvárra érkeztek, a mikor hírül hozták, hogy az ellenség Komáromnál állapotott meg.

Újvár közelében Szenmihál tó szomszédságában helyezkedtek el. A beglerbégek itt parancsot adtak az agáknak, mondván: »A téli időszak már itt van, vissza kell térni.« A Nükhbet²⁾ elbeszélése szerint már Rebi-ül-evvel 28-án fordultak vissza és Dsigerdelen mezejére vonultak, azután a hatvani úton Rebi-ül-akhir 6-án Pestre érkeztek. Menetközben a timárirtokosoktól élelmezési költségre ezer arany után ötvenet szedtek össze. Az említett hó 14-ik napján volt Kászim napja és Buda körül árkokat ástak.

Gázi Gэрáj khán engedélyt kért és azt mondta, hogy a tatár sereget tovább is visszatarítani igen nehéz, azért Krimbe indult. Mindenkép igyekezett ugyan a szerdár ez évben is visszatarítani őt, de lehetetlen volt. Egyébként is a szerdár és a khán viszonya egymáshoz nem volt szívélyes. Ibráhim pasa bármennyire kedvében járt is, a khán igen rátartós volt vele szemben s egyetlenegyszer sem jött a sátorába s többnyire hátat fordítva beszélt vele.

Ezután Kecskemétre, onnan pedig a zombori és bácsi úton az említett hó 22-én Földvárrel szemközt állapottak meg. Idejött Konstantinápolyból a kapudsik ketkhubája, a ki hírül hozta Szeád-eddin seikh-ül-iszlám³⁾ halálát és Juszuif pasának vértanúságát, mely akkor történt, midőn Belgrádba menet az ellenséggel megütközött. 25-én az Egri-irmak nevű helyen állapottak meg s ahhoz a helyhez közel a szigeten, a hajók útjába össze csoportosult ellenség elűzése végett egy-két napi tartózkodást rendelt el.

Híre jött annak is, hogy Mihály Erdélyt elfoglalta. 29-én, midőn Szomborba mentek, az említett Mihály levelével egy ember érkezett oda és abban a levélben tudatta, hogy Erdélyt elfoglalta és hogy az engedelmisségben szilárdan megmarad.⁴⁾

¹⁾ 1599 okt. 20. K.

²⁾ A Nükhbet (Kivonat) című munkáról, melyet a szerző itt felhasznál, semmi közelebbi adat nincs. K.

³⁾ Szeád-eddin a történetíró, kinek munkája magyarul megjelent a Török történetírók II. kötetében Thury József fordításában. K.

⁴⁾ Mihály vajda ekkor Rudolf felbízatására ment Erdélybe Báthory Endre bíbornok ellen, kit Szeben közelében a szenterzsébeti ütközetben győzött le. Mihály vajda az erdélyiektől kicsikart pénzből ajándékokat küldött a törököknek s így azok barátságát biztositotta maga számára. K.

Dsemázi-ül-evvel 3-án a péterváradi hídon átvonultak s ott közelben megállapodtak. Itt osztották ki a seregnek a zsoldot ; 7-én Belgrád mezején szállottak meg. A janicsár aga Tirnakdsi Haszán engedélyt kapott és Konstantinápolyba utazott. Az anatóliai és egyéb csapatoknak engedély adatott és a belgrádi kaszárnnyába vonultak.

E hadjáratban Isten segítségével a hadsereg mentve volt a szárazságtól s kényelemben, bőségben élve semmi nélkülözést nem szenvedett.

A pápai francziák meghódolása.

Franciaországban azelőtt a németek segítségére katonaság jött s ezek közül három ezren Pápa őrzetére rendeltettek. Mivel pedig egy évi zsoldjuk már hátralékban volt, azonkívül a helybeli magyarokkal is egyenetlenkedtek és néhányszor verekedtek s utoljára a francziák győzedelmeskedtek és a magyarokat megtörték, ekkor Mohammed pasa budai parancsnokhoz egy embert küldöttek s azt ígérték, hogy ha zsoldjukat kifizetik, a várat átadják. Ugyanez ügyben a Székesfejérvár parancsnokságában lévő Dervis pasa boszniai beglerbéghez is fordultak.

Mohammed pasa megígérte nekik és ketkhudáját, Abdit, három-négyszáz embert adván melléje, elküldötte hozzájuk, valamint az albán Haszán pasa székesfejérvári béget egy csapat katonával velük együtt. Dervis pasa is embereket küldött hozzájuk a maga részéről s mikor azok elmentek oda, akkor a velük ellenkező hitetleneket megölték, családjaikat fogságba vitték s ide-oda egyenként, kettenként mint foglyokat eladták.

Az említett Haszán bég mellé három előkelő hitelent adván, Belgrádba küldötték őket. A zsoldjuk hatvanezeraranyra rúgott, amelyre nézve azonnal előterjesztés ment Konstantinápolyba. A míg ez összeg elküldetett és a katonaság elérkezett volna, a német katonaság megtámadta őket és ágyúzással erős ostrom alá vette a várat. Az elkeseredett francziák abban a reményben, hogy segítség érkezik számukra, egy hónapnál tovább harcoltak, azután kétségbeesésükben egy éjszaka kimentek a várból és a hat mértföldnyire eső Székesfejérvár irányában a hegyekbe bújdosztak. Az utakat nem tudták s a német és magyar katonaság üldözőbe vette őket s nagyobb részüket elpusztították, csak mintegy öt-hatszáz francia megsebesülve, elgyengülve jutott el folytonos harcok között

Székesfejervárra. Egy részük a szerdárhoz ment és ötszázat az magánál tartott.¹⁾

Haszán bejzáde azt írta, hogy az említett összegben *kardínáljuknak* aranylánczot adtak.²⁾

Az 1009-ik év.³⁾

Ibráhim pasa indulása Kanizsa felé.

A téli idő már elmúlt s a tavasz beköszöntött. A múlt évi Zilhidse hónapban a nagyvezír a szalát-i ádhát Belgrádban elvégezvén, a mezőre kivonult s egy hónap alatt ott a hadsereget összegyűjtötte és a felszerelést kiegészítette. Konstantinápolyban az együtt lévő kapu-kuloknak a zsoldot kiadták és a pénztári deftereket kiosztották. Az említett hó elején Tirnákdí Haszán janicsár aga katonaságával, továbbá

¹⁾ Ez az egész fejezet nem egyéb, mint Pecsevi megfelelő részének szó szerinti átírása. (*A francia hitetlenek meghódolnak...* cz. fejezetből). Pecsevi erre a dologra már Kjátib Cselebi szemében is elsőrangú kútfőnek tűnhetett fel a meghódolást eszközölő Lala Mohammed pasával birt összeköttetése miatt. V. ö. a 153. l. 1. jegyzetet.

²⁾ Haszán bejzáde leírását erről az egész eseményről közli Naima, ki először Kjátib Cselebi főnnebbi leírását szóról-szóra leközi, azután zárójelben folytatásképp adja Haszán bejzáde leírását ilykép: A Pápa várában lévő frenkek a Székesfejervárott tartózkodó Dervis pasa boszniai beglerbéghez levelet küldöttek, melyben így szóltak: »Ha hátralékos zsoldunkat megadod és meghatározott kötelezettséggel minket elfogadsz és három hónapra zsoldot adsz, akkor Pápa várát az iszlám népnek átadjuk és magunk is szolgálatba állunk és a nagyvezírnek önfeláldozóan szolgálunk.« A hátralékos zsoldjuk hatvanezer forint volt. A nagyvezír az összes feltételeket elfogadta és a trón elé terjesztvén, a 60.000 forintot elhozatta; 10.000 forintot utiköltség néven adott s a császári ahdnámét megiratván, Dervis pasához küldötte, ő pedig elküldötte a pápai frenkeknek. Annak a csapatnak a főnöke *kardínál* néven ismeretes és főnöksége jelvényének közepébe egy aranyláncz van rajzolva, azért annak egy aranylánczot készíttetett s azt a 60.000 arannyal együtt elküldte. A mint az ahdnámét, utiköltséget és aranylánczot a pápai frenkek megkapták, a várat a muszulmánoknak átadták, maguk pedig kimentek és kétezer fegyveres frenk Dervis pasához érkezett. Ő agái egyikét kalauzul adta melléjük és ajánlólevelével Belgrádba mentek, hol fegyverüket szolgálatra felajánlották. A szerdár ekrem kegyesen fogadta őket s mikor Kanizsa ostromára ment, ezek a frenkek vonultak először ostromsánczba s azon éjszaka a zsoldjukból még hátralévő 50.000 forintot is megadta nekik. Ezek a háborúban kiváló szolgálatot tettek s minden hadjáratban kitüntek vitézségükkel a többi hitetlenek közül. Mikor Oszmán szultán a khotini hadjáratra ment, vele volt néhány száz frenk is, kik még ezek közül maradtak. K.

³⁾ 1600 júl. 12—1601 júl. 1. K.

a topcsai és dsebedsi basi is katonaságukkal a szultánság székhelyéről kivonulva, Belgrádba mentek és az említett hó végén a táborhoz csatlakoztak. A Gázi Gэрáj által küldött szultánnal is néhány ezer tatár jövetelének híre érkezett.

Az összes kellékek beszerzése után az említett évi Mohárem hó végén ¹⁾ a Száva hídján át Zimony mezejére vonultak, a hajókkal pedig az élelmiszereket Budára küldötték s Esztergom vára elfoglalásának szándékával a hetedik állomáshelyen Eszékre mentek s a hídon átvonulva, három napig időztek ott.

Terjáki Haszán pasa megérkezése.

A kanizsai ellenség nagyon elbizakodott volt s minduntalan a Duna és a Dráva partjain kalandozott, az utakat elállotta s a belgrádi malmokból a lisztet, embereket elrabolta; mostanában pedig a hídfőnél lévő *Pornovár* ²⁾ nevű palánkát felégette és temérdek kárt okozott. Mikor a fennevezett pasa ezt hallotta, abban az időben a budai ejáletből elbocsátva, Pécssett lakott. Sietve összeszedett kíséretével utánuk eredt s a Dráva hídjánál utólérte a hitetleneket. Mikor az átkozottak ezt látták, a hídon keresztülmentek s két víz között helyezkedtek el, a hidat pedig elvágták. A pasa azonban tudott egy átjáróhelyet s azon keresztülmenvén, az ellenséget megrohanta, mely azonnal megfutamodott. Többet megöltek, néhányat elfogtak közülök, a többi pedig a Drávába fulladt és a pokolba jutott. Az említett hitetleneket parancsnokaikkal, zászlóikkal maga előtt hajtva, Eszéken a szerdár elé vezette. Különféle szép bánásmód által az ügyes pasa a foglyoktól az ellenség állapotát kitudakolta, azután pedig, mikor a hadjáratról volt a tanácskozás és Haszán pasának azt mondták, hogy Esztergom ellen mennek, akkor azt mondta: »Allah tegye azt könnyűvé, de minden dolgot figyelembe kell venni és ahhoz képest kell eljárni. Ha abba az irányba lesz a hadjárat, akkor a kanizsai hitetlenek eljönnek s ezt a hidat elrontják és visszatéréskor az iszlám seregnek kárt okoznak. Most az a szükséges, hogy itt közelben a hitetlenek kezén lévő Babocsa várát elfoglaljuk és ennek a környéknek őrzése végett katonaságot helyezzünk abba, hogy a budai út a kezünkben legyen.«

¹⁾ 1600 aug. 10. körül. K.

²⁾ Törökül: *پورنوار* (Pornovár), valószínűleg íráshiba e helyett Baranyavár, mely a Karasicza hídjánál volt. K.

A bégek, pasák mind helyeselték ezt a tervet s magának a szerdárnak is Kanizsa elfoglalása volt a terve. Haszán pasa buzdítása is elősegítette ezt. Az eszéki hídon történt átvonulás után tehát a tugokat balfelé irányították és Babocsa környékére küldötték.

E közben a gonosz Mihálynak Dimo nevű követe érkezett oda, ki ajándékot és levelet hozott. Az említett követ Száfár hó 16-án¹⁾ Hamza efendivel a hídon átmént és Konstantinápolyba küldetett.

Siklósra mentek és a várból csul-tutmaz nevű tizen-nyolcz ágyút vittek el.

Murád pasa és Mehemed ketkhuda menetele Babocsa elfoglalására.

Siklós állomáshelyen Murád pasa diárbekiri beglerbég és Mehemed ketkhuda mellé elegendő számú embert adván, Babocsa elfoglalására küldötték őket. Ők tehát azonnal elváltak a seregtől és az említett vár alá menve, azt ostrom alá vették. Az ellenség kijött ellenük és egy kis ütközet volt, a melyben Deli Naszuh szigetvári bég elesett. A várárkot rőzsével megtöltve, földet kezdtek rá hányni. Harmadnapon mikor a szerdár Szigetvárra ment, a hitvány ellenség a várat szerződésre feladta. Mehemed ketkhuda ezeket a várból kimelesztvén, a Balaton tónál Nógrád²⁾ kikötőjéhez eljuttatta. A vár elfoglalásának örömhírével a szerdárhoz egy embert küldöttek.

Ő ezalatt már Pécsett szállott meg és a várból egy tíz okás golyót lövő ágyút elhozott; másnap Szigetvárról is elhoztak egy ágyút, azután Babocsára mentek s annak megerősítésére katonaságot helyeztek el benne.

A főszerdár indulása Kanizsa ostromára.

Babocsán tanácskoztak, hogy Buda helyzete miként lesz. Haszán pasa azt mondá: »Hála Istennek, hogy Babocsa elfoglalása könnyen sikerült. Ha ezen a vidéken Muraköz és a Balaton tó várainak kulcsa, az ellenség országának erős

¹⁾ 1600 aug. 26. K.

²⁾ Kjátib Cselebinél: **نقراڊ** (Nokrad), Naimánál: **نوغراڊ** (Nógrád) alakban van ez a helynév, mely azonban valamely más helynévnek elferdítése. K.

gátja, Kanizsa várának elfoglalása is sikerül, azzal nagy dolog történik. Az ellenség most gondatlan, azonnal el kell tehát oda menni és ostrom alá kell venni.« Az összes okos emberek belátták és helyeselték ezt a tervet.

Ibráhim pasa azt mondá: »Miként lesz azonban Buda környékével?« A bégek egyértelműen azt felelték: »Haszán pasa menjen Budára, mi pedig Kanizsát vegyük ostrom alá?« A budai ejálet azonnal Haszán pasának adományoztatott és odaküldetett, a Buda őrizetével megbízott Lala Mohammed pasa rumiliai beglerbégnek pedig megparancsolták, hogy ejáletje katonaságával öt báljemez ágyút hozva magával, jöjjön el és csatlakozzék a táborhoz. Az említett mir-mirán az ágyúkat elhozta és a Székesfejervárott lévő francia sereget is maga mellé vevén, a koppani úton eljött s az útba eső Bolondvár palánkát egy napig ostromolta, másnap pedig feladás útján elfoglalta, azonban a népét, a mely a tartománybeli rájákból összeállott rablókból állott, mind legyilkolták. Azon a környéken még Lak palánkát is, melyet az ellenség üresen hagyott és megfutott belőle, elfoglalta és tovább menve, Kanizsánál csatlakozott a táborhoz.

Ez oldalról a főszerdár Babocsáról távozva, Berzencze síkságán állapodott meg s ott a tatároknak engedélyt adott a portyázásra. Rebi-ül-evvel elején a keskeny szoroson áthaladva, Kanizsa mezejére szállott.¹⁾

A vár ostromának leírása.

Az említett vár a Berek nevű víz közepén, sík szigeten fekvő tömésfal kerítésű erős vár, melynek két oldalán egy-egy nyíllövésnyi távolban a folyóig²⁾ menve, nádas, mocsaras hely van, a környéke pedig erdős, hegyes vidék. Sem ostromsánczokkal megközelíteni, sem pedig aláaknázni nem lehet és ha bármiféle ágyúval lőnek is rá, a golyó elmerül

¹⁾ Ezen fejezetnek Pecsevivel való összehasonlításából ismét megállapítható, hogy Kjátib Cselebi 1. Pecsevit írta át, de ennek Lala Mohammed szerepét különösen kiemelő részeit csak kivonatossan vette át, 2. egy a szerdár táborában írt s a hivatalos eseményeket tartalmazó iratot használt. Ezen utóbbi kútfő félhivatalos színezetére jellemző, hogy a szerdárhoz jövő követségek külső körülményeit elmondja és hogy a szerdár haditanácsában történt dolgokról is értesülve van. Naimának alább közölt részlete szerint Haszán-bejzáde is a seregnél volt, s így lehet, hogy Kjátib Cselebinek, itt Pecsevi mellett ő állott rendelkezésére.

²⁾ Naima e szöveget toldotta itt be: A nevezett folyó a Balatonból jön és a Dráva-folyóba folyik. K.

és ott marad. A főszerdár Isten kegyelmében erősen bízva, elrendelte az ostromot. A Szigetvári-kapu felől a janicsárok, Mehemed ketkhuda és egyéb katonaság ostromsánczba vonultak és ágyúkat állítottak fel. Mikor a rumiliai beglerbég megérkezett, a francziákat a janicsárok elé ostromsánczba helyezte. Naponta négy-ötszáz ágyúlövést tettek. A Szigetvári-kapu felől tizenhét napig ostromolták s mivel a másik oldalról is ostromolni kellett, de az ágyúk nem értek el odáig, ezért vesszőkből font és gyékényhez hasonló sövényeket, melyeket lesze néven neveznek, terítettek le a vízre.¹⁾ Csakis egy kocsi átjárására való út készült így el, de az is csupán egy napig tartott. Újólág kijavították tehát azt s az egész hadsereg a túlsó oldalon ostromsánczba ment. A szigetvári oldalon csupán Szufi Szinán pasa maradt. A Bécsi-kapunál is ostromolni kezdték s két oldalról leszéket terítettek le és az ingoványt fával feltölteni törekedtek.

Az ellenség löporának felrobbanása.

Az említett hó 15-én²⁾ délelőtt nagy robbanás történt és embernagyságú kövek földdel együtt a levegőbe repültek és két óráig füst és por közepette a vár láthatatlanná vált. Mikor ismét világosság lett, látták, hogy a vár két nagy tornya közül az egyik levegőbe repült. A várban lévő muszulmán foglyok, mikor éjjel az ágyúk által okozott rések betömésétől visszajöttek, a lőporraktár kapuját nyitva találták s ekkor egyikük egy égő kanóczot dobott oda, mire a benne lévő ezer kantár lőpor és hadiszer, valamint a fölötte lévő börtönben bezárt asszonyok és gyermekek mind a levegőbe repültek és elvesztek.³⁾

Néhány napon át ezután a várból nem ágyúztak, csak néha puskával lőttek. Az ostromolt hitetlenek e szörnyű szerencsétlenség folytán elnémultak s az állapotot a királynak bejelentve, sürgették, hegy segítséget küldjön.

¹⁾ Pecseviből kiírva. V. ö. 156. l. 5. és 6. jegyzetet.

²⁾ 1600 szept. 23. K.

³⁾ A magyar történetírók erről semmit sem tudnak, hogy a muszulmán foglyok robbantották fel a lőporraktárt, de Kjátib Cselebi határozottan állítja. Naima ezt a fejezetet is szóról-szóra átirta a maga történelmébe. K.

Az ellenség táborának megérkezése.

Ferdinánd¹⁾ német király már azelőtt sereget gyűjtött Buda ellen s mikor meghallotta, hogy Haszán pasa Budára ment, nagy sereggel Kanizsa segítségére indult. Az említett hó 28-ik napján²⁾ mintegy száz ágyúval s negyvenezer lovas és gyalogos hitetlennel megérkezett s előörsei és zászlóaljai feltűntek s Kanizsa közelében tábornokot ütköztetett. Az iszlám sereg ellenük ment, ámde az ellenség puskás lovassága visszaverte.

A janicsárok is kivonultak az ostromsánczokból, hol csupán a francziák maradtak. Ámde a janicsárok is visszafordulva megfutamodtak és tisztjeik zászlóikkal a tábornak hátat fordítva állottak. A hitetlenek azonban az egri pofont még nem feledték el és a tábor ellen nem jöttek, hanem ágyúikat állították fel és az iszlám lovasságra lövöldöztek, de a golyók a táboron átmenvén, az ostromsánczokat rombolták. Egész estig állottak a csapatok ily módon harczban, de csupán ágyú- és puskaütközet volt. A hitetlenek táborukba visszavertvén, azon éjjel nagy árkokkal és tornyokkal táborukat megerősítették.

Másnap a hitetlenek gyalogságukat és ágyúikat felállítván, azokkal előreindultak. Az iszlám szerdárja lovon lévén, csapatát egy mocsár mögött felállította. A janicsárok és a beglerbégek seregeikkel oldalt állottak. Mikor az ellenség előrejött, a bégek és pasák meghátráltak s mikor a janicsárokhoz értek, azok is megfutamodtak, úgy hogy a téren csak a zászlótartók és a becsületesebb tisztok maradtak s az erdőbe menekülve, ott állottak. Az idő ködös volt, ezért az ellenség nem értesült a katonaság helyzetéről és ebben az ellenállás nélküli visszavonulásban cselfogást gyanított. Ily módon beesteledett és pihenőre doboltak.

Másnap Rebi-ül-ákhir hó eleje volt s ekkor a hitetlenek tábora ellen mentek s elhatározták, hogy megütköznek s az összes beglerbégek és az egész lovas és gyalogos katonaság a tábor ellen mentek. A hitetlenek reggel felé a táboruk közelében fekvő tölgyesbe néhány ezer puszkást helyeztek el zárbugyókba s az előnyomuló katonaságra hirtelenében valóságos golyózáport hullattak. Néhány hitharczos vértanú lett ekkor és eltűnt.

¹⁾ Tévesen mondja Ferdinándot, mert Mátyás főherczeg volt, a ki a sereget összegyűjtötte és vezette. K.

²⁾ 1600 okt. 6. K.

Mikor győzelmes hadseregünk arról a helyről a tábor ellen ment és az ütközettel foglalatzkodott, a leshelyen lévő pogányok azt mondták: »A török táborban most nincsenek csapatok« s élelmet és lőport hozván magukkal, az volt a szándékuk, hogy a várba mennek. A jeles szerdár a táborban lévő müteferrikákat és egyéb katonaságot maga mellé vevén, a janicsárok csapatát maga elé állítva, kiment ellenük. A hitvány ellenség a janicsárok csapatát megrohanta s ezek mint a farkastól megrémült juhnyáj, megijedtek és a táborba futottak és a szerdár előtt csoportonként elmentek. A boldogult mondta nekik: »Hé! vitézek! miért cselekesztek így?« s buzdította őket, de semmi haszna nem lett. A szerdár ekkor nem törődve velük, személyesen ment a hitetlenek elé, de az átkozottak puskáikat maguk elé vevén, már közel voltak ahhoz, hogy a sátorokba mennek s közöttük csak egy ingovány maradt. Mikor a szerdár a vele lévő három-négyszáz lovassal odaért, azok golyózáporral fogadták s apródjai és lovasai közül néhányat vértanúvá tettek. A szerdár egy domb mögé vonult és ott megállt. Azon a helyen a janicsár aga kardját leejtve és jajgatva a szerdárhoz jött és sírva mondta: »Hogyan lesz most? Az iszlám sereget egészen összetiporják«.

A szerdár nem törődve vele, a rumiliai és anatóliai beglerbégeknek, Mehemed ketkhudának és a topesi-basinak négy bujuruldit iratott és megparancsolta, hogy a katonaság az ellenség táborából visszatérve, saját táborába vonuljon. Azok tehát visszafordultak és először Szufi Szinán pasa érkezett meg. A szerdár mellett nem lévén katonaság, őt nagyon szorongatott helyzetben találta. Mikor a többiek is megérkeztek, akkor megtámadták a hitetleneket. A hitetlenek ezekre is golyót szórva harcoltak velük. Mehemed ketkhuda lova elesett, azért a vezetéklóra ült. A janicsárokat bármennyire erőltették, mivel negyven-ötvennél többen nem voltak, a sátorokból a fejüket sem dugták ki. A topesik öt zár buzánt és két kolunburnát hoztak magukkal és a szerdár előtt néhány lövést tettek. A hitetlenek az ágyúktól megijedtek és a sátorokba nem mentek be. Már be is esteledett és a két esti imádság idejéig azon a helyen állottak. Azután visszafordultak. Ebben az ütközetben néhány hitetlen is elveszett, azért ezután már nem jöttek ki a táborukból.

Az említett hó 3-ikán ¹⁾ az iszlám sereg lovassága és gyalogsága újra támadást intézett az ellenség tábora ellen. Estig tartó ágyú- és puskaharcz volt s az emírek közül az aladsahiszári bég elesett. Testét visszahozták a táborba és ott elte-

¹⁾ 1600 okt. 11. K.

mették. Rebi-ül-ákhír hó 4-én tanácskoztak az ellenséges tábor megtámadásáról. A táborban jelenlévő egy-kétezer tatár ellenkező irányban lévő utakra ment s az élelmiszeres kocsikat elfogta, az utakat megszállotta, minek folytán a várba még lőport sem tudtak szállítani. Az említett hó 5-én a hitetlenek állhatatossága már megingott és éjfélkor felkerekedvén, elmentek és védőcsapatot állítottak fel hátul. Az iszlám katonaság egy kissé üldözte őket s egy keveset harczolva, némi zsákmányt vettek el tőlük. A tatárok, továbbá Mehemed ketkhuda és Murad pasa és Haszán pasa szigetvári bég mentek utánuk. Három-négy nap múlva tértek vissza és a sereghez csatlakoztak.

A vár elfoglalása és az ellenség kivonulása.

Az ellenség táborának szerencsétlensége után a várat még egy hétig vívták s az ostromolt hitetlenek, mikor a tábor megfutamodásáról értesültek, a segítségről kétségbeestek. Néhány napig még makacsul tartották magukat, de végre a győzelmes sereg támadásai folytán elgyengültek. János Tüván¹⁾ nevű bég, a ki az elesett bég helyébe bég lett, a lovasok főnökével, Miklós Tüvánnal tanácskozott s így szólt: »A tábor elvonult; hozzánk segítség nem érkezik; lőporunk nincs; ha a törökök a várat erővel foglalják el, akkor nekünk nem kegyelmeznek; jobb lesz tehát, adjuk fel a várat s így megmenekülünk.«

A magyarok csapata beleegyezett a feladásba, a németek csapata azonban egy ideig vonakodott, utoljára azok is beleegyeztek.

Az említett hó 13-án, szombaton éjjel folyton esett az eső, a harczot azonban nem szüntették be, hanem kihirdették a katonaságnak, hogy másnap roham lesz. A támadásra szolgáló utat fával, tölgygerendákkal már majdnem felényire elkészítették s midőn reggel az iszlám sereg az indulásra várakozott, a vár kapujára hirtelen feltűzték a feladást jelző zászlót s kegyelemkérő hangok hallatszottak és végeken lévő megbízható emberek közül a pécsi öreg Szinán csaust kívánták kezesül. Az beküldetett hozzájuk s belülről is két-három előkelő hitetlen jött ki, aranylánczczal a nyakukban. Az egyikük magyar, a másik pedig német volt és a szerdárhoz

¹⁾ János Tüván és Miklós Tüván nevek a török író téves értesülése folytán kerültek bele. Ilyen téves értesülés a miénknl is előfordul, pl. midőn Istvánfi a nem létező Ali győri pasáról írt. K.

jöttek; díszruhát adtak rájuk és kívánságuk szerint megkapták a menedéklevelet.

Ők azt mondták: »Lőporunk nem maradt, máskülönben a várat vívással nem foglalhattátok volna el. Vajjon mivelünk is a győri és az egri feladási egyezség szerint szerződöttök-e, hogy azután katonaságot küldve utánunk, minket is megtörjetez és fogságba vigyetez?« A szerdár ekkor megesküdött előttük s vigasztalólag azt mondá: »A hadi felszerelés és az ágyúk a padisáhé, a többi, a mi van, vigyetez magatokkal, senki benneteket nem háborgat.« Ekkor ők felbátorodva, azt mondták: »Benn csupán kétszáz lovasunk van, a többiek ezerötszázan gyalogos harczosok, továbbá asszonyok és gyermekek; mit hozhatnak el ezek magukkal?« Erre ruháik elvitelére kétszáz tevét rendelt számukra.

Másnap az említett hó 14-én, hétfői napon, az egész iszlám sereg csapatonként sorba állott. Reggel a hitetlenek a vár kulcsait kihozták és a nagyhatalmú szerdárnak átadták, a mely után a maguk szokása szerint sorakoztak s vagyonukkal és családjaikkal csapatonként kijöttek s még a tyúkokat, ludakat, teknőket és bölcsőket is mind felrakták a tevékre és biztos helyre tették.

A dsebedsi-basi, topcsi-basi és Mehemed ketkhuda bementek és a hadi felszerelést és az ágyúkat lefoglalták. Ötvenegy darab nagy ágyút és huszonöt darab zárbuzánt vettek defterbe. A templomot dsámivá alakították át. Az iszlám katonaság az ostromlottak élelmiszereit és egyéb elárusítható tárgyait megvette és barátságosan jártak el. Mohammed pasa rumilii beglerbég és Mehemed ketkhuda együtt elmentek és három napi menetel után, Kapornak vára tűnt fel előttük. Ezen vár emberei eléjük jöttek s egy napig azoknál időztek. Távozáskor a pasáknak nagy ajándékokat, a csorbadsíknak és tevehajtóknak egy-egy öltözetre való posztót adtak.

A hódítás tárikhját így mondták:

Elfoglaltatott a vár, szétszóródott a tábor.

A másik tárikh:

Kanizsa várát elvette a szerdár.¹⁾

¹⁾ Naima ezt a fejezetet a következő szavakkal toldja meg: Haszán bejzáde által szerkesztett győzelmi jelentések megíratnak és a szomszéd országokba futárok által elküldettek. Kanizsának mintegy függelékéhez tartozó Kis-Komárom, Berzencze és néhány más vár is elfoglaltatott s mindegyikbe parancsnok és őrség rendeltetett. Konstantinápolyba a győzelmi jelentéssel Abdi efendi defter-emin küldetett s mikor az örömhír megérkezett, elrendelték, hogy Konstantinápolyban három nap és három éjjel kivilágítás és örömmünnepele

Isten segítségének és titkos kegyelmének felemlítése.

Ezekben a hadjáratokban résztvevő harcosok tudják, hogy a magyarországi hadjáratokban az iszlám sereg két helyen állott ki nagy küzdelmeket és szenvedéseket. Az egyik Eger elfoglalása után történt, mikor a hét király táborával folyt a harc, a másik pedig ez a kanizsai háború volt. Az egri hadjárat azonban egy-két nap alatt bevégeződött, de ebben a hadjáratban mind a vár ostromával, mind a tábor harcával sokat vesződött az iszlám sereg s egyetlen hadjáratban sem állott ki annyit, mint itt.

Hét napon át reggeltől estig folyt a harc s mindennap az látszott, hogy a hitetlenek győzedelmeskednek és czélszerűbbnek tartották, ha az iszlám sereg abban hagyja a csatározást. Allah rendeletéből azonban az ellenség szívét félelem szállta meg s a nélkül, hogy valami oka lett volna, megrémülve megfutamodott. A vár is olyan erős volt, hogy ágyúzással lerombolni s bármily hosszú ostrommal is elfoglalni lehetetlennek látszott s ha a lőpor közé tűz nem esett volna, az elfoglalása lehetetlenség lett volna, mivel negyvenhárom napi ostrom után is csak felényire volt feltöltve az út, azontúl pedig csupa mocsár és járhatatlan hely volt. Az éhség és szükség is beállott már s egy oka só nem volt, továbbá Kászim napja is már beköszöntött s akkor a janicsárok egy napig sem várakozva erőszakosan is visszatérnek. Szóval csakis Isten segítségével történt, hogy a hitetlenek megtörése sikerült és a vár elfoglaltatott. Hála érte Alláhnak!

A kinevezések felemlítése és a visszatérés.

Ezután a vár felszereléséről gondoskodtak. Az ejáletre Haszán pasa küszteni díli béget nevezték ki, kadija pedig Kadri efendi lett. Mintegy húsz csorbadi, szegbán-basi és szeferaga rendeltetett őrizetére. Háromezer kul-oglu iratott össze mint lovasság. Haszán pasa arpalikja lett Szigetvár, Pécs, Siklós és Eszék s így Kanizsa teljes beglerbégséggé tétetett.

legyen. Rendeleteket küldöttek szét, hogy a többi vidékeken is ünnepélyek legyenek és a birodalmi városokban is tartottak ünnepélyeket. A szerdának fejedelmi ajándékok díszköpönyeg, öv, handsár, drágaköves kard, díszes sátor és más értékes ajándékok küldettek és legfelsőbb császári irat adatott ki, melyben a nagyvezírség élethossziglan ráruházott. Az összes beglerbégeknek, emíreknek kard és kaftán küldetett. Még az esemény elbeszélője, Haszán is, miként maga mondja, a győzelmi irat megszerkesztésével tett szolgálatáért kaftánt és kardot kapott. K.

A bölükök legénységének egyenként két ákcse, a janicsároknak egy-egy ákcse rendeltetett. A budai és egri kuloglukat defterbe vették. Abdi gyalogsági számvevő a Portára küldetett a győzelmi jelentéssel.

Berzencze közelében egy új palánkat építettek, azután Jakova nevű városnál a Dráva folyón hidat készítettek s azon átmenve Eszékre értek. Itt a katonaságnak engedélyt adtak a hazatérésre. A rumiliai beglerbég Prizrendbe, az anatóliai pedig Banjalukába küldetett téli szállásra. A janicsár is szabadságot kapott és Konstantinápolyba ment. A győzelmes szerdár Belgrádba vonult. Mikor Abdi efendi Konstantinápolyba megérkezett, három napig kivilágítás és örömnépély volt a városban. A szerdárnak díszruha küldetett és élet-hossziglan nagyvezírré neveztetett ki.

A hitetlen Mihály seregének megszalasztása.

Néhány esztendő óta a gonosz Mihálynak lázongása, cselszövénye állandóvá lett, mivel Oláhországot, Erdélyt és Moldvát teljesen felzavarta és fondorkodással azon tartományokat hatalmába kerítette. A mult években arra a vidékre küldött szerdár Mahmud pasa vezír a vele lévő katonasággal ellene ment és Sábán pasa kibriszi beglerbég,¹⁾ a ki hajóhadával a Duna partjának őrzésén volt, gályáival az oláh partra vonult és a fermán értelmében megépített és kijavított Jergöki várát nagyon megerősítette s mialatt a Duna folyón híd építéséhez kezdett, a győzelmes hitharczosok Oláhország minden részében portyáztak s a tévelygő Mihálynak országát dúlták és rabolták.

Mikor az iszlám sereg Bukarest és Tergoviste nevű városokba ment, akkor a tévelygő Mihály a győzelmes iszlám csapatok ellen Kara Jáni Kalita bán nevű átkozott vezérét küldötte nagy sereggel, az ütközetben azonban Isten segítségével az iszlám sereg győzedelmeskedett s az átkozottak többnyire a villogó kard eledelévé váltak, vezérük pedig a pokolnak a vendége lett; feje, aranyos végű zászlói, dobja, trombitája a császári divánba kerültek.

Az átkozott Mihályt is két ízben megszalasztották a háborúban és szerencsétlen országát felforgatták, a mellette lévő átkozottak legtöbbjét összetörték, valamennyi ágyúját, lőporát elvették s végre reményét vesztvén eltűnt. A győzelmi jelentéssel Ibráhim csaus küldetett a perzsa sáhhhoz.

¹⁾ Kibrisz = Cyprus-szigete. K.

Az 1010-ik év.¹⁾*Jemisdsi Haszán pasa kineveztetése nagyvezírré
Ibráhim pasa halála után.*

A mult esztendő végén Ibráhim pasa a tévelygő királlyal békét akart kötni, azért a tavasz eljöttével a béke megkötése végett Murád pasát és Mehemed keháját, mint megbízottakat a végekre küldötte. Ezek Esztergomba indultak, hogy ott a király megbízottjaival találkozzanak. Zilhidse hónap végén maga a szerdár is Belgrád átellenében Zimony mezején állította fel sátorát. A Konstantinápolyban janicsár agává kinevezett és elküldött Gazánfer aga vejének, Ali agának, megérkezésére várakozva hátramaradt. A kanizsai ejáletet Terjáki Haszán pasának adta.

Murád pasa és Mehemed kehája körülbelül Eszékig jutottak s ez idő alatt Ibráhim pasa egészsége nagyon megváltozott s betegsége fokozódottan erősebb lett. Négy-öt nap multával a végelgyengülés jelei mutatkoztak rajta s ekkor unokaöccsét, Murteza pasát, magához hivatta és a fontos ügyeket rábízta. Másnap, Moharrem hó 9-ik napján,²⁾ délelőtt élete befejeződött és lelkének madara Istenhez repült. A nevezett Murteza pasa és Etmekdsi-záde defterdár a hagyatékát lepecsételték. Híre jött ekkor, hogy Mohammed pasa rumiliai beglerbég Perestinából elindult és Aladsa-Hiszárba érkezett. A boldogult vezír őt tette meg az iszlám sereg szerdárjává és ezt a magas trón előtt bejelenteni kívánta. Másnap a nevezett pasa is megérkezett s ekkor a megholt testét megmosták, az imádságot elvégezték fölötte s ideiglenesen Bájrám bég dsámijának háremében eltemették.

A boldogult elhalálzásának hírét és a végek állapotát ő felségének és a magas diván tagjainak megírták és futárok által a levelet elküldötték. Murád pasának és Mehemed kehájának is levél ment, hogy Eszéken várakozzanak. Néhány nap múlva a janicsár aga is Belgrádba érkezett.

Ibráhim pasa holtteste Isztambulba vitetett és a Sehzáde dsámi háremében az útra néző türbeben eltemettetett. Elhalálzásának tárikhját így mondták: A hit szerdárjának gyásza.

Másik tárikh:

Az Éden térsége Ibráhim pasának lakása.

¹⁾ 1601 júl. 1—1602 jún. 20. K.

²⁾ 1601 júl. 9. K.

Ibráhim pasa halálának híre Moharremhó 20-án ¹⁾ érkezett meg Konstantinápolyba. Másnap, hétfői napon, a nagyvezíri pecsét Jemisdsi Haszán pasa kajmakámnak adatott és legfelsőbb parancsot kapott, hogy sietve Belgrádba menjen. Az említett vezír húsz napig időzött Konstantinápolyban s az elhunyt szerdár özvegyét, Aisa szultánát, magának eljegyezte s a Belgrádon lévő vezíri sátor s mindenféle podgyász, felszerelés és hadiszer ajándékkép a szultántól neki adatott.

Az említett Haszán pasa nagyvezír azt mondta: »Ebben az évben már lehetetlen a hódítás, minthogy késő már odamenni s nem lehet a dolog után látni. Egyébként Lala Mohammed pasa szerdár örködjék azon a vidéken s majd a jövő évben egész felkészültséggel induljunk.«

Szunallah efendi ²⁾ azonban ellenkező véleményben volt és sürgetőleg monda: »Most kell indulni.« Ily módon tehát a késedelmezésre nem lett engedély, azért kénytelen volt Belgrád felé elindulni. Szunallah efendit azonban többé nem tűrhette és a fetva-hivatalából letétette. Száfár hó 9-én, ³⁾ csütörtöki napon, nagy kísérettel kiindult Isztámbulból s nagy sietséggel Belgrád felé haladva Rebi-ül-evvel hó 8-án ⁴⁾ oda megérkezett s késedelem nélkül még azon a napon a Száva hídján keresztülment és Zimony vára közelében az előbbi szerdár sátorába beszállott.

Tizenöt napig időzött ott s ezalatt az összes felszereléseket és kellékeket átvette.

Az ellenség Székesfejérvár várát elfoglalja.

Kanizsa várának elfoglalása miatt az ellenség nagyon megbosszankodott és haragudott. A tél vége felé a németek és magyarok fővezére, Mátyás herczeg, Győr mezejére érkezett s ott megpihenvén, húsz darab ágyúval, tíz sáhi ágyúval s negyven-ötvenezer német, magyar, cseh és lengyel katonából álló nagy sereggel megindult és Székesfejérvár ellen támadva a tavasz elején azt ostrom alá vette. Mikor a segítségkérők ennek a hírért Belgrádba hozták, a szerdár a rumiliai és anatóliai beglerbégeket küldötte a boszniai katonasággal segítségül. Ez a hadsereg még az eszéki hídon sem ment keresztül, a mikor a hitvány ellenség a kilenczedik napon a várat feladás útján elfoglalta és katonaságot helyezett bele s ott közelben tábornok ült.

¹⁾ Júl. 20. K.

²⁾ Szunallah efendi volt akkor a seikh-ül-islám. K.

³⁾ 1601 aug. 8. K.

⁴⁾ 1601 szept. 5. K.

Haszán pasa bevonulása Kanizsára.

Kanizsa elfoglalásakor Terjáki Haszán pasa Buda felszerelését nézte át s a tél végén Mankirkus Mehemed efendi budai defterdárt a várba hagyván, maga Belgrádba jött, hol a szerdárrel találkozott. A kanizsai ejáletet ott megkapta tőle, a budai ejáletet pedig az említett defterdárnak adományoztatta.

Kanizsára bevonulása után érkezett hozzá a szerdár halálának híre. Nagy szomorúsággal azonnal elindult és Szigetvár közelében Gerezségál nevű helyen ütötte fel sátorát. Fényes, meleg nap volt ekkor. Egyszerre a levegőben zűrzavaros hangok hallatszottak. Mind felriadtak s látták, hogy megszámlálhatatlan hollócsapatok támadtak egymásra a sátor fölött és viaskodva Kanizsa felé mentek. Egy óra múlva azokhoz hasonlóan egy csapat sas nagy zajjal a sátor fölött viaskodva szintén abba az irányba ment.

A kik ezt látták, mind elcsodálkoztak rajta. A vitéz pasa azt mondá: »Ez nekünk Istentől küldött figyelmeztetés és jel s két csapat ellenség támadását jelenti.«¹⁾ S ketkhudáját, Iszkender pasát azonnal magához hivatá: »Menj Belgrádba — úgymond — és bárki legyen a szerdár, értesíts róla és rajta légy, hogy egy csapat katonát küldjenek hozzánk.« Ezzel őt elküldötte, maga pedig Kanizsára ment és az előkészületekkel foglalatoskodott. Szigetvár, Pécs és Pozsega szandságokba embereket küldött élelmiszerek előkészítése végett, az ellenség felé pedig kémekeket menesztett.

Ezek megérkeztek s azt mondák: »Az ellenségnek nagy serege Győr alatt van s jelenleg Frenkisztánból nyolczvanezer frenk katona megérkezésére várakoznak.« Ezután ismét kémekeket küldött és hírekre várakozott.

Az ellenség seregének Kanizsa felé indulása.

Az imperátor Rómától, Spanyolországtól és Franciaországtól segítséget kért és mintegy hatvanezer főnyi ellenség hajókon a velenzei kikötőből a horvát határra érkezett és a talián seregnek vezére a pápa testvére volt. Ez oldalról

¹⁾ Ezt az anekdotikus fejezetet Kjátib Cselebi valószínűleg Fejzi művéből vette. Sajnos, Kemal bég (*Századok*, 1887. 800. l.) itt nem idézi szó szerinti Fejzit, hanem csak általában mondja, hogy Terjáki Haszán pasa megjövendőlte Kanizsa ostromát és ez állítását »észbeli és tapasztalati okokkal is támogatta«.

Zerin-oglu és a magyar és szlavóniai és kara-herszeki bégekkel együtt Ferdinánd király az említettekhez csatlakoztak s Muraköz és Varasd állomáshelyre jövén negyvenkét ágyút hoztak. Tanácskozás után Kanizsa ostromát valamennyien helyeselték.

A kémek Haszán pasának azt a hírt hozták, hogy Zerin-oglu így szólt: »Az lesz ránk nézve leghelyesebb, ha Berzencze és Babocsa várakat feldúljuk, Segesd vár romjait pedig kijavítjuk s megőrzése végett katonaságot helyezünk belé, azután pedig Kisvár várát elfoglaljuk, a mely után Koppán és a hozzátartozó párkány népe szétszóródik. Ezután a Székesfejérvárott levő német és magyar katonasághoz csatlakozunk s ha a török vezír azok ellen jön, mi segítünk nekik, ha pedig ellenünk jön, mi megyünk segítségükre. Ezt a tervet azonban nem fogadták el, hanem abban állapodtak meg, hogy Kanizsa ellen mennek« — így jelentették.

A pasa ezt a tudósítást nem híresztelte el, hanem úgy mutatta, mintha az ellenség Buda felé menne, a bégekhez és alajbégekhez azonban embereket küldött s azt izente nekik: »Az élelmiszereket és hadiszereket minél előbb juttassátok ide és Muraközbe portyázást tegyünk.« A bégek az összegyűjtött élelmiszerekkel és katonasággal Szigetvárra mentek.

Az ellenség serege Kanizsához egy órányi közelre jött és az ágyúk megérkezésére három napig várakozott. S kémeket küldöttek ki ők is és azt mondták: »A török hadsereg Buda felé megy, hadd menjen! Mi Kanizsára megyünk s lássuk, hogy a vár népe minő állapotban van.« Kémeik azt jelentették: »A törököknek semmi tudomásuk nincs rólatok, csupán Haszán pasa mondta, hogy az ellenség hadserege Budára megy, mi pedig majd azok után Muraközben portyázzunk«. Az ellenség nagyon örült ennek. Ezután, mint majd alább elmondjuk, a várhoz jöttek.

Az iszlám szerdárjának, Jemisdsi Haszán pasának az ellenség tábora ellen indulása.

Az ügyekben jártas pasa még Belgrádban volt, mikor hallotta, hogy az ellenség Székesfejérvár várát ostrom alá vette s azért segítséget küldött oda. Ezután, mikor Eszékre menőben volt, Székesfejérvár elfoglalásának híre is megérkezett, de ugyanakkor jött a tudósítás Kanizsa ostromáról is.

Eszéken a pasák összegyűltek és Kanizsa végett tanácskoztak. Egyik azt mondta, hogy Kanizsára kell menni, a másik azt mondta, hogy nem kell s mindegyik mondott valamit.

Végtére az volt a megállapodás: »Ha mi most Kanizsára megyünk, akkor a Székesfejérvár alatt lévő tábor is ellenünk jön s akkor a két hadsereget egy helyre mi magunk hozzuk s így nehéz helyzetbe jutunk. Előnyösebb, hogy az ellenség táborával való ütközetből visszatérve menjünk segítségül.« S ebben az értelemben küldöttek leveleket.

Ezután Székesfejérvárra indultak. Mikor Dsánkurtaránba érkeztek, a segítségül küldött csapatok és Mankirkus Mehemed pasa fogadták a budai katonasággal. Tanácskoztak s az lett az elhatározásuk, hogy először az ellenség tábora ellen mennek, azután a vár elfoglalásához kezdenek. Budáról nyolcz badaluskát és négy kolunburnát hoztak. Rebi-ül-ákhír hó elején Székesfejérvár mezejére mentek.

Az ellenség mintegy két mértföldnyire a Csókai-szoros néven ismeretes két hegy között lévő nádasok felé volt háttal, maga előtt pedig árkokat ásott. Azon nap a tó fejenél lévő átmenetel végett hidat készítettek s másnap a tábor ellen mentek. A magaslati helyekre ágyúkat vontattak fel s a tábor tetszésük szerint lövették s ágyú- és puskaharcz volt. Másnap hajnalban visszafelé vonultak és estig nagy öldöklés volt. Haszán bejzáde azt írja, hogy azon nap a janicsár sereg megfutamodott, az ellenség pedig annyira előrejött, hogy a szerdárt is majdnem elfogta. A felséges Isten azonban ettől megtaltalmazta.

Pecsevi azt mondja, hogy Mehemed ketkhuda szegbánjai a tábor közelében egy meredek helyre mentek s puskáikkal sok hitetlent elpusztítottak. E közben az ellenség négy gyalogos zászlóalja, melyek mindegyikében ötszáz ember volt, néhány zárbuzánnal jött és az iszlám sereg előcsapatait a térről eltávolították. A szerdár sziláhdárjait küldötte hozzájuk, de sikertelenül. Az alkonyat is már közel volt, azért mind a két fél visszafordult. Másnap ismét átvonultak a hídon és a csatatérre mentek. A ravasz ellenség azon a szűk helyen szorodott és a síkságra akart kivonulni. Ágyúikat köröskörül felállították s gyalogságuk és lovasságuk lépésről-lépésre haladt előre. Közelükbe jövő katonáinkat ágyúval és puskával távolították el és lassan mentek. Egész nap csupán három ágyúlövés távolságra haladva a síkságra kijutottak. Az iszlám sereg csupán kőhajításnyira állott s a zászlók és zászlónyelek a puskagolyóktól darabokká váltak. Délután Mehemed ketkhuda és Mehemed pasa budai beglerbég az ellenséget megharanták s harczolva mind a ketten vértanúkká váltak s a csatatérről eltűntek. Haszán bejzáde és Abdul-Kadir azt írják, hogy a rumiliai katonaság ezekhez tartalékul küldetett, ámde mivel Mohammed pasa az említett ketkhudára neheztelt, azért

nem segített nekik s más katonaság sem mozdult feléjük. Pecsevi azonban azt mondja: »Én a pasa mellett voltam és láttam a harczot. Mohammed pasának nem is volt róla tudomása, mert az említettek zászlóaljainak elmenetele és visszatérése hirtelenében történt és a mikor a pasa értesült elestükről, sajnálkozott fölötte, hogy jelentés nélkül elmentek. Az említetteknek szava tehát nyilvánvaló rágalom.«¹⁾

Azon éjjel az átkozottak ott éjjeleztek. Másnap ismét az említett módon lassan előrehaladtak és a palotai úton lévő szorosnál megállapodtak. Ott nagy árkot ástak, de most már támadás nem történt ellenük. Azzal a kifogással, hogy a tél már közel van, visszatértek. A rumiliai beglerbégséget a budai ejálettel egybekapcsolták és a turnadsi-basival együtt négyezer janicsárt az említett pasa mellé adtak és őt Buda őrizetére küldötték.

Ezután sietve Szeged felé vonultak. Kászim napja elmúlt már, a téli idő beköszöntött. Most már utána láttak, hogy Kanizsa segítségére menjenek.

Kanizsa várának helyzete az ellenség ostroma alatt.

Az ellenség serege Muraközbe, a bégek pedig az élelmi-szerekkel Szigetvárra mentek. Haszán pasa elküldte hozzájuk emberét, hogy minél előbb megérkezzenek. Ők tehát elindultak. Az ellenség is egy állomásnyi közelben szállott meg és kémeket küldött.

Rebi-ül-evvel 8-ik napján,²⁾ csütörtökön mintegy ötezer főnyi ellenség Kanizsa alá jött, hogy nyelvet fogjanak és a reggeli órákban a Bécsi-kapu környékén tűntek fel. Haszán pasa a topcsi-basinak azt a parancsot adta: »Ágyúval ne lőjjetek és a lovasok közül senki ne menjen ki, mivel az ellenségnek az a szándéka, hogy nyelvet fogjon. A gyalogosok harczoljanak csak puskával.« Így cselekedtek tehát és a kapukhoz embereket állítottak. Délig viaskodtak így és néhányat az ellenségből megsebesítettek. Az ellenség ezután visszafordult és táborukba menve, a dolgot Ferdinándnak elbeszélték. Az nem hitte el nekik, hogy a vár alá mentek és nagyon piron-gatta őket. Másnap főemberei közül egyet kiválasztott és elküldte őt, mondván: »Először is nyelvet fogjatok.«

¹⁾ A Kjátib Cselebinek itt Pecsevi mellett forrásul szolgáló Haszán-bégzáde adatai Hammer művéből ismeretesek, Abdul-Kadir Naimának is forrása volt. (V. ö. Hammer IV., V. lap.) — Székesfejérvári dologra l. főnnebb 161. l. 1. és 3. jegyzeteket.

²⁾ 1601 szept. 5. K.

Pénteki napon, az imádság ideje alatt a vár ágyúi alá jöttek. A puskás harcosok délig az előbbi módon harcoltak. Az ellenség ezután megállott s azt mondta: »Mohammed hitéért! legalább egy ágyút lőjjetek ki.« Ezek azonban Haszán pasa utasítása szerint azt mondták: »Egyetlen ágyúnk nincs; ha volna, bizonyára nem vonakodnánk titeket innen eltávolítani.« Az ellenség ezt elhitte és a dolgot örömmel jelentette Ferdinánd királynak. Ő ekkor főembereit magához hivatta s másnap ismét visszaküldötte őket a várhoz. Azon napon is az előbbi módon bántak velük; nagyon soká harcoltak s mikor könyörögtek: »Tegyetek — úgymond — egy ágyú-lövést ellenünk, hogy királyunk azt hallja«, ismét úgy feleltek, miként előbb. »Mi — úgymond — egy-két naposak vagyunk itt; ilyen szigeten az ember nem maradhat meg s padisáhunknak még néhány ilyen párkánya van.« A hitetlenek ezután visszatérvén, nagy örömmel beszéltek el eme szavakat Ferdinándnak.¹⁾

Ferdinánd nagy örömben volt s főembereit tanácskozásra hívta. Ott némelyek ezt a tervet terjesztették elő: »Kémet küldjünk ki és tudósítást szerezzünk. Ha ez valónak bizonyul, akkor valamennyit összetörjük s a hová a Győr alatt tartózkodó Mátyás herczeg indul, mi ahhoz alkalmazkodjunk. Mások ezt nem helyeselték, hanem azt mondták: »Szigetvárt vegyük ostrom alá és foglaljuk el. Eszékiig valamennyi várat vegyük el s mi ez oldalon, ők a túlsó oldalon a törököket pusztítsuk el.«

Zerin-oglu is jelen volt s Ferdinánd azt mondá neki: »Te mit szólnsz hozzá?« »Én — úgymond — Szulejmán szultán idejében Szigetváron voltam, a külső vár gyenge, a belső vár azonban erős; minden egyes tornyához negyven ágyú szükséges. A köröskörül fekvő tavat pedig Szulejmán szultán százezer zsák gypjával töltötte be, azután annyi földet hanyatott oda a keresztülmenetel végett, hogy egész magaslat lett belőle és nagy erőlködéssel tudta csak elfoglalni. Ha nektek is van annyi erőtök és a török hadsereg rátok nem jön, talán valamit végezhettek. Annyit azonban tudok, hogy ha Kanizsát ebben az évben megszabadítjátok, ennél nagyobb szolgálatot nem tehettek. Abba azonban egy ravasz bűvész zárkózott be, a kinek furfangjával az emberi ész fel nem ér.

¹⁾ Haszán pasa tilalma az ágyúk használatára és egyéb cselei részletesen elbeszélve Kemal bégnél, Fejzi után, *id. h.*, 803—805. l., Kjátib Cselebi igen röviden vette át mindezt munkájába. Hasonlóképen Fejziből való Zerin-oglu (Zrinyi György) és »Ferdinánd király« (Fejzinél, *id. h.* császár) szerepeltetése és rendkívül gyermekes beszélgetéseik.

Húsz éve immár, hogy annak a mérgét poharanként iszszuk s mikor betegségének vagy halálának híre terjed, nyomban feltűnik valamelyik tartományunkban és hol itt, hol amott pusztít. Mostanáig senki sem állhatott neki ellen, a kik rátámadtak, azokat cselfogással szokta legyőzni» s ezt mondva elhallgatott.

A frenk urak meghallgatták s azt mondták: »Ez az ember nem látta a mi harczunkat, vagy pedig a törökökkel egyetért, s minket megfélemlíteni akar.« S nem vették figyelembe. Ferdinánd azt mondá: »Holnap Kanizsa alá menjünk; ha a török azt odahagyja, jó; ha pedig nem, akkor ostrom alá fogjuk. Ezek az áruló magyarok lássák majd, hogy mi lesz Kanizsával, azután pedig majd velük is elbánnunk, mert mindenütt a török kardját tolják elő.«

S ebben megállapodtak.

Az ellenség táborának megérkezése Kanizsa ostromára.

Rebi-ül-evvel 11-én¹⁾ a hitvány ellenség nagy ijesztéssel és erővel, dob-, trombita- és harsonaszóval megérkezett és délelőtt a Berek víz partján, a Bécsi-kapu irányában elhelyezkedett. Arról a helyről meglátszott, hogy Berzenczéről élelmiszeres kocsik és katonaság érkeznek.

Mikor a hitetlenek ezeket látták, azt mondták: »A kocsik a vár lakosainak elszállítása végett jönnek« s kihirdették, hogy a törökökre senki rá ne támadjon, hanem mindenki készen álljon s mikor majd a törökök a várból kimennek, utánuk eredjenek s valamennyit összetörjék.

Ily módon az élelmiszerek és a katonaság mind bejutottak a várba. A bégek ekkor a pasához mentek s azt mondták: »Miféle hadsereg ez, hogy harczot, ütközetet nem kezd?« A pasa jókedvű volt s azt mondá: »Vendégségre jöttek. Ti, hála Isten! beérkeztetek s majd ezután meleg dinnye vendégséget kapnak.« Ekkor megértették az okát, hogy miért nem ágyúztak eddig, »mert, — úgymond — ha ágyúztak volna, akkor a várba sem az élelmiszer, sem a katonaság be nem jöhetett volna.«

Ezután Haszán pasa a tüzéreket magához hivatta. »A várban hány ágyú van?«, — kérdé tőlük. »Nagy és kicsiny együttvéve közel száz van«, felelték.

»Valamennyit készítsétek elő s mikor Mohammed nevét elkiáltjátok, először a nagy ágyúval lőjjetek, azután egy-

¹⁾ 1601 szept. 8. K.

szerre valamennyit lőjjétek ki arra a helyre, a hol az ellenség van.« A janicsárok beslü agája, Juszuf aga azt mondá: »Van egy sáhin nevű nagy ágyú, valamennyi előtt azt süssük el s aztán harczot kezdjünk.« Haszán pasa azt mondá: »Bárhogy lesz, Allah tegye könnyűvé.« Azután valamennyi ágyút megtöltötték és vártak.

A pasa két imádságot végezett s azután az előadott módon először a nagy ágyút, utána pedig valamennyi ágyút egyszerre elsütötték, a melytől a föld megrengett. A hitetlenek ekkor megtudták, hogy mibe keveredtek. Ferdinánd négy főemberrel együtt ült s hármat közülök az ágyú eltalált és megölt. Néhány ezer ember is elveszett, azért sátraikat felszedték s a vizen átmenve, mögötte állapodtak meg. A harczosok kimentek s estig nagy csatát vívtak. A Berek vizén keresztülmenve, Szigetvár irányában helyezkedtek el. A hitetlenek főemberei Ferdinánd királyhoz jöttek s azt mondták: »Láttátok, hogy a török hogyan rászedett bennünket. Ezeknek ne irgalmazzunk, hanem valamennyit összetörjük s a világnak példa gyanánt szolgáljanak.« A király azt válaszolta: »Meglátom, rátok nézve a bosszúállás napja ez.«

S ekkor az ágyúkat felállítván, ostromsánczba mentek.

Az ostrom kezdete.

Először három nagy ágyúval lőttek. Az egyik a váron keresztülment, a második ágyú Haszán pasa palotájának egyik kéményét találta és Szigetvár irányában esett le, a harmadik pedig a janicsárok agájának, Szefer agának szobáját találta, de senkiben kárt nem tett. Ezután negyvenkét nagy ágyút állítottak fel hat helyen és egyszerre valamennyit elsütötték s a nagy ütéstől a vár megremegett.

Haszán pasa az élelmiszerekkel érkező ötszáz szerákhort visszatartotta s ökreiket a hadcsapatok közt jegyzék mellett kiosztotta, a többiek pedig kimenván, eltávoztak.

Tudósítás küldése a szerdárhoz.

A hitetlenek a várhoz jöttek. Haszán pasa az előkelőket összegyűjtván, tanácskozott velük. »Van — úgymond — lőporunk, vízben sem szenvedünk szükségét, élelmikészleltünk is elegendő, most csupán a szerdárt kell értesítenünk, hogy Belgrádból induljon. Nekem egy emberem elmegy, a janicsár hadosztályból is egy embert keressetek.« Az oda-

basik közül Mehemed és Ahmed rendeltettek ki. Az odabasik a határszéli harczosok közül Kara-pancsa Ömer néven ismert vitézt, a ki mindenféle nyelvet tudott, maguk mellé vették és az Ogrun-kapun kimentek. Reggelre Szigetvárra értek, onnan Siklósra, a negyedik napon pedig Belgrádba jutottak s a helyzetet a szerdárnak elmondták.

A szerdár tanácskozás után Haszán pasának levelet írt. »Mi is menni készülünk«, mondá nekik és elküldötte őket. Ezek megérkeztek, ámde látták, hogy a vár annyira körül van kerítve, hogy még madár sem repülhet be. Az odabasik Szigetváron maradtak, Kara-pancsa azonban álruhában a levelet bevitte. Az ostromlottak elolvasták, »a szerdár hozánk jön«, mondák s ebben a bizalomban voltak.

A vár helyzete.

A hitvány hitetlenek naponként majd hétszáz, majd ezer ágyúlövést tettek és a falakat rombolták, ámde a hitharczosok ágyruháikat hányták oda és a réseket minden éjjel elzárták. Haszán pasa mindegyik iránt figyelmet tanusított. Azelőtt egy hétig még a kapukat sem zárták be és a hitharczosok kívül harczoltak s még az állatok is künn jártak, de az ellenség egyetlen nyelvet, sőt még állatot sem tudott elfogni. A hitetlenek ezután Szigetvár irányában tizennégy helyen ostromsánczokat vontak, mintegy hatezer ember pedig öt ágyúval a Bécsi-kapu irányában maradt. A Berek vizét nád-dal kezdték feltölteni s föléje vesszőből font leszéket terítettek s a vártól oldalvást gyékényfonásokkal hosszú fákat helyeztek le, melyekkel egészen az árok széléig hatoltak. Az árok szélességéhez mért hidat vontak a nagy bástyáig, a melynek iszkábált fenyődeszkáin kocsi tengelye gyanánt két-két ember számára alkalmas hely volt a járásra s egészen a vár tövéig lehetett rajta menni s vashorgokkal a várhoz akasztották azt olyan módon, hogy akár negyven napig járjanak is rajta, a híd mégsem merül a vízbe.

Haszán pasa néhány önfeláldozó ember után nézett. Ezek egy kis hajóval éjszaka kimentek s mikor az ellenség mély álomban volt, naftával felgyújtották azt. A híd a rajta levő emberekkel együtt egy óra alatt elpusztult s az általuk készített egérutak is elégték. S ekkor újra más munkához kezdettek.

Segélykérés a szerdártól.

Haszán pasa újra levelet írt, melyet Kara-panca által a szerdárhoz küldött. Ebben azt mondta : »Okvetetlen szükséges, hogy holnap Szigetvárra jöjj, hogy az ostromolt katonák nekibátorodjanak, máskülönben a vár elvész és akkor nem felelhetsz róla.«

Az említett az Ogrun-kapun kimenvén, Szigetváron az oda-basikat maga mellé vette és Eszéken a hadsereghez ért. A szerdár tanácskozás után azt mondá : »Mivel már elhatároztuk, hogy Székesfejerváron a tábor ellen megyünk, azért visszatérés alkalmával jövünk segítségül« s barátságos levelet adott át neki. Az odabasik ismét Szigetváron maradtak, Kara-panca pedig Kanizsára ment és a levelet egyedül adta át Haszán pasának. Mikor tartalmát megértette, másik levelet írt helyette, melyben a sok szép dicséret után azt a mondatot is belefoglalta : »Mi is menni készülünk« s másnap tanácsulást hívott össze s ott azt mondta : »Itt a főszerdár levele« és nagy tiszteletnyilvánítások közt azt felolvastatta. Az egybegyűltek valódinak vélték azt s »a hitért szívesen feláldozzuk életünket«, mondák és az iszlám sereg megérkezésére kitartással várakoztak.

Az ellenség terve a vár ellen.

A híd elégett. Az egérutat húsz nap alatt ismét feltöltvén, másik hidat készítettek és a bástya mellett a vízre bocsátották. Haszán pasa néhány hitharczost választott ki s ezek éjszaka a horogkapocsra kötelet kötöttek és a híd végét félrevonták és tovább húzván, a rajta levő átkozottakkal együtt a vár mellé húzták. A hitetlenek ezt látva, a vízbe estek és belefelladtak.

Az ellenséget itt is nagy szomorúság érte. Ezután fenyőből hajót készítettek, melynek tetejét bórrel bevont tölgydesztkával fedték be, hogy puska és gránát kárt ne tehessen benne. Ezután ezt a Berek vizére bocsátották és száz ember bement abba. E közben éjszaka nagy vígságot csaptak.

A pasa a Kanizsa alatt levő gázlóhoz küldötte emberét, a ki az ellenség átmenetelekor két nyelvet fogott el. Ezeket bevitte magával és egyenként kikérdezték. Az egyik azt a hírt hozta, hogy a hitetlenek serege Székesfejervárt elfoglalta s ez okból van a vígság. Haszán pasa azt kérdezte tőle : »Honnan van, hogy a mostanáig elfogott nyelvek mind a ti

nemzetetekből valók? Katonaságatokban magyar és horvát nincs-e?» Az pedig válaszolá: »A magyar a törökkel együtt tart. A várhoz nem jöhetnek.« A pasa ezután a magyar katonaság számát kérdezte, a mire azt mondta: »A horvátokon kívül harmincezer magyar van.« Ezután azt kivezetvén, a másikat kérdezték ki. Az is hasonlóan felelt. Haszán pasa azt mondá: »Vigyétek ki őket és a fejüket vágjátok le« s kezével jelet adott.

Ekkor a besli-aga Kara Ömert magához híván, titkon azt mondá neki: »Menj és ezeket a várban lévő százötven pandúr és ötszáz magyar szekeresz között vezesd keresztül és mond nekik: Ezek magyarok és három éjszaka sorjában még ezer önfeláldozó magyar jön segítségül. Én is közületek való vagyok; kiskoromban jöttem ide és a pasa szolgája lettem; jelenleg ezer ember s annyi élelmikészlet és pénz van a kezem alatt. Ezeket nem hagyhatom el és nem mehetek, ha azonban a várat elfoglalják, örülök neki. Közöttetek azonban sokan vannak, kik a vár elfoglalását nem kívánják. E várban egy esztendőre való élelmikészlet és lőpor és harmincezer ember van. Ha azonban itt teleltek, a jégen keresztül majd valamit tehettek. Pasánk most a ti megöletéseiteket parancsolta, én azonban ezt megakadályozom, mert szülőföldem szeretete van bennem és titeket megszabadítalak. Tisztjeiteknek mondjátok el, a mit láttatok és az én jóakaratomat.«

Kara Ömer ezen utasítás szerint járt el és beszélt s a két embernek egy-egy darab fehér kenyeret is adott s hajóval titkon saját katonáikhoz küldötte őket. Az említettek Ferdinándhoz mentek s a dolgokat neki elbeszélték. Ő nagyon elszomorodott ezen és e tudósítás eredményére egészen elbámult.

Mehemed ketkhuda és Mankir-kus feje.

Egyik nap reggel az ellenség felől egy erős hang hallatszott át: »Beszédünk van veletek, — mondá — ne ágyúzatok. Tudjátok meg, hogy Jemidsi Haszán pasát Székesfejervár alatt megverték s a várat el nem foglalhatván, visszavert. Mehemed ketkhudának és Mehemed budai pasának fejét szerencsét kívánva, a mi szerdárunkhoz küldötte. Ime, mind a kettőnek a fejét karóra tűzték a vár átellenében. Holnap már egész hadseregünk idejön. Ti kiben bíztok? A szerdárt megverték és elment. A király várát adjátok át és az öldökléstől megszabadultok. Haszán pasa opiumos

ember és daczos, a ti javatokat nem akarja. Ti arra ne hallgassatok. Egész vagyonotokkal békében menjete ki. Felső királyunk erről nektek biztosítékot ad. Holnap Székesfejérvárról Mátyás herczeg is megérkezik s az majd nem irgalmaz nektek. Ha nem hiszitek el, hogy ezek a fejek csakugyan az illetőké, valaki, a ki Mehemed ketkhudát életében ismerte, jöjjön ki és nézze meg. A király vigyázni fog rá.»

Haszán pasa válasza.

A vár lakói ekkor azt mondták: »Most nehéz helyzetbe jutottunk; a szerdárt megverték és az ellenség megérkezése óta kevés élelmiszerünk és lőporunk maradt. Hogyan lesz most?« S Haszán pasához jövé, elmondták neki a hallott szavakat és kérdezték tőle, hogy mi az ő terve?

Haszán pasa válaszolta: »Ej, vitézek! tudjátok meg, hogy az átkozottak nem azért adtak nektek tanácsot, hogy titeket kíméljenek. Azok miatt a fejek miatt és az ellenség jövele miatt semmit el ne csüggedjete. Egy-két szavam van hozzátok, jól figyeljete rám. Az átkozottak által mutatott fejek valódiak-e? Először Kara-pancsát elküldjük, hogy a valóságról értesítsen bennünket. S az esetben is, ha valódiak volnának, mi nem azok miatt zárkóztunk ide a várba. A padisah egészséges legyen! ha a legkisebbik szolgájának parancsolja is, mindegyik azokhoz hasonlóan fog cselekedni. A mi bezárkózásunk és kitartásunk az iszlám hitért és Isten útjáért van. Van azonban néhány bizonyítékom arra, hogy ezt a várat nem foglalják el. Egyik az, hogy mikor Ibrahim pasa annyi napon át vívta és nem foglalhatta el, akkor azt mondta: Ha a felső Isten megengedi annak elfoglalását, akkor ez a fénylő Medinának vakufja legyen és azt kérte, hogy a próféták urának vakufja ne jusson az ellenség birtokába.

A másik bizonyíték, hogy a hitvány ellenség Rebi-ül-evvel hó 11-ikén¹⁾ éjjel, a prófétánk születésének éjjelén jött ide és vette ostrom alá. A próféták öröme irgalmasságot gyakorolni jött a világra és az ő születése éjjelének tiszteletéért a várban ostromolt népének is megvan az a reménye, hogy irgalmasságban részesül.

A harmadik bizonyíték, hogy mikor minden este a mohamedi szózatot mondva, Allah! Allah! nevét kiáltjuk, kívül a hitvány hitetlenek egyszerre negyven ágyút elsütnek, hogy ne mondhassák azt: Mily sok ember zárkózott be a várba.

¹⁾ 1601 szept. 8. K.

Azután a felséges Isten nevének tiszteletére a vitézség megnyilvánul és a felséges Istentől azt kérem, hogy ne csak a vár el ne foglaltassék, hanem a hitvány hitetlenek katonaságukkal és ágyúikkal se mehessenek innen el épségben.« Erre a nép megvigasztalódott, mert e szót szerencsés előjelnek tartotta.

Azután azt mondta : »Az ostromsánczból hozzátok szóló hitetleneknek semmi feleletet ne adjatok, mivel a beszédből némi erőt merítve, a legyőzött a győzelemre hajlik, hanem csupán kardot mutassatok neki.« Azután azt kérdezte : »Nem tudná-e valaki azokat a fejeket a vízbe dobni?« Ekkor a pécsi Bájrám cseri-basi előállott s azt mondá : »Ha megengeded, egy ágyúgolyót lövök oda.« Haszán pasa azt válaszolta : »Hadd lássam ! Allah tegye sikeressé a dolgodat.«

Az pedig elment és a fejekkel szemközt a Bülbül nevű híres ágyút elsütötte s a két fej a vízbe esett. Az ellenség olyanná vált, mintha mérget nyelt volna és káromkodva vonult tovább.

Haszán egy timárt adott ennek az embernek. A hitetlenek Ferdinánd királyhoz mentek és előadták neki az eseményt. Ő haragra gyúlva azt mondá : »A ki a várból nyelvet hoz, annak tíz falut adok.« Az átkozottak erőlködtek ugyan, de hála Isten, nem sikerült nekik.¹⁾

Mátyás herczeg megérkezése.²⁾

Másnap reggel a hitetlenek csapatai mozgásba jöttek s a gyalogosok és lovasok Komárom felé fordultak. Délben megérkeztek Mátyás herczeg csapatai és podgyászai. Felállították sátraikat és csapatonként elhelyezkedtek. Az átkozottak nagy dolyfösön jöttek s a török sereg szemében olyannak látszottak, mint a legyek sokasága. Ezután nagy tanácsulést tartottak s az egész helyzetet megbeszélték. Kanizsáról azonban senki sem tudott hiteles értesítést adni. Ferdinánd sírva mondta : »Életemben nem láttam ilyen népet ; bármit mondunk nekik, mindenre kardot mutatnak.«

¹⁾ Mindez nem egyéb, mint Fejzi munkájának szószerinti átírása. V. ö. Kemal bég művét, *id. h.*, 811—812. l. — Hasonlóképen a szerdárhoz való kétrendbeli levélküldés, a magyar foglyok és Kara Omár dolga is Fejziből való, az egész szószerint megtalálható Kemal bégnél, *id. h.* 806—811. l., a ki Fejzi előadását, mint maga mondja, szószerint követte.

²⁾ Mátyás herczeg személyesen nem ment *Kanizsára*, hanem Rosswurm tábornokot küldötte oda. L. Istvánfi, *Hist. lib.* XXXII. K.

A herczeg azt válaszolta: »Mit beszélsz a törökökkel? Vagy gyáva vagy, vagy pedig a harcz dolgát nem érted. Én Székesfejevárvár-féle várat elfoglaltam, a török sereggel annyit harczoltam s néhány kiváló emberüket levágtam, te pedig közel három hónap alatt ezt az egy palánkát sem tudtad elfoglalni.« Ilyenféle szóváltás volt közöttük.

Ekkor az átkozott ostromló így szólt: »Mi nem tudtuk elfoglalni, tehát visszahúzódunk; menjete ti ostromsánczba és foglaljátok el.« Ezzel elhallgattak.

Mátyás herczeg akkor emberét ismét a várhoz küldötte s az ily hízelt szót mondott: »Szerdártok Szigetvárra ment, nekünk nem tudott ellenállni. Most a két hadseregünk egyesült, hét király van itt jelen s üdvözölnek benneteket. Ha az a szándékotok, hogy padisáhotoknak szolgáljatok, az is meglesz. Most már itt a tél. A felséges király várát adjátok vissza, mert lehetetlen, hogy számotokra valahonnan élelmiszer és segítség érkezzen. Épségben és biztonságban távozzatok, egy hajszálnyi kár titeket nem fog érni. S kérlek benneteket, hogy határozott választ adjatok.«

Válaszul a várból kardot mutattak s az átkozottat puskával célba vették, a mire az káromkodva távozott, mivel csupán kipróbálni akarta őket, azt mondva: »Ha a török ennyi katonánkat látva megfélemlik és választ ad, akkor gyöngeségét elárulja és a várat átadja.«

Visszatérvén tehát a vár népének helyzetét Mátyás herczegnek elbeszélte, a mire az haragra gyúlva azt mondá: »Holnap rohamot intézünk, a várat elfoglaljuk és a törököt összetörjük.«

Az ellenség hadseregének rohama Kanizsa ellen.

Az ágyúk ütéseitől a várnak igen sok helye a földdel egyenlővé lett s a víz fölé különféle fortélyossággal hidakat készítettek s előkészített hajóikat is vízre bocsátották, a rohamot kihirdették és kikiáltották, hogy senki a sátorban ne maradjon.

Három embert küldöttek ki, hogy a várból nyelvet hozzanak és ezek a vár alá mentek s azt mondták: »Egy-két török okvetlen jöjjön ide s vezessen be bennünket a várba, mi muszulmánok akarunk lenni.«

Haszán pasa azt mondá: »Nyelvet fogni jöttek. Egyik ágyút süssétek el.«

»Hadd lássalak benneteket«, mondá s célba véve rájuk lőttek s egyik el is esett.

A király nagyon elkedvetlenedett és kétezer nyolczszáz szerdengecsdít íratott össze: »A ki a falra felmegy, annak tíz falut, a ki Haszán pasát elhozza, annak negyven falut adok birtokul«, mondá. S másnap, vasárnap a rohamot elhatározták.

Haszán pasa intézkedése.

Az ellenség hajóit a vízre bocsátotta. Haszán pasa a hajók érkezési helyével szemközt a vár falán rést vágatott és oda báljamez ágyúkat helyezett. Az ágyúkat ólomdarabokkal megtöltve előkészítette, azután a hadsereg előkelőit magához hívatta és mindegyik iránt előzékenységet mutatva, ilyen áldó szavakat intézett hozzájuk: »Ejh, hitharczosok! itt van most az alkalom, hogy az ellenség sokaságát akár meg is únjuk. Az ellenség az iszlám nép fölött meggyújtotta ugyan a harcz tüzét, de a felséges Isten kegyelmével ezt a tüzet majd kioltjuk. Hadd lássam tehát, hogy a vallás javáért vitézül felállva harczoljunk! A kik meghalnak közöttünk, azok vértanúk lesznek s a kik harcolnak, mind szerencsések. Erőtöket tehát összeszedve, ágyúval, puskával és más hadieszközökkel készen álljatok s mikor a hitvány ellenség támad, vitézül verjétek vissza. Remélhető, hogy célját el nem éri.«

Ezután a hitharczosok valamennyien erős szívvel helyeikre mentek s mindenki az övével, hozzátartozóival testvériesen és atyailag elintézte ügyeit s egymással szerződtek, egymásnak ígéretet tettek, hogy a meddig csak a kard valamennyinek fejét a csatatérre nem gurítja, addig a romladozó várat a rosszakarató ellenségnek át nem adják és halálíg harcolnak.

Az ellenség éjtszaka páncélba öltözködve, zászlósan csapatonként ostromsánczba vonult és a hajókra elszánt szerdengecsdiket rakván, reggel, mikor virradni kezdett, adott jelre egy ágyút elsütöttek. A rémületes dörgéstől még a föld is megremegett. Ez az ágyúgolyó a Szigetvári-kapunál lévő negyven láb falon keresztülment és Mahmud csorbadi szobájában állott meg. Erre az ellenség csapatai négy oldalról rohamot intéztek, a hajók is előrejöttek és egészen a vár közelébe érkeztek.

Ekkor belülről is ágyúztak és Isten segítségével a hajók némelyikét összerombolták, némelyikét a vízbe süllyesztették s a rajtuk lévő átkozottak is elmerültek. Az ellenség ezt látva, egészen lesújtódott és lélekzete is elállt. Vakmerő nekibuz-

dulását azonban abban nem hagyván, minden erejét megfeszítette, hogy a várba belekapaszkodhassék.

Az iszlám harczosok, mikor ezt a sokaságot látták, egy kissé megfélemlettek, miként ez szokása a hasonló embereknek, de ekkor Haszán pasa az iszlám csapatok elé állva »Az igazhívők vágya a harczolás« mondásnak értelme szerint felbuzdította és fellelkesítette őket. A hitharczosok csapatonként nekibuzdultak és életüket feláldozni nem vonakodtak, hanem mindegyik egy-egy felbőszült oroszlán gyanánt készen állott és a vár felé jövő hitvány hitetlenekkel erős harczot folytattak. Szefer aga, a janicsárok szerdárja, a várat körüljárva, az ellenség kártételének visszaverése végett rendkívül sokat fáradott. A várból kilőtt félelmes ágyúgolyók az ellenségre tüzet szórtak és csapatosan küldötték az átkozottakat a pokolba, miként Ibn Umrán¹⁾ botja a nyughatatlan Faraót. A harci zaj, a háj-huj kiabálás, a dobpergés, trombitaharsogás, az ágyúk és puskák dörgése, a viaskodó népek lármája olyan nagyfokú volt, hogy az ég és föld megremegett attól. »Azt vélnéd, hogy a végítélet tört ki.«

Szóval, e harcz és ütközet hevessege miatt még a hetedik égben az angyalok is rémülve néztek le arra és a pogányok megtöréseért könyörögve esedeztek a segítő Istenhez. Egész reggelig eltartott az ütközet és öldöklés, míg végre a Teremtő segítséget adott. Az ellenség visszafordult, csapatai szétszóródtak és tizennyolcezer ember lett névtelenné és jeltelenné. A bástyákra, védőfalakra másztak, de meggyőzettek és táborukba futottak. Kara Áhmed nevű főtüzér azon napon a hány ágyúlövést csak tett az átkozottakra, egyet sem hibázott el, hanem azok tömegében mindig egy-egy utczárt nyitott.

A pápának a testvérét egy puskagolyó megsebesítette, azután meghalt. Ő vitéz ellenség volt és harmincezer katonával rendelkezett.

A csata elmúltával a hitharczosok Haszán pasához jöttek és kezet csókoltak, szerencsét kívántak neki, ő pedig valamennyi iránt nyájasságot mutatva, kedveskedésekkel halmozta el őket. Ezen támadás elmúltával a hitharczosok szíve és szeme kinyílt s mindegyik erős lett, mint az iszkenderi bástya és könyörögtek, hogy az ellenség új támadást intéljen. A hitvány ellenség szívét azonban félelem és rettegés szállta meg s újabb támadásra nem is erőlködtek.

¹⁾ Ibn Umrán, Umrán-fia = Mózes. K.

Az ellenség tanácskozása.

Mátyás és Ferdinánd a főembereket összehíván tanácskoztak. »E várnak a vize sok, — úgymond — de kiéheztetéssel a népe elgyengül. Ha a török katonaság idejön, megveredünk vele s ha szétverjük, akkor a vár népét félelem szállja meg és a várat átadják. Ha ez nem történik meg, akkor itt telelünk, de az ágyúkat küldjük el, mielőtt még az idő megromlik.«

Don Dsován máltai parancsnok azt mondá: »Ha mi most az ágyúkat elküldjük, akkor a török semmibe sem vesz bennünket. A török hadsereg Szigetváron van s még ha nem is volna szándékuk ellenünk jönni, ha tetszik nekik, eljönnek és ágyú nélkül nem tudunk nekik ellenállni, mert a kard csak kard ellen való. Inkább az szükséges, hogy ezután még az eddiginél is több ágyút rendeljünk ide s a törököknek egy szempillantást se engedjünk.«

Ebben megegyeztek és az ostromló ágyúkat elhelyezve, a várat erősebben ostromolták s napjában kétezer golyót is lőttek, minek folytán a vár falainak nyoma sem maradt, bástyái ledőltek s földhalom gyanánt állottak, a házak pedig a földdel egyenlővé lettek. Az iszlám harcosok azonban nagyon iparkodtak s a nappal leomlott réseket éjjel helyreállították s a váron támadt lyukakat, nyílásokat elzárták. Az ellenség azonban éjszaka sem távozott el az ostromsánczokból s a szakadatlan lődözés folytán nagyon sokan vértanukká lettek.

Lőpor szerzése.

E közben a vár lőpora már majdnem elfogyott s Haszán pasa a tüzéreket és a parancsnokot magához híván, ez ügyben tanácskozott velük. A parancsnok azt jelentette, hogy a raktárban temérdek sok kén és salétrom maradt az ellenségtől és lehet készíteni lőport. Az őrségben lévő janicsárok között az ötödik aga bölükjében Uzun Ahmed ádsemi-oglán volt, a ki a lőporműhelyben dolgozott és előlépvén azt mondá: »Én értek ehhez a tudományhoz: csak kén és salétrom legyen, akkor könnyű a dolog; a legjobb szén mogyorófából készül, de elég jó a fűzfa is.« A vár környéke csupa fűzes volt, azért abból vágtak le és szenet égettek. A tuskókból mozsarakat készítettek és néhány embert erre a szolgálatra rendeltek. Naponként annyi lőport készítettek, a mennyi elég volt.

Haszán pasa szolgálainak szökése.

A támadás után egyik éjtszaka Haszán pasa apródjai közül két valóságos magyar apród az Ogrun-kapun kimenvén, saját fajbelieihez tért vissza. Szökésük miatt a cselédség aggodalomba esett, hogy ezek most majd a vár állapotát az ellenségnek elárulják. Haszán pasa a hitharczosokat vigasztalva azt mondta: »Nyugodtan legyetek, azoknak a szándékán majd keresztülnézünk.« S megparancsolta, hogy nyelvet fogjanak.

Az átjáró fejéhez mentek és az ellenségből embereket hoztak. Haszán pasa ezeket sorban magához hivatta és így szólt: »Két hívó emberemet elküldöttem s azok királyotokkal találkoztak-e már?« — »Igen«, felelék ők és elbeszélték mindazt, a mit azok mondtak. Azt beszélték, hogy mikor a király a hadsereg számát tudakolta tőlük, azok így feleltek: »Nem tudjuk, de nagyon sok ember van, élelmiszer ellenben kevés. A kedvező alkalom tehát megvan, ágyúzzatok rájuk.« Haszán pasa tovább kérdezte őket s azt mondták, hogy mikor kérdezték tőlük, körülbelül mennyi katona lehet a várban, ki húszezret, ki pedig harminczezret mondott.

Ekkor a pasa kezével jelet adott, hogy fejezzék le őket. Ezután Kara Ömer agát maga mellé híván, azt mondta neki: »Miként az előbbi foglyokat, ezeket is a magyar katonák közé bocsásd és hasonlókép bánj velük.«

Kara Ömer aga ezeket a hóhér kezéből elvette s azt mondta nekik: »Én is közületek való vagyok, az előbbi foglyokat is én szabadítottam ki, hogy a vár gyengeségét híreszteljék s így az ostromlók itt teleljenek, mivel a Szigetváron lévő katonaságtól egy ember érkezett már s a magyar katonasággal is szövetség történt. Azok kívülről, ezek belülről támadnak s a szerdár is megérkezvén, titeket összetörnek. Ezek a benn lévő magyar katonák sorjában három éjtszaka mintegy ezeren jöttek. A királynak üdvözlét vigyetek részemről. Gondatlan ne legyen; a várban egy évi élelem és lőpor van, ahhoz képest cselekedjék tehát.« Ezután egy-egy fehér kenyeret adott mindegyiknek és elbocsátotta őket. Ezek a foglyok elmenvén, ezt az egész helyzetet elbeszélték a királynak, ami fölött az nagyon bosszankodott.

Ezután Haszán pasa titkárát magához hivatván, mondá: »Írj a szerdárhoz szokásos magasztaló címek elsorolásával ilyen tartalmú levelet: Ennek előtte már levelet küldöttünk. Hála Istennek! katonánk nagyon sok van; lőporunk kissé megfogyott ugyan, de az ellenségtől itt maradt kénnel és

salétrommal naponként két kantár lőport készítünk. Élelmi-készletünk nagyon sok van és három hónapig bőven elég lesz. Végre meg a magyar katonasággal is egyetértésben vagyunk s velük értekeztünk és hogy majd ti is ugyanakkor jőjjetek ide, e végett Kenaán és Khándán nevű két apródot, kiket kicsi koruktól fogva fiaim gyanánt neveltem, kiküldöttem és azt mondtam nekik: A magyar néppel beszéljete, a királynak pedig azt mondjátok, hogy a várban nagy már a szükség, lőpor nincs és a mennyi hazugságot csak tudtok, beszéljete. Mikor pedig majd alkalmat találtok rá, akkor menjete. Ezek az apródok el is mentek, hogy az ellenséggel elhitesse, hogy ők keresztények lesznek.

Legyete tehát készen ti is és annak idején iparkodjatok idejönni. Khándán és Kenaán aminő hírt hoznak majd, azt tudatni fogjuk. Isten veled.»

Ezt a levelet lepecsételvén, selyemzacskóba tette s föléje viaszosvászon és bőrborítékot varrt és egy abaposztó harisnyába helyezvén, Kara-pancsát hívatta. »Ezt a levelet te valami úton-módon az ellenség táborában hagyd, hogy ott megtalálják és fővezérükhöz vigyék. Te pedig ne időzzél ott, hanem siess a szerdárhoz és mondd neki, hogy seregét mozgósítván, iparkodjék idehozni.«

Erre ő álruhában az Ogrun-kapun kiment s a levelet egyik alkalmas helyen a sárba belegyömöszölve ott hagyta s maga Szigetvárra ment. Isten segítségével a pasa terve sikerült. Az abaposztó harisnyát megtalálták s felnyitván, benne volt a bőrzacskó, ezt is felnyitották s a selyemzacskóval együtt egyenesen a királyhoz vitték. »Hajh! nézzétek — úgymond — benne egy levél van, melyet a szerdárhoz küldöttek, de útközben valamikép elvesztették.« S felnyitván, elolvasták. Mikor a tartalmát megértették, így szólt: »Látjátok-e az a két apród kém. Azonnal kipróbáljuk őket« s az apródokat előhozták.

»Ti a pasánál miféle szolgálatban voltatok és mi a neveitek?« kérdék tőlük.

»Egyikünknek a neve Khándán, a másiké Kenaán. A pasa minket kiskorunktól fogva nevelt, körülmetéltetett, de azért mi nem lettünk muszulmánok, mi atyáink vallására térünk«, válaszolák ők.

»A mi kémünk visszaérkezett. A várbelieknek nem volt lőporuk, de egyik ember lőport készített. Igaz-e ez?« — kérdék tőlük.

»Igaz«, mondák ők.

»Ti azt mondtátok, hogy nincs nekik lőporuk. Most már tudjuk, hogy miért jöttetek.« S átadták őket a hóhérnak,

a ki mind a kettőnek a fejét levágta és azokat a vár átellenében karóra tűzték s azután a várba felkiáltották: »Ördög ¹⁾ Haszán pasa! Kenaán és Khándán apródjaidnak a feje itt van. A szerdárhoz küldött leveledet elfogtuk, a helyzetet megtudtuk.«

Mikor a várbeliek az apródok fejét látták, nagyon nevettek s Haszán pasa csselfogását nagyon dicsérték. Egy másik elbeszélés szerint a fiúkat a foglyok jelentésére a várral szemközt felakasztották.²⁾

Haszán pasa levelének rövid tartalma.

Az említett szerdár egyik nap a bégeket és tiszteket magához hivatván, így szólt hozzájuk: »Ez éjtszaka a mennyi ágyú és puska csak van, adott jelre azokkal díszlővést tegyetek.« Azok azt mondták: »Szívesen« s elmenvén előkészültek. Éjfélkor háromszori kiáltásra az ágyúkat elsütötték s nagy örömnepélyt rendeztek. Az ellenség figyelve lóra ült s csodálkozva mondták egymásközt: »Mi lehet ennek az oka?« s mind a négy irányban lesben állottak.

Haszán pasa Sábán efendi kanizsai defterdárt magához hivatá. Ő tollforgató és író ember volt s midőn egyedül maradtak, a vezírhez levelet íratott, melynek ez volt a tartalma: »Szigetvárra érkezett. Léptei szerencsések legyenek. A hozánk küldött háromszázötven janicsár, a százezer arany és száz kantár lőpor és golyó és száz kantár kétszersült kedden éjfélkor megérkeztek és a várba bejutottak. Kegyeskedett ezeket küldeni, de semmi szükségünk nem volt rá, mivel egy esztendőre való élelmiszerünk és lőporunk van és harmincz-ezer katonánk is készen áll. Arra kérjük, hogy a jövő vasárnap a mi Iszkender ketkhudánk mellé tizenötezer katonát adjon s küldje őket ide. Hajnalban jöjjenek ide, önmaga azonban ne fáradjon, hanem maradjon nyugodtan. Itt az ellenség táborában lévő magyar bégek nekünk régi barátaink és mióta a várat ostromolják, azóta ezer puskás katonájuk nekünk minden éjjel segítségünkre jön és a mi künn történik, azt nekünk tudomásunkra adják. Az említett bégek alatt lévő harmincz-ezer magyar katona velünk tart és oly módon egyezkedtünk meg, hogy a jövő vasárnap reggel mi belülről ki-

¹⁾ Kjátib Cselebi is a magyar *ördög* szót használja e helyen. K.

²⁾ Ez az előadás, az apródok levágott feje bedobásáról Fejzié (id. h. 817—818. l.). A *Mátyás herczeg megérkezése* cz. fejezettől kezdve Kjátib Cselebi szószerint Fejzit írja ki Kanizsa ostroma *egész* elbeszélésénél. Kivétel csak a hátrább (l. 332. l. 1. jegyzet) következő egyetlen bekezdés, a mit Pecseviből vett át.

megyünk, ők pedig kívülről s Iszkender ketkhuda Szigetvár felől támadnak az ellenségre és azt szétverjük. Táboruk nincs körülárkolva. Insallah! az alkalom a mienk. Ennek előtte két embert küldöttünk el, hogy ez ügyeket kikémleljék és ha alkalmat találnak rá, a királyt megöljék. Ezek azonban Isten rendelése folytán kézbe jutottak és vértanuk lettek. Azután ismét két bizalmi embert küldöttünk. Remélhető, hogy a király fölött győzedelmeskedünk.»

Ezt a levelet lepecsételve selyemzacskóba tette és viaszos-vászonba takarva, Kara Ömert hivatá s azt mondá neki: »Egy nyelvtudó emberre van szükségem, a ki ezt a levelet elvigye.« Erre egy Oszmán nevű embert hozott elő, a kit Szamoszkovnak is neveztek. Ez frenk ruhát öltött magára s ennek száz aranyat és hatvanezer ákcse jövedelmű timárbirtokot adván, titokban így szólt hozzá: »Menj és ezt a levelet hagyd az ellenség táborában.« Azután kivezetvén őt, hangosan így szólt hozzá: »Téged a vezírhez küldelek, elmenetelkor a vár szomorú helyzetben van s mondd meg, hogy az ellenség végrehajtja tervét és ha öt-tíz nap alatt ide nem érkezik, a helyzet válságos lesz. Ha levelet kér tőled, azt feleld, hogy óvatosságból nem adtak levelet, nehogy az idegen kézbe kerüljön és csak szóval beszéled el az üzenetet. Ha az ellenség elfogna, hatezer piaszteren kiszabadítlak s ha a vár állapotát kérdezik tőled, azt mondd, a mi a levélben van.« S így kioktatta őt, az pedig kezét csókolt és távozott.

Éjtszaka a levelet az út közepén hagyta és maga Berzencze felé ment. Reggel egy lovas ember a levelet az úton megtalálta, felvette s látta, hogy török levél, azért egyenesen a királyhoz vitte s ott ilyen hazugsággal adta elő az ügyet: »Egy török kijött a várból, én rárohantam s nyakonragadtam, de látván, hogy levél van nála, ezt kihúztam a kebléből s míg ezzel foglalatoskodtam, azalatt elfutott.« Ferdinánd a levelet felnyitotta és tolmácsot hoztak, a ki elolvasta és így szólt: »Ezt a levelet a török főszerdárnak küldötték, benne sokféle dolog van, azért nyilvánosan nem olvashatjuk fel.« Félrevonultak tehát és tartalmát egyenként elmondta.

A király elbámult és gondolkodóba esett. Vezérét hivatva és tanácskozott vele. A vezér így szólt: »A várban lévő barátunk Ömer aga értesített bennünket a magyarok árulásáról. A mit ő mondott, az bekövetkezett.«

»Ezután mit tegyünk?«, — kérdé.

Az pedig felelé: »Legezélszerűbb lesz, ha a sátorokat még ma egy helyre hordjuk mind s körülöttük árkot ásattunk, holnap pedig nagy tanácsulást tartván, a magyar bégeket mind odahívjuk s valamennyit kivégezzük, akkor a

török nem mer ránk törni.« A levél hozója iránt nagy figyelmet tanúsítottak s azt mondták: »Ha ez a levél kézbe nem kerül, nehéz helyzetbe jutunk. Krisztus megkímélt bennünket.« Ezután a sátorokat egy helyre hordták össze s hozzáfogtak az árkoláshoz.

Haszán pasa az ellenség intézkedését látva, éjtszaka embereit kiküldötte, hogy nyelvet fogjanak. Két hitetlent elfogtak és behozták őket. Az egyiket elővezetvén, így szóltak hozzá: »Igazat szólj; köztetek nekünk sok barátunk van, lássuk, hogy igazat mondasz-e.« Az pedig elbeszélte a levél történetét és hogy a magyar katonák sátoraikat elhagyva megfutottak. Haszán pasa azt mondá: »Igaz-e ez?» homlokát kezével elfedve, úgy tett, mintha sírna és szemeit törölte s nagy sajnálkozást mutatott. Azután újra a magyarok dolga felől kérdezősködött s midőn mondta neki: »Azt láttam, hogy összes sátoraikat felprédálták«, ismét sírni kezdett s fekete kendőjét fokhagyma levébe mártva, azzal dörzsölte szemeit.

Azután ezt elbocsátva, a másikat vezették elébe s azt kikérdezte s vele is hasonlóképp járt el. Azután a kezével jelet adott, hogy fejezzék le őket. Kara Ömer ezeket szintén a magyarok között vezette végig s a hóhérok kezéből kiszabadítva, fehér kenyeret adott nekik. »Én is közületek való vagyok, mondá. Vasárnap vigyázzatok, mert az elmenekült török a vezérhez ment és őt elhozza. A magyar katonaság elfutott ugyan, de a környéken van. Ezek a magyarok azok közül jöttek ide.« S kibocsátotta őket. Ezek pedig tisztjeikhez menvén, hírt adtak nekik. Ferdinánd is elhívatta és kikérdezte őket s Ömer agára sok áldást mondott.

Az árkaikon itt-ott tornyokat is készítettek s oda ágyúkat állítottak. A tüzegeknek százanként ajándékozta az aranyakat és megparancsolta, hogy kétszer annyit lőjenek naponként a várra, mint eddig.

Jemisdsi Haszán pasa megérkezése Szigetvárra.

Ezen támadás után az volt a szándékuk, hogy a téli időszakban is a vár alatt maradnak s néhányan vermeket és rókabarlangszerű lyukakat ásva, lakást és istállót készítettek.

Másfelől Kara-pancsa Oszmán az említett levelet elhagyván, Szigetvárról oda-basikat vett maga mellé és azokkal a szerdárhoz ment. A szerdár éppen Mohácsra érkezett és a negyedik napon találkozott vele s a vár helyzetét értésére adta s kérdezte, hogy van-e módjában segíteni, mert ha a

vár egyszer elvész, nehéz helyzetbe jutnak. Sokat beszéltek a dologról s a szerdár parancsot adott, hogy még abban az órában kezdjék el a zsold kiosztását és estig végezzék el. »Holnap — úgymond — Kanizsára megyek.« Némelyek mondták ugyan neki, hogy Kászim napja elmúlt, ezentúl már a hadsereggel nem lehet időzni, sátorokat verni, sem pedig valahová menni. A szerdár azonban esküdözött, hogy a katonaságból, ha egyetlen ember nem jön is, ne jöjjön s felkelt és távozott.

Ezzel a hírrel elküldötte Kara-pancsát, a ki az oda-basikkal Szigetvárra ment s ezek ott maradtak, ő pedig megérkezett s a helyzetet elbeszélte.

Emitt az ellenség egy helyre gyülekezett és köröskörül árkot vontak. »A magyarokkal — úgymond — egyetértetek, de mi Itáliából és Frenkisztánból meghalni jöttünk s mi el nem megyünk, míg a várat el nem foglaljuk, hanem itt telelünk.« Az ostrom hetvenötödik napján, a mely éppen szerdai nap volt, déltájban hirtelen fekete felhő borította el az eget és erős északi szél fújt s az eső is lassan esni kezdett. Már három hónap óta egy csepp eső nem esett s most, midőn az eső folyton nagyobbodott, a hideg szél következtében a víz fagyni és jéggel bevonódni kezdett. Estére kelve, már hóval keverve esett, éjfélkor pedig csupa hó esett. Azon éjszaka, valamint csütörtökön és pénteken is szakadatlanul havazott s a hó már az ember derekáig ért. Az ellenség helyzete nagyon szomorú lett, de azért vakmerőségüket le nem tették, hanem a várra ágyúztak és nem mutatták, hogy meg vannak törve. Pénteken az imádságot a hitharczosok elvégezvén, ismét összejöttek a harcra. Szombaton is esett és dermedt széllel együtt zuzmára borította el a világot.

E közben a szerdár Szigetvárra érkezett. Mikor ennek híre ment, a levél tartalmával való egyezése miatt az ellenséget félelem és rettegés szállta meg, azonkívül kezük és lábuk összefagyott s most már podgyászuk elhordására nem is gondoltak, hanem csupán életük megmentésével törődve, csapatonként futásnak eredtek.

Az ellenség megszabadása.

Ferdinánd látva ezt a helyzetet, a futamodók visszatértésére embereit elküldötte, de lehetetlenség volt. Haszán pasa azon éjszaka nyelvet fogott és azt kikérdezte. Az ellenség helyzete siralmas volt. Az ágyúkat vontató lovak és ökrök

a magyaroknál voltak s azok valamennyit elhajtották és az ágyúk az ostromsánczban maradtak. »Holnap kívülről is, belülről is megtámadnak bennünket«, mondák és szétfutottak.

Azon éjtszaka a havazás megszűnt s az ég kiderült és rendkívül hideg szél fújt, minek folytán a vizek megfagytak. Haszán pasa Kara Ömer agát hivatván, így szólt hozzá: »Háromszáz legjava harcos készen legyen. Insallah! a győzelem könnyű lesz.« S a maga zászlóalját adván nekik, ezeket kiküldötte. A Berek vize befagyott és a jégen mentek keresztül. Egy hitetlen bég jött velük szemközt s így szólt: »Vezetek engem a várba, én muszalmán akarok lenni« és sapkáját levette. Ömer aga a pasához küldötte őt. Haszán pasa látta, hogy fején drágaköves korona is van s kilétéről kérdezte őt. »Én, úgymond, genuai kapitány vagyok; ezer vitézem volt; sátoromban negyvenezer arany készpénz és ruha maradt s azokat ott hagyván, az iszlám néphez jöttem; ágyúim is ott maradtak« és sirni kezdett. A pasa az iszlám vallásra buzdítván őt, fejére turbánt tett s midőn a hitharczosok összegyűltek, így szólt: »Ime, az ellenség. Ilyen helyzetben lás-salak titeket. A vitézség napja ez.« S Ömer agának a pécsi szandságot ígérte. Azután a mennyi ágyú csak volt, azokat mind előkészítették.

A várban lévő hitharczosok mind az ellenségre néztek. Ömer aga kiment a katonasággal, az ellenség ostromsánczához közeledett s a várból Allah! Allah! kiáltással az ágyúkat elsütötték, az ágyúdörgés, puskaropogás és kiabálás hangja az égig felhatott s az ellenségnek szűk lett a világ és egymásba ütköztek s ekkor megfutamodtak és Ferdinánd királylyal együtt a sátorokból elszaladtak s Szigetvár felé menve, egy kissé megállottak.

Ömer aga az első ostromsánczokat elfoglalta, kilencz embert levágtak, mintegy százötvenet pedig foglyul ejtve, a várba küldötték s az ostromsánczban lévő tizenkét ágyút és hadifelszerelést elfoglalták. Haszán pasa még ötszáz vitézt segítségül küldött s ezek a hadiszereket és a lőport behozták. A pasa a reggeli imádságot elvégezvén, a Szigetvári-kapu felső részénél leült s egy zacskó aranyat és egy zacskó piásztart maga mellé helyezett s a kik nyelvet és fejet hoztak, azoknak osztogatta s a fejek egész halomszám gyűltek össze előtte, mivel azon nap tizenötezer fejet levágtak. Ezt a szerdárnak is megírta s egy embert küldött hozzá. Azután lóra ült és személyesen az ellenség ostromsánczaihoz ment, a mivel a hitharczosoknak kedvet adott. A várban csak száz ember maradt, mert az egész katonaságot kivitte magával. Indse-kara

néven ismeretes topecsi-basi a pasával találkozáván, így szólt: »Gondoskodásoddal az ellenségnek negyvenöt ágyúját elfoglaltam.« A pasa parancsára mindegyiknek egy-egy kerekét kivették s azon nap az ostromsánczokat teljesen elfoglalták.

A hitetlenek egész délig Berzencze irányában leskelődtek, de senkit sem láttak jönni. »Vajjon a török rászedett-e bennünket?«, mondák s Ferdinánd köré gyülekeztek. Az átkozott újra harcra buzdította őket s négyszeres gyalog- és lovascsapataikat felállítván, az ostromsánczok felé indultak. Haszán pasa a vár összes ágyúit az ellenség felé fordíttatta és saját csapataik ellen készen tartotta. »Az alkalom a mienk«, mondá s a hitharczosokat ezzel nekibátorította. Mikor az ágyúkat elsütötték, az átkozottak csapatai szétszóródtak és igen sokan névtelenekké és jeltelenekké lettek. A hitharczosok azonnal megrohanták őket s lovasságuk megfutott, gyalogságukat pedig egész a sátorokig üldözték. A mező egészen tele lett a holtakkal s Haszán pasa elé ez alkalommal mintegy harmincezer fejet halmoztak össze.

Haszán pasa most azt mondá a katonáknak: »Elérkezett az órája, hogy a sátorok közé menjetelek« s mikor a hitharczosok a sátorokba mentek, Ferdinánd elbámulva mondá: »Most mit csináljunk?« s látta, hogy a hitetlenek sátoraikat elhagyva menekülnek. Haszán pasa Indse-karát a sáhinágyúhoz küldötte s az Ferdinánd sátorát célba vette s Isten segítségével nem is hibázta el a lövést, mert a golyó Ferdinánd feje fölött ment el és a sátort szétrombolta s az ellenségből többet elpusztított. Ennek folytán a hitharczosok is mozgásba jöttek s Ferdinándot és kíséretét lóra kényszerítették. »Veszett ügyünk van már. A török az átjáró helyet elfoglalta, ezután már nehéz lesz a dolgunk«, mondá s nagy fáradtsággal keresztülmenvén, annyi sok emberrel a veszedelem útjára jutott és megfutott. Táborának minden pénze, podgyásza és vagyona helyén maradt. Haszán pasa a délutáni imádság elvégzése után Muszelli béget és Ömer agát háromezer vitéz emberrel az ellenség után küldötte s megparancsolta nekik, mondván: »Az ellenséget ne örvendeztesétek ám meg azzal, hogy zsákmányolás után láttok, hanem minden úton két-két zászlóalj lassan-lassan menjen s az ellenség mögöttetek ne maradjon, hanem azt törve-zúzva haladjatok.« Ezt a dolgot is megírta a szerdárnak s egy ember által elküldötte neki.

Ezután Haszán pasa, mivel beesteledett, visszament, a hitharczosok pedig az előadott módon a sátorokhoz mentek és az ott maradt hitetlenek, mikor látták őket, megfutottak. Az esti imádság idején a táborba mentek és azt elfoglaltak.

ták s mindegyik kapunál zászlót tűztek ki és embert állítottak oda s ezt Haszán pasával tudatván, nagy tüzeket gyújtottak és egész reggelig vigadtak. Az elfutott hitetlenek a hegyekbe menekültek és a mezőkön szétszóródtak.

Haszán pasa a reggeli imádság után lóra ült s mikor a táborba érkezett, a hitharczosok fogadták őt és szerencsét kívánva, kezet csókoltak neki. Ő is kedveskedéseket mutatott irányukban és dicsérte őket. Egyenesen Ferdinánd sátorába ment s látta, hogy ott magas trón van, melynek köröskörül a rácozata váltakozva arany és ezüsből állott, művésziesen kidolgozva és az oszlopok tetején egy-egy gyémánt foglalt helyet, melyek mindegyike felért Rum földje adójával. Két oldalról veres bársonnyal fedett tizenkét szék volt elhelyezve, melyeknek rojtjai aranyfonással és gyöngyökkel voltak díszítve s mindegyike értékes volt. Haszán pasa két reka imádságot végezett ott és sírva mondta el a hódítás és magasztalás hálaimádságát. »Ez a győzelem — úgymond — csakis a felséges Isten kegyelme és a dicső próféta csodatétele volt« és kardját kivonván, a trónt középen kardjával megütötte s azután felmenvén, ráült, a többi bégek és agák is a székekre ültek. Haszán pasa ezeknek tanácsokat adott és a türelem és kitartás szükségét hangoztatta.

»A ki ebben az ütközetben jelen volt, — úgymond — az bünei bocsánatát megnyeri.« Majd pedig azt kérdezte: »Kik voltak, a kik legelőször ebbe a sátorba jöttek?« S hét katona és pedig három janicsár és négy határszéli katona előléptek s tudatták, hogy ők voltak. Ezeknek ezt mondta: »A hadiszereken kívül, a mi csak van a sátorban, az a tietek lehet.«

A zsákmány leírása.

Negyven darab ágyú és öt darab sáhi zár buzán maradt az ostromsánczokban, melyek mindegyike különféle művészettel kidolgozott értékes munka volt, mintha csak aranyból lettek volna. Rajtuk különös alakok és talizmánok, az ágyúvégeken pedig az ankamadar¹⁾ alakja fölött a császár és a pápa szobrai voltak s a ki rájuk nézett, valódi bűvészetnek vélhette azokat, oly szépen kerültek ki az ügyes mester kezéből. Oly gyönyörködtető látvány volt az, mint

¹⁾ Törökül: *szimrug-i anka*, a perzsa mitológiában előforduló mesés madár. Itt valószínűleg a kétfejű sast látták a törökök s ezt hasonlítja az író a mesebeli perzsa madárhoz. K.

a rendkívüli jó baráté, hogy a ki e csodás alakokat megtekintette, még ha szomorú volt is, azonnal felderült és jókedvű lett.

Ezen kívül négyezer talián puska és ugyanannyi csákány, bunda, aranyozott tepsi és tál, ezüstedények, medence s ötvennél több nagy sátor, mintegy tízezer hadisátor, fegyver, dob, tambura, trombita, kürt, láda, hordó, szekér, kocsi és annyi más tárgy, hogy azok számát a teremő Istenen kívül senki sem tudja és számos különösséget még csak leírni sem lehet. A mi az élelmiszereket illeti, számos porcellán- és ezüstedényben ételek, italok, fűszerek, szegfűszeg, gyömbér és másféle anyagok voltak, melyek a vár lakói számára egy évig is eltartottak. Az összes lóport, hadfelszerelést Haszán pasa parancsára a topesik és dsebedsik a várba hordták.

Az ellenség üldözése.

Haszán pasa parancsára azon nap mintegy háromezer kiváló harcos Ömer agával az ellenség után ment. Mikor a Paulid átjáróhelyhez érkeztek, látták, hogy az tele van az ellenség kocsijaival, podgyászával és élelmikészletével. Valamennyit zsákmányul ejtették s az értékes tárgyakat elvitték, a többit pedig otthagyták. A hitharczosok a vizen keresztülmenvén, csapatonként a szétáradott hitetleneket megrohanták s azok zászlóikat hátrahagyva, megfutottak. De utolérték őket s közülök nagyon sokat összetörtek, úgy hogy a csupán előkelőbb ruházatúak is mintegy hatezren voltak. A kapitányok legnagyobb részét foglyul ejtették és a várba vitték.

Haszán pasa azt mondá: »Igen sok már a várban a hitetlen fogoly«, s megparancsolta, hogy mindenki vágja le a fejét az általa hozott fogolynak, testét pedig dobja a vízbe.

Némelyik fogolytól megkérdezték e megfutamodásuknak okát s azt felelték: »Mikor a várból jött levél kezünkbe került, félelem szállt meg bennünket és szemünk előtt a zöldfejú törökök kezdtek látszani. Mikor pedig ti rohamot intéztetek, azok is feltűntek s elment a bátorságunk a harcolástól.« E megfutamodásban Don Dsován máltai herceg semerre sem tudott menekülni, azért levetette ruháját és egy parasztszűrbe burkolózva, beteg gyanánt négy napig az árokban pihent. Az ötödik napon Zerín-oglu emberei Muraközből a tábor hulladékait keresni jöttek s rátaláltak. »Vigyetek el engem«, mondá nekik könyörögve s azok Zerín-ogluhoz vezették. Ott megismertette magát és az illő tisztelettel elküldötte őt tartományába.

Ebben a harcban hetven-nyolczvanezer ember veszett el fegyver által, az olasz és német gyalogosok közül pedig igen sokan, a kik itt megmenekültek, az utakon megfagytak és ott maradtak. Egy csapat pedig kifosztva, mezítelenül, nyomorulttan tért vissza hazájába s csupán életüket mentették meg.

Pecsevi az említett Ömer agáról írja a következőket: ¹⁾ »Az ellenséget üldöztük s egyik helyen tíz-tizenöt hitetlen gyűlt össze és tüzet rakván leültek körüle. Mikor megláttak bennünket, a kik még mozogni tudtak közülök, felállottak és sapkájukat levéve köszöntöttek s újra leültek. Mi resteltük őket megölni s azt mondtuk: »Egy csapat tehetetlen, erőtlen ellenséget összetörni nem férfias dolog« s az erőteljes, fegyveres és felöltözött ellenség levágására mentünk. Távolság egy kocsit valami baleset ért és a szűk helyen maradt s nyomában még kétszáz kocsi jött. A kocsisok, kiknek még a kezük és lábuk el nem fagyott, lóra ültek és elfutottak. A ruhákra, élelmiszerekre ki nézett volna ott, csupán az ezüstpoharak és ezüst-edények egy részét vittük el, a többi pedig ott maradt.

Haszán pasa csak nagy erőfeszítéssel tudta két hónap alatt a várba hordatni az ott maradt hadifelszerelést és ágyúkat. Az említett Ömer agának szolgálatai fejében Haszán pasa árpalikját, a pécsi szandságot adták.«

A szerdár és Kanizsa további dolgainak felemlítése.

Jemisdsi Haszán pasa a katonaság ellenkezésével nem törődve, Szigetvárra jött. Abban az időben már erős tél volt, azért a bosszús katonák megrohanták őt és a szerdár sátorát kövekkel dobálták. Három napig Szigetváron tartózkodás után Dsemázi-ül-evvel 12-ik napján ²⁾ erőszakkal felszedték sátorát és Belgrád felé visszatérésre kényszerítették. Haszán pasának levelét Siklóson átadták az örömhírrrel a szerdárnak, a ki azt elolvastván, megörült neki. Azon nap délután megérkezett a második levél, melyet lemásolván, az eredetivel együtt Konstantinápolyba küldött. Ezután a szerdár szabadságot az egész katonaságot, maga pedig Siklóson maradt.

Az említett hó 15-én az eszéki hídhöz érkeztek. Az először érkezők keresztülmentek rajta, azon hó 25-én azonban oly rendkívül hideg lett, hogy a Dráva vize befagyott és éjtszaka a híd is elromlott s a kik rajta voltak, elmerültek és elvesztek. A második nap az áradás alábbhagyott, azért hozzákezdtek

¹⁾ Pecsevinek »A hitellenek Kanizsát ostromolják« cz. fejezetéből.

²⁾ 1601 nov. 7. K.

a híd megújításához. Haszán pasa ezután Siklósra jött és a szerdárrel találkozott, ki összes előterjesztéseit szívesen fogadta. Muszli bégnek a küszteendő szandsák, Ömer agának a pécsi szandsák adatott, sőt azoknak a hitharczosoknak is, kik a várba zárkóztak, egyenként öt ákcse zsoldjavítás adatott s Haszán pasa Iszkender keháját Konstantinápolyba küldötte. A padisah igen örvendett e nagy győzelemnek és az említett adományozásokat mind jóváhagyta s örömeben Haszán pasának a vezéri rangot adta s három díszköpönyeget, drágaköves kardot és három lovat küldött neki. A szerdár is figyelmet tanúsított iránta és ketkhudáját Musztafát Pécsre küldötte, hogy Kanizsa számára bőségesen rendeljen élelmiszereket. Ezután ő Siklósról távozván, Belgrádba indult.

E közben hegymagasságú jégdarabok a Száva hídját elrombolták s a míg azt újra elkészíték, addig a katonák hajókon mentek át s e hadjáratban így nagyon sokat szenvedtek. Ezer fáradsággal érkeztek meg Belgrádba s a téli szállásra bevonultak.

Két hónap elmultával néhány hitharczos a hitetlenek tábora felé ment és mintegy száz főnyi lovas hitetlen csapatot láttak. Lesbe vonultak tehát s rájuk rohanva mintegy húsz hitelent meglánczolta a várba vittek. Az átkozottak, mint mondták, azért jöttek, hogy kikémleljék, vajjon az ágyúk még helyükön vannak-e? Most ezeket megkérdezték a király hadikészülődései felől s ezek mondták, hogy a tavasszal két irányban mozgósítanak és pedig a király Buda ellen vonul, Mátyás herczeg pedig Kanizsa ostromára jön.

A vár keleti oldalán lévő Szigetvári-kapu két oldalán toronyok vannak s az ostrom alatt a jobboldalon lévő toronyba tizenhatszáz golyót, a baloldali toronyba húszezer golyót s ezeken kívül a falakba harmincz ezer golyót lőttek, a többi ágyúgolyók az ostromsánczban maradtak. Azt jelentették, hogy összesen kilenczvenezer golyó volt.

Ezután Konstantinápolyból a császári levéllel egy ember érkezett. A szerdár a vár kulcsához az előbbi szerdár Ibrahim pasa által csatolt láncz mellé még egy aranylánczot is adott s e lánczról lefüggő táblára a tigrás parancsolat másolata volt felírva, hogy a janicsár aga reggel és este ezt az aranylánczot nyakába akasztva nyissa és csukja be a kaput. A szerdár e császári iratot Haszán pasához küldötte, mondván: »A császári levelet a veled együtt ostromolt hitharczosoknak olvasd fel és értesd meg velük.«

A császári irat másolata: »Hála legyen Allahnak, a ki igazhívó szolgálai közül minket nagyon felmagasztalt és a muszulmánok ügyeit megsegítette; tisztelet és üdvözet a próféták

urának! Te, a ki a kanizsai beglerbég, régi szolgám és vezírem Haszán pasa vagy, mivel e szerencsés esztendőben a felséges Isten Mohammed népét megsegítette, az általad végzett szolgálat magas trónom előtt bejelentetett és fáradhatatlan igyekezeted elismerésre érdemes lett és neved a híreszek defterének sorába iratott. Szerencsés légy! Neked a vezíri rangot adom. Az ostromot kiállott szolgáim, kik a szultánság rendje szerint jelképesen fiai, dicsőek legyenek! Ők többet fáradtak, mint a mennyit csak képzelni lehet s életüket miérettünk és a hitért feláldozni nem vonakodtak és emberi erőtlől kitelhető módon, minden igyekezetüket összeszedve fáradtak Isten útján. Tűz és víz között sem a megfulladástól, sem az elégeztől nem féltek s a bástyán és lőrésen, a hová állították őket, onnan el nem váltak. A csatatéren az ellenséget megszalasztották, harczosait összetörték és előrehaladva a pánczélos csapatokat visszaverték és vagyonát zsákmányul ejtették.

Áldott legyen Allah! Hogy szavadnak ezután is engedelmeskedjenek, azért az oktató levelemet olvasd fel előttük. »Megsegít Allah, megsegít a próféta és a parancsolatok szent megőrzője« mondat értelmét magyarázd meg nekik.

Mindazon adományokat, melyeket a veled együtt ostromolt szolgáimnak adtál, császári jóváhagyással megerősítem s valamennyiteket Allahnak ajánlak.

Mikor ezt a császári levelet még azon napon felolvasták, mindegyik könnyezett. Azután víg ünnepélyt tartottak. Az ágyúknak a várba vontatásával három napig vesződtek. Azok a hasonlíthatatlan frenk fiúk, a kik szépségük által kiváltak, mivel a hidegtől kezeik és lábaik elfagytak, a szolgálatra alkalmatlanokká váltak s többeket közülök megöltek. Azok a frenkek, a kik már előbb meghódoltak, odajöttek s az olasz és spanyol ifjak közül olcsó áron mintegy kétszázat megvettek.

A tél elmúltával, mikor kitavaszkodott, körülbelül három-ezer falusi ember jött és behódolt. Eszék, Pozsega, Pécs, Siklós és Boszniából több mint kétezer rája érkezett és hozzáfogtak a vár kijavításához. A fűzfákat levagdalva a palánkákat újra készítették, azután a dsámihoz mináretet építettek s felépítették a szerájt és hadiszertárt s ugyanahhoz egy-két fűrdőt is készítettek.

A hitharczosok ezután portyázásra mentek s nem szünetek meg foglyot és zsákmányt szerezni.¹⁾

¹⁾ Eddig tart a Fejziből kiírt rész, a mely Vámbéry fordításában, Kemal bég szövegében (*id. h.*) szószerint megjelent már.

Az 1011-ik év.¹⁾*Jemisdsi Haszán pasa utazása Székesfejérvár
elfoglalására.*

Az előző év végén a szerdár hadiszereit összeszedvén a Száva folyón hidat készíttetett és sátoraival kivonult. Konstantinápolyban a kapu-kuloknak a Fatih dsáminál kettős zsoldot osztatott ki s a janicsár agával ezek is Belgrádba mentek. Ez évi Moharrem hó elején pedig megérkeztek a hadsereghez, hová a környékről más katonaság is jött.

Az élelmiszereket kiosztották köztük s miután a felszerelést és élelmet szállító hajókat Budára küldötték, Szerém síkságára mentek s onnan Moharrem hó 15-én²⁾ Dsánkurta-ránba érkeztek.

Budáról badaluska ágyúk érkeztek s az említett hó 22-ik napján Székesfejérvárt ostrom alá vették. Budáról Lala Mohammed pasa is megjött és a vártól délre Hosszú külváros³⁾ elé szállott. Egyik oldalról a nagyvezír és a janicsár aga hét darab ágyúval a kapuval szemközt, másik oldalról az említett Mohammed pasa a rumili katonasággal öt darab ágyúval s ismét más oldalról Dervis pasa boszniai beglerbég és a budai katonaság foglalt állást és a földet felhányva, bástyákat készíttetek. Mintegy háromezer szerdengecsdit és négyszáz mulázimot írtak össze.

Néhány napig ostromolták a várat és négy felől aknákat ástak. Mohammed pasa felől a hitetlenek a külváros rongált kapuját elzárták, mikor azonban rohamot intéztek ellene, akkor az újonnan épített két nagy torony elhagyására kényszerítették őket és azokat elfoglalták tőlük.

A Batal-kapu tornya elé ágyúkat állítottak fel és vívni kezdték. Néhány napi ostrom után a romhalmaz felett lehetetlen volt keresztülmenni s az ellenség is belülről falat vont és sánczokat készített.

Száfár hó 17-ik napján,⁴⁾ mikora janicsárok éppen ebédeltek, az említett pasának egy Áhmed nevű szolgálja zászlót vett a kezébe s lassan előrehaladva felment a toronyba és a zászlót

¹⁾ 1602 jún. 20—1603 jún. 10. K.

²⁾ 1602 júl. 4. K.

³⁾ V. ö. a 164. l. 3. jegyzetet. — Ez a rész ismét Pecseviből kiírva, egyedül a Lala Mohammed pasa szerepét kiszínező helyeket hagyta el Kjátib Cselebi.

⁴⁾ 1602 aug. 5. K.

oda feltűzte. Ezt látva a janicsárok és a többi katonák is a toronyba tódultak s ott öt-hat hitetlen őrt találtak, kiket megszalasztottak, ámde a hitetlenek a falnak támaszkodva meg sem mozdultak. Ekkor az iszlám harczosok előrehaladva puszkával támadtak a falnak támaszkodó ellenségre s őket is eltávolították a faltól és Mohammed pasával bemenve, a külvárost elfoglalták.

Mikor a szerdár hallotta, hogy ezek a toronyba felmentek, azonnal arra a helyre ment és a torony aljában állította fel sátorát. Az ellenség látta, hogy a hitharczosok minden oldalról támadnak, e miatt a belső várba menekült. Ezt is ostrom alá vették s a földet felhányták és a külváros felől egyik tornyot aláaknázták s mikor a falon is rést nyitottak, a hitvány ellenség kegyelmet kért és a várat szerződésre feladta.

Néhány előkelőjük kijött s díszruhát kapott. Vezérüknek, Isolano grófnak is teljes tiszteletet adtak és a kivonuló ellenséget saját tartományaikba küldötték.

A várba mir-i liva és katonaság rendeltetett és a védelmi szükségletek kiegészítése után és Száfár hó végén Budára mentek.

A szerdár elindulása Erdély felé.

Erdély vajdája, a szokás ellenére, Székely Mózes nevű erdélyrészi előkelő főúrnak várába erőszakosan és önkényesen behatolt s kincseiből és felszereléseiből amennyi csak tetszett neki, annyit elvitt, embereit pedig megölte. A nevezett ekkor téli időben elfutott és a szerdárhoz menekülve segítséget kért és az volt a terve, hogy Erdélyt elfoglaltatja. A szerdár figyelembe vette a szavait és elhatározta, hogy elmegy vele, csak hogy Székesfejérvár elfoglalása fontos lévén, azt előbbre tette. Mivel pedig Isten segítségével az sikerült, tervének most már semmi akadálya nem volt. Erdély elfoglalásának szándékával Budára ment és a hídon átmenvén a pesti mezőre vonult.

Az ellenség tábora Esztergom átellenében Dsigerdelennél volt. Miként az iszlám sereg minden este Allah ! Allah ! nevét mondta, az ellenség is reggel és este Jeszusz nevét kiáltotta s utána három ágyúlövést tettek. Jeszusz nyelvi hiba a Jeszu szóból. Jeszu pedig a szent Iszának neve az Evangéliumban. Ezeknek az ágyúknak hangja Pesten is meghallatszott.

Szufi Szinán pasa Buda őrségénél básbuggá rendeltetett s Kadi-záde Ali pasa volt Buda beglerbégje. Ezek Hábil

efendi budai kádival a szerdához jöttek s így szóltak hozzá : »Mikor az ellenség ágyúzása ide hallatszik, éppen nem látszik czélszerűnek, hogy ti innen elmenjete, mert mihelyest ti egy-két állomáshelynyire távoztok, az ellenség hadserege idejön s minket ostrom alá vesz s félő, hogy ezt megbánjuk.«

Haszán pasa ezt válaszolta : »Igaz, hogy az ellenség ágyúzását mi is halljuk, ámde Erdel-oglu a temesvári ejáletből annyi várat elvett, Lippát és Jenőt elfoglalta s nem lenne czélszerű, hogy azok nála maradjanak. Az ellenség táborában csak hat-hétezer ember van s csupán azon mesterkednek, hogy az iszlám sereg Erdélybe ne menjen, arra azonban nincs ereje, hogy ezt a helyet megtámadja. Ebben csak legyetek nyugodtak«; így vigasztalta őket.

Ali pasa azonban ezt a hírt mondta : »Ez éjtszaka megjött a kémem ; az ellenség táborában több mint nyolczvan-ezer ember áll készen negyven ágyúval és az a szándékuk, hogy Budát ostrom alá veszik. Erről a jelentésemről Hábíl efendi vegyen fel jegyzőkönyvet és ha annak ellenkezője történik, bánjanak el velem.«

Jemisdi Haszán pasa azonban makacs albán volt és szavától el nem térve, azt mondta : »Az ellenség cselfogása ugyancsak hiteltre talált széltében. A legfőbb szándékuk ezeknek abból áll, hogy ezt a sokaságot az Erdélybe meneteltől visszatartsák. Nincs azoknak erejük sem az ostromra, sem a háborúra.« Erre Mohammed pasa rumilii beglerbég azt mondta neki : »Ha így van a helyzet, akkor küldj el engem egy portyázó csapattal, hogy Fülek, Szécsény mögött portyázásra menjek és az ellenség országát feldúljam.« Ebbe sem egyezett bele.¹⁾

A következő napon Szolnok felé indult. Rebi-ül-evvel hó elején²⁾ öt ágyúval és száz darab sáhi-ágyúval négy állomáshelynyire Szolnokra ment s négy nap alatt a Tisza folyó hídján keresztülvonult. Az említett hó 14-én³⁾ Szarvaspalánkára vonult. A gyulai és temesvári katonaság is odajött és csatlakozott a seregéhez. Mikor éppen tanácskozni akartak, Budáról segélykérők jöttek, azért abba az irányba visszatértek.

¹⁾ Szó szerint Pecsevi átírása az egész fejezet. (V. ö. Pecsevi : *Székely Mózes mozgalmá miatt az Erdélybe utazás.*)

²⁾ 1602 aug. 17. K.

³⁾ Aug. 31. K.

*Az ellenség Pest várát elfoglalja és Buda várát
másodszor ostromolja.*

Az ellenség serege, mikor meghallotta a szerdár távozását, ágyúit azonnal felszedte és Ferdinánd király magyar, horvát és frenk katonaságát és kapitányait maga előtt küldve, az említett hónapban Ó-Budára jöttek és hordóhajókkal hidat építvén, Leányszigetre mentek. Hajóhadukkal előrejöttek és mivel Pestnek a Dunaparton fala nem volt, azért a hidat elvágták és szárazon is körülfozták azt ágyúkkal. Az iszlám sereg egy csapata a Duna partján lévő nagy toronyba zárkózott s Budáról egy-két sarka jöven, azokon a túlsó partra mentek át. A többiek, az öregek, gyermekek és asszonyok mind fogságba jutottak. Mintegy ötezer főnyi ellenség bevonult és Pestet elfoglalta, a többiek Ó-Buda alatt táboroztak és a Gürzeliászon lévő palánkat elfoglalták. Azután Budavárát ostrom alá vették s Gül-baba felől tíz darab ágyúval támadták s a Toprák-kule előtt s a Bécsi-kapu és Ova-kapu felől ostromsánczokat és ágyúkat állítottak és erősen vívni kezdték.

A szerdár visszatérése az ellenség elűzésére.

A csausok Szarvas állomáshelyen érték utol a szerdárt, kinek a lelke fejébe ugrott és a hadi népből Poiráz és Öküzmahmud és Deli Balta és más kétezer neves vitézt zsold-emeléssel összeiratott és sietve előre küldötte segítségül. Maga is visszatért és azon az úton, melyen jött, sietve négy nap alatt Pestre érkezett és a város közelében megszállott. Látta, hogy Buda várát huszonnyolcz ágyúval erősen ostromolják és ettől a seregtől éppen nem félnek. Pest tele volt ellenséggel és annak elfoglalása ezekben a napokban lehetetlenné vált. Az ellenség Leányszigetről Pestre hidat vont s így az iszlám seregnek nem engedte meg, hogy a Dunához és Budához közeledjék.

Tanácskozás után egy-két helyről tíz darab ágyút állítottak Pest ellenébe s azt ostromolták. Poiráz, Öküzmahmud és más hasonló vitézek ostromsánczba mentek, mint a janicsárok. Két oldalról Budát és Pestet együtt ostromolták. Az ellenség tábora átellenében a Duna felől négy badaluskát állítottak és azokkal a hidjukat elvágták, minek következtében az ellenség Pestre nem jöhetett át és csak Budát támadta.

Tizenöt nap multán az iszlám táborban nagy éhség mutatkozott ugyannyira, hogy egy kile liszt tizenöt-husz aranyon

kelt el, de egyáltalán nem lehetett találni és a katonaságot Budáról kellett élelmezni.

A mult évben Mohammed pasa a Duna partján a két istálló közötti teret sövénykerítéssel elzáratta és a Vizi-kaputól lefelé vezető útnak két oldalán sövényfalat készíttetett. A sajkák oda menekültek és onnan mentek a táborba. Ha ez nem lett volna, akkor a sajkák számára megállóhely sem lett volna és erről az oldalról lehetetlenség lett volna Budával a közlekedés. Mivel pedig az egész népet Budáról kellett élelmezni, azért megtiltották az élelmiszerek eladását. Hasztalan volt azonban ez is, mert némelyik kapzsiságból adta el, másik meg barátságából adott.

Végre Ali pasa és Hábil efendi és a janicsár aga a szerdához mentek s így szóltak: »Ti nem segíthettek rajtunk s ha még tíz napig itt időztök, Buda élelmikészletét elfogyasztjátok. Küldjétek hozzánk Mohammed pasát egy csapat katonával s legjobb lesz, ha ti elmentek.« Ebben meg is állapodtak. Mohammed pasa e dologban vonakodott s azt mondta: »Két esztendeje immár, hogy folytonosan őrszolgálaton vagyunk, más valakinek parancsoljátok ezt, a ki több szolgálatot tehet, mint mi.« A budaiak azonban lábai elé borulva könyörögtek neki, a nagyvezír is szakállát csókolta neki s úgy parancsolt rá, minek folytán beleegyezett. Zsoldemeléssel ezer kuloglut írtak össze s a dsebedsik- és topcsikon kívül önkénteseket is szedtek össze s bőven ellátták őket pénzzel. Mohammed pasára díszruhát adtak s az esti imádság után Jemisdsi pasa meghajolt előtte és gyalog kísérte el a sajkához.

Azon éjjel egész reggelig az összeírt katonaság a Vizi-kapun Budára bement s az összes ágyúkat is bevonták.

Másnap Rebi-ül-ákhir hóban a szerdár eltávozott s Kecskemét városába, onnan pedig Péterváradra ment. Négy nagy ágyúját az iszlám katonaság maga húzta s azok közül kettőt Zomborban, kettőt Bácskában helyeztek el s azután a péterváradi hídon sietve keresztülmentek és Belgrádba bevonultak.

Mikor Mohammed pasa Budára bement, tanácskozást tartott s a főemberek vonzalmát megnyervén, mindegyik iránt barátságot tanusított s mindegyiket rendeltetési helyére, a falakra küldötte. Reggel ötszáz lovast válogatott ki és az Ova-kapu környékén az út mentén őrségre állította. Ezek az ellenük küldött ellenséges seregből igen sokat összetörtek és többeket fogságba ejtettek. Az ellenséges Gürz-Eliász hegye ellen is ágyúkat állított és tíz napig szakadatlanul folyt a harc és támadás. Az iszlám katonaság ezeket puskával, gránáttal szétszórván, az ellenséget visszaverte. Egyik napon, mikor nagy rohamot intéztek, Szulejmán pasa gránátjait az ellen-

ségre vetette s azoknak vasdarabjai néhány ezer ellenséget összetörtek s ez által visszaszorította őket.

Ezután a Bécsi-kapunál kezdtek aknákat ásni. S egyik napon minden erejüket összeszedve, a vár ellen egy-két ezer ágyulövést tettek s a falakat döntögetve, olyan nagy réseket nyitottak azokon, hogy ha akkor rohamot intéztek volna, a helyzet nehezzé vált volna. Azon éjtszaka az iszlám csapatok egymástól elbúcsúztak és elszánták magukat a halálra. Mohammed pasa tanácsára Rebi-ül-ákhir hó 10-ik napján¹⁾ reggel az Ova-kapun az összes gyalogosok és lovasok kimentek s az ostromsánczokat hirtelen megtámadták. Az ellenséget gondatlanul találták, mert táboruk távol volt s mielőtt segítségül érkeztek volna, az iszlám sereg két óra alatt annyi ellenséget összetört, hogy az ostromsánczaikat teljesen elrontotta és az ágyúikat beszegezte; lőporuk nagyobb részét a várba vitték, a többit pedig felrobbantották s azután visszatértek a várba. Hábíl efendi, a ki nyolczvan évnél idősebb volt, a harczosokat felbuzdította, mert saját kezével ölt meg egy hitetlent.

E közben szakadatlanul esett az eső is s az ostromsánczokban való tartózkodás ideje már elmúlt, azért az ellenség szomorúan és megkárosodva összeszedte ágyúit és Esztergom felé elment. A hitharczosok utánuk mentek és a mocsaras helyeken maradt ágyúikat elfoglalva, Budára vitték. Mohammed pasa mindegyiket megajándékozta és a dolgot a szerdárnak tudomására adta.

Gázi Géráj megérkezése a tatár sereggel.

Haszán pasa nagyvezír a péterváradhi hídon keresztül-menve, Zimony mezejére érkezett. Messziről nagy sereg tűnt fel ekkor s hírül adták, hogy Gázi Géráj khán érkezett meg.²⁾

Az említett mezőn a khán az előkelő tatárokkal együtt találkozott Haszán pasával s együtt lovagolva Rebi-ül-ákhir végén Belgrádba bevonultak. Gázi Géráj Etmekdsi-záde defterdárnak lakásába szállott. Ez alkalommal a khán Haszán pasával sokat barátkozott s két napon át egymásnak felváltva vendégségeket adtak. Ezután a khán számára Pécs, a tatárok számára pedig Szigetvár, Koppán, Mohács és más Dráván-túli helyek jelöltettek ki téli szállásul, azért oda mentek és a tatárok a falvakban és városokban elhelyezkedtek.

¹⁾ 1602 szept. 25. K.

²⁾ Közbevetőleg említést tesz az író a khán testvéreinek lázadásáról. K.

A khán azon a télen szórakozás és élvezetek között töltve idejét, a bagdádi Fuzulinak »*Nik u bed*« című költeményét utánozva, »*Káve u báde*«¹⁾ című értekezést versekbe szedte és egy füzetet állított össze belőle. Testvére Szelámet Géráj miatt azonban nem volt nyugalma.²⁾

Az 1012-ik év.³⁾

Mohammed pasa szerdár Magyarország ellen és a tatárok visszatérése.

A mult esztendőben Haszán pasa nagyvezír Konstantinápolyba jött és Lala Mohammed pasa budai parancsnokot szerdárá tette. A nevezett pasa Rebi-ül-evvel hó elején⁴⁾ Budáról elindulván Belgrádba jött s a környékre rendeleteket küldött, melyekkel a katonaságot Belgrádban összegyűjtötte s nem is várva be a Konstantinápolyból küldött turnádsi basi és Deli Haszánnak a janicsárokkal való megérkezését, Belgrádból elindult és Buda felé ment. Az északi hídon átmenvén, a földvári állomáshelyen szállott meg s Deli Haszán pasa boszniai beglerbég odajött s ott találkozott vele.

Gázi Géráj khán Pécssett telelt és a hitetlenek országában portyázásokat végzett, de annyi zsákmányt nem tudott szerezni, a mennyit akart, azért nem jött el. Annak idején, mikor a szerdár Belgrádba ment, találkozott vele és beszélgettek együtt. Most Szegszárd állomáshelyről bizalmas emberét Pecsevi Ibráhimot⁵⁾ elküldötte hozzá, hogy hívja meg őt. Csakhogy Jemisdsi őt már a visszatérésre intette, azért azt válaszolta: »Legközelebb megyünk« s Dseláli után kérdezősködött s némi vonakodást mutatott. Az említett ekkor visszatért és a szerdárnak jelentést tett. Etmekdsi-záde ekkor azt mondá: »Ha a szultáni udvar részéről valamely előkelő embert küldenének hozzá, az által megtisztelve lenne és annak lenne rá nézve hatása.« S akkor ő Ibráhimot maga mellé vevén, személyesen elment. Egy kis beszélgetés után másnap azt mondá: »Addig várunk, míg Dseláli a Dráva folyón átmegy,

¹⁾ V. ö. a 171. l. 1. sz. jegyzetet.

²⁾ Ezen három utolsó fejezet nem egyéb, mint Pecsevi megfelelő helyeinek száraz kivonatolása, a személyes vonatkozású anekdoták elhagyásával.

³⁾ 1603 jún. 10—1604 máj. 28. K.

⁴⁾ 1603 aug. K.

⁵⁾ A történetíró. K.

azután a defterdárrel együtt megyünk» s Ibráhimnak levelet adván, őt elküldötte. Etmekdsi-záde azonban a khán mellett maradt. A defterdár Jemisdsinek a megbízottja volt s azt az izenetet mondta neki: »Ha a khán eltávozik is Konstantinápolyból, azért védelemben részesül és a padisah részéről őt szemrehányás nem éri, ha a világot el kellene is érte foglalni. A szerdár őrizze a határokat.« A khán onnan el is távozott és visszatért a maga országába. A defterdár pedig eljött és meghozta a szomorú hírt.

Azután sietve távoztak onnan és Moharrem hó végére Hamzabégnél állapotok meg. Az ellenség vezérei és a magyar kapitányok s a király testvére mintegy ötvenezer emberrel Pest alatt táborot ütöttek és Csepel szigetére hidat vertek. Ezek azzal a szándékkal jöttek a szigetre, hogy az élelmiszereket és felszerelést szállító hajókat nem engedik Budára menni s azért ott ágyúkat állítottak fel. Mikor látták, hogy az iszlám sereg ott megállapodott, ágyúzni kezdtettek rá. Az emberek egy-egy gödröt ástak maguknak s oda rejtőzködtek el és senkit nem engedtek előjönni. E helyen ismételten tanácskoztak, de semmiféle sikerre vezető véleményben nem tudtak megállapodni. S mivel az sem látszott méltányosnak, hogy visszatérjenek a nélkül, hogy Budára élelmiszereket vigyenek, azért az élelmiszereket a katonáknak kiosztották és azt mondták, hogy kocsikon és tevéken kell azokat Budára szállítani.

Ez alkalommal az ellenség nem tartotta jónak úgy tenni, mintha Budát ostromolná, mint akkor tett, midőn Jemisdsi Erdélybe ment. »A másik szigetnél mi is hidat verjünk és a hitetlenek bástyáit támadjuk meg«, mondták és hozzáfogtak a híd készítéséhez. Azon éjtszaka az egyes csapatokból zsoldemeléssel lovasokat írtak össze és Kücsük Oszmán sziláhdár aga és Fedái bég, sziláhdár-kjátib tíz darab sáhi ágyúval, továbbá az emírek közül egy csapat puskás és három-ezer szegbán átment s megparancsolták nekik, hogy reggelig a bástyák ellen ostromlás végett állítsák össze a hadsorokat.

A janicsárok agája Szefer aga szegbán-basi is eljött s azt monda: »Három-négyezer embert mi is kirendeltünk.« Senki sem merte azt mondani: »A janicsárok ne menjenek.« A janicsárok nélkül megtörténhetik-e a dolog? Félték azt a szót mondani, hogy »janicsár nem szükséges«, azért hallgattak. Azonban nagyon sokan kezdtettek átmenni a janicsárok és ekkor már mondogatták: »Nekünk csak néhány ezer lovasra van szükségünk. Öt-tízezer lovas sem tud az ellenség táborának ellenállni, azért a gyalogosok menjenek át

s a míg a híd elkészül, az alatt vonuljanak sánczokba s a mikor a híd már a túlsó oldalon is készen lesz, akkor a lovasok is menjenek át, ez lesz a helyes terv.« Látták, hogy e beszéd nem használt semmit, mert azt mondták rá: »A lovasság okvetetlen szükséges.«

Akhir pasa nővérének fia, a »részezes« Ibrahim pasa akkor küszteendő bég volt. »Őt rendeljük ki«, mondták némelyek. Ebbe azonban mind nem egyeztek bele, hanem azt mondták: »Murád pasa rumiliai beglerbég menjen át az egész rumiliai sereggel.« Végre a Boszniából letett Dervis pasát rendelték ki. Ez a hídhoz érkezvén, azt mondá: »Szörnyű hiba volt ezt a hidat építeni és veszedelem.« És sok ilyen szót mondott. Mohammed pasa azt felelte: »Világos, hogy az volt, de kényszerítve voltunk, mert a janicsárok Isztambulból Jemidsitől és a kormány részéről felbátorítva nagyon követelők lettek. Mivel pedig te aggodalomban vagy az átmenetelre nézve...« Mindezt csupán gyengédségből mondta s ő mégis felhargadva, azt mondta: »A meghalás nálam nem számít semmit, én nem az életemet kímélem, hanem a szultánság becsületét és az iszlám tekintélyét féltém«; ezt mondva elment. Négy-ötezer lovas és tízezernél több gyalogos csónakokon átment s ezek a parton gyülekeztek össze.

Mohammed pasától nagy gondatlanság volt, hogy az álmából a fejét sem emelte fel és semmi tudomása sem volt arról, hogy mit beszélnek. Éjjélkor megérkeztek és sem árkot nem ástak, sem bástyákat nem készítettek. Dseláli szegbánjai azt mondták: »Mi a túlsó oldalon annyit harcoltunk és sem árkot nem ástunk, sem sorokat nem alakítottunk, most sem akarjuk.« A janicsárok csak maguk számára búvóhelyül ástak egy-egy gödröt. Szárfár hó 4-ik napján¹⁾ reggel gyalogosok és lovasok rendetlen sáskák módjára összevissza, minden rend nélkül állottak és ostromsánczokat sem állítottak, hanem ötenként-tizenként szétszóródva Pest közelében az ellenség táborra felé mentek és a kívül talált egy-két hitetlent elfogták és mint nyelvet magukkal vitték s néhányat közülök levágtak. Ez oldalról nagyon iparkodtak ugyan a hidat elkészíteni, de nem végezheték be. Déltájban egyszerre csak jöttek az ellenség csapatai s disznócsorda módjára összevissza keveredve érkeztek. A magyar lovasság a mi lovasságunk ellen támadott és összeütköztek. A gyalogság is harcolt ugyan, de mivel híd nem volt, a melyen segítségükre menjenek, azért alkonyatig szakadatlanul folyt a harcz, végre ezrekre menő ember harczolva vértanu lett, sok pedig a Dunába esett

¹⁾ 1603. júl. 13. K.

és ott belefult. Csakis egy-kétszáz ember részint gyalogos, részint lovas menekült meg az által, hogy némelyik a Dunán átúszott, némelyiket pedig az oda érkezett sajkák szabadították meg. Erről az oldalról lőtt ágyúk és puskák sok hitetlent elejtettek. Dervis pasa tíz apródjával jó ideig szembeszállt az ellenséggel s a megfutamodóknak könyörgött, de az nem használt semmit. Láta, hogy a katonaságból senki sem segíti, azért kíséretével az ellenség nagy csapatára rohant és harczolva, küzdve vértanu lett. Ily módon Dseláli katonaságából mintegy hatezer ember elveszett.

Az ellenség ezután a Duna partjára ágyúkat hozott és a hiddereglyéket szétszórta; sőt még azzal sem elégedett meg, hanem hajókon az innenső partra is katonaságot hozott át és egy éjjel az ostromsánczokat is megvonta és azok mögött hozzáfogott a híd építéséhez. Az iszlám hadsereg három napig sem állott rendbe, a hitetlenek pedig temérdek katonát hoztak át és már a hidat is majdnem egészen elkészítették. A negyedik napon a szerdár parancsára Deli Haszán pasa az ostromsánczok ellen támadott, csak hogy az árkok oly mélyek voltak, hogy lehetetlen volt azokba bemenni, azért visszafordult s a Duna partja és a sánczok közé ment és a körülbelül nyolczezer főnyi szerdengecsdi erre az oldalra ájtött hitetleneket mind kardra hányta. Csupán mintegy kétszáz főnyi hitetlen menekült a fenyőhajókra s ezek, mikor a Duna közepére értek, hajóikat felfordították s ezek is elmerültek és elvesztek.

A szerdár és a hadsereg ekkor onnan elindultak és Buda felé mentek. A hitetlenek tudatlan nekibuzdulásukban néhány ezeren ájtöttek és harczoltak. Budáról egy-kétezer katona kijött s így kétoldalról megtámadták az ellenséget és csak igen kevesen menekültek meg közülök. Ez alkalommal Száfár hó 12-én¹⁾ a szerdár Budára eleséget küldött s az ellenség ekkor újra mozgósított és Ó-Budára jött át, de az iszlám sereg is odament és nagy csatát vívtak.

Végtére az ellenség Pest felé húzódott vissza. A téli időszak is közeledett, azért a szerdár Buda és Székesfejérvár felszerelését kiegészítvén, Rebi-ül-ákhír hó 14-én az iszlám sereggel visszatért és Belgrádba vonult. Maga téli szállásra ment, a katonaságot pedig szabadságolta és a lefolyt eseményeket Konstantinápolyban bejelentette.²⁾

¹⁾ 1604 júl. 21. K.

²⁾ Az egész budai és pesti leírás szószerint Pecseviből van. Lala Mohammed pasa magatartásáról azonban Kjátib Cselebi őszintén megmondja, hogy »nagy gondatlansága volt. V. ö. a 175. l. a 2. jegyzet.

Az 1013-ik év.¹⁾*Ali pasa Magyarország ellen, Dsigalazáde pedig Keleten lett szerdár.*

A császár ellen a magyarországi háborút még nem határozták el egészen, a mikor Irán uralkodója, Abbasz sah a jól őrzött birodalom ellen felemelte a hódítás zászlóját. Most tehát a vallás és a törvény követelménye volt, hogy keletre és nyugatra katonaságot küldjenek. Ramazán hónapban Ali pasa nagyvezírhez császári irat érkezett, amelyben a parázna magyarok ellen szerdárul rendeltetett; Dsigalazáde Szinán pasa pedig Perzsia ellen lett fővezér. A két ügyes vezír hadikészületeit befejezte s azután Dsigalazáde Szinán pasa Zilhidsé hó 15-én²⁾ a hozzá beosztott csapatokkal Üszküdarba ment. A nagyvezír is utána látott a szükséges dolgoknak s az év elején elindult.

Haszán bejzáde elbeszélése szerint mikor a nagyvezír palotájában tanácskozás volt, Dsigalazáde keletre küldetett. »A hitetlenek ellen azonban valaki más küldessék a vezírek közül elegendő számú katonával — így vélekedett a vezír — s mi majd Konstantinápolyban maradunk s amennyiben szükséges lesz, mind a két irányba segítséget küldünk. Mi a ti véleményetek e tekintetben?» mondá. A gyűlésen jelenlevők nem mertek ellenkezni s ekkor ő azt mondá: »A vélemény helyes és elfogadott« s ezzel szétoszlottak.

A padisahi tanító, a ki az akkori muftival egy véleményen volt, azt mondta: »Ez a vezíri terv nem helyes és nem elfogadható; a keresztények ellen a nagyvezírnek kell mennie, másképp a dolog nem megy.« Bejelentették tehát a padisahnak a nagyvezír tervét, a mire kiadatott a fermán: »Az ellenség ellen neked kell a katonasággal együtt menned. E tekintetben mentegetődzést nem fogadok el, sietve készülj« — szólta a parancsolat.³⁾

Ali pasa nagyvezír indulása Belgrádba.

A nagyvezír a magyarországi hadjárat vezetését bármennyire elkerülni óhajtotta is, ez nem sikerült, azért a készülődés után látott és elindult. A rumilii és boszniai katonaság,

¹⁾ 1604 máj. 29—1605 máj. 18. K.

²⁾ 1604 márcz. 15. K.

³⁾ Ezt, a Haszánbejzádétól származó elbeszélést a Kjátib Cselebit szószerint kiíró Naima után elmondta már Hammer *id. m.* IV. 355. l.

a janicsár aga, hat zászlóalj lovasság, az ulufedsik és gurebák hadosztályai és a fő Etmekdsi-záde is csatlakoztak hozzá. Szofi Szinán pasát tette meg a maga helyébe kajmakámnak s mivel az előbbi kajmakámnak, Háfiz Ahmed pasának a padisah tanítójával összeköttetése volt, azért őt Boszniába szándékozott küldeni.¹⁾

Lala Mohammed pasa szerdár kineveztetése nagyvezírré Belgrádban.

Ali pasa nagyvezír Belgrádban elhunyt. A pecsétnyomót Musztafa aga kapudsi-basi által Konstantinápolyba küldötték s mikor megérkezett, még azon napon a padisahi tanító Musztafa efendi a császári palotába hivatott, ahol tanácsát kérték, hogy a nagyvezíri pecsétet kinek lenne jó adni? Háfiz pasa kajmakám nem fogadta el s a magyar határon lévő hadsereg számára igen fontos volt a fővezér személye, azért legelőnyösebbnek látszott a pecsétet Mohammed pasának küldeni, ki azon a vidéken előbb már szerdár volt s Rebi-ül-evvel hó 9-én²⁾ Dsáfer aga a kapudsik kehájája által az el is küldetett neki. Magas hivatalával feldíszítve Magyarország városainak elfoglalására küldetett s a nevezett pasa hadikészülődéseit befejezve s a hódítás és győzelem kezdetét elintézve, az egész iszlám sereggel elindult s Budára ment. Az volt a terve, hogy Esztergomot elfoglalja, azért még Eszéken Bektás pasának adta a budai vilajetet és őt Budára előre küldötte.

Az ellenség megfutamodása Pestről.

A nevezettnék ereje és vitézségének híre azon a környéken nagyon ismeretes volt, azért a hitetlenek, kik azelőtt Jemisdi Haszán pasa hibája folytán Pest várát elfoglalták és abba betelepédtek, most a várat odahagyták s hadifelszerelésüket

¹⁾ Ezután leírja, hogy Háfiz Áhmed pasa nem ment Boszniába, hanem Konstantinápolyon kívül egy kertben elrejtőzködött s a nagyvezír távozása után a szultáni tanító cselszövénye folytán Áhmed pasa lett kajmakám, Szofi Szinán pasát pedig a nagyvezír után küldötték. Ali pasa nagyvezír Belgrádba érkezett, a hol régi gyomorbanja nagyon elgyengítette őt s ehhez járult a cselszövények által okozott bankódása is s ennek következtében megérkezése után néhány napra Belgrádban meghalt. K.

²⁾ 1604 aug. 4. K.

sem vitték magukkal, hanem megfutamodtak. Mikor a nevezett ennek a híret hallotta, néhány hajóval átment a Dunán és a várat birtokába vette.

Az ellenség a vár elpusztításának szándékával három helyen aknákat készített s egy beteg ember, ki a várban maradt, bejelentette ezt. Az aknákat megkeresték és megtalálták. Mikor látták, hogy csak fél könyöknyire volt attól, hogy a tűz a puskaport elérje, ez a romboló veszedelem Isten segítségével elháríttatott. A nagyvezír és az iszlám sereg ez örvedes hírre hálákat adtak Istennek.

Dsánkurtárán várának kijavítása és Hatvanból az ellenség megfutamodása.

A derék szerdár Földvár várát és az ellenség támadása folytán elpusztult Dsánkurtárán várát kijavíttatta és élelmszerekkel bőven megrakta és Dsemázi-ül-evvel hó elején ¹⁾ győzelmes hadseregével Budára érkezett. A Pestre vezető hidat, melyet az ellenség elvágott, a régi mód szerint ismét felállíttatta. Híre jött ekkor, hogy a Hatvan várában lévő ellenséget oly félelem szállta meg, hogy megfutamodott. Abba is élelmszereket helyeztek s az ellenség által futás közben lerombolt épületek kijavítását is elrendelte.

Vác vára elfoglalása.

A jeles szerdár ezután a két év óta ellenség birtokában lévő Vác vára elfoglalására indult és az említett vár átellemenében Ó-Budán szállott meg. A Duna folyó két partján és hadihajókkal a Dunán seregét mozgósította s az említett hó 21-ik napján a várat minden oldalról körülzárta. Mióta a hitetlenek ezt a várat birtokukba vették, annak megerősítésére nagy gondot fordítottak, ámde mikor most egyenesen ellene jöttek, a várbeli hitetleneket rettegés szállta meg s midőn a szemközti szigeten létesített palánk és a bástya kigyuladt, éjfél tájban hajókra menekültek és Esztergom felé távoztak. Mihelyt ez kitudódott, odamentek a mieink és elfoglalták azt.

¹⁾ 1604 júl. vége. K.

Esztergom ostroma és a visszatérés.

A győzelmes hadsereggel ezután Esztergom ellen mentek és Dsemázi-ül-evvel hó 24-ik napján ¹⁾ ostrom alá vették azt s minden oldalról ágyú- és puskaharczot kezdettek. A téli idő azonban már közeledett s a folytonos esőzések miatt lehetetlen volt az ostromsánczokban megmaradni, azonkívül fontosabb dolog volt, hogy az idő nagyobb részét Pest, Hatvan, Vác váraknak és a hídnak kijavítására fordítsák s Esztergom ostroma és elfoglalása nem is volt az igazi szándékuk, hanem csupán erejüket és hatalmukat akarták az ellenségnek megmutatni. A hadsereg egész szívvel nem is fogott az ostromhoz, az ellenség pedig a Duna túlsó partján állította fel táborát és Esztergommal összekötő hidat épített és ágyúkkal védelmezte azt, a megsebesült katonák helyébe erőteljes embereket küldött. Némelyek éjjel a várból kijöttek, az ostromsánczokat megrohanták s számos hitharczos vértanúvá lett s ily módon a katonaság az ostromlástól fokozatosan elvesztette a kedvét és ez időtől kezdve a janicsárok azt mondták: »Az ostromlásnak most már csak kára van, de haszna nincs«; s visszatértek. A szerdár ekkor Gázi Géráj krími khánnak fiát, Tokhát-mis mirzát, ki atyja helyett tett szolgálatot e hadjáratban, néhány ezer tatárral, továbbá Haszán pasa rumiliai beglerbéget egy kevés katonasággal azon vidéken az ellenség országának feldúlására küldötte, maga pedig harmincz napi ostrom után eltávozott. A hadsereggel ekkor Buda felé ment. Szokása szerint még a határszélek ügyeiről gondoskodott s a várak védelmének ügyeit befejezve Redseb hó 3-án ²⁾ a jól őrzött Belgrádba érkezett. A budai kulogluknak tett ígéretekkel teljesítvén, ezer katonát hatvan akcsével a négy hadosztályhoz csatolt. ³⁾

Függelék. Pecsevi azt mondja, ⁴⁾ hogy Nakkas Haszán pasa ebben az ostromban a janicsárok agája volt, de gyáva és becsstelen ember lévén, az ütközetet kerülte s egyik nap már az ostromsánczba sem ment. Végre a szerdár őt letevással büntette és az ügyet a Portára bejelentette. Ibráhim pasa

¹⁾ Aug. 19. K.

²⁾ Nov. 24. K.

³⁾ Ezt a Pecsevitől független előadást Kjátib Cselebi úgy látszik, teljesen Haszánbégzádéból vette. V. ö. Hammer IV. 362. l. a) jegyzetét.

⁴⁾ V. ö. Pecsevi: *A szerdár Esztergom várát ostrom alá fogja cz.* fejezetét.

szerdársága alatt a tatár khán és az előkelők azt a véleményyt terjesztették, hogy Eger várát Esztergomért el kell cserélni. Mehemed kehája, Murád pasa és a khán vezíre Áhmed aga és Hábil efendi budai kadi a táborba mentek s ilyen módon kezdtek a békéről tanácskozni és ebben meg is állapodtak.

A jelen alkalommal a német főemberek bele is egyeztek ily feltétel alatt a békébe és tíz aranylánczos gróf és herceg a nagyvezírhez jött s az előadott módon a békében megállapodtak és az okmány és a jelentés előterjesztésére Ibráhimot a Portára küldötték. Ez a kajmakámnak és a sejk-ül-iszlámnak levelet vitt, de Szánullah efendi azt mondá: »Miféle lehetetlen dolog ez? Ilyen szót nem leírni, hanem még csak említeni sem szabad.«

Ezzel őt visszaküldötték. Szerém mezején találkozott a szerdárral; a pasa azonban még beszélni sem engedte őt, hanem azt mondá: »Mi ennek a szónak szégyenét halálíg viseljük« s azután Bocskay felkeléséről kezdett beszélni.

Az erdélyi főurak közül való Bocskay István felkelése.

A gondolkodó emberek előtt világos, hogy Alláhnak akarata némely szolgáinak állapotába rendet hoz, a hitetlenek közé pedig egyenetlenséget és viszálykodást hozva, egymástól őket elválasztja.

A valóság a következő: A keresztény népek közül a német faj, mely a messiási nemzetek egyik osztálya, számbeli sokasága és nagy álnoksága daczára a többiek mellett némileg gyenge volt, de midőn a keresztény királyoknak királya, a kit imperátor és káiszter néven neveznek, a németek közé tartozó Ausztria és Hunkária hercegeinek nemzetségéből szokott lenni, akkor ez a nép erőre kapott s az erdélyi és magyar várakat mind elfoglalta és e népnek gazdag előkelőit, katonaságát, lovasságát, igényteleneit mind leigázta, különféle zaklatással és kínzással a magyar és erdélyi népnek családjait megtámadta, meggyötörte s mivel ezek nem tudták magukat megvédelmezni, színleg fejét hajtottak a németek előtt, de az ellenséges érzület végsőig fokozódott bennük.

Ebben az időben a magyar bejzádek közül való Bocskay nevű bátor hitetlen a magafajta előkelőket összegyűjtven, azt mondá nekik: »Mi ennek a német népnek erőszakoskodását és hitványságát meddig tűrjük el még s hírnevünk és becsületünk sérelmével meddig nyomorogjunk zsarnokoskodása alatt?

Hála Istennek! az Oszmán-ház padisáhjai régtől fogva jóindulatúak voltak irányunkban. János király a boldogult Szulejmán szultán oltalma alá menekült és királysága egész családjá kihaltáig gyermekének kezében maradt. Nem előnyösebb és illendőbb lesz-e, ha én is, elődeinket követve, ez erős gyámolítóra támaszkodom és ellenségeinken bosszút állok?»

Bocskaynak e szavait az előkelők mind helyeselték és czélszerűnek találták, hogy a szultáni pártfogás alá húzódva vagyonukat és családjukat megőrizték. Egyértelműen őt királyságra jelelték és fővezérükké tették s még azon esztendő közepe táján Mohammed pasához leveleket küldöttek, melyekben így szóltak: »A padisah barátjának barátja, ellenségének ellensége leszünk, magas Portájának szolgálatát elfogadjuk és pártfogásának védőszárnyai alá menekülve régi ellenségünk a hitetlen német ellen, a kinek kényszerűségből voltunk a zászlója alatt, kardot fogunk és az iszlám padisáhjának szívvel-lélekkel hűséget ígérünk s kérjük, hogy ezen való helyzetünkről meggyőződve, azt a magas Portára jelentsd be.«

Midőn ez a Portára bejelentetett, a kérelmet szívesen fogadták és a szerdárnak az a rendelet küldetett, hogy »szerződjél velük«. A nevezett szerdár az óhajtott választ elküldötte s a németek iránt az ellenséges érzület erősödött, a magyarok közül pedig napról-napra többen csatlakoztak hozzá.¹⁾

A német és magyar háború.

Az említett évi Dsemázi-ül-evvel 27-ik napján²⁾ két hitetlen nép állott egymással szemben és nagy csatát vívtak. Bocskay az iszlám katonasággal egyetértően járt el, a németeket legyőzte és tízezernél több fejet, sok nyelvet és néhány zászlót küldött a császári táborba. A szerdár erre díszkardot és kaptánt küldött neki. Bocskay az erdélyi várak közül a németek hatalmába került Várad várát, amelyet Száthurdsi is ostromolt, ostrom alá vette, elfoglalta s a benne lévő németeket mind megölette, azonkívül még egy seregüket is szétverte s ott is sok német elveszett. Azután Tokaj várát foglalta el és néhány bejzádéval Kassa várát és más vidékeket vett el a németektől. A magyarok többnyire hozzácsatlakoztak s a szerdárhoz levelet küldött, melyben kérte, hogy segítséget adjanak neki s akkor még néhány tartományt elfoglal.

¹⁾ Ez a fejezet is Pecsevi munkájának kivonata.

²⁾ Aug. 22. K.

A szerdár ekkor Bektás pasa budai beglerbégnek zsold-emelés feltételével egy csapat katonát adott és Gázi Gэрáj fia Tokhatmis mirza mellett lévő tatárok közül is négyezer tatárt adott melléje Tokhatmis nővére fiának parancsnoksága alatt. Bocskaynak a Portáról az erdélyi királyságra vonatkozó okmányt, díszkaptánt és kalpagot küldöttek.¹⁾

Az 1014-ik év.²⁾

Mohammed pasa szerdár indulása Esztergom ellen.

A magyarországi határszélek kiigazítása fontos és szükséges volt. Mohammed pasa nagyvezír a győzelmes hadseregnek ismét szerdárja lett s mivel a padisah Esztergom várának elfoglalását kívánta, azért Tirnákdai Haszán aga janicsár agával még az előző évi Zilhidse hó 27-ik napján³⁾ hétfőn Konstantinápolyból nagy sereggel kiindult és Daud-pasánál szállott meg.

A nagyvezír egy hétig időzött Daud-pasán és Mohárrem hó 3-ik napján, szombati napon, a határok felé indult. Száfár hó vége felé Belgrádba érkezett s ott a hadi felszereléseket kiegészítvén Rebi-ül-evvel hó 4-én⁴⁾ Zimony mezején át Buda felé vonult.

Tanácskozás.⁵⁾

Eszéken a szerdár titkos megbeszélés végett a katonaságot összehívta és tanácskoztak. A szerdár azt kérdezte: »Melyik irányba lesz előnyösebb indulni?«

A határszéli katonák öregjei közül egyik azt mondá: »Buda felől folyton segítség kérelmezők érkeznek hozzánk, az ellenség Komáromnál készen áll és lesi, hogy hadseregünk

¹⁾ A következő (itt nem közölt) fejezetben Pecsevi történetéből átveszi a Bocskay emirjéről szóló fejezetet és hivatkozik rá, hogy ezt Pecsevi írja. *K.*

²⁾ 1605 máj. 18—1606 máj. 7. *K.*

³⁾ 1605 máj. 15. *K.*

⁴⁾ 1605 júl. 19. *K.*

⁵⁾ Erről Pecsevi nem emlékezik meg, mivel az a szereplés, mely itt olvasható, nem valami nagy dicsősége Lala Mohammed pasának. *K.* Az elbeszélést, Kjátib Cselebi és Naima alapján részletesen adja Hammer *id. m.* IV. 372—373. l.

melyik irányba indul ; ha másfelé megyünk, akkor a hit ellen-ségei leshelyükből kijönnek s bizonyos, hogy Budát és Székes-fejérvárt elfoglalják. Minden esetre tehát legczélszerűbb lesz Buda felé indulni.«

Egyik felületesebb gondolkozású is szóhoz fogott s azt mondá : »Buda és Székesfejérvár várak védelme most teljesen készen van s ha az ellenség hadserege megtámadja, vereségen kívül egyebet nem ér el ; Kanizsa felé van azonban Muraköz, mely nagyon virágzó hely és gazdagságáról híres s mivel azt még semmi bántódás nem érte, lakossága is nyugodtan van ; a katonaság zsákmánylása végett tehát legelőnyösebb lesz ebbe az irányba indulni.«

Az okosabb gondolkozásúak ezt a hibás véleményt és helytelen gondolkozást bármennyire ócsárolták is, azt mond-ván : »Mikor az ellenség hadserege már összegyülekezett, akkor másfelé indulásunk alkalmat ad nekik, hogy az iszlám várakat elfoglalják és az iszlám városokat feldűlják. Zsákmá-nyolás reményével most másfelé menni és ily helytelen tervet választani, valóban nem méltó hozzánk« ; mindennek daczára látták, hogy szavaiknak haszna nincs, a legtöbbben a zsák-mányolásra mutattak hajlamot az emberi természetben rejlő haszonlesés miatt.

A szerdárt is megnyerték a maguk véleményének s a janicsár agát népével Kanizsa felé küldötte s másnap az egész hadsereggel maga is indulni akart. Mivel azonban ez fontos volt, azért a császári hadsereg kadijának, Veldán-záde Mevlána Áhmednek azt mondá : »Vedd jegyzőkönyvbe és írd meg róla az okmányt, hogy a Muraköz irányába indulást egyértelmű határozattal előnyösebbnek tartották.« Mevlána azt vála-szolta : »Mikor az ellenség már a fejünkön van és minket les, akkor egy csapat hadifogoly szerzésére és élelmiszerek zsák-mányolására vágyódni igazán nem észszerű. Különösen pedig a padisah élőszóval megmondta neked, hogy legfőképp Esztergom elfoglalását kívánja s midőn a birodalom védelme és a szultánság becsületének oltalmazása van szóban, mire való akkor másfelé menni ? Kászim napjáig még nyolczvan nap van s ha a zsákmányolás sikerül, az harmincz nap alatt meg-történik és ha a katonaság zsákmánynyal megrakodott, egy napig sem maradt melletted, hanem eltávozik és te egyedül maradsz, az ellenség pedig a hátralevő időben elvégzi a pusztítás munkáját. Helyesebb lesz azért, ha a padisah parancsa szerint Esztergomot ostrom alá veszed és annak elfoglalá-sára teljes erővel törekszel s ha még nem sikerülne is az, a sikertelenséget a végzetnek tulajdonítsd s nem fognak meg-dorgálni.«

Erre a beszédre a szerdár egészen felindult s késedelem nélkül Buda és Esztergom felé irányította utazása gyeplőjét, a janicsároknak pedig, kik egy állomásnyira már előre mentek, parancsot küldött, hogy a sereghez csatlakozzanak.

Pecsevi azt mondja, hogy a tanácskozás Buda közelében Hamzabégnél Sóskút völgye állomáshelyen volt. A csapatok azt mondták, hogy Esztergom ostroma nehéz, azért ez évben Bécs felé a hitetlenek országában portyázást kell végezni. A defterdár efendi és a hadsereg kadija e véleményt nem fogadták el, de a többiek hajlottak arra a véleményre s másnap elmentek. Az úton azonban a szekerek összetorlódtak úgy, hogy néhányat ott hagytak. Pirongatni kezdték őket, hogy a janicsárok ennyi podgyászszal mennek-e zsákmányolni s midőn a szerdár ezt meghallotta, megváltoztatta tervét és elhatározta az ostromot. Ez is igaz.

A szerdár indulása Esztergom ostromára.

Ezután Esztergom elfoglalásának szándékával elindultak s a boszniai beglerbéget katonaságával előre küldötték Budára s megparancsolták neki, hogy huszonöt darab badaluská ágyút, harmincezer golyót és tízezer kantár lőport hajókra rakva előkészítsen.

Mikor Mohács mezejére értek, a szipáhioknak a fegyvereket, a janicsároknak a puskákat kiosztották és állomásról-állomásra haladva Rebi-ül-ákhir hó 14-ik napján¹⁾ Esztergom környékén ütötték fel sátoraik. Azon napon az ostromláshoz a janicsárok és emírek kijelelt helyeikre mentek s ágyúval, puskával harcolni kezdtek. Bosnyák Musztafa pasa budai beglerbéget kirendelték némely csapatokkal, hogy vegye ostrom alá Tepedelen várát, a mely titkos úton Esztergommal összeköttetésben volt és annak különféle módon védelmére szolgált. Ők minden oldalról körülfogták és vívni kezdték.

A mult esztendőből már tapasztalásból tudták, hogy a Duna túlsó partján, Esztergom átellenében Dsigerdelen felől az ellenség tábornok ült és onnan akadálytalanul szállította az élelmiszereket és katonaságot a várba s ezáltal lehetetlenné tették annak elfoglalását, most tehát ennek elhárítása végett szükséges volt a dsigerdeleni partra katonaságot küldeni, azért az ellenséges ágyúk által el nem ért helyen hidat készítettek s ágyúkat szállítottak át és arról az oldalról is hozzá kezdtek a belső vár ostromához.

¹⁾ 1605 aug. 28. K.

Visegrád vára elfoglalása.

E közben a herélt Khoszrev pasa boszniai beglerbéget megbízták, hogy foglalja el Vác és Esztergom között, a Duna partján fekvő erős Visegrád várát, mely megakadályozta az élelmiszerek és hadikészleteknek szállítását. A pasa a vár ellen ment, a mely kegyelemre megadta magát. A vár őrsége frenk fajú népekből állott, kiket a pápa küldött a németek segítségére. Mivel látták, hogy azok a frenkek, kik Ibráhim pasa iránt való rokonszenvből az iszlám hadsereghez csatlakoztak,¹⁾ mily nagy zsoldhoz jutottak, ezek is most őket követve a padisah szolgálatába állottak. Az előbbiek és a mostaniak ezernél többen voltak s a harcokban többnyire elesetek, jelenleg már csak igen kevesen vannak közülök.

Tepedelen elfoglalása.

Mihelyt Visegrád ügye elvégződött, Khoszrev pasa seregének egy része és az említett frenkek a Tepedelen várát ostromló budai beglerbéghez csatlakoztak, a mire az ostromolt hitetleneket félelem és rettegés szállta meg, a muszulmánok pedig erőhöz jutottak és Dsemázi-ül-evvel hó 6-án²⁾ a reggeli imádság elvégzése után három ágyúlövést tettek s egyszerre rohamot intéztek. Isten rendelése folytán azon reggel oly nagy köd volt, hogy távolból az embereket nem lehetett észrevenni s így bementek a nélkül, hogy az ellenség azt észrevette volna. Az első roham alkalmával Tepedelen külvárosa, a második alkalommal maga Tepedelen és még ugyanazon nap a vár és Esztergom között lévő tornyok és bástyák egymásután elfoglaltattak s félóra alatt ez az Esztergommal egyenlő vár minden függelékével együtt birtokba jutott. A várban volt hitetlenek közül egyetlen ember meg nem szabadult, hanem mintegy négyezeren kardra hányattak,³⁾ sőt maga a vár parancsnoka a gróf is,⁴⁾ a ki szintén kijött, azon éjszaka ott maradt és a többi elesettek között őt is halva találták.

¹⁾ Visegrád őrsége vallonokból állt, — a törökkel lévő vallonok pedig a fellázadt pápai őrség maradékai voltak. K.

²⁾ Szept. 18. K.

³⁾ Istvánfi szerint az elesettek csak kilencszázan voltak. Ugyancsak az ő állítása szerint a német katonák mind részegek voltak az ostrom alkalmával. Hist. lib. XXXIV. K.

⁴⁾ Öttingen Vilmos gróf K. — V. ö. a 182. lapon levő jegyzetet

Mivel Visegrád is elfoglaltatott, azért a katonaságot és élelmiszereket szállító hajók egészen Esztergom közelébe jöttek és az alkalmat lesve ott várakoztak. A szerdár intésére a katonák a hajókból kijöttek és a Kis sziget nevű helyen sánczokat ásó hitetlenekre támadtak, a sánczokban mintegy kétszáz hitelent levágtak, ágyúikat elfoglalták s mikor azok a belső vár felé mentek, a belső váron is nagy rést ütöttek.

A külváros felgyújtása.

A janicsárok ostromsánczaikkal Esztergom külvárosához mindinkább közeledtek s a Tepedelennél elhelyezett ágyúk is ostromolták azt. A szerdár ezer aranyat ígért annak, a ki a várost felgyújtja s a vitézek egyike vállalkozott is rá és a hitetlenek házeit felgyújtotta s mikor a hitetlenek annak eloltására törekedtek, ágyúztak rájuk és igen sokat megöltek közülök.

A város és a vár elfoglalása.

Dsemázi-ül-evvel hó 16-án ¹⁾ háromszor rohamot intéztek és a második roham alkalmával a külvárost egészen elfoglalták s kétezer hitetlen jutott a pokol tüzére.

Lényeges dolog az volt, hogy e hadjáratban Allah segítségével a leggyengébb katona is megannyi hőssé változott át s míg máskor ígéretek és jutalmak osztogatása mellett sem mentek a katonák rohamra, most pedig mikor kihirdették a rohamot, a katonák örömmel és vígan mentek még éjszaka is az ostromsánczokba úgy, hogy senki hátra nem maradt. Allah! kiáltás között a külváros ellen olyan rohamot intéztek, mintha senki nem lett volna benne. A feljáró résen csupán egy ember tudott bemenni, a hitetlenek pedig a védelemre helyükön álltak, ezért a hitharczosok közül többen vértanúk lettek s a harc egész virradatig eltartott. A főszerdár a janicsáragához küldötte emberét és megparancsolta, hogy a hitharczosok iparkodjanak. A katonaság nem is fordult vissza. Huszein aga cserkesz származású vitéz volt s mikor kihirdette, hogy előre kell indulni, akkor ketkhudájához így szólt: »Nyisd meg az utat, mert így, a kik elől vannak sem mehetnek. Mi is menjünk.« Mikor ezek indulását látták, a katonák is neki bátorodtak s Allah nevét kiáltva előrerohantak.

¹⁾ 1605 szept. 28. K.

Legelőször az aladsa-hiszári zászló került fel a falakra, azután a nagyvezír zászlója és a küsztendili zászló s utána a többi csapatoké. A hitetlenek a fal körül árkot ástak és sánczokat készítettek, de ez mind nem használt semmit, mert nagyobb részüket megsemmisítették.

A fennebb említett Musztafa pasa, a ki Tepedelen elfoglalása után Esztergom baloldali tornyának elfoglalására küldetett, gondoskodott róla, hogy a torony elfoglalása után szép ígéretekkel a vitézek a belső vár némely helyeire is zászlókat tűzzenek.

A külváros elfoglalása után a tizedik napon ismét rohamot hirdettek, az ostromsánczok megteltek és a hitetlenek a katonaság készülődését látva tudták, hogy ismét rohamot intéznek. Megbeszélték maguk között, hogy még egy rohamot nem birnak kiállani, azért az említett hó 20-ik napján,¹⁾ hétfői napon reggel a budai janicsárok agájának, Oszmán agának csapata felől »kegyelem! kegyelem!« kiáltás hallatszott. Midőn a szerdár erről értesült, Pecseveli Ibráhimot, a ki bizalmas embere volt s annak idején a vár átadásakor is künn járt, most a feladás feltételeinek megbeszélésére kiküldötte. A hitetlenek közül is ketten kijöttek és az átadást megbeszélték.

Régi oszmán szokás szerint kegyelem adatott nekik s az említett hó 21-ik napján ötezernégyszáz megsebesült, szerencsétlen hitetlen ingóságaikból és élelmikészletükből a mennyit csak el tudott hozni, kihozta és hajókon elküldötték őket rendeltetési helyükre. E közben a kiváló muszmulmán kapitányok a szerdártól temérdek ajándékot kaptak. A fennebb említett frenk népből kik ebben a várban voltak, az iszlám seregnél lévő fajbeliekhez csatlakoztak s az előbbiekhöz hasonlóan figyelemben részesültek.

Ezután Esztergom és Tepedelen elpusztult helyeit kijavították s azt a szent dsámit, melyet egykoron a boldogult Szulejmán khán építtetett, mikor e várat elfoglalta s a mely most, míg a hitetlenek birtokolták, tele volt keresztény tárgyakkal, megtisztították és a pénteki imádságot elvégezték benne. A vár őrizetére elegendő számú katonával egy béget rendelt ki s a győzelem örömhírével Pecseveli Ibráhim efendi lovassági mukábeledsit, Kara Haszán aga odsák csaust és a pasa kapudsi basiját Khizir agát Konstantinápolyba küldötték s a győzelemért elismerésül az összes szipáhioknak két-két ákcse, a gyalogosoknak egy-egy ákcset adtak zsoldemelésül.

Ezután a szerdár eltávozván Buda és Belgrád környékére ment. Isten segítségével Esztergom elfoglalása különféle jó

¹⁾ Okt. 2. K.

dolgokra nyitott utat, mert azt eredményezte, hogy a hitetlenek ezentúl a békesség kapuját kovácsolták és makacsságukat letették. Ez is a gondviselés rendelése volt, hogy e vár ugyanazon szerdár által foglaltatott el, a kitől azt a hitetlenek elvették. Ő éjjel-nappal emlékeztében tartotta ennek elfoglalását s hála Alláhnak, kevés idő múlva sikerült is az. Az egész iszlám népnél nagy örömet keltett ez.

Ekkor Khodsa-záde Mohammed efendi a hódítás tárikhját a következőképp mondta :

Kivonult a hitetlenek serege Esztergom várából.

A defterdár-emini »részeges« Abdi efendi pedig a következő verset mondta :

Abdi! nem maradt meg, hanem kiment Esztergomból
Ez a hitetlen és tűzre való nép.¹⁾

Újvár elfoglalása Bocskay által.

Bocskay a magas birodalom hadseregével egyetértően járt el s a merre csak ment, győzedelmeskedett. Az 1014-ik évi Rebi-ül-ákhír hó közepén,²⁾ mikor a nagyvezír Esztergomot ostromolta, Bocskay Újvár várának ostromát tervezte és az iszlám hadsereg segítségét kérte. Szinán pasa egri beglerbég a szerémi, szemendrei, aladsa-hiszári bégek és Cserkesz Csil-Agacs terhalai bég tatár és cserkesz csapatokkal küldettek hozzá segítségül. A magyar bégek közül Homonnay nevű hitelent seregének fővezérévé tette s mikor a főnőbb említett Bektás pasa is odament, akkor Újvárt ostrom alá vették. Esztergom elfoglalása után a zágárdsi-basit ezer janicsárral és néhány szandsák katonaságát Khoszrev pasa boszniai beglerbég mellé adván, őt az Újvárnál lévő iszlám sereg fővezérévé tették.

Mikor ezek odaérkeztek, a várban lévő németek eleinte bezárták a kapukat és harczolni kezdtek, de azután Bocskaynak meghódolva, a várat a magyarok részére kegyelemre feladták. Bocskay kérte, hogy Újvár vára az ő birtokában legyen s ennek értelmében a szerződés készítése végett külön embert kívánt a szerdártól s habár béget is lehetett volna kinevezni oda, mégis mivel Bocskayval a szerződést mostanában kellett megkötni, azért, hogy kedvében járjanak, Kösze Haszán pasa rumilii beglerbég és Veldán-záde hadbíró odaküldettek s

¹⁾ Esztergom elfoglalását legnagyobb részben (pl. a két vers és néhány napi dátum kivételével) Pecsevizből vette Kjátib Cselebi.

²⁾ 1605 aug. végén. K.

azok a szerdár parancsából a várat Bocskainak átadták, aszután pedig az iszlám sereggel a táborba visszatértek.¹⁾

E közben az említett Haszán pasa Veszprém és Palota várak elfoglalására rendeltetett ki s a rumiliai katonaság egy csapatával Palota várát feladás útján elfoglalta s utána Buda környékén csatlakozott a sereghez.

Ezen mozgalmak alatt bosnyák Musztafa pasa budai beglerbég letétetett, Kadizáde Ali pasa a szilisztrai szandákba neveztetett ki és Szemendre, Nikápoly, Szilisztra, Csermen és Vize szandságok Buda védelmére rendeltettek. Ezek végeztével a győzelmes szerdár Belgrád felé elindult.

Bocskaynak a szerdárhoz jövele.

Az előző évben a nagyvezír, mikor Konstantinápolyban járt, a Bocskayval való szerződést ő felsége elé terjesztette s egy értékes koronát is magával hozott onnan, a mely három-ezer aranyon készült és drágakövekkel volt díszítve.

Ez alkalommal a pesti oldalon sátorokat állítottak fel és az iszlám katonaság felfegyverkezve, díszben, rendezett sorokban állott fel. Ernyősátorok alatt asztalokat és székeket helyeztek el és szokásuk szerint nagy vendégséget rendeztek, a mely után Bocskay tízezer magyar katonától és az összes előkelő főuraktól kísérve az ügyes szerdárral találkozott. Ő pedig régebbi ígérete szerint a koronát fejére tétette, drágaköves karddal felövezte és a padisáhtól küldött császári zászlót átadta neki. Ugyanott élőszóval is megbeszéltek az ügyeket és a szerződést megerősítették. Ágyúlövések között nagy ünnepélyesség és vendégség volt, a mely után Bocskay felkelvén eltávozott, de az iszlám vallásnak ezután is nagy szolgálatokat tett.

A hitetlen németek tehetetlenek maradtak s nyílt harcban nem tudtak rajta bosszút állani, azért arra törekedtek, hogy megmérgezzék őt s végre egy alkalommal céljukat érték. Ámde az ő felkelése okozta azok megtörését és meggyengítését s kényszerülve a békére hajlottak.²⁾

¹⁾ Pecsevi még megmondja, hogy Érsekújvár »Bocskay király vezérének« adta meg magát (v. ö. a 186. lapon levő jegyzetet), Kjátib Cselebi (vagy ismeretlen forrása) azonban már szépíti a török kudarcot azzal, hogy a Bocskaynak való meghódolás után újra átadta a várat a szerdár parancsára két török meghatalmazottal Bocskaynak.

²⁾ Naima itt a következő szavakat toldja be: »Bocskay ekkor kezét csókolta s azt mondá: Most a padisah szolgája lettünk. A pénzen vett szolgálta többnyire a veréstől való félelmében kellenlenül végzi szol-

A nagyvezír egészsége nem a legjobb volt, azért Budán csak néhány napig időzött s miután az egyes hivatalnokoknak kiosztotta a szolgálatot, Haszán pasa rumiliai beglerbéget Buda őrzésére hátrahagyta s Belgrádba ment. Ott a kapu-kulok zsoldját megadva szabadságolta őket s a katonák tartományaikba mentek. Ő pedig a városba ment s a télen át ott mulatott. Isten rendeléséből ez évben az iszlám sereg győzelmes lett és a magyarországi tizenkét hadjárat együttvéve sem volt ehhez hasonlítható. Egyiknek sem volt ily eredménye s egyikben sem volt ennyi zsákmány és ily olesőség.

A németekkel való békekötés előzményei.

Mivel Bocskay a németeknek nagy károkat okozott, azért a német imperátor testvére, Hungária hercege, Mátyás herceg, a ki Viena, vagyis Bécs városában lakott és az iszlám nép ellen a háborút viselte, látta az iszlám sereg erejét és Bocskay ellenállását és tudta, hogy Erdély, mely az ő seregének oszlopa volt, a másik részre pártolt át, embereket küldött a szerdárhoz és a béke kapuját zörgette. Azonkívül a Bohemiában vagy Csehországban, Prága városában lakó testvéreinek levelet küldvén, azt mondta: »Ha e napokban létre nem jön a békekötés az iszlám néppel, bizonyos, hogy országunk kiesik a kezünkől s egy része az iszlám birodalomba lesz bekebelezve, a másik részét pedig az erdélyiek lovai tapodják össze.«

Azt is tudta, hogy mindenesetre előnyösebb a béke s elfogadta testvéreinek véleményét. A békekötés módjára nézve vallásuk fejéhez, a pápához fordult, de az nem egyezett bele, hanem ilyen választ küldött: »A testvéred által tervezett békekötést mindenesetre semmisítsd meg s ha bele nem egyezik, öld meg őt.« A pápa izenetét közölte testvérével s felszólította, hogy igyekezzék a pápa szavai értelmében eljárni s azonkívül kijelentette: »Nekem — úgymond — előbbrevaló a vallás ügye a veled való rokonsági viszonynál; mindenesetre háború lesz.«

Ekkor a nevezett Mátyás azt az izenetet küldte: »Én ezt a békekötést ránk nézve előnyösnek tartom s az előzményeit már elrendeztem, azért most már vissza nem lépek.« S a magyarokkal egyetértően eltökélte magát a háborúra és mikor az

gálatát, mi pedig a kegyessége miatt lettünk szolgájává s szívvel-lélekkel, teljes örömmel szolgálunk neki.« K. — Kjátib Cselebi előadása Bocskay koronázásáról szószerint Pecsevi ill. helyéből készült.

Erdély segítségére menő hadakból s erdélyiekből és magyarokból álló seregével Prága felé indult, azonközben a császár meghalt. Mivel pedig szokásuk szerint a trónralépés a pápa beleegyezésétől függ, azért a nevezett Mátyást, mivel a békekötésbe beleegyezett, noha a császárságra alkalmas volt, a császárságra nézve mellőzte és öcscsét, a Makszimilianusz nevű hitetlent, a ki Eger elfoglalása után, mikor az iszlám sereggel szembeszálltak, a hitetlenek vezére volt, a vereség után pedig elmenekülve a szerzetesi életet választotta, a pápához ment s valahol ott tartózkodott, nevezte ki császárrá a meghalt helyébe és Hungáriába, vagyis Magyarországra küldötte. Mátyás azonban készen volt a háborúra s a gyáva Makszimilián átengedte neki a császárságot és felhagyott a béke ellenzésével.

Mátyás így harc és háború nélkül a németek császára és királya lett s mivel székhelyére Prágába indult, azért a béke ügyének siettetésével Makszimiliánt bízta meg és őt Hungária hercegévé és Bécs kormányzójává tette. Makszimiliánusz a békealkudozást újra megkezdte s oly feltételek mellett kérte a béke megkötését, hogy a béke húsz évig tartson s a békekötés után két ízben százezer gurust fizetnek s a békekötés után három év múlva minden esztendőben mutattassék be a hódolat némi ajándékok kíséretében. Mivel az Anatóliában fellépett gonosz lázadóknak kiirtása és az oszmán birodalom terjeszkedését akadályozó iráni sahnak visszaszorítása végett szükséges volt a nagyvezír jelenléte, ezért a békekötés nem jöhetett létre, hanem fegyverszünet mellett alkalmas időre halasztatott.

Részeges Ibráhím pasa harcza Horvátországban.

Bocskay az iszlám hadseregnek segítségére kész volt, azért Esztergom elfoglalása után Mohammed pasa nagyvezír a hitetlenek országának pusztítására nővérének fiát, »részeges« Ibráhím pasa kanizsai beglerbéget, Bocskay pedig Németi Jörgi¹⁾ nevű vezérét küldötte egy kevés tatár és magyar katonasággal és a boszniai határszéli zsákmányolókkal, kik együttvéve mintegy húszezeren voltak s az említett évi Dse-mázi-ül-ákhír hó 5-én²⁾ elindulva Bécs környékére mentek. A horvát határon összegyülekezett hitetlenek ellenállottak és nagy harc után néhány ezer hitetlen megöletett. A németek

¹⁾ Pecsevi Németi Gergelynek írja. K.

²⁾ 1605 okt. 17. K.

nagy serege háromszor jött ellenük, de mind a háromszor legyőzettek. Azon a környéken a pápa birtokában lévő Szombathely és Körmenđ nevű várak is elfoglaltattak s a bennük lévő hitetlen németek megölettek. Ekkor tízezer főnyi csapat Bécs és Alamán vidékére küldetett s ezek nagy pusztítás után szerencsésen visszatértek. Lehetetlen a sok zsákmányt és foglyot leírni. Sok előkelő német került fogságba. A magyar urak többnyire meghódoltak és hozzájuk csatlakoztak, csak Zerín-oglu és Battyán-oglu maradtak el, mivel az említett Németi hozzájuk képest alacsony rendű volt, azért nem hajtottak neki fejet.

Deli Haszán pasa megöletése Temesvárott.

Karajazidsi testvérének Deli Haszánnak elsőbben a boszniai ejálet adatott, onnan pedig Temesvárra helyeztetett át. Közel két esztendeig volt ott váli, a mikor törvénytelen cselekedeteit már szükségessé vált megszüntetni. Esztergom elfoglalása után Mohammed pasa nagyvezír a temesvári népnek kijelente azokat, kik majd a kellő alkalmat kilesik s ezek a haragosok egyik napon, mikor a várból kijött és vadászatra ment, megrohanták őt, kíséretét megölték, de ő Belgrádba menekült. Ott a szerdár helyettese Terjáki Haszán pasa a maga konakjába vitette, azután pedig a várban helyezte el és a Portára jelentést tett. Megöletésére a fetva gyorsan kiadatott és a rendelet elküldetett. Testvérének fia, a kis bég is megöletett vele együtt.

Beszélik, hogy mikor Boszniában volt, nagy gonosztethoz kezdett, mert Velenczébe és a pápához levelet küldött s ezt írta: »Ti hadihajóitokkal Nova vára közelében lévő Reszne várához jöjjetek s készen legyetek, az említett várat átadom nektek. Azután a Fehér-tenger parti várait is átadom, de Reszne vára fejében most százezer aranyat adjatok.« Boszniában e levélre a választ nem kapta meg, azért Temesvárról egy süteményárust küldött el, kinek száz aranyat adott. Ez a süteményáros az akkori szerdárhoz, Murad pasához ment s a dolgot neki elbeszélte és a levelet megmutatta. A pasa azt mondá: »Mi minden lehetséges! menj, a levelet vidd el; visszajövet azonban először ide jöjj.« S őt elküldötte. Iszópánia királya és a pápa egy-egy embert adtak melléje és Klissza határából egy jaszakcsival Zimonyba jöttek s ott egy házban megszálltak. A süteményáros azonnal ment és jelentést tett a dologról. A válaszul hozott levélben ezek voltak: »A hozzád küldött embereink a mi bizalmasaink, azért ezek szavainak

épp úgy hitelt adj, mintha tőlünk hallanád. Ellenkező eset nem lehetséges.«

Ezután ezeket az embereket a pasa ketkhudájához, Abdi ketkhudához vezették és azt mondták neki: »Im! ez itt Deli Haszán pasa«; s azután kikérdezték őket. Különös dolgokat beszéltek s azt mondták, hogy a kívánt százezer aranyat a belgrádi frenkektől veheti fel s az utalványirat azonnal elküldetik, mihelyt ez emberektől válasz érkezik.« Ezeket az embereket is megölették.¹⁾

Az 1015-ik év.²⁾

Békekötés a németekkel.

Mohammed pasa halála után a németekkel való békekötés ügye Murad pasa vezírre bízott s szerdári ranggal a végekre küldetett. Saját környezetével indult el s Budára érkezésekor a melléje rendelt had is oda gyülekezett. E közben a béke kapuját zörgető ellenségnek kedvező választ adott és veje, Kádizáde Ali pasa budai beglerbég, Habil efendi budai kádi és a budai előkelők közül Naszreddin-záde Musztafa és Ali pasa ketkhudája, Kádim Ahmed pasa a Komárom és Esztergom között fekvő *Zsidva* torkolatához mentek. A németek és magyarok bégjei s megbízottjai már előbb odaérkeztek. Bocskay is megadta engedélyét és beleegyezését. Amazok a túlsó részen, az iszlám hívei pedig az esztergomi oldalon szálltak meg s az említett évi Redseb hó elején³⁾ a két fél emberei csónakokra ülve, a Dunán beszéltek meg a békekötés ügyeit.

Mind a két részről történő hosszas szóváltás és vitatkozás után bizonyos módon megállapították a békekötést. S a béke megkötése tulajdonkép innen kezdődik, mivel az előbbi, Bocskayval és Mohammed pasával megbeszélte békekötés olyan tartalmú volt, hogy az egész magyar nemzet Bocskay kormányzása alá kerül s az olyan várak, melyekben egyszer a khutbe olvastatott, mint Fülek, Győr és mások, mind visszaadtnak. Ilyen értelemben volt a megállapodás, de akkor fegyverszünet jött közbe s úgy maradt. Mohammed

¹⁾ A Deli Haszán haláláról szóló elbeszélés egyes részleteit l. Hammer *id. m.* IV., 379. l.

²⁾ 1606 máj. 8—1607 ápr. 26. K.

³⁾ 1606 nov. 2. K.

pasa halála után Bocskay ezt nem eszközölhette ki? ¹⁾ Murad pasa a másik fél óhajtása szerint végezte a békekötés ügyét. A békeokmányban említett biztosok nevei és a béke pontjai kivonatosa a következők:

A békeokmány kivonata.²⁾

Én, ki az imperátor vezíre,³⁾ Komárom kapitánya s az összes végvidéki hadaknak felügyelője János a Morlardi vagyok; az imperátor vezíre és szerdárja Adolfusz Athan vagyok; Tursz komesze;⁴⁾ Szifridusz Kolonids, a Duna alsó részének kapitánya vagyok; Nikolausz István vagyok; Fr. Sopron komesze;⁵⁾ Kolandi Erdődi vagyok.⁶⁾ Ezen békekötésre kiküldetve eljöttünk és ahdnámet adunk, hogy a német császár, a mi uralkodónk, II. Rudolfusz nevében, ki Isten kegyelméből Alaman-, Magyar-, Cseh-, Dalmát-, Horvát- és Tótországoknak császára, a hatalmas padisah, szultán Ahmed khán ő felségének a velünk megkötendő békére teljes hatalommal felruházott biztosaival, a hatalmas Ali pasa budai beglerbég ő méltóságával és Hábil efendi budai kádival megbízatásunknál fogva a kezünkben lévő felhatalmazás szerint húsz évre békét kötöttünk ilyen feltételek mellett, a mint itt következik:

Első pont az, hogy császárunk követeivel a padisah ő felsége udvarába és onnan ide küldött levelekben barátságosan írjanak egymásnak, mintha a fiú írna atyjának, vagy az atya fiának. — *Második pont.* A szultáni levélben *római császár* irassék, ne pedig *király*. — *Harmadik pont.* A békekötés befejezése után a padisah ő felsége hatalma alá tartozó tatár nép és egyéb hadak részéről semmi bántalmazás ne érje a római császár tartományait. — *Negyedik pont.* E két fejedelem egymás tartományainak sem tengeren, sem szárazon ne okozzon károkat; a magyar területen lévő falvakat meg ne támadják; ha Iszpania királya is békét kötni kívánna, ebben ne akadályoztassék meg. — *Ötödik pont* az, hogy mindenféle beütesek megszűnven, egyik részről se intézzenek támadást. Ha károsítás történnék részünkről s ha valaki

¹⁾ Mindez Pecsevinek ill. helyéből van kiírva.

²⁾ Ez a török kivonat a latin szöveg után készült fordítás. K.

³⁾ A latin regiae maiestatis consiliarius bellicus fordítása a keleti kifejezőmódnak megfelelően. K.

⁴⁾ Turzó gróf, comes Thurzó, elferdítése. K.

⁵⁾ Franciscus de Bottian comes Soproniensis. K.

⁶⁾ Erdődy comes montis Claudii szavak elferdítése. K.

elfogatik a harcban, ezt a kormányzó a másik fél kapitányával tudatván, onnan arra a helyre ember küldessék s törvényes vizsgálat tartatván, a szükséges kivégzés hajtassék végre. A náluk talált jószágok adassanak vissza tulajdonosaiknak. — *Hatodik pont* az, hogy ezen béke tartama alatt ne legyen szabad rabolni, várakra ütni és csellel valamit elvenni; a mit valami módon elvesznek, adassék vissza. A Bocskay fejedelemnek adott várak a bécsi békekötés szerint nála maradjanak. — *Hetedik pont.* Ama foglyok, kiknek váltságdíja ezen békekötésig megállapított, váltságuk megfizetése mellett mindkét részről adassanak ki; a kiknek váltságdíja még nem állapított meg, egyenlő értékű foglyokkal cseréltessenek ki. A békekötés után senki foglyot ne ejtsen s ha valami módon mégis ejtene, kezéből elvételén, díj nélkül szabadon bocsátassék s az ily rablók mindkét részen megfenyíttessenek. — *Nyolczadik pont.* Ha a temesvári boszniai, egri és kanizsai tartományokban a békével ellenkező dolog történnék, tegyenek jelentést az illető helytartóknak; ha azok nem szolgáltatnának igazságot, akkor a budai beglerbégnak, ki mindnyájok fejéül és főnökéül rendeltetik, tegyenek jelentést s az szolgáltasson igazságot. Ezen részen pedig a győri helytartót, a Duna innenső részén való kapitányokat és a horvát bánt értesítsék s azok tegyenek igazságot. — *Kilencedik pont* az, hogy mindenik fél a kezében lévő várakat kijavíthatja, de új várakat és palánkákat egy helyen sem szabad építeni. — *Tizedik pont.* A mint a most megállapított 200.000 gurus pénz és ajándék megérkezik nagykövetünkkel a padisah ő felségéhez, a szerdár ő méltósága is küldjön a fenséges hercegnek méltóságához illő ajándékokat egy előkelő szandsákbéggel. S a mint ajándékunk megérkezik, ő is küldjön méltóságához illően az eddigénél több ajándékot császárunknak. — *Tizenegyedik pont.* Követeink mostanában a Portára menvén, adják az említett pénzt és ajándékot. — *Tizenkettedik pont.* Ezen 1015. évi Redseb hó elejétől, a Jézus születése után való 1606. évi november hó kezdetétől húsz évig tartván, a most küldendő ajándék után három évig semmi ne küldessék. Három év múlva az ajándékok mennyisége és száma ne határozassék meg; mikor ez megérkezett, a római császárhoz méltó ajándékkal tekintélyes embereket küldjön. S ha ezen idő alatt az iszlám padisáhja vagy császárunk és Magyarország királya isteni végzésből a másvilágra költözne, fiaik, unokáik és rokonaik e békés állapotban szilárdul megmaradva, ne bontsák fel a békekötést. — *Tizenharmadik pont.* Vác palánka, a mely helyzetben most van, javíttassék ki, de ne nagyobbíttassék. — *Tizennegyedik pont.* Mikor követeink

megérkeznek, bármit kérnek, szabad legyen kérniök. — *Tizenötödik pont.* Az Eger elfoglalása után meghódolt, adófizető falvak ismét fizessenek. — *Tizenhatodik pont.* Fülek, Szécsen, Nógrád váráktól Egernek, Budának és Esztergomnak hódoló falvak a hódoltságban maradvá, fizessék adójukat. — *Tizenhetedik pont.* Esztergomnak császáruk kezébe kerülteig a nevezett várnak hódoló és adófizető falvak ismét fizessenek s a végeken lévő többi falvak is adózzanak, a mint régtől fogva két részre szoktak adót fizetni. A Kanizsa elfoglalása óta meghódolt falvak közül a vitások kedvéért az iszlám részéről ember küldetvén ki, Battyán-ogluval a helyszínén tartson vizsgálatot s állapíttassanak meg a Kanizsához tartozó és nem tartozó falvak és a mostanáig ahhoz tartozott falvak fizessék adójukat, az oda nem tartozókat pedig ne háborgassák.

Bocskay halála.

Az erdélyi vilájetből Péter kassai pap és a király tanácsosa, Örvendi, levelet küldöttek Konstantinápolyba,¹⁾ melyben tudatták, hogy Bocskay István király azon évi Ramazán hó 5-ik napján meghalt,²⁾ s halála előtt a nevezetteket magához hivatá, hogy nővérének veje, az ő vezére, a bátor magyar bég, Homonnay legyen helyébe király, a miként az a korábban kiadott ahdnámében is megírva van. A magyar bégekhez és kapitányokhoz is úgy beszélt és szultáni rendelettel az új királynak kaftán, buzogány és zászló küldetett. Ámde Báthory, a régi erdélyi királyok gyermekeinek ivadéka, ki addig visszavonulva élt, választatott meg s ezt bejelentették. Ez a nép mostanáig is a szultánságtól függetlenül választja meg a királyt.

¹⁾ Alvinczi Péter és Örvendi Pál Péchy Simonnal együtt Bocskay végrendeleti végrehajtói voltak; — Kjátib Cselebi itt ismét olyan forrásból merített, melynek rendelkezésére álltak egyes, portára érkezett hivatalos levelek.

²⁾ 1607. január 2. Kjátib Cselebi értesülése téves volt, mert Bocskay már négy nappal előbb az 1606. december 29-én meghalt. K.

A 1023-ik év.¹⁾*Bethlen Gábor dolgainak felemlítése.*

Ez a Bethlen az erdélyi főurak közül, a Báthoryak nemzetéből való volt. Előtte Báthory Gábor volt az erdélyi király, a ki bolond király néven ismeretes. Kutyatermészetű bolond volt ez, mert az erdélyi bégeknek, előkelőknek vagyonát és családját megtámadta s a kik ellenkeztek vele, azokat vagy megölette, vagy pedig zsarnoksága elől megszöktek. Bethlen is még Jemisdsi idejében szökött el és Belgrádban Jemisdsi százhusz ákcse ellátási díjat rendelt számára. Azon a télen Szemendrében telelt s azután ismét Erdélybe ment. Az 1021-ik évben ²⁾ ismét rettegve tőle, Konstantinápolyba menekült. Iszkender pasa, a ki Terjáki Haszán pasa ketkhudája volt, az arabul és perzsául beszélő Nikron ³⁾ nevű német követtel Konstantinápolyba jött s Nászuh pasa a kanizsai ejáletet adta neki. Ez időben Iszkender pasa közvetítésével jutott Bethlen Nászuh pasához s a magas Portán kihallgatást kapott s akkor a bolond király rosszását elbeszélte. A birodalom luniszterei azt mondták, hogy azt a rossz természetű embert ie kell tenni és el kell távolítani.

A határszéli emírekhez olyan értelmű rendeleteket küldtek, hogy mivel Buda várának némely helyeit alapjában újra kell építeni, azért nagyobb számú katonaság összegyűjtésére van szükség. Iszkender pasa a szerémi mezőkre érkezve, a katonaságot ott összegyűjtötte s azután onnan elindulván, Temesvárra ment és onnan hadseregével a Vaskapun át Erdély vilájetjébe vonult s Nászuh pasa Konstantinápolyból Ketendsi Ömer pasát azon a vidéken lévő hadsereg szerdárjává nevezte ki s egyúttal Sahin Gérajt s az oláh és moldvai bégeket is kirendelte. Oláhország felől azok bevonultak Erdélybe.

A bolond király Várad várába ment s ott elzárkózott. Iszkender pasa Bethlen Gábort Erdél-Belgrádon ⁴⁾ ugyan trónra ültette, ámde míg az átkozott életben volt, ezt az ügyet nehéz volt állandósítani. Iszkender pasa Bethlen ösztönzésére néhány megbízható erdélyi vajdát ezerféle ígérettel megnyert a maga számára és ez használt az erdélyi népnél. Iszkender pasa eltávozása után a bolond király Váradról kiment, hogy Bethlen

¹⁾ 1614 febr. 10—1615 jan. 30. K.

²⁾ 1612. K.

³⁾ V. ö. a 191. lapon a 2. jegyzetet.

⁴⁾ Gyulafehérvár. K.

ellen hadi készülődések után lásson, de az egyik vajda egy-két puskás embert helyezett el az átjáróhelyen s ezek meglőtték és megölték őt.

Bethlen ekkor a királyságban már biztonságban volt s erről Iszkender pasát értesítette. Ő még a Vaskapunál volt, mikor ez az örvendetes hír hozzá érkezett. Bethlen egészen független király lett s az Erdélyhez tartozó Huszt, Kővár, Szatmár, Tokaj és más várakat és tartományokat mind visszavette és Erdélyhez csatolta.¹⁾

Az erdélyi áhdnáme.

Bethlen Gábor a magas birodalom iránt mindenkor őszinte szolgálatot tanúsított. Nemcsak levelében írta, hogy barátjának barátja, ellenségének ellensége lesz, hanem tetteiben nyilvánuló őszinte jelekkel is bebizonyította ezt. Mivel a boldogult Szulejmán khán idejében kiadott áhdnámét kérte, azért az említett évi Dsemázi-ül-evvel hó 23-dik napján az áhdnáme megiratott.²⁾

Pontjai a következők: Az erdélyi fejedelem halálával vagy valamely más körülmény folytán ha új fejedelmet kellene tenni, akkor a magas fermán értelmében ha az erdélyi fejedelmi családból valamely nagykorú van, akit az összes erdélyi bégek és a három nemzet főurai elfogadnak és bejelentenek, az a magas szultánság részéről fejedelemmé tétessék. Az előkelők és ráják beleegyezése nélkül bárki más követelné is, annak ne adassék s a kik erőszakosan akarnák a fejedelemséget megszerezni, azok oda be ne jöhessenek. — Ameddig a főurak és ráják engedelmesek lesznek, addig a szomszéd bégek, sem pedig egyetlen katona Erdélyország határát át ne lépjék. — A foglyok, ha hitehagyók lettek is, visszaadassanak. — Szolnok, Gyula, Jenő, Lippa és Temesvár határain a falvak és városok, melyek Báthory Zsigmond lázadásakor Szolnoknak, Gyulának, Jenőnek, Lippának és Temesvárnak adóztak és behódoltak, továbbá a Szolnokhoz tartozó Diószeg város, mely az előző erdélyi lázadásakor adóját megadta, erre a részre tartozzanak és adójukat szokás szerint megadják, az erdélyiek pedig azokba bele ne avatkozzanak. — A jól őrzött birodalom rájai közül az Erdélybe

¹⁾ Báthory Gábor történetét Kjátib Cselebi teljesen Pecsevizből vette.

²⁾ 1614 jún. 30. — A török szöveg fordítását egész terjedelmében kiadta gróf Mikó, Történelmi adatok II. köt. 336. l. Kjátib Cselebi itt kivonatatosan közli az áhdnámét. *K.*

menő ráják visszaküldessenek. A régóta megállapított adót idején megküldjék. — Az oláh és moldvai vajdákkal egyezségben és békében legyenek és a szomszédság követelményeire figyeljenek. — Ha ellenség tűnik fel, a szükségnek megfelelően segítségadással az ellenség visszaveressék. — Ha a jól őrzött birodalom határain valamely szolgálat merül fel, az értesítés után a bégek az őszinteség követelménye szerint segítséget adjanak. — Bécs és az erdélyi fejedelmek között a béke és szerződés a hogyan régi időben megállapítottak s a határok a mikép elrendeztettek, azon módon legyenek és a határokon át ne menjenek. — A magyar urakat senki ne akadályozza abban, hogy az erdélyi fejedelemnek alattvalói legyenek.

Másik áhdnáme.

Felső-Magyarország bégjei régebben Szulejmán szultán idejében erre a részre hódoltak, de azután kényszerűségből a német császárnak engedelmeskedtek. Az előző években fellépő Bocskay István király Felső-Magyarország bégjeit a német pártjáról mind eltérítette s ezek az oszmán birodalomnak meghódoltak. Mikor Bocskaynak a királyságára vonatkozó áhdnáméval együtt korona és zászló adományoztatott, akkor váraikat a német király hatalma alól kiszabadították és a Portának őszintén meghódoltak s a német néppel ellenséges viszonyba léptek. Bocskay király elhalálózása után egyenetlenség támadt közöttük s újra meghódoltak a német királynak. A német nép azonban embertelenül bánt velük, sőt a birtokukban lévő várakat is megkívánta és erőszakkal a maga vallására iparkodott őket téríteni. Ők erre ellenséges érzületüket kimutatták, mert újra a magas Portának kívántak engedelmeskedni, miként annak előtte s főembereik közül Balácsi Zsigmondot a jelenlegi erdélyi fejedelemhez, Bethlen Gáborhoz küldötték és új áhdnámét kértek. Az áhdnáme, mely bizonyos kikötéseket foglalt magában, megiratott és elküldetett.

Pontjai a következők: A magyar bégek, kapitányok és mások szívvel-lélekkel meghódolnak s a Porta barátjának barátja, ellenségének ellensége lesznek s Bethlen Gáborral szövetségben és egyezségben lesznek, az ellenség visszaveréséről gondoskodnak. — Meghódolásuknak bebizonyítása végett országuk jövedelmének arányában egyértelműen a Portára ajándékokat küldenek. — Bármikor segítségre lesz szükségük, azt megkapják, hogy a birtokukban lévő várakat, megvé-

ket senki meg ne támadja, hanem azokban nyugodtan éljenek. — Az említett vilájetből az előbbeninél több adó ne követeltessék. — Ha az oláh és moldvai fejedelmek valamelyike az erdélyi várak közül várat akarna elvenni, az ne engedessék meg neki. — Ha az oláh és moldvai vajdák közül valamelyik fellázad és Erdélybe megy, ne engedjék meg neki a másfélé távozást, hanem Konstantinápolyba küldessék. — A foglyok pénze visszatartatván, szabadon bocsáttassanak. — Mikor Erdélyben új fejedelem lesz, a Konstantinápolyból küldetni szokott zászló, buzogány és kaftán, miként azelőtt, ezentúl is megadassék. Ez iratott meg és titokban elküldetett.

Az 1024-ik év.¹⁾

A római császárral való békeszerződés.

Eme szerencsés esztendőben Mátyás római császárral a béke megújítottatott s a békeszerződés kivonatát ide írtuk. Ali pasa budai beglerbég ketkhudája Áhmed aga müteferrikával és Gáspár Garadsiánnal²⁾ a császár első és második vezíre és fővezíre, továbbá Magyarország defterdárja³⁾ és tekintélyes emberei és miniszterei Bécsben összegyűltek s Murád pasa idejében a Zsitva torkolatnál kötött béke megújítása végett tanácskoztak s az előbbi pontokhoz még tizenkét pontot hozzácsatoltak s Krisztus születése után az 1615. évben, vagyis az 1024. évi Dsemázi-ül-ákhir hó elejétől kezdve húsz esztendőre a békét megújították s miután mindkét fél pecsétetes levelét adta, a követ Konstantinápolyba jött s a szerződés megújítását kérte. A kérelem elfogadtatott s a szerződéslevelél kiállítottatott.

Pontjai a következők: *Első pont.* E béke a jelzett időtől húsz évre köttetik meg. A zsitvatoroki békekötés ellen mind a két fél részéről némely dolgok történtek, ezért volt szükséges azt megerősíteni. *Második pont.* A zsitvatoroki békekötés pontjai megmaradnak s Rudolfusz imperátornak saját pecsétjével megpecsételt levele császári jóváhagyásban részesült, viszont az arra küldött válasz is elfogadtatott. *Harmadik pont.* A határokon lévő vitás falvak ügye megvizsgálattik és a határok pontosan kijeleltetnek. Az Esztergomhoz

¹⁾ 1615 jan. 30—1616 jan. 19. K.

²⁾ Gratiani Gáspár, a ki török szolgálatban Naxos és Paros hercege lett. K.

³⁾ Apponyi Pál kamaraelnököt érti alatta. K.

tartozó vitás százötvennyolcz falu helyzete megvizsgáltassék s az Esztergom környékén lévő hatvan falu ügye is hovátartozás végett a két fél megegyezésével rendeztessék. *Negyedik pont.* Ha valaki a két fél emberei közül valamit a béke ellenére tesz, a mint kitudódik róla, büntetését elvegye s erre négy hónapi határidő adassék. A zsitvatoroki béke után elvitt foglyok ingyen szabadon bocsáttassanak. *Ötödik pont.* Ahmed ketkhuda a békekötés után készült várakról jegyzéket készítsen s a két fél részéről a béke ellenére épített várak e négy hónap alatt felülvizsgáltassanak és a melyikről bebizonyul, az leromboltassék. *Hatodik pont.* A felek az egyenetlenség kezdeményezőit ne kíméljék, hanem egymásnak jelentsék. *Hetedik pont.* A jól őrzött birodalomban lévő keresztények és papok templomaikat kijavítván, szokásuk szerint az evangéliumot olvassák és senki őket ebben ne háborgassa. *Nyolczadik pont.* A határszéleken lévő üres falvakba a vilájet rájái letelepedhessenek s ebben senki őket ne akadályozza. *Kilenczedik pont.* A kereskedők, ha egyik féltől a másikhoz menet a határszéli kormányzóktól és felügyelőktől tezkerejük van, a melyik határon átmennek, ott tezkerejüket megmutatják s a határszéli bég vagy felügyelő a tezkeret megpecsételi, ezen ürügy alatt azonban pénzt ne követeljen. A veszedelmes helyeken elegendő embert adjanak melléjük. Az előírt vám mind a két fél részére megadassék. *Tizedik pont.* A császár tartományaiból a kereskedők, kik áruikkal a jól őrzött birodalomba jönni kívánnak, ha nem a császár zászlója alatt jönnek és kezükben okmányaik nem lesznek, ne adassék nekik engedély s ha odajönnek, azok kapukehájái és konzuljai tartóztassák le őket. A császár alá tartozó kereskedők, továbbá a spanyol király és Flandria vilájetje alá tartozó kereskedők a császár zászlója alatt hajóikkal áruikat szabadon vihessék a jól őrzött birodalomba s ott az eladottvett árucikkekről három százalékot fizessenek vám gyanánt, kapukehájuknak és konzuljoknak pedig száz után két akcsét adjanak. Az említettek ügyeit ők vizsgálják át; az elhalt kereskedők vagyonába a bejt-ül-mál felügyelő be ne avatkozzék s azt le ne foglalja. Ha a kereskedők között perlekedés támad, az illető hely kádija négyezer akcsénél nagyobb pörököt ne fogadjon el, hanem ezek Konstantinápolyban a kaziaszker előtt tárgyaltsanak. *Tizenkettedik pont.* Ezentúl a beglerbégek, bégek, vajdák, szubasik a falukra ne menjenek ki s végre ők jövedelmeiket igazság szerint hozzák be és adják át. Isten velünk.

Az 1025-ik év.¹⁾*A németekkel a béke megerősítése.*

Mátyás római császár részéről Áhmed pasa kanizsai beglerbég és a Naksepara sziget herczegségére kinevezett Grácsian Gáspár és a prágai kormányzó²⁾ az okmányokkal és a nagyvezírhez intézett levéllel Konstantinápolyba jöttek. Ennek tartalma szerint a két fél részéről a Zsitvatoroknál kötött béke megerősítése ügyében eljáró Ali budai kormányzó pasa a határszélekről elmozdítottván, helyébe Haszán pasa jött s a béke ügye ezáltal előre nem haladott, a végeken lévő lakosságnál a közbiztonság megszűnt, sőt a birodalom rosszakaróinak ösztönzésére Eger, Kanizsa, Buda és más határszéli várakból a békepontok ellenére épített palánkák miatt a felek rájái sanyargatást szenvednek, szétszóródnak s portyázásokra járva mindenféle károkat okoznak. Haszán pasa elhalálózása után, mivel a végek rendezése és a béke ügyének befejezése kívánatos volt, azért a budai ejálet ismét Ali pasára bízott s a rablások megszüntetése, a palánkák ügyének elintézése, Szulejmán szultán idejében kétfelé adózó s ennek folytán földönfutóvá lett rájáknak falvakba telepítése, a hol a határokat megsértették, ott a két fél megbízott emberei által annak felülvizsgálása és megállapítás után arról defter készítése, Bolondvár által okozott károk megszüntetésére az elfogadható kárpótlásnak tisztába hozása végett tizenkét hónapi határidő adatott.

A mult évben küldött szerződés értelmében a tizenkét pont megíratott s kérték, hogy annak megfelelően járjanak el, azért a szerződés három nyelven törökül, németül és magyarul megíratott s a jelen évi Dsemázi-ül-ákhir hó elejétől számítva húsz esztendőre újra megkötött béke a tizenkét pont szerint megerősítettett. Tizenkét hónap alatt a határok rendezése és a behódolt falvaknak erre a részre visszaadása végett, a míg a határigazítási okmány megérkezik, a szükséges ügyek megbeszélése végett Csezár Gallo főkövet Isztambulban visszatartatott, az említett Áhmed pasa és Grácsian herczeg pedig a szultáni levéllel visszaküldettek.

¹⁾ 1616 jan. 19—1617. jan. 8. K.

²⁾ Czernin Hermann, prágai fővármegyei kapitány volt a császári főkövet, vele Cesare Gallo ment. Velük együtt tért vissza a Bécsben járt török követség is: Ahmed kiája és Gratiani.

*Iszkender pasa a kozákok ellen szerdár lett. Levél
küldése Erdélybe.*

A Fekete-tengerre kijövő kozák rablók megsemmisítését is kívánta a felség, azért a tengeren a hajóhad, a szárazföldön pedig Iszkender pasa boszniai kormányzó, a kinek rumiliai váli rangja volt, kirendeltettek s a tavaszi napéjegyén után el is indultak.

E közben megérkezett az erdélyi követ és tudatta, hogy a németek részéről Homonnai és Serbán nevű bégek a határ-széleket pusztították s nagy fenytést kapva váraikba mentek ugyan, de ismét a végek ellen jönnek, azért az ország megőrzése végett szükséges, hogy bizonyos számú katonaság a határookra menjen. Levél iratott az erdélyi fejedelemtől, hogy a császárral kötött szerződés tizenkét pontja közül az egyik kimondja, hogy Erdélyt meg ne támadja, tehát arról a részről támadás sehogysem történhetik. Ez ügyre vonatkozólag az éppen Konstantinápolyban időző császári követeket is hivatták s megkérdezték őket, hogy kik voltak azok, kik az erdélyi határokat megtámadták. Azok azt felelték, hogy a császárnak arról az ügyről semmi tudomása sincs. »E közben hadsereggel és ágyúkkal te se menj a határookra, mert az csak az ellenségeskedés tüzét gyújtaná ki, a mibe császári beleegyezésemet nem adom. A kozákok ellen szeraszkerre kinevezett Iszkender pasa küldetése helyére elindult, te is tizenötezer puskás gyalogossal és lovassággal személyesen menj vagy hozzád illő vezért kirendelve azok sietve menjenek és csatlakozzanak hozzá. Jenő várának átadására gondod legyen.«

Az 1027-ik év.¹⁾

A béke megerősítése a németekkel.

A császártól ajándékokkal küldött követek, Prága nevű városnak kapitánya, Herman vezér, Csezár Gál nevű követ és a Naksa sziget herczegségével megajándékozott Gáspár eljöttek s a megállapított békefeltételek követelménye szerint a felek által elpusztított falvak ügyének tisztába hozatalát, a palánkák lerombolását és a két fél meg-

¹⁾ 1617 decz. 28—1618 decz. 18. K.

bizottjai által helyesnek talált szerződés ügyeinek teljesítését Csezár Gál és Áhmed pasa kanizsai beglerbég és Gáspár megkezdték s ez idő alatt a fővezér ¹⁾ Isztambulban visszatartatott.

Mostanában a megbizottaktól levél érkezett, hogy az ügyek gyors elintézése végett, őt is a végekre kell küldeni, azért ő is Budára ment s az ügyek elvégzése után engedélyt kapott a távozásra.

Az 1028-ik év.²⁾

Csodás tűnemények.

Karakas Mohammed pasa budai beglerbégtől jelentés érkezett, hogy Sábán hó közepén ³⁾ Magyarország északi részében, a Morva vidékén, a délutáni imádság idején, Németország felől egy kerek fekete felhő tűnt fel, a melyből véresett és egy nagy dörrenés után a felhőben kereszt alakban tűz látszott. Azután ez összehúzódott és nagy füst jött ki belőle, mely szétterjedt. S nyomban oly rémítő villamcsattanás történt, hogy a kik hallották, megzavarodtak, még a künn lévő állatok is térdre estek s fejüket az ég felé emelve könyörögtek, utána pedig megvadulva szétfutottak és sokat nem is lehetett megtalálni, elvesztek, elmentek. Ezután háromszor egymásután az égből oly nagy kiáltás hallatszott, hogy a rettegéstől az emberek epéje megrepedt. A felhőből azután kerek, fekete golyók hullottak, melyek másfél rófnyre is beletemetkeztek a földbe. Beszélük, hogy kiásták és megmérték őket s három kantár súlyú is volt köztük.

Sok ily csodás tűnemény történt akkor a természetben, melyeknek oka a természet világának ismerői előtt nem titok.

Bethlen jövés-menése.

Bethlen Gábor Erdélyországot már az előző években birtokába vette. Mikor Iszkender pasa a hitetlen lengyelek ellen a hadjáratra felkészült, Akkermánból levelet küldött és Bethlen

¹⁾ A prágai fővároskapitányt Czernin Hermannt nevezi fővezérnek, mivel ő volt a követség vezetője. *K.*

²⁾ 1618 decz. 18—1619 decz. 7. *K.*

³⁾ 1619 júl. közepe. *K.*

Gábort meghívta a hadjáratra, Bethlen tizenháromezer gyalogossal és mintegy tizenkétezer lovassal elindult és a moldvai Szurduk nevű vár alá jött. Mivel azonban a lengyelekkel békét kötöttek, visszatért a maga országába.¹⁾

Az 1029-ik év.²⁾

A császár levelének tartalma.

Ferdinándusz német császár Hábil belgrádi kádinak levelet küldött, melyben ezt írta: »Csezár Gáli szolgámat a Portára küldöttem, hogy mindent, a mit rábízta, habozás nélkül mondjon el, az iszlám padisáhja Oszmán szultán ő felsége, az innenső és túlsó partnak felséges, hatalmas és minden dologra tehetős padisáhja és közöttünk lévő jó egyetértés megerősítése végett, a mit mi mindig tiszteletben tartottunk. Csezár Gáltól a mit hallatok, annak teljes hitelt adjak. E levelünk Jézus születése után az 1620-ik évi április 11-én Bécs várában íratott, római császárságunk és magyar királyságunk második évében és csehországi uralkodásunk harmadik évében.« A levél a jelen évi Redseb hó 26-án³⁾ érkezett meg.

Vác elfoglalása Karakas pasa által.

Buda kormányzója Karakas Mohammed pasa volt, a ki Budától felfelé a Duna partján Vác várát, mely a népek átjáró helye s melynek a vámja és adója évente közel száz jük akcsére ment fel, mint használható kulcsot elfoglalta és a jól őrzött birodalomhoz csatolta. A béke pontozatait ezáltal nem bontotta meg, mivel ez csak váltságdíj volt a túlsó oldalról történt foglalásokra. A császár nem is törődött vele, mivel ez Buda közelébe esik.⁴⁾

¹⁾ Iszkender pasa szerdár előbb a Moldvába betört kozákok kiűzésére, majd az ezeket pártoló lengyelek ellen vezetett 1616—17-ben több hadjáratot; 1617-ben a törökök és lengyelek harc nélkül, egymással szemben állva végre, Bethlen közvetítésére, békét kötöttek.

²⁾ 1619 decz. 7—1620 nov. 25. K.

³⁾ 1620 jún. 27. K.

⁴⁾ A budai pasa Vácot nem a császártól, hanem a császárral hadban álló Bethlen Gábortól foglalta el. A török írónak igen homályos fogalmai voltak a különböző keresztény fejedelmek egymáshoz való viszonyairól.

Az 1030-ik év.¹⁾*A németek megszalasztása Bethlen harczában.*

E közben Bethlen Gábor erdélyi fejedelemtől levél érkezett, melyben a következőket jelentette: »A császár a lengyel királynak titkon egy csapat hitetlent küldött segítségül. Mikor hírét hallottam, az erdélyiekkel utánuk siettem és valamennyit kardra hánytam; az elfogott zászlókat és fejeket íme elküldöttem.« Emberei az említett zászlókat és fejeket a fővárosba hozták.

Pecsevi azt mondja, hogy Bethlen ebben az évben nagy sereggel indult ki s a határszéli iszlám népet is maga mellé vevén, Pozsony ellen ment s azt ostrom alá fogta és ágyúit felállítván, vívta. Katonái a környéken portyáztak, raboltak, gyujtogattak s mikor a német tábor ellenük jött, nagy csatát vívtak. Bethlen lett a győztes s vezérét, Bezdsa Görgit²⁾ Kanizsa határához küldötte. Battyán-oglu s annak a környéknek magyar katonasága mind hozzá csatlakozott s a horvát és német falvakat pusztították s egészen Bécs átellenébe jöttek s annak környékét dúlták és temérdek zsákmányt szereztek. A Bécsen felüli vidék elpusztítása után visszatértek.

Az 1031-ik év.³⁾*Bethlen győzelme a német határon.*

Huszein pasa nagyvezír Bosznia ejáletjét részeges Ibráhim pasára bízta és őt Bethlen segítségére küldötte. A bécsi követ Budán volt Szofi Szinán pasa mellett s mikor a katonaság a hídon átment, kérdezősködött e dolog felől. »Szemlére mennek«, volt a válasz s ezek Bethlennel Morva tartományt dúlták és rabolták és Szakolcza nevű helyen a német tábor szemben foglalt állást velük. Bethlen ellenük ment és ágyúval harczoltak. A németek szétverettek s ki a várakba, ki pedig a környékre futott. Bethlen temérdek zsákmányhoz jutott és nagyon sok kincsesel tért vissza országába.

¹⁾ 1620 nov. 25—1621 nov. 15. K.

²⁾ Kjátib Cselebi nyomtatott példányában بيجا كوركي (Bezdsa Görgi) alakban van e név; Naimánál, ki ezt a fejezetet is szóról-szóra átírja حامش كوركي (Hámes Görgi) alakban; az általam megnevezett kéziratok példányok is különféleképp írják. Kétségtelenül a Pecsevinél lévő Haller György nevének elferdítése ez. K.

³⁾ 1621 nov. 15—1622 nov. 4. K.

Az 1033-ik év.¹⁾

A német végek helyzete.

Ez évben Bethlen Gábortól levél érkezett, melyben tudatta, hogy Flandria, Dánia és Iszveds királyai embereiket küldték hozzá és kérték, hogy a magas szultánsággal való barátságuk végett közvetítő legyen. Mindegyiknek levelet írtak tehát és a budai beglerbéghez Szofi Mehemed pasához rendelet küldetett, hogy a szövetségesekkel és Bethlennel való tárgyalásra teljes hatalmú megbízott legyen s mivel erre vonatkozólag fermánt kívánt, azért a felség részéről teljes hatalmú megbízottnak és szeraszkernek kineveztetett, hogy a birtokában lévő területből egy tenyérnyi földet, sem Vác városát az ellenfélnek át ne adja.

Az 1035-ik év.²⁾

A német végek helyzete.

Bethlen Gábor magyar katonaságával Dejirmenlikből³⁾ fölfelé a bányavárosokba ment és temérdek kincset szerzett. Murteza pasa seregével Budáról kiindult és Nógrád várát fogta ostrom alá, mivel azonban az ellenség tábora közeledett, azt elhagyta és Drégelypalánk alá vonult. A táborral össetalálkozott s mind a két felől zavar állott be, azért megfutamodott s egész podgyászát, szekereit a hitetlenek elfoglalták. A katonaság futva érkezett Budára. Ott Bethlen ösztönzésére Áhmed pasa egri beglerbég, a budai Naszreddin-záde s az aladsahiszári ziámet- és budai timárbirtokosok közül néhány ember megöletett. Bethlen igen sok zsákmányt szerzett és azzal visszatért Erdélybe.

A nevezett sohasem iparkodott azon, hogy az iszlám népnek segítsen és szolgáljon, hanem csak a maga hasznát kereste. Pecsevi azt mondja, hogy néhányszor hallotta tőle, mikor mondta: »Én az iszlám népnek nem azért segítek, mintha vallásuknak vagy maguknak barátja volnék,

¹⁾ 1623 okt. 24.—1624 okt. 13. K.

²⁾ 1625 okt. 2.—1626 szept. 22. K.

³⁾ Dejirmenlik, Evlia Cselebinél Dejirmen dereszi = Malomvölgye néven fordul elő. Leírása Evlia Cselebi utazásai II. köt. 107. lap. Budapest, 1908. K.

hanem csupán a magam haszna miatt.« A hitetlenek szívből-lelélekből nem is barátjai az iszlám népnek, mert a maga helyén ellenséges érzületüket kimutatják.¹⁾

Az 1036-ik év.²⁾

A német végek helyzete.

Bethlen erdélyi fejedelem a kajmakámnak levelet küldött s abban azt írta, hogy a jelen évben a németek ötven-hatvan-ezer főnyi válogatott katonával, a mely harmincezer puskás gyalogos- és húszezer fegyveres³⁾ német lovas- s néhány ezer magyar és horvát katonából állott, elindultak és harmincz nagy ágyúval a jól őrzött birodalomhoz tartozó Hatvan, Szolnok, Szeged, Pest szandsákjaiban teleltek, tavasszal pedig gonosz szándékkal Esztergomhoz egy mértföldnyire közel jöttek s a padisah falvait és városait megtámadták s népét fogságba vetették. Murteza pasa az iszlám sereggel a pesti síkon állott s Bethlen is sietve odajött és egyesülésük után az ellenség tábora ellen mentek és megütköztek. Néhány ezer német megöletése után a tábor körül ostromsánczokat ástak s azt körülfogva ostromolták. Az éhségtől, szomjúságtól, betegségtől és a fegyverektől mintegy húszezer ember elveszett, erről a részről pedig száz ember halt meg. Isten segítségével a határszéli katonaság pénz nélkül, ágyú nélkül ily erős ellenséget visszavert s eme győzelem után a meggondolás őket a békére hajlandókká tette.

A békekötés ügye.

Három hónapi fegyverszünet volt s a két fél megbizottjai összejöttek s mindkét részről megállapodtak és kölcsönösen iratot adtak róla, hogy a hadsereg ne menjen tovább. Murteza pasa katonaságával Körmöczbánya⁴⁾ nevű helyről visszatért és Budára ment. Bethlen az 1036. évi Rebi-ül-evvel

¹⁾ A hivatalos történetíró Naima, midőn ezeket is szóról-szóra átírja, hozzáteszi még, hogy habár a hitetlenek csak félelemből és haszonért szövethetnek a muszalmánokkal, azért ennek megvan a haszna a muszalmánokra, mert így egyik hitlent a másik ellen használják fel. K.

²⁾ 1626 szept. 22—1627 szept. 11. K.

³⁾ Törökül: فکوره (fegyveres). K.

⁴⁾ Törökül: قارموسبانه (Karmuszbana). K.

hóban¹⁾ levelet küldött s maga is visszament fejedelemségébe. Ily nagy német hadsereget hét-nyolcz év óta nem láttak, mint a minő ez volt.

Bethlen hazatérése után kapu-ketkhudáját levéllel elküldötte, melyben azt kívánta, hogy mivel gyermeke nincs, az erdélyi fejedelemség a három nemzet megegyezésével ő utána feleségének, brandenburgi Katharina asszonynak adassék. Ennek értelmében Redseb hó 8-ik napján²⁾ az áhdnáme megiratott és a nevezettnek elküldetett.

Az 1037-ik év.³⁾

Békekötés a szőnyi mezőn és a szerződés másolata.

Bethlen erdélyi fejedelemtől annak előtte érkezett levél tartalma szerint a németekkel hét-nyolcz év óta már néhányszor háború volt, a mult évben azonban ötven-hatvanezer emberrel jöttek s az volt a tervük, hogy nagy kárt okoznak. Isten azonban nem engedte, hogy céljuk sikerüljön, mert a győzelem erre a részre hajolt s némi tervezgetések után ők is a békét kívánták. Három hónapon belül a két fél megbízottjai összegyűltek és szerződésre léptek, hogy míg a végleges béke létre nem jön, addig egyik fél se mozgósítson s a határszéli katonák helyükön maradjanak. A szerződések létrejövetele után Murteza pasa Budára visszatért.

Ezen szerencsés esztendőben a békekötés a következőleg történt: Ferdinándusz német császár és Murteza pasa vezír budai parancsnok teljes hatalmú megbízottjaikat kijelelték és pedig a magas fermán értelmében Mehemed pasa egri beglerbéget, Isza efendi budai muftit, Áhmed bég esztergomi szandsákbéget, Mohárrem szolnoki béget s a budai ázábok agáját, Dsihán agát, Bethlen Gábor fejedelem a maga emberét, Mihályt,⁴⁾ a császár pedig Magyarország palatinusát, a váczai püspököt, mint tanácsosát s a Duna túlsó partjának második tábornokát⁵⁾ s még másokat, kik Szőny mezején összejöttek és mivel a korábban Budán, Bécsben, Komáromban és Gyarmaton kötött békeszerződések némely pontjai a körülmények

¹⁾ 1626 nov.—decz. K.

²⁾ 1627 márcz. 25. — Az áhdnáme szövege törökül Feridun bég okmánygyűjteményében, magyarul kiadta Ötvös Ágoston a magyar Akadémia értesítője II. köt. 215. l. K.

³⁾ 1627 szept. 11—1628 aug. 30. K.

⁴⁾ Toldalagi Mihály. K.

⁵⁾ Koháry Péter dunáninneni vezegenerális.

folytán felbomlottak, a felek rájái zaklatást szenvedtek, ennél fogva a nevezett megbizottak a jelzett helyen tizenegy pontot magában foglaló megpecsételt okmányt állítottak ki, melyben az 1037. évi Moharrem hó elejétől kezdve a békét huszonöt esztendőre megállapították s ez okmányt Tata várának kapitánya, mint kiskövet által¹⁾ a Portára küldötték s kérték az áhdnámét, mely megiratott és kiadatott.

Pontjai a következők: *Első pont.* A zsitvatoroki, bécsi, komáromi és gyarmati békepontok ügye nem változott, azért mindegyik megmarad és mindkét fél megerősíti azokat. — *Második pont.* A két fél megbizottjai között némely ügyek, különösen Bolondvár és most Vác ügye el nem rendezhetők, azért elhatároztatott, hogy ezen ügy a két nagykövet közvetítésével a székhelyeken végeztessék el. S noha ha ez alkalommal nem is végeztetik el, a béke azért megerősíttessék s Vác ügye úgy maradjon, a miként Gyarmaton maradt. — *Harmadik pont.* Horvátország határán a két fél által épített palánkák a békekötés ellenére épültek, azért leromboltassanak, miként a gyarmati békekötés harmadik pontjában is benne van, hogy a követek távozása után harmadik napon, a mi Krisztus születése után az 1628-ik évi január 12-ik napja, egyfelől Murteza pasa részéről az egri pasa, a másik részről pedig gróf Miklós²⁾ ehhez kezdjenek hozzá és végezzék el. — *Negyedik pont.* Mihelyt e béke megerősített, a két fél részéről előkelő követek egymást ott a békéről értesítsék és pecsételt iratokat küldjenek erről egymáshoz és a két fél által lepecsételt szerződéslevelek a főköveteknek átadassanak s a barátságához illő ajándékok kíséretében elküldessenek, nagy ajándékok azonban ne legyenek; négy hónap alatt a nagykövetek a megerősített áhdnámékkal elmenjenek és pedig arról a részről jövő követ Komáromba menjen, erről a részről pedig Esztergomba s egymást ott értesítsék és ezen két hely között, a meghatározott helyen váljanak el egymástól és menjenek. — *Ötödik pont.* A magas Porta kapudsi-basijai közül két ember s arról a részről is két tekintélyes egyén a Duna túlsó partján behódolt falvak tulajdonosai ellen a panaszosokat kihallgatásuk s az erőszakoskodásokat megvizsgálják és azoknak véget vessenek. A béke ellenére a két fél által épített palánkák ügyét és az adófizetők ügyét vizsgálják meg és rendezzék el. Ehhez az ügghöz még ez évben hozzáfogjanak. — *Hatodik pont.* A foglyok mind a két részről ingyen szabadon bocsát-

¹⁾ Az oklevelet Balogh István mint internuntius vitte a török megbizottal együtt Konstantinápolyba. (V. ö. Hammer id. m. V. 97. l.)

²⁾ Frangepan (Tersaczkí) Miklós gróf.

tassanak. A régebben elfogott foglyok tehetségükhöz mért váltságdíjon bocsáttassanak szabadon. — *Hetedik pont.* Az előbbi békekötés határidejéből már csak kilencz év maradt hátra, hogy tehát a szegény nép békében maradhasson, a békekötés határideje huszonöt év legyen. — *Nyolczadik pont.* Az előbbi végzésekkel egyezően a békekötés azért van, hogy a portyázások megszünjenek, a kereskedők és utasok biztonságban és békében legyenek s a kik ennek ellenére cselekesznek, azok bűnhődjenek. — *Kilenczedik pont.* Hogy a hivatalokban való változás a békét meg ne zavarja, azért a kormányzók és főtisztek egy ideig hivatalukban maradjanak. — *Tizedik pont.* A jól őrzött birodalom mind a tenger, mind a szárazföld felől békében legyen, a második fél is hasonlóképp legyen. — *Tizenegyedik pont.* Az előbbi békekötés óta felmerült ellenkező cselekedeteket kölcsönösen feledjék s a jelenlegi békekötés erősen megtartassék. Iratott Rebi-ül-ákhír hó végén.¹⁾

Bethlen levelének értelme.

Az említett évi Ramazán hónapban Bethlen székhelyén Fehérváron volt s onnan levelet küldött Konstantinápolyba, melyben tudatta, hogy a német császár által kiadott szerződéslevélben a felséges padisah tekintélyét és méltóságát illetőleg hiány volt s azért ő abba nem egyezett bele, hanem a levelet visszaküldötte s így a béke igyekezete folytán jött létre. A birodalom minisztereinek tudatlansága miatt panaszkodva Horváth Lázár nevű előkelő embere által a német királynak saját kezével írott és pecsétjével megpecsételt békeszerződését elküldötte és izente, hogy ha azt lefordíttatja, annak tartalmából majd értesül az ügyről, de a fordító a deák nyelvben járatos legyen. A birodalom miniszterei őt, úgy mond, vétkes mulasztás miatt jelentették fel a padisáhnak, noha a már kezében lévő magyar koronát azok adatták vele vissza a németeknek, a mi miatt ő nagyon szomorkodott. A sziléziai

¹⁾ 1628 jan. 6. K. — A szónyi béke ezen török okmányát az eredeti példányról kiadta Gévay Antal: *Az 1627-dik évi szeptember 13-dikán költ szónyi békekötés czikkelyei*, Bécs 1837; ugyancsak ő jegyezte meg ezen, Kjátib Cselebitől közölt, majd Naimánál is meglevő és Naima török kiadásában nyomtatásban is megjelent török szövegre, hogy ez »irgalmatlanul meg van csonkítva«. A mint hogy Kjátib Cselebi többi oklevélközlésében is kevés a köszönet. E re példa a következő levél, a mely a valóságban, a czímezést kivéve, szó szerinti megegyezett Bethlennek 1627. szept. körül (év nélkül, Ramazán 19.) Murteza pasához írt levelével (kiadva Karácson hagyatékából a Török-magyar oklevéltár 220. l.)

tartomány herczegségét, a mely neki évenként százezer gurus jövedelmet hozott, kénytelen volt a németeknek visszaadni; a német király mostanáig évenként ötvenezer gurst adott az erdélyi fejedelemnek s ezentúl azt sem fogja adni; nyolcz év óta szerzett ziámet- és timárbirtokokból Magyarországon szolgálatot tevő érdemes embereinek adományokat osztott s most azokat is vissza kellett adni; Magyarországon hét vármegye, melyet Kassával együtt elfoglalt, Erdélyhez tartozott és kénytelen volt szerződésbe venni, hogy annak a tartománynak katonasága a németek ellen fegyvert nem fog; a németnek a padisáhval sorba vétele ezekre háramlik és ez a helyzet, a mely a tekintély lerontásával és verességgel való békesség, a Konstantinápolyban lévő miniszterek helytelen gondolkodása folytán jött létre. Az alkalom közben volt, a németek mindenkép legyőzettek s a háború abbahagyását az Isztambulból érkezett rendeletek eszközölték.

Az Isztambulban lévő ulema efendiknek az a feladatuk, hogy a vallás ügyeivel foglalkozzanak, ők a hadidolgokhoz nem értenek és az ilyen fajta ügyekbe való beleavatkozásuk nem hoz hasznót, hanem ilyen helyzetet eredményez. Ha szigorú rendeletek nem jöttek volna, most Prága tartományában volnék és megszámlálhatatlan haszna lett volna és tetszés szerint lehetett volna békét kötni. Most ellenkezőleg történt; az alkalom elmúlt.

Ezeket sajnálkozva és szomorkodva megírta s végül mentegetőzött.

Az 1046-ik év.¹⁾

Az erdélyi ügyek.²⁾

E zavaros esztendőben az előbbi erdélyi királynak, Bethlen Gábornak testvére Kodsa Bethlen ³⁾ Erdélyországból elszökött s mintegy kétszáz emberrel Egerbe jött. Tíz napi ott időzés után Budára ment s egy ideig Pesten időzött. Az erdélyi királyságot Rákóczi kezéből elvenni akarta s Nászuha paszadét ingerelte ellene, de nem sikerült.

¹⁾ 1636 jún. 4—1637 máj. 25. K.

²⁾ Ezekről az ügyekről, s általán ez évtől kezdve már részletebben ír Naima, a hivatalos történetíró s ezentúl már nem írja szóról-szóra Kjátib Cselebit. K.

³⁾ Bethlen Istvánt érti alatta, később ugyanőt Bethlen Gábor fiának mondja.

A szalontai esemény.

Nászuh pasazáde budai beglerbég néhány főtisztval együtt a magas fermán értelmében Rákóczi erdélyi fejedelmet letenni és helyébe Bethlen Gábor fiát akarta helyezni s ezért a szipahikat összegyűjtötte és elküldötte s Gyula nevű vár közelében gyülekezett össze a katonaság, melynek parancsnokává Bekir pasa temesvári beglerbéget tette. Szalonta nevű helyen találkoztak össze a hitetlenek csapatával és ott a harc tüze fellángolt és mintegy kétezer hitetlen hullott a megsemmisülés porába. Estére kelve a két sereg visszahúzódott. Az iszlám sereg örömben volt. Azt gyanították, hogy az ellenség megfutott, midőn egyszerre csak éjszakának idején azt kiabálták a lovasságnál, hogy a szerdár elmenekült. Erre mindenki a saját élete megmentésére gondolt és megfutott. Köröskörül mind ingoványos hely volt, a honnan kalauz nélkül kimenni igen nehéz volt. Az ellenség támadásától való félelem, a szerdár elmenekülése, a setét éjszaka borzalma folytán a szétszóródott csapatok a mocsaras helyeken elmenekültek és csak kevesen menekültek meg közülök. A többiek a hitetlenek foglyai lettek s a gazdagok vagyonuk feláldozásával szabadultak meg.

Az 1053-ik év.¹⁾

A német végek állapota.

A jelen évi Sevvál hóban Ferdinándusz német császár konstantinápolyi kapu-ketkhudájának levelet küldött, hogy a szőnyi mezőn kötött béke tizenhét esztendejéhez ²⁾ a további béke ügyét megbeszélje s erre vonatkozólag néhány dolgot is említett, ő pedig ezeket előterjesztette. Az egyik ügy az volt, hogy Rákóczi György erdélyi vajda vele ellenséges viszonyban van s kérte, hogy a németektől elvett várakat adassák vele vissza s őt távolítsák el a tartományból.

Megírta, hogy Rákóczi Györgynek Sevvál hónapban elfogott néhány levelében is több dolog van. Ezek egyike, hogy a franciáktól és svédektől levél jött hozzá, melyben arra ösztönözték őt, hogy Ferdinándusz római császár ellen Erdély-

¹⁾ 1643 márcz. 21.—1644 márcz. 10. K.

²⁾ Mint látható, Kjátib Cselebi itt teljesen összezavarja az évszámokat. K.

ből haddal induljon és a Porta engedélyével támadja meg őt, azok pedig majd segítséget adnak neki s hogy Felső-Magyarországba vonuljon. A németek mindezt megtudván, levélben tudatták a Portával.

Az 1054-ik év.¹⁾

Az erdélyiek és németek viszálykodása.

Az előbbi császár az Erdély határán fekvő német vidékből hét vármegyét Bethlen Gábornak adott azon feltétel alatt, hogy élethossziglan azokat birja, azután ismét a német bégeknek adassanak vissza. E közben Rákóczi azokat a megyéket birtokába vette, a mibe a császár nem egyezett bele. Rákóczi a svéd sereggel érkezett és a Portára egymásután küldte leveleit és embereit, hogy most itt az alkalmas idő, mert egyfelől a svéd hadsereg hetven ágyúval a németek bajor seregét Tiribor és Berszakumi ²⁾ között szétverte, másfelől az Erdély ellen jövő Palatinus bég, a ki a hét választó egyike, ³⁾ kénytelen volt visszafordulni s az erdélyi hadsereg utána esett és nap-nap után pusztítja s ha most egy kis segélycsapat jönne, az ügyet teljesen el lehetne végezni.

A császár is leveleket küldött s Rákóczi ellen panaszkodott és tudatta, hogy a béke megújítása végett ismét követet készül küldeni. Rákóczitól is levél jött, hogy a császár azért kívánja a békét, mivel az ő vezére háromezer puskással és hétézer lovassal a hét vármegye várai közül való Szendrő váráig hatolt már s az erdélyiek a Tisza partján gyülekeztek össze és tízezer gyalogos és lovas sereg van együtt, a palatinus pedig Akjajlakba ⁴⁾ ment, mivel a svéd hadsereg a németeket szétverte és országukban tel el és a Portára levelet fognak írni. Ez az oka, úgymond, a miért a császár békét kíván.

A határszéli hadseregből ezerötszáz főnyi lovasságot kapott segítségül és Őszhóban ⁵⁾ az erdélyiek és németek összetalálkoztak s a német hadseregből néhány tekintélyes ember elesett, az úton temérdek podgyászuk is elveszett. A palatinus az

¹⁾ 1644 márcz. 10—1645 febr. 26. K.

²⁾ Teljesen elferdített nevek. K.

³⁾ Összezavarja a török író a magyar palatinust, vagyis nádorispánt a német pfalzi palatinussal. K.

⁴⁾ Akjajlak, magyarul: Fehérnyaraló, Fehér-hegy, a Kárpátok nyugati részét nevezték így. K.

⁵⁾ Törökül: Orta güzáj, vagyis ősz közepe hónap, a mi a hónapok régi magyar elnevezésének fordítása. K.

erdélyi Pecsne ¹⁾ várához katonaságot küldött s azt ostrom alá vette, de Rákóczi odament és felszabadította az ostrom alól.

A svédek vezére Derozendol ²⁾ kilenczezer puskással és ezernyolczszáz lovassal előrehaladt, a mire a császár családját Bécsből elvitte és felfelé a Duna mellett lévő Lindse ³⁾ nevű várba ment. Mikor a svéd a németek országába erősen behatolt, Rákóczi levelében a császár kívánságára nem hajolt, hanem nehézségeket támasztott. »Lássuk úgymond, most már mi lesz ennek az eredménye; bárcsak egy győzelmes béke lenne!« Más oldalról azonban a zűrzavar miatt nem volt ereje, hogy tekintélye legyen. A hét vármegyéből való Szerencsbe a palatinus által behelyezett kapitányt nyolcz emberével elfogták, a többieket megölték.

E közben Felső-Magyarországból levél érkezett, hogy Rákóczi ilyen ürügy alatt csupán előtérbe akar jönni és a határon ötvenhat várat elpusztított. S az ily panasz a császárra nézve előnyös volt. Végre a német hadsereg Léva várát, mely három oldalról mély árokkal és mocsárral volt kerítve s a másik oldalról igen erős volt, ostrom alá fogta és az erdélyi hadsereget visszatérésre kényszerítette. A császár Mladuszlasz lengyel királyt közvetítőnek vette és az erdélyiekkel békét kívánt. Ruszia vajdája a lengyelek részéről Erdélybe jött s a békére vonatkozólag hosszan tárgyalt. Megállapodtak abban, hogy a hét vármegye ismét Erdélyé marad.

A német követ⁴⁾ megérkezése.

Ez évben a németektől sietve követ érkezett és a béke megerősítéséért könyörögve arczát a császár trón zsámolyához dörzsölte és mivel Rákóczi erdélyi fejedelem a neki adott hét vármegyével nem elégedett meg, hanem ellenséges szándékkal a császár földjére is átlépett, azt kérte, hogy külön császári parancssal egy embert küldjenek hozzá. Ez meg is történt.

Erdély adója.

Szulejmán szultán egykor Erdély adóját tízezer aranyra szabta. Szelim szultán korában egy-két évig tizenötezer aranyat fizettek s mivel most ismét tizenötezer arany követel-

¹⁾ Pecsne, valószínűen Szerencs név elferdítése. K.

²⁾ Derozendol = Torstenson. K.

³⁾ Lindse = Linz. K.

⁴⁾ Czernin Hermann, a ki már korábban is főkövet volt a portán.

tetett, ez okból Rákóczi könyörgő levelet küldött, melyben azt mondá: »Egy-két évig ugyan tizenötezer arany fizettetett, de Bethlen Gábor fejedelem idején ötezer arany elengedtetett«, s most azt a kegyelmet kérte, hogy ő is csupán tízezeret fizessen. S a határozat tízezer aranyról szólt.

A svéd levél másolata.

A svéd vezér Rákóczi erdélyi fejedelemnek levelet küldött, ő pedig annak másolatát a Portára küldötte, a mely fordításban a következő: »Erdély fejedelme tudja meg, hogy a német császár vezére Galasia¹⁾ a folyó évi őszi hónap 5-ik napján egész seregével Magdeburgum nevű város mellett szállott meg; én is oda mentem s közel hozzá a másik oldalon szálltam meg. Ezután Galas azon helyhez közel egy kis városba katonaságot küldött, erre egy csapat válogatott katonával ellenük indultam. Galas ekkor hátunk mögé került, de mikor táborunkból ágyúztak rá, visszafordult. Mi erre megtámadtuk őt és nagy öldöklés után Isten segítségével győztünk és nagy diadalt arattunk. Összes ágyút, felszerelését és táborát elfogtuk és egészen szétvertük, ezután pedig a Galas által a város feldúlására küldött katonaság ellen mentünk és azt is szétvertük s negyven vezérüket elfogtuk. Mivel e közben nagy tél lett, Szászországba és Csehországba vittük téli szállásra. Insallah! mihelyt az idő felmelegszik, másodvezérünk Kizmarku²⁾ seregével két-három nappal előttünk megy s mi is utána Bécs várához indulunk.«

Az 1055-ik év.³⁾

A magyarországi határszélek állapota.

A németek és a francziák között a császárság ügye miatt támadt versengés folytán a francziák ösztönzésére Dsermania, vagyis a német tartományok fejedelmei katonaságukat mozgósították és az 1040-ik évtől fogva nem szüntek meg károkat okozni.

A svédek ösztönzésére Rákóczi erdélyi vajda is mozgósított és a német tartományokba ellenségesen betört. A jelen

¹⁾ Gallas császári tábornok. *K.*

²⁾ Königsmark (Kiniksmark). *K.*

³⁾ 1645 febr. 26—1646 febr. 16. *K.*

év elején Eger közelébe jött s a németekkel újonnan megkötött béke világos rendelkezése ellenére nem elégedett meg a birtokában lévő hét vármegyével, hanem a németek földjére is behatolt, a mibe ő felsége semmikép bele nem egyezett. A nagyvezír levelekkel Bejzáde Mehemed csaut küldötte hozzá különféle rendeletekkel és parancsokkal. A nevezett csaus Rebi-ül-evvel hó 18-án Budára ment, a hol Huszein pasa embert adott melléje és Egerbe küldötte őt levéllel. Rákóczi a már elfoglalt Szendrő várát és városát elpusztította, azután azzal a szándékkal, hogy Fülek várát is ostrom alá veszi, arra a vidékre vonult. Annak a külvárosát is felégette, lerombolta. Az említett várostól két mértföldnyire fekvő Rima-Szombat nevű vár közelében találkozott a csaus Rákóczival s a parancsoló levelet átadván neki a parancsolt ügyet megértette vele. Ő azonban különféle mentegetőzéseket és ürügyeket hozott fel. »A svédekkel — úgymond — szerződésben és szövetségben vagyok s mivel némely egyezségek és szerződések történtek közöttünk, elmegyek, hogy velük találkozzam.«

S nyomban elindult és Budától öt mértföldnyire Szécsen nevű helyre jött, onnan Gyarmatra és Lévára s tovább Újvárra ment. Huszein pasa azt mondta: »Ha a svéd katonaság a másik oldalról jön, hogy találkozzanak s ezek egy helyre gyűlnek össze, az erre a részre sem lesz jó.« Az említettnek serege miatt Eger, Hatvan, Szécseny, Nógrád, Szolnok várak alá tartozó négy-ötszáz falu, melyek erre a részre adóztak, mint behódolt falvak, elpusztultak, a rájuk elszöktek belőlük s ezáltal Eger és Buda katonaságának jövedelméből száz jük ákce esedett, a ziámet- és timárbirtokosok jövedelmét sok kár érte.

A németek ügyének elbeszélése.

A szultánság részéről követi minőségben érkező Juszuf csaut Rebi-ül-ákhir hó 5-én vezették Ferdinándusz császár elé. A szultáni levéllel együtt ő felségétől küldött ajándékokat átadta s találkozáskor a császár felállott s úgy fogad a és nagy tiszteletet tanúsított iránta. Az ő elbeszélése szerint e közben a svéd hadsereg a Duna túlsó oldalán Bécs várától körülbelül nyolcz mértföldnyire fekvő Brim¹⁾ nevű német várat vette ostrom alá s egy idő óta már erősen vívta. Rákóczi

¹⁾ بریم (Brim), Brünn. K.

hadserege János ¹⁾ vezérlete alatt az Ak-jajlak túlsó oldalán a bécsi király országában járt-kelt s ellenséges támadásaik miatt a falvak lakossága megfutott. Rákóczi is megindult és mivel nagy serege volt, a császár e miatt nagy zavarban volt és Bécs vára körül erős árkokat ásatott, a kapukat és a vár földbástyáit újra készítette. Testvérét, a ki visszavonultan élt, a főemberekkel egyetértően előhozatta és fővezérré tette s megparancsolta neki, hogy huszonötezer katonával a Dunán keresztülmenve a svédek ellen vonuljon.

Gróf Puhai ²⁾ komáromi kapitányt János ellen tette fővezérré s húszezer főnyi német, magyar és horvát katonákból álló sereget adott melléje. A császár Pozsony mezején táborozott s Battyán-oglu, Zerín-oglu, Nádasdi-oglu a király mellé jöttek és katonaságukból körülbelül tizenkétezer ember készen állott a pozsonyi mezőkön, hogy Rákóczi serege ellen induljanak, ha tartományukból ki nem megy. Rákóczi Nova ³⁾ vára alatt két napig tartózkodott s azután Szependik ⁴⁾ nevű helyre ment, a mely a bányavidék határa. A német hadsereg ily módon táborozott s mindegyik valamely alkalmas dologra leselkedett. Míg ezek felkészülődve voltak, a boszniai hadsereg a parancs értelmében Eszéken gyülekezett össze. János az Ak-jajlakon túl Morvába ment s mintegy kétezer katonával a svédekkel találkozván, azokkal együtt Nyitra várához jött.

A Konstantinápolyból érkezett szigorú parancsokat Rákóczi figyelembe sem vette s a németek ellen támadásait nem hagyta abban. Forgács újvári kapitány lett a magyarok vezére, a ki a németek vezéréhez, gróf Puhaim komáromi kapitányhoz ment és seregükkel a Dunán átmenve Fülel ellen indultak. Dsemázi-ül-ákhír hóban gróf Puhaim Huszein pasához levelet küldött s tudatta Rákóczinak a békével ellenkező eljárását és hogy ő az ország védelmére fővezérré lett. Huszein pasa budai beglerbég hozzá is, Rákóczihoz is levelet küldött és a szép egyetértést ajánló és parancsoló tanácsokat adott nekik s mint közvetítő lépett közéjük, minek folytán

¹⁾ Kjátib Cselebi könyvének példányaiban, valamint Naimánál is, ki ezt a fejezetet is betüröl-betüre átírta, ياقوس alakban van e név, de ez nyilván a يانوش (János) név elferdítése. János alatt Kemény Jánost kell érteni. *K.*

²⁾ Gróf Puhaim. *K.*

³⁾ Törökül: نوا, valószínűleg Timova megrövidítése s így Nagyszombat városát jelenti. *K.*

⁴⁾ Felismerhetetlenségig eltorzított név Kjátib Cselebinél, valamint Naimánál is. *K.*

Redseb hóban Rákóczi Kassára tért vissza, a gróf pedig Bécsbe ment.

E közben jelentette, hogy a budai végeken lőpor, nafta és más kellékek szükségesek, ezért a dsebedsik csorbadsija által tizennyolcz kocsi hadiszer küldetett. Redseb hóban érkeztek meg s a határszélieknek ez új erőt adott.

A németek és a svédek között az egyenetlenkedés még folytatódott, végtére azonban a császár, a francziák és a svédek mind megegyeztek a békében.

Az 1062-ik év.¹⁾

A boszniai végek állapota.

Zerin-oglu horvát bég a határszéli várak közül Zádvaria ²⁾ nevű várat megtámadta és feladás útján elfoglalta. Sziavus pasa boszniai váli jelentette, hogy mikor ez tudomására jutott, azonnal elindult s a zordon télben azon határok őrizetére ment.

⁵⁾ 1651 decz. 13—1652 nov. 30. K.

⁶⁾ Zádvaria = Zára. K. Nem igen állapítható meg, mivel volna azonosítandó ez az elferdített név a horvát határvidéken.

III.

NÁIMA

1811

1812

III.

NÁIMA ÉLETRAJZA.

A régi török történetírók közül a török közönségnél a legismertebb és a legolvasottabb történetíró Náima, a kinek történelmi munkája abban a kitüntetésben részesült, hogy már kétszer nyomtatták ki.

Először 1734-ben jelent meg, tehát alig négy évre rá, hogy a magyar származású Ibráhím efendi az első török könyvnyomdát megalapította¹⁾ s Náima története egyike volt azoknak a nagyobb terjedelmű könyveknek, melyek mindjárt az első időben ebből a nyomdából kikerültek. Másodszor 1863-ban jelent meg nyomtatásban.

S ha keressük az okokat, melyek Náima nevét és művét népszerűvé tették, akkor ez okokat nem Náima történetírói kiválóságában találjuk, hanem egyedül a legmagasabb helyről jövő pártfogásban és a hivatalos történetírói — várkáánüvisz — jellegben és czímben. Náimának történetírói érdeméről szólni nem lehet, mert munkája egy-két fejezet kivételével csakis Kjátib Cselebi jeles művének átvételéből áll.

Kjátib Cselebi munkájának ismertetésénél fentebb már említettem, hogy az ő munkáját Náima egyszerűen csak átírta a maga történelmébe. Igaz, hogy maga Náima is érezte már saját kortársai előtt eljárásának kényes voltát s igazolni törekszik magát az által, hogy könyve bevezetésében nagy dícsérettel halmozza el Kjátib Cselebi művét és kijelenti, hogy főképen azt használta fel könyve megírásánál. Hogy

¹⁾ Ibráhím efendi életrajzát török nyelven megírtam és közöltem a török történelmi társaságnak *Tárikh-i oszmáni endsümeni medsmuászî* című folyóiratában 178—185. l. Isztambul, 1910.

mily nagy mértékben használta fel, az olvasó meggyőződhetik erről Kjátib Cselebi fentebb közölt művének olvasásánál, a hol a jegyzetekben mindenütt megjelöltem, ha valamelyik fejezetnél Náima valamit hozzátoldott.

Kjátib Cselebi művének eme teljes átvétele okozza, hogy Náima terjedelmes művéből csakis ama csekély töredék érdemes a lefordításra, melyet alább közlök.

Náima ugyanazon időtől kezdi el művét, mint Kjátib Cselebi, de öt évvel tovább folytatja. Kjátib Cselebi műve a hidsre 1000. évétől 1065-ig terjed, Náima műve pedig 1070-ig, vagyis időszámításunk szerint 1659-ig. Ennek az öt évnek (1654—1659) keretébe eső magyar vonatkozású fejezetek fordítását közlöm Náima történetéből. A régebbi időből csakis az 1636. év eseményeinek elbeszélésében van eltérés Náima és Kjátib Cselebi között, azért ennek a résznek lefordítását is czélszerűnek találtam.

Végül egy-két szóval Náima életeseményeit is elmondom, mivel ő volt az első hivatalos történetíró, vagyis vákánüvisz.

Mint a régi időben a perzsa udvarnál az uralkodó teteteinek megörökítésére külön udvari költő volt, a ki az illető sahról versekben megírta a sáhnámet, a XV. századtól kezdve a török udvarnál is találunk ily sáhnámedsiket, kiknek feladata volt versekben megírni a szultán viselt dolgait. A legrégibb török sáhnámedsi volt Fethullah I. Szelim szultán korában,¹⁾ ki állítólag 60.000 sorból álló költeményt írt a szultánról. Ez a sáhnámedsi intézmény időnkénti megszaki-
tásokkal egész a XVII. század végéig fennállott, de maradandó nyomokat sem a történetírás, sem a költészet terén nem hagyott. A XVII. század végén, illetve a XVIII. század elején a sáhnámedsi helyét a *vákánüvisz* foglalta el, kinek már nem kellett költeményekben magasztalni az uralkodót, hanem történetíró volt. Történetírója saját korának, esetleg a megelőző időeknek.

¹⁾ Erre vontkozólag lásd az *آینهء ظرفا* című művet, mely újabban az Ikdám című lap nyomdájában jelent meg 1314., vagyis 1896.

Ilyen történetíró volt Náima. Ő kezdte meg a vákäänü-viszek sorát, mely hivatal mai napig is megvan.¹⁾

Náima Musztafa Hálebben született, de már kis gyermekkorában Konstantinápolyba került s ott nevelődött. Tanulmányait a Bajazid-mecset városrészében végezte s a theologiai és jogi előadásokat is ugyanezen mecsetben hallgatta, melyben mai nap is egyik legtekintélyesebb theologiai főiskola áll fenn. A hidsre 1100. évében, vagyis 1688-ban a Szerájba vétetett fel az udvari teberdárok, vagyis alabárdos testőrök közé.

Náima kezdetben költészettel foglalkozott. Rámi Mehemed pasa nagyvezír őt az államtanács jegyzői közé vette fel 1700 körül s itt különösen kitűnt mint nagyon ügyes fogalmazó. Korának legjobb stilisztái közé tartozott s tetszetős, világos irányával a török irodalom remekírói közé tartozik mai napig is. 1704-ben anatóliai főszámvevő lett. 1708-ban, midőn a nagyműveltségű Csorlulu Ali pasa lett nagyvezír, a korabeli írókat maga köré gyűjtve, a történetírás felkarolására buzdította őket. Az a társaság, a melyben Ali pasa nagyvezír szabad idejét töltötte, mind történetírókból állott. Náima, Rásid efendi, Számi bej, Habesizáde Rehimi, Szelimi és mások tartoztak ebbe a társaságba.

Ali pasa nagyvezír előterjesztésére Náima hivatalos történetíróvá neveztetett ki 1710-ben. Náimának az volt a terve, hogy megírja egy századnak és néhány évnek a történetét, elkezdve a hidsre 1000. évtől, vagyis 1591-től egész 1110-ig, vagyis a karlóczai békekötés koráig.

Történelmi munkájához megírta a remek bevezetést, mely oly tetszésben részesült, hogy azért külön 500 gurus jutalmat kapott III. Ahmed szultántól. Hatvanhárom esztendő történetére nézve ott volt előtte Kjátib Cselebi jeles műve, azért ezt némi írálymódosításokkal átvette a maga munkájába teljes egészében. A későbbi kor történetét akarta önállóan feldolgozni, de csakis öt esztendővel folytatta tovább

¹⁾ Jelenleg Abdurrahmán bej, volt miniszter, tölti be ezt a díszes hivatalt.

Kjátib Cselebi munkáját. Lehet, hogy halála akadályozta meg műve megírásában, mert 1716-ban meghalt.

Munkájának tartalmilag a mi érdeme van, az nagyrészt Kjátib Cselebire háramlik, a török közönség előtt azonban Náima műve sokkal népszerűbb lett, mint Kjátib Cselebi, a minek oka abban rejlik, hogy ez utóbbinak itt-ott nehéz, szaggatott irányát Náima tetszetőssé, világossá tette.

NÁIMA TÁRIKHJÁBÓL.

Az 1046-ik év.¹⁾

Az erdélyi ügyek és Rákóczi fellépése.

Tudva legyen, hogy a keresztény népek közül a felső-magyarországinak nevezett nép országa Németország és Erdély között fekszik s a birtokukban lévő városokból, falvakból sokféle dolog kikerült már. Külön királyai vannak, kik rendkívüli esetben a német királyoknak is segítséget adnak s máskor is a németeknek alávetve élnek. A császár és az oszmánok között fennálló békeszerződéseket azonban figyelembe sem veszik, hanem az ő királyaik külön békeszerződés szerint járnak el s a mikor zenebonát okoznak, a német császárt nem lehet érte korholni. Ilyen nép ez s az ő területük az iszlám területtel érintkezésben van s portyázásaik, betöréseik ott a határokon nem szünetelnek.

Erdélyben ²⁾ az öreg Bethlen nevű éltes király volt, a ki a magas szultánság iránt mindenkor engedelmesen viselkedett s a követküldés, ajándékozás és a szerződéslevél ügyeire figyelmet fordított s miként ő a muszka király és a tatár khán között közvetítő volt, akként neki is a budai kormányzó hívtatalban lévő jeles vezírek közvetítői voltak. Az öreg Bethlen erdélyi fejedelem meghalt s helyébe testvére, Bethlen István lett a király s egy ideig az uralkodott.

Utóbb az erdélyi nép főemberei között némely okokból egyenetlenség tört ki s Bethlen Istvánnal ellenkeztek. Még saját fia is megtagadta az engedelmességet és ellenkezett vele; a várak kapitányai és a katonaság is mind lázongott s Bethlen István gyenge volt azok megfékezésére.

¹⁾ 1636. jun. 16.—1637. május 25-ig. K.

²⁾ Innentől kezdve Rákóczi 1636. hadjárata történetét Naima szövegében kiadta már magyarul Karácson a Hadtört. Közl. 1893. 298—307. l. A fordításhoz tett jegyzetekben ugyanott összevetette Naima adatait Szalárdi *Siralmas krónikájával*.

Felső-Magyarország főurai közül Felső-Magyarország fejedelme, Rákóczi nevű főúr erőszakossága és bátorsága által híres volt a hitetlenek között. Bethlen István vele színleg tárgyalta és olyan egyezséget kötöttek, hogy a béke kedvéért királyságát Rákóczinak adja, maga pedig lemond s mind a fiát, mind pedig ellenségeit Rákóczi megfélemezi, az ellenzékeskedőkkel elbánik, az országot rendbehozza, azután pedig a királyságot Bethlen Istvánnak ismét visszaadja s ezen szolgálata fejében Rákóczinak majd néhány várat ad birtokul.

Rákóczi, a ki bátorságáról, vitézségéről híres főember volt, látta, hogy ez hasznos dolog, mivel fáradtság nélkül és ingyen királysághoz jut, azért a tervet elfogadta. Bethlen visszavonult, Rákóczi király lett, bátorságával a nép szívét megnyerte, Bethlen fiát¹⁾ elfogta és bebörtönözte s a többi ellenzékeskedők mind meghódoltak neki. Rákóczi, ki csupán Felső-Magyarország fejedelme volt, most Erdélyországot is megszerezte. Ezután a Bethlen nevű ostoba ember azt mondá: »A színleges egyezés befejeződött« és trónját követelte.

Rákóczi erre azt a szomorú feleletet adta: »Micsoda együgyű és ostoba ember ez! A kormányzás és az elfoglalt ország azé, a ki helyes véleménynyel és karddal győzedelmeskedett. A meghódított és rendbeszedett országot kész helva gyanánt a szájába adjam-e? Okos ember ugyan gondolhat-e ilyent?« S Bethlent elfogni és bebörtönöztetni akarta. Bethlen csak most értette meg, hogy helytelen tervével micsoda bajba jutott s környezetéhez tartozó néhány főemberrel megszökött és Egerbe ment. Tíz napig tartózkodott ott s azután Budára ment. Egy ideig Pesten időzött s Nászuhi pasazáde Huszein pasának panaszkodott s temérdek pénzt ígért neki, hogy trónját Rákóczi kezéből kiszabadítsa.

Huszein pasa levelet küldött Rákóczihoz, a ki gúnyosan nevetve, ezt a visszautasító választ adta: »Felső-Magyarország őt nem akarta s gyengesége és rossz természete miatt az ország rendbentartására s az ügyek elintézésére tehetetlen, azért őt visszavetették. Jelenleg az összes magyarok egyértelmű beleegyezésével az az ország az én birtokomban van; a magyarok közül ez ügyben velem egyetlen ember nem ellenkezik s az iszlám padisáhjai iránt való barátság és szolgálatkészség tekintetében sincs semmi mulasztásom, az ajándékot, az adót, bármi legyen is, a Portára megküldöm; a budai parancsnokkal én nem alkudozom; szolgálatkészségemet a padisáhnak én magam bejelentem; Bethlen körülményeit te tudasd; én lázadó nem vagyok, a kormányzást

¹⁾ Bethlen veje, Zólyomi Dávid értendő. K.

nekem a magyarok egyértelműen adták át, őt pedig nem akarják. A gyenge ember pénzére vágyódva, a népek felett erőszakoskodni nem jó dolog.»

Huszein pasa haragra gerjedt, az ügyeket a Portára bejelentette és engedelmet kért had felszerelésére, hogy Rákóczi elűzze és Bethlen Istvánt helyébe Erdély fejedelmévé tegye. Rákóczi megfenyítése végett hadikészülődések után látott s a boszniai, temesvári s az ottani végvidéki katonaság összegyűjtésére rendeleteket küldött szét.

A szalontai esemény.

Amint Huszein pasa jelentése a Portára érkezett, a birodalom főemberei közül némelyek annak végrehajtására hajlandóságot mutattak s az említett pasának javaslata szerint a magas fermán kibocsáttatott, hogy Rákóczi elmozdítassék, Bethlen pedig Erdély királyává tétessék s Rákóczi-val, ha makacskodnék és ellenkeznék, el kell bánni. A fermán értelmében Nászuh pasazáde is katonaságot gyűjtött s Bekir pasa temesvári beglerbég, Szálih pasa boszniai beglerbég ejáletjük katonaságával Budára mentek. Szálih pasa a mohácsi mezőről négy nap alatt ért Budára, hol Huszein pasa is már felkészülődve volt. Budáról kiindulva, a lovas-ságot sietve előre küldötték s négy nap alatt Szolnok nevű vár közelébe érkeztek.

Rákóczi átkozott elővigyázó volt s késedelem nélkül székhelyére Erdél-Belgrád nevű városba ment s az összes keresztény népektől segítséget kért s mindegyik utálatos seregtől egy-egy csapat katonát hozott és éberséggel felkészülődött.

Mihelyt Nászuh pasazáde Gyulára ment, az összehívott csapatok mind azon a helyen gyülekeztek össze s a gyulai és lippai mezők tele voltak csapatokkal. Huszein pasa azon a helyen megállapodott s Bekir pasa temesvári beglerbéget, mivel idős és tapasztalt ember volt, a sereg vezérévé tette és a zavargás felindítóját, Bethlen Istvánt hitetlen kíséretével együtt ezek kalauzává rendelte és Erdélyország felé küldötte. Azok mindjárt abban az órában útra indultak és elmentek. A mocsaras helyen nem volt szilárd talaj, azért a budai janicsárokat és a gyalogos katonaságot kocsikra ültették s úgy vonultak tova. Az a vidék egészen síkság és némely vizek és tavak miatt temérdek sok ingovány és nádas volt rajta. Ha a lovas ott leesik, elvész benne, olyan mocsaras hely. Kalauz hiányában azokon az utakon a hadvezetés igen nehéz, mivel néhány napi járóföldön az utakat vizek és tavak elbori-

tották, ingoványok és nádasok vannak s megesik, hogy út nélkül mendegélve, ismét oda jutnak vissza, a honnan elindultak. Egy átjáróhely volt, a melyen keresztül lehetett menni, de ezt sártenger vette körül, azért igen vad és veszélyes hely volt. Ezer fáradsággal találták meg az átjáróhelyet, a melyen keresztülmentek.

Gyula és Temesvár között fekvő Szalonta nevű hitetlen palánkához érkeztek, melyhez közel van a Várad nevű vár is, melyet azelőtt Száturdsi pasa ostromolt. Rákóczi hadseregét Szalonta váránál gyűjtötte össze és felkészülődve volt. Mihelyt az ellenség feltűnt, Bekir pasa hadseregét összerendezte és csatasorba állította. A hitetlenek szemközt jöttek és magyar szokás szerint ökörszarva alakban állították fel seregüket s disznósorda gyanánt előrerohantak. Kosztanidsa¹⁾ nevű dárdáikat kiegyenesítvén, rohamot intéztek. Ez oldalról is nekifeszülve, erősen verekedtek ugyan, de az első rohamban az iszlám sereget visszaűzték s néhány hitarczost vértanuvá tettek. A sereg a pasákra támaszkodott s egyszerre Allah! Allah! nevét mondvá, erősen megállott s a hitetlenekre sűrűn szórta a puskagolyót. Az átkozottak nem fordultak vissza s a puskák által okozott golyóktól igen sokan a pusztulás porába jutottak. A janicsárok újólag zápor gyanánt lövöldöztek puskáikkal és a hitetleneket a földre terítették. Az átkozottak kényszerülve visszafordultak.

Bethlen István a vele lévő öt-hatszáz hitetlen mindegyikének egyik karjára egy kendőt köttetett, hogy mikor ütközetben vannak a csatatéren, ez legyen a jele, hogy nem az ellenfélhez tartozó hitetlenek közül valók. Az átkozott Rákóczi látta ezt a dolgot s a maga katonái közül is néhány száz hitelennel egy-egy kendőt köttetett fel, hogy Bethlen embereitől ne lehessen őket megkülönböztetni. Ezek a kendős átkozottak Bethlen csapatát szemügyre vették s közéjük keveredtek. Bethlen emberei arról a jelről a maguk embereinek tartották s nem védekeztek ellenük, azok pedig kardot rántottak s Bethlen embereinek nagyobb részét levágták. Ez az esemény az 1046. évi Dsemázi-ül-evvel hó 4-ik napján²⁾ a délutáni időben történt.

Az iszlám részről is igen sokan vértanuk lettek ugyan, de kétezernél több hitetlen is elesett a csatában puská és kard által s lelküket a pokolra küldötték. Utoljára az iszlám sereg a hitetleneket megtörve, hátrálásra kényszerítette s ha akkor

¹⁾ Kosztanidsa, hosszú dárda, mely nevét állítólag Kosztanica várostól kapta. K.

²⁾ 1636 okt. 2. K.

üldözték volna őket, úgy mondják, hogy egyetlen ember meg nem szabadulhatott volna közülök. Elérkezett az est, a két sereg, egymástól elválva, visszahúzódott. Az iszlám sereg örvendezve megállott, a hitetlenek serege pedig megfutamodni szándékozott.

Ekkor az ördöggel szövetekezett némely ostoba, hite-hagyott szájából az a beszéd jött ki, hogy Rákóczi az éjjel megérkezik és hirtelen támadást intéz. Ez a mende-monda a népet megijesztette és zűrzavart okozott.

Ilyen időben szükséges, hogy a sereg vezére, még ha az ellenség jövelete igaz volna is, az éj sötétjében óvakodjék szerteszét kóborolni, hanem összegyűlt népével együtt töltve az éjet, erősen megálljon. Különösen mikor az ellenség legyőzve, megfutamodóban van, lehetetlenség akkor észszerűen feltételezni, hogy ismét visszajöjjön és nem okos dolog a száraz mesét valóságnak venni. Bekir pasa a nép eme mende-mondájának hitelt adott s az volt a szándéka, hogy arról a helyről visszavonul oda, hol a sátorok és a podgyász voltak. »Nézzetek a ló után«, mondá s a mint a visszatérés szót kimondta, egyszerre az a hír terjedt el a nép között, hogy a szerdár megfutott. Erre a sereg össze-vissza szaladgált és csapatonként szétszóródva futásnak eredtek. Hiába mondták: »Nem igaz, a pasa itt van.« A megfélemlített ezredek népe lovát, podgyását hátrahagyva, zuhatag gyanánt visszafelé kezdett folyni. A szerdár ezt a helyzetet látva, kíséretével együtt kényszerülve ő is ellovagolt és arra a helyre jött, a hol a sátorok voltak.

Ez eseményt elbeszélő Kocsák Szefer bég azt mondja, hogy a felséges Isten által rendelt végzet megpecsételése végett azon éjtszaka olyan rettegés volt, hogy a hadsereg egész reggelig azon a félelmes helyen csapatokra szakadozva össze-vissza járt. Mikor megreggeledett, a tegnapi ütközet által okozott fáradtságtól, az éjtszakai álmatlanságtól, a belső rettegéstől külsőleg is elcsigázott katonák a lankás, bozotos helyeken az útnak nyomát sem találták s kalauzok hiányában szerteszét járkáltak. Többen közülök a vad pusztaságon keresztüllvágva, mocsarakra találtak s tehetetlenül visszafordultak; akik az átjáró utakra ráakadtak és kalauzt találtak, azok a táborba mentek. Akik átjáró utakra nem akadtak, elkeseredetten az ingoványnak mentek és igen sok gyalogos és lovas a sárba elülyedve ott maradt. Sok muszmulmán elveszett ott, mert az ottani hitetlen ráják, kik erre a részre adóztak, az ingoványba elsülyedőket elfogták, kifosztották és Rákóczi katonáinak adták; akik pedig ellenállottak, azokat megölték.

Szóval, igen kevesen menekültek csak meg, a többiek közül ki vértanu lett, ki pedig a mocsarakban tűnt el, legtöbben pedig fogságba kerültek. A gazdagok vagyonuk átadásával utóbb kiszabadultak. A pasák és a fogságból kiszabadult katonák Nászuh pasazádehoz jöttek és az állapot mibenlétét előadták neki. A pasa látszólag úgy tett, mintha örvendezne az ellenség megveretésének és a pasákra diszkafánt adatott. Bekir pasára azonban még az előbbi időkből neheztelt s a balesetet az ő gyávaságának és megfutamodásának tulajdonította, őt hibáztatta és az ügyet a padisáhnak bejelentette.

Ő elindult és Lippára érkezvén, a Maros vize innenső partján megállapodott s napról-napra érkeztek oda a seregből megsebesült katonák. Rákóczi, mikor az iszlám sereg ezen állapotáról értesült, kincsvágytól ösztönözve, Szalonta alatt nehéz seregét rendbe állította és tovább haladva, Lippa alá szállott. A hitharczosok közül némely vitézek harcolni akartak velük, a vezír azonban elővigyázatból megtiltotta nekik, hogy a Maros vizén átmenjenek és az ellenségre támadjanak. Az volt a szándéka, hogy majd a maga seregével megy.

Ismét sok eső esett és a világ sártengerré változott át. Egyik éjjel, éppen úgy, mint Bekir pasa táborában történt, a hitetlenek táborában is szétfutott a vaklárma: »A vezír megtámadott« s minden ok nélkül azok is szerteszét futásnak eredtek. Az iszlám sereg erről értesülve, a vizeken keresztülment s látta, hogy azok temérdek lovat, hadieszközt, fegyvert, sátort és egyéb tárgyat hátrahagyva, sietve megfutamodtak. Sőt tömlőkben bort, pálinkát, nyárson sült húst, tyúkokat és más egyéb kész élelmiszereiket anélkül, hogy megették volna, hátrahagyták és megfutamodtak. Az iszlám hadsereg mindeme vagyont felhasználta, táborukat felprédálta s gazdagon tért vissza.

Némelyek azt mondják, hogy Nászuh pasazáde furfangos, ravasz vezír volt. A budai szandsákban volt egy alajbég, aki a hitetlenek különféle nyelveit tudta s ezt álruhába öltöztette s közéjük küldve, kikémlelte őket. Az alajbéget ugyanis magához hívatta s ezer gurust ígért neki titokban, ha a hitetlenek táborát cselfogással eltávolítja, hogy ütközetre ne kerüljön a dolog. Az alajbég a hitetlenek nyelvét értő néhány emberrel a hitetlenek ruhájába öltözött és estefelét azok táborába vegyültek. Éjtszaka néhány ló kötőfékjét eloldották és a lovakat a táborban szabadon eresztették s egyszerre valamennyien azok nyelvén nagyhangon kiabáltak: »A vezír megtámadott! Végünk van! Mit álldogáltok?« A hitetlenek valóznak hitték ezt és megfutamodtak.

Az ilyen eljárás a hitetlenek nyelvét értő határszéli harczosoknál előfordul.

Nászuh pasazáde ezután Budára tért vissza és a seregnek szabadságot adott. Szálih pasa Banjalukába, Bekir pasa pedig Temesvárra ment.

Bekir pasa megöletése.

Nászuh pasazáde jelentése hatásos lett. A hibáról való vádolás Bekir pasára halmozódott össze és megparancsoltattott, hogy előállíttassék. Kapudsik jöttek érte és Bekir pasát lánczra verve elhurczolták és kocsin Konstantinápolyba vitték. Szegény Bekir pasa azt mondta: »Ha a padisah engem kérdez, majd elmondom neki, hogy mi volt a baj eredete.« Azonban nem beszéltettek vele semmit, hanem mikor a Diván-i humájunba érkezett, a nyakát levágták. Az említett a miriákhor hivatalból kikerült éltés, tapasztalt és régi munkabíró ember volt. Boszniai váli is volt s Allah rendeléséből ilyen különös okból pusztult el. A temesvári ejáletet helyette Ali pasa, azután Haszán pasa kapta meg. Nászuh pasazáde is letétetett Budáról s helyette Musza pasa lett a budai váli most már másodszor. Az iszlám harczosok örültek neki, mivel őt szerencsés lépésű embernek ismerték. »Az ő idejében — mondták — az ellenség portyázásain sokszor győzedelmeskedtünk.« Ez okból örültek a pasa érkezésének. Nászuh pasazáde Konstantinápolyba jött s ott sikerült neki elnézést kieszközölni s utóbb az erzzerumi ejáletbe és a gürdsisztáni határok őrzésére küldetett.

Bejezés. A történetíró¹⁾ széljegyzetében azt mondja, hogy mikor Bethlen István Budára futott és Nászuh pasa-

¹⁾ Ez a történetíró, vagy mint a török szöveg mondja, müverikh = évkönyvíró, valószínűleg Ahmed efendi volt, kinek kéziratban maradt jegyzetei után állította össze Naima ezen történelmet. Naima ugyanis előszavában így szól: »(II.) Ahmed khán idejebeli (1691—95.) férfiak közül a híres Kóran értelmező Mohammed efendi nevű tudós, majd ismét az ulemák közül Ahmed efendi igen szép módon egy történelem szerkesztéséhez fogott s néhai (I.) Ahmed szultán idejétől (1603.) (IV.) Mohammed szultán idejében Köprili Mohammed pasa idejéig (1659.) jöven, az iszlám tartományoknak s a magas birodalomnak eseményeit részletesen leírta. A korábbi eseményeket Haszán bégzáde történelméből írta ki, de elrendezését alig hogy megállapította, mielőtt leírása sikerült volna, az író meghalt.« Naima az említett Ahmed efendivel egykorú volt, mivel III. Szulejmán idejében (1687—91.) Naima már hivatalos udvari történetíró volt s művét II. Musztafa idejében (1695.) fejezte be. K. (Hadtört. Közl. 1893. 306—7. lapján.)

zádéhoz menekült, akkor egy hamis folyamodványt készített, melyben az erdélyi hitetlenek izenete gyanánt azt mondta: »Mi Bethlent akarjuk királyunknak, Rákóczi erőszakosan jött be országunkba s kérjük, hogy Rákóczit távolítsátok el és Bethlent helyezzétek vissza.«

Ezen folyamodvány következtében Huszein pasa jelentését a belgrádi Átesi Mehemed nevű záim által, aki könnyelműségéről és dorbézolásairól ismeretes volt, Konstantinápolyba küldötték. Mikor ez a záim a pasa jelentését és a folyamodványt a padisah elé terjesztette, Zülfikár tolmács megnézte azokat s így szólt: »A pasa jelentése valódi, a folyamodvány azonban hamisított.« A tolmács szavának azonban nem hittek. Átesi Mehemed szót emelvén, azt mondá: »Padisáhom, ha Bethlen visszahelyezésére a parancsolatot kiadod, fejemet teszem rá, hogy a Rákóczi nevű átkozottat összetöröm.« S ez által a fermán kibocsátására okot adott.

Az esemény azonban ellenkezően történt. A padisah Átesi Mehemedet maga elé hivatta és a szemrehányás tüzével¹⁾ megsütötte és Kara Alinak átadván, megölette.²⁾

Az 1067-ik év.³⁾

A tatár khán erdélyi háborúja.

A lengyel király az előbbi tatár khánnal ellenségeskedésben állott s tíz esztendeig tartó háborúskodásban országa elpusztult, feldúlott, a ráják rabságba kerültek, katonasága szétszóródott, helyzete megromlott s szíve vérzett. A jelenlegi tatár khánnal, Mohammed Gerájjal békére lépett s egy idő óta nyugodtan és háborítatlanul éldegélt.

Erdély királya, a Rákóczi nevű átkozott, azt gondolta, hogy Lengyelország zavaros állapotban van s csekély fáradsággal elfoglalja azt. Hogy független uralkodó legyen, a svéd királytól segítséget kért s az oláh és moldvai vajdákkal szövetségre lépett és székhelyéről hatvanezer híres hitetlennel kiindult és Lengyelország ellen ment. Mikor ennek híre a szultáni trón elé terjesztetett, kiadatott a császári irat, hogy a fenséges tatár khán hadat indítson ellene s lehető módon fenytse meg őt. A jeles khán az engedelmisséget kívánó fermán értelmében kétszázezer ellenségvadászó tatár kato-

¹⁾ Szójáték *Átesi* és *átes* (tűz) szókkal. K.

²⁾ Eddig jelent meg a fordítás a *Hadtört. Közl. id. h.*

³⁾ 1656 okt. 19—1657 okt. 8. — Náima, *Tárikh* VI. kötetéből. K.

nával elindult és a jól őrzött birodalom határához érkezett. Rákóczi, a ki hegyet elhordó zuhatagként támadott a lengyel hadseregre, mikor értesült róla, hogy a khán rendkívüli nagy hadsereggel elindult ellene, azon a helyen, a hová éppen akkor érkezett, tábort ütött abban a véleményben, hogy a tatár sereg elé ez által erős bástyafalat von. A khán, hogy ezt az együgyű kalandort tönkretégye, Kalgai szultánt százezernél több katonával Rákóczi országának kirablására, a lakosok pusztítására jelölte ki és ezt a rabló sereget Erdélyországba indítván, a bajok áradata gyanánt az országra zúdította.

Mikor Rákóczi erről az erősen sujtó intézkedésről értesült, országának védelmére ügyelt s a lengyel királyság kivánsát abban hagyván, ez éretlen vágyódást kiverte fejéből és erős várrá alakított táborát odahagyván, országa védelmére sietett. A szultán és khán által elülről és hátulról bekerítve voltak s a szabadulásra semmi út nem maradt s ekkor a szemben álló csapatok között a harc és öldöklés tengere hullámozott:

A viág siksígat az ellenség vérével tulipánszínűvé tette
A villámgyors tatár lovasság nyílápóra.

Végre a győzelem szellője az iszlám részről kezdett lengedezni s a hitharczosok paripájának lába a veszélyes téren az ellenség csapatait összeránte s hősies kezükkel Rusztem és Zál eseményeinek utánzóivá lettek. A vitatkozásban *Erdil* fölé pontot nem tettek, azért a csatatéren lett belőlük *erzil*.¹⁾

Az iszlám seregből csupán kilenczven tatár sebesült meg és költözött az örökkévalóságba, a hitetlenek közül pedig bizonyos, hogy legalább is húszezer kard által veszett el és hétszáznál több előkelővel együtt mintegy húszezeren fogságba kerültek. Átkozott fővezérük csupán háromszáz emberrel menekült meg, a többiek elvesztek, fogságba kerültek és szétszóródtak. Drakhmákkal, denárokkal tele zacskók, különféle podgyászokkal és értékes ritkaságokkal megrakott néhány ezer kocsi, százötven darab vártörő ágyú került a tatár khán birtokába, ki egy előkelő foglyot küldött Konstantinápolyba azzal a hírrel, hogy a lengyel hadsereg Rákóczi országát felprédálta, kirabolta és néhány száz virágzó várost és falut feldúlt és a földdel egyenlővé tett s hogy Rákóczinak egyik közeli rokona háromszázezer gurus váltságdíjat fizetett.

¹⁾ Erzil = alávaló, megalázott. A török író itt szójátékot készít az *erdil* és *erzil* szókkal s azt akarja mondani, hogy az erdélyiek nem alázták meg magukat előzetesen, azért lettek megalázva a csatatéren. K.

Mindez örömet okozott s hogy köztudomású legyen, nagy ünnepélyeket rendeztek és e szolgálat fejében a khánnak a kapudsik ketkhudája által szultáni elismerő levél, királyi díszruha, handzsár, drágaköves kard és aranyos tegez küldet-tek s Egyiptom kincsével felérő padisáhi sátorral is megtiszteltetett.

Ezt az erdélyi háborút Aziz efendi és Vedsihí írták le így. Isza-záde efendi és Mehemed Khalifa történelmeikben ezt az ügyet a következőleg adták elő és a tatár khánnak e hadjárat alatt tanusított tapintatos intézkedéseit ilyen módon írták le: ¹⁾ Mikor az erdélyi bán meghalt, helyébe a Jedikuleban fogságban lévő Rákóczi György nevű tisztá-talan kapta meg az erdélyi bánságot. ²⁾ Mikor már a kormány-zóságban elhelyezkedett, elméje gonoszságot forralt s a fog-sága idején történt eseményekre és zavargásokra vonatkozó megfigyeléseit a hitetleneknek részletesen elmondotta. »Az Oszmán-ház hadseregének és pénztárának állapotát ismerem, — úgymond — az ellenállásra erejük nincs; a helytartók és a katonaság között lévő egyenetlenkedés és czivódás miatt helyzetük siralmas. A tengeren a velenceiek elfoglalják őket s támadjuk meg őket mi a szárazon s egész Isztambulig menve sincs katonaságuk, mely ellenünk álljon.« S a környékbeli hitetlenekkel egyezkedett és szerződésre lépett, különösen pedig az oláh és moldvai vajdákkal volt egyezségben és meg-állapodásban.

Megfenyítésére Mohammed Gэрáj tatár khán rendelte-tett ki. Az oláh és moldvai vajdák nem voltak vele együtt, hanem legderejobb és híres bojárjaikat katonáikkal együtt elküldötték hozzá. Rákóczinak a hitetlenek csapataiból fel-állított táborához két konaknyi közelségbe tatár csapatok érkeztek s ezek igen ügyes cselfogást végeztek. A hitetlenek közül elfogtak néhány nyelvet. A tatár seregből néhány ezer harczt az oszmánli katonák ruhájába öltöztették és éjnek idején a táborból kiküldötték őket. Reggelre kelve a nyelve-ket a vesztőhelyre hozták s kikérdezték őket. Mikor kivég-zésükhöz készülődtek, hirtelenében néhány tatár hírnök jött a Dsengiz-trón elé s így szóltak: »Khánom! Örömhír! A padi-sah tíz-tizenötezer gyors katonát küldött segítségül, éppen most érkeztek meg.« Erre az örömhírré mintegy hálából a nyel-veket szabadon bocsátották.

¹⁾ Ezek leírása még furcsább mesével van tele s Naima a helyett hogy kiigazította volna, ezt a leírást is szokása szerint szóról-szóra átírja a maga könyvébe. K.

²⁾ Érthetetlen, hogy honnan tudták ezek az egykorú török írók ezt a mende-mondát kitalálni Rákóczi jedikulei rabságáról. K.

A nyelvek a khán divánjából kimenvén, látták az oszmánli ruhában lévő csapatokat és táborukba siettek. Ott Rákóczinak elmondták a dolgot, hogy annyi ezer tatár katonán kívül még az oszmánoktól is tíz-tizenötezer katona érkezett segítségül s azt a hírt is hozták, hogy azon éjjel vagy a következő éjtszaka a tábort hirtelen meg fogják támadni.

Rákóczi hirtelen feleszmélt, nehogy azonban hadserege szétszóródjék és az iszlám sereg nyomon kövesse, azért ezt a hírt nem terjesztette el, hanem azt mondta: »A közeli várak egyikének parancsnoka meghívott engem; vendégségre megyek.« S bizalmasai közül néhány disznót maga mellé vevén, katonaságától elvált és megszökött. Másnap éjjel a tatár sereg oda érkezett s a hitetleneket megrohanva, mintegy negyvenötvenezer hitelent megölt és a többieket elfogta s összetörve megszalasztotta. Az erdélyi főemberek legtöbbje fogságba került e csatatéren. Még Bozdsa-ada¹⁾ elfoglalása előtt megjött a győzelmi örömhír a tatár sereg diadalmas visszatéréséről.

Mikor az említett erdélyi hírek megérkeztek, Rákóczi gonoszsága s az oláh és moldovai hitetleneknek vele való szövetsége is beigazolódott s a határszélekről jött jelentések valósága nyilvánossá lett. Szükségessé vált azon vidék ügyeinek rendbehozása s a nagyvezírhez evégett legfelsőbb irat, kard és kaftán küldetett. Mikor Szolak Mehemed aga, ki ezeket neki elvitte, visszatért, a nagyvezír egy előterjesztést küldött általa a szultáni trón elé, amelyben jelentette, hogy az északi vidékeken lévő zavarok megszüntetése végett szükséges az uralkodónak a régi székhelyre, Edirnebe való utazása. Ennek folytán elhatározatott, hogy a padisah a jól őrzött Edirnebe utazik s erre nézve a szükséges dolgokat kezdték összerendelni.

Az 1068-ik év.²⁾

Az erdélyi háború keletkezése.

Erdélyország független királyság volt s mikor a boldogult Szulejmán szultán Budát elfoglalta s Német- és Alamánországot feldúlta, ezt az országot is meghódította s mivel azóta fejedelmeit a magas birodalom erősíti meg, ez okból adót fizet. Mostanában tízezer arany adót fizet s a vezíreknek és biro-

¹⁾ Bozdsa-ada, Tenedosz-szigetnek török neve. K. Tenedoszt az előző évben foglalták el a velenceiek, a kiktől Köprili Mohammed nagyvezír 1657. aug. 31-én vette vissza.

²⁾ 1657 okt. 8—1658. szept. 28. K.

dalmi főembereknek régi szokás szerint évről-évre ajándékokat küld s az oláh és moldvai vajdákhoz hasonlóan, a fejedelem halálakor a törvényeik szerint helyébe állítandó egyén a magas Portához fordul kérelmével s onnan kaftán, boglár s a janicsársádsáktól üszküf küldetik neki s a magas birodalom részéről egy kapudsi-basi jön, akit iszkemle-agának neveznek s ekkor őt fővárosában trónra ültetik.

A jelenlegi fejedelem, Rákóczi-oglu, a néhai Ibráhim szultán idejében került a trónra és eddig az időig uralkodott. A természetében rejlő álnokság folytán elméjét rosszban törte s ennekelőtte a lengyel királyságot kívánta meg, a fiát pedig Erdély fejedelmévé akarta tenni s ezért svéd, oláh és moldvai segítséggel nagy hadsereget gyűjtött össze és Lengyelország ellen ment. A lengyel király a magas birodalomhoz fordult segítségért s onnan a krimi khánra bízta, hogy az átkozottat kellőképp fenyítse meg, miként ezt fentebb már mind elbeszéltük.

De még ekkor sem okosodott meg s a hozzá érkezett magas parancsoknak nem engedelmeskedett, hanem gyenge mentegőzésre alapított haszontalan feleleteket küldött. A megszökött oláh és moldvai vajdák hozzá menekültek s három ízben is küldetett hozzá magas ferrán, melyben az mondta: »Az említetteket küldjed a világ menedékhelyéül szolgáló trón elé és magad is jöjj oda, hogy uralmad megújítása végett a szultánság küszöbéhez borulj.« Ő azonban ekkor sem engedelmeskedett.

A velencei háború tehát elhalasztatott s az oláh és moldvai ügyek rendezése és az ő megfenyítése és megbosszulása végett a háború elhatároztatott s a jelzett évi Redseb hó 10-én ¹⁾ a császári sátor Edirne mezején állíttatott fel.

A padisah sátorba szállása és Köprili Mohammed pasa nagyvezír küldetése az erdélyi hadjáratra.

Ramazán hó 22-ik napján ²⁾ a világ menedékhelye, a padisah edirnei palotájából kiindult és az edirnei mezőn felállított császári sátorába szállott. Köprili Mohammed pasa nagyvezírt a győzelmes hadsereg szerdárjává nevezte ki s fejére két drágaköves boglárt tett, derekára díszkardot övezett és díszes kaftánt s czobolyprémes bundát adatott rá és mindazon szolgálainak, kiket a hadjáratra küldött, régi szokás szerint kaftánokat adatott és sok jókivánsággal elhalmozta.

¹⁾ 1658 ápr. 11. K.

²⁾ Jun. 21. K.

*A nagyvezír indulása Erdélyországba. Jenő vára
elfoglalása.*

Mint az imént leírtuk, az 1068. évi Ramazán 22-ik napján a nagyvezír az iszlám sereggel Edirnéből elindult és Erdély felé utazott. Magas császári rendelet küldetett a tatár khánhoz is, hogy tatár és kozák seregével sietve Erdély felé induljon.¹⁾

A szerdár ekrem gyorsan Belgrádba érkezett s Kenán pasa budai kormányzó egész határszéli hadseregével, továbbá Kadri pasa szilisztrai váli ejáletje katonaságával és a dobrudsai harcosokkal, valamint a tatár khán megszámlálhatatlan tatárral s a lengyel királytól küldött tizenkétezersnél több katonával a nagyvezírhez csatlakoztak a hitharczra.

A győzelmes hadsereggel az ellenség határához érkeztek s azon a helyen a²⁾ nevű folyón új hidat készítettek s a tengernyi hadsereggel feltartóztathatatlan áramlat gyanánt az erős hídon keresztülmentek s az ellenség országába bevonultak. Azon a helyen volt a hitetlenek országának lakatja, a Jenő nevű erős vár, melyet néhai Szulejmán szultán khán, mikor Német- és Alamánország ellen hadjáratokat vezetett, az oszmán birodalomhoz csatolt és szultáni uralma alá vett. Mohammed szultán idejében lefolyt magyar háborúk zűrzavarai között valami módon a hitetlenek kezébe került s a határszéli kormányzók hanyagsága folytán mostanáig azoknál maradt.

Mindenekelőtt az említett vár elfoglalása és birtokbavétele volt fontos dolog, azért a környékét megszállották és a négy irányban rablásra és pusztításra kirendelt beglerbégek a külvárost felgyújtották, minek folytán a váron kívül nyoma sem maradt az emberi lakásoknak. A hit ellenségei a várba zárkóztak, készen az öldöklésre, harczolásra. Megparancsoltatott, hogy a janicsárok még azon éjjel ostromsánczba menjenek s éjfélig az ostromsánczokat csakugyan elfoglalták s miután mindenki felkészülődve résen állott, a bástyatörő, sárkányarczú ágyúk mozgására alkalmas helyeken puskásokat helyeztek el köröskörül és mindenféle módon ostrom alá vették azt. Reggel a levert ellenség látta, hogy a tengernyi katonaság minden irányban ostrom alá fogta őket s félelmükben megzavarodva, menekülésükre a vár átadásán kívül másféle módot nem találtak, azért kegyelemkéréssel néhány előkelő emberüket kiküldötték.

¹⁾ Ez az egész hadjárat története felhasználva Hammernél, VI. 34. s köv. l.

²⁾ Naima Tárikhjának példányaiban üresen hagyott hely van ott, de valószínűleg a Körös-folyót kell érteni. K.

»A megkegyelmezés a győzelem alamizsnája« mondás értelmé szerint kérésük meghallgattatást nyert és azon fel-tétel alatt, hogy még azon napon estig kivonulnak, kegyelem adatott nekik. Zilkáde hónap eleje volt, amikor ostromsánczba mentek s a következő napon a vár elfoglaltatott, a mely után a csapatoknak engedély adatott az ellenség országának fel-dúlására és kirablására s csapatonként be is mentek az át-koztak közé.¹⁾

A tatár khán a korábban kibocsátott magas fermán ér-telmében kétszázezernél több tatár és kozák katonával az ellenség határán bevonult s az útjába eső helyeket kirabolta, elpusztította, a lakosokat részint elfogták, részint megölték s a mikor az átkozottnak Fehérvár nevű fővárosához ér-keztek, a kozák katonák az ágyúkkal, puskákkal nem tö-rődve, hirtelen a vár alá mentek. Három-négy óráig tartó harc után hágsóval a felső várba is felmentek s miután a város kapuit kinyitották, a rablásra és pusztításra felkészülő-dött tatárok a várba bementek s az alsó és felső várost min-den zegzugában felprédálták s hasonlíthatatlan értékes tár-gyakat összeszedve, zsákmányt szereztek.

Az istentelen átkozott azon a vidéken sehol meg nem maradhatott, azért a német határ közelébe eső egyik erős várába menekült. Hátrahagyott katonái, mivel vezérük nem volt, szintén nem állhattak ellen hanem a meredek hegyekbe futottak menekülés végett. Az országot, mivel kormányzója, vezére nem volt, az ügyes katonaság és az ellenségvadászó tatárság félelem nélkül rabolta, pusztította; a férfiakat több-nyire kardra hányták, feleségeiket, családjaikat fogságba vetették. A parasztok a csapatok támadásai miatt kétségbe voltak esve, azért meghódolva és megalázkodva a győzel-mes táborba mentek kegyelmet kérni. Kérelmük meghall-gattatott s a katonaságnak a zsákmányolást megtiltották.

Ezután az erdélyi bejzádék közül Rákóczinak egykori defterdárja, Barcsgay Ákos nevű bejzáde Erdély fejedelmévé tétetett s miután a magas szultánság részére évenként fizetni szokott tizenötezer aranyhoz még huszonötezer arany hozzá-csatolását s így összesen kerek negyvenezer arany fizeté-sét, továbbá kineveztetése fejében, de csupán a jelen évben, ezer kisze küldését elfogadta és magára vállalta, Zilhidse hó 25-ik napján²⁾ a kaftán, kalpag és buzogány megada-tott neki.

¹⁾ Jenő vára pár napi ostrom után 1658. szept. 2-án került a török kezére.

²⁾ 1658 szept. 21. K.

Elhatározták azt is, hogy az említett Rákóczinak azon vára ellen mennek, a melybe elzárkózott, ámde a padisáhtól a sürgős visszahívás végett egy khászeki aga a magas irattal már akkor megérkezett, a mikor még csak a vár ostromához kezdettek. A nagyvezír eltitkolta ezt és a visszahívás hírért nem terjesztette el.

Jenő elfoglalása után a császári visszahívásnak engedelmeskedve, a lázadók rendetlenségeinek megfékezésére Edirnebe kellett visszatérnie ¹⁾ s mivel Rákóczi ügye miatt ott a végeken nem időzhetett, ezért Kenán pasa budai válit a határszéli katonasággal Jenő őrizetére hátrahagyta és e tartomány ügyeinek elintézését a nevezett vezírré rábízta, maga pedig az iszlám katonasággal Edirne felé indulni készülődött. Jenő elfoglalásának örömhírével Musztafa aga telkhiszdsit küldötte előre, a ki már húsz nap alatt a császári trón zsámolyához dörzsölte arcát. Musztafa aga telkhiszdsivel együtt a khászeki agát is a császári trón elé küldötte a visszahívó levélre adott válaszszal, a melyben azt írta, hogy a padisah kegyes természetét semmi bánat ne érje. A hódítás örömhírének megérkezésekor elrendeltetett, hogy az ellenség bosszúságára hét nap és hét éjjel kivilágítás legyen az egész birodalomban, a szerdárnak pedig derék szolgálata fejében kitüntetésül egy drágakövekkel kirakott kard és prémes díszkaptán küldetett. Musztafa aga telkhiszdsi a kis mirákhor hivatalt kapta.

Zilhidse hó 3. napján,²⁾ szombaton, a császári trón elé érkezett jelentés.

Erdélyországban a három nemzetség előkelői által az ország helytartójává és fejedelmévé lett Barcsay nevű hitetlen a szultáni táborba érkezett s vele az ügyek megbeszélése Kenán pasa budai parancsnokra bízott. A gyűlés kezdetén a felek részéről tett kérdések és feleletek felett határoztak s azután még néhányszor értekezletet tartottak és újra ki-

¹⁾ Köprili Mohammed pasa nagyvezír visszahívásáról körülményes felvilágosítást ad Evlia Cselebi a következő szavaival: »Mikor Köprili Mohammed pasa ezt a várat (Jenő) elfoglalta, az alatt Anatóliában Haszán pasa fellázadt s rabolva és pusztítva egész Bruszáig ment, ezért Köprilihez, midőn a vár alatt volt, a következő császári irat érkezett: »Édes Vezírem! Ha az erdélyi királyt meglánczolva és megkötözve eléem hozod, nem lesz előttem kedves, hanem birodalmi székhelyemre siess s ez ellen a lázadó Haszán pasa ellen indulj.« Evlia Cselebi magyarországi utazásai. Budapest, 1904. I. 15. lap. K.

²⁾ 1658 aug. 30. K.

mondták határozatban, hogy a Rákóczi nevű áruló letétetett, nehogy a rájáknál e fölött kétség támadjon. Az összes vezírek, mirmiránok, emirek, janicsár-odsákok és hat hadosztály népe s a határszéli harcosok kicsinye-nagyja tanácskoztak s az említett bán¹⁾ véleményét, gondolkozását helyeselték s megállapodtak abban, hogy az évenként adott tizenötezer arany adóhoz még huszonötezer hozzáadassék s így évente negyven-ezer arany adót fizessen. Továbbá, mivel e hadjáratot ő okozta, azért a segítség költségeire a császári kincstárnak ezer kisze ákcsét fizet, de csupán csak abban az évben. Továbbá a temesvári váli által régebben elfoglalt Sebes és Lugos nevű várakat, melyeknek évi háromezeröttszáz arany jövedelme, a két szent város²⁾ szegényeie volt, de bitorlás folytán azok elfoglaltattak, a bennük lévő ágyúkkal, hadiszerekkel s a környező összes falvakkal visszaadja s azokat a ráját, kik a határszéli falvakból eltávozva erdélyi alattvalók lettek, szintén visszaadja.

Ezekben közös egyetértéssel megállapodtak s az erdélyi fejedelemség kaftánját felöltötte.

Kenán pasa vezír, budai váli és Barcsay erdélyi bán között folyt tanácskozás idején a kérdések és feleletek s a megállapodások.

Először. Várad vára kiüresíttessék és a padisáhnak átadassék; Sebes és Lugos nevű helyek is a padisáhi birodalomhoz csatoltassanak s ő felségének az a kívánsága, hogy azon a környéken legyen a határ és az úgy ilyen módon rendeztessék.

A felelet erre a következő volt: Az egész Erdélyország a felséges és hatalmas padisáhnak birtoka és mi valamennyien adófizető szolgálai vagyunk, ámde a néhai Szulejmán szultán dicsőséges idejében az erdélyi szegényeknek kegyesen adott császári áhdnámében határozottan meg van írva, hogy Erdélyországtól várat és földet többé nem követelnek és mostanáig ilyenfélet nem is kívántak.

Ismeretes ugyan, hogy Sebes és Lugos rájaitól a fényes Medina számára évenként háromezeröttszáz aranyat szedtek be és azt a padisah kincstárába küldötték, ámde e várakért és földért eget-földet rimánkodva könyörgünk, hogy rajtunk

¹⁾ Bán alatt az erdélyi fejedelmet érti. K. Barcsayt a törökök általában Iánnak nevezték, v. ö. Erd. Orszgy. Eml. II, 279.

²⁾ Mekka és Medina. K.

szánakozva azokat tőlünk ne követeljék, mert ha azt mondanánk, hogy átadjuk azokat, olyan hibát követnénk el, hogy a felelősséget magunkra nem vállalhatnánk. Ha ugyanis az említett várakat és földet átadnánk, akkor az áruló Rákóczi és a körülöttünk lévő összes keresztény népek ránk rohannak s minket nevetségessé tesznek. Reméljük, hogy a nagyvezír és szerdár ekrem ő magassága ez ügyben könyörül rajtunk és e kívánsága fejében tehetségünkhöz képest inkább az adó nagyobbításával intézzük el a dolgot. Parancsa szerint még az ingünket is odaadjuk s a kincstár számára, a mi tőlünk kitelik, megfizetjük. Ez ügyben a további magas parancsolatra várunk.

Másodszor. Régtől fogva Jenő vára alá tartozó és a császári defterkhánében beírt falvakat szükséges, hogy a magas szultánság újra birtokába vegye, miként azelőtt volt. Erre az ügyre vonatkozólag mit feleltek?

Ebben az ügyben egy cseppet sem ellenkeztünk. Jenő vára régtől fogva a felséges padisahnak öröklött birtoka; rájáinak dolgába nekünk semmi beleavatkozásunk és beleszólásunk nincs, csupán azt kérjük, hogy a császári defterkhánében megírt régi határ legyen irányadó és ne engedessék meg, hogy azt átlépjék. Ez volt a feleletük.

Harmadszor. Jenő várához tartozó *Szolin*¹⁾ szandsákban régtől fogva összeírt ziámet- és timárbirtokok falui és a vakufhoz írt falvak lakosai nem engedelmeskednek, azért ő padisáhi felségének kívánsága azokat engedelmességre kényszeríteni. Ez ügyre vonatkozólag mit feleltek?

Ez ügyben ő felsége kívánsága ellen a legkisebb szavunk sincs. Ezek a falvak mind a Hajdusághoz tartoznak és ezek Erdélyországot folyton zavarták és nyugtalanították. Parancsoló és szigorúan elrendelő leveleket küldünk hozzájuk, hogy ezentúl mihozzánk hasonlóan a padisah ő felségének szívvel-lélekkel engedelmeskedjenek és az említett falvakat tulajdonosaiknak alávéssék. Ha szavunkat megfogadják és ő felsége beleegyezését megnyerik, az uralom az övék, ellenkező esetben pedig, ha a császári parancsolattal ellenkeznek és a tanácsot nem fogadják el, a felelősség rájuk hárul és mi is elfordulunk tőlük és az ő engedetlenkedéseiket a magas Portán bejelentjük s azután, a mit a padisah szükségesnek tart, az végrehajtassék rajtuk.

Negyedszer. Ő felsége az istentelen Rákóczit e világból kipusztítani kívánja. Ezt a dolgot ki tudja közületek elvégezni? — kérdezte.

¹⁾ صولين (Szolin) teljesen elferdített név. Talán Szolnok. K.

Az említett bán erre így felelt: »Ezt a dolgot kívülem senki sem tudja elvégezni. Erdély kormányzására méltónak találtattam és ha a nemzet előkelői egyetértének velem, insallah! Rákóczi megsemmisítését magamra vállalom«. A három nemzet előkelői közül is a mellette lévők igazolták szavait azt mondva, hogy ő csakugyan meg tudja tenni ezt.

Ötödször. »Tudjátok, hogy e hadjárat összes költségeit felséges padisáhunk kincstára fedezte s ez a költek zés mind tiérettetek történt, töletek tehát kárpótlás szükséges. Erre az ügyre vonatkozólag mit feleltetek?

»A parancs és rendelkezés a nagyvezír ő magasságát illeti — válaszolák ők. — Bármit parancsol is, tehetségünk szerint szolgálatára állunk és a mi csak erőnktől kitelik, az elől nem térünk ki. Minden körülmények között azonban irgalmasságáért könyörgünk.«

Ezeket az ügyeket a császári trón elé terjesztették és a padisah tudomást szerzett róluk. Anatóliában azonban a Dseláli rabló csapatának gonoszságai mindinkább nagyobbodtak s minden körülmények között igen fontos és szükséges volt az intézkedéseket megtenni. A nagyvezírnek is a hódítás után azért nem engedte meg az ottidőzést, hanem császári íratot küldött hozzá, hogy sietve a császári trón elé jöjjön.

Az 1069-ik év.¹⁾

A német²⁾ követ megérkezése.

Zilkáde hónap 23-án keddi napon³⁾ a császári sátorban⁴⁾ Diván tartatott s a német király követe ajándékokkal és levéllel a magas trón elé járult. Levele lefordíttatott és kivonatban előterjesztetett. Ebben az előbbi erdélyi fejedelem, a lázadó Rákócziért való közbenjárás foglaltatott. Ez a közbenjárás a valláshoz és a kioldalomhoz nem látszott méltónak, azért a felséges padisah a közbenjáró levelet nem is fogadta el, hanem azt mondta: »A császárnak bizonyára az a szándéka, hogy a közöttünk megkötött békességet fentartsa,

¹⁾ 1658 szept. 28—1659 szept. 17. K.

²⁾ Mayern Ágoston, a ki azonban Lipót császár trónralépése jelentéseért, nem pedig Rákóczi érdeké en ment a portára.

³⁾ 1659 aug. 11. Ami éppen keddi napra esett. K.

⁴⁾ Mivel Anatóliában Dseláli H szán ellen a háború folyt, azért a szultán is sátor alatt volt ekkor Bruszóban. K.

ez esetben tehát azt az istentelent kerítse kézre és küldje őt Portámra.« Ezen határozott felelet után a követnek engedélyt adott a távozásra.

Kiadatott ezután a fermán, hogy a tavasszal Erdély ellen újra megindítandó háború végett az előkészületeket tegyék meg.

Moldva és Oláhország állapota.

Gürdsi Kenán pasa budai váli és Dsán Arszlán pasa szilisztrai váli azelőtt az erdélyi határon időztek, hogy az Erdélyországban állított új fejedelmet uralmában megerősítsék. Mihne oláh vajda Kenán pasától engedélyt kért, hogy tartományába mehessen, Dsán Arszlán pasától azonban nem kért erre engedélyt. Mikor az engedély megnyerése után elbúcsúzott, Dsán Arszlán pasa őt megszegyenítve mellbe ütötte s azt mondta neki: »Hé, átkozott! Én szilisztrai váli vagyok s arra nem aláztad meg magadat, hogy tőlem engedélyt kérj a távozásra.« S őt pírongatta, gyalázta.

Mihne egészen megtörve kiment s azt mondá: »Ezt a meggyalázást nem tűröm el. Ma d meglátod, hogy mi lesz a következménye ennek az ütésnek.« És fenyegetőző szavak között Erdélyországba ment. Azután mikor Dsán Arszlán pasa is engedélyt kapott Kenán pasától, hogy hivatala székelyére menjen, Oláhországba beérkezve, Mihne szinteg barátságosan fogadta őt, de e közben az oláhokkal Dsán Arszlán pasát megrohanta s mivel annak nem volt ereje az ellenállásra, azért kénytelen volt megfutamodni és ezer veszedelem között Szisztova átellenében a Dunán keresztülmenve, a dolgot a Portára bejelentette.

Mihne a magyaroktól segítséget kapott és nagy sereget gyűjtött össze. Az előbbi oláh vajda, a megszökött Kosztantin is Rákóczi segítségével megérkezett és Moldvát erőszakkal elfoglalta és gonoszságát kimutatta s híre jött, hogy a végek állapota egészen felzavarva van.

Szidi Áhmed pasa háborúja a magyar sereggel.

Fentebb a maga helyén már elmondtuk, hogy az előbbi erdélyi fejedelem, Rákóczi Lengyelországot megkívánva, az 1067. év elején kormányzósági székhelyéről hatvanezer főnyi ördögi hadsereggel elindult, de a tatárok kardjának villáma egész aratását elpusztította.

Az ország ügyeinek intézője, a Kemény János¹⁾ nevű szerencsétlen átkozott a tatárok fogságába került és hosszú időn át raboskodott. Azután kérte, hogy százezer aranyért bocsássák őt szabadon s az ügyet a khán elé terjesztették, a ki beleegyezett és megengedte, hogy azon összeg beszerzése végett egy embert küldjön hazájába. Mikor rokonai és hozzátartozói az említett összegnek összegyűjtésén fáradoztak, Dsován bég²⁾ nevű piszkos oláh vajda értesült erről s mivel a multból összeköttetése volt vele, azért a fenséges khánhoz tudósítást küldött s magára vállalta, hogy a százezer arany váltságdíjat ő fogja megadni s Kemény Jánost a maga számára kérte. A khán bízott benne s néhány előkelő tatárral elküldötte őt.

Kemény János a ravaszság és álnokság tudományában a furfangos ördöghöz hasonló ügyes ember volt s az oláh vajdához érkezvén, különféle álnoksággal őt teljesen eltérítette ő felségétől s a lázadás teljes kitörésére okot szolgáltatott. A pénz követelésére érkezett tatárokat, azonkívül a tartományban lévő ezernél több iszlám kereskedőt a vajda megölette, azután Kemény Jánost Rákóczihoz küldötte s mintegy tízezer bosszúálló hitetlent felszerelt s jelentette, hogy szövetségre lép, a magas birodalomnak pedig többé nem engedelmeskedik.

Kemény János uralkodójához, Rákóczihoz, ment és őt arra ösztönözte, hogy öröklött birtokát követelje vissza és őt felbuzdítván, katonaságot kezdtek gyűjteni. Rövid idő múlva húszezernyi jól felszerelt és felfegyverzett hitetlennel az új vajda, Barcsay Ákos ellen indult. Ennek nem volt ereje az ellenállásra, ezért az ügyet a Portára bejelentette. Szidi Áhmed pasa, a ki Boszniából a budai ejáletbe helyeztetett át, Jenő védelmével és az erdélyi zavarok megszüntetésével is megbízott. Az új vajda azzal a hírrel küldötte hozzá emberét, hogy Rákóczi közeledik és Szidi Áhmed pasától segítséget kért. Az említett vezír a mellette lévő határszéli harcosok közül négyezer válogatott, jeles vitézt Sziavus pasa testvére Szári Huszein pasával előre küldött segítségül s maga is a szükséges hadikészletek után látott s nyomban elindult.

A hitetlenek istentelen vezére, mikor értesült róla, hogy Huszein pasa négyezer vitéz harczossal már közel jött hozzá s a jeles szerdár is megszámlálhatatlan sereggel azonnal önni fog, egy csapat átkozott katonát küldött az útba eső, egyik

¹⁾ A török másolók tudatlansága folytán ez a név hibásan így van nyomtatva: *كلیمانوش* (Kelbános). K.

²⁾ A fennebb említett Mihne vajda. K.

nehezen járható szoros¹⁾ őrzésére, hogy az iszlám sereg átvonulását megakadályozzák. Huszein pasa e cselfogásról értesülvén, sietve tudósította a szerdárt, hogy ha a hitetlenek megérkezése előtt keresztül nem mennek, a vele lévő hitharczosok közül egyetlen ember meg nem menekül, hanem valamennyien az ellenség fegyverétől hullanak el. A Rusztemhez hasonló szerdár Isten segítségével a hitetlen sereg megérkezése előtt az említett szoroson keresztülment, a mire Rákóczi a neki még engedelmeskedő négyezer főnyi katonasággal²⁾ vára ellen támadott, a hol az új vajda tartózkodott.

A várban lévők hadiszereiket rendbe hozták és a harczo-láshoz fogtak. A vár őrségében lévő iszlám harczosok közben-közben kirohanásokat intéztek a hitvány tábor ellen és Isten segítségével legyőzték az ellenséget. Ilyen módon öt hónapon át folyt a harc. A pasától segítségül küldött emberek ismételen is élet adtak magukról, de a zordon télben lehetetlen volt mozdulni, azért a tavaszra halasztották a hadműveletet.

A csatamező dísze, a pasa is a sík vidékre vitte sátorait és miután a hitetlenek országa ellen való indulásra az elő-készületeket megtette, a határszéli lakosokkal a háború ügyeiről tanácskozott. Erdély népe háromféle fajú s ezek egyik osztálya harczkedvelő, bosszúálló, fegyverforgató s ez hajduság³⁾ neve alatt ismeretes és úgy mondták, hogy ha ezek tartományát feldúlják, váraik t faluikat lerombolják, vagyónukat, jószágaikat felprédálják, Isten segítségével a többit könnyű lesz megfélemlíteni.

Ezt a véleményt helyesnek és okosnak találták, azért a győzelmes végeken lévő hitharczosokkal és a saját szol-gálatában lévő csapatokkal elindult és sietve bevonult a Hajduságba.

Mikor ezek híret vették, hogy az iszlám sereg odajön, abban a tartományban az erősségéről híres Várad nevű vár kapitánya, a Rákóczi rokonságából való Barkóczy⁴⁾ nevű

¹⁾ Az erdélyi Vaskapu-szorost érti alatta, a hol Rákóczi csakugyan meg akarta akadályozni a török seregnek Erdélybe menetelét. K.

²⁾ A török kiadó üresen hagyta e helyet, melyet a kéziratban nem tudtak elolvasni. Ez a hely valószínűleg Szeben volt, mivel Rákóczi ezt vette ostrom alá. K.

³⁾ Törökül: *ساده* K.

⁴⁾ Valószínűleg Balogh Máté alkapitány nevének félreértése. Nagy-várad parancsnoka Gyulay Ferencz nem volt benn a várban, hanem Rákóczi temetésén volt, a Barcsay-párti kapitány Haller már előbb török fogságba került; a védelmet Balogh Máté alkapitány vezetésével egész bizottság intézte.

átkozott az iszlám sereg bevonulásának megakadályozására húszezernél nagyobb h:dsereggel a határon lévő egy szűk völgy átjárójának elfoglalása végett sietve oda vonult. Mikor azonban odaérkeztek, s látták az iszlám sereg keresztülvonulását, félelem szállta meg őket, az ellenállásra erejük nem lévén megfutamodtak s azon az úton, a melyen jöttek, visszatértek.

Az iszlám sereg utánuk sietett s utolérve őket, részint levágták részint elfogták őket s ágyúikat és hadikészleteiket is elvették. Ezután az útjukba eső falvakat és városokat felédták, a várakat és palánkákat felégették és az erősségéről híres Pocsaj¹⁾ nevű vár alá szállottak.

¹⁾ Pocsaj várának ma csak romjai vannak meg. Leírása a török világból Evlia Cselebi i. m. II. köt. 243. l. K.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

A török személynevek után következő évszám azon évet jelöli, a melynél az illető név a szövegben előfordul.

p. = pasa; bbg. = beglerbég; sköv. = s következő lap(ok) v. év(ek).

A, Á.

Abbasz iráni sah 1604, 345.

Abdi efendi, defter-emin 1600, 301, 303. ~ efendi, részeges 1605, 357. ~ ketkhuda 1599, 153, 362. ~ p. kehája 1605, 180 sköv.

Abdul Aziz cselebi tatár főtiszt 1602, 166.

Abdul-Kadir történetíró 308.

Abdullah szpáhi, Kjátib Cselebi atyja 197.

Áhmed I. szultán 175 sköv., 363.

~ II. szultán 401. ~ III. szultán 393. ~ aga, müteferrika 1615, 369 sköv. kanizsai bbg. 371, 373. ~ aga, tatár nagyvezir 1594, 1599 sköv., 1604, 151, 166, 176, 222, 289, 349. ~ efendi, történetíró 401. ~ egri beglerbég 193, 376. ~ esztergomi szandsákbég 1627, 378.

~ harcos Székesfehérvárnál 1601, 165, 335. ~ szontai aga 1594, 208. ~ Báir-tilkiszioğlu, bég, egri ketkhuda 1598, 278.

~ Cselebi, Lala Mohammed p. berát kjátibja 1595, 121 sköv., 239 sköv. ~ Etmekdsizáde efendi, defterdár, 1596 sköv., 148 sköv., 159, 169 sköv., 267 sköv., 276, 280, 304 sköv., 346.

~ Hafiz, Mikháidslu, boszniai és temesvári bbg. 1595 sköv., 116 sköv., 147, 221 sköv., 232, 235 sköv., 243, 246, 266 sköv., 278, 285 sköv., 288, 346.

~ Kádím, budai kehája 1606, 190, 362. ~ Kara, kanizsai odabasi 1601, 313. ~ Musztafapaszáde, szécsényi, majd esztergomi bég 1594 sköv. 212, 218. ~ Semszi, rumilii bbg. 1566, 72, 77, 79. ~ Szidi, p., boszniai, majd budai bbg. 1658 sköv., 413 sköv. ~ Uzun, kanizsai janicsár 1601, 321. ~ Veldánzáde, Mevlana, a császári hadsereg kádija 1605, 180, 352, 357.

Áhmed I. Szultánzáde.

Áhmedpasazáde Mehemed I. *Mehemed*.

Aja Szófia 244, 245.

Ajasz aga 1566, 76.

Ajnácskő (Ajnászkő) 211.

Aisa szultána 1601, 305.

Ak I. *Akerman*.

Akerman (Ak) 115, 192, 222, 273.

Ákhir p. I. *Ibráhim*, Szárkhos.

Akajlak I. *Fehérhegy*.

Aladsa-Hiszár, ~iak 183, 193, 243, 304, 376. ~i bég 1600, 299. ~i zászló 356.

Alamán I. *Németország*.

Ali aga 1601, 304. ~ janicsár-aga 1566, 72, 74, 77. ~ janicsár-aga 1596, 266 sköv. ~ aga kapudsi-basi 1598, 274. ~ csaus, defterdár, a ferdeszájú, 1596 sköv., 129 sköv., 246. ~ efendi, budai mukabeledsi 1590, 96. ~ efendi, történetíró 111, 125, 231. ~ győri kehája 1598, 272. ~ nisánsi 1598, 276. ~ p.

császnigir 1595, 126. ~ p. nagyvezír 1604, 345 sköv. ~ p. rakai bbg. 1594 sköv., 221, 249, 268 sköv., 288 sköv. ~ állítólagos győri parancsnok 111, 142, ~ Bosztandsi, p. 1596, 260, 263. ~ Cselebi, a nagyvezír kajmakámja 1599, 287. ~ Csorlulu, p., nagyvezír 1708, 393. ~ Kadizáde, budai p. 1597 sköv., 142, 167, 169, 190, 271, 336 sköv., 339, 358, 362 sköv., 369, 371. ~ Kalajlikoz, budai p., 1580 sköv., 87. ~ Kara, székesfejérvári és esztergomi bég 1595, 83, 117 sköv., 211, 236 sköv. ~ Kara, 1636, 402. ~ Pirsziz, bég 84. ~ Portuk, tengernagy 1566, 74, 77. ~ Szári Patur, szigetvári bég 1573, 82, 102. ~ Tor, hóhérségéd 1566, 76.
Althan Adolf 363.
Altun-oluk l. *Aranysáv*.
Alvinczi Péter 365.
Anatolia, ~i katonaság 112, 117, 205 sköv., 222, 226, 235 sköv., 256, 261, 292; ~i lázadók 360, 412.
András-sziget 151.
Apari bég 1594, 219.
Apponyi Pál kamaracelnök 369.
Arad 276.
Aranysáv (Altun-oluk) folyó 287.
Armudlu l. *Körtvélyes*.
Arsán l. *Harsány*.
Arszlán bég, hatvani szandsákbég, 1594, 83, 102, 215. ~ Jahjáli, Mohammedpasazáde, budai pasa 1566, 71, 74 sköv. ~ Deli, vitéz 97. ~ Dsán, szilisztrai váli 1659, 413.
Átesi Mehemed l. *Mehemed*.
Auersperg András horvátországi tábornok 91.
Ausztria 349.
Aziz efendi történetíró 404.

B.

Baba-eszki 203.
Babocsa 79, 155, 294 sköv., 307.
Bács 84, 232, 291.
Bácska 73, 272, 339.
Bájázedmecsét városrész Konstantinápolyban 393.

bajorok 383.
Báir-tilkiszioğlu Ahmed l. *Áhmed*.
Bájrám bég dsámija 304. ~ pécsi cseri-basi 1601, 317.
Bakhtiar bég 1594, 213.
Báki p. defterdár 1605, 180 sköv., 188.
Bakonyhegy (Bakon) 98, 206.
Balantvár l. *Bolondvár*.
Balassagyarmat l. *Gyarmat*.
Balaton tó 295 sköv.
Balácsi Zsigmond 368.
Balikdsizáde Musztafa l. *Musztafa*.
Balkán-szoros Erdélyben 227.
Balogh István internuntius 379. ~ Máté 415.
Balta, Deli, budai vitéz 1602, 338.
Banjaluka 89, 303, 401.
bányák Felsőmagyarországon 129, 192, 247, 387.
Baranyavár (Pornovár) 294.
Barcsay (Barcsgay) Ákos, erdélyi »bán«, 408 sköv.
Barkóczy 415.
Barton angol követ 125, 135.
Basta (Bastaji) György, »király« 166 sköv., 178 sköv.
Batacsin szoros 203.
Batacsina palánka 128, 246.
Bátaszék 288.
Báthory Endre 291. ~ Gábor (Deli király) 190 sköv., 365 sköv., 373—381, 383, 386. ~ István 227. ~ Zsigmond (Báthory-oglu, Erdel-oglu) 109, 115, 144, 247, 251, 257, 269, 271, 275 sköv., 284, 337.
Battyán-oglu (Ferencz) 185, 192, 361, 363, 365, 375, (1645) 387.
Bécs (Viena) 74, 113, 139, 180, 185, 189, 192, 222, 234, 289, 353, 359 sköv., 368, 374, 384, 386. ~i béke 364; 1615, 369, 378 sköv. ~ király adója 95, 203. ~ követjárás 96.
Becskerek 144, 247, 275 sköv.
Behke l. *Bihács*.
Bejzáde l. *Haszán*.
Bejzáde Mehemed l. *Mehemed*.
Bekir p. boszniai és temesvári bbg. 1637 sköv., 382—401.
Bektás p., szolnoki bég, majd budai bbg. 1596—1605, 178, 252, 285, 346, 351, 357.
Belgrád 81, 82, 96, 97, 103, 109, 112, 115, 128 sköv., 138 sköv.,

- 150 sköv., 158 sköv., 164, 166, 187 sköv., 190, 203 sköv., 218, 228, 234, 241 sköv., 246, 253, 266 sköv., 273 sköv., 276, 279, 287 sköv., 292 sköv., 304 sköv., 332 sköv., 335, 339 sköv., 341 sköv., 344 sköv., 348, 351, 356, 358 sköv., 361, 407. ~i frenkek 362. ~ híd 162. ~ Hunkjánhalmom 220. ~ Inekhán bég-palotája 207. ~ kaszánya 207, 220. ~ malmok 114, 233.
- Bender* 222.
- Berek folyó (tó)* 156, 162, 296, 311 sköv., 328.
- Berenvár* l. *Berencze*.
- Berszakumi*, helynév 383.
- Berencze* (Berenvár) 79, 158, 220, 296, 301, 303, 307, 311, 325, 329.
- Bethlen Gábor* 190—193, 365 sköv., 373—381, 383, 386. ~ István (Kodsa Bethlen) 381 sköv., 394—402. ~ István fia l. *Zólyomi Dávid*.
- Bezdsa Görgi* l. *Haller György*.
- Bocskay István* 177—190, 349—365, 368. ~ emirje 178. ~ koronája 67, 179, 358.
- Bogázdelen* szoros 245.
- Bogdán bejzáde* l. *moldvai vajda*.
- Bohemia* l. *Csehország*.
- Bojalu Huszein* l. *Huszein*.
- Bojálu Mehemed* l. *Mehemed*.
- Bolondvár* (Balandvár, Pelendvár) 156, 296, 371, 379.
- Bosznia*, *bosnyákok* 67, 88 sköv., 94, 175, 200 sköv., 204, 217, 266, 335, 346, 361, 364, 414; ~ nyelv 124; ~ sereg 207, 222, 345, 387.
- Bosztandsi Ali* l. *Ali*.
- Bosztánzáde* efendi sejk-ül-izslám 1593, 95.
- Bozdsa-ada* l. *Tenedosz*.
- Bihács* (Behke) 88, 200.
- Brandenburgi Katalin* 378.
- Braun Erasmus* 111.
- Brim* l. *Brünn*.
- Brusza* 412.
- Brünn* (Brim) 386.
- Buda* 76, 98, 102, 105, 112, 115, 118, 122, 126, 127, 138 sköv., 147 sköv., 151 sköv., 156, 161, 164, 166 sköv., 168 sköv., 179, 191 sköv., 204 sköv., 218 sköv., 222, 231 sköv., 234 sköv., 239 sköv., 245, 250, 266 sköv., 275, 278 sköv., 284 sköv., 287 sköv., 294, 307 sköv., 333, 335 sköv., 341 sköv., 346 sköv., 351 sköv., 356, 358 sköv., 362, 365, 371, 373 sköv., 381, 394, 397 sköv., 401, 405. ~ építése 86. ~ külvárosai 86, 87. ~i bbg. jogállása 364. ~i ejálet, tartomány 76, 97, 113, 206, 233, 346. ~i Ákhor- (Istálló) kapu 169. ~i Bécsi-kapu 170, 338, 340. ~i Császárfürdő l. *Hévfürdő*. ~i Kesislík-út 170. ~i Ovakapu 126, 241, 338 sköv. ~i Topkháne városrész 214. ~i Toprák-kule 338. ~i béke 378.
- Budina* történetirő 79.
- Buják* 211.
- Bukarest* 286.
- Burhaneddin* efendi defterdár 1599, 287.

C.

- Corbavia* (Korpava) 90.
- Csák tatár szultán* 1596, 134.
- Csaldiráni ütközet* 265.
- Csanád* 145, 243, 274, 276 sköv.
- Császárfürdő* l. *Hévfürdő*.
- cseh* hercegi l. *Lomberkhar-oglu*. ~ nyelv 124.
- Csehország* (Bohemia) 116, 133, 359, 385.
- Cselebi* filibei kadi 1596, 245.
- Csepelsziget* (Juhsziget, Kojun-ada) 187, 271, 342.
- Csermen*, szandsák 358.
- Csezár Gallo* l. *Gallo*.
- Csigalazáde* Szinán l. *Szinán*.
- Csil-Agacs*, cserkesz, terhalai bég 1605, 186, 357.
- Csildir* 83.
- Csókai-szoros* 308.
- Csorlulu Ali* l. *Ali*.
- Czernin Hermann*, császári követ 371, 372, 384.
- czipó* 187.

D.

- Damaszkusz* 85. ~i katonaság 222, 232, 245, 250, 257 sköv.
- Dampierre* esztergomi parancsnok. a »főnök gróf« 184.

Dánia 376.
Daúd-pasa; ~ *kertje* 277, 351.
Debreczen 227.
Dejirmenlik (Dejirmen dereszi, Ma-lomvölgye) 376.
Deli Arszlán l. *Arszlán*.
Deli Balta l. *Balta*.
Deli Haszán l. *Haszán*.
Deli király l. *Báthory Gábor*.
Deli Nászu l. *Nászu*.
Derencsényi (Derendsil) 90.
Derozendol l. *Torstenson*.
Dervis aga szultáni társalkodó 1593, 200.
Dervis Haszán l. *Haszán*.
desti tatárok 106.
Devin l. *Divény*.
Diák Mehemed l. *Mehemed*.
Diárbekir 85. ~i katonaság 222, 223, 232.
Dilsziz aga 1596, 253.
Dimó oláh követ 1600, 295.
Diószeg 367.
Diváne Faik 1593, 205.
Divény (Devin) 211.
Dnjeper (Ozi) folyó 222.
Dnjeszter (Turla) folyó 106, 226.
Dobrudsza 286.
Don Dsován máltai parancsnok 1601, 321, 331.
Dráva folyó 74, 93, 154, 162, 170, 189, 271, 294, 296, 303, 332, 340.
Drégely palánk 192, 290, 376.
Drinápoly l. *Edirne*.
Dsáfer aga, kapudsik kehájája 1604, 346. ~ aga, sziláhdár, majd p. 1566—1586, 82—84. ~ p., herélt, székesfejérvári, 1593 sköv., 85, 115, 133 sköv., 242, 243, 245 sköv., 253 sköv., 260 sköv.
Dsáfer-pasa-leshelye Székesfejérvárnál 85.
Dsán Arszlán l. *Arszlán*.
Dsán Puládzáde Huszein l. *Huszein*.
Dsánis aga kalauz 1594, 106 sköv., 227 sköv.
Dsánkurtarán 171, 205, 221, 267, 289, 308, 335, 347.
Dseláli Haszán l. *Haszán*.
Dselálzáde Musztafa l. *Musztafa*.
Dsermánia l. *Németország*.
Dserráh p. l. *Mohammed*.
Dsigalazáde l. *Szinán*.

Dsigerdelen 175, 217, 219, 234 sköv., 289 sköv., 336, 353.
Dsihán aga, budai ázábok agája 1627, 378.
Dsil Agacs l. *Csil Agacs*.
Dsován l. *Don Dsován és Mihne*.
Duna 105, 117, 141 sköv., 168 sköv., 181 sköv., 223 sköv., 230 sköv., 235 sköv., 241, 247, 267 sköv., 274 sköv., 278, 284 sköv., 289 sköv., 294, 338 sköv., 343 sköv., 347 sköv., 362, 374, 379, 384, 387. ~ jege 162. ~ sziget l. *Csepelsziget*, *Kojunada*, *Egri-irmák*, *Leánysziget*, *esztergomi Kissziget*.
Dunaföldvár (Földvár) 205, 291, 347.
Dunán inneni kapitány 364, 378.
Dustujál, hely 227.

E.

edelényi csata 178.
Edirne (Drinápoly) 96, 203, 245, 267, 287, 406 sköv.
Eger 73, 74, 125, 127, 129—140, 146, 151, 157, 245, sköv., 249—253, 266, 272, 277 sköv., 281 sköv., 290, 302, 349, 360, 365, 371, 381, 386, 396. — *egri vilájet* 364. ~ *Ogrun-kapu* 251. ~ *Ova kapu* 250. ~ magyar katonák 71.
Egri-irmák (Dunasziget) 287 sköv., 291.
Eggenberg tábornok 88.
Ejri Abdi-záde Mehemed l. *Mehemed*.
Ejub Enszári városrész és mecset Konstantinápolyban 81.
Elhádsi 269.
Érd l. *Hamzabég*.
Erdél-Belgrád l. *Gyulafejérvár*.
Erdelik l. *Erdődy*.
Erdel-oglu l. *Báthory Zsigmond*, *János Zsigmond*.
Erdély 73, 144 sköv., 165 sköv., 168, 177 sköv., 191 sköv., 226 sköv., 247, 274 sköv., 281 sköv., 291, 303, 336 sköv., 342, 359, sköv., 366 sköv., 372 sköv., 381 sköv., 395 sköv., 403—416. ~i adó 384 sköv., 408, 410.

~ áhdnámé 367. ~ bán 404. és
I. Barcsay. ~ szabad »király-
választás« 365.
Erdőd 287.
Erdődy (Erdelik) (Tamás) 90 sköv.,
201. ~ a bécsi békében (Ko-
landi Erdődi) 363.
Ernő főherczeg 88, 92.
Érsekújvár I. *Újvár*.
Etmekdsizáde I. *Ahmed*.
Eszék, ~i híd 74, 131, 144, 159,
162, 189, 204 sköv., 232, 245,
247, 275, 288, 294 sköv., 302,
304 sköv., 314, 332, 334, 346,
387.
Eszma szultána, Kalajlikoz Ali
felesége 87.
Esztergom 84, 95, 101—104, 115,
116—127, 131, 132, 139, 151,
166, 175, 179 sköv., 186 sköv.,
207, 214 sköv., 216 sköv.,
221, 231, 234—242, 268 sköv.,
281, 289 sköv., 294, 304, 336,
340, 346 sköv., 351—357, 360
sköv., 365, 369 sköv., 377, 379.
~i Gáza-bogáz 84. ~ Kissziget
355. ~ Ogrun-kapu 239. ~
okmejdán 84. ~ Szenttamás-
hegy I. Szenttamáshegy. ~ új-
vári part 116. ~ Vizitorony 237.
Evlia Cselebi történetíró 69, 81,
91, 107, 169, 271, 287, 289,
376, 409, 416.

F.

Fatih-dsámi Konstantinápolyban
335.
Fedái bég, szilahdár-kjátib 1603,
342.
Fehérhegy (Akajlak) (nyugati
Kárpátok) 383, 387.
Fehér-tenger 361.
Fejzi történetíró 158, 306, 310,
317, 324, 334.
Fekete-tenger 372.
felsőmagyarországi áhdnámé 368.
Ferdinánd, I., király 73, 75. ~
II., király 374, 378. főherczeg,
a »gráczí«, 163 sköv., 307—333.
~ III., király 382, 386. ~ I.
Mátyás főherczeg.
Ferhád aga 1566, 82, főistállómes-
ter 1578, 86, 88. ~ p. 1566, 72,
77. ~ p., budai bbg. 1590,

67. ~ p. 1593 sköv., 94, 96, 114,
127, 200, 203, 233, 243, 283. ~
pasazáde szilahdár-aga 1596,
259.
Feridun bég rejsz-ül-küttáb 1566,
81. ~ okmánygyűjteménye 378.
Feth Gэрáj tatár szultán 1596 sköv.,
134 sköv., 249—265.
Fethullah udvari költő 392.
Filibé (Philippopol) 203, 245.
Flandria 370, 376.
Forgách újvári kapitány 387.
Földközi-tenger 245.
Földvár I. *Dunaföldvár*.
francia katonák (vallonok) Pá-
pán 152 sköv., 156 sköv., 292
sköv., 296 sköv., 354 sköv. ~ or-
szág (Frengisztán, Frenkisztán)
116, 133, 306, 327.
Frangepán Miklós 379.
Fuzuli perzsa költő 171.
Fülek 84, 85, 100, 167, 190, 192,
210 sköv., 337, 362, 364, 386
sköv.

G, Gy.

Gabelmann 102.
Galasia I. *Gallas*.
Gallas (Galasia) tábornok 385.
Gallo Cesare, császári követ 371
sköv., 374.
Garadsian I. *Gratiani*.
Garam folyó 291.
Gaspar Garadsian I. *Gratiani*.
Gáza-bogáz Esztergomban 84.
Gázi Gэрáj tatár szultán 1594
sköv., 106—113, 149 sköv., 170
sköv., 176, 222 sköv., 226 sköv.,
230 sköv., 249, 274 sköv., 280,
282, 288 sköv., 294, 340 sköv.,
348. ~ fia I. *Tokhátmis*.
Gáznefer kapu-aga 1596, 134, 257.
~ janicsár-aga 1601, 304.
Gellérthegy (Gürzeliász) 205, 234,
271, 289, 338 sköv.
genuai kapitány 328.
georgiaiak (gurdziek) 85.
Gэрáj I. *Feth Gэрáj*, *Gázi Gэрáj*,
Kalgai Szelámet Gэрáj, *Moha-*
med Gэрáj, *Sáhin Gэрáj*.
Geresgál 306.
Göl-basi Budánál 267 sköv.
Gőrvár I. *Győr*.
gráczí herczeg I. *Ferdinánd* fő-
herczeg.

Graswein (Kaltébán) István kapronczai kapitány 90.
Gratiani Gáspár (Gaspar Garadian, Gracsián) követ, Naxos és Paros hercege 371 sköv.
 gróf l. *Dampierre*, *Hardegg*, *Öttingen*, *Puchaim*.
gurdziek l. *georgiaiak*.
Gül Baba kolostora 101, 338.
 Gürdsi Kenán l. *Kenán*.
Gürzeliász l. *Gellérthegy*.
Gyarmat (Balassagyarmat) 386. ~ i béke 378 sköv.
Győr (Jánik, Görvár) 83, 97, 100, 104, 107, 190, 204 sköv., 210, 221—230, 231, 266 sköv., 271 sköv., 278, 281, 284, 305 sköv., 310, 362. ~ i helytartó 364. ~ i Vízikapu 104, 223.
Gyula vár 74, 80, 84, 148, 168, 277 sköv., 367, 382, 397. ~ i szandsák 146.
Gyulafejevár (Erdél-Belgrád) 191, 366, 380, 397, 408.
Gyulay Ferencz 415.

H.

Habesizáde Rehimí l. *Rehimí*.
Habil efendi, belgrádi kádi 1620, 374. ~ efendi, (Kodsa), budai kádi 1597 sköv., 1606 sköv., 142, 167, 169 sköv., 176, 190, 271, 336 sköv., 339 sköv., 349, 362 sköv.
Hadsí Khalfa l. *Kjátib Cselebi*.
Háfiz Áhmed l. *Áhmed*.
hajdúk (hajdú-vajdák) 113, 191, 415.
Hajdúság 411.
hálebi katonaság 222, 226, 232.
Halkali 189, 245.
Haller György (Bezdsa Görgi, Hármás Görgi) 192, 375, váradi kapitány 415.
Hamid efendi rumilíai káziaszker 1566, 72.
Hamza efendi 1600, 295.
Hamzabég-mezeje (szerája) (Érd) 172, 180, 271, 342, 353.
Hardegg gróf, győri parancsnok 98, 110, 224, 229 sköv.
Hármas Görgi l. *Haller György*.
Harsány (Arsán) 74.
Haszán aga, nagykörmű (Köröm-

vágó, Nákun-bir) janicsár-aga 1596 sköv., 132, 150, 265. ~ aga, székesfejevári aga 1593, 99. ~ csaus, 1566, 81. ~ vitéz Füleknél 86. ~ p. herélt, konstantinápolyi kajmakám 1596, 245. ~ p. szigetvári bég 1600, 300. ~ p. (tarkabőrű) küszten-dili bég, kanizsai bbg. 1600 sköv. 151, 302. ~ Bejzáde, történet-író 203, 231, 293, 296, 301, 302, 308 sköv., 345, 348, 358, 401. ~ Cselebi, defterdár 1566, 72. ~ p. Dervis, boszniai p. 1593, 87—91, 200—202. ~ Dervis, Deli, Dseláli, (Kírlí, piszkos), rumilíai, boszniai, temesvári váli, 1593, 1599 sköv., 1603 sköv., 91, 94, 152, 172 sköv., 200—202, 248 sköv., 266, 292 sköv., 335, 341, 343 sköv., 348, 361 sköv. ~ Dseláli, p., anatóliai lázadó 1658, 409, 412. ~ Jemisdsi, Jemisdsi-basi, aga, kapucsi-basi, nagyvezír, 1594 sköv. 104, 159—167, 168—173, 190 sköv., 222, 304 sköv., 307 sköv., 315 sköv., 326 sköv., 335 sköv., 341 sköv., 346, 366. ~ Kara, aga 1605, odsák-csaus 1605, 184, 356. ~ Kösze, rumilíai bbg. 1605, 357 sköv. ~ Mohamedpasazáde, budai és rumilíai bbg. 1593 sköv., 1596 sköv., 98 sköv., 102 sköv., 108, 111, 131, 134 sköv., 205—210, 221 sköv., 230, 255, 256, 258, 261, 263, 266 sköv. ~ Nakkás, p., janicsár-aga 1604, 175, 348. ~ Terjáki, p., szigetvári bég, budai és kanizsai bbg. 1594 sköv., 100, 116 sköv., 137, 141, 148, 153, 156 sköv., 162 sköv., 210, 234 sköv., 279, 284, 294 sköv., 296 sköv., 304, 306—334, 361, 366, 371. ~ Tirnákdísi, p., janicsár-aga 1599 sköv., 287, 292 sköv., 351.
Haszán-pasa állomáshely és palánka 129, 159, 246.
Hatvan 83, 101—103, 130, 212, 214 sköv., 220, 247, sköv., 253, 347 sköv., 377, 386.
Hazar efendi, Jenicseri—sejkhí—babaszizáde, 1596, 261.
Hazer p. karamániai bbg. 1596, 247—251.

Heltai Gáspár 68.
Herczegovína 92. ~i bég 203.
Herman vezér l. *Czernin Herman*.
Hévífürdő (Császárfürdő) 219.
Hezárgrád 286.
Hodsa efendi l. *Szeádeddin*.
Hollókó 211.
Homonnai Bálint 186, 357, 365, 372.
Horváth Lázár 380.
horvátok, Horvátország, horvát vilá-
jet 90, 92, 171, 201 sköv., 204,
 379. ~ bán (bég) 364, 388. ~
 tábornok l. *Auersperg*.
Hosszútóti császári követ 72.
Hunkária (Hungária) 349, 359
 sköv.
Hunkjár halom Belgrádnál 220,
 274.
Huszein aga, janicsár-aga, cser-
kesz, 1605, 182 sköv., 355. ~
Bojalu, szerémi alajbég 1595,
 121 sköv. ~ *Dsán Puládzáde, p.,*
1599, 289. ~ Merre, nagyvezír
1622, 192, 375. ~ Naszuh-
pasazáde, budai bbg., 1636
sköv., 381, 396 sköv. ~ Szári,
p., 1658, 414 sköv.
Huszt 191, 227, 367.

I, J.

Jákub, boszniai p. 90.
Jagodina 203, 246.
Jahja aga, győri janicsár-aga 1597,
 142 sköv., 271 sköv.
Jájháli Arszlán l. *Arszlán*.
Jájhálu Szufi Mehemed l. *Mehe-*
med.
Jakova, helynév 303.
Jánik l. *Győr*.
János, magyar király, 71, 350. ~
 deák, budai íródeák 74. ~
 l. *Kemény János*.
János Zsigmond (Erdel-oglu, Sze-
 mon János) 71 sköv.
Jászberény 100.
Ibráhím szultán 406. ~ p., *defter-*
dár, harmadik, második, majd
nagyvezír 1593—1605, 94, 127
 sköv., 130, 134, 140, 150 sköv.,
 154 sköv., 159, 176, 186, 243
 sköv., 249 sköv., 255 sköv.,
 259 sköv., 284, 287, 288 sköv.,

293—304, 316, 333, 348, 354.
 ~ boszniai p. 1622, 192. ~
 budai efendi 1595, 235. ~ efendi,
 török könyvnyomdász 391. ~
Pecsevi, történetíró, defterdár,
életrajza és munkája 67 sköv.,
 továbbá 188, 199, 200 sköv.,
 207 sköv., 220, 222, 228, 230
 sköv., 239 sköv., 241, 244, 247
 sköv., 253, 257, 262, 268, 270,
 273, 278, 293, 296, 308 sköv.,
 324, 332, 335, 337, 341 sköv.,
 344, 348 sköv., 353, 356 sköv.,
 363, 367, 375. ~ *Sekseki, p.,*
csanádi szandsákbég 1598, 276.
 ~ *Szárkhos (részezes), küszten-*
dili bég, kanizsai bbg. (Akhir
pasa nővérének fia) 1602 sköv.,
 173 sköv., 185, 343, 360 sköv.,
 375.
Idrisz p., 1594, 107, 112, pápai bég
1595, 230, 232. ~ apó, pécsi
jövendőmondó 1593, 88 sköv.
Jedikule 404.
Jemidsi Haszán l. *Haszán*.
Jemidsi-bási Haszán l. *Haszán*.
Jeni-bázár 266.
Jenicseri—sejkhí—babaszi—zádel
Hazar.
Jeni-hiszár l. *Petrinje*.
Jeni-kálá l. *Petrinje*.
Jenő, vár 80, 243, 274, 278, 337,
 367, 372, 407 sköv., 411.
Jerkögi 234, 303.
Jeszus (Jeszu, Isza) 336.
Ikipalánka l. *Kékkő*.
Indiai Oczeán l. *Omán-tenger*.
Indse-kara kanizsai topecsi-basi
 1601, 328 sköv.
Inekhán-bég-palotája Belgrádban
 207.
Ipoly 212 sköv., 291.
 iráni l. *perzsa*.
Irgád-bázári városrész Konstanti-
 nápolyban 244.
Isolano gróf 165, 336.
Istvánffi Miklós (Nikolausz István)
 70, 74, 79, 88, 93, 98, 102 sköv.,
 110 sköv., 116, 136, 142, 155,
 158, 161, 249, 287 sköv., 300,
 317, 354, 363.
Isza l. *Jeszus*.
Isza efendi budai kadi 1627, 378.
Isza-záde efendi történetíró 404.
Iszlankamin l. *Szalánkemán*.

Ismáíl p., temesvári bbg. 1598, 279.

Iszpania l. *Spanyolország*.

Isztámbul l. *Konstantinápoly*.

Itália 327.

Juh-sziget l. *Csepel-sziget*.

Junisz aga műtefferika 1596, 135, 258.

Juszuf aga, 1595, 230. ~ csaus 1645, 386. ~ füleki bég 1594, 213. ~ kanizsai janicsár-aga 1601, 312. ~ p., váni bbg. 1598, 277, 291.

Izládi, helynév 245.

K.

Kádim Áhmed l. *Áhmed*.

Kadri efendi kanizsai kádi 1600, 302. ~ p. szilisztrai váli 1658, 407.

Kalajlikoz Ali l. *Ali*.

Kalgai Szelámet Géráj tatár szultán 1598 sköv., 285, 341. ~ tatár szultán 1657, 403.

Kalocsa 287.

Kaltebán l. *Graswein*.

Kamil bég l. *Kemal*.

Kanizsa 79, 83, 154 sköv., 161—165, 185, 192, 293—302, 305—334, 352, 371, 375. ~i vilájet 364. ~ bécsi kapu 297, 309 sköv., 313. ~ Ogrun-kapu 313 sköv., 322 sköv. ~ Szigetvári-kapu 297, 319, 328, 333.

Kapornak 301.

Kara Áhmed l. *Áhmed*.

Kara Ali l. *Ali*.

Kara Haszán l. *Haszán*.

Kara Ömer l. *Ömer*.

Karaferiálii, Karakáriáli l. *Mehe-med*.

kara-herszeki bég 307.

Kara-Jáni Kalita bán 1601, 303.

Karajazidsi testvére Deli l. *Haszán*, Deli.

Karakas Mohamed l. *Mohamed*.

karamániai katonaság 207, 226, 231, 261.

Kara-Panca Ömer l. *Ömer*.

Karasicza, folyó 294.

*Karli-Il*i szandsák 74.

karlózzai béke 393.

Karmusz бана l. *Körmöczbánya*.

Károly főherczeg 74.

Kárpátok l. *Fehérhegy*.

Kassa 251, 351, 381, 388.

Katuz Muszalli, kul-ogluk agája 1598, 272.

Kászim hóhér 1566, 76.

Kázli-göl dunai rét (Ludastó) 221.

Kecskemét 291, 339.

Kékkő (Ikipalánka) 211.

Kelbános l. *Kemény János*.

Kemal bég (Kamil) történetíró 158, 162, 306, 310, 317, 334.

Kemény János (János, Kelbános) 387, 414 sköv.

Kenaán kanizsai apród 1601, 323.

Kenán, Gurdsi, p., budai és szilisztrai bbg. 1658, 407—413.

Kesislik-út Budán 170.

Keszbí Cselebi költő 1606, 189.

Ketendsi Ömer l. *Ömer*.

Khács-Ova l. *Mezőkeresztes*.

Khalil p. tengernagy 1596 sköv., 245, 287.

Khándán kanizsai apród 1601, 323.

Khevenhüller történetíró 202.

Khizir aga, pozsegai szandsákbég 1605, 184, 356. ~ p. 1593, 94.

khodavendigiári vilájet 81.

Khodaverdi boszniai pasa 1593, 205.

Khoszrev p., boszniai bbg. 1605, 354.

khotini hadjárat 293.

Khurrem lovassági aga 1593, 206.

Kjátib Cselebi (Musztafa bin Abdullah, Hadsi Khalfa) életrajza és műve 197 sköv., továbbá 91, 111, 117, 123 sköv., 141, 144, 156, 176, 391 sköv.

Kjátib Mohammed történetíró 68, 69, 71.

Kinsky János, tettaui 125.

kipszaki tatárok 106.

király l. *Basta György*.

Kirkkilisze 245.

Kirli Haszán l. *Haszán*.

Kis-Komárom 301.

Kisvár 307.

Kiutahia 81.

Kizil Áhmedli Musztafa l. *Musztafa*.

Kizilbas l. *perzsa sah*.

Kizmarku l. *Königsmarck*.

Klisza 246, 361.

Kocsák Szefer l. *Szefer*.

Kodsa Bethlen l. *Bethlen István*.

- Kodsa efendi l. *Szeádeddin*.
 Kodsa Habil l. *Habil*.
 Kodsazáde Mohamed l. *Mohamed*.
 Koháry Péter 378.
 Kojun-ada l. *Csepelsziget*.
 Kolandi Erdődi l. *Erdődy*.
 Kollonits (Kolonids) Szigfrid 363.
 Komár (Konár) 79.
 Komárom 74, 103, 111, 129, 140 sköv., 190, 207, 220 sköv., 230 sköv., 247, 268, 272, 281, 290, 317, 351, 362, 365, 379. ~i béke 378 sköv.
 Konstantinápoly (Isztambul) 67, 72, 81, 91, 94, 97, 104, 128, 132, 140, 149, 171 sköv., 173, 176, 179, 184, 191, 198, 201 sköv., 207 sköv., 220, 222, 228, 230 sköv., 239, 244, 246, 253, 266 sköv., 273 sköv., 281, 286 sköv., 291 sköv., 301 sköv., 332 sköv., 335 sköv., 341 sköv., 345, 351, 356, 366, 368, 370 sköv., 372, 379 sköv., 387, 401 sköv. ~i arzenál 253. ~ Bajazidmecsét városrész 393. ~ Bájrám bég-dsámija 304. ~ Divánjolu utca 244. ~ edirnei kapu 189. ~ Ejub városrész és mecsét 81. ~ Fátih-dsámi 335. ~ Irgád-bázári városrész 244. ~ Parmak-kapu 244. ~ Sehzáde-dsámi 304. ~ Szeráj Bagdákioszkja 70. ~ Vefa sejkhsírja 243.
 korona l. *Bocskay* koronája.
 Korpava l. *Corbavia*.
 Kosztanicza 93, 266, 398.
 Kosztantin oláh vajda 413.
 kozákok 372, 408.
 Königsmarck (Kizmarku) 385.
 Köprili Mohamed l. *Mohamed*.
 Körmend 361.
 Körmöczbánya (Karmuszban) 377.
 Körös folyó 407.
 Körtvélyes (Ármudlu) helynév 269, 271, 289.
 Kóvár 191, 367.
 Kreckwitz Frigyes császári követ 87.
 Krímia 152, 172, 222, 226, 232, 291, 406.
 Krupa (Kurpa) 76, 85.
 Kulpa (Kupa) folyó 90, 92, 201 sköv.
 Kupa l. *Kulpa*.
 Kurpa l. *Krupa*.
 Kuru-cseszme, helynév 245.
 Kutassy püspök 151.
 Kuzun Mehemed l. *Mehemed*.
 Kücsük Oszmán l. *Oszmán*.
 küszlendili katonaság 183. ~szand-sák, zászló 333, 356.
- L.**
- Lak l. *Öreglak*.
 Lala Mohamed l. *Mohamed*.
 Lamberg Frigyes 88.
 Leánysziget (Margitsziget) 168, 338.
 Légrad 189.
 lengyelek, Lengyelország 106, 107, 116, 133, 226 sköv., 373, 375, 384, 402 sköv., 406 sköv.
 Léva 384, 386.
 Linz (Lindse) 384.
 Lippa 243, 274, 337, 367, 400.
 Lomberkharoglu cseh bejfü 124, 132.
 Ludastó l. *Kázli-göl*.
 Lugos 410 sköv.
- M.**
- Magdeburg (Magdeburgum) 385.
 Mahmud p. győri bbg. 1597, 142 sköv. ~ halebi bbg. (cserkesz) 1594 sköv., 116, 147 sköv., 168, 224, 234 sköv., 250 sköv., 279, 286. ~ kanizsai csorbadi 1601, 319. ~ merási bbg. 1594, 221, 230. ~ szivási bbg. 1594 sköv., 168, 338. ~ibn Semsz-pasa boloi müteszarraf 1594, 224, 1595, 116 sköv., 119 sköv. ~ Semszipasazáde, anatóliai bbg. 1566, 77. ~ Öküz, budai vitéz, 1602, 168, 338.
 Malgara (Malkara) 127, 242, 243.
 Malomvölgye l. *Dejirmendik*.
 Mánkirkus Mehemed l. *Mehemed*.
 Mardin 232.
 Margitsziget l. *Leánysziget*.
 Maritza folyó 245.
 Maros folyó 145, 222, 276, 400.
 Mátyás főherceg és király (Ferdinánd néven is) 110, 125, 220, 223—226, 240, 284, 290, 298

- sköv., 305, 310, 316 sköv., 321 sköv., 333, 359 sköv.
 Maximiliánusz I. *Miksa*.
 Mayern Ágoston császári követ 412.
 Medina 410.
 Mehemed aga 1596, 258. ~ efendi, Aja Szófia hitszónoka 1596, 245. ~ egri bbg. 1627, 378. ~ kanizsai odabasi 1601, 313. ~ karamániai bbg. 1594, 224. ~ khán, küsztendili, 1566, 77. ~ kehája 1599 sköv., 151, 155 sköv., 158 sköv., 160, 161, 289 sköv., 295 sköv., 304, 308. ~ szemendrei bég 1598, 284. ~ efendi, czibetpetymeg 1594, 111. ~ égettszemöldökű, csausok básbugja 1596, 251. ~ potrohos, aga 1596, 246. ~ Ahmed-pasazáde 1593, 202. ~ Átesi, belgrádi záim 1636, 402. ~ Bejzáde csaus, 1645, 386. ~ Bojálu 1593, 94. ~ Diák, p. 1604, 178. ~ Ejri Abdizáde Cselebi 1566, 72. ~ Jahjalu Szufi, péterváradai bég 1566, 80. ~ Karafériáli, Karakáriáli, nógrádi bég 1594, 102, 212—214. ~ Khalifa, történetíró 401, 404. ~ Kuzun, aga 1596, 131. ~ Menkurkusi, Mánkirkus, budai bbg. 1601, 160, 161, 306, 308, 315 sköv. ~ Ramazánzáde, szemendrei bég 1594, adanai bbg. 1597, 214, 269 sköv. ~ Rámi, p., nagyvezír 1700, 393. ~ Semszipasazáde 1595, 236 sköv., 240. ~ Száturdsi, p., anatóliai bbg., szerdár, nagyvezír 1594 sköv., 127, 140, 144 sköv., 221, 267 sköv., 273 sköv., 284 sköv., 287 sköv., 351, 398. ~ Szolák, aga 1657, 405. ~ Szufi, budai bbg. 1622 sköv., 192, 376. ~ I. még Mohamed.
 Mekka 197 sköv., 410.
 Memi bég 1593, 202.
 Menkurkusi Mehemed I. *Mehe-med*.
 merási katonaság 207, 222, 232.
 Merre Huszein I. *Huszein*.
 Mevlána I. *Ahmed*.
 mezőkeresztesi (Khács-ova) csata 137 sköv., 253 sköv., 264, 266.
 Mihály oláh vajda 108, 115, 228, 242, 278, 282, 286, 291, 295, 303.
 Mihne (Dsovánbég) oláh vajda 1658, 413 sköv.
 Mikhál I. *Mihály*.
 Mikhálidslu Ahmed I. *Ahmed*.
 Miksa (Makszimiliánusz) főherczeg 91 sköv., 100, 126, 130, 133 sköv., 147, 202, 207, 210, 251, 253, 268, 270 sköv., 284, 360. ~ király és császár 72.
 Mladuszlasz lengyel király 384.
 Mohács 162, 170, 205, 221, 288, 326, 340, 353, 397. ~i csata 138, 265.
 Mohamed, szultán, III., 114. ~ aga, janicsár-aga 1594, 104, 221. ~ Cselebi, defterdár 1566, 72. ~ Dserráh, p., 1593 sköv., 94, 128, 150, 244, 246 sköv., 259 sköv., 274 sköv. ~ Géráj tatár khán 1656 sköv., 404 sköv. ~ Karakas, p., budai bbg. 1619, 373, 374. ~ Khodsazáde efendi 1605, 357. ~ Köprili, nagyvezír 1657 sköv., 401, 405 sköv. ~ Lala, p., anatóliai, budai, rumilialai bbg., szerdár, nagyvezír 1594—1606, 67 sköv., 84, 104—112, 114—126, 131—132, 140, 142, 147, 152, 155—159, 164 sköv., 168 sköv., 171—190, 221, 232, 234 sköv., 239 sköv., 242 sköv., 250 sköv., 253—256, 262, 267 sköv., 275 sköv., 288 sköv., 292 sköv., 296 sköv., 304 sköv., 308 sköv., 315 sköv., 335 sköv., 341 sköv., 346 sköv., 350—362. ~ Szinánpasazáde, Szerdárzáde, Vezírzáde, szerdár, budai bbg. 1594—1605, 103—115, 116—129, 201, 205, 213, 215 sköv., 221, 226 sköv., 234 sköv., 239 sköv., 246. ~ Távil, nagyvezír 1566, 72, 81, 87. ~ I. még Mehemed.
 Moharrem aga, szerdár 1599, 287. ~ szolnoki bég 1627, 378.
 Molard (Morlardi) János 97, 363.
 Moldva, moldvaiak 80, 139, 192, 222, 233, 274, 303, 374. ~i vajda (Bogdánbejzáde) 114, 191, 233, 368 sköv., 402, 404 sköv.
 Morava folyó 246.
 Morlardi I. *Molard*.

Morva 373, 375, 387.

Mura folyó 158.

Murad, szultán, III. 87 sköv., 114. ~ Cselebi fődefterdár 1566, 72. ~ Kodsza, diárbekiri, rumilialai bbg., szerdár, nagyvezír 1596 sköv., 126, 135 sköv., 142, 147 sköv., 151, 155 sköv., 159, 168, 173, 175 sköv., 189, 257 sköv., 260, 263, 267 sköv., 270 sköv., 275 sköv., 279 sköv., 295 sköv., 304, 315, 343–349, 361 sköv.

Muraköz 189, 296, 307, 309, 331, 352.

Murtea p. 1601, 159, 304. ~ budai bbg. 1626 sköv., 192 sköv., 376 sköv., 380.

Musza p., másodszer budai p. 1637, 401.

Muszelli (Muszli) bég 1601, 329, 333.

muszka király 395.

Muszli l. *Muszelli*.

Musztafa aga telkhiszdsi 1658, 409. ~ a nagyvezír katkhudája 1601, 333, kapudsi-basi 1604, 346. ~ efendi, szultáni tanító 1604, 346. ~ Szokollovics, boszniai, budai p. 1566, 76 sköv., 85 sköv., 104. ~ erzerumi bbg. 1598, 276. ~ merási bbg. 1595, 234. ~ Balikdsizáde, csaus 1599, 288. ~ Bosnyák, budai bbg. 1605, 353, 356, 358. ~ Dselálzáde történetíró 68 sköv. ~ Kizil Ahmedli, p. 1566, 72, 77, 79. ~ Naszreddinzáde efendi 1601 sköv., 190, 193, 362, 376. ~ Szárikdsi, kajmakám 1604, 176. ~ Turkhánzáde bég 1594, 213. ~ bin Abdullah l. Kjátib Cselebi.

Musztafazáde Áhmed l. *Áhmed*.

N.

Nádasdi-oglu (Ferencz) 84, 96, 97, 151. ~ 1645, 387.

Nagyszombat (Tirnova, Nova) 387.

Naima történetíró, életrajza és műve 389 sköv., továbbá 97, 108, 111, 115, 127, 135, 144, 165, 167, 170 sköv., 199, 202, 206, 276, 278, 280, 284, 287,

293, 295, 297, 301, 309, 345

351, 375, 377, 380 sköv., 387.

Nakhun-bir Haszán l. *Haszán*.

Nakkás Haszán l. *Haszán*.

Naksepara (Naksa és Para, Naxos és Paros) hercegség 371.

narekai katonaság 222, 232,

Naszreddinzáde l. *Musztafa*.

*Nászu*h bég, pozsegai szandsákbég, 1566, 77. ~ bég, Deli, szigetvári bég 1593, 1597, 205, 270, 288, 295, ~ p. 1605, 189, 191, 366.

Nászuhasaszáde Huszein l. *Huszein*.

Naxos l. *Naksepara*.

Negroni (Nikron) császári követ 191, 366.

Némeli Jörg, Gergely 185 sköv., 360 sköv.

Németország (Dsermánia, Alamánország) 277, 361, 373, 385, 395 sköv., 405, 407; németek bána módja magyarokkal 177.

Nikápoly (Nikeboli) 207, 278, 286, 358.

Nikeboli l. *Nikápoly*.

Nikron l. *Negroni*.

Nis 246.

Noah p. karamániai bbg. 1597, 268.

Noah-pasa-sáncza l. *Székesfejérvár*.

nogai tatárok 106.

Nógrád vár 101 sköv., 151, 192, 212 sköv., 290, 365, 376, 386.

~ vár a Balatonnál 295.

Nova vár 361. ~ l. *Nagyszombat*.

Nur-eddin-záde sejk, 1566, 82.

Nyáry Pál 125, 249.

Nyitra 387.

O.

Ó-Buda 116, 141, 187, 234, 268, 278, 284, 338, 344, 347.

Óldsi-záde nisádsi 1599, 287.

Okmejdán l. *Esztergom*.

Oláhország, oláhok 80, 88, 109, 114, 115, 139, 191, 222, 228, 233, 303, 413. ~ vajdák 108, 114, 191, 233, 242, 274, 368 sköv., 402, 404 sköv.

Omán-tenger (Indiai-óceán) 279.

Orduvik, helynév 276.

Ormándy Péter 97.

Ortelius 102.

osgyáni csata 178.

Oszmán szultán 293, 374. ~ aga, budai janicsár-aga 1605, 183, 356. ~ volt janicsár-aga 1595, 242. ~ bég, fületlen, szolnoki bég 1598, 285. ~ budai vitéz 1594, 218. ~ p., győri bbg. 1594 sköv., 111, 116 sköv. ~ Kücsük szilahdár-aga 1603, 342. ~ Poiraz, budai vitéz 1602, 168, 338. ~ Szamoszkov, kanizsai vitéz 1601, 325.

Oszmán-ház 81, 282, 350, 404.

Ozi l. *Dnjeper*.

Ö.

Öküz Mahmud l. *Mahmud*.

Ömer, Kara, Kara-Pancsa, kanizsai vitéz 1601, pécsi szandsák-bég 1602, 163, 313 sköv., 316, 322 sköv., 332 sköv. ~ Ketendsi, p. 1606 sköv., 191, 367.

Öreglak (Lak) 156, 296.

Örvendi Pál 365.

Öttingen Vilmos, esztergomi parancsnok, a »gróf« 182, 354.

P.

*Pákoz*d (Pákoszta) falu 99.

Paks 287.

Pálffy Miklós 119, 123, 125 sköv., 139, 143 sköv., 151, 236, 240 sköv., 272 sköv., 290.

Palota vár 75, 97, 147 sköv., 204 sköv., 275, 278 sköv., 284 sköv., 358.

Pancsova 144, 245, 274 sköv.

pan-túrok 315.

Pápa vár 107, 112, 152 sköv., 205, 230, 232, 275, 278, 284, 292 sköv.

pápa l. *római pápa*.

Párkány 151, 166.

Parmak-kapu l. *Konstantinápoly*.

Paros l. *Naksepara*.

Patur Ali l. *Ali*.

Paulid átjáróhely 331.

Péchy Simon 365.

Pécs 67, 73, 83, 114, 143, 149, 162, 166, 170 sköv., 207, 272, 294 sköv., 302, 333 sköv., 340

sköv. ~i jövendőmondó 88 sköv. ~ szandsák 142, 272, 280, 306, 328.

Pecsevi l. *Ibráhim*.

Pecsne l. *Szerencs*.

Pelendvár l. *Bolondvár*.

Perestina 159, 304.

Pertev p. szerdár 1566, 72, 80.

perzsa sah (Kizilbas) 85, 345, 360. ~ szerdárság 188, 345.

Pese falu 73.

Pest, pesti mező 95, 101, 147 sköv., 151 sköv., 165 sköv., 168 sköv., 170, 179, 207 sköv., 220, 278 sköv., 285 sköv., 289, 291, 336 sköv., 342 sköv., 346 sköv., 377, 381, 396.

*Pétevár*ad (Varadin) 73, 80, 247 sköv., 339. ~i ágyú 118, 236. ~ híd 129, 170, 292.

Pető György 155.

Petrinje (Jeni-hiszár, Jeni-kálá) 88, 90—93, 200 sköv., 204, 266.

Petrovics Péter 76.

Pezzen Bertalan császári követ 87, 151.

pfalzi választó 383.

Philippopol l. *Filibe*.

Pirsziz Ali l. *Ali*.

Pocsaj vár 416.

Poiraz Oszmán l. *Oszmán*.

Pornovár l. *Baranyavár*.

Pozsega 142, 306, 334. ~i harács 161. ~i kádi 154.

Pozsony 189, 192, 375.

Prága 113, 234, 359 sköv., 372, 381.

Prizren 232, 303.

Puchaim (Puhai) (a »gróf«) komáromi kapitány 387 sköv.

Puladzáde Hussein l. *Huszein*.

R.

Rába 109, 223, 229.

ráják helyzete 113.

Rákóczi György, I., 381—388, 395—402. ~ György, II. (Rákóczi-oglu) 402—415.

Rákos mező 67, 180.

Ramazán boszniai ketkhuda 1593, 89.

Ramazánzáde Mehemed l. *Mehemed*.

Rámi Mehemed l. *Mehemed*.

Rásid efendi történetíró 393.
Rédey Ferencz 186.
Rehimi, Habesizáde, történetíró 393.
Reszne vár 361.
Révfa 104.
Ridván (Rizván) oláh 1595, 115, 242.
Rima folyó 100.
Rimaszombat 386.
Rinya folyó 78.
Rizván aga 1593 sköv., 207, 224, 232.
rodoszi bég 1594, 217.
római császári cím 363. ~ pápa 116, 133, 253, 306, 320, 330, 359.
Rosswurm tábornok 317.
Roxelán, Szulejmán szultán felesége 82.
Rödern Menyhért tábornok 146.
Rudolf császár és király 166, 291, 359, 363, 369.
rumiliai katonaság 112, 201, 205 sköv., 222, 226, 231 sköv., 255, 258, 263, 270, 335, 345.
Ruscsuk 234, 274, 286.
Ruszia 384.
Ruszem bég petrinjei szandsákbég 1593, 88. ~ bég 1595, 93. ~ p., 1593, 202. ~ I. Szultánzáde.

S.

Sábán efendi kanizsai defterdár 1601, 324.
Sáhin Geraáj tatár szultán 1606 sköv., 191, 366.
Sáhin-oglu, Sáhin nemzetségbeli 104, 117, 236.
Samaria Speciacasa Ferdinánd 97.
Sárrét 161.
Schwarzenberg Adolf 153.
Sebes palánka 97, 410 sköv.
Segesd 97, 307.
Sehbáz tatár mirza 1598, 285.
Sehzáde-ásáni Konstantinápolyban 304.
Sekseki Ibráhim I. *Ibráhim*.
Semni helynév 286.
Semszi Áhmed I. *Áhmed*.
Semszi-pasa-záde Mahmud I. *Mahmud*.

Serbán 372.
Siklós, siklósi járás 73 sköv., 172, 295, 302, 313, 332 sköv.
Simontornya 170.
Sira falu 99.
Somoskő (Somoska) 211.
Sóskút 180, 353.
Spanyolország 270, 306, 361, 363. ~ király 370.
svédek, *Svédország* (Iszveds) 376, 382—388, 406.

Sz.

Szabadka (Szoboszka. Szobotuszka) 100, 101, 210, 214.
Száid bég, esztergomi szandsákbég 1595, 121, 239.
Szakolcza 192, 375.
Szalánkemén (Iszlankamin) 129, 247.
Szalárdi János 395.
Szálih p., boszniai bbg. 1636, 397, 401.
szalonikii szőnyeg 154.
Szalonta 382, 397 sköv.
Számi bég történetíró 393.
Szamoszkov I. *Oszmán*.
Szanadin mezeje Nikápolynál 286.
Szánullah efendi seikh-ül-islám 1601, 1604, 176, 305, 349.
Szarajevo (Szeráj) 89.
Szári Ali I. *Ali*.
Szári Huszein I. *Huszein*.
Szárikdsi Musztafa I. *Musztafa*.
Szárkhos Ibráhim I. *Ibráhim*.
Szarvas, Szarvaspalánka 337 sköv.
Szászország 385.
Szatmár 71, 73, 191, 367.
Száturdsi Mehemed I. *Mehemed*.
Száva folyó 247, 267, 294, 305, 333, 335.
Szeádeddin (Hodsa efendi) mollah és történetíró 1593 sköv., 90, 95, 128 sköv., 137 sköv., 244, 255 sköv., 259, 262, 264, 280, 284, 291.
Szeben 291, 415.
Szécsény 100, 167, 211 sköv., 337, 365, 386.
Szefer aga, később p., bbg. 1601 sköv., 162, 173, 312, 320, 342. ~ Kocsák, bég, történetíró 399.

- Szeged* 94, 129, 149 sköv., 207, 222, 232, 247, 266, 280, 309, 377. ~i szandsák 149, 280.
- Székely* Mózes 165 sköv., 336.
- székelyek* 165 sköv.
- szekerészek* 315.
- Székesfejervár* 75 sköv., 85, 86, 98—100, 102, 112, 143, 152 sköv., 156, 159—161, 162, 164 sköv., 205, 207 sköv., 231 sköv., 272, 275, 281 sköv., 292 sköv., 296, 305 sköv., 314 sköv., 335 sköv., 344, 352. ~i Hosszu (Uzun-) külváros 335. ~ Batalkapu torony 164, 335. ~ Dsáfer-pasa-leshelye 85. ~ Noah-pasa-sánca 164. ~ budai-út 210. ~ palotai-út 161.
- Szekszárd* 172, 205, 287, 341.
- Szelámet* l. *Kalgai* Szelámet.
- Szelániki* történetíró 69, 75, 77, 230.
- Szelim* szultán, I., 392. ~ II., 82 sköv., 384.
- Szelimi* történetíró 393.
- Szemendre*, ~i szandsák 154, 191, 217, 243, 288, 358, 366. ~ katonaság 275.
- Szemon* János l. *János Zsigmond*.
- Szendő*, végvár 383, 386.
- Szenmihál* tó 291.
- Szenterzsébet* 291.
- Szentmárton* 104, 222, 281.
- Szenttamáshegy* (Tepedelen) 117 sköv., 181 sköv., 235, 239, 353 sköv.
- Szependik* helynév 387.
- Szeráj* l. *Szaraievo*.
- Szerdárzáde* l. *Mohamed*.
- Szerém*, szerémi síkság 170, 177, 191, 247, 267, 335, 349. ~ szandsák 201, 204.
- Szerencs* (Pecsne) 384.
- Szezái* p., angorai bég 1594 sköv., 212 sköv., 241.
- Sziávus* p. nagyvezir 1593, 87 sköv., 91, 201. ~ p. boszniai váli 1651, 388, 1658, 414.
- Szigetvár* 69, 73 sköv., 86, 156, 162 sköv., 170, 288, 295, 302, 306, 309 sköv., 321 sköv., 326 sköv., 340.
- sziléziai* hercegség 380.
- Szilisztra* 286, 358.
- Szimon* khán gurdsisztáni fejedelem 85.
- Szinán* csaus 1600, 300, 1601, 158. ~ egri p. 1605, 186. ~ merási bbg. 1598, 284. ~ p., pécsi 1601, 158. ~ p., nagyvezir, főszerdár 1593 sköv., 83, 91—115, 116—127, 201—207, 219—234, 242—244, türbéje 244. ~ Dsigalazáde (Csigalazáde) 1593 sköv., 94, 129 sköv., 140, 188, 245 sköv., 259 sköv., 287, 345. ~ Szufi, budai, temesvári, egri, anatóliai, bbg. 1595 sköv., 116 sköv., 147, 167, 234 sköv., 256, 258 sköv., 261, 263 sköv., 277 sköv., 297 sköv., 336 sköv., 346, 357, 375.
- Szinánpasazáde* l. *Mohamed*.
- Szisztek* 91 sköv., 201 sköv., 204.
- Szisztova* 413.
- szivászi* sereg 207, 222, 232, 245.
- Szoboszká* l. *Szabadka*.
- Szobotuszká* l. *Szabadka*.
- Szofi* l. *Szufi*.
- Szofia* 203, 245, 267.
- Szokoli* boszniai család 67.
- Szokolovics* Musztafa l. *Musztafa*.
- Szolak* Mehemed l. *Mehemed*.
- Szolimán* l. *Szulejmán*.
- Szolin* (Szolnok?) 411.
- Szolnok* 84, 106, 107, 130, 148, 167, 265 sköv., 278 sköv., 337, 367, 377, 386, 397, 411 (Szolin?) ~i ráják 278. ~ szandsák 146, 227, 247 sköv.
- Szombathely* 361.
- Szombor* l. *Zombor*.
- Szonta* vár 208, 211 sköv.
- szónyi* béke 179, 378 sköv., 382.
- Szufi* Mehemed l. *Mehemed*.
- Szufi* Szinán l. *Szinán*.
- Szulejmán* szultán 72—82, 186 sköv., 203, 209, 222, 232, 236, 244, 350, 356, 367 sköv., 371, 384, 405, 407, 410. ~ szultán III., 401. ~ p. karamániai bbg. 1566, 72. ~ temesvári és budai bbg. 1598, 147, 285, 340.
- szultáni* alapítványok 245.
- Szultánzáde* hercegovinai bég, Áhmed p. fia, Rusztem p. unokája 1593, 92, 94.
- Szurduk* vár 374.
- Szurukna* vár 192.

T.

Tas-burun, helynév 274.
Tata 76, 97, 100, 104, 140, 143, 147 sköv., 206, 210, 221 sköv., 267 sköv., 278 sköv., 284, 379.
Tatárbaázár helynév 245.
tatárok 73, 80, 105 sköv., 112 sköv., 144 sköv., 151 sköv., 170 sköv., 179 sköv., 226, 233, 363, 402 sköv. ~ khán 144 sköv., 149, 152, 166 sköv., 395, 402 sköv., 407 sköv., l. *Géráj* alatt a khánokat.
Távil Mohamed l. *Mohamed*.
Tebriz 85.
Temes folyó 222.
Temesvár 115, 154, 175, 191, 207, 242, 243, 247 sköv., 269, 271, 274, 277, 361, 366 sköv., 398. ~i ejálet 179, 337, 364. ~ lázadás 1594, 220.
Tenedosz (Bozdsada) 405.
Tepedelen l. *Szenttamáshegy*.
Terjái Haszán l. *Haszán*.
Teuffenbach Kristóf 101.
Thuanus történetíró 125.
Thurn János Jakab gróf 125.
Thurzó (Tursz) 363.
Timurkapu 85.
Tiribor helynév 383.
Tirnova l. *Nagyszombat*.
Tirnóvó 286.
Tisza folyó 130, 178, 227, 247 sköv., 278, 337.
tized-adó 283.
Togana l. *Tolna*.
Tokaj 71, 73, 191, 253 sköv., 350, 367.
Tokhátmis tatár mirza, Gázi Gériáj khán fia 1604, 348, 351.
Toldalagi Mihály 378.
Tolna (Togana) 287, 289. ~i tó 289.
Topkháne budai városrész 214.
Tor Ali l. *Ali*.
Torstenson (Derozsendlil) 384.
Tripolisz 85.
turbánviselés 107.
Turkhánzáde Musztafa l. *Musztafa*.
Turla l. *Dnjeszter*.
Turmezeje 93.
Tüvén János és Miklós, kanizsai magyar bégek 300.

U.

Ujpalánka 290.
Ujvár (Érsekújvár) 104, 106, 151, 186 sköv., 226, 288 sköv., 357 sköv., 386.
urfai bbg. 247.
Uzun efendi, Lala Mohamed titkára 1598, 147 sköv. ~ *Ahmed* l. *Ahmed*.
Uzun-város l. *Székesfejérvár*.
Uzundsa-ova 203.
Üszküb 274.
Üszküdar 345.

V.

Vác 141, 151, 210 sköv., 215 sköv., 231, 269 sköv., 278, 286, 289 sköv., 347 sköv., 354, 364, 374, 376, 379. ~i sziget 142, ~ püspök 378.
váli völgy 221, ~ mező 268.
vallonok l. *franciák*.
Várad (Nagyvárad) 145—150, 191, 273—282, 350, 366, 410, 415.
Varadin l. *Pétervárad*.
Varasd 307.
Vaskapu 191, 285, 366 sköv. ~ szoros 415.
Vászil p. karamániai bbg. 1593 sköv., 203, 205, 231., kasztamuniai bbg. 222, 230.
vászon, tatár és magyar 109.
Vedsihi történetíró 404.
Vefa seikh sírja Konstantinápolyban 243.
Veldánzáde Mevlána l. *Ahmed*.
Velence 361, ~iek 404 sköv. ~i követ 74.
Veli aga, janicsár-aga, rumiliai bbg. 1596—7, 132 sköv., 144, 246, 254, 266 sköv., 274 sköv.
Verőcze 269.
Veszprém 76, 97, 108, 147 sköv., 204 sköv., 278 sköv., 284 sköv., 358.
Vezirzáde l. *Mohamed*.
Vidin 207, 267, 286.
Világos 80.
Visegrád 211, 219, 231, 242, 290, 354 sköv.
Vize szandsák 358.

Volcsetrin 243.
Vörösvár 241, 289.
Vulgovár l. *Vukovár*.
Vukovár (Vulgovár) 76.

W.

Wyss császári követ 72.

Z.

Zádvária l. *Zára*.
Zagra 286.
Zágráb 92, 93.
Zára (Zádvária) 388.
Zebán *Sirink* aga 1596, 251.

Zerin-oglu l. *Zrínyi*.
Zerinvár 93.
Zimony 72, 114, 159, 233, 288,
 294, 304 sköv., 341, 351, 361.
Zólyomi Dávid (»Bethlen István
 fia») 396.
Zombor (Szombor) 149, 151, 232,
 280, 288, 291, 339.
Zrínyi (Zerin-oglu) (György) 185,
 207, 220, 307, 310, 331, 361.
 ~ 1645, 387 sköv. ~ Miklós
 (Zerindsik, Zrinszki) 73 sköv.
Zülfikár bég 1594, 211, 213. ~
 portai tolmács 1636, 402.
Zsámbék 180.
Zsigmond l. *Báthory* *Zsigmond*.
Zsitva, ~ toroki béke 190, 362
 sköv., 369 sköv., 371, 379.

TÖRÖK SZÓJEGYZÉK.

Itt csak a kötetben előforduló hivatali terminusoknak rövid, laikusok számára való magyarázata foglaltatik. A többi török szó jelentése a szöveg alatti jegyzetekben található. A magyarázatok részint boldogult Kőröcsönnek a kéziratához tett, részint az Evlia Cselebi kiadásánál közölt jegyzeteiből, s ezenkívül a köve kezű összeállításokból v. lók: Hammer történeti műve 10. köt. 337—376. 1. levő szójegyzék; Hammer: Des osman. Reichs Sta tsverfassung u. Sta tsverw ltung, 2. köt. végén a szójegyzék; Mu adgea d'Ohsson Tableau gén. de l'empie ottoman indexe; Thury J. szójegyzéke a Török történeti I. köt.; Kreszmá ik Jánosé a bold. Ka ács on hagyatékából kiadott Török-magyar oklevéltá ban; Németh Gyuláé a Budai besák magyar nyelvű levelezése I. kötetében; Takáts Sándor cikke: Török szófejtések, Magy. Nyelv 1915. 387. 1. — Érdeklődők ezen munkákban közelebbi felvilágosítást találhatnak.

- ádsemi-oglán*: a janicsár-csapatokban kezdő szolgálatot teljesítő katonák neve.
- áhdnâme*: szerződéslevél, szultáni hitlevél, melylyel a szultán más államoknak vagy fejedelmeknek jogokat enged.
- aga*: előjáró, parancsnok; a legkülönbözőbb udvari és katonai szolgálatteltevő csapatoknak előjárói, így: besli-aga, bölük-aga, kapu-aga, janicsár-aga, martalócz-aga, nisándsi-aga, szefer-aga stb.
- ákse*: k s ezüstpénz, oszpora; értéke folyton kisebbedett. A török uralom vége felé 66½ ákse tett egy forintot.
- akindsi*: portyázó, könnyűfegyverzetű katonaság, a török végvárakban mindenütt volt ilyen.
- alajbég*: a szandsákbég alatt álló főtiszt, annak helyettese.
- ankamadár* (szimrug-i anka): a perzsa mithológiában előforduló mesés madár.
- arabdsi*: szekerészféle katona.
- arpalik*: a pasáknak fizetés fejében adott kerület, a melyből a termények tizedét a javadalmas kapta.
- ázáb*: »nőtlen« katona, a zsoldos katonaság egy neme, mely a végvárakban helyőrségi szolgálatot végzett, s magyaros öltözetben járt.

- badaluska* : ágyúfajta.
báljemez : nagyfajta ágyú.
básbug : főparancsnok, annyi mint szerdár.
basi : feje valaminek, parancsnok. Az egyes csapatnemek szerint előfordul: bosztándsi-basi, csausbasi, dsebedsi-basi, szegbánsi, topcsibasi stb.
bég : katonai rang: kisebb tartományi egységnek (szandsáknak) parancsnoka (szandsákbég).
beglerbég : vilájet élén álló kormányzó; magas katonai rang.
beidd : az új szultán előtt tett hódolat az állam főméltóságai részéről; ennek szertartásával foglalja el székét az új uralkodó.
bejt-ül-mál : az örökös nélkül elhaltak után a kincstárra szálló vagyon.
berát : kinevezést vagy adományozást tartalmazó szultáni rendelet.
berát-kjátib : rendeleteket fogalmazó titkár.
besli : lovas testőr, könnyű lovas zsoldoskatona.
bosztándsi : a császári kert őrzője; az udvari csapatok egy neme.
bölme : erődítményszakasz.
bölük : katonai egység, melynek parancsnokát bölük-agának vagy bölükbasinak hívták.
bujuruldi : parancsolat, főhatóságoktól kiadott rendelet.
csásnigir : ételkóstoló, asztalnok, a szultáni asztal gondozójának neve. A hadseregben a csásnigirok élelmezési biztosok és katonaszakácsok voltak.
csaus : futár, hírnök; küldetésekre használt udvari tisztviselő.
cselebi : úr, művelt emberek megszólításánál és címzésénél használva.
cseri-basi : csapatfőnök, kapitány.
csorbadi : ezredparancsnok; janicsár-egységek parancsnoka.
csul-tutmaz : régifajta gyorstüzelő ágyú.
defter : számadási könyv, lajstrom, jegyzőkönyv, telekkönyv.
defterdár : a számadási könyvek, birtokok és bevételeik nyilvántartását tartalmazó lajstromok kezelői; pénzügyigazgatófélek.
defterdár-emini : defterdár-biztos.
defterkháne : a defterek hivatala Konstantinápolyban, telekkönyvi birodalmi hivatal.
deli-basi : örült basi, vagyis egész az örültségig vitéz.
deli-királ : bolondos király.

dervis : muszalmán szerzetes.

dirhem : török súlymérték, egy oká-nak négyszázadrésze.

div : általában szellem, különösen gonosz szellem, démon.

diván : tanácskozási hely ; államtanács Konstantinápolyban ; az egyes főméltóságok köré összegyűjtött tanács.

divánkháne : tanácskozási terem.

diván-i Humájun : a császári kancellária Konstantinápolyban.

domuz-dám : disznócsapda, egy erődítési fajta.

dsámi : főmecset, melyben a pénteki imádságot, a khutbet végzik.

dsebedsi : rendes zsoldot húzó gyalogos katonaság ; ágyú- és lőszerkészítő és kezelő. Dsebedsi-basi : ezeknek parancsnoka.

efendi : úr, megszólításnál.

ejálet : tartomány, melynek élén beglerbég áll s mely több szandsákra oszlik.

emír : főnök, fejedelem, parancsnok ; általános elnevezés a pasák és bégek számára.

emir-ül-ümera : az emírek emirje, másként váli-pasa.

Erdel-oglu : erdélyi fi.

esznáze : ma ismeretlen szó, gyalogutat jelentett.

fermán : rendelet, szultáni parancs.

ferszákh : hosszúsági mérték : négy mérföld, vagy egyórai út lovon, négyórai út gyalogosan.

fethnáme : győzelmi jelentés, melynek Konstantinápolyba küldése török szokás volt. A városok, melyeken a jelentés keresztülment, kivilágítást rendeztek.

fetva : törvényes döntés ; a muftiktól kiadott okirat, melyvel valamely ügyben a vallás parancsai szerint tiltólag vagy parancsolólag állást foglalnak.

gureba : zsoldos lovasok, a kik a csatában az ulufedsik mellett, a szent zászlótól jobbra és balra foglaltak helyet.

gurus : garas, pénz, piászter.

hadsi : zarándok ; a ki Mekkában, a próféta sírjánál volt.

hakna : klistér.

hán : fogadó, megszállóhely az utasok számára.

harács : földadó ; de fejadó is volt.

hárem : a mecseteknek zárt előtere, melynek közepén van a vallási mosdáshoz szükséges kút.

helden : egy takarmánynövény.

helva : czukorral és mézzel készült édesség.

hodsza : szultáni tanító ; a katonaságnál is lelkipásztorkodással foglalkozó egyházi személy.

janicsár : új csapat, a rendes gyalogos katonaság neve.

Ibn-Umrán : Umrán fia, Mózes.

id-i adha : másként Kurbán-bajrárm ünnep, mely Zilhidse-hó 10-én kezdődve négy napig tart.

ihlikán : allövet.

imáret : alapítványi intézet, a nagyobb mecsetekkel összekötetésben, hol diákok és szegények ingyen ételt kaptak. Minden nagyobb török városban volt ilyen intézet.

Insallah : arab kifejezés, körülbelül annyi, mint : Ha Isten akarja, Isten segítségével.

iszkemle csaus : szó szerint székcsaus, a ki a moldvai és oláhországi vajdákat beiktatta.

Isztáfrullah : arabs szólásmód, magyarul : Uram bocsá'!

jük : súly, teher ; *jük ákce* : teher pénz, 500 piaszter, százezer ákce.

kádi : bíró.

Kadr éjjele : Ramazán hó 26-án, melyet a muszulmánok szent éjnek tartanak és akkor virrasztanak.

Kaf : regebeli magas hegy, a hol az anka nevű csodás madár tartózkodik.

kájmakám : helyettes, helytartó ; a nagyvezír helyettese annak távollétében, Konstantinápolyban.

kapu : kapu, hivatal.

kapu-aga : a szultán vagy főméltóságok udvarához tartozó katonaság parancsnoka ; a szultán főudvarmestere.

kapu-kuli : a Porta szolgálja ; zsoldos katonaság.

kapudán : tengernagy ; a török tengeri haderő parancsnoka.

kapudsi : kapus, őr ; ajtónálló, kamarás, általában udvari szolgálattelévő.

kapudsi-basi : a kapudsiak feje ; leginkább politikai kiküldetésekre alkalmazott portai hivatalnok.

kara-kullukdsi : előőr ; udvari szolgálatra alkalmazott cselédség, mely nevét valószínűleg fekete egyenruhájától kapta.

káziáskereső : a hadsereg bírása.

kehája : ugyanaz, mint *ketkhuda* : valamely tisztségben vagy udvari szolgálatban alkalmazott helyettes, segéd ; valamely méltóság *kehájája* = ennek megbízott embere ; udvarmesterféle.

ketkhuda : ugyanaz, mint *kehája*.

kapu-ketkhuda: Konstantinápolyban, a portán levő megbíott; a tartományfőeknek vagy hatóságoknak, idegen államoknak is, ottani képviselője.

khán: a szultánok czíme; a tatár fejedelem neve.

khalfa: titkár, körülbelül egyjelentésű *kjátib*-bal.

khászeki-aga: udvari, belső szolgálatban valósággal alkalmazott tisztviselő; szolgálattelvő kamarásféle.

kháznedár, *kházinedár*: kincstárnok; a táborban a podgyászok felügyelője is.

khutbe: a pénteki imádságba az uralkodó nevének belefoglalása.

kjátib: számvevőszéki titkár.

kile: súlymérték, mely vidékek szerint kisebb és nagyobb volt, 18—22 oka közt váltakozott. Jelenleg körülbelül 45 kilogramm súlynak felel meg.

kisze: erszény, 500 piaszterből áll; ma körülbelül 100 koronának felel meg.

kolumburna: messzevivő, nagy ágyúfajta.

konak: távolságmérték; egy napi járóföldet jelent.

kondák: régi fajta kisebb faágyú.

kantár: súlymérték, igen váltakozó súlylyal. Jelenthet 44 okát is, de 100-at is. Körülbelül 50—120 kilogramm közt változik.

kos: fogat, tíz-tizenkét emberből álló katonai egység a tatároknál.

kul: a várban állandóan tartózkodó zsoldos katona.

kul-oglu: szolgafiú, szó szerint; a várban állandóan tartózkodó zsoldos katona (= kul).

kumbara: kisebb fajta ágyú.

Kurbán-bajrám l. *id-i adha*.

lákidse: gyalogosok szállítására készült hajó.

martalóc: török szolgálatban álló keresztény katona; nálunk rendszeren délszlávokból álltak a *martalóc*zok, kik rablásból és dúlásból éltek.

mataradsi: tömlőben vizet vivő tábori szolga.

medresze: muszulmán vallási főiskola.

mecset: kisebb muszulmán templom, melyben nem végzik a *khutbét*.

mihráb: az előimádkozó helye a *dsámiban*.

mimber: keskeny szószék a *dsámiban*, honnan a *khutbét* imádkozzák.

mináret: oszlopalakú torony a muszulmán templomoknál.

mír-ákhör: török udvari és katonai rang: főistálló-mester.

mír-liva, *mír-i-liva*: egy-egy kerületnek, szandsáknak kormányzója.

mir-mirán, mir-i mirán: egy-egy tartomány élén álló főhivatalnok, beglerbég.

mirza: tatár főtiszt.

molla: muszulmán törvénytudós, egyházi férfiú.

mufti: muszulmán törvénytudós. A konstantinápolyi mufti a seikh-ül-islám.

muhájiz: várparancsnok; a határszéli várak őrségének feje.

mukabeledsi: régi jelentésében titkár, a ki a lemásolt iratokat az eredetiekkel összehasonlítja; a katonaságnál pedig pénztári ellenőr, ki saját naplóját a pénztári naplóval egybeazonlítja. A lovassági mukabeledsi magasabb hivatal volt a gyalogságénál.

mülázim: muszulmán papjelöltek, ulemajelöltek; a vallási főiskolák hallgatói.

müteferrika: előkelő hűbéres lovasok, kik a szultán udvartartásában testőri szolgálatra s fontos politikai küldetésekre alkalmaztattak.

müteszárrif: egy-egy vilájet kormányzója (beglerbég, váli).

nefer: a rendes hadseregben szolgáló közkatona.

Nevruz-napja: márczius 21-ikén, a napéjegyenlőség napja, a tavasz ünnepe, melyet különösen a siíta-vallású perzsák ünnepelnek.

nisándsi: titkár, szultáni titkár; nisándsi-basi: az a szultáni titkár, kire a szultáni aláírás (tugra) van rábízva; államtitkár.

nöbetcsi: zenészkatonaság.

oda: szoba a janicsárok kaszárnyájában, egy-egy csapat szállása és így janicsár-egység neve. Odabasi: a janicsárok egy-egy odájának parancsnoka.

odsák: tűzhely, a janicsársereg egyik egységének neve.

oka: súlymérték, körülbelül ötnegyed kilogramm.

ova: síkság.

pasa: a legfőbb konstantinápolyi és tartományi méltóságok címe.

rája: alattvaló, jobbágy, eredetileg valláskülönbség nélkül; általában török hódoltság alatt élő keresztény.

rejsz-ül-küttáb: a külügyek minisztere Konstantinápolyban.

rekát: a muszulmán imádság egyik része, mely térdhajtásból és földreborulásból áll.

rikjábaga: a kengyeltartók agája, szultáni lovászmester.

sáhi, sáhin-topi : a sah ágyúja, nagyobbfajta ágyú.

sáhnámédsi : perzsa udvari költő, a ki versben megírta az uralkodó dicső tetteit.

sehír : város.

sehzáde : szultánfi.

sejkh-ül-islám : a konstantinápolyi mufti, Törökország leg-főbb vallási méltósága, az ulemák feje.

szálát-i ádhá : másként kurbán-bájrám-imádság, melyet zil-hidse hó 10-ikén végeznek a muszalmánok.

számszundsi : vadászskutyákkal harczoló ; a janicsárok egyik csapatába, a vadászrezredbe tartozó katona.

szefer-aga : lovastiszt.

szezbán : lovasvadász ; a janicsárok egyik ezrede.

szeráj, szaráj : palota ; palánka, kisebb erődített hely.

szerákhör : istállómester, de szekereszt is jelent.

szerászker : főparancsnok.

szerdár, szerdár ekrem : valamely hadjárat vezetésével megbízott főparancsnok.

szerdengecsdi : azon katonák, kik valamely vállalatra önként vállalkoztak ; önkéntes zsoldoscsapat.

szilahdár : fegyverhordozó, a szultán vagy valamely főméltóság csatlója ; a háborúban a fegyverek szállításáról gondoskodó csapat parancsnoka.

szipáhi : hűbéres lovaskatona, előkelő urat ép úgy jelöl, mint közkatonát is.

szofi : muszalmán, a ki magát kizárólag a vallásos élet gyakorlásának szentelte.

szolák : a szultán testőreinek neve.

szubasi : vízfőnök, az utcák öntözésére felügyelő hivatalnok ; rendőrkapitányféle ; kisebb városok főhivatalnoka.

szultán : a konstantinápolyi török szultán mellett a tatár fejedelmeket is így nevezték.

tálik : írásmód, vékonyvonalú, elnyújtott betűkből áll, melyet főként a perzsák használnak. Emlékfeliratokon is alkalmazták.

tárikh : chronostikon, emlékvers, történet.

teberdár : udvari őrség, alabárdos.

tehlil : synonym-fogalom a tevhid-del.

telkhiszdsi : az a hivatalnok, a ki a hivatalos aktákból kivonatot készít a szultán számára.

tevhid : vallomás az egy Istenről, ezen szavak hangoztatásából áll : »Nincs más Isten, csak Allah stb.«

tezkere : igazolvány, czédula, melyet a hivatalnokok a kérvényezők számára kiadnak ; hivatalos irat.

timár: hűbértok, melynek tulajdonosa 20.000 ákcséig terjedő jövedelmet élvez s ennek fejében katonáskodásra van kötelezve.

topcsi: tüzer.

tug: a keresztény íróktól lófarknak nevezett jelvény, melyet a pasák maguk előtt vitettek a hadjáratban és ünnepélyes felvonulásoknál és a pasa rangjának feltüntetésére is szolgált.

tugra: aláírásként szolgáló kézjegy, melynek rajzolására a szultáni udvarban külön hivatalnokok voltak.

turnádsi: udvari vadász; a janicsárok egyik ezredének neve. Turnádsi-basi a janicsársereg egyik főtisztje.

türbe: sír, mauzóleum; a török sír fölé épített kápolna.

ulema: muszalmán jogtudós, egyházi férfiú.

ulufedsi: lovaskatonák, kik két hadosztályra oszoltak, s az egyik hadosztály a csatában a próféta zászlójától jobbra, a másik attól balra foglalt állást.

üszküf: a janicsárok magas sapkája.

vákáánüvisz: hivatalos történetíró.

vakuf: muszalmán kegyes alapítvány.

váli: helytartó, tartományi kormányzó.

Valláhi! felkiáltás, mint: Isten bizony!

vilájet: annyi mint ejálet.

zágárdsi: a szultán vadászebeinek gondozója; a janicsárok egyik ezrede. Zágárdsi-basi a janicsársereg egyik főtisztje.

záim: 20.000 ákcsénél nagyobb hűbértok tulajdonosa, a ki minden 5000 ákcese jövedelem után egy-egy lovast vitt magával a táborba.

zárbuzán: kisebb fajta ágyú, várostromnál használták.

ziámet: 20.000 ákcsénél nagyobb jövedelmű hűbértok, melynek tulajdonosa a záim.

Helyreigazítás.

A 150. 1. 4. sz. jegyzetében Ahmed helyett *Haszán* olvasandó. — A 222. lap szövege iek hulról számított 3. sorában varekai sajtóhiba *narekai* helyett. — A Kjât b C-elebitől említett Ib áhim defterdár feljegyzései nem egyebek, mint Pecsevi Ib.áhim munkája.

TARTALOM.

	Lap
Előszó bold. Karácson Imrétől	V
Bevezetés. (Kritikai tanulmány a hódoltság korabeli török történetirőkről.) [A kiadótól.]	1
I. <i>Pecsevi Ibráhim.</i>	
Életrajza	67
Pecsevi Ibráhim Tárikhjából:	
A Szigetvár ellen intézett hadjárat rövid története	71
Gyula, Jenő és Világos várak elfoglalása	80
A padisáhnak e mulandó birodalomból való elbúcsúzása és az örökkévaló szultánságba költözése	80
II. Szelim szultán uralkodása:	
A végeken élt néhány emir emlékezete	82
III. Murad szultán uralkodása:	
A boszniai Dervis Haszán pasa dolgainak rövid elbeszélése ..	87
Behke vára elfoglalása és Jeni-Hiszár építése	88
A hitetlenek ellen másodszor való indulás	88
Az események kezdete	88
Az álomfejtés a véletlen találkozásnál	89
A hitetlenek táborának megszalasztása	90
Haszán pasa megszalasztása és vízbe fulladása	91
A hitetlenek támadása Jeni-Hiszár ellen	92
Sziszek vára elfoglalása	92
A hitetlenek Jeni-Hiszárt ismét megtámadják és győzedelmeskednek	92
A hitetlenek Sziszek várát is elfoglalják	93
Jeni-Hiszárnak újra felépítése és az ellenség győzelme	93
Szinán pasának harmadízben nagyvezírré neveztetése és Magyarországra szerdárul való kirendeltetése	94
A bécsi király adójára vonatkozó némely feljegyzések	95
A vitatkozás eseményeiről	96
Veszprém és Palota várak elfoglalása	97
A szipáhi-oglánok agájának vértanusága	98
Az iszlám sereg megszalasztása Székesfejérvárnál	98
A hitetlenek győzelme Fülek, Szécsen, Jászberény, Szobotuszka palánkánál	100
Szobotuszka pa'ánka állapotának felemlítése	101
A hitvány hitetlenek Esztergomot és Hatvant ostromolták	101
Az iszlám sereg megfutamodása a hatvani ütközetben	103
Tata és Szent-Márton nevű két kisebb vár elfoglalása	104
A győri tábor legyőzése	105
A hódító tatár khánnak az iszlám katonasággal találkozása ..	106
A ravasz oláh vajda embereinek és adójának megérkezése ..	108

	Lap
Győr vára elfoglalása	109
Komárom vára ostroma	111
A szerdár némely helytelen intézkedése	112
III. Mohammed szultán uralkodása:	
Mohammed pasa Buda környékének őrizetére rendeltetett ..	114
Az alávaló hitetlenek Temesvárt ostromolják	115
Esztergom várát a hitetlenek ostromolják	116
A hitetlenek győzelme Esztergomban	118
A víztartó állapota	120
A szerződéssel való feladás	120
Különös vélemények	126
Szinán pasa szerdár letétele	127
A győzelmes padisah elindulása	128
A hitetlenek győzelme Hatvan váránál	130
Ibráhim pasa defterdár letétele	130
Eger vára ostroma	131
A megvert tábor harczának elbeszélése	133
Száturdsi Mehemed pasa szerdársága	140
Tata várának másodszor elfoglalása	140
Ütközet Vác mezeyén	141
A hitvány hitetlenek győzelme Győr váránál	142
Száturdsi pasa hadjárata Várad ellen	144
Csanád vára elfoglalása	145
Várad ostroma	145
Buda első ostroma és a hitetlenek győzelme Veszprém,	
Palota és Tata váraknál	147
Ibráhim pasa kineveztetése nagyvezírré	150
Ibráhim pasa újjvári hadjárata	151
A francia hitetlenek meghódolnak és Pápa várát átadják ..	152
Ibráhim pasa némely jó tulajdonságai	154
Babocsa várának elfoglalása	155
Kanizsa várának elfoglalása	156
Ibráhim pasa nagyvezír halála	159
A hitetlenek győzelme Székesfejervárott	159
A hitetlenek Kanizsát ostromolják	162
Székesfejervár megszabadítása	164
Székely Mózes mozgalma	165
Buda második ostroma	168
A tatár khán megérkezése és Pécssett telelése	170
Lala Mohammed pasa szerdársága	171
A tatár khán visszatérése	172
A katonaság átmenetele a szigetre	172
I. Áhmed szultán uralkodása:	
A szerdár Esztergom várát ostromolta	175
Bocskay István felkelése	177
Esztergom vára elfoglalása	180
Bocskay vezére Németi Gergely	185
Bocskay egyik vezére Újvár környékén	186
Csekélységemnek Belgrádban a zsold kiosztásával elfoglalt-	
sága	187
A nagyvezírnök a perzsák ellen szerdárrá kineveztetése	188
Murád pasának szerdárrá neveztetése Magyarországra	189
Bethlen Gábornak királylyá választása	190

II. *Kjátib Cselebi.*

Életrajza	197
Kjátib Cselebi Fezlikejéből:	
Zavargások a boszniai és magyar végeken	200
Az ellenség háborújának és megfutamodásának elbeszélése ..	200
Az 1001. év. Haszán pasa vértanúsága a boszniai végeken ..	201
Szinán pasa szerdársága Magyarország ellen	202
Az ellenség támadása a boszniai és magyar végeken	204
Sziszek vára elfoglalása	204
Az 1002. év. Szinán pasa megérkezése a végekre	204
Khurrem aga vértanúsága	206
Általános zsoldemelés és visszatérés	206
Az ellenség támadása Székesfejérvár ellen	207
Haszán pasa megszasztatásának más elbeszélése	208
Az ellenség elfoglalja Füleket	210
Az ellenség Szécsenyt elfoglalja	211
Nógrád ostroma	212
A megfutamodók megfenyítése és büntetése	213
Hatvan várának ostromlása	214
Esztergom ostroma	216
A temesvári nép lázadása	220
Berenvár ostroma	220
A győri hadjárat kezdete és Szinán pasa indulása	220
Tata és Szent-Márton ostroma és elfoglaltatása	221
Győr ostroma	223
Az iszlám hitharcosok támadása az ellenségre	225
A tatár sereg eseményei a győri hadjáratra utazáskor	226
Mihály oláh vajda felkelésének kezdete	228
Az 1003. év. Győr vára elfoglalása	229
Pápa elfoglalása Gázi Gэрáj által	230
Komárom ostroma és a visszatérés	230
A végek állapotának felemlítése	232
A szerdár helytelen intézkedése és némely dolgok hiánya ..	232
A moldvai vajda lázadása és Musztafa pasa vértanúsága ..	233
Mozgalom a magyarországi végeken	234
Az iszlám sereg utazása Esztergomba	234
Az 1004. év. Az ellenség Esztergom várát elfoglalja	237
Esztergom átadása a hitetleneknek	239
Az ellenség elfoglalja Visegrád várát	242
Az erdélyiek Temesvárt elfoglalják	242
Szinán pasa letétele és Lala Mohammed pasa kineveztetése ..	242
Szinán pasa ötödszöri nagyvezírsége	243
Szinán pasa az uralkodót hadjáratra ösztönzi	243
Szinán pasa halála és Ibráhim pasa vezírsége	244
Az iszlám padisáhjának indulása Egerbe	245
A birodalom főembereinek tanácskozása az út iránya felől ..	247
Az 1005. év. Az iszlám padisáhjának útja Egerbe	248
Az ellenség Hatvan várát elfoglalja	248
Eger ostroma	249
Eger belső várának elfoglalása	252
Az egri ellenség általános legyilkolása	252
Az ellenség megérkezése	253
Dsáfer pasa küldetése	253
A birodalom főembereinek tanácskozása	255
Az iszlám hadsereg indulása az ellenség ellen	256

	Lap
Az első napi ütközet	258
A másodnap i ütközet és az ellenség megszalasztása	259
Az ellenség megfutamodása	264
A megfutamodók büntetése	265
Visszatérés Egerbe	266
A padisah visszatérése szultánsága székhelyére	266
Háfiz Ahmed pasa hareza a boszniai határon	266
Száturdsi Mehemed pasa vácz i hadjárata	266
Az 1006. év. Száturdsi Mehemed pasa utazása Tata elfog- lalására	267
Tanácskozás és Vác felé indulás	269
Az ellenség Győr várát elfoglalja	271
A váradi hadjárat kezdete	273
Az 1007. év. A váradi hadjárat ügyeinek felemlítése	275
Gázi Geráj khán megérkezése	275
Várad ostroma és az ütközet	277
Az iszlám sereg visszatérése Belgrádba	279
Szeád-eddin hodsa levele Szaturdsi Mehemed pasa szerdárhoz	280
Veszprém és Palota elfoglalása az ellenség által és Buda első ostroma	284
Háfiz Ahmed pasa megszalasztása Nikápolynál	286
Ibráhim pasa szerdár	287
Az egri-irmáki ütközet	287
Az 1008. év. Ibráhim pasa főszerdár menetele Újvárra	288
A pápai francziák meghódolása	292
Az 1009. év. Ibráhim pasa indulása Kanizsa felé	293
Terjáki Haszán pasa megérkezése	294
Murad pasa és Mehemed ketkhuda menetele Babocsa elfog- lalására	295
A főszerdár indulása Kanizsa ostromára	295
A vár ostromának leírása	296
Az ellenség löporának felrobbanása	297
Az ellenség táborának megérkezése	298
A vár elfoglalása és az ellenség kivonulása	300
Isten segítségének és titkos kegyelmének felemlítése	302
A kinevezések felemlítése és a visszatérés	302
A hitetlen Mihály seregének megszalasztása	303
Az 1010. év. Jemisdsi Haszán pasa kineveztetése nagy- vezírré	304
Az ellenség Székesfejérvár várát elfoglalja	305
Haszán pasa bevonulása Kanizsára	306
Az ellenség seregének Kanizsa felé indulása	306
Az iszlám szerdárjának Jemisdsi Haszán pasának az ellen- ség táborá ellen indulása	307
Kanizsa várának helyzete az ellenség ostroma alatt	309
Az ellenség táborának megérkezése Kanizsa ostromára	311
Az ostrom kezdete	312
Tudósítás küldése a szerdárhoz	312
A vár helyzete	313
Segélykérés a szerdártól	314
Az ellenség terve a vár ellen	314
Mehemed ketkhuda és Mankir-kus feje	315
Haszán pasa válasza	316
Mátyás herceg megérkezése	317
Az ellenség hadseregének rohama Kanizsa ellen	318

	Lap
Haszán pasa intézkedése	319
Az ellenség tanácskozása	321
Lópor szerzése	321
Haszán pasa szolgálóinak szökése	322
Haszán pasa levelének rövid tartalma	324
Jemisdi Haszán pasa megérkezése Szigetvárra	326
Az ellenség megszaladása	327
A zsákmány leírása	330
Az ellenség üldözése	331
A szerdár és Kanizsa további dolgainak felemlítése	332
Az 1011. esztendő. Jemisdi Haszán pasa utazása Székes- fejérvár elfoglalására	335
A szerdár indulása Erdély felé	336
Az ellenség Pest várát elfoglalja és Buda várát másodszor ostromolja	338
A szerdár visszatérése az ellenség elűzésére	338
Gázi Geráj megérkezése a tatár sereggel	340
Az 1012. év. Mohammed pasa szerdár Magyarország ellen	341
Az 1013. év. Ali pasa Magyarország ellen	345
Ali pasa indulása Belgrádba	345
Lala Mohammed pasa kinevezetése nagyvezírré	346
Az ellenség megfutamodása Pestről	346
Dsánkurtarán várának kijavítása és Hatvanból az ellenség megfutamodása	347
Vác vára elfoglalása	347
Esztergom ostroma és a visszatérés	348
Az erdélyi főurak közül való Bocskay István felkelése	349
A német és magyar háború	350
Az 1014. év. Mohammed pasa szerdár indulása Esztergom ellen	351
Tanácskozás	351
A szerdár indulása Esztergom ostromára	353
Visegrád elfoglalása	354
Tepedelen elfoglalása	354
A külváros felgyújtása	355
A város és a vár elfoglalása	355
Újvár elfoglalása Bocskay által	357
Bocskaynak a szerdárhoz jövele	358
A németekkel való békekötés előzményei	359
Részeges Ibráhím pasa harca Horvátországban	360
Deli Haszán pasa megöletése Temesvárott	361
Az 1015. év. Békekötés a németekkel	362
A békeokmány kivonata	363
Bocsay halála	365
Az 1023. év. Bethlen Gábor dolgainak felemlítése	366
Az erdélyi áhdnáme	367
Másik áhdnáme	368
Az 1024. év. A római császárral való békeszerződés	369
Az 1025. év. A németekkel a béke megerősítése	371
Iszkender pasa a kozákok ellen szerdár lett. Levél küldése Erdélybe	372
Az 1027. év. A béke megerősítése a németekkel	372
Az 1028. év. Csodás tűnemények	373
Bethlen jövés-menése	373
Az 1029. év. A császár levelének tartalma	374

	Lap
Vác elfoglalása Karakas pasa által.....	374
Az 1030. év. A németek megszaszaltása Bethlen harcában	375
Az 1031. év. Bethlen győzelme a német határon.....	375
Az 1033. év. A német végek helyzete	376
Az 1035. év. A német végek helyzete	376
Az 1036. év. A német végek helyzete	377
A békekötés ügye	377
Az 1037. év. Békekötés a szónyi mezőn és a szerződés másolata.....	378
Bethlen levelének értelme.....	380
Az 1046. év. Az erdélyi ügyek	381
A szalontai esemény	382
Az 1053. év. A német végek állapota	382
Az 1054. év. Az erdélyiek és németek viszálykodása	383
A német követ megérkezése.....	384
Erdély adója.....	384
A svéd levél másolata	385
Az 1055. év. A magyarországi határszélek állapota	385
A németek ügyének megbeszélése	386
Az 1062. év. A boszniai végek állapota	388
<i>III. Naima.</i>	
Életrajza	391
Naima Táríkhjából:	
Az 1046. év. Az erdélyi ügyek és Rákóczi fellépése	395
A szalontai esemény	397
Bekir pasa megöletése	401
Az 1067. év. A tatár khán erdélyi háborúja	402
Az 1068. év. Az erdélyi háború keletkezése	405
A padisah sátorba szállása és Köprili Mohammed pasa nagyvezír küldetése az erdélyi hadjáratra.....	406
A nagyvezír indulása Erdélyországba. Jenő vára elfoglalása	407
Zilhidse hó 3. napján a császári trón elé érkezett jelentés	409
Kenán pasa vezír budai váli és Barcsay erdélyi bán között folyt tanácskozás idején a kérdések és feleletek s a megállapodások	410
Az 1069. év. A német követ megérkezése.....	412
Moldva és Oláhország állapota	413
Szidi Ahmed pasa háborúja a magyar sereggel	413
<i>Név- és tárgymutató.....</i>	417
<i>Török szójegyzék</i>	433

